

Ali Fuat Cebesoy
BİLİNMEYEN HATIRALAR

Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri

Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu

TEMEL

BİLİNMEYEN HATIRALAR

Ali Fuat Cebesoy

Ali Fuat Cebesoy
BİLİNMEYEN HATIRALAR

Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri

Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu

TEMEL

TEMEL YAYINLARI

YAYIN NO: 122

Tarih/Kültür Dizisi: 22

ISBN: 975-410-056-X

© A.F.Cebesoy'un bütün eserlerinin yayın hakkı

Temel Yayınlarına aittir

Editör

Osman Selim Kocahanoğlu

Dizgi

Ayhan Özcan

Tashih

İzzet Arıcan

Kapak

Ebru Grafik

Baskı

Özener Matbaası

2001 – İSTANBUL

TEMEL YAYINLARI

Piyerloti Cad. Dostlukyurdu Sok.

Hacıbey Ap. No. 10 Daire 5

Tel:(0-212) 516 23 52 - 517 73 20

Fax: (0-212) 517 75 96

Çemberlitaş - İSTANBUL

temelyayinlari@hotmail.com

General
Ali Fuat CEBESÖY

BİLİNMEYEN HATIRALAR

**Kuva-yı Milliyyeden
Cumhuriyet Devrimlerine**

Yayına Hazırlayan
Osman Selim KOCAHANOĞLU

İÇİNDEKİLER

Önsöz - Ali Fuat Cebesoy Üzerine Bir Biyografi Denemesi

XI

Birinci Bölüm

KUVÂ-YI MİLLÎYE BAŞLARKEN

-|-

**Dahilî düşmanlar nasıl mağlup ve
haricî düşmanlara karşı nasıl cephe teşkil
ve bunların idaresi nasıl durdurulmuştu?**

1. 23 Nisan 1336'da (1920) Ankara'da içtima edebilmiş olan
birinci Büyük Millet Meclisini, İstanbul Meclis-i Mebusa-
m gibi dağıtmak ve Türk azmini kırmak maksadıyla yeni
Millî İdare düşmanları nasıl harekete geçebilmişlerdi?..... 5
2. Yeni Millî İdare düşmanlarının, bu idare aleyhinde o tarih-
lerde tesbit edebilmiş olduğum teşebbüs ve fiilî hareketleri
nelerdi? Bunlara karşı alabildiğim tedbirler..... 9
3. Anzavurun ikinci isyanı 12
4. Düzce ve Hendek İsyanları: (15 Nisan - 1 Haziran 1336)
(1920) 13
5. Millî Müfrezelerimiz tarafından Düzce ve Hendek asileri-
yle İstanbul Hükûmeti Kolordusu nasıl mağlup edilebilmiş-
ti? (*Çerkes Etem'in Vahdettin, Damat Ferit ve İngilizlere
gizlice verdiği mektuplar*) 22
6. İzmit Harekâtı ve sebepleri: 11-20 Haziran 1336 (1920) 48

7. Yunan ordusunun taarruzu; Umum Garbî Anadolu Kumandanlığının ihdası ve bu vazife-i mühimmeye acizlerinin tayini; Şarkî Anadolu'da yeni Millî İdarenin ilk ordusunun teşkili ile takviyesi	52
8. Ankara'da Yeni Millî İdare teessüs ederken Başkumandanlık vazife ve mes'uliyeti Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyeti maneviyesinde farzedilmeyip de sonraları yapıldığı gibi bu vazife ehil ve muktedir olanına tevdi edilebilmiş olsaydı ne 14 Ağustos 1336 (1920) tarihli celseye ve ne de buna mümasil celselere ihtiyaç kalırdı... ..	72
9. Uşak'ın ziyatı	77
10. Uşak'ın ziyamdan sonra garbî Anadolu'da vaziyet-i aske-riye	79
11. Birinci Büyük Millet Meclisinin içtimaından sonra takip olunan dahilî ve haricî siyasetimizin ana hatları. Millî vahdet ve istiklâl namına birleşilmiş iken sonraları Heyet-i İcraiye'nin idaresizliği yüzünden kuvvetli, millî bir siyaset takip edilememiş ve bunun neticesinde hasıl olan müteaddid fikir cereyanları ve bazı tereddütler yeni idareyi zaafa sürüklemişti.	84
12. Teşrinievvel 1336'da Garp cephesinin vaziyeti Gediz taarruzu (24, 25 Teşrinievvel)	99
13. Gediz taaruzundan birkaç gün evvel Dahiliye Vekâleti Emniyet-i Umumiye Şubesinin 18 Ekim 1920 tarihli resmî ilmuhaberi ile Üçüncü Enternasyonele merbut olarak faaliyete müsaade edilmiş olan Türk Komünist Fırkasının teşekkül ve faaliyetini icap ettiren sebep ve zihniyet neydi?	110
14. Neden ve nasıl Garp Cephesi Kumandanlığından alınarak Rus Sovyet hükûmeti nezdine Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Büyükelçisi olarak tayin olunmuştum? ...	114

-||-

**Harici düşmanlarla muharebe neden senelerce
devam etmişti? Hakikatte olduğundan daha evvel
onları mağlup edebilmek imkânı var mıydı?**

1. Misak-ı Millî'nin esasları Erzurum ve Sivas Kongrelerinde muvaffakiyetle hazırlandığı ve İstanbul Meclis-i Mebusan'ında tasdik edildiği zamana tesadüf eden tarihlerde vaziyeti nasıl görmüştüm? Misak-ı Millî'nin nihayetünnihaye harben istihsal edilebileceği keyfiyeti selâhiyattar hey'et ve zevat tarafından düşünülebilmüş miydi? 127
2. 1336 senesinin Kanunusanisinde (Ocak) inkişaf etmeye başlamış olan vaziyet-i hariciye ve dahiliyede teyit etmişti ki; muhasımlarımız tarafından işgal edilip inhidamına çalışılmakta olan memleketimizde hattâ milletle anlaşmış olan hükûmetler mevki-i iktidara gelebilmiş ve bunları murakabe edecek olan Meclis-i Mebusan da içtima edebilmiş olsa, bu Hükûmetler ecnebî işgal-i askerîsi altında her nevi tazyika kalmış olan İstanbul'da, yalnız muhasımlarımız adalet ve siyasetinden istimdat etmekle vakitlerini geçirecek olurlarsa Türklerin kendi hudutları içerisinde tam bir istiklâl elde edebilmeleri mümkün olamayacaktı. 135
3. 23 Nisan 1336 (1920)'da Ankara'da yeni idare teessüs eder etmez bir taraftan dağınık bulunan kuvvetlerimizi garpta Yunan ordusu aleyhine tahşid ederken diğer taraftan şarkta Türk unsurunu imhaya başlamış olan Ermenistan'a karşı üç muntazam fırka ve gönüllü kıtaattan mürekkep Onbeşinci Kolordu ile Erzurum mıntkasında atıl kalınamayıp derhal Ermeni ordusu üzerine derhal taarruz edilemez miydi? 147
4. Garp cephesi kumandanlığından infisalim tarihi olan 23 Teşrinisani 1336 (1920)'dan sonra garbî Anadolu'daki askerî vaziyet hakkındaki görüşlerim..... 152
5. Birinci İnönü Muharebesi hakkında bazı görüşlerim 154
6. İkinci İnönü Muharebesi hakkında bazı görüşlerim 156
7. Kütahya-Eskişehir muharebeleri başlamadan önce garp cephesi hakkında bazı görüşlerim 162

8. Hakikatte olduğu gibi Erkân-ı Harbiye-i Umumiye-i Vekâle- tinin garp cephesinden Yunan ordusuna karşı taarruzî değil te- dafüî bir surette hareket ettiğini kabul ediyorum. ... hakikati halde olduğundan daha başka türlü tertibat ve vaziyet almak mümkün değil midir?	168
9. Kütahya-Eskişehir Muharebeleri başladıktan sonra	170
a) 10 Temmuz 1337 (1921) akşamı Türk kumandanlığı va- ziyeti nasıl mütalaa etmeli ve ne karar vermeli idi?.....	170
b) 13 Temmuz 1337 (1921) akşamı her iki tarafın vaziyeti Türk karargahında nasıl mütalaa edilmeli idi?	173
c) Farzedelim ki tasavvur olunan tecemmüü (yığmak) ya- pılabilmiş olsun. 13 Temmuz akşamı Türk Kumandanlı- đı nasıl bir karar vermeli idi?	174
d) 14 Temmuz akşamı Yunanan Kumandanlığı vaziyetin alacağı ehemmiyet ve ciddiyet üzerine ne yapabilirdi? ..	175
e) 15 Temmuz akşamı Türk Kumandanlığı vaziyeti nasıl mütalaa etmeli ve ne karar vermeli idi?	176
f) Tasavvur olunan Türk geri çekilmesi üzerine Yunan Ku- mandanlığı ne düşünmeli ve ne karar vermeli idi?	180
g) Tasavvur olunan Türk geri çekilmesi ve Yunan takibine göre sonraki hareketler ne suretle inkişaf edebilirdi?	182
h) Hakikatte neler olmuştu?	186
10. 5 ilâ 9 numaralı maddelerdeki mütaalaların neticesi ne ola- bilir?	189

İkinci Bölüm

MİSAK-I MİLLÎ VE MAKALELER

1 – Misak-ı Millî	195
2 – Mustafa Kemal - Millî Lider	217
3 – Atatürk'ün yüksek kumandanlık kudreti ve meziyetleri	225
4 – Osmanlı İmparatorluğu ve Birinci Cihan Harbi	237
5 – Millî Mücadeleyi Hazırlayan Sebepler ve ATATÜRK	247
6 – İlk Muhalefet Partisini ben kurdum	257
7 – Atatürk ile arkadaşları Sulhten sonra neden anlaşamadılar?	265
8 – Millî Mücadeleye dair	281

Üçüncü Bölüm

ATATÜRK ve CUMHURİYET DEVRİMLERİ

1 – Atatürk’e kral ol, padişah ol dediler...	289
2 – Atatürk çok partili hayatı istiyor muydu?...	291
3 – Atatürk ve Amerikan mandası meselesi...	294
4 – Atatürk ve bir Melâmi Paşası...	296
5 – Atatürk’ün ilk siyasi zaferi hangisi?...	298
6 – O hem asker, hem bir siyaset dehası idi...	302
7 – Atatürk ve Nazım Hikmet’in Türkçülüğü...	305
9 – Büyük Taaruz’a nasıl karar verildi?...	311
10 – Hareket Ordusu İstanbul’a nasıl yürüdü?...	314
11 – Atatürk’ün kafasındaki laiklik meselesi...	318
12 – Terakkiperver Fırka ve din meselesi...	322
13 – Türk ordusu ve siyaset ilişkisi...	325
14 – Atatürk orduyu zayıflattı mı?...	333
15 – Pera Palas ve Mütareke İstanbul’u...	339
16 – İngilizlerin Mustafa Kemal düşmanlığı...	345
17 – Mustafa Kemal Anadolu’ya nasıl gönderildi?...	349
18 – Vahdettin Mustafa Kemal’e ne dedi?...	353
19 – Mustafa Kemal’in gazeteciliği meselesi...	355
20 – İsmet Paşa mücadeleye hiç inanmamıştı...	356
21 – Anadolu’da bir Amerikan gazetecisi...	359
22 – Atatürk diktatör mü, yoksa siyaset dehası mı?...	363
23 – Atatürk Samsun’a çıkmasa ne yapacaktı?...	373
24 – Hatay meselesi ve Çankaya’da poker masası...	377
25 – Ziya Gökalp ve inkılâp hocaları...	380
26 – Laiklik ve din eğitimi meselesi...	382

Ali Fuat Cebesoy Üzerine Bir Biyografi Denemesi

Osman Selim KOCAHANOĞLU

Ali Fuat Cebesoy hakkında bir biyografi denemesi düşünürken, aile kökeninden başlama gereğini duyduk. Zira Paşa'nın kendisi de, ailesi de bu başlangıcı yapmaya değecek kadar tarihi bir zenginliğe sahiptir. Öyle ki, bu aile İmparatorluk mozayığının çok değişik ırk, din ve renkleriyle karışıp-kaynaşmış, önemli insanlar yetiştirmiş geniş bir soy kütüğüne sahiptir. Çocukluğu, gençliği, yetişmesi ve fikirlerinin oluşmasında, dallı-budaklı ve yedi renkli bu aile çevresinin Ali Fuat Paşa'nın üzerinde derin izler bırakmamış olması düşünülemez. Dolayısıyla hem İmparatorlukta, hem de Cumhuriyet devrine sarkan nesilleriyle önemli roller üstlenen, bazan trajik, bazan dramatik olaylara sahne olmuş bu ailenin öyküsünü vermekle, Paşa'yı daha yakından tanımış olacağımıza inanıyoruz. Bu nedenle hikayeyi Ali Fuat Paşa'nın anne tarafından dedesi Müşir Mehmet Ali Paşa'dan başlatıyoruz...

Müşir Mehmet Ali Paşa

Fransız-Alman sınırındaki Alsas-Loren bölgesinin Mağdeburg kasabası 1827 yılında bir doğuma sahne olur. Alman asıllı *Dietrich* ailesinin bir erkek çocuğu olmuş ve çocuğa *Karl Dietrich* ismi konulmuştur. Alman-Fransız nüfusuyla karışık olan Alsas-Loren bölgesi o yıllarda Katolik-Protestan çatışmalarından henüz kurtulmuş değildir.

Adını tesbit edemediğimiz baba *Dietrich* müzisyendir ve ünlü Alman besteci Frederik Schuman ile de akrabadır. Küçük *Karl Dietrich*, huzursuz ve geçimsiz bir aile ortamında çocukluğunu geçirmektedir. Yabancı ansiklopedilerde *Charles De-troit* gibi ikinci bir Fransız ismi de zikredildiğine göre, Dietrich ailesinin, Fransız asıllı olup sonradan Protestanlığı kabul ettiği de düşünülebilir.

Dietrich ailesi, çocukları Kari Dietrich'i Alman İmparatorluğu'nun Hamburg'daki askeri Bahriye Mektebine (Deniz Lisesi) vermişlerdir. 1843 yılında Okul gemisi, öğrencileri ile İstanbul'a bir gezi düzenlemiştir. Dolmabahçe önlerinde demirleyen gemide, genç bahriyeli Karl Dietrich'de bulunmaktadır.

Gemideki öğrencileri hayrete düşüren bir olay yaşanacak ve genç Karl Dietrich denize atlayarak yüze yüze sahile çıkacaktır. Bilindiği tek Türkçe kelime «*Sultan*»dır, ve Sultan, Sultan diye etrafına toplananlardan yardım istemektedir. Nihayet Sultan Abdülmecid'in huzuruna çıkmayı başarır. Tercüman vasıtasıyla Osmanlı ülkesine sığınmak ve okumak istediğini Sultana iletacaktır. Bu gürbüz Alman gencinin isteğini hoş karşılayan Abdülmecid, ondan himayesini esirgemez ve sonradan sadrazam olacak Âli Paşa'ya manevi evlad olarak verilmesini ister.

Kari Dietrich artık Müslüman olmuş ve ismi de Mehmet Ali'ye çevrilmiş ve Osmanlı ülkesinde rahat ve huzur içinde yaşamasına bir engel de kalmamıştır. Mehmet Ali önce Türkçe'yi öğrenecek ve yazdırıldığı Harbiye Mektebini birincilikle bitirerek Osmanlı ordusuna subay olarak katılacaktır (1853). Kolağası Mehmet Esat'ın *Mir'at-ı Mekteb-i Harbiye* isimli kitabında (1894 - İstanbul baskılı), Müşir Mehmet Ali Paşa'nın, Piyade ve suvari kurmayları sınıfından Hicrî 1269 (Ekim 1852 - Eylül 1853) yılında mezun olduğu, bu sınıfın Mektebin tesisinden itibaren beşinci sınıfı oluşturduğu, kurmayları 1270 (1854) yılında çıkacakken Kırım Savaşı'nın patlaması üzerine bir yıl önce mezun edildiği belirtilmektedir (s.245-246)(^{*}).

(^{*}) Mehmet Ali Paşa Harbiye öğrencisi iken «*Napolyon'un Kavaid-i Harbiyesi*» isimli küçük bir Risale hazırlayarak Sultan Abdülmecid'e sunmuştur. Elyazısı ve zarif ciltli bu Risale veya Rapor halen aile arşivinde bulunmaktadır.

Rumeli bölgesinde çeşitli birliklerde görev yapan Mehmet Ali Bey'in, Kırım Harbinde Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın yaverliğini yaptığını ve 1865 yılında Mirliya olduğunu biliyoruz.

Mehmet Ali Paşa'nın yıldızı 93 Harbinde (1877-1878) parlar. Tuna Cephesinde bulunan üç ordudan birinin kumandanıdır. Rus ordularının ilk hücumda Tuna Nehrini geçmeleri ve hızla ilerlemesine engel olunamamış ve özellikle Rus ordusunun giriştiği Kızanlık katliamı İstanbul'da büyük bir telaş yaratmıştır(*).

Bu telaşlı günlerde Abdülhamid, Sofya'da bulunan Mehmet Ali Paşa'yı acele İstanbul'a çağırarak huzuruna kabul etmiş ve cephe-lerdeki durum hakkında geniş bilgi aldıktan sonra onu Başkomutanlığa atamıştır. Mehmet Ali Paşa'nın verdiği güvencelere büyük umut bağlanmış olmalı ki, Mabeyn erkânının gözleri önünde Paşa'yı kucaklayarak yanaklarından öpmüş ve Rus ordularının durdurulmasını istemiştir. Bosna ve Karadağ'da daha önceki hizmetlerine mukabil birinci rütbeden Osmanî nişanı ile birlikte iki at, bir kılıç bir çift dürbün ve 500 fıra para ihsan ederek onu hediyelere boğmuştur. Ailesine ise Çırağan Sarayı'nın boş bir dairesi tahsis edilir.

Bütün bunların Mehmet Ali Paşa'nın şevk ve gayretini kamçılamak için yapıldığı muhakkaktır. Abdülhamid hiç kimseye sormadan Abdülkerim Nadir Paşa'yı azlediyor ve Tuna Cephesi Başkumandanlığına Mehmet Ali Paşa'yı tayin ediyordu.

Yeni kumandan İstanbul'da ancak iki gün tutularak derhal cepheye gönderildi. Denizden Varna yoluyla Şumnu'ya hareket eden Paşa, Savaşın başına geçmesine rağmen Rus ilerleyişi gene durdurulamaz ve sevk ve idare karmaşası eskiden de kötüye gider. Süleyman Paşa'nın Şıpkı müdafası bile savaşın kaderini değiştiremez. Rus orduları Yeşilköy'e kadar gelecektir.

Abdülhamid, savaştan sonra toplanan Berlin Konferansı'na Hariciye Nazırını atlayarak ilginç iki delege yollayacaktır. Nafia Nazırı Karatodori Paşa ile Mehmet Ali Paşa... Rum ve Alman asıllı bu iki de-

(*) İsmet Parmaksızolu tarafından kaleme alınan Mehmet Ali Paşa maddesi için bkz.: Türk Ansiklopedisi.

lege ile Konferanstan iyi netice alınacağını umulduğu belli. Ancak Osmanlı delegasyonu umulan varlığı gösteremez. Oturumları yöneten Prens Bismark delegelere sempati duymak şöyle dursun, zaman zaman azarlamaya tereddüt bile etmeyecektir. Hatta bazı konularda ısrarlı davranan delegasyondan Karatodori Paşa'yı dürtükleyerek:

– Burasını Babîâlî'deki Vükelâ Meclisi mi sandın? diye haka-retten bile geri kalmaz.

Berlin Kongresi ve anlaşması Osmanlı Devleti için ağır bir yenilginin belgelenmesidir. Anlaşmaya göre Arnavutların yaşadığı *Podgoriçe*, *Pláva* ve *Gusine* bölgeleri Karadağ'a terkedilmiştir. Buna karşı büyük tepki gösteren Arnavutlar Prizren Kongresini toplayarak Anlaşmanın bu maddesini tanımadıklarını açıkladılar. Büyük Devletler ise Babîâlî'yi sıkıştırıyorlar, Anlaşmanın uygulanmasını istiyorlardı.

Sultan Abdülhamid, Mehmet Ali Paşa'yı komiser seçerek buraya gönderdi. Berlin Kongresi'nde kendisi bulunduğu göre, pirincin taşlarını da kendisi ayıklamalıydı... Paşa'nın Arnavutlar arasında önemli dostları vardı... Mehmet Ali Paşa Arnavutlara Anlaşma hükümlerine uyma zarureti anılatacak, isyancıları teskin edip silahlarını toplayacaktı...

Paşa önce Yakova'ya uğrayarak dostu ve Arnavut komite üyesi Abdullah Paşa'nın derebeylik Kulesine misafir oldu. Komiteci Arnavutlar Kuleyi basarak önce Abdullah Paşa'yı öldürdüler ve Mehmet Ali Paşa'yı maiyetiyle birlikte esir almak istediler. Paşa teslim olmayarak direnişe geçti... İmdatına gönderilen iki tabur Arnavut askeri, ırkdaşlarına silah kullanmadıkları gibi, silahlarını da isyancılara dağıttılar...

Teslim olmamakta direnen Mehmet Ali Paşa'nın kaldığı ev ateşe verildi. Paşa müşir üniformasını giyerek dışarı çıktı ve maiyetindekilerle isyancılara saldırdı... Kanlar içinde yere düştüğünde kılıcı elinde idi... Asiler Paşa'nın başını keserek, mızrak ucunda gezdirdiler ve zaferlerini vahşice kutladılar (7 Eylül 1878 = 9 Ramazan 1295).

Arnavutlar bu hareketleriyle Berlin Anlaşmasını tanımadıkları gibi Babîâlîye de meydan okuduklarını gösteriyorlardı. Ve Müşir Mehmet Ali Paşa'nın hayatı da bu trajik olayla sona eriyordu.

Bir Osmanlı Ailesi

Mehmet Ali Paşa, Hâfız Paşa'nın kızı Ayşe Sıdika Hanımla evlenmiştir (1854!?). Ayşe Sıdika Hanım Ali Fuat Cebesoy'un büyük annesidir. Sıdika Hanımın babası Hâfız Paşa ise, Şeyh Şamil göçünde Kafkasya'dan Osmanlı ülkesine sığınmış bir aileye mensuptur^(*). Hâfız Paşa hakkında şimdilik edindiğimiz bilgi, 93 Harbi öncesinde Bulgar isyanlarının bastırılmasında Filibe bölgesindeki hizmetleridir. 93 Harbinde ise özellikle Niş yakınlarındaki *Aleksinaç* istihkamlarında sağ kanat Fırka kumandanı olarak savaşa katılmıştır.

Mehmet Ali Paşa'nın Ayşe Sıdika Hanımla evliliğinden dört kızı olacak ve bu kızların evliliklerinden dal-budak salan ailenin üçüncü nesli cumhuriyet döneminde de önemli mevki ve makamlar elde edeceklerdir.

Ailenin en büyük kızı Hayriye Hanım 31 Mart İsyanını bastırmak üzere Selânik'ten İstanbul'a yürüyen Hareket Ordusunun ilk kumandanlarından Hüseyin Hüsnü Paşa ile evlenmiştir. Hüsnü Paşa'nın oğlu Albay Tahsin Bey, 1960'larda T.İ.P. Genel Başkanı olan Mehmet Ali Aybar'ın babasıdır. Ünlü ittihatçı ve İzmir Valisi Rahmi Bey de bu aileye damat olmuştur. Meşrutiyet öncesi Jön-Türkleri arasında yer alan Rahmi Bey, Selânik mebusluğu yaptıktan sonra (1908-1912), İzmir valisi olmuştur. Valiliği sırasında Çerkez Ethem, oğlu Alpaslan'ı dağa kaldıracak ve fidye almadan bırakmayacaktır. İzmir suikastine (1926) adı karışmışsa da, kalebentlikle ölümden kurtulmuştur.

Mehmet Ali Paşa'nın ikinci kızı Leyla Hanım ise Mustafa Celalettin Paşa'nın oğlu Hasan Enver Paşa ile evlenmiştir. Bu evlilikten Celile, Münevver, Mustafa Ceialettin, Mehmet Ali ve Sara isimli beş çocuk doğmuştur. Ressam Celile Hanım, Nazım Hikmet'in, Münevver Hanım da Oktay Rifat'ın anneleridir.

Ailenin dördüncü kızı Adviye Hanım ise Emekli albay Tevfik Bey'le evlenmiştir. İsmail Fazıl Paşa sürgünde iken çocuklarıyla bu aile yakından ilgilenmiştir.

(*) Ali Fuat Paşa'ya daha sonraları yakıştırılan Çerkezlik iddiası sanırız buradan kaynaklanmaktadır.

Ali Fuat Paşa'nın annesi Zekiye Hatice Hanım, Mehmet Ali Paşa'nın üçüncü kızlarıdır ve İsmail Fazıl Paşa ile 1879'da evlenmiştir. Bu evlilikten Mehmet Ali (1880) ile Ali Fuat (1882) doğacaktır. Ali Fuat Paşa hiç evlenmeyecek, ağabeyi Mehmet Ali Bey ise Mütareke dönemi Dahiliye Nazırlarından Mehmet Ali Bey'in (Gerede) kızı Leyla Makbule hanımla evlenecektir. Halen hayatta olan Ayşe Cebesoy (Sarıalp) ile Prof.Dr. İsmail Fazıl Cebesoy bu ailenin çocukları ve Ali Fuat Paşa'nın yeğenleridir.

İsmail Fazıl Paşa

Ali Fuat Paşa'nın babası İsmail Fazıl Paşa 1853 Girit Kandiye doğumlu ve Ada'ya ticaret amacıyla Söke'den göçen Cebecioğullarından İbrahim Ağa'nın oğludur. Küçük yaşta babasını kaybeden İsmail Fazıl, annesiyle birlikte İstanbul'daki akrabaları yanına gelmişlerdir. Galatasaray ve Maçka idadisinde okumuş, Harbiye Mektebinden birincilikle mezun olmuştur. İdadideki kitabet hocası Ahmet Midhat Efendi ona, ikinci isim olarak «Fazıl»ı uygun görmüştür.

Harbiyeyi bitirince, Harp Akademileri riyaziye ve tâbye hocalığına tayin edilmiş ve İşkodra Fırkası erkân-ı harbiyesinde iken Almanya'ya ihtisasa gönderilmiştir. 1879'da Tuna Şark Orduları Kumandanı Mehmet Ali Paşa'nın kızı Zekiye Hanımla evlenecektir.

28 yaşında kaymakam iken Abdülhamid'e yaver olmuş, ama hür fikirlerinden dolayı verilen bir jurnal üzerine Erzincan'daki 4.Orduya sürülmüştür. İsmail Fazıl Paşa 17 sene sürgünde iken terfisi yapılmadığı gibi ailesini görmeye İstanbul'a gelmesine de izin verilmedi. Miralay rütbesinde iken, Ferik rutbesiyle İstanbul'a çağırıldı ve Golç Paşa'nın Askerî Islah Heyetinde görevlendirildi (1901).

Meşrutiyetin ilânında kısa süre Harbiye Mektebi Nazırlığı yaptıktan sonra, İzmir Kolordu Kumandanı oldu. Adana Ermeni İsyanı üzerine kurulan Divan-ı Harp üyeliğine atandı (1909). Suriye Valiliği (1911) ve sonra Üsküp'teki 7. Kolordu Kumandanlığı yaptı. Balkan Harbinde İzmir valisi idi. Birinci Dünya Harbi içinde 65 yaşında emekli oldu (1914).

Sivas Kongresi'ne İstanbul delegesi olarak katıldı ve ikinci başkan seçildi. İlerlemiş yaşına rağmen oğlunun peşinden o da Millî Mücadele hareketine katılıyordu. Son Osmanlı Meclisine Yozgat mebusu seçilen İsmail Fazıl Paşa, Meclisin kapanması üzerine TBMM. katılarak, ilk kabinede Nafia Vekili oldu. 1921 yılında Ankara'da öldü ve Hacıbayram Camiine gömüldü. Öldüğünde oğlu Ali Fuat Paşa Moskova'da elçi bulunuyordu.

Cebesoy ailesinin kız alarak akraba oldukları Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'in hayat hikayesi de ilgiye değer. Mehmet Ali Bey, (Gerede) Macar mültecilerinden olup Gerede'ye yerleştirilmiş yedi kardeşli bir aileye mensuptur. Yedi kardeşten birisi Mehmet Ali Bey'in dedesidir.

Mehmet Ali Bey'in babası eski Zabtiye Nazırlarından Kâmil Paşa, annesi ise Batmanlı Kürt asıllı bir aileye mensup Hafize Hanımdır. Mehmet Ali, dört çocuklu ailenin en büyük evladıdır.

Zabtiye Nazırı Kamil Paşa Manısalı bir Türk ailesinden gelmektedir ve Plevne savunmasında Gazi Osman Paşa'nın erkânı harp reisi Müşir Tahir Paşa'nın kardeşidir.

1875 doğumlu Mehmet Ali Bey Galatasaray Sultanisini birincilikle bitirdikten sonra Mektubî Kalemünde göreve başlamış ise de sonradan ticaret yapmıştır. Büyükdere ve Üsküdar Belediye Başkanlıklarında bulunmuştur.

Hürriyet-İtilaf Partisi'nin ileri gelenlerinden olan Mehmet Ali Bey, Mütarekede kurulan ilk Damat Ferit Kabinesinde (3 Mart 1919) önce Posta-Telgraf Nazırı olmuş, sonra Dahiliye Nazırlığını üstlenmiştir (7 Nisan 1919). General Fahri Belen bu ailenin damadıdır.

Atatürk'ün Samsun'a çıkmasında Mehmet Ali Bey'in oynadığı rol ilerde ayrıca anlatılacaktır. Cumhuriyet devrinde 150'likler listesine alınınca uzun yıllar Paris'te yaşamış ve gazete çıkarmıştır. 1938 yılında çıkarılan umumi affa rağmen, Atatürk'ün ölümünden sonra yurda dönecek ve 15 gün sonra da kalpten ölecektir. Mezarı Zincirlikuyu'dadır.

Ali Fuat Cebesoy

1882'de İstanbul'da doğan Ali Fuat Cebesoy, babasının sürgünde bulunduğu Erzincan'da Askerî Rüşdiyeyi bitirmiştir (1893). Daha sonra Saint-Jozef Lisesinden, Harbiye Mektebi (1902) ve Harp Akademisinden (1904) mezun olarak baba mesleği askerliğe geçmiştir. Mustafa Kemal ile kader arkadaşlığına dönüşecek dostlukları Harbiye sıralarından başlar(*).

Harp Akademisi bitince ilk görev yeri merkezi Şam'da bulunan 5. Orduya bağlı Beyrut Suvari Alayı'dır. Mustafa Kemal'de aynı orduya tayin olunmuştur. Gönüllilerindeki Rumeli'deki 3. Orduya tayin isteği gerçekleşmediği için ikisi de üzgündürler. Suriye Ordusu o yıllarda, Dürzî-Arap-Marunî çatışmalarına jandarmalık yapma dışında bir iş de yapmamaktadır. Ali Fuat Beyrut'ta suvari ve piyade stajlarını tamamladıktan sonra, topçu stajı için Selânik'e tayin olunur ve 2. Meşrutiyete kadar Müşirlik karargahında ve Sisam Karaferye bölgesindeki isyanın bastırılmasında görev alır.

2. Meşrutiyetin ilânından sonra (24 Temmuz 1908) Roma Askeri Ateşeliğine tayin edilen Ali Fuat, Balkan Harbine kadar bu görevde kalacaktır (1912). Ateşeliğe tayininde Hareket Ordusu Kumandanlarından eniştesi Hüsnü Paşa'nın yardımını düşünmek gerekir.

Balkan Savaşında Yanya kalesini savunan Kolordu emrinde görev alır ama, müstahkem mevkiilerini terkederek geri çekilirler. Rutbesi binbaşısıdır ve ilk yenilgi üzüntüsünü burada hissedecektir.

Birinci Dünya Harbinde Şam'daki 8. Kolorduya tayin olunur (1914) ve yarbaylığa terfi edilerek 25. Tümen kumandanı olur. Kanal Harekatının öncü birliklerine kumanda eden Ali Fuat, Cemal Paşa'nın Mısır'ı fethetme hülyalarının fiyaskosuna da şahit olur.

Tümeni daha sonra yardım için Çanakkale Cephesine nakledilmiş ise de, düşman donanmasının geri çekilmesi ve cephenin sükûna ermesi üzerine sıcak çatışmalara katılamaz. Buradan Şark Cephesine tayin olunan Ali Fuat Paşa, Rus ordularıyla muharebele-

(*) Ali Fuat Paşa'nın biyografisinde geniş ölçüde şu eserden yararlanılmıştır. Bkz.: Ali Fuat Cebesoy, Dr. Ayfer Özçelik, Feryal Matbaası, 1993.

re katılır ve albaylığa terfi ettirilerek 14. Tümen kumandanlığına tayin edilir. Arkadaşı Mustafa Kemal aynı cephede ordu komutanıdır.

Savaşın son yılında (1917) tekrar Filistin Cephesine Von Kress'in kurmay başkanlığına atanacaktır. Cephenin kızgın çatışmalara sahne olduğu sırada, Gazze'deki 20. Kolordu komutanı olarak Şeria bölgesindeki çatışmalara katılır. Ama savaşın kaderi artık yavaş yavaş aleyhimize dönmeye başlamış Şerif Hüseyin ve İngiliz kuvvetleri ordumuzu arkadan vurmuşlardır. Bağdat, Filistin ve Suriye cephelerinde tüm hakimiyet İngiliz ordusuna geçmiş ve Osmanlı ordusu geri çekilme zorunda kalmıştır. Mondros Mütarekesi bu günlerde imza olunmuştur (30 Ekim 1918).

Mütareke üzerine Mustafa Kemal'in Yıldırım Orduları lağvedilecek, Ali Fuat Paşa da kolordusunu İslahiye'ye kadar geri çekecektir. Mustafa Kemal Paşa Kasım 1918'de İstanbul'a döndüğünde, Osmanlı Payitahtı artık işgal altındaydı. Mütareke hükümlerine göre Osmanlı orduları silahını bırakıyor, askerini terhis ediyordu.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'da yedi ay kalacaktır (Kasım 1918-19 Mayıs 1919). Bu sıralarda Ali Fuat Paşa da izin alarak 20 Aralık 1918'de İstanbul'a gelerek 1919 Şubatına kadar burada kalır. En sık uğradığı yer, önemli toplantı ve temaslara sahne olan Mustafa Kemal'in Şişli'deki evidir. Ülkenin istikbaline ait her türlü temaslarda burada yapılır, plânlar hazırlanır, Anadolu'ya geçme yolları araştırılır.

Burada bir parantez açarak, Mustafa Kemal'in Şişli'deki evinin en sıcak konuğu Ali Fuat Paşa'nın, arkadaşının Anadolu'ya tayininde oynadığı role dikkati çekmek istiyoruz. Şöyle ki:

Ali Fuat'ın ağabeyi bu günlerde Hürriyet-İtilaf Fırkası mensuplarından Mehmet Ali Bey'in (Gerede) kızıyla evlenecektir. Yani İsmail Fazıl Paşa'ya akraba olacaktır. Fazıl Paşa Kuzguncuk'taki köşkünde verdiği yemeğe oğlu kadar sevdiği Mustafa Kemal'i de davet ederek dünürü Mehmet Ali Bey'le tanıştıtır. Mehmet Ali Bey bundan sonra birkaç kez Mustafa Kemal'i Şişli'deki evinde ziyarete gidecek, hatta bir defasında Bahriye Nazırı Avni Paşa'yı da beraberinde götürecektir.

Çok geçmeden Tevfik Paşa'nın istifası üzerine ilk Damat Ferit kabinesi kurulur (4 Mart 1919) ve kabinede Mehmet Ali Bey Posta-

Telgraf Nazırı olur. Biraz sonra görevi Dahiliye Nazırlığına tebdil edilir (7 Nisan 1919).

Aynı günlerde Samsun civarında asayişsizlik çıktığı için İngilizler hükûmetten bunun önlenmesini isteyecek, Damat Ferit Paşa da Dahiliye Nazırını çağırarak bu konuyu görüşecektir. Mehmet Ali Bey bu göreve, güvenilir ve dirayetli bir adam olarak Mustafa Kemal'i tavsiye edecektir. Kısaca, Mustafa Kemal'in adını ortaya atan ve Damat Ferit'i iknâ eden Mehmet Ali Bey'dir. Harbiye Nezaretindeki temasıyla işin askeri yönünü ise Mustafa Kemal kendisi hazırlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Damat Ferit'le tanıştırılması ve tayin kararnamesinin hazırlanarak Saray'a gönderilmesi bu ilk temas ve telkinler sonunda ortaya çıkmıştır. Nutuk'ta da epey yer ayrılan bu tayin meselesinde İsmail Fazıl Paşa vasıtasıyla hazırlanan ortam ve kulisin etkisini kabul etmek gerekir.

Ali Fuat Paşa Mart 1919'da kolordusu başına dönerek, karar-gahını Konya'dan Ankara'ya nakleder (13 Mayıs 1919). Şişli'de verilen karar gereği Rauf Orbay'da İstanbul'dan ayrılarak Balıkesir-Aydın bölgelerini dolaştıktan sonra Ankara'ya Ali Fuat Paşa'nın yanına gelmiştir. Dolaştığı yerlerde Çerkez Ethem ve Teşkilât-ı Mahsusacılarla temas edip mücadeleye başlama telkininde bulunmuştur.

Mustafa Kemal Samsun'a çıktığında ilk haberleştiği kişi arkadaşı Ali Fuat'tır ve görüşmek üzere Amasya'ya davet eder. Ali Fuat Paşa Rauf Orbay'la birlikte Ankara'dan hareket ederek Amasya'da Mustafa Kemal Paşa ile buluşacaklardır (19 Haziran 1919). Millî Mücadeleyi başlatan ilk kararlar burada alınacak ve Ali Fuat Paşa Amasya Kararlarına hiç tereddüt etmeden imzasını atacaktır. Mustafa Kemal, Rauf Bey'le tehlike ve umut dolu Sivas yollarına düşerken, Ali Fuat'da kolordusu başına Ankara'ya dönecektir.

Ali Fuat Paşa bu sıralarda kolordusunun bütün imkanlarını Sivas Kongresi'nin desteklenmesi ve Kuva-yı Milliye güçlerinin örgütlenmesine ayıracaktır. Niyetleri iyice ortaya çıkan Mustafa Kemal'i İstanbul hükûmeti geriye çağırırken (8 Temmuz 1919), o da görevinden istifa edecektir. Ali Fuat Paşa da İstanbul'a çağırıldığı halde Harbiye Nazırının emrini dinlemeyecek, yerine tayin edilenlerin görevine başlamasına da fırsat tanımayacaktır.

Sivas Kongresi açıldığında (4 Eylül 1919) Ali Fuat Paşa Eskişehir-İzmit bölgesinde Kuva-yı Milliye müfrezelerini kurmakla meşguldü ve Kongre kararıyla kendine Garbî Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Kumandanlığı görevi verilecektir. Kongre sonrasında yapılan Kumandanlar Toplantısına katılmak üzere Sivas'a gelmiş (8 Kasım 1919) ve üç hafta burada kaldıktan sonra 12 Aralıkta tekrar Ankara'ya dönmüştür. Kongrece seçilen Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya yerleşmesi için gerekli hazırlıkları tamamlayarak 27 Aralık 1919'da parlak bir törenle Mustafa Kemal'i karşılayacaktır.

Heyet-i Temsiliyenin Ankara'ya geldiği günlerde Anadolu'nun her yanında seçimler yapıyordu. Ali Rıza Paşa hükûmetinin aldığı seçim kararının tek galibi Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri olacaktır. Hürriyet-İtilafçıların katılmadığı seçimlerde, kapanan İttihat-Terakki'nin Anadolu'daki bütün örgüt ve sempatizanları yeni milli hareketin içinde yer alarak destek olmuşlardır.

Bütün vilâyetlere Heyet-i Temsiliye adına gönderilen genelge ile seçilen mebusların Ankara'ya uğradıktan sonra İstanbul'a gitmeleri isteniyordu. Ankara'ya gelenler hem kolordu karargahına hem Mustafa Kemal'e uğruyor, burada milli hareketin amacı kendilerine anlatılıyordu. Kendisini ilk defa görüp, mücadele azmini yakından tanıdıkları bu sarışın Paşanın fikirleri karşısında hayrete düşen mebuslar burdan İstanbul yolunu tutuyorlardı. Mustafa Kemal kendisi de mebus seçildiği halde Ankara'da kalacak, müdafaa-i hukukçu çoğunluktan oluşan Son Osmanlı Meclisi, Milli Hareketi İstanbul'da savunacaktı. Şimdiye kadar yerel kongrelere dayanan hareket, yavaş yavaş milli irade tabanına oturmaya başlıyordu.

Seçilen mebuslar İstanbul'a geldiği ve günler geçtiği halde Meclis bir türlü açılmıyordu. Vahdettin, çoğunluğun İttihatçı olduğunu biliyor, Meclisi açmadan feshetme telkinleri arasında kararsızlığa düşüyordu. Nihayet sadrazam Ali Rıza Paşa'nın istifa tehdidi karşısında Meclisin açılışına razı olacaktır (12 Ocak 1920). İşgal altındaki İstanbul'da toplanan bu Meclisten 17 Şubat 1920 oturumunda alınan Misak-ı Milli kararı dışında önemli bir icraat çıkmamış ve 18 Mart 1920'de kendini feshetmiştir. 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışıyla artık milli iradenin nabızı Ankara'da atacak, politika merkezi de oraya kayacaktır.

Ali Fuat Paşa Anzavur belası ile meşgul olduğu için TBMM'nin açılışında bulunamamıştır. 1920 Mayıs ayı da Düzce-Hendek isyanlarının bastırılması ile geçmiştir. 22 Haziran 1920'de Mustafa Kemal ile Eskişehir'de buluşarak birlikte Ankara'ya dönerler. Yunan Cephesindeki askeri durum değerlendirilir ve Ali Fuat Paşa 25 Haziran 1920'de Garp Cephesi Kumandanlığına tayin olunur.

Düzenli ordu kurma çalışmalarına hız verildiği bu günlerde Yunan ordusu Uşak'ı işgal edince, TBMM. telaşlı ve heyecanlı konuşmalara sahne olacak ve meclisin Kayseri'ye nakli bile gündeme gelecektir (29 Ağustos 1920). Ardından Gediz harekatı yapılır, ama birliklerimiz geri çekilme zorunda kalırlar... Artık Ali Fuat Paşa'ya karşı Ankara'da güvensizlik rüzgarları esmeye başlar. Bunda en büyük etken şüphesiz ki Çerkez Ethem meselesidir. Nihayet Ali Fuat Paşa 10 Kasım 1920 de cepheden alınarak yerine İsmet Paşa tayin olunacaktır.

Ali Fuat Paşa'nın cephe komutanlığından alınması bizce hayatının bir dönüm noktası olacaktır. Zira en yakın arkadaşına kırgınlığı bu olayla başlamıştır. Nutuk'ta ve kendi anılarında başka başka sebeplere bağlanan bu olayın hikayesi de uzundur. Ve Paşanın ilk defa bu kitabında anlattığı Ankara istasyonunda «*vagonun aranması*» meselesi de üzerinde durulacak ayrı bir detaydır ve kendi ifadesine göre, bundan sonrası hayatının siyasi safhasıdır.

Cepheden alınan Ali Fuat Paşa için bulunan görev, o yıllarda Avrupa başkentleri kadar önem kazanan Moskova Büyükelçiliğidir. O yıllarda biraz bolşevik yoldaşlığına, biraz da Turancılık hayallerine kapılan İttihatçılar Moskova'yı karargah seçmişlerdir. Bir yandan Bolşevik liderlerinin politika hesaplarını görürken, Dr. Nazım, Cemal ve Enver Paşaların temasları ile de yakından ilgilenen Ali Fuat Paşa bu görevinde ilginç olaylarla karşılaşacaktır. 2 Haziran 1922'ye kadar devam eden bu görevi Moskova Hatıraları'nda geniş şekilde anlattığı için burada üzerinde durmayacağız.

Ali Fuat Paşa Moskova'dan Ankara'ya döndüğünde ordumuz Yunan cephesinde büyük bir taarruza hazırlanıyordu. Mustafa Kemal Paşa ise, TBMM. reisi olduğu gibi meclisteki Müdafai Hukuk grubunun da reisi idi. Başkomutanlık üzerindeydi. II. Grup Başkomutanlık yetkilerine ve uzatılmasına itiraz ediyordu. Mustafa Kemal Pa-

şa işte bu günlerde ARMHC. reisliğinden yoğun işleri dolayısıyla ayrılacak ve yerine Ali Fuat Paşa seçilecektir (16 Temmuz 1922).

Büyük taarruza kadar iki ay Çankaya'da arkadaşının misafiri olan Cebesoy, onun yokluğunda Meclis grubunu idare edecek ve Büyük Taarruzda hiç görev almayacaktır. Nutuk'tan anlaşılıyor ki, Ali Fuat Paşa ile Refet Bele'ye Büyük Taarruz için görev teklif edilmiştir. Ali Fuat Paşa'nın görev almamasındaki sebebi, İsmet Paşa'nın cephe kumandanı olmasına bağlamak, sanırsanız yanıltıcı olmayacaktır.

Meclisin 29 Temmuz 1922 oturumunda alınan bir kararla, TBMM. heyetinin kurban bayramı vesilesiyle cepheyi ziyarette aske-re moral vermesi kararlaştırılmıştır. 9 günlük bu ziyarette cephe dolaşılır, karargaha uğranır ve askerin geçit resmi yaşlı gözlerle seyredilir. Heyetin başkanı Ali Fuat'tır ve yanında Mehmet Akif'de vardır. Nihayet 26 Ağustos'ta Büyük Taarruz başlamış ve 9 Eylülde ordularımız İzmir'e kadar ilerlemiştir.

11 Aralık 1922'de Adnan Bey'in istifası üzerine boşalan TBMM. ikinci reisliğine Ali Fuat Paşa seçilmiştir. Lozan görüşmeleri sırasında Meclisi o idare etmiştir. Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in öldürülmesi (27 Mart 1923) onun 2. reisliği zamanına raslar.

Ali Fuat Paşa 2. Dönem TBMM.de gene ikinci reisliğe seçilmiş ve Lozan'ı tasdik eden oturumu kendisi yönetmiştir. Sonra bu görevinden ayrılarak Konya'daki 2. Ordu müfettişliğine başlamıştır.

Ali Fuat Paşa'nın ikinci reislikten ayrılarak ordu müfettişliğine dönmesi (24 Ekim 1923) cumhuriyetin ilanına yakın günlerdir ve Mustafa Kemal Paşa ile aralarına dargınlık girdiği anlaşılmaktadır. Zira Konya'ya gitmeden önce İstanbul'a uğrar. Arkadaşları Rauf Orbay, Dr. Adnan ve Refet Bele onu karşılarlar (27 Ekim 1923). Bu üç arkadaş İstanbul'da iken, Ankara'da cumhuriyet ilân edilecektir (29 Ekim 1923).

Ali Fuat Paşa ordu müfettişliğinden 30 Ekim 1924'de istifa ederek tekrar TBMM. ne katılır ve 17 Kasım 1924'de kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının genel sekreteri olur. 13 Şubat 1925'de başlayan Şeyh Sait İsyanı üzerine çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanununun görüşmelerinde İsmet Paşa ve şahinler ekibi derhal sı-

kı tedbirlerin alınmasını savunurken, Terakkiperver Parti sözcüleri olaya daha yumuşak bakmışlar ve görüş ayrılığına düşmüşlerdir. T.C.F. Haziran 1925 içinde kapatılır.

15 Haziran 1926'da İzmir Suikastı ortaya çıkarıldığında, tutuklananlar arasında Kazım Karabekir ve Ali Fuat Paşa dahil çok sayıda TCF. mensubu mebus da vardır. Gerçi beraat etmiştir ama, en yakın arkadaşına karşı suikast girişiminden tutuklanmış olması büyük üzüntü duymasına engel olamamıştır.

Paşa 1933 yılına kadar TBMM.'nde görev almayarak köşesine çekilecek, IV. dönemde Atatürk'ün isteği üzerine CHP.de boşalan Konya milletvekilliğine bağımsız aday gösterilecektir. (10 Haziran 1933). Bundan sonraki V. Dönemde gene bağımsız Konya milletvekilidir.

Atatürk'ün ölümünden sonra İsmet Paşa'nın daveti üzerine CHP.ye girer ve VI. Dönemde tekrar Konya'dan parlamentoya girer ve seçilerek Nafia Vekilliğine getirilir. Kazım Karabekir'in ölümü üzerine TBMM. başkanlığına seçilmiştir (30 Ocak 1948).

14 Mayıs 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'den bağımsız Eskişehir Milletvekili seçilen Ali Fuat Cebesoy'un bu görevi 1954 ve 1957 seçimlerinde de bağımsız İstanbul Milletvekili olarak devam etmiştir. 1960 ihtilaliyle görevi sona eren paşa, son yıllarını hatıraları ile başbaşa geçirmiş ve 10 Ocak 1968'de 86 yaşında İstanbul'da vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine cenazesi Geyve'nin Ali Fuat Paşa kasa-basındaki cami avlusuna askeri törenle defnedilmiştir.

Bilinmeyen Hatıralar

Ali Fuat Paşa anılarını sağlığında yayınlayıp görme mutluluğuna erişmiştir. Milli Mücadele Hatıraları (1953), Moskova Hatıraları (1955), Siyasî Hatıralar (1957) ve Sınıf Arkadaşım Atatürk (1967). Elinizdeki «*Bilinmeyen Hatıralar*» ismini verdiğimiz bu eseri ise, sağlığında kitaplaşmamış bazı notlarından, dergilerde yayınlanmış yazı ve makalelerinden, en önemlisi de ömrünün son günlerinde Amerikalı Prof. Frederik Latimer ile yapıp banda alınmış dikkate değer bir röportajından meydana gelmektedir. Elimizdeki malzeme tasnif edildikten sonra bö-

lüm ve ara başlıkları tarafımızdan konulmuş, zorunlu bazı imlâ düzeltmeleri dışında yazarın özgün metnine dokunulmamıştır(*)).

Kitabın «*Kuva-yı Milliye Başlarken*» ismini verdiğimiz ilk bölümü hakkında okuyucularla bazı bilgileri paylaşmanın yararlı olacağını düşünüyorum. Şöyle ki; bu bölüm Paşa'nın sağlığında kaleme alarak yayınlanmamış notlarından aynen ve değiştirilmeden aktarılmıştır. Ancak dikkatle incelenince görülür ki, anlatılan bazı olaylar kısmen veya üslup farkıyla aynen «*Millî Mücadele Hatıraları*» isimli kitapta da kullanılmıştır. Fakat hiç kullanılmamış bölümler daha fazladır. Örneğin Ali Fuat Paşa'nın cephe kumandanlığından ayrıldıktan sonra cereyan eden İnönü ve Kütahya-Eskişehir muharebeleri hakkındaki tamamen savaş tekniğini ilgilendiren görüşleri bunlar arasındadır.

Öyle anlaşılıyor ki; Ali Fuat Paşa anılarını kaleme alırken uzun zaman içinde önce hazırlık çalışması yapmış, sonra hafızasında kalanları dosyasında sakladığı notlar ve vesikalarla birleştirerek, olayların gerçek tarihini ortaya koymak istemiştir. İlk notlarına koyduğu uzun başlıklar ile üslubundan hareketle şunu ifade edebiliriz ki, bu notlar «*idbâr*» günlerinin ilk başlarında kaleme alındıktan sonra uzun süre bekletilmiştir. Ve 1953 yılında kitaplaştırdığı anılar eski notlarının daha değişik ve edebî bir üslûpla yeniden kaleme alınmış şeklindedir. Ama eski notların bir kısmı değiştirilmiş, bir kısmı da hiç kullanılmamıştır.

Ali Fuat Paşa'nın hazırladığı ilk notları zamana bırakması, hafızasını tazeleyerek düzeltmesi, hatta daha edebî üslûpla yeniden kaleme alması bir yazar olarak en doğal hakkıdır. Ancak doğal olma-

(*) Kitabın 191 sayfalık ilk bölümü, Ali Fuat Paşa'nın hazırlayarak daktilo ettirdiği, ciltlenmiş 200 sayfalık notlarından dizilmiştir. Kitap şeklinde ciltlenmiş daktilo eserin sırtında, «*Ali Fuat Cebesoy, Ankara Nasıl Türk Millî Hükûmûmetine Merkez Olabilmişti? II*» yazısı vardır. Kapak içinde ise şu nota tesadüf edilmektedir: «DOSYA -9- Ali Fuat Cebesoy'un Millî Kurtuluş Savaşı içinde Ankara'nın merkez oluşu ile İç Ayaklanmaları belgelere dayanarak hazırladığı eserinin 2. Cildidir. Sadeleştirilmiştir, 200 daktilo sayfasıdır.»

Notları bize ulaştıran dostumuzun aktardığı bilgilere göre, bu notlar gazeteci ve tarihçi bir yazarımızın arşivinde yıllarca bekletildikten sonra bize ulaşmış olmaktadır. Notlardan Ali Fuat Paşa ailesi haberdar edilerek rızaları ve yayın izni alınmıştır. Bu konuda Ayşe Cebesoy Hanımefendiye ve notları bize ulaştıran Yalçın Toker'e teşekkürlerimi sunarım. OSK.

yan, yazarın bu kararında, yayımlandığı ortamın bazı politik mülâhazalarının etkisi olup olmadığıdır. Zira nüanslarını ancak dikkatli bir karşılaştırma ile farkedebileceğimiz bu ifade ve üslûp farklılıkları, bazan sineye çekilmiş ithamların cevaplarıdır, bazan da kendi kendisiyle hesaplaşmanın izlerini taşımaktadır. Şu halde köşede unutulmuş bu notların bir kelimesi veya cümlesi bile bazan umulmadık olayları aydınlatmada tarihe bir ipucu olabilir. Hele Ali Fuat Paşa'nın kaleminden çıkmışsa...

Milli Mücadele tarihimizde unutulmaz hizmetleri bulunan Ali Fuat Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa ile Harbiye sıralarında başlayan arkadaşlıkları, onları imparatorluğun çöküş devrinde tekrar kader birliğine getirecektir. Bu bir tarihi dönemeçtir ve tarih bazı insanlara yeni görevler yükleyecektir. Bu hem kader, hem de bir kurmaylar nesline yüklenen misyondur.

Mustafa Kemal Samsun'a gönderilirken, Anadolu'da Kongreler ve Müdafaa-i Hukuk örgütlenmesi başlarken, Heyet-i Temsiliye Ankara'ya yerleşip yeni devletin temelleri atılırken hayatını tehlikeye atanlardan biri Ali Fuat Paşa'dır. Eğer arkadaşı Mustafa Kemal hareketin başında olmasa, belki o da hayatını riske atmayabilirdi? Mücadelenin başında Mustafa Kemal'in en güvendiği kişi ondan başkası olamazdı.

Fakat cumhuriyet inkılâpları başlayınca, politika sahnesi öyle uğursuz talih oyunlarına şahit olacaktır ki, kara eller en yakın arkadaşlar arasına kara perdeler indirecektir. Biri ikbâlinin doruklarına tırmanırken, diğerleri inkâr ve terkedilmişliğin gerilerine itilecektir. Zaman zaman Ali Fuat Paşa'nın anılarında görülebilecek acı serzenişler, mâziden gelen dostlukların sineye çekilmiş tezahürleridir. Zira bu kopuş, gençliğinden ve savaş meydanlarından gelen bütün bir hayatın, hatta ileriye dönük bütün umutların bir «*muhasalası*», bir bileşkesidir. Siyasi dargınlıklar yolları ayırır. İzmir Suikast'i'nin girdabına itildiği günlerde, ailesinden gelen kaderin trajik cilvelerine razı oluşu tesellisi sadece annesinden gelecektir. Devletin temelinde harcı bulunan koskoca bir cephe kumandanının, bu kadar badireden sonra çocuklar gibi anne tesellisine sığınması dramatik bir sahne değil mi?

Bütün olan-bitene rağmen, çok sonraları, hatta ölümüne yakın günlerde yazdıkları ve söyledikleri içinde, Mustafa Kemal'e en ağır

eleştirisi bir arkadaş siteminden ileri geçemez. Ona göre Mustafa Kemal milli liderdir, büyük inkılâpcıdır, kadronun en ileri görüşlüsüdür. Karşısındakini ikna etmesini çok iyi bilen usta bir aktör ve parlak bir zekâdır. Mustafa Kemal'i en iyi tanıyan da odur zaten. Anılarında belirsiz bir pişmanlığın izleri de yok değildir. Bu iz arkadaşında yok mu? Atatürk'ün ölüm yolculuğunda başı yastığa düşerken, sadece onu başucunda görmek istemesi, mâzi hasretine dalış değilse, acaba kader arkadaşı Ali Fuat'a duyulan pişmanlığın eseri sayılamaz mı? Bunlar, kim olursa olsun, kaderin insan ömrünü düğümlediği noktalar değil mi?

Çerkez Ethem Meselesi

Kitabın ilk bölümünde dikkati çeken önemli husus, Çerkez Ethem'in yazdığı üç mektubu gün ışığına çıkarmasıdır. Çerkez Ethem'in hatıraları dahil hiç bir kaynaktan geçmeyen bu mektuplar ilk defa bu kitapta açıklanmaktadır.

Öncelikle belirtelim ki, kitabın 37-44 sayfaları arasında yer alan ve 24 Mayıs 1920 tarihli mektupların bir hikayesi mevcuttur. Olay bu kitapta anlatıldığı gibi, biraz değişik üslûpla Millî Mücadele Hatıralarında ve hangi kaynaktan alındığı belirtilmeden Cemal Kutay'ın bir kitabında da yer almaktadır(*).

Fakat önemli olan, Ali Fuat Paşa'nın mektup olayını anlatmasına rağmen, elindeki metinleri neden Millî Mücadele Hatıralarına koymadığıdır. Boyunu aşan bu olaya sebebiyet verdiği için Ethem'i «*serkeşlik*» ve «*küstahlık*» yapmakla suçlayan Ali Fuat Paşa'nın, anılarını tarihî telgraf ve diğer vesikalarla doldururken, bu mektuplara yer vermemesi elbette manidardır. Mektupların içeriğini ve siyasi yönünü tarihçilerin değerlendirmesine bırakarak, burada birkaç hususa değinmek istiyoruz.

Birincisi olayın Ali Fuat Paşa'yı ilgilendiren yönüdür. Zira Çerkez Ethem meselesi Ali Fuat Paşa'nın hayat ve istikbaline önemli bir

(*) Bkz.: Cebesoy, Millî Mücadele Hatıraları, sh. 444-448, Temel Yayınları veya C.Kutay, Çerkez Ethem Dosyası, s. 126-127, 1989.

etken olmuştur. Cephe komutanlığı sırasında başarısız Gediz Harekâtının sorumluluğu sonradan Paşa'ya yüklenmiş ve kendine duyulan güveni sarsmıştır. Başarısızlıkta Ethem'in Kuva-yı Seyyare birliklerinin düzensizliği önemli bir rol oynamıştır.

Ali Fuat Paşa'nın düzenli orduya geçilmesini istemediği, Ethem üzerinde otorite kuramadığı, hatta onu himaye ettiği şeklindeki rivayetler Ankara'da dolaşmaya başlar. Önemlisi, Mustafa Kemal Paşa'nın da buna inanmış olmasıdır. Nihayet Paşa Ankara'ya çağrılarak cephe kumandanlığından alınacak ve Moskova'ya elçi olarak gönderilecektir. Paşa, bu oldu-bittiye getirilen tayin işini, yeni bir «Malta Sürgünü» olarak nitelendirip sebebini başka olaylarda arasa da, en büyük etkenin Çerkez Ethem meselesi olduğunda hiç kuşku yoktur. Ve burada akla şu sorular gelmektedir:

Ali Fuat Paşa çok önem verdiği ve TBMM.'nin iradesini hiçe sayan Ethem'in mektup olayını, acaba Mustafa Kemal'e zamanında bildirmiş midir?.. Bildirdiğine dair bir emare bulunmadığına göre, bunda ne gibi bir kaçınma sebebi olabilir?... Mustafa Kemal Paşa acaba olayı başka kanaldan öğrenmiş midir ve Ali Fuat Paşa'ya duyulan güvensizlikte bu olayın etkisi olmuş mudur? Nutuk'ta ve diğer kaynaklarda bunun işaretleri görünmüyorsa da, biz bu detayların önemsiz olmadığına inanıyoruz...

Mektup olayının diğer yönü İsmet Paşa'yı ilgilendirmektedir. Bilindiği üzere Ethem isyanını İsmet Paşa'nın idaresizliğine ve geçimsizliğine bağlayanlar az değildir. Eğer mektup olayı, Ethem'in TBMM.'ne itaatsizliğini gösteriyorsa, İsmet Paşa'nın geçimsizliği burada sadece bahane kalmaktadır. Zira Çerkez Ethem, daha İsmet Paşa cephe komutanı olmadan 7 ay önce (24 Mayıs 1920) TBMM.'ne karşı isyan düşüncesi içinde bulunuyordu. İsmet Paşa cepheyi 9 Kasım 1920'de teslim almıştır. Dolayısıyla Çerkez Ethem cephe komutanı kim olsa isyan düşüncesine sahipti.

Nitekim TBMM.'nin gönderdiği heyetlere ve Mustafa Kemal Paşa'nın defalarca ricasına rağmen, Ethem ve kardeşleri Yunan ordusuna sığınmayı, uzlaşmaya tercih etmişlerdir... TBMM.'nin ordularına itaat etmek, acaba neden, Ethem'in kanına dokunacak kadar ağır gelmiştir? Öyle anlaşıyor ki Çerkez Ethem, cephenin en kritik anında

Yunan ordusuna sığınarak, Millî Mücadeledeki bütün hizmetlerini, Yeşil Orduların gizli emellerine kanarak boşyere heba etmiştir.

Bizce Ethem olayının özünde yatan şudur: TBMM.'deki muhalif gruplar, özellikle düzenli orduya inanmayan Bolşevik ve Yeşil Ordu taraftarları Mustafa Kemal'i saf dışı ederek yerine Ethem'i geçirme fırsatı kollamışlar, ama kurmay kafasına yenilmişlerdir. Olayın daha geniş yorumunu tarihçilere ve Çerkez Ethem uzmanlarına bırakıyoruz...

Misak-ı Millî kimin eseri?...

İkinci bölümdeki makele ve röportajlar arasında, en dikkat çekici olanı kuşkusuz Misak-ı Millî yazısıdır. Burada kullanılan metin, Ali Fuat Paşa'nın elyazısıyla (eski yazı) 41 sayfalık notlardır. Paşa burada, Misak-ı Millî düşüncesinin daha Meşrutiyet yıllarında Mustafa Kemal'in kafasında mevcut bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu önemli ve ilginç bir tesbit sayılabilir.

Bilindiği üzere Misak-ı Millî (Ulusal Ant) veya Ahd-ı Milli Beyanamesi gibi isimlerle anılan Parlamento kararı, Son Osmanlı Meclisinin 17 Şubat 1920 tarihli Birleşiminde kabul edilmiştir. Bu kararla parlamento, Osmanlı'yı paylaşmaya hazırlanan galip devletlere, Paris Sulh Konferansı öncesinde sınırlarında yapabileceği azami fedakarlığı ortaya koymuştur. Fakat Rauf Orbay'dan Y.K.Tengirşenk'e, Şeref Bey'den (Aykut) Hüseyin Kâzım Kadri'ye, hatta Rıza Nur'a kadar bu kararı sahiplenmeyen yok gibidir.

Şu kadarını belirtmeli ki, bireysel bir hareketin ürünü olmayan bu kararda en büyük etken, Müdafaa-i Hukukçu «*Felah-ı Vatan*» grubunun çalışmalarıdır. Rıza Nur ve Şeref Bey'in Meclis zabıtlarında kalan heyecanlı konuşmaları, işgali sabırla karşılayıp, haklarımızı sükûnetle elde etmeyi uman tevekkülcü zihniyete bir isyan gibidir ve daha önemlisi, TBMM. tarafından da kabul ve teyid edilerek siyasi mücadelede kalkan olarak kullanılacaktır.

Misak-ı Milli kararı sadece bir sınır haritası değil, bağımsız bir devletin dayanacağı ideolojik esasları milliyetçilik, garpçılık, ulusal ve bireysel haklar (demokrasi) gibi ilkelerle tesbit eden bir kuruluş mukavelesi niteliğini de taşır. Bazı hükümleri hayata geçmeden tari-

he karışan Misak-ı Milli kararı, 2. Grup mebuslarını ayağa kaldıran Lozan görüşmelerinde Mustafa Kemal'in ifadesiyle zaruret ve realitenin son şekline girecektir:

«Bizim hudud-u millîmiz, bizi mesut ve bağımsız yaşatacak huduttur. Menfaatlerimize azami mutabık çizdireceğimiz hudut hangisi ise milli hududumuz o olacaktır...»

Ali Fuat Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya atfen ortaya koyduğu Misak-ı Milli meselesi bu bilgiler ışığında değerlendirilirse, Mustafa Kemal'in daha İmparatorluk döneminde sahip olduğu fikirleri uzak görüşlü bir tarih perspektifi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir Sohbetin Getirdikleri...

Bizce kitabın en ilginç bölümü Ali Fuat Paşa'nın ömrünün son âsude geçen demlerinde Amerikalı Prof. Frederik Latimer ile yapılmış görüşmenin sunulduğu son bölümdür. Paşa'nın Şişli'de kirada oturduğu Sadıklar Apartmanı'nda 29 Mayıs 1966 günü gerçekleştirilen sohbetin bant kayıtları çözülerek «Atatürk ve Cumhuriyet Devrimleri» adıyla kitaba ilave edilmiştir.

Anlaşıldığı kadarıyla Prof. Latimer, Millî Mücadele ve cumhuriyet tarihimizdeki reformlarla en az bir Türk entellektüeli kadar ilgilenmiş ve resmîyet dışı samimi bir sohbet havasında Ali Fuat Paşa'ya yönelttiği kritik sorularla ilginç değerlendirmeler yapmasına vesile olmuştur. Ordu ve siyaset, din ve laiklik, Cumhuriyet devrimleri ve çok partili siyasi yaşam denemesi gibi bugün de merak edilen konularda Paşa'nın ortaya koyduğu gözlem ve değerlendirmeler gerçekten de ilginçtir. Hatta Atatürk'ü en yakından tanıyan bir kişi olarak getirdiği ruh ve karakter tahlilleri, ondaki liderlik vasfının bilinmeyen taraflarını ortaya koyan önemli tesbitlerdir.

Görüşmeyi gerçekleştiren Prof. Frederik Latimer, Amerikan Dışişleri Bakanlığı görevlisi olarak Aralık 1936'da Ankara'ya gelmiş ve Türkiye'de 9 yıl kalmıştır. Ankara'ya gelişinin haftasında Atatürk'le görüşerek ona hayranlık duyan Latimer, Amerikan hariciyesinde Türk bölgesi uzmanı olarak yetişmiş ve öyle tanınmıştır. Emekli olduktan sonra Princetone Üniversitesi Doğu Etüdleri Ensti-

tüsünde akademik çalışma yaparak, «Atatürk'ün Siyaset Felsefesi» isimli bir tez hazırlamıştır(*)).

Prof. Latimer 1960-61 yıllarında Utah Üniversitesinde Türkçe kursları açarak Türk edebiyatı ve tarihi üzerinde seminer ve konferanslar düzenlemiştir. Şu halde Türk dostu olduğunu açıkça belirtiriz. Atatürk ve cumhuriyet devrimleri üzerine duyduğu yakın ilginin bir sonucu olmalı ki, 1966 yılında tekrar Türkiye'ye gelerek araştırmalarına devam etmiştir. Amerikan Kongresinin, Sivas Kongresi sırasında yürüttüğü politika çerçevesinde Türkiye'ye gönderdiği Harbord Heyeti ve gazeteci Mister Browne üzerinde çalışmalar yürütmüş olan Prof. Latimer'in Ali Fuat Paşa ile ilgili görüşmesini de bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

Son olarak şunu ifade etmeliyim ki, Ali Fuat Paşa'nın bütün eserlerinin yeniden yayınlanması, Ayşe Cebesoy (Sarıalp) Hanımefendi'nin bizden esirgemediği manevî desteği sayesinde gerçekleşmiştir. Sıcak bir baba şefkatiyle elinde büyüdüğü Ali Fuat Paşa'nın anısını yaşatma arzusuyla, elindeki bilgi, belge ve resim arşivini bize sunmaktan büyük bir heyecan duymasaydı, okuyucuya sunduğumuz «Bilinmeyen Hatıralar» isimli bu kitabı, belki de gün ışığına çıkarmamış olacaktı.

Müşir Mehmet Ali Paşa'dan Ali Fuat Paşa'ya kadar uzanan ailenin ve hayatı tarih olmuş daha birçok devlet büyüğünün resim ve vesika arşivini canlı bir tarih müzesi gibi halen titizlikle koruduğu evinde, anılarıyla yaşayan ailenin son temsilcisi Ayşe Cebesoy Hanımefendi'ye, bize duyduğu güven ve yakın ilgisinden dolayı teşekkürlerimi sunmak istiyorum...

Osman Selim KOCAHANOĞLU

(*) Frederik P. Latimer, The Political Philosophy of Mustafa Kemal Atatürk, Princeton University, 1960.

BİLİNMEYEN HATIRALAR

Kuva-yı Milliye Başlarken

-I-

**Dahilî düşmanlar nasıl mağlup ve
haricî düşmanlara karşı nasıl cephe teşkil
ve bunların idaresi nasıl durdurulmuştu?**

1 – 23 Nisan 1336’da (1920) Ankara’da içtima edebilmiş olan Birinci Büyük Millet Meclisini, İstanbul Meclis-i Mebusanı gibi dağıtmak ve Türk azmini kırmak maksadiyle yeni Millî İdare düşmanları nasıl harekete geçebilmişlerdi?

Yeni Millî İdarenin haricî ve dahilî düşmanlarının müşterek teşebbüs ve hareketlerinden bahsetmezden evvel, mütarekenin akdinden beri memleketimizde cereyan eden hadisâtın hakikî çehresini burada göstermek faydalı olacaktır.

Bu mevzulara dair yazdıklarım ve yazacaklarım, hadise ve vak’aların cereyan etmiş olduğu tarihlerde ya hatıra defterlerime yazabildiğim notların veyahut o tarihlerde düşünüp hatırımda kalabilmiş olanların hülasasıdır. Yoksa bugünkü fikir ve mütalaalarım değildir. Esasen bu nevi vak’aların hitamından sonra mütalaa beyan edebilmek; onların içerisinde yaşamış olanlardan ziyade onların tarihini yazmak selâhiyetini haiz olanlara aittir.

Mütarekenin akdinden sonra Türkiye’nin aleyhinde zuhur eden hadise ve vak’aların en mühim amilleri, Düvel-i İtilâfiyenin Türkiye’deki memur ve kuvvetleri ve keza bunlara alet olmuş olan o zaman-ki padişah Vahdettin’le hükûmeti ve taraftarlarıdır. Bu keyfiyet sarîh olduğu kadar barizdir.

Düvel-i İtilâfiye o tarihlerde, Türkiye’ye diledikleri gibi hakim olabilmek için her şeyi parçalamak, kırmak gibi bir siyaset takip etmek istemişlerdi. Bu da Millî hudutlarından daha küçük bir kıt’aya irca ve her nevi kuvvet ve idareden mahrum edilecek olan bir Türkiye’nin başına zayıf bir hükümdarla bir hükûmet musallat edilmek, adî bir menfaat mukabilinde bunlara esareti (Sevr Muahedesi gibi) kabul ettirmek su-

retiyte tecelli edecekti. Bundan sonra İtilaf devletleri, gûya, hiç bir şeyden haberleri yokmuş gibi görünerek içlerinden birine sırf insanî bir vazife olarak yeni ihdas etmiş oldukları Türkiye'nin mandasını kabul ettirmek suretiyle koskoca bir Türk devletinin ömrüne son vereceklerdi.

İstanbul'un işgali münasebetiyle tebliğ edilmiş olan beyanname, velev kısmen olsun, bu meş'um siyasetin esaslarını ima etmektedir.

İstanbul, fiilen işgal edilmezden yani düvel-i itilâfiye Türkiye'nin umur-u dahiliyesine vaz'ıyed etmezden önce Fransızlara Kilikya; İtalyanlara Antalya ve Yunanlılara İzmir ve Aydın taraflarında birer faaliyet sahası verilerek bu ecnebî Hükûmetler Türk halkı aleyhine tahrik edilmişti. Memleketin şark kısımlarına da Ermeniler musallat edilmişti. Bu suretle Türk yurdunun muhiti merkezinden ayrı kalmış olduğu gibi merkezden muhite doğru da bir çok millî kaynakların yekdiğelerinden ayrılmasına da çalışılmıştı.

Ecnebî işgal kuvvetleri şimendifer hatlarını ve bazı mühim geçit noktalarını (Çanakkale, İstanbul, Mudanya, Samsun) işgal etmiş ve bunlar bazan tarafımızdan tazyika maruz kaldıkları zaman mukavemet etmeksizin çekilerek Türkiye'nin umur-u dahiliyesine müdahale etmez gibi görünmüşlerdi. Ecnebîler Kuvâ-yı Milliye'nin muhitteki faaliyet ve mevzii muvaffakiyetlerinden memnun kalmışlardı. Çünkü bunun neticesinde vatanın orta kısmı zaif düşecek ve onlar müşkilâta uğramaksızın istedikleri gibi Türk yurdu parçalayabileceklerdi. Fakat bu hal çok devam edemedi. Çünkü erkân-ı millîye ve ecnebî planının içyüzüne iyice nüfuz ederek vahdet ve azm-i millînin takviyesine mütemadiyen çalışmış ve kuvveti boşyere israf etmemişlerdi. Bu teşebbüsün ilk muvaffakiyet emareleri Sivas kongresinin içtimâ zamanında görülmüştü. Ecnebî kuvvetleri her taraftan harekete geçmek istemişlerse de bunun bir nümayiş olduğunu hissetmiş olan Yirminci Kolordu ile buna bağlı Millî Müfrezeler derhal mukabil harekete geçerek şimendiferler üzerinde bulunan ecnebî kuvvetlerinin mikdarını asgarî bir miktara (yalnız Eskişehir'de bir miktar İngiliz kuvveti kalmış ve mütebakisi İzmit'in şarkından garbına nakledilmişti. Eskişehir'de kalmış olan bu kuvvet icabında rehin olarak tutulabilirdi) indirtmeğe muvaffak olmuş, bundan başka ecnebî aleti olan Dâmat Ferit Hükûmetini iskât ettirmiş ve evvelce feshedilmiş

olan Meclis-i Mebusan yerine yenisinin toplanabilmesi için intihaba başlanmasını temin ettirmiş ve nihayet sakıt hükûmeti istihlâf etmiş olan Ali Rıza Paşa kabinesine kuvve-i milliyeyi tarıttırmıştı.

Milletin birlik hareketleri ve azmi bu muvaffakiyetten sonra bir kat daha artabilmişti. Bugüne kadar sakit kalmış olan birinci Eskişehir hareketinin ehemmiyeti bu muvaffakiyetlerin cümlesine müstenit olundadır.

Ecnebîler bu siyasî ric'atlerini dahilî bir isyanla telâfi edebilmek için 25 Teşrinievvel 1335 (1919)'de Anzavur'u Susığırılık ve Gönen taraflarında isyan ettirmişlerdi. Bu isyanın diğer bir hedefi de Çanakkale Boğazı'nı gayr-ı millî bir mıntuka haline ifrağ edebilmektir.

Bu isyan tarafımızdan bastırılabilmiş ise de ecnebîler maksatlarında kısmen muvaffak olabilmişlerdi. Bundan sonra ecnebîler yine dahilî oyunlarına devam etmek istemişlerdi. Bir taraftan Millî Müfrezele-i Kilikya ve Aydın taraflarında tazyik ettirmeye diğer taraftan, bunları dağıtabilmek için padişahın dehalet etmeleri çarelerini araştırmışlardı. Bu oyunları yetmiyormuş gibi bir de memlekete hizmet etmek isteyen Ali Rıza ve Salih Paşa Hükûmetlerini bazan kuvve-i milliyeye fazla taraftar diye azillerini ve bazan da aleyhtardır diyerek mevkilerinde kalmalarını istemişlerdi. Ecnebîler maatteessüf içirimizde ve içimizde kurnazca oynamaya imkân bulabilmişlerdi.

Bir taraftan Türk milletine karşı hayırhah ve bîtaraf görünmeye çalışırken diğer taraftan kuvve-i milliyeyi, muvacehe-i millette yeniden hal-i harbi iade edecek gibi göstererek bunu lekelemeye ve bu gibi vasıtalarla müracaat ederek milletin maneviyatını bozmağa çalışmışlardı. Bunca müşkilâta rağmen istiklâlini bilâ fütur müdafaaya azmetmiş olan Türk'ün azm ü iradesinin zayıflamayacağını hissetmiş olmalı ki, İstanbul'u işgal bâhanesiyle her nevî millî kaynaklara el koyarak Ankara'da bir Millî İdarenin teessüsüne mani olmak istemişlerdi. Ecnebîlerin bu son teşebbüsleri evvelkilerinden daha çok şümüllü ve müessir olacaktı. Eğer Türkiye'de iki hükûmet şekli kalkmıyarak milletin mukadderat ve idaresi İstanbul'daki merkez-i saltanattan Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisine intikal etmemiş olsaydı. İstanbul'un işgalinden beklemiş oldukları gayeyi elde edemeyince Yunan ordularını

Millî İdare aleyhine taarruz ettirerek fiilen Millî İdare ile Yunanistan arasında hal-i harbi ihdas etmek istemişlerdi.

Şurada istidraden [yeri gelmişken] arzetmek isterim ki, o vakitler İngiliz efkâr-ı umumiyesi Türkiye'de olan bitenlerden tamamıyla haberdar olabilmiş olsaydı Mr. Loid Jorj'a itimad etmemeleri lâzımgelirdi. İngiltere Türkiye ile yeni bir harbe başlamadıkça İngiliz efkâr-ı umumiyesi Türkiye'deki vaziyetten doğru olarak haberdar olamayacaktı. Halbuki Yunan mağlubiyetinden sonra Loid Jorj inadını, İngiltereyi harbe sokmağa kadar vardırınca itimadı kaybetmişti. O zamanki görüşümü, bu hadise de teyid eder mahiyettedir.

İstanbul'un resmen işgali keyfiyeti, milliyetperverlerin, yeni kurulan Millî İdarenin muvaffakiyeti için daha çok çalışmağa mecbur kaldıkları ve ecnebîlerin ise Türkiye umur-u dahiliyesine alenen karışmağa başladıkları bir devre başlangıç olmuştu.

İzmir'in işgalinden beri geçen on ay zarfında Milliyetperverlerin bir çok tazyik ve işkencelere maruz kalmalarına rağmen itidâl ve sükûnetlerini muhafaza etmeleri kuvve-i maneviyelerinin azalmış olmasından değil, meşru haklarını sulh ü sükûnla istihsal edebilmek emel-i halisanesinden ileri gelmişti. Harb-i Umumî gibi milletlerin başına bir çok felâketler getirmiş olan bir büyük harbin sonunda, meşru olan haklarımızın harben istihsali gibi en son çare olarak tarafımızdan kabul edilmiş bir keyfiyet gibi.

Hasımlarımızın da aynı düşüncelerin tesirleri altında bulunduklarını farzederek harpten içtinab edeceklerini sanmıştık. Halbuki İzmir'in cebren işgali teşebbüsü, bu zannımızda az veya çok aldandığımızı ve fakat İstanbul'un işgali ile bunu takip eden bu nevi vak'alar bize tamamiyle aldanmış olduğumuz göstermişti. Muhteris ve emperyalist olan hasımlarımızın büyük harbin felâketlerinden hiçbir suretle ders-i ibret almamış oldukları anlaşılyordu. Binaenaleyh harbin mahiyeti ne olursa olsun tahripkâr olan bu vasıtayı daima ilk çare olarak kullanacakları tezahür etmişti. Mamafî harbe sebebiyet vermek isteyenlerin başında bulunan Vahdetin'le hükûmetinin ve ecnebîlerin Millî İdare aleyhindeki bütün teşebbüs ve hareketleri akamete uğramıştı. 1336 (1920) senesi martında başlayıp Haziranına kadar devam etmiş olan bu hareketler, Millî İdarenin daha çok kuvvetlenmesine sebep olmuştu.

Aylardan beri dahilî inhidam bakımından hazırlanıp tatbik edilen bir çok desise ve teşebbüslerin akamete uğradığı görülünce Yunan ordusu (yüz bin kişilik bir ordu) Ankara millî hükûmeti aleyhine taarruza geçirilerek Türkiye ile Yunanistan arasında fiilen hal-i harp ihdas edilmişti. Fakat haksız hasmın kuvvet ve kudreti, teçhizatının çokluğu ne olursa olsun kendi hariminde böyle bir hasma karşı hakk-ı meşruunu müdafaa edenin iman ve maneviyatı o kadar çok ve kuvvetli olur ki, akıbet bir gün bu hasım mutlaka mağlûp ve perişan edilir. Evvelâ Türk'ün mahvını istemiş olan ecnebîlerle bunlara alet olan İstanbul Hükûmeti gayr-i milliyesi ve sonra da Ermeni ve Yunan orduları beklenilen bu akıbete uğramışlardı.

2 – Yeni Millî İdare düşmanlarının bu idare aleyhinde o tarihlerde tesbit edebilmiş olduğum teşebbüs ve fiilî hareketleri nelerdi? Bunlara karşı alabildiğim tedbirler...

Ankara'da millî bir idarenin teessüs edeceğini hisseden ve onunla anlaşmak arzusunda bulunmak istemiyen bazı ecnebîler Türkiye'deki taraftarlarıyla Millî İdaremizin teşekkülünden evvel faaliyete geçmiş ve bunun teessüsüne mani olmak istemişlerdi.

1336 (1920) senesi Kanunusaniinde [Ocak] Çanakkale'nin esliha ambarlarından silah kaçırmış olan bir Millî Müfrezenin hareketi(*) bahane edilerek Anzavur ve avanesi, İngilizlerle gayrı millî hükûmetin azamî muavenetine mazhar olarak 16 Şubatta Balıkesir şimali garbisinde isyan ettirilmiş ve bu isyan cenubu şarkî ve şark taraflarına kadar teşmil ettirilmek istenmişti. Bu isyandan maksat aşikâr idi: Boğazlar civarında asayişsizlik olduğu gösterilerek İstanbul bilfiil işgal ve Çanakkale Boğazı'nın şarkına da gayrı millî bir mıntika ihdas edilecekti. İstanbul'u işgal etmekle Ankara aleyhine her nevi vesaitin kullanılmasında serbest kalınacak ve Trakya Anadolu'dan tamamiyle ayrılacaktı.

(*) Köprülü Hamdi Bey Müfrezesinin Çanakkale'deki cephanelik olayı

Birinci Eskişehir hareketinin neticesi olarak İstanbul'da Hükûmeti millet namına bir dereceye kadar mürakabe edebilecek olan bir Meclis-i Mebusan toplanabilmişti. Bu meclis gayrı meşru tasavvur ve harekâta az da olsa mani ve bir çok hamiyetli zevata müstenid olmağa başlamıştı. Bu sebepten ecnebîler namına hareket eden İngilizler Ankara aleyhine harekete geçmezden evvel İstanbul'u işgal ederek Meclis-i Mebusanı kapamış ve bir çok hamiyetli zevatı vatan müdafaa-i meşruasından mahrum edebilmek için birer bahane ile Türkiye haricine nakletmiş ve bütün manasiyle kendilerine alet olacak bir hükûmeti mevki-i iktidara getirmiş ve buna her şeyi yaptırmak istemişti.

İstanbul işgal olunduğu zaman erkân-ı milliye hakayıkı ahvali daha iyi anlamış ve hal-i harbi yeniden ihdas etmek maksad-ı ulviyesiyle o güne kadar gösterilmiş olan sükûnet ve itidali bundan sonra kurtuluş için muzır olabileceğini düşünmüşlerdi. Tahaddüs eden bu yeni ve müşkül vaziyette karar verebilmek salahiyetini kendilerinde göremediklerinden evvelce mukarrer olduğu üzere malûm şartlarla Büyük Millet Meclisinin Ankara'da toplanmasına karar vermiş ve bu kararı tatbik edebilmek için bütün kuvvet ve kudretini sarfetmişlerdi. Bu dakikaları hatıralarında el'an muhafaza edebilmiş olanlar itiraf ederler ki, faaliyet ve inkişaf-ı millimizin hiç bir dakikası ne bu kadar güç olmuş ve ne bu kadar kuvvet sarfını istilzam etmişti.

İkinci Anzavur isyanından Şubat 1336 (1920) Yunan taarruzuna (Haziran 1336)ya kadar Millî İdarenin kuruluşuna mani olabilmek için ecnebîler namına hareket eden İngilizlerle taraftarları Vahdettin ve hükûmetinin maharetle ihzar edebilmiş oldukları plân ve hareketlerin tatbikine çok çalışmışlarsa da muvaffak olamamışlardı.

O vakitler bu planın esas hatlarını aşağıdaki gibi tesbit edebilmişim:

1. Çanakkale ile Bursa arasında ve Sakarya'nın şarkından Ankara'ya kadar olan mıntıkalar gayr-i millî bir vaziyete sokulacak,
2. Ankara'yı hal-i infiradda bırakabilmek için Yozgat ve Konya keza gayr-i millî bir vaziyete sokulacak,
3. Muvaffakiyet halinde vaziyete hakim olabilmek ve gayr-i millî mıntıkların maneviyatını takviye edebilmek için İngiliz işgal kuvvetleri yeniden Anadolu şimendiferlerini işgal edecek,

4. Bu esnada İstanbul gayr-i millî hükûmeti tarafından teşkil edilecek olan bir kolordu kadar kuvvetindeki muntazam bir kuvvet Ankara üzerine yürüyerek ecnebî işgal kuvvetleri namına Ankara'yı işgal edecek,

5. Pontus ve Kürt isyan hareketleri Şarkî Anadolu'yu mütemadiyen tehdit edecek,

6. Anadolu'nun garp ve cenubundaki işgal mıntıklarında bulunan Millî Müfrezeleri yerlerinde tutabilmek için buralarda bunlar üzerinde tazyik yapılacaktır,

7. Gayr-i millî mıntıkların kolaylıkla tesisi maksadiyle padişah ve hükûmet-i İslâmiyeyi en adi vasıta olarak kullanacak ve kuvve-i milliye'nin asî ve bağı olduğu iddia edilerek herkes tarafından bunların ifnasının mübah olduğu bir fetva ile ilân edilecek ve ecnebî polisi tarafından satın alınmış kimselerin hoca kıyafetinde mezkûr fetva ve sair propaganda evrakıyla mezkûr mıntıklara gönderilecek,

8. Bu plânın muvaffakiyetini temin maksadiyle her nevi vesaite müracaat meşru addedilecek,

Muhasımlarımızın bu tecavüzüne karşı taraf-ı acizaneinden tertip edilip Hey'et-i Temsiliyece kabul edilen müdafa plânının hülâsası:

1. Teşkilât-ı milliye her tarafta maksad-ı meşruumuza göre taazuv ettirilecek ve takviye edilecekti.

2. Bilhassa gayr-i millî mıntıkların teessüsünü istihdaf edecek olan irticaların sür'atle bastırılabilmesi için tertibat alınacak,

3. İstanbul'un işgal keyfiyeti muhasımlarımızın vahdet ve istiklâl-i milliye imha maksadiyle başlamaları melhuz olan harekât ve tecavüzatın mebdai olarak telakki edilecek ve bunun için:

a) Ankara'da bir Büyük Millet Meclisi toplanarak Türkiye'nin mukadderatına vaz'ıy ve umur-u idareyi millet namına deruhte edecek (bu karar Hey'et-i Temsiliyenindir.)

b) Vatanın emniyet ve müdafaası maksadiyle Anadolu dahilinde ki ecnebî kuvvetleri bilâ kayd-ü şart harice çıkartılacak ve yeniden avdetlerine müsaade edilmeyecek,

c) Kuva-yı Muntazamanın bulundukları mahallerde seferberlik icra ve bu seferberlik muhitteki Millî Müfrezeler tarafından sertrü te-

min edilecek ve bu maksatla İzmit, Bursa, Eskişehir ve Konya'da başkaca Millî Müfrezeler teşkil edilecek,

d) Anadolu'nun hariçle olan irtibatı katedilerek ne hariçten dahile ve ne de dahilden harice müsaadesiz hiç bir kimse girip çıkamayacak,

e) Ecnebîler tarafından tevkif edilen mebusan ve ayân azalarıyla diğer hamiyetli zevata mukabil Anadolu'daki ecnebî memur ve zabitan ve maiyetleri ve bazı küçük müfrezeleri rehin olarak tevkif edilecek,

f) Daha bazı tedbirler alınacak.

3 – Anzavurların ikinci isyanı.

Anzavur, ikinci defa olarak 16 Şubat 1336 (1920)'de Biga taraflarında isyana başlamış ve bu isyan şarka doğru tedrici bir surette büyümüşü. Bu isyan İstanbul'un işgaline takaddüm eden günlerde müzmin bir hale girmişti. Sebebi, Bursa ve Balıkesir'den gönderilen Millî Müfrezelerin bir elden idare, isyan mıntıkasının etrafı çevrilememiş ve hariçle muvasalasının kesilememiş ve bilhassa isyanın merkezine çabuk ve kâfi kuvvetle yürünememiş olması idi. Bunlardan başka, birinci Anzavur isyanında muvaffak olmuş ve tecrübe görmüş olan Çerkes Etem ve Sarı Efe Millî Müfrezelerinin Salihli cephesinden isyan mıntukasına henüz gelememiş olmalarıydı.

Garbî Anadolu şimendiferleri ikinci defa İngilizlere tahliye ettirilince Anzavur hareketi Bursa'ya teveccüh etmiş ve Bursa'yı tehdide başlamıştı. Bunun üzerine Yirminci Kolordunun yirmidördüncü fırkasından ikinci piyade alayı ile bir cebel bataryasını Bursa'ya alalacele sevk ve bizzat kendim Bursa'ya hareket etmiş ve yukarda bahsî mahsusunda arzettiğim veçhile hareketi idare etmiştim.

Çekes Etem ve Sarı Efe kuvvetleri de müsademe mevkillerine yetişebilmiş olduğundan Anzavurun her taraftan tenkili mümkün olmuştu. Nihayet Anzavur Bandırma'dan İstanbul'a kaçmak suretiyle yakasını takibimizden kurtarabilmişti.

4 – Düzce ve Hendek isyanları: 15 Nisan - 1 Haziran 1336 (1920)

Bu isyanlar, Millî İdareye karşı yapılan isyanların en mühimmi olmuştu. Bunlar, yeni Millî İdarenin teessüs edememesi için büyük mikyasta hazırlanmış bir takım müteselsil irticâî hareketlerden ibaretti. Başmabeynci Yaver Paşa da dahil olduğu halde saray mensubını Düzce ve Hendek'te kalabalık olarak iskân edilmiş olan Çerkes unsurunu kısmen elde etmiş ve bunları teslih ederek milliyetperverler aleyhine itma edebilmişti. Bunlara bazı Türk köylüleri de karışmıştı. Bunlar sür'atle harekete geçerek Geyve Boğazını güneyden tıkayacak ve Bolu, Gerede, Çerkeş, Yabanâbad, Ayaş ve Beypazarı gibi Ankara'nın etrafında bulunan bu şehirler halkını Millî İdare aleyhine çevirerek buna karşı isyan ettireceklerdi. Muktedir başlara malik olamayan birkaç bin kişinin böyle büyük bir hareketi başarabilmesi mümkün değildi.

Yalnız bu havali Çerkesleri hükûmetin öteden beri küçük icra memurluklarında bulunmuş kimseler oldukları için bazı saf halk üzerinde az veya çok müessir olabilmişlerdi. Saraydan almış oldukları vesikalarla masum köylüyü iğfal ve menfaatcû bazı şehirliyi elde etmeleri ziyadesiyle muhtemeldi.

Askeri, zabıtları aleyhine, masum köylüyü de erkân-ı milliye aleyhine bin türlü desise ve hile ile çevirmeyi ihmal etmemişlerdi. Bunlar harekete ve isyana başlamazdan evvel, bir-kaç Millî Müfrezenin zabıtları aleyhine harekete geçmesine ve maruf bazı kumandanlara suikast yapılmasına intizar etmişlerdi. Millî Müfrezeleri çoktan beri idare edebilmiş olanlar asilerin hilelerini iyice öğrenebilmiş olduklarından kendilerini koruyabilmişlerse de bu müfrezelerin kumandanlığına yeni gelmiş olanlar işe, mürtecilerin desiselerine düşmekten kendilerini kurtaramamışlardı.

Bu halin neticesi olarak bir kaç gayr-ı millî Çerkez müfrezesinin Düzce'den Bolu, Gerede, Yabanâbad ve Mudurnu'ya sık sık akın yapmış ve bazı millî kıtaatın iğfal edilmiş olmasından fazla telâş etmiş olan mahallî hükûmetler vaziyetlerini Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletine pek fena göstermişlerdi. Mübalağa ve heyecanla gelmiş olan bu haberlerden kuvvetli bir isyanın Millî İdarenin merkezine doğru yaklaşmış olduğuna zahib olan ve fazla telâş eden mezkûr Vekâlet seferberli-

ğini henüz ikmal edememiş ve yeni idareye olan rabitaları henüz takviye edilmemiş olan ordu kıt'alarıyla, maksat ve hareketlerini bidayette gizlemeye muvaffak olmuş olan asilere karşı alelacele harekete karar vermiş ve Ankara'dan Bolu'ya ve Geyve Boğazından Hendek ve Düzce'ye ordu kıt'aları sevk etmiş ve Afyon Karahisar'ı, Nazilli gibi uzak mahallerden de celbine karar vermiş olduğu Millî Müfrezelerle Nallıhan'da bir ihtiyat teşkilini düşünmüştü.

Halbuki ben, dahilî isyanların sür'atle bastırılmasında temayüz etmiş ve Bursa - Gönen arasında Anzavur'u mağlup edebilmiş olan müfrezelerimize, yeni isyan merkezlerine hareketleri için hazırlanmalarını ve Eskişehir ve Bursa'da da yeni Millî Müfrezelerin bu maksatla teşkilini emretmiştim. Bittabi bunların Düzce, Hendek asileri üzerinde müessir olabilmeleri için iki haftalık bir zamana ihtiyaç vardı.

Bu hale nazaran Düzce ve Hendek isyanı bu mıntıkalara yakın bulunan müfrezelerle çevrilip büyümesi durdurulduktan sonra Geyve Nallıhan'a iki hafta içerisinde yetiştirilecek olan tecrübe görmüş Millî Müfrezelerle mi yoksa Ankara ve Geyve'den acele ile gönderilecek olan ordu kıt'aları ile mi daha kolaylıkla bastırılabilirdi.

Eğer Düzce, Hendek isyanı birden bire bir yangın gibi başlayıp sür'atle büyümek istidadında olsaydı yangını daha duman halinde bastırmak ve söndürmek sözüne ittiba edilebilirdi. Fakat bu isyanın mahiyeti, büsbütün başka idi. Bu isyan iki aydan beri yukarda bildirildiği veçhile yavaş yavaş hazırlanmıştı. Bundan başka Düzce ve Hendek isyanı Anzavur'un Bursa garbında mağlubiyetinden önce başlamamış olduğundan bu mağlubiyetten sonra tesirini bir hayli kaybetmiş bulunacaktı.

Ankara'da yeni idare kurulurken ihraz edilecek olan ilk muvaffakiyetlerin sonraki hareketler üzerinde çok mühim tesiri olacağı nazarı itibara alınabilmiş olsaydı daha harekâtın başlangıcında telâş ve acele ile hareket edilmemesi lazımgelirdi. Eğer başlangıçta Adapazarı - Geyve - Geyve - Göynük - Nallıhan - Beypazarı - Yabanabad hattında isyanın durdurulması gibi bir tertibatla iktifa ve sonraları Geyve ve Nallıhan'da toplanacak olan millî ve tecrübe görmüş müfrezelerle asiler üzerine yürünmüş ve yalnız hareket mıntıklarının cenah ve gerilerini örtmek maksadiyle az miktarda ordu kıt'aları istihdam edilebilmiş ol-

saydı; ordunun en büyük kısmı bulundukları mahallerde kalarak seferberliklerini rahatça bitirir ve yeni idareye olan rabitaları daha çok takviye ve Yunan taarruzuna karşı muvaffakiyetle kullanılabilirdi. Halbuki bu ve bu nevi hareketler yüzünden kurtuluş için daha çok zaman sarfı ve kan dökülmesi mukadder imiş.

24 Nisan'da Kaymakam Mahmut Bey kumandasındaki müfreze-nin Hendek civarında ve diğer ordu müfrezelerinin de başka günlerde Gerede ve Çerkeş'de dağılmaları üzerine asiler eline bir çok kıymetli za-bitimiz esir düşmüş ve bir kaç top makineli tüfek ve bir çok piyade tüfe-ği zayi olmuştu. Bu muvaffakiyetsizlik o günlerde asilerin maneviyatını çoğaltmış ve maatteessüf milliyetperverlerin maneviyatını azaltmıştı. Asilerin bu muvaffakiyetinden ümide düşmüş olan İstanbul Hükûmeti ve ecnebîler malûm olan plânın diğer safahatını tatbikte istical göstermişler ve bittabi Sakarya'nın şimalindeki gayrı millî mıntıkayı büyötmüşlerdi. Bu suretle birden bire aleyhimize dönmüş olan vaziyeti tekrar düzeltmek maksadiyle, 26 Nisan 1336 (1920) da Bursa'dan Lefkeye gelmiş ve ora-dan acele ile Geyve boğazının cenup methaline hareket etmiştim. (*)

Bu esnada milliyetperverlerin katile katile şuursuzca cenuba doğru çekilip gittiklerini gördüğüm zaman bir senelik mesainin o anda mahvolup olmadığına şüphe etmiştim. Ben ve refakatimdekiler bin müşkilâtla bu müessif hale mani olabildik. Bu münasebetle Erkân-ı Harp Reisim Binbaşı Saffet ve Adapazarı mebusu Fuad Beylerin hiz-met ve fedakârlıklarını burada minnettarlık ve teşekkürle yadederin.

(*) Tam bu tarihlerde Ankara'da Meclis-i Riyasetten bir telgraf almış ve bunda Hey'et-i Vekileye dahil olmaklığım arzusu izhar edilmişti. Bu tarihlerde Anka-ra'da bir vazife almaklığım cephe vaziyetinin müsait olmadığı herkesin malu-mu idi. Buna rağmen böyle bir teklifin yapılması sebebi bence meçhul kalmıştır.

Bu vesile ile şunu memnuniyetle burada tebarüz ettirmek isterim ki, millî hareketin başlangıcından tâ kurtuluşun sonuna kadar herhangi bir yük-sek mevkie geçmek hırsından ziyade hangi mevkide en çok hizmet edebile-cek isem orada kalarak sonuna kadar çalışmak arzusu bana hakim olmuştu. Bu fikir ve zihniyetin tesirleriyle ki, Ankara'ya hareketimi imkânsız görerek teklif edilen Millî Müdafaa ve Erkân-ı Harbiye Vekilliklerinden birini kabul ede-memiş ve bu mühim vekilliklere İstanbul'dan Ankara'ya gelmiş olan vicdan ve iktidarlara emin olduğum Fevzi Paşa ile İsmet Bey'in intihab buyrulabilece-ğini cevaben arz etmiştim. (A.F.C)

Boğazın şimal methalinde 143 üncü alaydan bir taburla bir istihkâm bölüğü bir sahra bataryası (iki toplu) bir iki Millî Müfrezeden başka kimse kalmamış ve bunlar da milliyetperverlerin çekilmesi üzerine arkalarından geri çekilmeye hazırlanmışlardı. Bursa'dan acele ile Geyve'ye hareketim, tam zamanında olmuştu. Çünkü bu buhranlı günlerde Geyve boğazı milliyetperverlerin elinden çıkmış olsaydı isyan mıntıkası Bilecik ve Eskişehir'e kadar büyüyebilir ve ecnebî müfrezeleri tekrar eski mevkilerine avdet edebilirdi. Bittabî Ankara'nın vaziyeti çok sıkışabilirdi ve kurtuluş ümidi kim bilir ne kadar azalardı.

28 Nisan sabahı Geyve istasyonunda yerleşmiş olan karargahımda meşgul bulunduğum bir zamanda Taraklının (Geyve istasyonunun 20 kilometre kadar cenubu şarkisinde) asiler tarafından basıldığı haberi alındı. Çolak İbrahim Bey kumandasındaki bir müfrezeyi derhal oraya gönderdim. İbrahim Bey vazifesini hüsnü ifa ederek orada kalmıştı.

28 Nisandan 23 Mayıs'a kadar Geyve boğazında geçirdiğim günler, hareket-i milliyenin başlangıcından beri geçirdiğim günlerin en müşkülü ve sıkıntılısı idi. Vaziyetimizin Garbî Anadolu'da sıkışık olması, bu buhranı tevliid etmiş değildi. Ankara'nın o vakitler sebepsiz olarak içine düştüğü zaafırdı ki, bu buhranı azamî derecesine çıkarmıştı. Günler geçtikçe Geyve'de vaziyetimiz kuvvetleniyordu. Fakat Ankara'nın tersine olarak fenalaşıyor ve oradaki zaafın yeni yeni buhranlara sebebiyet verebileceğinden korkuluyordu. Bir kere Ankara'nın zafına Geyve'de telgraf başında çare düşünmek mecburiyetinde kalmıştım. Şunu tebâriiz ettirmeden geçemeyeceğim: Kurtuluşumuzun başlangıcından sonuna kadar her müşkile çare bulmak hususunda harikulâdelik göstermiş olan Ankara, maatteessüf o tarihlerde o harikulâdelikten eser bile gösterememişti.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti, halâ isyanın bir hatta durdurulmasına taraftar olmayıp şurada burada eline geçirdiği ordu kıt'aları ve Millî Müfrezeleri şimendiferle Nallıhan'a gönderiyor ve oradan Mudurnu'ya sevk ediyordu. Bunlar, bidayette her ne kadar muvaffak olabilmişlerse de sonraları mevkilerini terkederek ya dağılmış veya ric'at etmişlerdi. Neticede asilerin maneviyat ve cür'eti çoğaltılmaktan başka bir şey yapılamamıştı.

Ben ise, asileri Adapazarı - Göynük hattında tamamiyle durdurabilmiş ve 23 Mayıs'ta üzerlerine yürüyüp onları tamamiyle dağıtabilmek için başlamış olan tahşidatı tesri ettirebilmiştim.

Nihayet fikrimi Erkân-ı Harbiye-i Umumiyye kabul ettirerek o da Refet Bey kumandasıyla Nallıhan'da bir yığınak yapmağa karar vermişti. İsyan mıntıkası yavaş yavaş küçültülebilmiş ve buna en çok Geyve boğazında kuvvetleri artmış olan Millî Müfrezelerin asilerin yan ve gerilerini tehdit etmeye başlamış olmaları sebep olmuştu. Bunun üzerine Geyve boğazı alınmadıkça yeni Millî İdarenin dağıtılmasının güç olacağını anlayabilmiş olan hasımlarımız, bir taraftan asileri büyük bir kuvvetle 2000 kişi kadar Anzavurun kumandasında olarak Geyve boğazına taarruz ettirerek milliyetperverleri buradan çıkarmağa ve diğer taraftan İstanbul'un teşkil etmek istediği takip kolordusunun teşkilâtını ikmale muvaffak olamıyan ve Yavuz zırhlısından dışarıya çıkmağa cür'et edemeyen Süleyman Şefik Paşa'ya daha yakından müessir olabilmek üzere sadrazam Dâmat Ferit Paşa, Harbiye Nâzırı ile Erkân-ı Harp Reisi Hamdi Paşa'yı İzmit'e göndermeye karar vermişti.

Muhasımlarımızın bu tertibatından daha evvel haberdar olabiliştim. Çok isterdim ki, ben onlardan evvel harekete geçeyim fakat ne çare ki yığınağımız bitmemiş ve taarruzu icra edecek olan müfrezelerimizden bir kısmı henüz gelememişti. Mamafî âtıl kalmağı da muvafık görmemiştim:

Doğançay-İkramiyyeyi (Geyve boğazının şimal methali) tahkim edip burada kuvvetle yerleştikten sonra Sapanca İzmit'ten Geyve boğazının yanına ve arkasına gelen dağ yollarını tuttuktan sonra Millî Müfrezelerden mürekkep ve Erkân-ı Harp Reisim Binbaşı Saffet Bey kumandasında bir taarruz grubunu da Değirmendere garbında toplayarak hasımlarımızın hareketine karşı hazırlanmışım. Kuvvetlerimin mecmuu taarruz edebilecek olan asilerin kuvvetinden azdı.

15 Mayıs'ta Geyve boğazının şimalindeki müfrezeleri teftiş maksadiyle sabahleyin erkenden maiyetimdeki suvari bölüğü ve iki makinelili tüfikle Doğançay'dan Değirmendere istikametinde hareket etmiştim. Yolumuz, evvelâ bir vadiden (Doğançay) ve sonra sık bir orman içersinden geçerek Değirmendere garbındaki tepeye çıkıyordu. Tepeye saat on-

da çıktığımız halde Saffet Bey taarruz grubu ile irtibat temin edememiştik. Üzerine çıktığımız tepeden daha ileriye gitmeyi idare bakımından muvafık göremeyerek Saffet Bey'e icap eden talimatı gönderdikten sonra Doğançay'ına dönmüştüm. Saffet Bey'e verdiğim talimatın hülâsası:

«Şayet asiler boğaz methalini fazla sıkıştırarak olursa Saffet Bey asilerin yah ve gerisine taarruz edecekti». Avdetimizde Kışlaçayı'na kadar olan yürüyüşümüz tam bir sükûnet içinde geçmişti. Saat onbirde Kışlaçayı'nın garbında bir dağın yamacında bulunan ormanlığa girdiğimiz zaman, ağaçlar üzerine çıkıp gizlenebilmiş olan asiler birden bire üzerimize ateş açmıştı. Bu ateşi Doğançay taraflarındaki diğer ateş gürlütüleri takip etmişti. Bu suretle boğazın günlerden beri devam etmiş olan sükûneti bu ateşlerle ihlâl edilmiş bulunuyordu. Üzerimize ateş edenler ismimi telaffuz ederek teslim olmamı istemişlerdi. Bu garip baskın esnasında biz de teker teker hayvanla sık olan ağaçların altından geçecek bir vaziyette bulunduğumuzdan üzerimize icra edilen ateşlerden müteessir olmamıştık, pek az süren bu şaşkınlık ve tereddütten sonra hafif makineli tüfeklerle yere inilmeksizin ağaçlar üzerinde gizlenmiş olan asilere ateş açılmış ve bir kaçının vurularak yere düşmesinden, ateşimizin müessir olduğunu anlamış ve artık müdafaa maksadıyla yeni bir hareket icrasına lüzum görmeden ağaçların altında bir müddet kalarak kendimizi muhafaza etmeyi düşünmüştük. Çok zaman geçmemiştir ki asiler ağaçlar üzerinden kendilerini yere atarak kaçışmağa başlamışlardı. Ateşimizden kurtulabilenlerden bir kısmı esir edilmiş ve bir kısmı da kaçmağa muvaffak olmuştu. Bu müsademe, azamî yarım saat kadar devam etmişti. Bu müsademede refakatimdeki süvari bölüğünün ve bilhassa yüzbaşısı Recep Bey'in göstermiş olduğu itidal ve cesaret her nevi takdirin üstünde idi.

Saat onikiye doğru Doğançay'a gelebildiğimiz zaman bu civarda müsademenin daha şiddetli olduğunu görmüştük. Bini mütecaviz asi Doğançay'ın şimalindeki tepeleri işgal ettikten sonra iki kola ayrılmış ve bunlardan bir kolu Doğançay'ın şimalindeki şimendifer köprüsünden Sakarya'nın garbına geçmek için Yürük civarında bir sahra takımının 700-800 metre mesafede icra etmiş olduğu şiddetli ateş altında bir hayli telefât vermiş ve bir türlü Sakarya'nın garbına geçememiştir. Diğer kolu ise Doğançay'ın bulunduğu istasyon binasına doğru yürümüş-

tü. Refakatimde bulunan suvari bölüğünün mukabelesi üzerine bu kolu da durdurabilmişti. Burada bölük yüzbaşısı Recep Efendi bir makineli tüfekle asiler eline düşmüş ise de kendisini Sakarya'ya atarak akşama doğru kurtulabilmişti.

Asiler o gün saatlerce inatla bizimle müsademe etmiş ve boğazın şimal methalindeki mevzilerimizi ortadan yarmağa çalışmışlarsa da telefât vererek muvaffak olamamışlardı. Doğançay'dan saat 17'de 70 inci alay 3 üncü tabura yaptırmış olduğum mukabil taarruz o kadar şiddetli olmuştu ki büyük bir cesaretle boğazı yarmak istemiş olan asiler bir daha toplanmamak üzere dağılmışlardı. Bu taarruz esnasında Değirmendere taarruz grubumuzun asilerin gerisine yapmış olduğu hareketin muvaffakiyetimize çok yardımı dokunmuştu. Doğançay'da şiddetli müsademeler vukubulurken Sakarya'nın garbından İstanbul Hükûmetinin bir inzibat alayı topçuyla birlikte İlmiye ve İkrâmiye'deki mevzilerimize bazı tesirsiz taarruzlar yapmışlardı.

Bu müsademeler esnasında ben ellerimden hafif yaralanmıştım. O günkü müsademeler İzmit'e gelmiş olan Sadrazam Dâmat Ferit Paşa'ya milliyetperverler aleyhine olarak o kadar mübalagalı anlatılmış ki bir aralık mecruhan esir düşmüş olduğum da işaa edilmişti. Asilerin o günkü hareketini Anzavur idare etmişti. Bu zat akşama doğru taarruz eden müfrezelerimiz karşısında evrakını ve eşyasını terkle Adapazarı'na acele kaçmak suretiyle yakasını takibimizden kurtarabilmiş ve ertesi günü erkenden Sapanca'ya gelerek orada evvelce teşkil etmiş olduğu Gayr-i Millî Müfreze ve inzibat alayı ile topçunun da iştirakiyle Sakarya'nın garbindaki mevzilerimize tekrar taarruz etmiş ve müsademenin akşam geç vakite kadar devam etmiş olmasına rağmen hiç bir muvaffakiyet kazanamamıştı.

17 Mayıs sabahı Geyve boğazının şimalinde yaptırılan keşfiyat neticesinde, asilerin hiç bir teşebbüsü görülememişti. Şiddetle devam etmiş olan iki günlük müsademededen sonra asilerin bir teşebbüs yapacağına da ihtimal verilememişti. Fakat hadisat aksine çıkmıştı. 17 Mayıs sabahı, saat onbirde, ben otodrezinle, refakatimdeki suvari bölüğü kara yürüyüşüyle Doğançay'dan Geyve istasyonuna dönmüştük. Binmiş olduğum otodrezin Geyve istasyonuna girerken Anzavurun üçyüz kadar

süvari ve makineli tüfek ve topla İkramiye (Bıçkı)ya muvasalat ettiği ve oradan Geyve istasyonuna yürüdüğü haberi gelmişti. Anzavur'un karşısında ric'at etmiş olan istihkâm bölüğümüzde (30 nefer mevcudunda) bu haberi teyid etmiş bulunuyordu. Bu haber üzerine Geyve istasyonunda vaziyet sıkışmağa ve karışmağa başlamıştı. Anzavur, iki üç saat sonra Geyve istasyonuna gelebilecek olan bir süvari ve zayıf mevcutlu bir istihkâm bölüğü ve anbarda bulunan bir hayli topu ve bir makineli tüfekle karşılabilecekti. Anzavur'n kuvvetine bir de civardaki müsella Rum köylerinin karşılabileceği düşünülecek olursa, birkaç saat sonra Geyve istasyonunun her taraftan sarılabileceği mümkün görülmüştü. Bu sıkışık vaziyet içerisinde ben, birkaç arkadaşım la Geyve istasyonunu terkle Akhisar ve Lefke'ye çekilmiş olsaydım, iki günden beri Geyve boğazı şimalinde kazanılmış olan muvaffakiyetlerin hiç bir kıymeti kalmayacak ve vaziyet ve maneviyatımız fenalaşmış olacaktı. Ben ve arkadaşlarım için Geyve istasyonunda durup Anzavur'a mukabele etmekten başka çare kalmamıştı.

Bu karar üzerine, 30 kadar neferle bize iltihak edebilmiş olan istihkâm bölüğü Geyve istasyonunun şarkındaki Sakarya köprüsünün müdafaasına memur edilmişti. Yaverim İdris Çora Bey ambar neferleriyle topu ve makineli tüfeği ambarlardan çıkartarak istasyonun şarkındaki köprüden onları geçirdikten sonra müdafaasına karar verdiğim ve mezkûr köprünün biraz şarkında bulunan münferit taşlı tepeye çıkartacak ve orada mevziye yerleştirecekti. Karargâh suvari bölüğünün iki üç saat sonra bize iltihak edebileceğine nazaran hem Anzavura ve hem de arkamızdaki Rum köylerine ben de dahil olduğum halde yaverim ve bir kaç anbar ve otuz kadar istihkâm neferiyle karşı durmağa mecbur bulunuyorduk. «Sonuna kadar azim ve sebat, her gayr-i mümkünü mümkün kılar» sözüne, göreceksiniz bu müdafa vak'ası güzel bir misal teşkil edebilecektir.

Biz pek sade olan bu tertibatımızı ikmal ettiğimiz (yani cebel topunun başına ben, makineli tüfeğin başına yaverim İdris Çora Bey geçmiş ve istasyonun şarkındaki Sakarya köprüsünün de istihkâm mülâzımı Mekki Efendi bölüğü ile tutmuş bulunuyordu) zaman Anzavur henüz istasyonun üç dört kilometre kadar şimali garbisindeki Köprübaşı Köyünü geçmemiş bulunuyordu. Âsiler evvelâ benim atış menziline girdikleri için ben toplumla onları istikbal etmek mecburiyetinde kalmış-

tım. İlk atışı yaptığım vakit 14 sene evvel Selânik'te 15 inci topçu alayının 6 ncı bataryası kumandanlığını yaptığım zamanı hatırlamıştım. Bu atışım galiba Selânik'teki kadar sıhhatli olamamıştı ki Anzavur suvarileri Köprübaşı köyünde biraz durduktan sonra dağınık bir halde istasyona doğru yürümeye cür'et edebilmişlerdi. Fakat yaverim İdris Çora Bey'in makineli tüfeğiyle yapmış olduğu atışlar daha çok isabetli olabilmişti. Bu makineli tüfek ateşiyle asilerin istasyona girmesine yarım saatten fazla mani olunabilmişti.

Bundan sonra, asiler köprüyü yaya olarak elimizden almak istemiş iseler de istihkâm bölüğü köprüyü iyice müdafaa edebilmişti. Sıra-sıyla teberruz ettirilen bu küçük küçük muvaffakiyetlerimiz Anzavur'un Sakarya'nın şarkına geçmesine mani olmuştu. İki saatten fazla sürmüş olan bu müdafaamızdan sonra bir taraftan suvari bölüğü diğer taraftan hiç beklemediğimiz yüz kişilik Yüzbaşı Mesut Bey Millî Müfrezesi onbeş, yirmi kadar zabitle ve daha sonraları Demirci Efenin atlı zeybekleri yetmişti. Yüzbaşı Mesut Efendi ile sabık yaverlerimden ve Erkân-ı Harp Mektebi talebesinden Yüzbaşı Ferit Bey de İstanbul'dan yaya olarak gelebilmiş ve bize sonraki hareketlerde çok kıymetli muavenetleri dokunmuştu.

Akşama doğru topçu ve makineli tüfeklerin yardımıyla Anzavur'u her iki cenahtan sıkıştırarak veçhile yaptırmış olduğum taarruz muvaffakiyetle neticelenmiş ve Anzavur telefat vererek geldiği istikamete kaçmıştı.

Bulduğum tepeye Geyve'den getirtmiş olduğum bir telgraf makinesi sayesinde mıntıkamızın haricinde geçmiş olan hadisattan haber alabilmiştim.

Aynı günde, Ankara'da da tıpkı benim başımdan geçen vak'aya müşabih bir vak'a geçmişti. Yalnız şu kadar farkla ki, Ankara benim sıkışmış olan vaziyetimi anlayamamış ve fakat ben Ankara'ninkini anlayabilmiştim.

Aynı günde Ankara'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletine kargâh olan Ziraat Çiftliğinde muhafızlar yanlışlıkla ateş açmışlardı. Bu ateş esnasında tesadüfen hali içtima ve müzakerede bulunan bazı yüksek zevat (Meclis Reisi, bazı Hey'et-i Vekile azası) yalnız baskına uğramış olduklarına zahip olmamış, işgal etmiş oldukları çiftlik binasına asilerin

birden bire tecavüz etmiş olduklarına hükmetmişlerdi. Bu hadise, bir az daha büyüyerek vaziyette emniyet ve itimadın kalmamış olduğu kanaatini uyandırmış ve hattâ mezkûr içtimada hazır bulunan bazı zevat, vazifelerinin hitam bulmuş olduğuna kail olacak kadar zaaf göstermiş ve diğer bazı zevat da bu gibi güç ve karışık vaziyette, benim en iyi tedbir ve çare bulabileceğimi sanarak Ankara'ya alelacele avdetimi istemişlerdi.

Bana telgraf başında bu hadise hakkında mufassal malûmat verildikten sonra Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa hazretleriyle rüfekâsının beni, alelacele Ankara'ya çağırılmış oldukları tebliğ edilmişti. Kendilerine çok emniyet ettiğim Erkân-ı Harp Binbaşısı Salih ve Halis Beyler'i telgraf başına çağırarak sıkışık olan vaziyetimi ve bulunduğum mevkii terkle Ankara'ya dönüşümün, neticeye sahne olabilecek bir istidadı gösteren çok kanlı bir mücadele muntakasından ayrılışımı intac edeceğinden fena bir tesir bırakabileceğini anlattıktan sonra, bu gibi buhran ve hadiselerin önünden savuşup gitmekle değil, bilakis bulunulan mevkide sebat edip kalmak ve itidal ve metanet göstermekle daha kolay zail olabileceği ve Ankara'nın asayişiyile erkân-ı milliyenin bizzat meşgul olmasının doğru olamayacağını ve bu işin o tarihlerde Ankara kumandanlığını yapan ve iktidarı herkesce malûm olan Erkân-ı Harp Binbaşısı Halis Bey'e terkedilmesinin muvafık olacağını tavsiye etmiştim. Bu Ankara buhranı benim de tahmin ettiğim veçhile bir kaç gün içerisinde bastırılmış ve eski sükûnet dönmüştü. Düzce, Hendek isyanları esnasında, asiler erkân-ı milliyeden bazılarını yakalamak için bir kaç teşebbüste bulunmak istemişlerse de muvaffak olamamışlardı.

5 – Millî Müfrezelerimiz tarafından Düzce ve Hendek asileriyle İstanbul Hükûmeti Kolordusu [Kuva-yı İnzibatiye] nasıl mağlup edilebilmişti?

19 Mayıs'a kadar asilerin Geyve taarruzu bitmiş ve buralara tekrar sükûnet gelmişti. Bizim Geyve ve Mudurnu yığınaklarımızın toplanması, 21 Mayıs akşamına kadar bitecekti. 23 Mayıs'a kadar taarruz hazırlıklarımız biteceğinden harekete başlamamıza hiç bir mani kalmayacaktı.

Mudurnu grubu Refet Bey kumandasında ve Geyve grubu da benim kumandam altında hareket edecekti. Şimdiñen Erkân-ı Harbiye-i Umumiyenin bir hareket yapmaktan ictinab ettiği hissedilmişti. Yığınakların hitam bulmuş olmasına rağmen halâ mezkûr vekâlet nokta-i nazarını gruplara bildirmemişti. Ankara'daki büyük maķamatta, Erkân-ı Harbiye Vekâletinin harekete geçmemesinin sebebini anlamak istemişti. Bu hareketsizliğin daha fazla devamı caiz değildi.

İsyan mıntkası tamamiyle çevrilmiş ve asiler Geyve'deki taarruzlariyle bir çok zayıat vermiş ve perişan olmuştu. İzmit ve havalisi Fevkalâde Kolordusu namı altında teşekkül etmekte olan Kolorduya mensup şuraya ve buraya dağıtılmış bazı kıt'alardan başka İstanbul Hükûmetinin elinde toplu bir kuvvet de kalmamıştı. Filvaki İngiliz işgal kuvvetleri İzmit'te kuvvetlice yerleşmiş ise de bunların o zamana kadar asilerin hareketine fiilen iştirak etmiş oldukları görülmemişti.

İstanbul Hükûmetinin zayıf olan bu vaziyeti karşısında bizim asilerin merkezi olan Düzce ve Hendeği iki taraftan ihata ve tazyik edebilecek olan kuvvetli iki grubumuzdan biri Mudurnu'da diğeri Geyve'de yığınağını bitirmişti.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin, isyanın başlangıcındaki istical ve lüzümsüz bazı hareketleri yerine şimdi hareket için çok elverişli bir vaziyet tehaddüs ettiği halde atıl kalmasındaki halet-i ruhiyeyi anlayamamıştım. Harekete geçilmeyecekti de neden bu kadar külfete katlanarak umumi seferberliğin ve İzmit cephesinin aleyhine olarak yığınaklar yapılmıştı? İşte bu hususlar esaslı bir surette tenvire muhtaç hallerdendir.

Ben, Erkân-ı Harbiye-i Umumiyenin düşüncesi hilâfına olarak 23 Mayısta harekete başlamak üzere grubum için seri bir taarruzun icrasını düşünmüştüm. Hendeğin bizim grup tarafından işgalinden sonra Rafet Bey grubunun da hareketimize iştirâk etmesini istemiştım. Bu maksatla tebliğ olunan emir ve yapılan muhabereleler sırasıyla aşağıda arzolunmuştur:

Geyve, 22.5.1336 (1920)

KOLORDU EMRİ

1 - İnayet-i hakka istinaden yarınki 23.5.336 (1920) gününden itibaren usâtın (asilerin) tedibatına başlanacaktır.

2 - Elyevm işgal etmekte bulunduğumuz Geyve boğazı tarafeyndeki araziden Sakarya şarkında Değirmendere - Hamidiye (nam diğer Çınardibi) - Kumbaşı ve Sakarya garbında İlmiye - İkramiye - Bıçkı hat-tının ve Geyve Şimali şarkisindeki Saraçlıüstü, Ceriller-Taraklı ve Bolu'nun şimalindeki bilumum mıntıka, muhalefet ve isyan mıntıkası adde-dilmeli, tedibat yapılmalıdır. Çatal tepesi civarındaki Boztepe lazlarının hiç olmazsa bir kısmının usât (asiler) ile birlikte hareket ettikleri dahi ta-hakkuk etmiştir.

3 - Harekât-ı umumiye-yi Etem Bey kumandasındaki kuvve-i tedi-biye yapacaktır. 24 üncü fırka emrindeki kıtaatı Nizamiye ve Kuva-yı Mil-liye müfrezeleri de bu harekâtın yan ve gerilerini işgal suretiyle setrû te-min edecektir.

4 - Harekât-ı umumiyenin ilk hedefi Adapazarı-Sapanca kasaba ve mıntıkalarını ve badehu kemali sür'atle Hendek ve havalisini işgal et-mek ve Mudurnu grubunun Bolu Dağı'ndan Düzce üzerine hareketi es-nasında Hendek'ten aynı suretle Düzce'ye ilerleyerek en mühim isyan mıntıkası bu suretle iki taraftan tazyik ve tedib olunmaktadır.

5 - Bunun için:

a) Ethem Bey kuvve-i tedibesi yarınki 23.5.336 (1920) günü Sa-karya tarafeynindeki Adapazarı'na ilerliyecek ve Adapazarı ile Sakarya ve Yavaşca'yı Kınalı köprülerini işgal edecektir.

Etem Bey'in Sakarya şarkından ilerliyecek olan koluna Eskişehir'in Albayrak müfrezesiyle Konya'nın Arnavut müfrezesi ilhak edilmiştir. Bu iki müfreze bu geceden itibaren Yeniköy'de Kışlaçayında toplanacak ve müfrezelerin kumandanları yarınki 23.5.336 (1920) günü sabahleyin saat beşbuçuktan itibaren Doğançay'da Sakarya şarkından ilerliyecek Etem Bey müfrezesinin kumandanından emir telâkki edeceklerdir.

b) Rauf Bey kumandasındaki Şark Millî Müfrezeleri Değirmende-re ve şimali garbisindeki elyevm işgal ettikleri sırtları yine elde bulundu-rarak Çınardibi Hamidiye tarafeynindeki müfrezelerini Sakarya şarkın-dan ilerliyecek olan kolun Şark yanını setrini temin edecek surette De-ğirmendere'nin şimali garbisindeki köylere doğru ileriye sürecektir.

c) Yüzbaşı Mehmet Mesut Bey kumandasındaki Demir, Ömer ve Süleyman Kaptan Çeteleri kendilerine bugün ilhak olunacak olan Bolva-din atlıları ve Bilecik Kuva-yı Milliyesiyle birlikte yarınki 23.5.36 (1920) şafakla beraber İkrâmiye (Bıçkı) üzerinden Sapanca'nın garbına ilerliyerek Sapanca'yı göl ile dağlar arasından garba doğru tıkayacaktır. Bu kol yine yarın boğaz tarafından gönderilecek bir piyade taburu ile takviye edilecek ve şayet yapılacak keşif neticesinde topa ihtiyaç hasıl olursa ayrıca bir de kudretli cebel topu gönderilecektir.

d) 24 üncü fırka kıtaatından elyevm alay 143 emrinde bulunan üç taburla sahra bataryası (2 top) ve kudretli cebel topu yarınki 23.5.336 (1920) günü Arifiye ve Sapanca istikametlerinde ilerliyecek surette saat beş buçuktan itibaren şimdiki mevzilerinde ve bu mevzilerin gerisinde hazır bulunacaklardır. Ve sağ cenahta elyevm 70 inci alay kumandanı emrinde bulunan alay 70 tabur 3 ile Bursa kuva-yı milliyesi yarın için bulunduğu mahalde kalarak ihtiyatı teşkil edecektir. Buradaki 2 nci alayın 3 üncü taburu, bu gece sabaha karşı Yürük civarına hareketle orada emre intizar edecektir. Şimdilik istihkam bölüğü, alay 143 tabur 2 buradaki cebel topu Geyve istasyonunda kalarak alay 143 tabur 2 bir müfrezesiyle istihkâm bölüğünün bulunduğu tepeyi işgal edecek ve Saraçlı'da istihkam bölüğünden bir müfreze yayla üstünde geçit yerlerinde kalacaklardır.

6 - Karamürsel havalisindeki İznik Kuva-yı Milliyesi bahçecik havalisine ilerliyerek İzmit Körfeziyle Büyükderbent arasındaki sahayı işgal etmek ve Sapanca civarındaki müfrezelerimizle irtibat yapmak emrini almıştır.

7 - 24 üncü fırka Etem Bey kuva-yı tedibiyesinin iki günlük ekmek ve arpasını bugünden ita edecek ve tekmil kıtaatiyle kuva-yı milliyelerinin üzerlerinde iki günlük yiyecek bulundurulacak ve en azından üç günlük iaşelerini de şimdiden ihzar ettirerek istenildiği anda kıt'alarına yetiştirilmek üzere tertibat alacaktır. Yollardaki cephanenin takip ve celbi son derece mühimdir. Fırka bu bapta beni daima haberdar edecektir.

8 - Tekmil müfrezelerde kolordu flaması gibi üstü yeşil altı kırmızı bayrak bulunacak yanlışlığa mahal vermemek için usâtın (asilerin) dahi istimal edebileceği Osmanlı bayrağı bulundurulmayacaktır.

9 - Ben yarınki 23.5.1336 (1920) gününden itibaren maiyetimdeki suvari bölüğü ile birlikte Yürük Köyünde bulunacağım.

Yirminci Kolordu Kumandanı

Mirliva Ali Fuat

Yukarıdaki emirde mevzuu bahs taarruz hakkında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletiyle Refet Bey'e yaptığım tekliflerle aldığım cevaplar:

Fevkalâde aceledir

Ankara, 22.5.1336

**Geyve'de Yirminci Kolordu Kumandanı
Ali Fuat Paşa Hazretlerine**

C: 22.5.36 şifre:

Düşman tarafından bir taarruzu intizar etmekte olan Refet Bey Bolu üzerinden harekâtı taarruziyeye Geyve kıtaatının Hendek ve Akyazı'yı işgalinden sonra geçebilecektir. O zamana kadar yalnız başına harekâtı taarruziyede bulunacak olan Geyve kıtaatının sür'atten ziyade emniyet ve ihtiyatla hareket etmesine ehemmiyet veriyoruz. 23 Mayıs için tasdim buyrulan harekât ile hemfikiriz. Fakat Kuvve-i Seyyarenin uzun bir hat üzerinde gerisinde sabit kıtaat terki için mevcut kuvvet gayri kafi görüldüğünden Afyonkarahisar'daki alay 159, tabur 1, 2 emr-i devletlerine tevdi olunmuştur.

Adapazarı ve Sapanca'dan hareketten evvel yapılan harekâtın tesirini anlamak münasip olacaktır. Hendek üzerine hareket için Etem Bey'in sol cenahını istinad ettirecek dağlar düşmandır. Binaenaleyh kuvve-i seyyarenin cenuptan şimale doğru Akyazı üzerinden veya daha şarktan Hendeğe tevcihi daha münasip addolunur. Adapazarından sonra Sakarya nehrini Etem Bey'in iki kolu arasında bırakmak tehlikeli ve gayri caizdir. Vaziyetin inkişafına göre mütalaa-i devletlerine muntazırız.

*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili
Miralay İsmet*

Gayet aceledir:

Mudurnu, 22.5.36

**Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuat
Paşa Hazretlerine**

22,5.36 tarihli şifreleri alındı.

Usât (asiler) zayıf kuvvetlerle Aband geçitlerinde ve bir az kuvvetli olarak Bulanık-Dereköyü hattının şarkındadır. İttihaz buyrulan esasa ta iştirak ediyorum. Aband Dağları Düzceye kadar pek sarp ve ormanlıktır. Bulanık-Dereköy doğusundaki düşmanı da ihmal edemeyeceğim. Bunun için evveleminde Bolu istikâmetine hareket ve sonra garba tevcih icap edecektir. Şimdi bizim Trabzon mebusu Hüsrev Bey(*) usât tarafından beyaz bayrakla Bulanık'a geldi. Birkaç saat sonra Mudurnu'ya gelecek mülkü milletin selâmetine ait pek mühim maruzatla geliyormuş vaziyet hakkında kendisinden alacağım malûmat üzerine ittihaz edeceğim kararı arzedeceğim.

Miralay Refet

Yeni idarenin gayr-i millî teşebbüs ve hareketlere karşı masuniyetini temin ve bunların tekerrür etmemesi ve tekmil menabi-i millet ve devlete vaz'iyed ederek seri ve azamî bir surette kuvvetlenmesi ve dava-yı millî sulhan kabul ettirilemezse bunu kabul ettirebilecek kuvvetli bir orduya sahip olması noktasından teşkilât ve harekâtın icrası ve tanzimi lâzımgelirken Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti o vakitler bu mühim noktaları iyice nazar-ı itibara alamamıştı. Yukarda arzettiğim sebepler neticesi olarak ordu kıt'alarının seferberliği ve dolayısıyla yeni ordunun teşekkül ve taazzuvu teahhura uğramıştı. İsyân mmtükalarına alelacele fazla kuvvet yetiştirelim diye bir çok ordu kıt'aları seferberlik mıntıklarından hazarî vaziyet ve kadrolariyle alınarak asilere karşı gönderilmiş olması yeni ordunun çekirdeğini teşkil edecek olan

(*) Hüsrev Bey elyevm Sofya sefiri ve erkân-ı harbiye binbaşılığından mütekaid Hüsrev Bey'dir. Nisan ayında asiler eline esir düşmüştü.(AFC.)

birliklerin mühim bir kısmının ziyasını mucip olmuştu. Bunlardan başka her cins kıt'a ve müfrezelerden tereküp etmiş olan Geyve ve Mudurnu yığınakları Erkân-ı Harbiye'nin tasavvur ettiği gibi ne zuhurata ve ne de bulundukları yerlerde atıl bırakılabilirdi. Sorulacak ki hangi kıt'a ve müfrezelerle asilere karşı hareket edilmeli idi.?

O günlere kadar tecrübe göstermişti ki, Etem ve buna mümasil Millî Müfrezelere isyanın çıktığı mıntika ve aldığı şekil ve kuvvete göre isyan mıntikasına yakın yerlerde bulunan kıt'a ve müfrezelerle bu mıntikanın çevrilmesine ve tesbitine çalışmak ve hareketi yapacak olan Millî Müfrezeler icap eden tertibi aldıktan sonra asilerin merkezlerine doğru sür'atle yürümek ve bu hareketin cenah ve gerilerini temin etmek lazım gelirdi.

Geyve grubunun 23'den 28 Mayıs'a kadar devam eden Adapazarı-Hendek-Düzce istikametindeki muvaffakiyetleri yukardaki fikrimde isabet olduğunu göstermektedir.

Geyve grubunun hareketine Mudurnu grubu istirâk edememişti. Esasen yeni idareye olan rabitaları kafi derece takviye edilememiş ve isyanların hususiyeti nokta-i nazarından teşkil kılınamamış olan ordu kıt'alarıyla bazı Millî Müfrezeler asilere karşı bir kuvvet olmaktan ziyade bir zaaf olmuştu.

23 Mayısta başlayacak olan harekâtımızda başkaca daha iki gaye takip etmiştim. Biri; bir daha canlanmamak üzere irtica ve isyan mikrobunu itlâf edebilmek; diğeri, hasımlarımıza birlik olmadığı ümit ve fikrini vermiş olan muzır şebekeleri bularak bunları büsbütün ortadan kaldıracabilmektir.

Bir çok zamandan beri başlamış olan isyanların iyice tenkil edilememesi yüzünden daima tekrarlamak ve büyümek istidadını muhafaza etmiş oldukları görülmüştü. Bunları bir daha baş kaldıramayacak surette tenkil etmek çok mühimdi. Böyle bir neticeye varabilmek için de isyana sebep olanların yakalanması ve cezalarının hak ve adalet dairelerinde verilebilmesi lâzımgelmişti.

Hasımlarımıza birlik olmadığı fikrini, İstanbul Hükûmeti tarafından itma ve iğfal edilenler verebiliyordu. Bu maksatla teşkil edilmiş olan şebeke ve vasıtalar bir kere ortadan kaldırılacak olursa, hükümde-

rın atiyen teşkil edebileceği hükûmetler, mezkûr vasıtalarla mahrum kaldıkları müddetce bir daha kolaylıkla propaganda yapamazlardı. Yeni Millî İdare varlığını hissettirmeye başlayınca, ecnebilere İstanbul Hükûmeti vasıtasıyla Türkiye umuru dahiliyesine eskisi gibi karışamayacak ve İstanbul Hükûmetleri gibi millet aleyhdarı vasıtalar bulamayacaklardı. İşte bu fikirlerin sır ve muvaffakiyeti, isyanı yukarda tarif edildiği veçhile bastırmakta ve İstanbul Hükûmetinin teşkiline çalışmak istediği muntazam kuvvetleri bir daha teşekkül edemeyecek surette dağıtmakta idi.

Bu gayeleri istihsal edebilmek için başka başka zamanlarda iki istikametden hareket etmek zarureti vardı. Birincisi, İzmit'e karşı müdafaa kalıp Düzce ve Hendek mıntıkalarını her iki cenahtan yani garp ve şarktan ihata ve tazyik edebilmek,

İkincisi ise yalnız İzmit'e karşı yürümekti.

Bolu-Geyve arasındaki Aband ile İlsakı Dağlarının çok sarp ve sıkı ormanlık olmaları yüzünden cenuptan şimale ve şimali şarkiye icra edilecek olan harekâtı son derece güçleştireceğinden ve asiler ise muvaffakiyetimiz halinde en ziyade Adapazarı Akçaşehir Bolu istikametlerinden firar edebileceklerinden Düzce ve Hendeğin garptan ve şarktan olmak üzere yekdiğerinden çok ayrılmış olan iki grupla sarılarak tazyik edimesi zarurî bir hareket olacaktı. Asilerin her iki grup arasına girmesi ise hiç bir mahzur çıkaramazdı. Çünkü:

a) Her grup kendi kendini müdafaa edebilecek bir kuvvette idi.

b) Asilerin mukabelesi hiç bir vakit askerî bir manevra gibi tasavvur edilmemeli, asiler kendi ric'at istikametlerine ve yakalanmamağa çok ehemmiyet verirlerdi.

c) Geyve grubu karşısındaki asilerin, bir kaç gün evvelki taarruzlarında muvaffak olamayarak dağılmış olmalarından bu cihetten bir mukabil harekete geçmeleri beklenemezdi. Miralay Refet Bey'in de böyle bir hareketi intizar etmemiş olduğu yukardaki telgrafından anlaşılmıştı.

Farzedelim ki asiler çok kuvvetli ve Geyve grubunun taarruz kolu Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin tasavvur ettiği gibi Akyazı üzerinden veyahut daha şarktan Hendeğe hareket edebilseydi bu kolun garba karşı olan cenahı, Sapanca, Adapazarı tutulmakla mi, yoksa Sakarya

hattında mı daha kolaylıkla setrü temin edilebilirdi? Elbette Sapanca-Adapazarı tutulmakla...

Taarruz kolunun Akyazı üzerinden hareket etmiş olduğu kabul edilmiş olsa bu kol ile Sapanca-Adapazarı arasındaki asi mıntıkanın temizlenmesi diğer mücerreb bir kuvvete ihtiyaç gösterecekti. Geyve'nin şimalinde Sakarya'nın her iki tarafındaki mıntıka, asi bir mıntıka idi. Bu mıntıka temizlenmeden ve temin edilmeden önce, taarruz kolu, Sakarya'nın şarkından nasıl Hendeğe tevcih edilebilirdi.

Yukardaki fikir ve mütalaalardan vaziyet, bütün vuzuhuyla anlaşılabilirdi. Yani grupların ayrı ayrı hareketinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin tasavvur ettiği mahzurlar beklenemezdi.

Bu vekâletin keza bu hareket münasebetiyle sür'atten ziyade emniyet ve ihtiyatla hareket etmeye fazla ehemmiyet vermesi de iyice anlaşılammıştı. Çünkü, hareketimize ait yukarda dercedilen emirler iyice tetkik edilirse, hareketimizin bütün safhalarında emniyet ve ihtiyat hususlarında bir noksan yapılmamış olduğu görülür. Acaba Erkân-ı Harbiye, harekette sür'ati istilzam ettiği, emniyet ve ihtiyatı ihlâl edecek gibi mi tasavvur ediyordu? Halbuki harekette sür'at, emniyeti tenkis değil bilakis tezyid eder. Bu ezeli bir kaidedir. Eğer maksat, bir asî mıntıkasından diğerine bir evvelkisini temizledikten ve temin ettikten sonra geçmek ise, böyle usulü harekete burada lüzum kalmamıştı. Çünkü bu mıntıkalarındaki asi kuvvetler tekrar harekete geçemeyecek bir hale gelmişlerdi. Taarruz kolunun hareketinde sür'ati istilzam edişimizdeki mühim sebeplerden biri de, Adapazarı, Hendek ve Akçaşehir'in tarafımızdan çabuk tutularak asi reislerinin kaçmalarına fırsat bırakmamaktı. Erkân-ı Harbiye bir de, taarruz kolunun Adapazarından, Hendek üzerine dönüşünde sol cenahtan endişe edeceğini bildirmişti. Bu da mümkün görülmemişti. Çünkü endişe edileceği bildirilen bu cenahın tesadüf edeceği mıntıkada hiç bir zaman isyan emareleri görülmemişti.

Taarruz hareketimize tekaddüm eden gecede, bir çok muhabere neticesinde anlaşılmuş olmasına rağmen Erkân-ı Harbiye bu anlaşma hilâfına olarak aşağıdaki direktifi vermişti:

Fevkalâde aceledir

Ankara, 22/23.5.36

Ali Fuat Paşa Hazretlerine

Düzce ve Bolu havalisindeki bilumum usâtın her iki istikâmetten Mudurnu'ya taarruz etmek üzere toplanmakta, ilerlemekte oldukları ve Geyve boğazı karşısındaki usâtın da son mağlûbiyetler üzerine Adapazarı ve Sapanca havalisine çekildikleri anlaşılmıştır. İzmit civarındaki usâtın miktar ve hareketleri hakkında malûmat yoktur. Düşman kısmı küllisinin Düzce ve Adapazarı mıntikasından hangisinde bulunduğu hakkında sarîh malûmat mevcut değil ise de fesadın menşei olmak itibariyle kısmi küllinin Düzce civarında bulunduğu tahmin edilmektedir.

Mudurnu grubu bidayette Mudurnu civarında münasip mevakî müdafaada düşmanın taarruzu muhtemeline karşı emniyetle müdafaası dairesinde tertibat ittihaz edinceye kadar düşmanın taarruzu muvaffakiyetli bir müdafa ile kırıldıktan sonra Mudurnu grubunun yapacağı mukabil taarruzla netice-i kat'iyenin suhuletle kabili istihsal olunacağı mütalaa edilmektedir. Geyve mıntikasında ilk maksat Adapazarı, Sapanca havalisinde bidayeten emniyeti tamime istihsal ve temindir. Bunun için muktazi hareket yapıldıktan sonra tahassül edecek vaziyete göre harekâtı atıye için ayrıca tebligat yapılacaktır. Alay 159 tabur 1, 2 Fuat Paşa Hazretlerinin emrine verilmiştir.

*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili
Miralay İsmet*

Bu direktifte âsilerin Düzce ve Bolu'dan Mudurnu'ya taarruz etmek üzere toplanmakta ve ilerlemekte oldukları kat'iyetle söyleniyor. Ve hem de asi kısmi küllisinin Düzce ve Adapazarı mıntikasından hangisinde bulunduğu hakkında kat'i bir kanaat izhar edilemiyor. Halbuki Miralay Refet Bey'le 23 Mayıs'a kadar vâki olan muhaberatımızda, Erkân-ı Harbiyenin Mudurnu'ya yapılmakta olduğunu bildirdiği taarruzu ima edecek en küçük bir haberi bile hatırlamıyorum. Eğer asilerin eline düşüp bizimle o günlerde telgraf başında muhabere etmesine müsaade edilen Trabzon mebusu Hüsrev Bey'den bu taarruz haberi tereşşüh etmiş ise Hüsrev Bey'in asilerin elinde olarak bizimle görüştüğü düşünülerek böyle yanlış bir habere aslâ ehemmiyet vermemek lâzımgelirdi.

17 Mayısta müfrezelerimizin Anzavur'a ait olup elde etmiş oldukları evrak arasında zuhur eden bazı muhaberrattan Anzavur'un Geyve'ye taarruza başlayacağı bir zamanda Düzce ve Bolu'dan 1.500 kişilik bir asi kuvvetinin Mudurnu'ya taarruz edeceği ve fakat bu maksatla hareket etmiş olan asiler arasında ihtilâf zuhur ettiğinden Mudurnu'ya hareketlerinden bir gün sonra hepsinin dağılarak Bolu'ya ve Düzce'ye avdet ettikleri anlaşılmış ve bu husus hakkında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye de malûmat verilmişti. 22 Mayıs'tan çok evvel asilerin ne vakit ve nasıl Mudurnu'ya taarruz edecekleri ve harekete başladıklarından bir gün sonra nasıl dağılmış oldukları hakkında katiyetle malûmat alınıp Erkân-ı Harbiye'ye bildirildiği halde bu makamın 22/23 Mayıs tarihli direktifinde halâ asilerin Mudurnu'ya taarruz etmek üzere ilerlemekte olduklarını ve sair asi hareketlerini ileriye sürerek Mudurnu ve Geyve gruplarının taarruzî hareketlerini durdurmak istemiş olmasının sebebi anlaşılamamıştır.

Ben, tedip hareketinin tesirini, grupların aynı zamanda Mudurnu ve Hendek'ten Düzce'ye mütegariben icra edecekleri taarruz hareketinde aramış ve ona göre harekâtı tertip etmiş ve Mudurnu grubuna da kabul ettirmiştim. Halbuki Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Mudurnu grubunu mefruz bir asi taarruzu karşısında yerinde tutmak istemiş ve Geyve grubunu da yalnız Adapazarı ve Sapanca havalisinde emniyeti istihsaline memur etmişti. Şu tetkik hulâsasından anlaşılabacağı üzere Erkân-ı Harbiye-i Umumiye 22/23 Mayısta grup yığınaklarının ikmal edilmiş olması ve kumandanların isyan mıntıkalarına sür'atle yürümek istemiş olmalarına rağmen asiler üzerine yürümekte tereddüd etmişti. Hal ve zamanın bu tereddüde artık tahammülü kalmamış olduğundan Geyve grubunun Adapazarı ve Sapanca istikametlerinde hareketine derhal karar vermiştim.

Geyve grubunun 23, 24 Mayıs hareketlerini temin etmiş olan muhaberat aşağıdadır.

Yürük, 23 Mayıs 36 (1920)

**Ankara Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletine
Mudurnu'da Miralay Refet Beyefendiye**

1 – Bugün zevalde (öğleyin) Adapazarı ve Sapanca istikametlerinde başlayan taarruzumuz biavnihi Tealâ pek kısa bir zamanda muvaffakiyetle neticelenmiş kısmı küllisini kuva-yı inzibatiyeye mensup efrad teşkil eden toplu usât kâmilten dağıtılmış üç zabitle 40 kadar esir alınmış dört topla dört makineli tüfek külliyetli malzeme iğtinam edilmiş ve Adapazarı ve Sapanca işgal ve memurini mülkiye ikame edilerek icraata başlanmıştı. Mahaza bu erkâm kuva-yı tedibiye kumandanlığından telefonla Adapazarından şimdi verildiği için mekadir-i hakikiyelerini ve usât grubunun ve rüesasının nerelerde bulunduğunu ancak yarın tesbit ve arz etmek kabîl olacaktır. Bundan başka Sakarya tarafeyninde ve Sapanca istikâmetinde ileri hareketimizde silâhla mümanaat etmek isteyen köyler yakılmış ve silahları alınmıştır. Bu tedabire yarın dahi devam olunacaktır. Adapazarı şarkındaki Sakarya köprüleri tahtı işgalimizdedir. Adapazarı ile telefon muhaberemiz varsa da Sapanca ile muhabere henüz açılmamıştır.

2 – Etem Bey kuva-yı tedibiyesiyle Sapanca'yı işgal eden ve boğaz şimalinde ihtiyaten bulundurulmuş kıtaatı nizamiye yarın bulundukları mahallerde istirahat edecek ve icraatla meşgul olacaklardır. Etem Bey, kuvvetlerinin 25 Mayıs 36 (1920) sabahı harekete hazır bulunduğunu bildirmiştir efendim.

3 – Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletine Miralay Refet Beyefendiye yazılmıştır.

Yirminci Kolordu Kumandanı

Mirliva Ali Fuat

Yürük Köyünden, 23 Mayıs 36 (1920)

KOLORDU EMRİ

1 – Yanlarında top ve makineli tüfek bulunan mühim miktardaki usât, bugün inayeti hakla kâmilen perişan edilmiş, üç top ve iki makinelili tüfekte pek çok malzeme-i harbiye ve saire iğtinam ve Adapazarı ve Sapanca işgal edilmiştir.

2 – Bu akşam, Etem Bey kuvvetlerinin kısmı küllisi Adapazarı'nda, bir suvari müfrezesiyle Eskişehir Albayrak ve Konya Arnavut müfrezeleri Sakarya şarkında ve Tavuk köprüsünü Hendeğe karşı muhafaza edecek bir mevzide hücum taburu Arifiye'de; alay 143, tabur 3 hakikatte alay 2 tabur 3 (2/3) ile alay 70 tabur 2 ile makineli tüfek takımı bir kudretli cebel topu Sapanca'da Yüzbaşı Mehmet Mesut Efendi müfrezesi Sapanca garbında; alay 70 tabur 1, alay 143 tabur 1 (hakatte alay 69 tabur 3) ve sahra bataryası Yürük'te alay 70 tabur 3 ile Bursa kuva-yı milliyesinden Hacıbey suvari müfrezesi Doğançay'da Rauf Bey grubu şimdiki mevzilerinde bulunmaktadırlar. Bugünkü hareket ve müsademet ile kuva-yı tedibiye ve kıtaat yorulmuş olduğundan bu vaziyet muhafaza edilmek üzere yarınki 24 Mayıs 36 (1920) günü istirahat, keşfiyat ve tedibat ile geçecektir. Etem Bey'den kuva-yı tedibiyesinin Hendeğe karşı 25 Mayıs'ta hareket edebilecek veçhile hazırlanmasını ve yevmü mezkûrde harekete hazır olup olmadığının iş'arını rica ederim.

3 – Yalnız 24 üncü fırka kataatından alay 70 tabur 1 yan alay 70 kumandanı emrinde olarak ve bir tek sahra topu ile Arifiye'ye gidecek ve 25 Mayısta Etem Bey kuvvetleri Hendek istikametine hareket edince Adapazarını işgal edecek tertibatı şimdiden alacaktır.

4 – 24 üncü fırka istihkâm bölüğü Yürük Köyüne alay 159 tabur 1, 2 Geyve istasyonuna geleceklerdir.

5 – 24 üncü fırka kumandanlığı kıtaatin iaşe ve bilhassa cephaneye ihtiyacatını serian temin edecektir.

6 – Ben, yarın maiyetimle Adapazarı'nı ziyaret arzusundayım.

*Yirminci Kolordu Kumandanı
Mirliva Ali Fuat*

23 Mayıs 1336 (1920)

Mudurnu'da Miralay Refet Beyefendi'ye

C. Bugünkü muvaffakiyetli taarruzumuz üzerine Berzek Sefer Bey ile tasımim buyrulan mülâkat hakkında nasıl bir karar ittihaz buyrulacağıın ve 25 Mayıs 1336 (1920) günü Hendeğe ileri harekete başlanılacağıından taraf-ı âlilerinden de harekâta ne zaman ve ne tarzda başlamak istediğinin sür'atı iş'arını rica ederim efendim.

*Yirminci Kolordu Kumandanı
Mirliva Ali Fuat*

Mudurnu, 23 Mayıs 1336 (1920)

**Yirminci Kolordu Kumandanı Ali Fuat
Paşa Hazretlerine**

Binbaşı Hüsrev Bey ve yanında gelen Düzce eşrafından Kâzım Bey'in bugün ifadelerinden anlayabildiğime göre usât rüesası Sefer Bey bunları yine kendilerinden almadığıma göre Kâzım Bey'i neticeyi kendisine bildirmek üzere avdet etmek esaslariyle buraya göndermiş. Kendisi Mudurnu'ya gelmek fikrinde değil imiş. Hüsrev Bey bu taraftadır. Adapazarı kazası kuvvetleri ve hattâ Geyve taraflarında olacak her halde usât arasında büyük bir anarşi ve yağmakerlik var. Reisleri işi idare edemiyecceklerini galiba anladılar. Bunun (*Sefer Bey olmalı*) getirilmesi şartıyla anlaşmak üzere harekâtı durdurmağa muvafakat ettim. Bu söz bittabi ancak Düzce'ye karşıdır. Bunlar da ancak bu tarafa karışıyor. Adapazarı tarafına Anzavur kumanda ediyormuş, buna nazaran bu fasıladan istifade ederek Geyve harekâtının tesrii muvaffak olur. Ben Sefer Bey'le temas etmek üzere şimdi Bulanık'a gideceğim. Eğer kuvvetlerini toplayıp gitmeye muvafakat etmezlerse ayın yirmibeşinci günü harekâta başlayacağım. Vaziyetten sür'atle haberdar edilmekliğimi rica ederim. (*)

Miralay Refet

(*) Bu telgraf yanlış olarak şifre edildiği için meali iyice anlaşılamamıştır. (AFC.)

24 Mayıs 36 (1920)

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletine
Miralay Refet Beyefendiye

Sapanca istikâmetinde taarruz esnasında iğtinam edilen silah ve teçhizat alınan üserâ berveçhi zîrdir:

1 – Üç makineli tüfek tek mil teçhizatıyla ve efradiyle birlikte yakalanarak bugün şayanı itimad bir zabitimiz tarafından derhal bölük haline ifrağ edilmiştir. Üç cebel topundan ikisinin kama ve dürbün ve nişangâhları arattırılıyor. Bunlar bulununca hayvan tedarik ettirilerek teşkil edilecektir. Ayrıca cebel cephanesi, Osmanlı Alman tüfeği ve fişeği ve bomba deposu bulunmuştur. Miktarı henüz muayyen değildir.

2 – İnzibat alayından Sapanca'da kısmı külliye teşkil eden 150 kişi kadar varmış. Bunlardan seksen nefer iki zabıt Sapanca'da harekâta iştirak etmeksizin kalmış ve teslim alınmıştır. Diğerleri gizlenmeye ve kaçmağa muvaffak olmuşlardır. Bu zabıt ve efradın ifadesine göre Süleyman Şefik Paşa İstanbul'a gidip henüz gelmemiş İzmit'te yalnız Erkân-ı Harp Reisi Miralay Tahir ile Erkân-ı Harp Binbaşısı Hüsnü ve Alay Kumandanı Tevfik varmış. Anzavur'un iki üç gün evvel Sapanca'da bulunduğu göre bu civar köylerde muhtefi olmasını pek muhtemel görüyorlar. İzmit'te inzibat alayından üç tabur kalmış fakat taburların yalnız yirmi otuz mevcutları varmış.

3 – Şu halde dünkü tarrazumuz düşmanın menzillerine mütevec-cih maddiyat kazancı kadar maneviyata da müessir bir darbe olduğu gibi inzibat alayı da bu suretle dağıtılmış addolunabilecektir.

4 – Şimdi Adapazarı'na hareket ediyorum. Oradaki icraatın tafsi-lâtı da ayrıca bildirilecektir efendim.

Yirminci Kolordu Kumandanı
Mirliva Ali Fuat

İznik Millî Müfrezeleri 22 Mayıs'ta Karamürsel'i işgal ettikten sonra Bahçecik üzerinden İzmit ile Arslanbey arasındaki mıntıkaya yürüyeceklerdi.

24 Mayıs saat onda Erkân-ı Harbiyem ve karargâh suvari bölüğü ile birlikte karadan Yürük Köyünden (Geyve boğazının şimalinde) hareketle saat 14,30'da halkın ve müfrezelerimizin bir çok tezahüratı arasında Adapazarı'na muvasalat etmiştim.

23 Mayıs'taki hareketimizin sür'atli olmasından İstanbul Hükûmeti taraftarlarıyla usâtan 200 kişi kadar İzmit'e kaçamamışlardı. Adapazarı İngiliz kontrol zabiti de İzmit'e gidemediğinden karar mucibince tevkif edilmişti.

Usât Divan-ı Harbe tevdi edilmiş ve bunlardan 13'ü idama ve bir kaçı hafif cezaya mahkûm edildikten sonra mütebakisi beraat kazanmıştı. Mezkûr onüç kişinin idamı, cezalarının Büyük Millet Meclisi tarafından tasdikinden sonra icra edilmişti.

Adapazarında Ethem Bey nezdime emir almak üzere geldiği zaman refakattaki bazı gayrı mes'ullerin telkiniyle Padişah Sadrâzam ve İstanbul Kuva-yı İtilâfiye Başkumandanına Adapazarı İngiliz Mümessili vasıtasıyla müracaata karar verdiğini ve bu maksatla icap eden arızaların yazılıp mezkûr mümessile verilmiş olduğunu ve arkadaşlarının bu teşebbüsten hiç bir kimsenin haberdar edilmemesi hakkındaki ısrarlarına rağmen benim fikrimi almak mecburiyetinde olduğunu söylemesi üzerine infialimi gizleyememişim. Fakat müşkül bir vaziyette kalmış olduğumu da anlamışım.

Yeni idarenin teessüsüne hizmet etmiş olan Etem Bey ve arkadaşlarının bu cüreti, millete ve onu temsil eden Büyük Millet Meclisine karşı itaatsizlik ve serkeşlikten başka bir şeyle tevil edilemezdi. Ve neticenin nereye kadar varacağını kestirmek de mümkün olamamıştı. Mamafî millî bir müfrezenin başında bulunan Etem'in yeni Millî İdare namına kendiliğinden yapmak istediği bu yanlış hareketi sür'atle düzeltmek çarelerini araştırırken hatırıma evvelâ derhal Etem üzerindeki tesir ve nüfuzumu çoğaltarak onu tamamiyle itaatim altına almak ve sonra ona yapmış olduğu yanlış hareketi düzelttirmek gelmişti. Derhal daha fazla amirâne bir vaziyet alarak onunla sert ve kısa olarak konuşmağa başladım ve dedim ki, teşebbüsünüzün sonunun nereye varacağını düşündünüz mü? Bu hareketiniz millet düşmanlarının ümidini çoğaltmaktan başka bir şeye yaramayacaktır. Sen müfrezelenin yarın müs-

tacelen mühim bir vazife alacaksınız. Müfreze kumandanları siyasete karışır mı? Bu yanlış hareketinizi derhal düzeltmelisiniz...

Bu emirlerim Etem'in üzerinde mühim bir değişiklik husule getirmişti. Bu tahminimde yanılmamış olduğumu Etem'in vermiş olduğu cevaptan anlamıştım. Etem bana kısaca şu cevabı vermişti. «Gider İngiliz mümessilinden mektuplarımızı geri alır ve size veririm. Siz de istediğinizi yapar ve emredersiniz» Bu bahsi artık uzatmağa lüzum görmeyerek ertesi günü Hendek üzerine yapacakları hareket hakkında talimatımı verdikten sonra mektupları alıp bana getirmesini söylemiştim. Etem bu emrimi aynen ifa etmiştir.

Mevzuu bahs mektupların asılları aşağıdadır.

Huzûr-u Şevket-mevkûr Hazret-i Tâcîdârîye

Pek yakın bir zamanda vukuu yafte [vukuu bulmuş] olup künhü mahiyeti zat-ı fetâmetsemât-ı şâhenelerince de etrafiyle malum olan ahval-i elime üzerine bundan evvel unv-u millî neticesi pek haklı olarak iskât edilmiş olan Dâmat Ferit Paşa'nın tekrar zimâm-ı idareyi eline aldığı günlerden beri takibine başladığı meslek maalesef tamamiyle hilâfet-i celile-i İslâmiye ve saltanat ve millet-i necibe-i Osmaniye'nin menafiine ve şu en heyecanlı ve buhranlı zamanlarda gösterilmesi lâzımgelen ulüvvü basiret ve kıyasete tamamiyle ve kat'iyen mugayir ve bu yüzden hilâfet ve saltanatın muhat olduğu mehâlikin maazallahütealâ daha ziyade müşedded olduğu pek zahirdir.

Mumâileyhin esasen bir liyakat-i zatiye ve kıymet-i ilmiye ve idariyeye sahip bulunmadığı daha ilk sadaretinde yaptığı eğri ve icapsız hareketler ile müsbet bir keyfiyet olup, fakat bu vak'ai saniye sadaretinde mahza tahtı hümayunları etrafında toplanarak menafi-i mukaddese-i hilâfet ve saltanat-ı seniyyelerinin muhafazası için müttehid ve mütesanid olmaktan başka hiç bir emel beslemeyen Millet-i Osmaniye arasına tohumu nifak ve şikak sokmağa ve menafi-i mülk-ü milleti mühinâne hetkü ihlâl etmek isteyen düşmana karşı hukuk ve menafi-i saltanat-ı seniyyelerinin icap ederse silâh bedest olarak müdafaasından ve vatan-ı mübarekenin her zerresini kaniyle korumaktan başka bir emel beslemeyen Kuva-yı Milliye üzerine sevkıyat icra ederek ve mesai-i müfide-i vataniyeyi lisanı

şer'ile bir isyan ve huruc-u alessultan mahiyetine kalbeyliyerek efrad-ı milleti nef'i düşmana himmeten birbirine kırdırmağa cür'et eylemiş bulunması kendisinin vatan ve milletine karşı bir ihanetkârdan başka mahiyette olmadığını tamamiyle meydana çıkarmış ve bu güne kadar yaptığı ihanetlerin silsilesi artık kabil-i tahammül olmak derecesini çoktan geçmiştir.

Hiç bir hayr ü şerre yaramamakla beraber nezd-i millette hiç bir mevkii olmayan ve itiraz ve ihtirasat-ı şahsiyeden başka bir şeyi gayrı müdrik beş on süfliden mürekkep bir hizb-i kalile istinad edebilen bu zâtın şu nazik ve hayatî demlerde hilâfet ve devlet ve millet namlarına ne dereceye kadar iş görebileceğini bu son memuriyetinin icra buyrulduğu andan beri ibraz ettiği âsâr tamamiyle meydana koymuş ve bilâ istisna bütün efrad-ı millet bugünkü harekât-ı hükûmeti, binefsi milletten başka bir şey olmayan Kuva-yı Milliye aleyhinde fetava ısdarını ve kuva-yı tedibiye namıyla millet üzerine müsellaah asker çekilmiş olmasını, emel ve arzuyu şahaneleri hilâfında yapılmış birer cür'et telâkki eylemekte ve bu ahvale ancak düşmanın ve onlara alet olan bir hizb-i kalilin zir-i tahakküm ve esaretinde bulunan zât-ı hümâyunlarının kerhen ve nev'ema cebren rızadar olduklarına kail bulunmaktadır.

Binefsi milletten başka bir şey olmayan Kuva-yı Milliye'nin arzu ve emeli vediatullah olan makam-ı muallâ-yı hilâfeti ve Osmanlı vatanını hıfz ve hirasat etmek ve bunun mümessil-i âlisi olan zât-ı şâhânelerini icab-ı şer'ü istiklâl veçhile kaydı tegallüb ve tahakkümden kurtarmak olup, bundan başka hiç bir emel ve maksadı olmadığı meydanda iken ve âdâyı lain ve bethah İslâm hilâfetini ve Osmanlı saltanatını parçalayıp mahv ve kemnam etmek için savleti iblispesendânesinde makseb ve sâi iken her zamandan ziyade bu gün bir kat daha müttehid ve mütesanid olması icabat-ı şer'îye ve aklîye ve mantıkîyeden olan alem-i İslâm ve Osmanîyan arasına el'an nifak sokulmakta devam edilmekte bulunması sabr ü tahammül derecesini aşmakta ve makam-ı hilâfet ve saltanata karşı mevcut olan hürmet ve tâzimi mevrusu millinin tezelzül etmesi tehlikesi başgöstermektedir.

Zât-ı Şevketsemaat Hazret-i Tacidarilerinin öz evlâdı olan milletlerini sevdiklerine ve makam-ı hilâfet ve saltanatın biinayetüllahütealâ ilâ yevmülkıyam bakâ ve devam bulmasını talip olduklarına emin bulduğumuz cihetle, zât-ı hümâyunu mülûkânelerinin ecdadı ızamlarının ruhunu şâd edecek bir hareket-i tecellüdkârânede bulunmaları zamanının hülûl etmiş bulunduğuna kâiliz.

Binaberin makam-ı hilâfet ve saltanata ve millet ve vatana karşı zarardan başka hiç bir faydaları olmadığı ve ittihad ve tesanüd-ü umumiye mani olduğu merhin ve mücerreb bulunan Ferit Paşa âvânının milletin başından def'u izale edilerek gınayı umuru hilâfet ve devletin liyakat, ehliyet ve hamiyeti mücerreb olan zevata teslim buyrulmasını sedde-i mübarek ve muallâ-yı saltanat-ı seniyelerinden niyaz eyler ve makam-ı hilâfet ve saltanat-ı seniyeye karşı dergâr ve payidar olan sadakat ve ihtiramımıza itimad buyrulmasını istirham ederiz.

Kâtibe-i ahvalde emr ü ferman ve lütfu ihsan Padişahımız efendimiz hazretlerindir.

24 Mayıs 336 (1920)

*Umum Kuva-yı Milliye'nin Kuva-yı
Tedibiye ve Takibiye Kumandanı*

Etem

Ferit Paşa'ya

Saltanat-ı Seniye-i Osmaniye'nin ilâ-maşaallahü-tealâ altı asır evvelinden beri devam etmekte olan hayat-ı cevvaliyet ve faaliyeti esnasında sırasıyla gelip geçmiş ve her biri millet ve devleti mensubânesine vüs'u kudreti nisbetinde arz-ı hidemât eylemiş silsile-i südür meyanında muhtelif tavr-u meşrebde mütebayin fikir ve meslekte eşhasın mevcudiyeti ne kadar gayri kabili inkâr ise içlerinde mevkilerini ilm ü irfanında, seviye-i fikriye ve hissiyesinde, vatanperverliğinde sizinki kadar elim ve yoksullukla dolduramamış olanlarının hemen hemen hiç mevcut bulunmadığında da zerrece iştibah yoktur.

Vakia cehl ü gaflet mezmum olmakla berebar bazan kabili af ve ihmal olabilirse de menba ve menşei ne olursa olsun ahlâkî sefalet, mensup olduğu millet ve vatana ihanet ve hiyanet derecesine varan sükkûtu mezellet her zaman için meyyus ve layık-ı lânettir.

Asirdide hayat-ı mâziyesinin verdiği bir hakk-ı tabii ile dahilî ve haricî düşmanlarının bütün mesai-i müştereke-i hedimkârilerine rağmen ilâ-maşaallahü-tealâ yaşamağa azim olan bu millet ve saltanatın makam-ı sadaretine bütün cehlinize ve sefalet-i ahlâkiyenize rağmen ilk yükselişini

zin çehre-i millet ve vatanda bıraktığı ukûsu işmizaz üzerine sükûtunuz pek tabii bir hadîse olmuş ve sadr-ı millete irtikaya sizin veçhen minelvûcuh gayrı layık bulunduğunuz meydanda olmakla beraber, ilk cûretinizin boynunuza yüklettiği bunca vebâlin gufrân-i ilâhiye mazhariyeti için kûşegiri izlet olmanız memûl edilmekte bulunmuş iken, unfu milleden ibret-beyn olmayarak ve zerre kadar âr u hayâ hissetmiyerek makam-ı sadarete düşman muaveneti ile bile olsa tekrar itilâdan çekinmediğinize ve ilk sadaretinizde yapamadığınız ihanetleri bu defa kardeş kanı dökmek ve millet boynu vurmak, düşmana körükörüne alet olmak târikleriyle ekmenen ifaya tasaddinize dahi bu millet şahidi mütehayyir olmuştur.

Hiç bir zaman unutmamalısınız ki, denaat ve sefaleti ahlâkiyenin düşkünlüğü ne kadar ziyade olursa olsun sizin misallerini her an ve vesilede ibraz eylemekte bulunduğunuz derekeyi bulamayacağı gibi sizin kadar öz devlet ve milletine ihanet etmiş bir adamı da tarih-i âlem kaydetmemiştir.

Sinesinden doğup yetiştiğiniz ve nan ü nimeti gûnugûniyle bugüne kadar mütenâim olduğunuz bu millet-i muhteremeye kendi parasıyla alınmış silahı düşman emir ve tâlimi ile yine kendisine çevirip ve şeriatı mutahhara-i İslâmiyeyi alet-i şer ittihaz ile evlâd-ı milleti nâhak ve gayrı meşru bir tarzda birbirine boğazlatmanız ve her dakika ve her lahza düşman lehine, bu saltanat ve milletin aleyhine olarak menâfi-i vataniyeyi heder eylemekte bulunmanız gibi harekâtınız ve icraatınız ve o makam ve mevkide kalışınız o kebâir-i asândandır ki, bunların derecesi ne havsala-i beşere sığar ve bunları ne de bağırına sizin mülevves elinizle kendi evlâdının hançeri dayatılmış olan bu millet affeder.

Cinayât-ı mütetabia ve mütevaliye mahiyetini almış ve silsilesi makam-ı iktidarda bulundukça heran uzamakta bulunmuş olan ihanet-i vataniyenizden mütevellid günahlarınızın indîilâhiden mazhârı gufran olmasını istiyorsanız, hiç bir kifayet ve liyakatiniz olmadığı halde zahiren düşman umurunu ve fakat hakikatte milletin bağırına basarak yükselmiş olduğunuz makam-ı refiden inerek gınayı iktidarı milletin kendisine şu nazik ve buhranlı zamanlarda emniyet edebileceği ehil ve müstehaklarına terk ile arşı ilâhiden istid'ayi aff u mağfiret için hayat-ı siyaseden îtizal ediniz.

Bu tarzda vukubulacak izletiniz milletçe menfi tarzda bir hizmet adolunarak belki sizi işlediğiniz cinayetlerden dolayı âtiyen mazharı affeder. Fakat millet ve vatanın tamamen aleyhine matuf olan memuriyet ve tarz-ı hareket-i hazıranızda inad ve ısrarınızın devamı halinde milletin

hakk-ı mağsubunu sizden müstehak olduğunuz veçhile almakta gecikmeyeceğine suret-i mahsusada kanaat etmenizi tavsiye ve ihtar eylerim.

24 Mayıs 336 (1920)

Umum Kuva-yı Milliye'nin

Kuva-yı Tedibiye ve Takibiye Kumandanı

Etem

Dersaadet'te Kuva-yı İtilâfiye Başkumandanlığında

Alâiki adide-i tarihiyeden ve bir çok esbâb-ı içtimaîye ve iktisadiyeden dolayı alem-i İslâma muhib geçinen ve hilâfet-i İslâmiye ve Saltanat-ı Osmaniyyeye karşı pek çok defa müzaharet mevkiini almış bulunan İngiltere Hükûmetinin şu son zamanlarda Millet-i Osmaniye nazarında hiç bir mevki-i mahsusu olmayan ve cümlece nefret ve istikrah ile görülen Dâmat Ferit Paşa sefiliyle a'vân ve etbâna her nedense pek fazla müteveccih olduğunu görmekle müteessir olmaktadır.

Bu tarz-ı siyasetin an'anat ve hatırat-ı tarihiyesine sadakatle maruf olan umum İngiliz milletinin arzu ve dilhâh-ı samimisine tevafuk etmemekte olduğuna ve bunun İngiliz ricâlinden bir kaçına ve onların her halde kasîrelhudud olmak lâzımgelen efkâr ve takdirat ve mülâhazat-ı şahsiyelerine inhisar eylediğine kail olmaktadır.

Hakikat ve asliyetten çok uzak olan bu politikanın âlem-i insaniyet ve İslâmiyet menfaati şöyle dursun bizzat İngiliz menafi-i esâsiyesine dahi şiddetle mugayir olduğunu zât-ı âlinize de bu suretle tekrar eylemekle bir vazife-i mahsusa ifa etmiş olduğumuzu ümid eyleyerek, Ferid Paşa'nın başı altında sefil ve muhteris bir hizb-i meş'um ve kalilden tereküp eden bu eşhasın Osmanlı Milletini hiç bir zaman temsil etmediğine kanaat ve binaberin kendilerine muavenet ve müzaharetten feragat edilmesi emrinde hükûmet-i metbuanızın nazar-ı dikkatini celbe ve siyaset-i kadime ve makuleye rücû esbâbının teminine himmet eylemenizi rica ederim.

24 Mayıs 336 (1920)

Umum Kuva-yı Milliye'nin Kuva-yı

Tedibiye ve Takibiye Kumandanı

Etem

Hendek ve Düzce harekâtına şöyle başlanmıştı:

Adapazarı'nda, 24 Mayıs akşamına kadar alabildiğim malûmat-tan, bir gün evvelki muvaffakiyetimizin âsilerin maneviyatı üzerinde fe-na bir tesir yapmış ve dağılmalarına sebep olmuş olduğunu ve Adapaza-rı ve Sapanca'nın tarafımızdan ani bir surette işgal edilebilmesinden ba-zı mühim asi reislerinin kaçmak ve gizlenmek istediklerini anlamıştım.

Refet Bey'in 25 Mayıs'ta Bolu istikâmetinde harekete başlayaca-ğını bildirmesi üzerine Hendek-Düzce mıntıkasının garp ve şarktan ay-nı zamanda ihata edilebilmesi için Geyve grubunun da 25 Mayıs'ta ha-reketini emretmiştim.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletine hergünkü vaziyet ve mu-vaffakiyetlerimiz hakkında muntazam malûmat verilmiş iken bu veka-let tarafından harekât-ı atıye hakkında ne bir nokta-i nazar bildirilmiş ve ne de bir emir veya talimat alınmıştı. Bittabi iki günden beri başla-yıp lehimize inkişaf etmiş olan hareket, mafevk makamdan bir emir gelmedi diye tehir edilemezdi. Taarruz kolu, 26 Mayıs sabahı Hendeği, 27 Mayıs sabahı da Düzce'yi işgal etmiş bulunacaktı.

Asilere karşı yapılan baskın hareketleri iki misli tesir gösterdi-ğinden Hendeğe 25/26 Mayıs gecesi ve Düzce'ye de 26/27 gecesi ha-reket edilecek ve aynı zamanda Akçaşehir'de toplanılacaktı.

Taarruz kolumuz, Etem'in müfrezeleri de dahil olduğu halde 1400 süvari ve bir cebel bataryası (3 cebel ve 1 sahra topu) 11 makine-li tüfek ve bir hücum taburundan (bin kişi) ibaretti.

Hendek, 26 Mayıs sabahı cüz'i bir mukavemetten sonra elimize düşmüştü. Hendeğin ani bir surette tarafımızdan işgali üzerine Düzce asileri telgraf başında bazı şartlar dermeyan ederek bana teslim olacak-larını bildirdikten sonra harekâtımızın derhal Hendek'te tevkif edilme-sini istemişlerdi.

Tahkikatımızdan Düzce asilerinin samimi olmadıkları ve böyle bir müracaatı zaman kazanıp Akçaşehir'den kaçabilmek için yapmış oldukları anlaşılmış ve bunun üzerine taarruz kolumuza Düzce'ye 26/27 Mayıs'ta değil 26 Mayıs'ta hareket etmesi emredilmişti. Filvaki taarruz kolumuz ileri kıt'alarıyla Düzceyi 26 Mayıs akşamı işgale mu-vaffak olabilmışti.

Refet Bey ise ancak 26 Mayıs akşamı Bolu'ya girebilmişti. Bu suretle Hendek ve Düzce hareketi Geyve grubu tarafından yalnız başına beş gün gibi az bir müddet zarfında gayet parlak bir muvaffakiyetle neticelendirilmiş ve âsilerin vaktiyle esir edip pek çok tazyik yapmış olduğu Büyük Millet Meclisi azasından üç zatla bir çok zabıt ve efradın kurtarılması keyfiyeti hadisesiz geçmiş ve vaktiyle âsiler eline düşmüş olan top, makineli tüfek ve esliha ve saire kâmilan geriye alınmış ve âsi reislerinin firarlarına meydan bırakılmıyarak cümlesi yakalanabilmişti.

Divan-ı Harpler Düzce âsilerinden on altı kişinin idamına ve mütebakisinin beraatına hükmetmişti. İdam hükümleri Büyük Millet Meclisinin tasdikinden sonra mahallerinde icra edilmişti.

Yeni idarenin teessüsüne en çok karşı gelmiş olan Düzce, Hendek asileri, alınan tedabirin mükemmeliyeti sayesinde kan dökülmeksizin yalnız Adapazarı, Hendek, Düzce ve Bolu'da derdest edilip müsebbip ve baş oldukları Divan-ı Harplerce de tebeyyün etmiş olan 29 kişinin idam edilmesiyle dört gün içinde İstiklâl Savaşı esnasında bir daha baş kaldırmayacak surette tenkil edilebilmişti. Bu hareket esnasında asilerin muntakasında bir çok esliha ve cephan toplattırılarak fırkalara teslim olunmuştu. Bu muvaffakiyetli hareket esnasında başta Etem Bey'in Millî Müfrezeleri olmak üzere diğer Millî Müfrezelerimizle askerî kıt'alarımız, vazifelerini yüksek bir millî duygu ile mükemmelen ifa edebilmişlerdi. Büyük Millet Meclisi, Reisi vasıtasıyla bu müfrezelerimizin parlak olan hizmetlerini takdir ve şükranla yad etmişti.

24 Mayıs'tan 1 Hazirana kadar Adapazarı'nda kalarak harekâtı buradan idare etmiştim.

Etem'in Millî Müfrezelerini İzmit cephesine iade etmeden önce, Düzce-Akyazı arasında silah araştırmasına memur etmiş ve Eskişehir'e ihtiyat göndermiştim.

Ethem'in müfrezeleri yerine Düzce'ye Refet Bey grubu gelecekti.

31 Mayısta Refet Bey grubunun bir kısmı Düzce'ye gelebildiğinden Etem Bey de aynı günde Düzce'den Akyazı'ya hareket etmişti. 1 Haziranda Adapazarı'ndan Sapanca'ya gelerek İzmit'e karşı Sapanca'nın vaziyetini daha çok kuvvetlendirilmiş ve tekrar 2 Haziranda Adapazarı'na dönmüştüm.

2 Haziranda Sapanca garbındaki Mesut Bey Millî Müfrezeleri İzmit'in 10 kilometre şimali şarkisine sürülmüş ve Kandıra ile olan irtibatımız tekrar tesis edilmişti.

Düzce; Hendek harekâtımız, bir daha göstermişti ki, seferberliğini ikmal edememiş ve yeni idare ile rabitası takviye edilememiş olan askerî küt'alar ile ancak asilerin taarruzları bir müdafaa mevziinde durdurulabilir. Yoksa asilere karşı geniş, sarp ve arızalı bir muntıkada bunlarla hareket icrası pek çok karışıklık ve dağlımalara sebebiyet verebilirdi.

Adapazarı'nda Etem ve arkadaşlarının kendiliklerinden İngiliz mümessili vasıtasıyla vaki olan teşebbüslerinden, bunların dahilî isyanları bastırmak hususunda yeni idareye yapacakları hizmetin kıymeti ne olursa olsun birgün mezkûr idareyi tanımamak gibi bir harekette bulunabilecekleri ve belki de onun üzerine yürüyebilecekleri hatırıma gelmiş ve dahilî isyanlarda yalnız Etem'in müfrezelerine ihtiyaç görülmemesi için aynı teşkilât ve mahiyette fakat yeni idareye çok bağlı bir müfrezenin askerlikten mütekaid Çolak İbrahim Bey(*) kumandası altında Eskişehir'de teşkilini düşünmüş ve bu teşkilin çabuk yapılması içinde emir vermiştim. Sonraları çıkan bazı olay ve vak'alar bu teşebbüsümün ne kadar yerinde olduğunu göstermişti.

Haziran başında, Düzce, Hendek isyanının bir kolu olan Yozgat isyanı baş göstermişti. Yozgat isyanının Düzce, Hendek isyanı ile beraber başlamış olması lehimize olmuştu. Çünkü başka başka istikâmetlerde bulunan bu isyan muntıkalarına hareket çok müşkül olacaktı.

Yozgat isyanı da tıpkı Düzce isyanı gibi başlangıçta alınan tedbirlerin maksada muvafık olamaması yüzünden aynı derece büyümek istidadını göstermişti. Bu isyan haberini aldığım zaman Erkân-ı Harbiye-i Umumiyenin Etem'in müfrezelerini Ankara'ya celbedeceğini hatırıma getirmiş ve buna mani olabilmek için Çolak İbrahim Bey müfrezesinin teşkilini tesri ettirmiştim. Etem Bey'in sırf kendi kuvvetleriyle Ankara'ya gitmesini ve Ankara'nın şarkında müstakillen istihdam edilmesini kat'iyen arzu etmemiştim. Çünkü bazı muhteris ve menfaatcile-

(*) Çolak İbrahim Bey süvari fırkası kumandanlığına kadar irtika etmiş ve sonraları Bilecek mebusluğunu tercih ederek askerlikten çekilmişti. (AFC.)

rin telkiniyle basit düşünceli Etem Ankara'yı yeni idareyi ve onun erkânını küçük görmeye başlayacak ve bunun neticesi olarak mühim galeler çıkabilecekti. Bu hal, binbir müşkilât içerisinde çırpınmakta olan yeni idare için büyük bir zaaf ve Etem gibi halk arasında yetişmiş olan bir şahsiyet için de hüsrân olacaktı. Maatteessüf vekâyî-i atîye endişelerimin haklı olduğunu göstermişti. Ben, bir kaç defalar bu husustaki fikir ve endişelerimi gayet açık olarak Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletine arzetmiş ve Etem'in yerine Çolak İbrahim müfrezesinin gönderilmesini teklif etmiştim.

Geyve'den Eskişehir'e sekiz haziranda müfrezeleriyle hareket etmiş olan Etem'den, sonraları aldığım bir telgraftan anlamıştım ki, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti bana malumat vermeksizin Etem'i müfrezeleriyle birlikte Ankara'ya alâlacele çağırmıştı. O vakitler Vekâletin bu tarz-ı hareketine hayret etmiştim.

6 – İzmit harekâtı ve sebepleri: 11-20 Haziran 1336 (1920)

Düzce-Hendek isyanının tenkili esnasında İzmit ve Havalisi Fevkalâde Kolordusunun Sapanca civarında bulunan ileri kıtaatı esir edilmişti. Bu vaziyet üzerine İstanbul Hükûmeti İzmit ve İstanbul'u yeni Millî İdareye karşı müdafaa edebilmek ve teşkilâtı hitam bulur bulmaz Ankara aleyhine harekete geçirebilmek için bu kolorduyu İzmit'ten İstanbul'a kadar İngiliz kıt'aları arasında kademelendirmişti. İstanbul Hükûmetinin İngiliz kumandanlığıyla nasıl bu hususta anlaşılabilmiş olduğu o zamanlar bizce, meçhul kalmıştı.

İstanbul Hükûmetinin Ankara'nın aleyhine teşkil etmekte olduğu muntazam kıt'aları ihmal etmek, İngilizlerin işgali altında kalmış olan bir mıntıkada ecnebî kumanda ve nezareti altında millî olmayan bir kuvvetin Millî İdare aleyhine tahşid edilmesine müsaade etmek demektir. Bu ihmal, atıyen İstanbul Hükûmetine yeniden bir hareket icrasına cür'et verebilirdi.

Bir zabıt ve 91 müsella efradın üç makineli tüfekle tarafımıza geçmiş olması son muvaffakiyetimiz üzerine İstanbul Hükûmeti kıt'alarının maneviyatının bozulmağa başlamış olduğuna dair gelen haberleri teyid etmişti. 7 Haziranda bunların kumandanlarıyla suvari livası merhum Suphi Paşa bilvasıta vukubulan temaslarımızda, üzerlerine yürüdüğümüz takdirde mukavemet etmeyerek bize teslim olacakları anlaşılmıştı.

İstanbul Hükûmetinin Ankara aleyhine bir daha harekete geçmesi ve teşkil kılınmakta olan yeni ordumuzun daha fazla büyümesine ve takviyesine yarayacak olan top, esliha, cephane, malzeme ve teçhizatın ele geçirilebilmesi için İzmit'den İstanbul'a kadar nerelerde İstanbul kıt'aları yerleştirilmiş ise üzerlerine yürümek münasip görülmüştü. İstanbul kıt'alarıyla yanyana bulunan İngiliz müfrezeleri ise o güne kadar yapmış olduğumuz hareketlere bilfiil karışmamışlardı.

Yozgat'ta İstanbul Hükûmetinin telkiniyle başlamış olan isyanın daha çok şiddetlenmiş bulunduğu o zamanda hem İstanbul Hükûmeti üzerinde bir muvaffakiyet kazanabilmek ve hem de bizim tarafa geçmek ictidadında bulunan İstanbul kıt'alarının bize iltihak etmelerini temin edebilmek maksadıyla İzmit ve garbındaki mıntıkaya bir hareket icrasına lüzum vardı.

İzmit harekâtının lüzumu hakkında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye-ye yaptığım teklifler hakkında cevap alamamıştım. İzmit harekâtı başladıktan sonra da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ne nokta-i nazarını bildirmiş ve ne de hareketimizi tasvip etmişti. Filvaki o tarihlerde cephe kumandanları doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi tarafından intihab ve tayin olunuyordu ve fakat harekâtın hey'et-i umumiyesini tanzim ve idare hususunda Erkân-ı Harbiye'nin Büyük Millet Meclisine ve onun İcra Vekilleri Hey'etine karşı bir mes'uliyeti de vardı. Bu sebepten o tarihlerde Garp Cephesinin hareketleriyle Erkân-ı Harbiyenin neden meşgul olmadığı bence anlaşılamamıştı.

11 Hazirandan itibaren İzmit harekâtına yukardaki şerait ve ahval dahilinde başlamış ve 4 üncü fırkanın kıt'a ve Millî Müfrezeleri bu harekete memur edilmişti. 11 inci fırka ile kıt'aati saire Düzce ve Adapazarı'nda kalmıştı. O vakitler bazı gayri mesul zevat İzmit hareketini Yunan taarruzuna sebebiyet vermiş gibi göstermek istemişlerse de bunun doğru olmadığı sonraları anlaşılmıştı. İstanbul Hükûmetinin Ankara aleyhindeki teşebbüsleri akim kalınca sanıldı ki Yunan ordusunun bir taarruzu Ankara idaresini bir hamlede dağıtabilecekti. İşte bu maksatla Yunan ordusuna taarruz ettirilmişti.

İzmit hareketi sayesinde ki kısmen dağılmış olan 24 üncü fırka yeniden tam bir fırka halinde seferber edilebilmiş ve 11 inci fırkanın noksan olan aksamı yeniden teşkil edilerek bunun da seferberliği ikmal edilmiş ve perakende olarak gelmiş olan taburların da noksanları ikmal edilerek bir çok esliha ve malzeme ile fırkalarına iade edilmiş ve bu yeni teşekküllerden mada ordu için bir hayli esliha, cephane, techizat ve melbusat elde edilmiş ve İstanbul menabii ile olan irtibatımız yeniden tesis edilebilmişti.

İngilizler İzmit etrafında Hasan Paşa -Solaklar - Tepeköy-Ağaköy hattının bazı yerlerine (Hasan Paşa, Solaklar, Sarıcalar, Ağaköy) siperler kazdırmış ve buralara İstanbul kıt'alarını (1, 2, 3 üncü inzibat alayları) yerleştirmiş ve bunların cenah ve gerilerine de iki üç İngiliz taburu koymuşlardı. İzmit limanında bulunan bir kaç parça İngiliz sefain-i harbiyesi de mezkûr mevzilerin sağ cenahını ateşleriyle himaye edebilecek bir vaziyet almıştı. İnzibat alaylarının iki sahra bataryasından ibaret bir topçu kuvveti de vardı. Bu kuvvetlerden başka İzmit'in

içerisinde bir hayli Ermeni çetecisi ve Hereke ve Gebze gibi mevkillerde de müşterek müdafaa kuvvetleri vardı.

14 Haziran sabahleyin erkenden her istikametten aynı zamanda baskın tarzında taarruz yapılabilmesi için taarruzu icraya memur kıt'alar 11 Hazirandan itibaren taarruza çıkış mevzilerine doğru yürümeye başlamışlardı.

24 üncü fırkanın alay 70'i Solaklar'a alay 143'ü Hasanpaşa'ya; Gökbayrak millî taburu Tepeköy'e Mesut Bey Millî Müfrezeleri Ağaköy'e, Mülâzım İbrahim Bey Suvari müfrezesi Yarımca'ya; diğer Millî Müfrezeler Hereke ve Gebze'ye taarruz etmek emrini almışlardı.

Havanın 12, 13 Haziranda son derece yağış ve yolların çamurlu olmasına rağmen kıt'aların taarruza çıkış mevzilerine zamanında yerleşebilmeleri hususu teahhura uğramıştı. 14 Haziran aiessabah, önceden kararlaştırıldığı veçhile her taraftan baskın suretiyle yapılan taarruzlar İstanbul kıt'alarının üzerinde arzu edilen tesiri yapmış ve bunlar mukavemet göstermeksizin piyadeleri, kâmil denecek kadar tarafımıza tüfek ve makineli tüfekleriyle geçmişlerdi. Yalnız topçular Kumla Çiftliği civarında mevzi almış ve üzerimize ateş etmek cüretinde bulunmuşlarsa da topçularımızın mukabelesi altında İzmit şehrinin methaline iltica etmiş ve diğer perakendelerle kasabanın içerisine İngilizler tarafından sokulmamışlardı.

14 Haziran öğleye kadar Hacı İbrahim - Solaklar - Tepeköy - Ağaköy hattı tarafımızdan işgal edilmiş ve İstanbul kıt'alarını muharebeye sokabilmek maksadıyla üzerimize ateş etmiş olan bazı İngiliz kıtaatı İzmit içerisine kadar sürülmüştü.

Ben karargahımla Hasan Paşa'da bulunurken bir İngiliz zabiti elinde beyaz bayrak olduğu halde mükaleme memuru olarak karargâhıma saat onyedide gelmiş ve İngiliz kumandanlığı namına Türkiye'nin umur-u dahiliyesine karışmadıklarından bahisle ateşin kesilmesini ve hareketin durdurulmasını talep ettikten sonra İstanbul kıt'alarından İzmit'te kalanların cümlesinin hemen İstanbul'a gönderilmek üzere vapura irkab edilmekte olduğunu söylemişti. İngiliz kumandanlarının bu gibi ahvalde hiç bir şeyden haberleri yokmuş gibi davranıp İstanbul kıtaatını aralarından ayırdıktan sonra hareketin durdurulmasını musirren talep etmeleri ve aksi takdirde hal-i harbin tarafımızdan tahaddüsüne

sebebiyet verilmiş olacağı hakkındaki tehditlerine alıştığımız için biz de cevaben Büyük Millet Meclisi Hükûmeti nâmına İngiliz kuvve-i işgaliyesi İzmir'te kaldıkça mutlaka umur-u dahiliyemize müdahale edeceklerini ve 14 Hazirandan evvel ve sonra geçmiş olan bazı vukuatın bu iddiamızı isbat etmiş olduğunu ve hatta İstanbul kıtaatının maneviyatını iade maksadiyle bazı İngiliz müfrezelerinin üzerimize ansızın ateş etmiş olduklarını anlattık. Biz İngilizlerin umur-u dahiliyemize karışmamalarını talep ettiğimizi ve onlarla hiç bir zaman hal-i harbi iade fikir ve niyetinde olmadığımızı ve eğer İngiliz kumandanları müracaatlarında samimi iseler umur-u dahiliyemize müdahale etmediklerini gösterebilmek için İzmir'i tahliye ederek İstanbul'a çekilip gitmelerinin lazım geldiğini söyledik. Mükâleme memuru nihayet yapmış olduğumuz teklifleri kabul edip mafevkleri nezdinde teşebbüsatta bulunacağını vaadetmiş ise de İngiliz tayyareleri üzerimizde bazı keşfiyat icra ettikten sonra geç vakit bombalarını atmıştı.

İngiliz tayyarelerinin bu tecavüzü üzerine bir baskın hareketiyle 14/15 Haziranda İzmir'in işgaline karar verildi. Maatteessüf bu baskın, İzmir'in şimalini muannidane müdafaa etmiş olan Ermeni çetecilerinin mukavemetinden dolayı muvaffak olamamıştı.

15 Haziranda İngilizlerin kendiliklerinden İzmir'i tahliye edecekleri şayiası teyyüd etmemiş ve tarafımızdan İzmir'in şimalinde tekrar edilen taarruzlarda kasabanın kenarlarına kadar varmış ve orada durdurulmuştu.

16, 17 Haziranda İngilizlerin karadan ve denizden İzmir'i şiddetle müdafaa etmeleri üzerine İzmir taarruzunun şekil ve mahiyeti tebeddül etmiş ve zaten bu taarruzdan beklediğimiz netice de arzumuz dahilinde temin edilmiş olduğundan hareketin kat'ına ve kıtaatın eski mevzilerine avdetine karar verilmişti.

17 Haziranda Hereke'nin şarkında Kadıköyüne giren kıt'amızı iki makineli tüfek ve 8 ester iğtiman etmişti. Aynı günde Osmancık Millî Taburu Gebze'ye girmişti.

17 Haziranda Karargahımla İzmir civarından Sapanca'ya ve 18 Haziranda Sapanca'dan Geyve'ye hareket etmiştim.

19 Haziranda Lefke'ye (Osmaneli) muvasalatımda İngiliz Sefain-i Harbiyesinin İzmir Çuha Fabrikasını tahrip etmiş olduklarını haber aldı-

ğım vakit, İngilizlerin milyonlarca masraftan çekinmedikleri bir zamanda bile menfaatlerini unutmadıklarına hükmetmeğe mecbur olmuştum. Şöyleki; Anadolu'da İzmit Çuha Fabrikasından başka Türk ordusuna elbiselik kumaş çıkartacak bir fabrika yoktu. İngilizler tarafından sıkı bir ablukanın tesis edilmesi sebebiyle başka taraftan askere elbiselik kumaş veya elbise tedariki mümkün görülemiyordu. Bu sebeple şarkta terhis edilmiş olan İngiliz kıt'alarının istek olarak bırakmış oldukları ve başka tarafa satamadıkları askerî elbiseleri Müdafaa-i Milliye Vekâletimiz mecburî olarak yüksek fiatlarla almağa mecbur kalmıştı.

7 – Yunan Ordusunun taarruzu; Umum Garbî Anadolu Kumananlığının ihdası; bu vazife-i mühimmeye âcizlerinin tayini; Garbî Anadolu'da yeni Millî İdarenin ilk ordusunun teşkili ile takviyesi.

18 Haziran 1336'da (1920) inkişaf etmiş olan Yunan taarruzuna intizar edilmemiş değildi. Sabık muhasımlarımız, «Sevr» muahedesiyle kabul ve tasdik ettirmek istedikleri, esir ve kabiliyet-i hayatiyeden mahrum bir Türkiye'yi, ancak İstanbul Hükûmeti gibi inkiraz bulmuş bir saltanat-ı idareye kabul ettirebilir. Yoksa Anadolu'da teessüs edebilmiş olan yeni bir Millî İdareye kabul ettiremezdi. Mütarekeden beri Türkiye'nin, içeriden çöküp yıkılmasına çalışmış olanlar, evvelâ bir mukavemet karşısında kalmış ve sonraları canlı bir varlık ve mukabil bir harekete çarpmışlardı. Ümit ve intizar edilmeyen bu mukavemet ve vaziyet üzerine, Türkiye'nin haricî düşmanları, şayet Türkiye'ye her istediklerini yaptırılmazlarsa, garpta Yunan ve şarkta Ermeni ordularının taarruz hareketleriyle ona boyun eğdirmeği düşünmüş ve bazı vaadlerde bulunarak Yunan ordusunun İzmir ve civarına çıkarılmasına ve ilerde bir taarruza geçecek veçhile bir vaziyet almasına ve Türk Rumları ile mezkûr ordunun büyümesine ve kuvvetlendirilmesine müsaade etmişlerdi. Bir seneden beri içerisinden yıkmak istedikleri Türkiye'de yeni ve canlı bir idarenin yer almağa başlamış olduğunu görmüş ve bunun daha çok kuvvetleneceğini sezmış olan Türkiye'nin haricî hasımları bir çok tahribkâr vasıtalarına bir de Yunan ordusunun Anadolu içelerini yakarak ve yıkarak ilerlemesini ilâve etmişlerdi.

Yunan taarruzunun başladığı gün, Türke hayat ve istiklâl vermek istemiyenlerin, onu mahv ve perişan etmek için kullanabilecekleri vasıtaların sonuncusunu kullanmağa başlamaları demektir.

Milliyetperver Türklerin bir senelik yorulmak bilmez mesaisi, irade ve azm-i milliyi harekete getirerek müşkül şartlar içerisinde Türkü, hukuku meşruasını müdafaaya hazırlamak ve bundan sonraki mesaisi ise onu ihata eden muhasım çemberinden kurtarmak ve bir daha onu mezkûr çember içine düşürmemek olacaktır. Türk azim ve kabiliyeti birincisini başatabilmiştir. İkincisini de muhakkak başatabilecektir.

Yunan taarruzunun başlamasıyla yeni bir şekil almış ve devreye girmiş olan vaziyetin, ehemmiyetini takdir etmiş olan Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa hazretleri, acizleriyle görüşmeyi lüzumlu addetmiş olacaklar ki, 21 Haziranda Eskişehir'e gelmişlerdi. Kendilerinden hasbel vazife iki aydan beri ayrılmış olduğum müşarünileyhe bu zaman zarfında ilk defa olmak şerefine nail olmuşum.

Müşarünileyhle müzakereye başladığımız zaman kendilerine refakat etmiş olan bazı Hey'et-i Vekile azası da dahil olmak üzere Yunan taarruzî hareketine karşı Ege sahillerinden içerilere kadar Kastamonu ve Ankara hariç ve fakat Konya dahil olarak Karadeniz ile Akdeniz arasında Anadolu'nun garbında büyük bir müdafa mıntkası teşkil ve bu mıntkanın müdafaasını Garbî Anadolu Umum Kumandanlığı namı altında yüksek bir salâhiyetle ihdas edilecek olan kumandanlığa tevdi ve bu kumandanlığa da âcizlerini getirmek istediklerini anlamıştım. Bu keyfiyet başka türlü şöylece de ifade edilebilirdi: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Hey'et-i İcraiyesi memleketin büyük bir parçasında yüksek bir salâhiyetle bir kumandanlık ihdas ederek bu parçanın idaresi ile istila edilmiş olan vatan kısmını düşmandan kurtarabilmek için ordu teşkil ve hareketi idare vazifesini o kumandanlığa terketmek ve yalnız bu kumandanlığın icraatını mazeret altında bulundurmamak istiyor. Yani memleketin mühim bir parçasında telaffuz edilmeksizin bir baş-kumandanlık ihdas edilecekti.

Teknik bakımdan memleketin yalnız bir kısmına şamil olacak bu kadar yüksek selâhiyetli bir kumandanlık ihdası muvafık değildi. Fakat bütün memlekete şamil ve Hey'et-i İcraiye karşı mes'ûl olacak bir

başkumandanlığın ihdasiyle bunun başına o zamanlar iktidar ve şöhretiyle tanınmış bir generalin getirilmesi seferberlik, ordular teşkili ve hareketin doğru olarak idaresi bakımından lâzımdı. Bu başkumandanlık vazifesini o zamanki mevki ve selâhiyetle Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti yapamazdı.

Bu yeni kumandanlık, Millî İdarenin teşkilât-ı esasiyesiyle de kabil-i telif bir teşekkül olmamakla beraber askerî bakımdan yarım bir tedbir olmak itibariyle muvafık değildi. Teşkilâtı esasiyeye taallûk eden meseleler ile o vakit meşgul olabilecek zamana malik olmadığımdan itiraz edebilmek selâhiyetini kendimde görememiştim. Fakat bu meselenin askerî ciheti vazife ve mesleğime taallûk ettiğimden mahzurlarını düşünmüş ve icap edenleri ikaz etmek istemiş isem de, henüz her şeyin hali teşekkülde olduğu ve gün geçtikçe herşeyin tekamül edebileceği ve bu meyanda yüksek kumanda vaziyetinin de tabiatıyla tekamül edeceği cevabı verilmişti.

İşte o vakitler zamanla tekamül kaidesine tabi olmayan bir mesele var idiyse o da yüksek kumanda mevkii idi. Çünkü hasımlarımız ordularıyla memleketi istilâya başlamışlardı. Böyle zamanlarda, milliyet mefkûresinin ve istiklâl aşkının yüksek bir dereceye çıktığı memleketlerde, eğer vatan müdafaası keyfiyeti malûm olan müsbet usul ve kaidelere göre tâ başkumandanından son neferine kadar sür'atle tanzim ve Başkumandanlığa da ehil ve son derece azimkâr bir general tayin edilebilirse o memleketlerin müstevli hasımlarını mağlûp edebilmiş olduklarını tarih-i askerî bize ölmez olan misalleriyle isbat etmiştir. Askerî hareketin yeni idare şeklinde gördüğüm en büyük mahzuru, memleketin yüksek idaresini millet namına deruhte etmiş olan bir Hey'et-i İcraiye'nin doğrudan doğruya icraata karışmayıp cephe kumandanlarının hareketlerini ya tasvip veyahut muaheze etmekle iktifa etmiş olmalarıydı.

Çünkü Hey'et-i İcraiye asker azalarıyla askerî hareketin mesuliyetini yeni şekli idarede deruhte etmemiş ve yalnız ona nezaret etmekle iktifa etmiş bulunuyordu. Vatan müdafaası gibi mühim bir icraatın mes'uliyetinden içtinab eder gibi görünen bir Hey'et-i İcraiye karşısında icrai ve teşri-i selâhiyeti haiz olan bir ihtilâl meclisinin askerî harekete müdahalesi tabii ve aşîkârdı. Bir siyasî ve ihtilâl meclisi tarafından mü-

temadiyen müdahale ve muaheze görececek olan kumandanların hareketlerinde ise ne muvaffakiyet ve ne de selâmet beklenebilirdi. Tekmil askerî harekâtın yüksek idaresini deruhte edebilecek mes'ul bir başkumandanlık makamının ihdasında fazla gecikilecek ve bu hususta yarım tedbirler alınmakla iktifa edilecek ve Hey'et-i İcraiye bu hususta mes'uliyetten çekinecek olursa vatan müdafaasının tehlikesi bittabî daha çok artacaktı. Başkumandanlığın ihdas edildiği güne kadar arzettiğim mahzurlar orduyu istihsali mümkün olan muvaffakiyetlerden mahrum etmişti.

İstiğraba şayandır ki, Türkiye Büyük Millet Meclisinin içtimaindan evvel bir başkumandanlığın ihdası keyfiyeti derpiş edilmiş iken sonraları bu makamı deruhte edecek olan zatın vaziyete emniyetsizliğinden mi yoksa başka sebeplerden mi bu makama geçmesi tâ Sakarya muharebesine kadar geri kalmıştı:

O tarihlerde bir başkumandanlığın ihdası hakkında ısrarla yapmış olduğum teklifler, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletince yalnız kabul edilmemekle kalmamış ve bilakis istilzamen teşkil kılınmış olan yeni kumanda şeklinin diğer kumanda şekillerine müreccah olduğunda ısrar edilmişti. İşte Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili İsmet Bey'e muarız olduğum mesele, bu başkumandanlık meselesiydi. Yoksa Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin siyasî nutuklarında bahis buyrulduğu gibi İsmet Bey'in Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekilliğine intihab edilmesine değildi. Bu mühim bahsi burada uzatmak istemem. Çünkü bahsi mahsusunda daha fazla malumât vereceğim.

Esasen mebus olan garp ve şark cephesi kumandanlarının Hey'et-i Vekile tabii azalığına alınması keyfiyeti ise bu kumandanlarla Millî Müdafa ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekilleri arasındaki âmirlik ve madunluk vaziyetini büsbütün kaldırmıştı. Hulâsa edilecek olursa kumanda vaziyeti o vakitler pek çok karıştırılmıştı.

Yeni ihdas edilmiş olan kumandanlıkların vazife ve mes'uliyetleri hakkında meclise bir kanun teklif edilmiş olmakla bu kumandanlıklar muvakkatlik şeklini almış ve bu hal atiyen pek çok fenalıklara sebebiyet vermişti.

Bana verilmek istenilen yeni kumandanlığın bu şekliyle üzerime yüklenmek istenilen mes'uliyetlerin çokluğunu ve ağırlığını nazar-ı iti-

bara almış olsaydım verilen bu vazifeyi aslâ kabul edemezdim. Fakat o zamanki vaziyetin fevkalâdeliği ve ordudaki ehliyet ve tesanüdün hiç bir suretle zayıflamaması ve daha doğrusu istiklâl ve istihlas uğrunda başlamış olduğumuz çetin savaşı muhakkak surette başarabilmek gaye ve emel-i halisanesi gibi yüksek hisler, bana herhangi bir vazifenin herhangi şartlarla olursa olsun kabulünü icbar etmişti. Ben de, yalnız bu mecburiyet altında Mustafa Kemal Paşa hazretleriyle yeni vazifem hakkında münakaşa yapmaktan çekinmiş ve verilmek istenilen vazifeyi iftiharla kabul edeceğimi ve o güne kadar Cenab-ı Hakk, millet ve vatan hakkında pek halisane olan emel ve arzularımızda bizleri nasıl muvaffak etmiş ise bundan sonra da edeceğine kanaatim olduğunu ve Yunan taarruzu ve ona karşı alınacak tedbirler hakkındaki nokta-i nazarımı hulâsaten arzettikten sonra Ankara'ya 22 Haziranda beraberce dönmüş ve 23 sabahı oraya çıkmıştım.

Trende hep yeni vazifem ile meşgul olmuştum. Şunu istidraden (geriye dönerek) arzedeğim ki Harb-i Umumînin başlangıcından Garbî Anadolu Umum Kumandanlığına (1914-1920) tayin edildiğim güne kadar yani yedi sene hiç bir gün istirahat edememiş ve binaenaleyh çok yorgun düşmüştüm. Yorgunluğuma rağmen bütün kuvvet ve kudretimi yüksek bir kabiliyetle mezcetmek mecburiyetinde kalmıştım. Ahval ve şeraitin müşkilâtına ve vesaitin yoksuzluğuna rağmen yeni vazifemde bulunduğum altı yedi ay zarfında Garbî Anadolu yeni millî orduyu teşkil edebildiğime ve esasını kurabildiğime, Yunanlılara karşı bir cephe olabildiğime ve tanzim etmiş olduğum müdafaa planlarının ahval ve vaziyetimize en ziyade tevacuf etmiş olduğuna (ordumuzun kazanmış olduğu muzafferiyet ve muvaffakiyetler bu plânların doğruluğunu te'kid etmiştir) kani bulunmuştum:

Trende vaziyeti şöyle düşünmüştüm:

İstanbulun resmen işgaliyle birinci devre had bir şekle girmiş bulunuyordu. Haricî düşmanlarımız, biri dahilî inhidamı istihdaf eden mesulleri diğeri Yunan ordusunu Anadolu ve Trakya içerilerine kadar sokarak teşekkül etmiş olan Millî Müfrezeleri dağıtmakla Türk milliyetperverlerinin harekât ve faaliyetine iki mühim vasıta ile nihayet vermek istemişlerdi.

Yunan taarruzunun başladığı Haziran nihayetine kadar geçen dört ay zarfında dahilî inhidam teşebbüsleri emsali misillü muvaffak olamamış ve bilakis milliyetperverlerin kuvvet ve kudretini çoğaltmış ve azmini teşdid etmiş ve Ankara'da, İstanbul'da cebren kapatılmış olan Meclis-i Mebusana mukabil Büyük Millet Meclisi toplanarak millet namına bilfiil Türkiye'nin mukadderatını ve idareyi eline almış ve bu suretle bir seneyi mütevaciz devam etmekte olan ikilik kalkarak idarede birlik teessüs etmiş ve Türkiye'nin yeni idare vaziyeti meşru görülmüştü. Fakat bu muvaffakiyetlere mukabil bir çok fedakârlıkla teşekkül edebilmiş olan Millî Müfrezelerle bunlara karışmış olan 61, 23, 57 nci fırkalar Yunan taarruzu karşısında dağılarak Yunan ordusu ile istilâ edilmiş olan memleket parçaları arasında ve daha içerilerde bir suriş (kargaşa) unsuru olacağı anlaşılmıştı. Esasen ihtilâl eden kitlelerin ihtilâl sebebi ne kadar meşru ve bu kitleler ne kadar fedakârlık edebilmiş olsalar nihayet zevale mahkûm oldukları çok görülmüştür. Binaenaleyh İzmir cephesinde Yunan taarruzunun başlamasıyla Millî Müfrezelerin başına gelecek olan fena akibete intizar etmek lâzımgelmışti. Fakat bunların öteye beriye dağılışının sebep olacağı karışıklık ve fenalık maatteessüf yeni teşekkül eden idarenin zaafı gibi telâkki edilecekti.. Bu dağılışıla bir çok esliha, cephan ve techizat da zayi edilmiş olacaktı.

Bu millî mücadele devresinin milliyetperverlik aleyhinde olan en müşkül safhasını, bu dağılışın sebebiyet verebileceği anarşi teşkil edilecekse de daima yeni müşkülli iktiham edebilmiş olan milliyetperverler bu anarşiyi de ortadan kaldırmakla yeniden kuvvet bulabileceklerdi.

Yunan taarruzuna gelince; bundan beklenen gaye elde edilebilecek olursa Yunan ordusu tabiatıyla yekdiğerine muavenet edemeyecek kadar uzak olan üç grupmana ayrılacaktı:

1. İzmir'e büyük bir hinterland temin edebilmek için Uşak istikametinde kuvvetli bir grupman yapılacak ve bunun sağ cenahı Denizli'ye karşı bir müfreze ile muhafaza edilecekti. (Yunan menfaati böyle bir askerî hareketi icap ettirmişti.)

2. Boğazların şarka karşı muhafaza edilebilmesi için Bursa istikametinde ikinci bir grupman yapılacaktı. (İngiliz menfaati)

3. Boğazların garba karşı muhafaza edilebilmesi için Garbî Trakya'da bir grupman yapılacaktı.

Muhtemelen Uşak istikametindeki grupman, diğer iki grupman mecmuuna müsavî olacaktı. Yunan taarruzunun yukardaki muhtemel ve mutasavver inkisama nazaran Ankara için en tehlikeli grupman Uşak istikametinde yapılacak olan grupmandı. Bursa istikametinde yapılacak olan grupman ise sonraları alabileceği vaziyete göre, Uşak grupmanı kadar ehemmiyetli olabilecekti.

Bu Yunan ordusunun grupmanı karşısında enkâz haline girmiş olan III, XIV, XVII kolordularla Millî hareketin başlangıcından beri milliyetperverlere iltihakla onlara mühim bir kuvvet ve kudret ve İngiliz işgal kuvvetlerini iki defa Anadolu'dan çıkarmakla yeni idarenin Ankara'da kuruluşuna birinci derece amil olmuş ve onu her tarafa karşı muhafaza edebilmiş olmakla büyük bir şöhret kazanmış olan ve üç seneden beri kumandanı bulunmakla müttehir olduğum XX nci Kolor-dunun Adapazarı, Sapanca ve Düzce'de bulunan 24 ve 11 inci fırkaları ve Bursa'da yeni teşekkül edip zaif kalmış olan 56 ncı fırkadan başka Garbî Anadolu parçasında muntazam kuvvet kalmamıştı.

İzmir cephesindeki millî kuvvetlerin kâffesi Yunan taarruzu mü-nasebetiyle muharebeye girmişlerdi. Miralay Refet Bey'in müfrezeleri Kastamonu'da ve Etem'in müfrezeleri de Yozgat'ta tediple meşgul bulunmuşlardı.

Yunan taarruzunun başlamasıyla Anadolu garbında hasıl olan bu yeni vaziyet üzerine Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti Şark ve Di-yarbakır cephelerinden yeni bir kuvvet celbetmek teşebbüsünde bulunmamıştı.

Kilikya'daki mücadele milliyetperverler lehine çevrilmişti. O tarihlerde, ahval ve vaziyeti yukarda hulâsa ettiğim gibi tesbit edebilmiş-tim. Bu çok mühim ve nazik vaziyet içerisinde bir plân hazırlamak ve bunu tedrici bir surette tatbik etmek elzemdi. Bu maksatla hazırlayabil-miş olduğum planın esasları şunlardı:

«Anadolu'nun içerilerine girmekte olan Yunan ordusunu ancak yeni Millî İdarenin teşkil edebileceği muallem, muntazam ve kuvvetli bir ordu mağlûp edebilirdi. Böyle bir orduyu teşkil edebilmek ve yetiştirebilmek için iktiza eden zamanı kazanabilmek çok mühimdi. Bu zamanı temin edebilecek yalnız iki vasıta vardı. Fakat bunların kullanıl-

ması çok müşkül ve neticeleri hakkında önceden bir şey söyleyebilmek gayrı mümkündü. Bu da bir taraftan Yunan ordusunu daha çok içerilere çekerek onu yormağa ve diğer taraftan yan ve gerilerinde mütemadiyen Gerilla harbi idame ederek yıpratmağa çalışmaktı. Bu sayede kazanılabilecek zaman zarfında teşkil edilebilecek ve yetiştirilebilecek ordunun, kemiyet ve keyfiyet itibariyle Yunan ordusunun bir grupmanına karşı üstünlüğü anlaşıncı bu grupmanı yalnız yakalayıp mağlûp etme ihtimalleri araştırılarak hemen üzerine harekete geçilecekti. Aynı zamanda diğer cephelerde mümkün olan kuvvetin Garp Cephesine getirilmesi Erkân-ı Harbiye'den istenilecekti.

İlk icraat olarak 61 ve 56 ncı fırka ve Millî Müfrezeleriyle XIV üncü Kolordu, Bursa istikametinde ilerliyecek, 23 ve 57 nci fırka ve Millî Müfrezeleriyle XII nci kolordunun Uşak'a yürüyecek olan düşman kuvvetlerini karşılaması; ve 24 ve 11 inci fırka ve Millî Müfrezeleriyle Eskişehir'de içtima edecek olan XX nci Kolordunun inkişaf edecek vaziyete göre ya XIV veyahut XII Kolordu mntakasına nakli kararlaştırılmıştı. Bu hareketin muvaffakiyeti ise İzmir cephesine yayılmış olan fırka ve Millî Müfrezelerin düşman taarruzu karşısında mümkün olduğu kadar az dağılıp muntazam bir geri çekilme yapabilmelerine mütevakkıf idi.

24 Haziranda, Ankara'da Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin riyaseti altında toplanmış olan Hey'et-i Vekilece, bende umum Garbî Anadolu kumandanı sıfatıyla hazır bulunduğum halde Yunan taarruzunun başlamasıyla tahaddüs eden yeni vaziyet müzakere edilmişti. Evvelâ benim fikir ve mütalaam sorulmuştu. Ben de cevaben yukarda arzettiğim fikir ve mütalaamı bildirdikten sonra fazla endişeye ve bedbin olmağa mahal olmadığını arzetmiştim.

Sorulduğu zaman demiştim ki:

Filvaki Yunan taarruzu başlamazdan önce kararlaştırdığımız seferberliği yapamadık. Düşmanı durduracak ve mağlûp edebilecek ordumu henüz teşkil edemedik. Fakat buna mukabil yeni Millî İdarenin kuruluş ve teşkilinde muvaffak olarak iki hükûmet mefhumunu ortadan kaldırdık. Yunan taarruzuyla vatanın mühim bir parçasını maatteessüf kaybettikse de geriye kalan parçasında yalnız Millî İdareyi hakım kıla-

bildik. Hiç şüphe etmiyorum. Eğer yeni mesul programımızda da muvaffak olabilirsek istikbal, askerî ve siyâsî bakımdan da lehimize olarak inkişaf edebilecektir. Buna, Yunan ordusunun İzmir hinterlandından Anadolu'nun içerilerine girmesiyle son derece büyüyecek olan cephe vaziyeti ile menzîl hizmetlerinin müşkilâtla kâfi olmayarak yapılması da çok yardım edecektir. Bu yüzden Yunan ordusu hem bir kaç grupmana ayrılacak ve hem de taarruz hareketini durduracaktı. Bu sayede yeni, muntazam ve kuvvetli ordumuzu teşkil edebilecek zamanı bulabileceğiz. Fakat unutulmamalıdır ki, dahilî her nevi geçimsizlik, kargaşalık Yunan ordusuna yeniden bir taarruz hareketini iktihâm edebilir. Binaenaleyh dahilî teşebbüslerden içtinab etmek siyaset-i dahiliyemizin esasını teşkil etmelidir.

Hey'et-i Vekilenin bu içtimamda tekmil memlekete şamil olmak üzere bir Başkumandanlığın ihdas edilmesine hiç bir kimseyi taraftar bulamadığından bir fikrimi kabul ettirmek hususunda ısrar edemedim. Yalnız münhal olan kolordu kumandanlıklarına bazı muktedirlerinin tayini lâzımgeldiğinden Yirminci Kolordu Kumandanlığına 56 ncı fırka kumandanı Miralay Bekir Sami ve Ondördüncü Kolordu Kumandanlığına 61 inci fırka kumandanı Miralay Kâzım Beylerin icra-yı tayinlerini teklif ettim. Bu teklifim Hey'et-i Vekilece kabul edildi.

Ankara'ya muvasalatımızdan sonra Yunan taarruzu daha çok inkişafa ve maatteessüf evvelce İzmir cephesindeki Kuva-yı Milliye hakkında tahmin edebilmiş olduğumuz akıbet hakikat olmağa başlamıştı. Intizam ve idaresi bozulmuş olan Millî Müfrezelerle bunların içerisine karışmış olan 61, 23, 57 fırkalarında ric'ati bir karar şeklini almış ve önceleri vatani fedakârana bir surette müdafaa ve muhafaza etmiş olan o kahraman kitleleri şimdi düşmana mukavemet edecekleri yerde korkmuş, ürkmüş insan kitleleri halinde öteye beriye kaçışmağa ve her şeyi tahribe başlamışlardı. Alınan raporlarda Millî Müfrezelerin yapmış oldukları tahrib ve tedhişin Yunan ordusunun istilâsından hasıl olan yeis ve zarar ve ziyânı çoktan unutturacak bir hal almış olduğu acı bir lisanla anlaşılıyordu. Bu kargaşalık içerisinde meydana boş bulan Yunan ordusu biri Uşak ve diğeri Balıkesir olmak üzere iki istikamette taarruzuna devam etmiş ve 28 Hazirana kadar Salihli ve Alaşehir'i almağa muvaffak olmuş ve Balıkesir'e yaklaşmıştı.

Başlamış olan bu fecaat ve bozgunluk karşısında Ankara'da artık vaktimi geçiremezdim. Müşkilât ve vasıtasızlığın derecesi her ne olursa olsun yeni vazifeme sağlam bir iman ve tam bir itimatla koşmak lâzımgelmiş ve ben de böylece koşmuştum.

Eskişehir'de beni beklemekte olan karargâhıma iltihak etmek üzere 27 Haziranda trenle Ankara'dan hareket etmiştim. Trende yeni İrkân-ı Harbiye Reisim Binbaşı Saffet Bey'le vaziyet ve vazifemiz hakkında uzun uzadıya görüştüktükten sonra en mühim istikamet olarak tesbit etmiş olduğumuz Uşağa giderek orada vaziyeti bir daha tetkike ve elimize geçecek olan munzam kuvvet ve Millî Müfrezeleri bu istikamete göndermeye karar vermiştik. Henüz Yunan cephesine sevkedilmemiş olan yirminci kolordunun Adapazarındaki 24 ve Düzce'deki 11 inci firkalarından başka elde muntazam kuvvet kalmamış olmakla beraber Eskişehir ve Konya'da teşkil kılınmış olan ikiyüzer mevcudundaki iki Millî Müfrezeden başka harekete hazır Millî Müfreze de yoktu.

Düzce ve Adapazarının derhal tahliyesini buralarda devam etmekte olan tedib hareketi bakımından ve İzmit'te İngiliz işgal kuvvetlerinin bulunması sebebiyle muvafık görmemiştik. Bu sebeple Yirmidördüncü Fırkanın yalnız harekete hazırlanmasını ve Onbirinci Fırkanın da Adapazarı'ndan Uşak'a şimendiferle naklini emretmiştim. Fakat Eskişehir ve Konya Millî Müfrezelerinin Uşağa yakınlığı nakillerini 11 inci firkadan evvel yapılmasına sebep olmuştu.

Ben karargahımla 28/29 Haziranda Eskişehir'den hareketle 29 sabahı Afyon'a ve buradan da hemen Uşağa hareket ederek 29 akşamı Uşağa muvasalat edebilmişim.

Uşak'ta büyük bir tezahürat ve itimatla istikbal edilmiştim. Uşak'tan Takmak'ın cenubundaki Elvanlar istasyonuna 29/30 Haziranda hareketle burada sabaha karşı Konya ve Eskişehir Millî Müfrezeleriyle karargahım trenlerden çıkarılmıştı.

Elvanlar'da Salihli ve Alaşehir mıntkasının kumandasını deruhete etmiş olan Kaymakam Âşir Bey'le 23 üncü fırka enkazına tesadüf etmiştik. Âşir Bey'den aldığımız malûmat evvelce almış olduklarımızı teyid etmişti. Salihli Kuva-yı Milliyesi namına yalnız 23 üncü fırkanın enkazıyla bahriye binbaşlarından Aziz Bey'in bazı atlılarından başka

bir kuvvet kalmamış ve Yunanlılar Salihli'ye üç piyade fırkası ve bir süvari livasıyla ilerlemiş ve 29 Haziranda da Yunan piyadesi Kuleye ve suvarisi Alaşehir, Uşak şimendiferi boyunca hareket etmişti. Bu malûmata göre 30 Haziran akşamı Elvanlar garbında Yunan suvarisiyle temas hasıl olacaktı. Filhakika öyle olmuştu.

Alaşehir istikametindeki düşman hattında malûmat aldıktan ve Âşir Bey'e beraberimde getirdiğim Millî Müfrezeleri bıraktıktan sonra kendisine şu talimatı vermiştim.:

«Uşak ve Bursa istikametlerindeki Yunan ileri hareketini oyalamğa ve önlemeye çalışarak vakit kazanmak lâzımdır. Eski usulde Millî Müfrezeler teşkilâtı lâğvedilmiştir. Ordu kâmilen Millî İdarenin emrine geçmiş olduğundan yeni teşkil ve tensik edilecektir. Vatan, düşman ordularına karşı, yalnız muntazam millî ordularla müdafaa edilebilir. Henüz ilga edilememiş olan Millî Müfrezeler cephenin ihtiyacına göre tedrici bir surette ilga edilerek efrad ve esliha ve malzemesi muntazam ordu kıt'alarına verilecektir. Seferber edilmiş olan on birinci fırkanın Uşak'a nakli düşmana karşı setredilecektir.»

30 Haziranda araziye gezdikten sonra ileri mevzi olarak Tamak'ın garp ve garbî cenûbisindeki tepelerin tutulmasına karar vermiştim.

30 Haziran akşamı Elvanlar istasyonunda Yunanlıların Balıkesir'e girdiklerini ve Nazilli'ye takarrüp etmiş olduklarını öğrendiğim zaman 30/1 Temmuzda Uşak'a avdete karar vermiştim. 1 Temmuzda Uşak'da yanlış şayia ve heyecanların neticesi olarak halkın dahile doğru muhacerete başladıklarını öğrendiğim zaman çok müteessir olmuş-tum. Kendi kendime sormuştum: Herkes dahile yani şarka doğru hicret edecek olursa vatani kim müdafaa edecekti? Her tarafta başlamış olan heyecanı teskin ve muhacereti durdurmak lâzım gelmişti. Aksi takdirde Millet dâvasında pek çok zaafa uğrayabilirdi. Bu maksatla her nevi vasıtaya müracaat edilerek ve günlerce çalışılmış ve nihayet her tarafta bir sükûnet hasıl olabilmüş ve heyecan ve muhaceretin önüne kısmen olsun geçilebilmişti.

5 Temmuza kadar Uşak'da kalmıştım. Yunan taarruzunun inkişaf şekli hakkındaki faraziyat ve tahminatımda pek çok aldanmamıştım. Fakat XIV üncü Kolordunun teşkiline vakit kazanılmadığından Yunan or-

dusunun Bursa'ya girmesine mani olunamamıştı. Bilâkis Yunanın Uşak istikâmetindeki taarruzu az çok oyalatılabilmiş ve durdurulmuştu.

5 Temmuz'a kadar Balıkesir'i eline geçirebilmiş olan Yunanlıların Bursa'nın garbına kadar yaklaşabildikleri gibi Nazilli'ye de girebilmişlerdi. 6 Temmuz'da Yunanlıların Bursa'ya girebilmiş olmaları haber-i elimi Yeni Millî İdare üzerinde çok fena bir tesir bırakmıştı. O vakitler cephe kumandanlarının yalnız askerî hareketle meşgul olmaları keyfi gelmezdi. Bir de icra-yı hareket ettikleri muntaka ahâlisinin maneviyatını takviye etmek mecburiyetinde idiler. Filvaki öyle zamanlar yaşamıştık ki maneviyat ve azmin azaldığı günler, milliyetperverlerin mesaisinin hiçe müncer olmak gibi tehlikeler baş göstermişti. Bu sebeple maneviyatın muhafazasına birinci derece ehemmiyet verilmişti. Bazı muntazam kıtaların, maneviyatı bozulmuş muntakalara gönderilmesi ve halkın itimadını kazanmış olan bazı Kumandanların keza bu nevi muntakalara sık sık giderek nasihat vermeleri ve bazı mevzii muvaffakiyetlerin temini ve işaası gibi hususat hep maneviyatın yükseltilmesi emrinde müracaat edilmiş şeylerdi. Askerî bakımdan lüzumsuz görülecek bazı nakliyatla muntazam kıt'alardan bazılarının mevki tebdilleri gibi harekâtın sebebi, hep halkın maneviyatının takviyesine vermiş olduğumuz ehemmiyettendir.

Bursa'nın zıyaından sonra Yunan Ordusunun atiyen alabileceği vaziyet ile ona karşı düşündüğüm tedbirler şunlar olmuştu:

Yunanlılar Garbî Anadolu'da Nazilli - Eşme - Demirci - Bursa hattına kadar ilerlemiş olmakla hem boğazları şarka karşı muhafaza ve hem de İzmir'e geniş bir Hinterland temin etmiş oldular. Fakat bu kazançlarına mukabil kuvvetlerini pek çok geniş bir cepheye taksim ederek askerlikçe zayıf bir vaziyete düşmüş oldular. Bu dağıntık vaziyete, bir de Trakya ve İzmit'i işgal edecek olan kuvvetlerin Anadolu'daki Yunan Ordusundan alınacağı düşünülecek olursa bu Ordunun Anadolu'daki yeni vaziyetinin ne derece zayıflayacağı kolaylıkla anlaşılır. Fakat o günler için bu dağıntıklığın Yunan ordusu için bir mazarratı görülemezdi. Sonraları kuvvetlenecek olan Türk ordusu Yunan ordusunun bu dağıntık vaziyetinden elbette istifade etmesini bilecekti.

Şarkî Trakya ve İzmit'i de işgal maksadıyla Anadolu'daki Yunan ordusundan kuvvet ayırmak ve yirmi günden beri pek çok geniş olan

bir mıntıkada durmaksızın harekete geçmiş olmak ve elyevm işgal edilmiş olan hattan daha ileriye geçebilmek için bir çok vakit hazırlıklar yapmak mecburiyeti gibi zaruretler, Yunanlıların Nazilli - Eşme - Demirci - Bursa hattında bir müddet kalacakları ve fakat bazı mevzii hareketler yapacağı fikir ve kanaatini bir daha teyid etmişti.

18 Haziranda başlayıp 8 Temmuzda hitam bulmuş olan büyük ölçüdeki Yunan taarzunun bir tevakkuf müddeti geçireceği muhakkak gibi görünmüştü. Hareketin bu fasılasından istifade ederek evvelce kararlaştırdığım müdafaa plânı mucibince çalışmağa muvaffak olduğumuz takdirde mezkûr Yunan taarruzuyla kaybetmiş olduklarımızı telâfi ederek yeni Millî İdarenin mevki ve itibarını daha çok takviye etmiş olacaktık. Bu yüksek gayenin elde edilebilmesi her tarafta geceli ve gündüzlü çalışmağa ve yapılacak olan işleri daimî bir teftiş altında bulundurmağa mütevakıf idi. Bu mühim vazifeyi başaraabilecek olan müsaait mevki Eskişehir'di. Karargahımı buraya nakletmeğe karar verdim. Yalnız karargahım Eskişehir'de yerleşinceye kadar muvakkaten Bozüyük'e gitmeyi muvafık görmüş ve 7 Temmuzda arkadaşlarımla Bözüyük'e gelmiştim.

8 Temmuzdan itibaren yani Bursa'nın ziyamdan sonra Umum Garbî Anadolu Kumandanlığı emrinde aşağıdaki kıt'alar bulunmuştu.

1. Umum Garbî Anadolu Kumandanlığı
karargâh muhafaza bölüğü Bozüyük
2. Yirminci Kolordu Karargahı Eskişehir
Yirmidördüncü fırka karargahı ... Geyve-Adapazarı Sapanca
Piyade alayı 2 Geyve-Adapazarı Sapanca
Piyade alayı 143 Geyve-Adapazarı Sapanca
Piyade alayı 32 Geyve-Adapazarı Sapanca
Süvari bölüğü Geyve-Adapazarı Sapanca
İstihkâm bölüğü Geyve-Adapazarı Sapanca
Bir sahra taburu (ikişer toplu
iki batarya)..... Geyve-Adapazarı Sapanca
Müteaddid Millî Müfrezeler Geyve-Adapazarı Sapanca

Onbirinci fırka karargâhı Pazarcık'ta
 Piyade alayı 70 Pazarcık'ta
 Bir süvari bölüğü..... Pazarcık'ta
 Bir topçu taburu (iki toplu bir sahra ve
 iki toplu bir cebel bataryası) Pazarcık'ta

Piyade alayı 126 Uşak'ta olup
 Piyade alayı 127 7 Temmuzdan
 Bir süvari ve bir istihkâm bölüğü..... itibaren Pazar-
 Bir topçu taburu (iki toplu bir sahra ve cığa nakillerine-
 iki toplu bir cebel bataryası başlanmıştı.

56, 61, 23, 57 nci fırkalar kâmilten inhilâl etmişti.

Bozüyüğe geldikten sonra kararlaştırdığım plânın tatbikine daha çok ehemmiyet vermiştim:

Anadolu Bursa - Aksu; Alaşehir - Eşme (Takmak); Nazilli grupmanlarına inkisam etmiş olan Yunan ordusunun her grupmanını ayrı ayrı ileri müfrezelerimizle tarassud etmekle beraber teşkilâtımız büyüdüğüçe daha gerilerde müsait mevsimlerde bazı tertibat alınmağa başlanmıştı. Ben şahsen Yunan ordusu grupmanlarının ayrı ayrı durdurulabilmesi için bunların önlerine elime geçen kuvvetleri göndermekten ziyade Eskişehir'de yeni ordunun sür'atle teşkil, tensik ve talim ve terbiyesine ehemmiyet vermiştim.

Düşmanın ileri hareketini güçleştirebilmek için önlerine az ve gayr-ı müsait kuvvetlerle çıkmakla değil; bilâkis yan ve gerilerinde fedakâr Millî Müfrezelerle Gerillâ yapmak ve işgal edilmiş mıntikanın bazı mahallerinde Kilikya'da yapıldığı gibi teşkilât yaparak düşman kabilelerini vurmak ve irtibat yollarını kesmekle güçleştirmek istiyordum. Emrime yeniden girmek emrini almış olan Etem Bey Millî Müfrezelerine Simav'da bir merkezî vaziyet aldirtarak Alaşehir Yunan grupmanının yan ve gerilerinde Gerilla yaptıracaktım. Simav'a mutasarrıf tayin etmiş olduğum Bahriye Binbaşısı Aziz Bey ve maiyeti Balıkesir, Soma, Akhisar mıntikalarında teşkilât yaparak şimendifer hattını kesecek ve kabileleri durduracaktı. Karamürsel, Yalova, kuva-yı mil-

liyesi Bursa taraflarında aynı maksatla akınlar yapacaktı. Cenupta Demirci Efe'ye merbut Millî Müfrezeler Nazilli Alaşehir Yunan grupmanları aleyhine Gerilla açacaktı.

Gerek cephedeki harekâtın ve gerekse geride yeni ordunun teşkil işlerini bir makamdan idare etmenin imkânı görülemediğinden bir Garbî Anadolu Kumandanlığı Vekâleti teşkil edilmiş ve bu yeni vazifeyi Mirliya Kâzım Paşa Hazretleri deruhte etmişlerdi.

Şimendiferlerin muntazaman işlemesine ve muhafazasına ve gün geçtikçe nakil kabiliyetlerinin tezyidine son derece ehemmiyet vermiş olduğumdan Nafia Vekâleti tarafından Anadolu şimendifer hatları müdüriyetine tayin edilmiş olan Erkân-ı Harp Miralayı Behiç Bey'in aynı zamanda Garbî Anadolu Kumandanlığı tarafından kendisine şimendiferler hakkında verilecek olan askerî vazifeleri de deruhte etmesini teklif etmiştim. Makam-ı aidi bu teklifimi kabul ettiğinden Behiç Bey Eskişehir'e gelerek yeni vazifesine başlamıştı.

Yukardan beri arzettiğim tafsilâttan anlaşılır ki, Garbî Anadolu Kumandanlığı vazifelerini azamî kuvvet ve kudretle ifaya çalışırken Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ve Müdafaa-i Milliye Vekilleri Millet Meclisine mütemadiyen cepheler hakkında teferruata varıncaya kadar malûmat vermekle meşgul ve bu yüzden aslî vazifelerine çalışacak vakit bulamamış ve yeni teşkil edilmekte olan orduyu kıymetli muavenetlerinden mahrum etmişlerdi.

Umum Garbî Anadolu Kumandanlığının (Bu unvan bilâhare Garp Cephesi Kumandanlığına tebdil edilmiştir) ihdası kısmında arz etmiş olduğum müşkilât çok gecikmeden Büyük Millet Meclisinde de başgöstermişti.

Bir Başkumandanlığın ihdas edilememesi yüzünden muallakta kalmış olan bu mühim makamın işlerine bizzat Millet Meclisi müdahale etmek mecburiyetini hissetmiş ve vaktiyle ordu kumandanlığında kazanmış olduğu şöhretine ve milliyetperverlerin reisliğinde göstermiş olduğu siyâsî ve idarî kudretine, kabiliyetine rağmen, Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa hazretleri de ordunun sevk ve idaresi aleyhine çevrilmiş olan bu müdahale şekline bir çare bulamamıştı.

12 Temmuz Pazartesi günü saat 18'de Büyük Millet Meclisinin akdetmiş olduğu bir celsede Konya mebusu Refik Bey, onbeş refikiyle birlikte vermiş olduğu bir tahrir münasebetiyle kürsiye çıkarak uzun bir nutuk söylemiş ve bunda müdafaa usulünü muaheze ettikten sonra Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ve Müdafaa-i Milliye Vekillerini vazifelerini yapmamakla itham etmişti. Bu maksatla mecliste açılmış olan müzakerelerin mühim kısımlarını aynen aşağıya dercediyorum:

Refik Bey (Konya) – diyor ki, Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti vazifesini yapamamıştır.

Mustafa Kemal Paşa (Ankara) – Cümlelizin hatırındadır ki, Hey'et-i İcraiye'nin muharebe hususundaki nokta-i nazarını burada izah ederken demiştim ki, *uzun zaman muharebe etmek ve bütün milletin hiss-i cengaveranesini daima zinde tutabilmek için harbi sagir (çete harbi, gerilla) yapacağız.* Bunu söylediğim zaman kuvvetimizin ufak ufak kitlelerden müteşekkil olacağını cümlelizin anladınız. Bu ufak kuvvetlerin başında zabitler hali faaliyette bulunacaktır. Bu esasen Hükümetin, Hey'et-i İcraiye'nin vermiş olduğu bir karar ve kabul etmiş olduğu bir usul ve bir nokta-i nazardır. Ve tatbikata başlanılmış olduğunu tebşir ederim. Bu lüzumu takdir ederim ve isabet de vardır.(*)

..... Bunu demek istiyoruz ki Bulgarlar vatani kurtarmak için kavi olan düşmanı mütemadiyen ümitsiz kalacak bir surette ve kendi ümitlerimizin lâyetezelzül olduğunu göstermek için böyle bir teşkilât yapmışız. Binaenaleyh biz bu hareketi ne Almanların ve ne de Bulgarların harekâtından almışızdır. Onların teşkilâtını bize tavsiyeye lüzum yoktur Mamafî bugün ittihaz etmiş olduğumuz tedabir meyamında evvelâ düşman kıtaatını tevkif için tedabir-i askeriye alındığı gibi mücadelemize devam etmek için de arzettiğim gibi harbi sagir teşkilâtı yapmağa fiilen tesebbüs edilmiştir. Bundan başka yine bir çok zabitanımız vardır ki eline bir kıt'a geçirememiş ve yahut elindeki kıt'a elinden çıkmış bunlar zabitan bölüğü namı altında neferler gibi muharebeye atılmağa hazırlanmışlardır. Bunu kendi gö-

(*) Bu kitapta geçen noktalı satırlar hatıratın orijinalinde mevcuttur. (OSK.)

zümle gördüm Bu günkü izahattan başka bir şeyin izahına lüzum görmüyorum. Teferruata daha çok vakıf olmak istiyorsanız Muhtelif encümenlerden bir encümen teşkil edersiniz alaka-dâran orada her şeyi söyler ve mutmain olursunuz. Bu hususa dair evvelce verdiğim izahatta harb-i sagir teşkilâtına fiilen başlanmış ve pek kıymetli ve büyük selâhiyetli arkadaşlarım buna memur edilmiştir.

Efendim, ikinci maddeye geçeceğim, rüfeka-yı muhtermeden bir kısmı gönüllü kıtaat teşkil etmek kuva-yı millîye vücade getirmek düşman karşısına hareket etmek üzere bu suretle tavzif edilmişlerdir. Ve yine içinde mevcut arkadaşlardan herhangi birisi kaç kişi olursa olsun ben falan yerde kuvvet teşkil edebilirim derse derhal arzu ettiği vazifeyi tevdi ederiz. Biz zaten böyle arkadaşları arıyoruz. Ve bizim derhatır edemediğimiz arkadaşlarımız lütfen derhal gelsinler konuşalım ve bilâ ifate-i ân böyle vatanî vazifeye tevessül buyursunlar.

Refik Şevket Bey (Saruhan) – nam ve şöhretin muvaffakiyette fevkalâde müessir olduğunu unutmayalım. Buna misal olarak söyleyeyim: Alaşehir'i boşaltan kuvvetin tevkifi için Ali Fuad Paşa'nın namı kâfi gelmiştir. Müşarünileyhin efradı üçyüz mü dört yüz mü idi bilemem. Fakat efradı az olduğu halde namı düşmanı tevkife kâfi gelmiştir. En evvel kaçan memurin ve efrad onun namı altında mukemmel bir kuvvet teşkil etmiştir.

Binaenaleyh namdâr adamlar, hakikaten şöhret ihrâz etmiş, zevat bugün başımızda bulunsun. Mustafa Kemal Paşa'nın Eskişehir'e gitmesi orada yeni bir hayatın uyanmasına sebep olmuştur. Ben isterdim ki Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisimiz de ve Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalar hazerâtı da bir kaç saat için cephelede bulunsunlar. Ve zaten kırık olan kuvvete bir kaç vazife duygusu telkin ve fedakârlık numunesi irae etsinler...

İsmet Bey (Malatya Mebusu ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili)

◊*Refik Şevket Bey* – Ders istemeyiz efendim.

İsmet Bey – (sahife 298) Meselâ Salihli cephesinden kaçan kumandandan bahsolunuyor. Ben tahkikat yapacağım dedim. Hepi-

mizin lisanı hürmetle itimad ettiğimiz cephe kumandanına bizzat gittim ve sordum, Salihli cephesinden kaçtı denilen kumandan»

Yukardaki meclis müzakeresinde vukubulan beyanattan askerlikte de en çok selâhiyettar olan Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin müstevli düşman ordularına karşı düşünmüş oldukları müdafaa plânının esasını Gerilla usulünün teşkil ettiği sarahaten anlaşılacaktır. Bu fikre Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili İsmet Bey'le Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa'nın da iştirak ettikleri de anlaşılıyor. Müdafaa usullerinin hangisinin daha muvafık olacağı bahs-i mahsusunda arzedilecekse de bu Gerilla fikri, şüphesiz o tarihlerde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ve Müdafaa-i Milliye Vekillerini yeni bir ordu teşkiline başlamasına ve çok mühim olmağa başlamış olan Garp Cephesine diğer cephelerden kuvvet getirilmesine mani olmuştu. Gerillâ fikrinin bir başkumandanlığın ihdasına mani olduğu fikri ise doğru değildir. Çünkü usulü müdafaa her ne suretle olursa olsun nüfuzu tekmil memlekete şamil olacak bir başkumandanlığın ihdasına lüzum vardı. Bana öyle geliyor ki başkumandanlığın ihdasına en çok mani olan keyfiyet o vakitler bu vazifeyi deruhte edebilecek olan zatın ya mes'uliyetten fazla müçtenib olması yahut bilfiil meclis riyasetinden çekilmek istemeyişi sebep olmuştur. Bu gibi zamanlarda prensip ve zaruretler şahısların yüksek vaziyet ve hislerine feda edilmemelidir.

12 Temmuzda Mustafa Kemal Paşa Hazretleri refakatlerinde bazı mebuslar olduğu halde Bozüyüğe gelmişlerdi. Vaziyet hakkında kendilerine arz-ı malûmat ettikten sonra müşarünileyh Bursa'nın ziyandan dolayı mecliste hasıl olan buhranı bana anlatmış ve yirminci kolordu kumandan vekili Miralay Bekir Sami ve yirmiüçüncü fırka kumandanı Kaymakam Âşir Beyler'in Bursa ve Alaşehir'de vazifelerini yapamamış olmakla itham etmiş olduklarını söylemişti. Bu hadisenin önüne geçilemeyeceğini ve binaenaleyh bu arkadaş kumandanların vazifelerinden çekilmeleri lâzımgeldiğini imâ ettiği zaman çok müteessir olmuştum. Çünkü her ikisi de en iyi kumandanlarımızdan olmakla beraber hareket-i milliyenin başlangıcından o güne kadar fedakârlık ve hüsnü hizmetleriyle tanınmış iki mühim şahsiyet idiler. Esasen Bursa ve Alaşehir'in ziyâ kumandanların yanlış bir hareketinden münbais olmayıp çok kuvvetli bir düşman ordusunun istilâsı yüzünden terkedil-

miş mevkilerdi. Hakikat bu derece bariz iken yeni Millî İdarenin kuruluş hengamında, onun kuruluşuna bir birbuçuk seneden beri en mühim mevkilerde fedakârâne hizmet etmiş olan kumandanları ondan koparır-casına ayırmakta bir fenalık görmüş ve evveleminde bu husus hakkın-da tenvir edilmekliğimi rica etmiştim. Verilen izahat neticesinde bir başkumandanlık makamının noksanlığı bir daha tezahür etmişti.

Kumandanların uzun müddet siyasetle meşgul olması, onları inzibatsızlığa alıştırabileceği endişesinin de mumaileyhimin tebdillerine bir amil olduğunu hisseder gibi olmuştum. Halbuki bu endişe ne Bekir Sami ve ne de Âşir Beyler hakkında akla gelebilirdi. Çünkü bu zevat inzibat ve itaat hususlarında daima numune-i imtisal olmuşlardı. Bunun üzerine mumaileyhimin vazifeleri başında kalmalarını Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine tekrar rica etmiştim. Mümkün olanı yapacağını void buyurduktan sonra karargahımda o esnada hazır bulunan Miralay Bekir Sami Bey'i Bursa'nın sebebi ziyayı hakkında isticvap etmiş, aldığı cevaplardan memnun kalmamıştı.

Ertesi günü, Gazi Hazretleri refaketlerindeki hey'etle onbirinci fırkayı ziyarete gitmiş ve mezkûr fırkada görmüş oldukları asar-ı intizamdan dolayı beyanı memnuniyet ve teşekkür etmişlerdi. Bu fırkanın Pazarcık - İnegöl arasına nakli, bu ziyaretten önce hitam bulmuştu. 61 inci fırkanın Köprühisar - Bilecik arasında yeniden teşkiline başlanmıştı.

Garp Cephesine iltihak edip Simav üzerine gönderilmiş olan Etem Bey kuvve-i seyyaresinin 30 ve 31 temmuzda ihraz etmiş olduğu muvaffakiyet göstermişti ki, düşmanın yan ve gerilerinde icra edilecek Gerillanın düşmanı yıpratmak hususundaki nokta-i nazarımızı tevafuk ediyor. Binaenaleyh hali teşekkülde bulunan ordumuzun teşkili bitinceye kadar bu nevi harekete devamın faydalı olacağı bir daha teyyüd etmişti.

Mevzubahs bu muvaffakiyet hakkında aşağıdaki rapor iyi bir fikir verebileceğinden aynen dercediyorum:

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletine

Yunanlılara karşı başlamış olan mukabil hareket-i umumiyemiz muvaffakiyetle inkişaf etmektedir. Ezcümle Etem Bey kumandasındaki kuvve-i seyyaremiz Simav'da Yunan ordusuna pişdarlık etmekte olan usâta elli kadar maktul ve daha fazla mecruh verdirmek suretiyle bir ders-i intibah verdikten sonra bilâ tevekkuf Demirci üzerine ilerlemiş 30 Temmuz sabahı da Demirci'nin takriben 10 kilometre şimal sırtlarında topçu ve makineli tüfekte mücehhez pek mühim miktardaki Yunan kuvvetlerine rastgelmiş ve muharebe akşama kadar tarafeynin taarruz ve mütekabil taarruzlarıyla devam etmiş ve en nihayet beş kilometre geriye atılmış olan düşman Demirci şimalindeki hakim sırtları işgal etmiştir.

30/31 gecesi muharebeye yine devam olunmuş ve düşmanın 300 kadar suvari ve laakal 500 kadar piyade takviye küt'ası aldığı anlaşılmış olmasına rağmen Etem Bey ve rüfeka-yı mücahedeşi alessabah muharebeye tekrar başlamış ve düşmanın takviye neş'esiyle yaptığı mukabil taarruzda avni hakla def'ü tard ettikten sonra mukabeleten taarruza kalkmış ve bu savleti merdâne karşısında düşman tâbaveri mukavemet olmayarak inayet-i hakla çil yavrusu gibi dağılmıştır. Düşmanın maktulü beşyüzden fazla olup bir çok mikdar da makine ve otomatik tüfekler ve piyade eslihası ve cephanesi, levazımı askeriye ve saire elimize geçmiş tir. Düşmandan ayrıca 20 esir de alınmıştır. Buna mukabil harp zayiâtımız şehit ve mecruh elli kadardır.

Garp Cephesi Kumandanı

Mirliva Ali Fuat

8 – Ankara’da yeni idare teessüs ederken Başkumandanlık vazife ve mes’uliyeti Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti maneviyesinde farzedilmeyip de sonraları yapıldığı gibi bu vazife ehil ve muktedir olanına tevdi edilmiş olsaydı ne 14 Ağustos 1336 (1920) tarihli celseye ve ne de buna mümasil celselere ihtiyaç kalır ve müstevli düşmanlara karşı memleketin emrû müdafaası daha evvelden muvaffakiyetle tanzim edilebilirdi.

14 Ağustos tarihli celseye ait aşağıdaki zabıtlar, mütalaa edilecek olursa bu hususta bu sahifelerde müteaddid defalar arzetmiş olduğum nokta-i nazarım daha iyi anlaşılacaktır. Bu sebepten, yalnız mezkûr zabıtların mevzu mesele hakkındaki kısımlarını hiç bir mütalaa ilave etmeksizin aynen aşağıya dercedeceğim:

14 Ağustos 336 tarihli hafi celseden:

Şükrü Bey (Karahisar) – İsmet Bey’in izahlarından mes’ül kimse yoktur. Yalnız bir hadise vardır. Acaba bu hadisenin mes’ulleri kimlerdir. Sonra, paşa hazretleri() hepimizin hürmetini taşıyan bir hey’etle gittiler. Onlar da tetkikat ve teftişatını yaptılar. Onlar bize hissiyatlarını söylerken o gün bunların mesul oldukları vazifelerini yapmadıklarını söylediler. Refik Bey’den, o vakit bendeniz işaret etmiştim. Bursa vali ve kumandanı hakkında takririmi teyiden söylediler. O günkü beyanatı okunursa tamamen benim bu ifadatımı teyid ettiği anlaşılır. Hatta Paşa hazretlerinin ifade-i esasilerinde de şöyle bir fıkra vardır. Garp Cephesi tazyik edildiği zaman kumandanın*

İsmet Bey (Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili) – Bazı arkadaşlarım takrirden mevzubahs olmayan zevat hakkında büsbütün mevzubahs olmayan eski devirlere ait pek çok şeylerden bir çok vekayiden bahsettiler? O vekayii hadise ile harekât-ı askeriye ile taalluku olmadığı için mevzubahs olan istizah ile alâkasını göremedim. Arkadaşlar mevzubahs olan mevadda şahısları üzerinde ısrar etmemenizi bilhassa rica ederim. Çünkü vazifesinden çekildikten sonra dahi kendilerini müdafa edemeyecek vaziyette bulunan zevata karşı gayrı makul delâili kâfiye bulmaksızın tarizatta bulunmak fayda husule getirmiyor. Eğer hey’et-i celileniz ifa olu-

(*) Gazidir.

nan vezâifin iyi ifa olunmamasından behemahal bizim mutad ve muatep olduğumuz anlamak istiyorsanız her türlü mürakebeye hakkınız vardır.

Şükrü Bey (Karahisar) – İstediğimiz budur başka bir şey değildir.

İsmet Bey (Vekil) – Bu müzakerenin esbabını şahıslara temas ettirmeksiniz kâfi görmenizi rica ederim.

Mustafa Kemal Paşa (Reis) – Memleketimizin herhangi bir şekil ve surette dūçar-ı zarar olmasından dolayı hey’et-i celilenizin bu derece teessür ve alâka göstermesi memleketin ve milletin avakıbı nokta-i nazarından şayanı şükürdür.

..... Mevzubahs olan mesele bir ordunun harekâtı harbiyesidir. Bir ordunun sevk ve idaresidir. Binaenaleyh esbab-ı ric’atâ, esbab-ı mağlubiyeti meydana çıkarabilmek için tabii ilk nokta-i temas yine bu mesleğin ihtisas erbabı olması lâzımdır. Halbuki şimdiye kadar ve bugün dahi bu kürsüden bu mesele hakkında idareikelâm eden arkadaşların hiç birisi hakikati meseleye esbab ve evamil-i harbiyeye temas dahi etmemişlerdir. Meselâ Ali Şükrü Bey kardeşimiz vaziyeti makul bir surette ifade ve izah ettikten sonra buyurdular ki Garp Cephesindeki harekât-ı askeriye nin sevk ü idaresinde hata yoktur denilemez, hata vardır. Bu hatayı meydana çıkarmak icap eder. Herhangi bir harekât-ı askeriye nin herhangi bir nokta-i nazaradan tetkik ve mütalaası onu baştan nihayete kadar hataalûd gösterebilir. Yine aynı hareket-i askeriye nin başka nokta-i nazardan tetkik ve mütalaası onu baştan nihayete kadar dürüst gösterebilir. Bunu bugünkü hadisat ile mukayese etmek edvar-ı tarihiye ile mütalaa etmek lâzımgelir. Burada devir ve şerait bilhassa içinde bulunulan şerait, âmil-i yegâne olur. Bir hareket-i askeriye ye uzaktan bakmak ve bakanın kendisinin bulunduğu şerait dahilinde onu mütalaa etmek onu hiç bir vakitte doğru netayice isal etmez. İnsanları harekâtı mütalaa ederken, harekâtı icra eden kumandanların, zabitlerin içinde bulunduğu mahallî ve malik olduğu vesaiti karşısında bulunduğu tazyiki, karşısında dūçar olduğu müşkilâtı o anda tetkik etmek lâzımgelir. Yoksa Meclis-i Âlide ve aradan bu kadar zaman geçtikten sonra sükûnetle düşünüp yapılacak mütalaalar orada düşünülmüş mütalaatla tetabuk etmeyebilir. Suret-i umumiye de yapılmış olan bu hareketin netice-i meş’umesi zannediyorduk ki ve el’an zannetmek istiyoruz ki, erbab-ı insafca malûm olmuştur. Hey’et-i İcraiye, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti,

Müdafaa-i Milliye Vekâleti hiç bir vakitte dememiştir ki, hareket kusursuzdur. Mutlaka böyle olmak lâzım gelirdi. Binaenaleyh ortada mesul olmamak lâzımdır. Böyle dememiştir. Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Meclis-i Âlimizin Reisi ef'ali umumiyyede zîmethal ve mes'ul olmak itibarıyla bittabi alâkadar oldu ve tahkikat yaptı. Almış olduğu netice sizin bir aydan beri hergün müteaddid defalar talep ve ısrar ettiğiniz muamelenin mevkiî file konmasını isteseydi bunda bir an bile tereddüd etmezdi. Bittabi vaziyeti anlamak, esbab ve evamilini tetkik etmek için bir usul vardır, bir kaide vardır. Biz bugün Garp Cephesinin bütün harekâtından mes'ul olmak üzere oraya bir kumandan tayin etmiştik. Şimdiye kadar dermeyeran edilen mütalaaat-ı umumiyyede hey'et-i aliyenin kaffesi bu kumandana karşı emniyet ve itimad izhar etti ve etmektedir. Bunun aleyhinde bu zata karşı itimatsızlığa delâlet edecek hiç bir mütalaa işitilmemiştir. (*)

Binaenaleyh, işte bu zat diyor ki vukubulan iş'aratınız ve evamiriniz ve tebligatınız üzerine bu kumandanların harekâtını tetkik ettim ve takip ettim. Ve binnetice delâil ve vesaikiye arz ediyorum ki, bunları itham edecek sebep yoktur. Bu hey'et-i aliyenize arzedildiği halde yine ısrar edilmek isteniyor. Şu halde Bekir Samir Bey'i ve Âşir Bey'i ve saireyi tetkik ve tahkika lüzum yoktur efendiler: Eğer Garp Cephesi Kumandanına emniyet ve itimadınız varsa onun söylediği sözün nazar-ı

(*) Çok gariptir ki, 14 Ağustos 1336 tarihlerinde Garp Cephesinin geçirmiş olduğu en buhranlı yani ne ordunun teşekkül edebilmiş ve ne de kuva-yı milliye-den bir eser kalmış olduğu günlerde meclis huzurunda bana kat'î surette emniyet ve itimad ve iki iki buçuk ay sonra da yani teşrinisanide yirmibeşbini mütecaviz muntazam ve muallem bir ordu teşkil ve bununla Gediz'de düşmanın bir fırkasına karşı bir muvaffakiyet istihsal ederek aynı meclis huzurunda takdir edilmiş iken 7, 8 sene sonra Gazi Hazretleri siyasî nutuklarının 313 üncü sayfası nihayetinde ve 314 üncü sayfasının başlangıcında bakınız benim için neler söylemiştir:

«..... Gediz muharebesinden ve onun maddî ve manevî can sıkıcı neticelerinden sonra Fuad Paşa'nın cephe üzerindeki kumandanlık tesir ve nüfuzu sarsılmış gibi görünüyordu Fuad Paşa aleyhindeki dedikodu ve kuva-yı seyyare mevcudunun ordu inzibatsızlığı üzerindeki suitesıra-tı o kadar mahsus olmağa başlamıştı ki, ...»

Efendiler: Artık Ali Fuat Paşa'nın Garp cephesine kumanda edemiyecğine kani olmuştum. (AFC.)

dikkate alınması lâzımdır. Mahaza yine iddianıza iştirak ederek ben de devam etmek istiyorum. Fakat devam edebilmek için müsaade-i aliye-leriyle hey'etinizden bir şey sormak istiyorum.

Bekir Sami Bey'i ne için itham etmeli? Bu iddiada ısrar gösteren zatın sebep olarak gösterdiği şeyler nedir? Müdde-i olan lütfen rica ederim, benden sorsun, ben cevap vereyim.

Hamdullah Suphi Bey – Bursa'dan alınan bütün malûmat, Bursa'dan gelen mebuslar bizi temin etmişti. Düşman civara gelmeden şehirden çıkmıştır.

Mustafa Kemal Paşa – Çok aldanıyorsunuz...

Hamdullah Suphi Bey – Hayır...

Mustafa Kemal Paşa – Efendiler: Bekir Sami Bey Bursa'yı terketmemiştir ve ben kendi imzam tahtında Bursa işgal edilmeden evvel emir verdim. Harekât-ı askeriye'nin istilzam ettiği hareketin doğrusu Bursa'yı terketmektir.

Nafiz Bey (Canik) – Şu halde siz de mesulsünüz.

Mustafa Kemal Paşa – Kumandanlara Bursa'yı terkediniz dedim ve ben bu emri verdiğim zaman hey'et-i aliyenize bilmünasebe izahat vermiştim. Harekât-ı askeriyede mevzu bahis olması lâzımgelen şey eldeki kuvvetlerin neticeye kadar herhagi bir mevki muhafaza etmesi değildir. Harekât-ı harbiyede bu esas değildir. Binaenaleyh Bekir Sami Bey'in Bursa'yı terketmiş olması gibi bir mesele yoktur. Falan filan yeri muhafaza etmek harekât-ı askeriyede esas değildir. Muahaze edilecek nokta, filhakika Bursa'yı Bekir Sami Bey niçin daha evvel terketmemiştir. Budur tenkid edilecek şey efendiler: Yoksa Bursa'yı terketmiş olması değildir (Bundan sonra Miralay Şefik Bey de müdafaa edilmiştir.)

Denizli vak'asından bahsolundu. Burada âmil ve müessir olarak Şefik Bey'i gösterdiler. Bunda da isabet yoktur.

Bu defaki seyahatımız esnasında bu işle iştilal ettik, her halde Denizli'de tedibi istilzam edecek hareket olmuştur. Ancak bu tedib, muameleten bizim ve cümlemizin takdir etmeyeceği ve tensip etmeyeceği bir şekilde olmuştur. Mahaza Hey'et-i Vekile bu mesele ile yakın-

dan alâkadar olmuştur. Ve bu gün için mümkün olan makul olan tedbirleri ittihazda da kusur etmemişlerdir. Efendiler: Burada Şefik Bey âmil değil, müşevvik dahi değildir. Mevzubahs şahıslar hakkında bir cümle daha arzetmek isterim:

Falan filan zevat inhizamın müsebbipleri değildir ve olmadığı vukubulan tahkikat ve tetkikat ile taayyün etmiştir. Ve neticeye resmen ve usulen tevessül neticesinde destires olunmuştur. Ancak mevzubahs olan kumandanlar hakkında tetkik ve teftişten evvel bir çok söz söylenmiş olduğu için bahusus Meclis-i Âlinizde kendilerine tecavüz edildiği için bu adamlar sarsılmıştır. Efendiler: Hamdullah Suphi Bey'in ne için düşman gelmeden kaçtı sualine cevaben diyorum ki daha evvel tahliyesi için ben emir vermiştim.

Hamdullah Suphi Bey – Bunu vaktiyle söylemeli idiniz.

Mustafa Kemal Paşa – Binaenaleyh Bekir Sami Bey'i muaheze ve tenkid etmeden evvel yapılacak gayet basit bir şey vardı ve ben bunu yapmışımdır. Bundan evvelki seyahatimde kalktım, buradan doğru Bileciğe gittim, Bekir Sami Bey'e ordu kumandanı ve vali ve mebus arkadaşlarım muvacehesinde icap eden sualimi sordum. Ne emir verdiniz, verdiğiniz emri bana izah ediniz dedim. Bu zat bunların muvacehesinde bana hakikatte verilmesi lâzımgelen emri vermiş olduğunu söyledi. Ordu kumandanı da bunu tasdik etti. Binaenaleyh askerlik nokta-i nazarından ben bunu nasıl tenkid ederim. İtham etmek lâzımgelince bir defa bu emrin yanlış olması ve zamanında ve rilmemiş olması mevzubahs olabilir. Efendiler; ordu yapmak, orduyu muntazam sevk ve idare etmek, orduyu mükemmel teşhiz etmek Hamdullah Suphi Bey diyor ki daha iyi teşhiz ve ilbas edebilirdik. Hayır Hamdullah Suphi Bey daha iyi teşhiz edemezdik, edemezsiz ve edemeyeceksiniz Elbette her gün geçtikçe ordumuz ve işimiz daha iyi intizama girecektir. Fakat bir takım hususî ve hafi mak-satları gizleyerek kalbinde ve vicdanında tutarak esbab diye böyle bilir bilmez şeyleri söylemek doğru değildir...»

9 – Uşak'ın ziyat:

Yunan taarruzunun son safhasında Yunan sol cenahının Bursa'ya kadar ilerlemesinden sağ cenahın da Uşağa kadar ilerliyeceği fikri hasıl olmuştu. Fakat bu safhada her neden ise sağ cenah Takmak'ı geçmemişti. Ağustosta Yunan sağ cehanmın Uşağa ilerlemesinden yeni büyük bir taarruzun yapılacağı manası çıkarılmayıp sağ cenahın ileriye alınması gibi mevzî bir taarruz yapılacağı anlaşılmıştı.

Alaşehir Yunan grupmanının merkezî sıkletinin Uşağa nakledilmesiyle Gediz'de(*) ileri mevzi tutamamakla, Eğrigöz, Domaniç ve Keşiş Dağları, Bursa Yunan grupmanıyla yeni Uşak grupmanı arasında Şartan Garba geçmek isteyecek olan mukabil taraf müfrezelerine bir mani teşkil edecek ve bu sayede yeni Uşak grupmanının şimal cenahı; akınlara karşı tabii bir maniyle örtülmüş olacaktı. Filvaki Alaşehir ile Bursa arasında şartan garba doğru geçmek isteyecek olan mukabil taraf müfrezelerine karşı müteselsil tabii bir mania hattı olmamakla beraber Uşak'ın alaşehir'e nisbeten Bursa'ya daha yakın olmasından bu iki mevki arasında bir emniyet perdesi daha kolaylıkla yapılabilecekti. Fakat Nazilli Yunan müfrezesinin Sarayköy'e sürülmesiyle yeni Uşak grupmanının cenup cenahı Alaşehir'e nisbeten daha müşkilâtla muhafaza edilebilecekti.

Takmak şimali şarkisinde ileri mevzide bulunan 23 üncü fırkanın önünde Yunanlıların büyük kitlelerle yapmış oldukları yayılma hareketlerinden Alaşehir grupmanının Uşağa bir taarruz yapacağı fikri tahakkuk etmişti. Bunun üzerine bu istikamette bulunan onikinci koldu kumandanı Fahrettin Bey'in ihtiyat kıt'aları (23 üncü fırka ile mürettep fırkanın bir alayı, kolorduya merbut kıt'alar ve bazı Millî Müfrezeler Garp Cephesi ihtiyatından bir piyade alayı ve bir cebel bataryası ile Etem Bey'in kuvve-i seyyaresi ile takviye edilmişti.

Alaşehir Yunan grupmanı çok kuvvetli olan üç piyade fırkasıyla yakından ve bir piyade fırkası ve bir suvari livası ile uzaktan zayıf olan

(*) Hatıratın orijinalinde «Gediz» kelimelerinin tamamı «GEDOS» olarak yazılmış olup tarafımızdan değiştirilmiştir. (OSK.)

23 üncü fırkamızı ihataya çalışmak istemiş ise de muvaffak olamamış ve nihayet Yunanlılar Dumlupınar'da onikinci kolordu kıtaatı ve Gediz'in şarkında da kuvve-i seyyare önünde durmuştu.

Yunanlılara karşı Uşağı ve Gediz'i müdafaa edecek kadar kuvvetli değil idik. Fakat ric'atımız iyi idare edilmediğinden fazla zayiata uğramıştık. Müdafaa plânımızın esası düşmanla ciddî bir surette muharebe edebilecek kuvvetli bir orduyu teşkil ve tenaik etmeden önce kıt'alarımızı parça parça ezdirmemektir.

Bu sebeptendir ki, Uşak muharebelerinde vermiş olduğumuz zayıfa ehemmiyet vermiştim. Yoksa muharebenin herhangi bir şekli az veya çok zayıfa sebep olabilir.

23 üncü fırkamız önünde düşmanın ileri hareket için hazırlanmakta olduğuna dair vermiş olduğum haber üzerine meclis Reisi Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ve Müdafaa-i Milliye Vekilleri ve maiyetleri ve 10-15 kadar mebustan ibaret yüksek bir hey'eti Eskişehir'e gelmişti. Benden, karar ve tertibatım hakkında malûmat istemişlerdi, verdim. Hülâsası şudur: Dümndar muharebeleri vererek Dumlupınar istikametine çekilmek. Gediz istikametindeki kuvve-i seyyare de aynı hareketi yapacaktı. Tasvip ettilerse de bu kadarla iktifa etmeyip seyahatlerini Afyonkarahisar'a kadar bir tren-i mahsusla uzatmak istemişlerdi. Niçin ve ne maksatla? anlayamamaştım. Hareketi daha fazla kontrolleri altında bulundurmak ve harekete müdahale etmek idiyse; bunları Afyonkarahisar'a gitmekle değil, Eskişehir'de kalmakla da yapabilirlerdi. Maksatları böyle olmayıp da maneviyatın yükseltilmesine hizmet idiyse zamanı değildi. Çünkü o vakitler şimendiferlerin nakliyat kabiliyeti takviye kıt'alarımızın nakline bile kâfi gelemiyordu. Ben cephe kumandanı sıfatıyla daha çok alâkadar olmaklığım lâzımgelirken nakliyata hâlel gelmemesi için hareketimi tehir etmiştim. Yüksek hey'et fikrinde daha çok ısrar edecek olursa gönderilecek olan takviye kıtaatına mahsus trenlerden birinin bu hey'ete tahsis edilmek mecburiyeti vardı. Bu hal ise tertibatımıza tesir icra edebilecekti. Bu hususta ne kadar izahat vermeye çalıştım ise maatteessüf dinlenmek istenmedim. Nihayet mezkûr hey'et takviye kıtaatına tahsis edilmiş olan trenlerden biriyle Afyonkarahisar'a hareket etmişti. Bu Yüksek Hey'etin Afyon'a gitmesinde hiç

bir askerî fayda ve mecburiyet olamazdı. Korkarım ki hey'et, bundan evvelki mebhaslarda yazmış olduğum meclis müzakerelerinin tesiri altında kalarak bu seyahati yapmış olmasınlar.

10 – Uşak'ın ziyamdan sonra Garbî Anadolu'da vaziyet-i askeriye:

Yunan ordusunun daha fazla Anadolu'nun içlerine girebilmesi için, ne yapılmazı lâzımgelen hazırlıklar için iktiza eden zaman geçmiş ve ne de Anadolu ve Trakya'da işgal edilmiş olan geniş muntikaların idaresi tanzim edilebilmiş ve buralarda alıkonulmuş olan kıt'alar cepheye gönderilebilmişti. Yunanlıların bu işleri bitirmeden ve itilâf devletlerinden yeni bir takım tavizat alamadan önce büyük bir taarruza başlayabilecekleri farzedilemezdi. Mamafî düşman şu veya bu sebeple bir taarruz hareketine hazırlanamamış diye biz umumî ve esaslı bir müdafaa plânını hazırlamamak gibi bir gaflete düşemezdik. Ankara'da Millî bir idare teessüs edince, bunu devirecek olan haricî ve dahilî düşmanlara karşı umumî bir müdafaa plânı hazırlamak ve bu plânı da o vakitki Hey'et-i İcraiye'nin şekline göre Erkân-ı Harbiye-i Umumiye vekilinin hazırlaması ve bunu Hey'et-i Vekileye ve meclis reisine kabul ettirmesi lâzımgelirdi. Halbuki ben, cephe kumandanı sıfatıyla ne böyle bir plânın mevcudiyetinden haberdar edilmiş ve ne de Erkân-ı Harbiyeden mezkûr plâna ait bir direktif alabilmiştim. Böyle bir plânın hazırlanmış okuduğuna kani olmamakla beraber en mühim hareket zamanlarında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin bana direktif verdiğini de hatırlamıyorum. Garp Cephesinde yeni ordunun teşkili vazifesi nasıl cephe kumandanlığına bırakılmış ise bir müdafaa plânının esaslarını hazırlamak ve onu mafevk makamata kabul ettirmek vazifesi de keza cephe kumandanlığına bırakılmıştı.

Ben o vakitler ihzar etmiş olduğum plânın esaslarını şöyle düşünmüştüm.

Her ne kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Yunanistan arasında resmen harp ilân edilmemiş ise de hâlî harp; hazıranda

başlamış olan Yunan taarruzu ile fiilen başlamış bulunuyordu. Binaenaleyh Yunanistan Hükûmeti resmen tanımak istememiş olduğu Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetine karşı harbe girmişti.

Bu harp şu suretle zuhur etmişti: Türkiye ile mütareke akdeden devletler mütareke ahkâmına mugayir olarak Türkiye'ye müstakil bir millet ve devlete lâıyk olmayan muameleler yapmaktan çekinmemişlerdi. Bu yüzden ihtilâf çıkmış ve bu ihtilâf neticesinde Türkler, esaret ve zilleti kabul etmiş olan meşru Hükûmetlerine karşı isyan etmiş ve bir çok dahilî ihtilâf ve müsademelerden sonra nihayet Ankara'da millî bir hükûmet tesisine muvaffak olmuş ve mukadderatlarının idaresini bu hükûmete bırakmıştı. Türkiye ile mütareke halinde bulunan devletler, bu millî hükûmeti tanımak istemeyerek evvelâ İstanbul'daki Hükûmete muavenet etmek suretiyle bunu dağıtmak istemiş ve muvafak olamamışlardı. Sonraları mezkûr devletlerden yalnız İngiltere, Türkiye aleyhine olarak yapmış olduğu mühim tavizat neticesinde Yunan Hükûmetiyle akdi itilâf edebilmiş ve Yunan ordusunun Garbî Anadolu'da Bursa - Gediz - Uşak - Sarayköy hattına kadar ilerlemesine ve Şarkî Trakya'yı da işgal etmesine müsaade etmişti. İhtimal ki, İngiltere Hükûmeti kuvvetli bir Yunan ordusunu Anadolu'nun içlerine kadar göndermek ve İstanbul Hükûmetini yeniden Ankara aleyhine tahrik etmekle Ankara'daki millî Hükûmeti dağıtabileceğini sanmıştı. Fakat hakikati halde yeni Millî İdare garbî Anadolu'da bir çok arazî parçası kaybetmiş olmasına rağmen kendisini tanıttırmağa ve ecnebî işgali altında bulunamayan memleket aksamını idareye muvaffak olabilmisti.

Mütarekeden beri geçmiş olan bu hadeselerin neticesi şuna müncer oluyordu:

Yeni teşekkül etmekte olan Türk ordusu ile Yunan ordusu karşı karşıya gelmiş ve hangi taraf galip gelirse onun sulh arzuları kabul edilecekti. Yani yeni Ankara Hükûmetinin mukadderatı Türk - Yunan harbinin neticesine göre taayyün edecekti. Başlamış olan bu yeni Türk-Yunan harbi, iki normal devlet arasında başlamış bir harbe benzetilemezdi. Yunan ordusu büyük bir ihtiras ve arazi fethi peşinde bir maceraya atılmıştı. Türk tarafı ise istiklâlini kurtarabilmek için evvelâ haksızlığa karşı her tarafta kıyam etmiş ve ondan sonra coğrafi ve askerî vaziyet-

lerinin müsait olmasından istifade ederek Hükûmet ve ordu teşkiline kalkışmış ve muvaffak olmuştu. Türk tarafının mühim arazi parçası kaybetmiş ve bazı kuvvetlerinin dağılmış olmasıyla maneviyatının bozulacağını kabul etmek aslâ doğru olamazdı. Bilâkis bu nevi kayıplar onun azim ve metanetini çoğaltacaktı.

Bu hale nazaran hasımlarımızın en son müracaat ettikleri teşebbüs ve hareketler de diğerleri gibi muvaffak olamayacaktı. Hususiyle Yunan ordusu geniş Anadolu yaylalarında pek çok mahrumiyetler içerisinde bir çok zamanlar İngiltere Hükûmetinin siyasetine alet olacak olursa bu ordunun askerî kabiliyet ve mukavemetinin kıymeti ne derece yüksek olursa olsun mutlaka bir gün tamamıyla zafiyete düşerek tarafımızdan indirilecek kat'î bir darbe ile mahv u perişan olabilecekti. Yunan ordusu kendi milletin ve memleketinin meşru menfaatlerini gözetan bir harp siyasetine vasıtalık yapmış bir ordu olmayıp bilakis kuvvetli bir ecnebî Hükûmetinin cihanşümul harp siyasetine alet olmuş ve hareketinde serbest bırakılmamış olan bir ordudur. Yunan Hükûmeti İzmir ve Trakya'da ciddi bir müdafaaya tesadüf edeceğini daha önceden tahmin edebilmiş olsaydı acaba atılmış olduğu maceraya atılır mı idi?

Yunan ordusunun o günlerdeki tavr u hareketi, meşru hukukunu müdafa etmek yüzünden çok yorulmuş bir adamın arkasından gelerek cebinden parasını aşırarak için ona bıçağı ansızın saplamak isteyen bir hırsızın haline benzetilebilirdi.

Ben, o vakitler Yunan ordusunun kuvvet ve tefevvukunu iki sebepten mühim görememiştım. Biri, Yunan ordusunun yalnız kendi memleketinin siyasetine vasıta olmayıp da ecnebî bir devletin siyasetine alet olması, diğeri, askerî hareket ve manevrasında serbest bırakılmayıp şu veya bu siyasî fikre göre sevk-ü idare edilmesi mecburiyetinde kalmasıdır. Bu sebeplerdendir ki, Yunan ordusu bizi ümitsizliğe düşürecek bir düşman olamamıştı.

Hasımlarımızın takip etmiş olduğu harp gayesi, üzerinde uyuşamadığımız filan kıt'anın terkedilip edilmemesi gibi mahallî bir mesele değildi. Bilakis yeni Millî İdareyi dağıtarak evvelce kendilerine alet olmuş olan İstanbul Hükûmetine her arzu ettiklerini kabul ettirmek yani Türkiye'yi ortadan kaldırmaktı. Bu hasmın gayesi daha başka türlü ifade edil-

mek istenirse, denilebilir ki, başlamış olan harbe, kat'î bir harp şekli verilerek Türkiye'nin büsbütün inhidamına çalışabilmek. *Harp bu şekli alınca, artık filan şehri kaybettik ve edeceğiz gibi endişeleri nazar-ı itibara almayarak istiklâlimizi kurtarabilmek için müdafaa mühim meselesinin umumî topyekûn olarak düşünülmesi lâzım gelmişti. Kilikya-Elcezire ve garp cephelerinde ahval ve vaziyet her ne olursa olsun bizi ihata etmiş ve harekete geçmiş olan hasımlarımızdan en kuvvettisine karşı en büyük yığınağı yapmak ve bu esnada bu kuvvetli düşmanın alacağı vaziyete göre ya müteferrik grupmanlarını ayrı ayrı yakalayarak onu mağlup etmeyi iyice hesaplamak veyahut onu içeriye çekerek yıprattıktan sonra bir kaç darbe ile mahvu perişan etmeye çalışmak icap etmişti. Bu hasım da Yunan ordusundan başka bir şey olamazdı.*

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye o tarihlerde böyle umumî bir plânın esaslarını tesbit ederek diğer cephelerden Garp Cephesine kuvvet celp ve yığınak yapmağa teşebbüs edememişti. Bittabi cephe kumandanlığım zamanında yukarda esas hatlarını tesbit etmiş olduğum plânın tatbiki zaman ve mekân ve kâfi derece yığınak yapamamak itibarıyla mümkün olamamıştı. Fakat vazetmiş olduğum esasların mesut neticeleri, İnönü muharebelerinde olamazsa Eskişehir ve Kütahya muharebelerinde muhakkak alınabilirdi. Hakikati halde ise böyle olamamıştır. Çünkü İnönü muharebelerinde arzu edilen muvaffakiyet istihsal edilememiş ve Eskişehir - Kütahya muharebelerinde ise maatteessüf ordumuz mağlûp ettirilmişti. *Bu muvaffakiyetsizliğimizi intac eden sebeplerden en mühimmi, muktadir bir başkumandanlığın mevcut olamaması olmuştur.*

Uşak'ın ziyaından sonra yukarda arzolunan askerî mülahazalara göre Garp Cephesi mıntkasında aşağıdaki yığınaklar yapılmıştı:

a) İnegöl-Yenişehir-Bilecik-Pazarcık mıntkasında bulunan Miralay Kâzım Bey kumandası altında bulunan Ertuğrul gubu (61, 11 inci piyade fırkaları, birinci suvari livası) suvari livası müstesna olmak üzere Eskişehir-Seyidgazi mıntkasına naklolunmuştu.

b) 24 üncü fırka, Adapazarı, Geyve mıntakalarının muhafazasını Gökbayrak taburu ile diğer Millî Müfrezelere terkettikten sonra bir alayını Pazarcık'ta suvari livasına istinad olmak üzere terketmiş ve müteakibi kuvvetyile İnönü-Bozüyük'de toplanmıştı.

c) Onikinci kolordunun 23 üncü fırkası Dumlupınar'da ve 57 nci fırkası Denizli'de kalmış ve fakat mürettep fırka Afyonkarahisar'ında toplanmış ve 57 nci fırkadan daha bir alay oraya celbedilmişti.

c) Onikinci kolordunun 23 üncü fırkası Dumlupınar'da ve 57 nci fırkası Denizli'de kalmış ve fakat mürettep fırka Afyonkarahisar'da toplanmış ve 57 nci fırkadan daha bir alay oraya celbedilmişti.

d) Etem Bey kuvve-i seyyaresi Gediz şimal-i şarkisinde eski vaziyetinde kalmıştı.

e) Polatlı'da dördüncü piyade fırkasının ve sair mahallerde bazı piyade ve süvari alaylarının teşkiline başlanılmıştı.

f) Adapazarı, Geyve, Bilecik, Kütahya, Eskişehir, Afyonkarahisar gibi mevkilerde memleket müdafaasını elverişli malzeme ve sairenin bir programa göre içerilere sevkine başlanmış ve Hükûmet de banka ve banka gibi müessesatın dahile naklini emretmişti.

g) İnönü'de, Seyidgazi cenubunda mevziler ihzar ve tahkim edilecekti.

h) Ankara'da teşkilâtı hitam bulmuş olan müdafaai milliye vekâletinden Garp Cephesi mıntıkası haricinde ve cephe namına olmak üzere sekiz piyade ve iki süvari fırkası teşkil etmesi rica edilmişti.

Batı cephesinin bu yeni yığınak ve tedbirlerinden beklenen gaye şunlar olmuştu:

Düşman grupmanlarından (Bursa-Uşak) birine karşı üstün bir ordu teşkil ve yığınağı yapıncaya kadar tarafımızdan hiç bir suretle netice aranılmayacak ve düşman yalnız iz'ac edilecekti. Fakat düşmanın Eskişehir üzerine yürümesi halinde vaziyete göre Eskişehir'in ya İnönü'de veya Seyidgazi cenubunda müdafaasına çalışılacak ve muvaffakiyet hasıl olamazsa düşmanın şark cenahına karşı Seyidgazi şarkında teknil kuvvetler toplanacaktı. Teknil bu harekâtımızda düşmanla kat'i bir muharebeye girişilmiyecek ve onu oyalamak ve yıpratmak esas olacaktı.

Uşak'ın ziyandan sonra Meclis Reisi ve bazı Hey'et-i Vekile azası Eskişehir'e gelerek benden vaziyetimiz ve alınması lâzımgelen tedbirler hakkındaki fikir ve kararımı sordukları zaman onları cephe erkânı harbiyesinin harekât bürosundaki harita başına götürmüş ve orada yu-

karda tafsilen arzettiğim nokta-i nazarı bildirmiş ve hareket şubesi müdürü Erkân-ı Harp Yüzbaşısı Kemal Bey de bunları aynen not etmişti. Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa hazretleri bu hususta bir diyecekleri olup olmadığını Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili İsmet Bey'den sormuş ve onlar da âcizlerinin fikir ve kararını kabul etmiş olduklarını bildirmişlerdi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa kararlarımıza iştirak ettiğini beyandan sonra teşekkür etmiş ve ertesi günü maiyetleriyle Ankara'ya avdet etmişlerdi.

11 – Birinci Büyük Millet Meclisinin içtimайдan sonra takip olunan dahilî ve haricî siyasetimizin ana hatları. Millî vahdet ve istiklâl namına birleşilmiş iken sonraları Heyet-i İcraiye'nin idaresizliği yüzünden kuvvetli, millî bir siyaset takip edilememiş ve bunun neticesinde hasıl olan müteaddid fikir cereyanları ve bazı tereddütler yeni idareyi zaafa sürüklemişti. Beklenilmeyen bazı mes'ut hadisât zuhur etmemiş olsaydı idarede hasıl olan bu zaaf büyüyerek belki bir felâkete müncer olabilirdi.

Birinci Büyük Millet Meclisinin küşadından sonra takip olunan siyaset evvelâ vahdet ve istiklâl namına birleşilmiş iken sonraları Hey'et-i İcraiye'nin bazı idaresizliği yüzünden kuvvetli bir siyaset-i milliye takip edilememiş ve bu yüzden hasıl olan fikir cereyanları ve bazı tereddütler yeni idarenin zayıflamasına sebep olmuş ve fakat intizar edilmeyen bazı hadisat-ı mesude onu tekrar kuvvetlendirebilmişti.

Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da içtimayını müteakip siyaset-i hariciyede olduğu gibi siyaset-i dahiliyede de kolaylıkla bir anlaşma husule gelememişti. Bir çok tereddüd ve müzakerelerden sonra meşrutiyet Kanun-u Esâsisine bazı muvakkat ve umumî maddeler ilâve edilmesi suretiyle siyaset-i dahiliyede muvakkat bir anlaşma hasıl olabilmişti. Bu anlaşma muhafazakâr milliyetperverlerin galebesi demektir.

Muhafazakâr milliyetperverler, Büyük Millet Meclisi ve hükûmetini muvakkat bir şekl-i Hükûmet olarak kabul etmiş ve fakat bilu-

mum ıslahat ve inkılâba şiddetle muarız kalıp imkân husulünde Osmanlı saltanat-ı meşrutesinin iadesini ve devamını istemişlerdi.

Muhafazakârların galebesi, Teşkilât-ı Esasiye kanunun ledünniyatı ile Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın Hükûmet teşkili hakkınca aşağıdaki nutuk mündericatını tebarüz ettirmektedir.

Cumartesi - 24 Nisan 1336 - saat 15'deki celse:

Mustafa Kemal Paşa – (*)

Hükûmet teşkilâtının şekl-i esasisi gayr-ı mes'ul bir reisi hükûmette tesbit edilen nokta-i tevazüne istinaden kuvve-i teşriye vazifesiyile mükellef bir hey'eti mürakabe ile vazifede devamı bu hey'etin inzımanı itimadına mütevakıf bir kuvve-i icraiye ve bu kuvve-i icraiye'nin vezaif-i milliyeye göre taksim ve tensikinden ibarettir. Bu şekilde kuvve-i icraiye reisi hükûmet tarafından müntehab ve kuvve-i teşriyenin itimad ve muvafakatına müstenid bir kuvvettir ki, hilâfet ve saltanat makamının tahlisine muvaffakiyet hasıl olduktan sonra padişahımız ve halife-i müslimin efendimiz her nevi cebir ve ikrahtan azâde ve tamamıyla hür ve müstakil olarak kendisini milletin ağuşu sadakatinde gördüğü gün Meclis-i Âlinizin tanzim edeceği Esasat-ı Kanuniye dairesinde vaz'ı muhterem ve mübeccelini ahzeder..... Bizim bu zemindeki tetkikat neticesinde hasıl ettiğimiz kanaata göre idarenin bu şeklini mahzurdan salim görmemekteyiz. Çünkü Devlet-i Osmaniye diğer herhangi bir devlet gibi hükûmdarının nüfuzu cismanîsi etrafında müteşekkil değildir. Makam-ı saltanat aynı zamanda makam-ı hilâfet olmak itibariyle padişahımız cumhur-u İslâmın da reisidir. Mücahedetamızın birinci gayesi ise saltanat ve hilâfet makamlarının tefrikini istihdaf eden düşmanlarımıza irade-i milliyenin buna müsait olmadığını göstermek ve bu makam-ı mukaddese-yi esaret-i ecnebiyeden tahlis ederek ulûl'emrin selâhiyetini düşmanın tehdid ve ikrahından azâde kılmaktır. Bu esasa göre Anadolu'da muvakkat kaydiyle dahi olsa bir Hükûmet reisi tanımak veya bir padişah kaymakamı ihdas etmek hiç bir suretle kabili cevaz değildir.

(*) Noktalı satırlar hatıratın orijinalinde mevcuttur. (OSK.)

Muhafazakârları daha ziyade memnun ve tatmin edebilmek için Meclis Reisi Meclisin küşadından evvelki harekât hakkında meclise izahat verdiği zaman mabeyn-i hümayuna berveçhi ati keşide etmiş olduğu bir telgrafı aynen okumuş ve telgrafın «İzmir vak'a-i müellimesinden pek mahzun olan kalb-i hümayunlarının bu nokta-i necata ait ilhamatı bu anda dahi hafıza arayı ihtihabımdır» fıkrasından sonra meclise bu ilhamatı şifahen de anlatmak istemiş ve padişahın nasıl millî harekâtın başlamasını arzu etmiş olduğunu izah etmişti.

11 Haziran 1335 (1919)

**Mabeyn-i Hümayun Cenab-ı Mülûkâne
Başkitâbet-i Celilesi Vasıtasıyla
Atabe-i Hümayun-u Cenab-ı Padişahiye**

Büyük millet ve mukaddes hilâfetin imad-ı sahih ve yegânesi bulunan saltanat-ı hümayunlarını Cenab-ı Hak masunu afât buyursun.

Şevketpenahım! Memleketin bugün uğradığı âfat-ı tazyik ve tehlike-i inkisam karşısında ancak zât-ı hümayunları başta olmak üzere millî ve mukaddes bir kudretin sayha-i mevcudiyeti vatani ve istiklâli devlet ve milleti ve hanedanı celilüşşanınızın altı buçuk asırlık mübecceci tarihi kurtarılabilir. Her tarafça bu içtihad ve kanaat yektâdır. En son huzur-u şahanelerinde şeref müsûle mazhar buyrulduğumda İzmir vak'a-i müellimesinden pek mahzun olan kalb-i hümayunlarının bu nokta-i necata ait ilhamatı bu anda dahi hafıza ârâyı intibahımdır.

Mecliste şifahen: Bu ilhamâtı izah etmek isterim. İstanbul'dan en son müfarakat edeceğim gün şeref müsule nail olmuşum. Bu esnada zât-ı hazreti padişahî Boğaziçinde bulunan İngiliz zırhlılarının saraya müteveccih olan toplarını göstererek görüyorsunuz dedi, ben artık memleket ve milleti nasıl kurtarmak lâzımgelseceğini tasavvurda tereddüde düşer oluyorum. Ve ellerini kaldırarak İnşaallah millet mütenebbih ve müteyakkız olur. Bu vaziyet-i elimeden gerek beni ve gerekse kendisini tahlis eder buyurmuşlardı; binaenaleyh maruzatımda arz etmek istediğim, bu ifade-i humâyunlarıdır.

Dilhah-ı mülkdarilerinden mülhemi azm ü imanla vazife-i acizaneimde müdavim bulunuyorum. İrade-i mülûkaneleri veçhile Sadrazam Paşa kulunuzu daima meham-ı umurda tenvir ve icabatını arz ve tatbik etmekteyim. Şu bir ay zarfında hem tekmiil Anadolu şahanelerinin vilâyât, elviye ve kazalarına ve hudud boylarına kadar olan effkâr ve amal-i millîye ve tekmiil kumandanların ve tabakat-ı memurinin hissiyat ve icraatına vukuf ve nüfuz hasıl ettim. Binnetice bariz bir surette tahkik ediyorum ki millet baştan aşağı uyanık olup istiklâl-i devlet ve milleti ve hukuk-u âliye-i saltanat ve hilâfeti teyid için kavi bir azm ü iman ile mücehhez bulunuyor. İstanbul'da iken milletin bu kadar kuvvetli ve az vakitte felâketlerde bu derece müteyakkız olduğunu tahayyül edemezdim.

Şevketpenahım! Bu evsaf ve vaziyette ve zâtı akdes-i hümayunlarına revabıt-ı lâyezel olan millet-i necibelerine tamamiyle istinad ve bil-mukabele bütün manasıyla bu millî ve vicdanî kuvvete müzaheret olunur. Son hatt-ı hümayunları umum milletin azim ve celâdetini artırmıştır.

İşte vicdan-ı millideki intibahat-ı ciddîye ve tecelliyat-ı cedideyi menfaat-i istilâcûyanelerine münafi gören İngilizler ve vatanın zararına da olsa İngilizlere mümaşatı meşlek edinen hafif seciyeliler bu kere âcizlerini biliğfal İstanbul'a celbe teşebbüs ediyorlar. Hâkân-ı celilüşşânına, milletine ve vatanına sadık ve bu uğurda ölümleri istihkar ile melûf kulları gibi bir kumandandan elbette hukuk-u saltanat-ı hümayunlarının ve milletin baka ve mevcudiyetinin düşmanı olanlara mümaşatkârlık beklenemezdi. (*)

Binaenaleyh abd-i memlûkleri bittabi Malta'ya gitmek veyahut en hafif olarak hal-i atalete mahkûm edilmek gibi ihtimaller karşısında bira-

(*) Ali Fuat Paşa'nın buraya kısaltarak aldığı Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması, gerçekten de TBMM'nin en yaşlı üyesi Sinop Mebusu Şerif Bey'in geçici riyasetinde açıldığı ilk günün ertesinde 24.4.1920 tarihli ikinci içtimada yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa Ankara mebusu olarak söz alarak ilk defa kürsüye çıkmış ve «Mütarekeden Meclisin açılmasına kadar geçen zaman zarfında cereyan eden siyasi ahval hakkında» çok geniş açıklamalar yapmıştır. Biri gizli beş celse devam eden bugünkü görüşmelerin üç celsesinde aralıksız Mustafa Kemal Paşa'nın bu tarihi uzun konuşması dinlenilmiştir. Bunun arkasından Mustafa Kemal Paşa «Hükûmet teşkilâtı» hakkındaki teklifini vermiş ve daha sonraki gün de reis seçilmiştir. Anılan uzun konuşmanın tam metni için bkz: TBMM. Zabıt Ceridesi D:İ, İctima Senesi: I İkinci İctima S. 6-30 arası (OSK.).

kıldım. Ve bittabi buna muvafakatte mazurum ve eğer icbar edilirse memuriyet-i acizanemden istifa ederek kemakân Anadolu'da ve sine-i millette kalacağım ve vezaif-i vataniyeme bu kere daha sarîh hatvelerle devam edeceğim. Tâ ki millet mazhar-ı istiklâl ve saltanat ve hilâfeti muazzama-i hümayunları masunu indiras olsun, layezali sadakat-i âbidanemin daima mütezayid olduğuna itimad-ı şahanelerini arz ve istirhama mücaseret eylerim.

Üçüncü Ordu Müfettişi
Fahrî Yaver-i Hazret-i Şehriyârî
Mustafa Kemâl

Büyük Millet Meclisinin siyaset-i dahiliyesi muhafazakârların siyasetine istinad ettiği vakit inhidam-ı dahiliyi istihdaf eden mahasım teşebbüsâtına karşı makam-ı hilâfet ve saltanat ve an'ânata merbut ve sadık kalmak suretiyle alınan vaziyet yerinde olmuş ve bu suretle ittihaz olunan tedbirlerin vahdet-i milliyeyi takviyeye çok medarı olmuştu. Bu esnada müfrit ve inkılâpperverler, Moskova'ya izam edilmiş olan hey'et-i murahhasanın bolşeviklerle bir ittifak-ı askerî akdedebileceklerine ve bolşeviklerin garp cephemize muavenette bulunabileceklerine kail olmuş ve bu neticeyi intizaren ihtiyari sükût etmişlerdi. Mezkûr hey'etin Ağustos bidayetinde göndermiş olduğu ilk raporlarda, arzu edilen şekilde bir ittifak-ı askerinin mümkün olamayacağının anlaşılması üzerine müfritler, gizli gizli şuursuzca bazı teşebbüsata tevessül etmiş ve meclisin siyaset-i dahiliyesindeki vahdeti ihlale sebebiyet vermişlerdi. İşte siyaset-i dahiliyede başlamış olan bu ittihatlılık her devrede başka başka suretlerle tecelli etmiş ve her halde millî siyasetimiz bundan mutazarır olmuştu. Yeni idarenin teessüsünden sonra takip edilen muhafazakârların siyaseti de millî siyasetimize tevafuk edememişti. Mamafî muhafazakârlarla müfritleri, teceddüd ve ıslâhat taraftarları birleştirebilir ve millî siyasetimizin daha o zamanlar esasları vaz edilerek bunun etrafında teşrik-i mesai edilebilir ve bu yüzden bir kaç defa başımıza gelmiş olan felâketlere sebebiyet verilmemiş olurdu.

Teceddüd ve ıslahat taraftarları şark veya garp ile muayyen bir neticeye varmadan inkılâp ve ıslahattan içtinap etmek istemişlerdi. Bu

zümreyi Meclis Reisi de dahil olmak üzere Hey'et-i Vekile azâsı ve bunların istinad etmiş olduğu mebusan grubu ve bazı münevver zevat teşkil etmişti. Bu zümrenin meclis dahilinde ve haricinde haiz olduğu itimada ve icrâi iktidara rağmen tesadüfen müfritlerle muhafazakârların (meclisin her şeye hâkim olması lâzımgeldiği) fikri etrafındaki ittifakına karşı ekseriya izhar-ı acz etmişti. İşte Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin zaafına ekseriyetle Meclisin hükûmete selâhiyet verilmemesi hususunda kolayca ittifak edebilmesi sebep olmuştu. Bu yüzden çıkmış olan buhranların ekserisi ya halledilememiş veyahut meclis reisinin bazan şahsî müdahalesiyle halledilebilmişti. Müfritlerin bazı şuur-suzca hareketleri önüne geçilemeyecek kadar mühim vekâyiin zuhuru-na sebep olmuştu:

Bunlar Düzce, Bolu ve Yozgat isyanlarından ve Yunan taarruzunun Bursa ve Uşak'a kadar genişlemesinden sonra siyaset-i dahiliyemizde ümitsizliğe düşünce ve garpla anlaşılmak hususunda da kat'î ümid edince ve bolşeviklerin ittifak-ı askerisi de temin edilemeyince her şeyin kaybedilmiş olduğuna hükmetmişler ve Rusya'daki Kızılordu'ya benzeyen «Yeşilordu» unvanı altında gizli bir cemiyet teşkiline başlayarak Moskova'daki Üçüncü Enternasyonale hoş görünmeyi düşünmüşler ve bu suretle mezkûr Enternasyonalin yardım ve muavenetine mazhar olabileceklerini sanmışlardı.

Üçüncü Enternasyonal de, müfritlerimizin bu teşebbüsünden önce, Türkiye'deki millî hareketin içtimaî bir inkilaba tahvilini temin maksadiyle merkezi Bakü'de olmak üzere bir Türk Komünist Fırkasının mekezi-i umumisini teşkil etmiş ve bu da Türkiye dahiline muhtelif ajanlarla nüfuz etmeye başlamıştı. Anadolu'nun birçok mahallerinde Yeşilordu ve Üçüncü Enternasyonal teşkilâtı yekdiğeriyle karıştırılmıştı.

Padişahlarının gayr-ı millî siyasetinden yeni kurtulup o zamana kadar, millî bir siyasetin mahiyetini henüz iyice anlıyamamış olan Anadolu'lular ne Yeşilordu'ya ve ne de Komünist Fırkasına fazla iltifat etmemişlerdi. Bu nevi teşebbüsler ancak bazı mevakide bazı hususî şahıslara tesir yapabiliyordu. Fakat bazı mebusların bu yeni cereyanlara kendilerini kaptırmış olmaları halkın yeni Millî İdareye olan rabitaları üzerinde fena tesirler icra etmekten hali kalmamıştı. Bu gizli teşkilât ve

cereyan orduya da sirayet etmeye başlamış ise de önüne geçilebilmişti. Yalnız Yozgat isyanında muvaffak olduğundan dolayı fazla takdir ve iltifatlara mazhar olmuş olan Etem ve müfrezesinin itaat ve inkiyad bu yeni cereyanlardan çok gevşemiş ve bu halin neticesi olarak yeni idareye olan rabitaları zafıylamıştı.

Her tarafta bir takım yanlış telâkkilere sebep olan Etem'in yeni idareye karşı olan isyan hadisesi hakkında burada bazı izahat vermeyi zarurî gördüm:

Etem ve kardeşlerinin Ankara'ya karşı isyan hadisesi Garp Cephesi kumandanlığım zamanına tesadüf etmemişti. Etem'in Adapazarı'nda arkadaşlarının teşvikiyle yazıp göndermek istediği mektuplar meselesinden sonra müfrezesinin daha çok inzibat ve inkiyad altına alınmasını zarurî görmekle beraber mezkûr müfrezenin tedrici bir surette muntazam bir kıt'a haline gelmesine karar vermiş ve aynı zamanda bu müfrezeden hiç bir kimsenin Ankara'ya gitmemesini muvafık bulmuş ve ona göre tedbirler almış ve tatbikine başlamışım. Maatteessüf Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti mezkûr müfrezeyi bana malûmat vermeksizin Eskişehir'den Ankara'ya celbetmişti.

Garp Cephesi Kumandanlığı teessüs ettikten sonra tekmil Millî Müfrezeler ya lağvedilmiş veya muntazam ordu teşkilâtı gibi idareleri tanzim ve temin edilmişti. Halbuki Ankara'dan avdet edip tekrar Garp Cephesi emrine girmiş olan Etem müfrezesi Ankara'dan almış olduğu bazı gayri resmî selâhiyetlerle kendisinin ve müfrezesinin muamele ve idaresinde daha çok istiklâl ve selâhiyet sahibi olmak istediği anlaşılmıştı.

Meselâ Etem Ankara'da Meclis salonunda samiin locasına girdiği zaman mebuslar tarafından kaimen selamlanmıştır ki, bu fazla teveccühün manasını anlıyamamış olan mumailayh çok mağrur olmuş ve ne yapacağını şaşırarak şunun ve bunun aleti olmuştu. Etem gibi basit düşünceli bir adam hakkında bu gibi veya başka türlü hareketlerin onu kolaylıkla küstahlığa sevk etmekten başka bir şeye yaramayacağı düşünülmemişti.

Hele bir mebus hakkında meclis riyasetinden aşağıdaki telgrafla talep etmiş olduğumuz mezuniyetin derhal mezkûr riyaset tarafından mev-

ki-i muameleye konulması ve Meclisin 31 Temmuz 336 tarihli celsesinde reye konmak suretiyle intac edilmesi hususu, hiç bir şeyle izah edilmek imkânı yoktur. İşte bu gibi muameleleri hazmedebilmek kabiliyetinden pek tabii olarak mahrum olan Etem'in bir gün çıldırarak memleketine ihanet edebileceği çok defalar tesadüf edilmiş hallerdendir.

Ankara'da Meclis-i Kebir Riyaseti Celilesine

Meclis-i Kebir azasından berayi teşkilât bir hafta mezuniyetle Adapazarı ve havalisine gönderilen Fuad Bey'in vazifesi müddet-i mezuniyeti dahilinde ifa edilemeyeceğinden lütfen temdd-i müddetle müsaade-i âlilerinin lüzumu mâruzdur efendim.

21 Temmuz 336

Umum Kuva-yı Tedbiye Kumandanı
Etem

Bu kadar selâhiyet ve nüfuzla Garp Cephesine âvdet etmiş olan Etem'i derhal Bozüyük'teki karargahıma çağırmakta ve hemen o gece Demirci istikametinde müfrezeşiyle hareket etmesini emretmekte tereddüd etmemiş isem de bu müfrezenin bu haliyle yeni ordu yanındaki vaziyetini aslâ muvafık göremediğimden buna cephede diğer kıt'alar-dan büsbütün ayrı ve uzakta bir mıntıka tahsis edilmesini ve ordu aksa-miyle bu suretle teması katetmesini münasip görmüştüm. Bu yeni va-zifesini, muvaffakiyetle birkaç hafta içinde ifa etmiş olan Etem'i bir müddet sonra nezdime celbederek müfrezesinin yeni ordu ile ahenkdar olarak hareket edebilmesi için tedrici bir surette bir ordu kıt'ası haline kalbedilmesi lâzımgeldiğini anlattıktan sonra hükûmetin emrettiği şek-le yani «seyyar jandarma müfrezesi» haline tebdil edileceğini tebliğ ettiğim zaman bu tebliğimi sükûnet ve dikkatle dinlemiş ve bu yeni şek-li kabul etmekte tereddüd etmemişti.

Birkaç gün sonra tekrar yanıma gelerek hastalığı hakkındaki ta-bip raporları müeddâsınca kendisine istirahat etmek üzere mezuniyet

verilmesini istemiş ve müfrezesinin kumandanlık vekâletine de suvari zabıtlığından yetişme kardeşi Tevfik Bey'in geçirilmesini rica etmişti.

Mumaileyhin, bu müracaatını bittabi kabul etmiştim. Bunun üzerine Etem evvelâ Eskişehir'e ve badehu Ankara'ya çekilip gitmiş ve Gediz taarruzunu yaptığım zaman müfrezesinin başına celbetmiş ve taarruzdan sonra tekrar mezuniyet vermiştim. Müfrezesi, zamanımda tamamiyle bir seyyar jandarma teşkilâtına kalbedilmişti.

Cephe kumandanlığından müfareketimden yirmi otuz gün sonra Etem isyan ettiği zaman 2500 kişilik müfrezesinden kendisine öteden beri sadık kalmış olan yalnız 100 ilâ 150 atlı iştirak etmiş ve mütebakisi zabıtlarıyla birlikte orduya iltihak etmişti. Eğer mezkûr müfreze itaat ve inzibat altına alınamayarak bir kıt'a haline konulamamış olsaydı Etem iki bin beşyüz kişiyi arkasından sürükleyebilirdi. Bu kadar kuvvetli bir müfreze ile de İnönü muharebesinde ordumuzu arkadan vurarak muharebenin neticesi üzerinde makus bir tesir yapabilirdi. Eğer bu olmamış ise, zamanımda bu müfrezenin itaat ve inzibat altına alınabilmesi bir felâketin zuhuru mani olmuştu. (*)

Bu bahse hitam vermezden evvel müfritlerin o zaman vaki olan bazı fena hareketlerine mukabil bazı iyi teşebbüsleri de olmuştur ki, o

(*) Zeybek Demirci Efe de Nazilli ve Denizli taraflarında halk içerisinde yetişme millî kahramanlarımızdandı. Yunan ordusunun İzmir'e ihracı esnasında pek çok yararlıklar göstermiş ve Aydın Millî cephesinin tesisinde yardımcı olmuştu. Fakat sonraları bu da Etem gibi hüsnü idare edilemediğinden bir takım feci vak'alara sebebiyet vermiş ise de merkezî hükûmete celbedilmemiş olması onu fazla şımartmamış ve onun kalbinde hükûmet korkusu denilen şeyi bırakmıştı. Etem isyanına tekaddüm eden günlerde ve Etem isyanında kıyam etmesi için çok çalışılmış ise de ciddi hiç bir şey yapamamış ve nihayet Kanunuevvel aylarında İçdecik'te Dahiliye Vekili Refet Bey tarafından ansızın bastırılarak mecruben esir edilmişti. Demirci Efenin şu akıbeti de benim, Etem'in Ankara'ya celbedilmemesi hakkındaki nokta-i nazarımı teyid eder. Etem İsyanı bastırıldıktan sonra denmiştir ki, Etem'in isyanı çok isabet olmuş, çünkü Etem gailisi başka türlü halledilemezdi. Hayır bir vak'anın neticesine göre hükmetmek doğru olamaz. Etem isyanından sonra Yunanlılar da taarruza başlamışlardı. Halbuki o zamanki garp cephesinin vaziyeti her iki düşmana karşı duracak bir kuvvet ve kudrette değildi. Bereket versin ki, Etem müfrezesinin büyük kısmı onun peşinden gelmemişti. (AFC.)

da milliyetçiliği ve halkçılığı halk arasında tamim ve takviyeye muvaffak olabilmış olmalarıdır. Muhafazakârlar ise millî birliği takviye suretiyle Millî İdarenin bidayetinde bunun teşekkül ve takviyesine hizmet edebilmişlerdi. Fakat yeni idarenin teessüsü ile zarurî olan netayicini idrâk hususunda izhar-ı acz etmiş olmaları bazı mühim mesailde anlaşılamamayı intac etmiş ve bu yüzden müttehid ve umumî bir millî siyasetin esasının vaz'ına şuursuzca mani olmuşlardı.

Teceddüd ve ıslahat taraftarları (Hey'et-i İcraiye) idare ve siyasette kâfi derece kabiliyet gösteremiyerek Meclisin siyaset-i dahiliyesindeki ittihatsızlığa mani olamamış ve bilakis bunlar da bu ittihatsızlık içerisinde sürüklenmişlerdi. Hey'et-i İcraiyenin, o zamanlar bu derece aciz mevkie düşmesi mühim gailelerin çıkmasına sebep olabilirdi. 14 Eylül 1336 tarih ve şifreli telgrafıma Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın tahriratla vermiş olduğu cevabın aşağıdaki bazı kısımları bu mütalaa ve fikirlerimi teyit etmektedir.

Mezkûr tahriratın 4 üncü maddesi nihayetinde deniliyor ki: «Memleketimizin fikir ve inkılâp taraftarı olan veya bu perde altında türlü türlü maksatlar peşinde koşan adamları da bu mehalik-i farketmeksizin bolşevik teşkilâtını takviye etmektedirler.»

Aynı tahriratın 7 inci maddesi nihayetinde: «gerek garp ve gerek şarka karşı dahilden inhidama mani olarak Yunan taarruzunun herhangi bir hatta tevkifine muvaffak olabilirsek davamızı halledecek kararı bulacağımız muhakkaktır.»(*)

Aynı tahriratın 8 inci maddesinde: «..... Mecliste ahiren meydana çıkan halk zümresi bizim tanıdığımız arkadaşlardır. Bunlar memlekette bir içtimâî inkilâbın kısmen olsun lüzumuna kani olanlardır. Bu teşebbüsün mehalikini ihata edememektedirler. Hükûmetten ayrı bir zümre yapmaktan vazgeçirmek istedik. Mümkün olamadı. Fakat şimdi halkçılık programı namı altında Hükûmetçe bir program kabul ettik. Halk zümresi kendiliğinden dağılmış gibidir. Hacı Şükrü Bey

(*) Mustafa Kemal Paşa'nın, o tarihlerde Yunan ordusunu mağlûp etmeği hatırlından geçirmedeği ve Yunan taarruzunun tevkifini bir muvaffakiyet addettiği yukardaki tahriratta sarahaten anlaşıyor.(AFC.)

gibi diğer bir çok arkadaşlar kafi bir tarzda başladıkları Yeşilordu teşkilâtıyla oynadılar. Bunu tevkif etmelerini kendilerine ihtar ettim. Kendi arzularını suhuletle tervic ettirmek isteyen bir takım kimseler hilekârâne bir surette komünizm ve sair teşkilâta taraftar olduğumu daima neşrediyorlar. Vaziyetim, arzettiğim gibi şark veya garp ile muayyen bir neticeye varmadan inkılâbattan içtinap etmek»

Millî Hükûmetin esaslı bir sebep yok iken maatteessüf nasıl zayıfladığını yukarda izah edebildiğimi sanıyorum. Şekl-i Hükûmetimize göre Hey'et-i İcraiye'nin bu gibi zamanlarda en ziyade sahib-i azim ve karar olması lâzımgelen şahsiyeti, Başkumandanlığı temsil eden Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekilinin olması lâzımgelirdi. Halbuki bu zat askeri ve siyasî hiç bir sebep yokken birden bire merkezî hükûmetin Ankara'dan Sivas'a nakline karar vermişti. Bu bapta Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletiyle Garp Cephesi Kumandanlığı arasında cereyan etmiş olan muhaberat aşağıdadır:

Harp zamanlarında, dahilî vaziyetlerin karışmasından dolayı Hükûmet otoritesi zayıflayabilir fakat başkumandan olan zat da bu zaafı bertaraf edebilecek kararlar alamayacak olursa, cephe kumandanlarının maruz kalacakları müşkilâtın çoğalması tabii ve şüphesizdir.

*Zata Mahsus ve Bizzat
Halledilecektir*

*Erkân-ı Harbiye-i Umumiye
1 Eylül 1336*

***Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa
Hazretlerine***

1 – Meclisin ve merkez-i hükûmetin Sivas'a nakline karar verilmiştir. Vesait-i nakliye temin ve tanzim edilir edilmez yani bir kaç gün içinde nakliyata başlanacaktır. Bu bapta mütalaa-i âlileri mercudur. (*)

2 – Terke mecbur olduğumuz arazideki vesait-i nakliyeyi geri mıntıkamıza nakletmeye Hey'et-i Hükûmetçe fevkalâde ehemmiyet verilmektedir. Bundan böyle bulunacağımız mıntikalarda vesaiti nakliye hususunda pek fakir bulunacağız.

(*) Bu maddede Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekilinin tereddüd ve kararsızlığı aşikâr bir surette görülmüyor. (AFC.)

3 – Şimendifer tahribatı harekât-ı askeriye esnasında ve düşmanın takarrübü anlarında yapabilmek imkânı şüphelidir. Halbuki önümüzdeki iki üç ay zarfında düşmanların istilâ hareketini durdurabilecek vasıtamız münhasıran şimendiferlerin tahribidir. Bu hususta fevkalâde itina edilmesinin temini mercudur.

4 – Asir kumandanı Muhittin Paşa İnebolu'ya geldi. Ankara'ya davet edildi. Müşarünileyhin Kastamonu mıntıkasına tayini mütalaasında yım. Harekât esnasında garp ordusunun Sakarya şimalindeki kıtaat ve mıntıkaları garp ordusunun emrinde olarak idare eder. Kastamonu'daki Osman Bey buraya tesadüf edecek fırka kumandanlığında daha faydalı olabilir. Mütalaa-i devletlerine muntazırım.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili

Miralay İsmet

Dakika tehir edilmeyecektir

Bizzat hallolunacaktır

Adet: 82

2 Eylül 1336

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili

İsmet Beyefendiye

C: Eskişehir etrafında kuvvetli bir ihtiyat toplamağa ve düşmanın ilerliyecek kollarından birisi aleyhine müsait bir netice halinde taarruza matuf hareketimizden halk kuşkulunmuş ve bedhahan bu hareketi bir karar şeklinde göstermeye başlamışlardır. Şedid ve örfî hareketlerle bu cereyanın pek az zamanda önüne geçileceğini ümit ederim.

Cepheye mücavir manatığın her tarafına atılan beyannamelerin halka az veya çok tesir yapmış olması da variddir. Bunlar toplattırılmış ve mukabil propaganda neşriyatına başlanmıştır. Böyle ordunun manevra yaptığı ve vaziyetin henüz emin bulunduğu bir sırada Ankara hükümetinin yerinden oynamasının tekmi Anadolu'yu ve bilhassa Garp Cephesi kıtaatını ve harekâtımızı alt üst edeceği kanaatinde olduğumdan bundan kat'iyen vazgeçilmesini ve Ankara'nın tahliyesinin ancak Eskişehir'i terke karar vereceğimiz sırada mevzuubahs olabileceğini arza mecburum. Hususat-ı saire hakkında ayrıca maruzatta bulunacağım.

Garp Cephesi Kumandanı

Mirliva Ali Fuat

Şifre
Zata mahsustur

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye
4 Eylül 1336

Garp Cephesi Kumandanlığına

C: 2.9.1336

Sivas'a nakil kararının bilfiil izhar ve ihzarına nasıl olsa bir vakit geçecektir. Daha meclise malûmat verilmemiş ve kararı alınmamıştır. Birkaç gün içerisinde henüz meydana çıkarılacak bir şey yoktur. Nakil zaman-ı kat'isinden ayrıca arz-ı malûmat edilecektir. Ancak düşman harekâtı istilzam etmesi dahi nakil keyfiyetinin binnisbe sakin ve daha kuvvetli zamanda hazırlanması veya yapılması lâzımdır. Bu halde vukubulacak dedikodu ve telaşları ordunun şiddetle bastırması ve asabı teskin edebilmesi mümkündür. Fakat Eskişehir'in terki gibi ordunun meşgul olduğu bir zamanda merkezin naklinden tevellüd edecek sarsıntı daha müessir olabilir. Bu cihet-i nazarı dikkati âlilerine arz ederim. Mütalamız, garp ordusu Eskişehir etrafında ve kumandanlar yeni mıntıkalarında tertibatlarını ikmal ettikten sonra düşman hareket etmezse ordu en kavi vaziyette bulunacağından nakil sarsıntısının bu devir esnasında hallolunması merkezindedir. Ahval ve kararlardan aleddevam arzı malûmat edileceği tabiidir efendim.

4.9.336 tarih ve 32 numaralıdır

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili
Miralay İsmet

Gelelim asıl meseleye; yani meclisin küşadından sonra hudus eden idarî ve siyasî cereyanlara. Bunlar da şöylece hulâsa edilebilir:

Büyük Millet Meclisi'nin hin-i küşadında vahdet ve azm-i millî tahakkuk edebilmişti. Çünkü meclis memleket idaresini ele almağa başladığı zaman halkın mühim bir kısmı da meclisi tanımağa başlamıştı. Bu da, şüphesiz milliyetperverlerin bir buçuk seneden beri büyük bir hamiyet, fedakârlık ve feragatle çalışabilmiş olmalarının neticesi idi. Esasen Ankara'da yeni idarenin teessüs edebilmiş olması milliyetperverlerin takip etmiş oldukları siyasetin vaziyetine uygun olmasındandı.

Meclisin açılışında görülen birliğin, yukarda arzolunan vak'a ve hadiseler sebebiyle zayıflamağa başlayarak bazan Millî İdarenin kendiliğinden dağılmasına intac edecek kadar tehlikeli olması gibi haller, İnönü önlerinde Yunan ordusu tevkif edilinceye kadar ve Türk-Rus muhadenetnamesinin akdine (16 Mart 1337) kadar devam etmişti.

Meclisi teşkil eden muhtelif unsurların, başlangıcında bir birlik siyaseti takip edebilmelerine rağmen Yunan ordusunun fazlaca içerilere girebilmiş, garbın dahilî inhidam teşebbüslerine bir de şarkın içtimai inkılâp hareketleri gibi teşebbüsleri inzımam etmiş olması ve bolşeviklerle ilk münasebette ümitbahş bir neticenin elde edilememesi ve Hey'et-i İcraiye'nin tam bir otorite tesisine muvaffak olması gibi ahval mezkûr unsurlar arasındaki birliği zaman zaman ihlâl e kafi gelmiş ve şuursuzca inkisamlarını (bölünme) mucip olarak Millî İdareyi zafa uğratmışlardı. Bu inkisamın o zamanlarda üç grup halinde inkişaf etmiş olduğu tesbit edilmişti.

Birinci grubun dahilî siyaseti, sulh zamanına kadar filiyata inkılâp etmemek şartıyla halkçılık ve ıslahat-ı ahrârâne esasatına dayanan bir siyasetle icmal edilebilir. Bu grupta Meclis Reisi, Hey'et-i İcraiye azaları ve bunlara taraftar olan mebuslar görünmüştü. Bu grubun siyaset-i hariciyesi, evvelâ Yunan taarruzunu tevkife çalışmak ve buna muvaffakiyet hasıl olursa istiklâl davasını garp ve şarkla halledebilecek bir karar bulmak ve bunlarla muayyen bir neticeye varmadan önce inkılâp hareketlerinden tamamiyle içtinap ederek muhafazakâr bir siyaset takip etmekte.

İkinci grubun dahilî siyaseti kaybedilmekte bulunan tamamiyet, istiklâl ve saltanat-ı meşruteyi kurtarmak üzere Ankara'da muvakkat olmak şartıyla millî bir idare tesis edebilmek ve bu idare maksadında muvaffak olur olmaz her şeyi aslına irca etmekten ve her nevi inkılâbî hareketlerden tamamiyle çekinmekten ibaretti. Bunlar, siyaset-i hariciyede ise birinci grupla tamamiyle aynı fikirde idiler.

Üçüncü grup dahilî ve haricî siyaseti tefrik etmeksizin Türkiye, Türkiye'nin garp emperyalizmine karşı yalnız başına başlamış olduğu mücadeleyi başaramayacağına kanaat getirmiş ve bu yüzden ümitsizliğe düşerek Türkiye'de Rus Üçüncü Enternasyonalinin arzusuna muvafık bir içtimai inkılâp yapmağı göze almıştı. Bu sayede Rus Sovyet Hü-

kûmetinin ittifak-ı askerisini ve azamî muavenetini temin edeceğini sanmıştı. Yani garp emperyalizmine karşı istiklâl ve vahdetimizi temin için dost vaziyeti almış olan bolşevikliğin ittifakını temin maksadıyla her şeyi göze almak.

Esas itibariyle üç grupta tamamîyet ve istiklâl namı altında ittihat edebilmişlerdi. Fakat vesaitin intihabında aralarında o kadar derin fasilâ vardı ki, bunlar millî dava için çok tehlikeli olmuştu.

Mevki-i iktidarda bulunan birinci grubun yani Hey'et-i İcraiye-nin idare ve siyaseti de maatteessüf tamamîyet ve istiklâli temin edebilecek kuvvet ve kabiliyette değildi. Çünkü mezkûr grubun millî bir idare ve siyasetinin haiz olması lâzımgelen kendi kuvvet ve kudretine inanmak ve itimat etmek, azm ü karar sahibi olmak, aslâ tereddüt etmemek her şeyi evvelden vuzuh ve saharatle görüp ona göre karar ittihaz etmek ve kararında sebat göstermek gibi evsافتan mahrum bulunuyordu. Hey'et-i İcraiye-nin bu zaafı hali meclisin siyaset-i dahiliyesini teşettüte uğratmıştı. Bu gibi zamanlarda eğer Hey'et-i İcraiye kuvvetli ve muktedir olabilmiş olsaydı teşettüte meydan kalmazdı. Maatteessüf o vakitki Hey'et-i İcraiye de bu saydığımız hasail kâfi derece mevcut değildi. Filvaki Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa şahsî müdahale ve siyasî tertipleriyle bazı mühim buhranların önüne geçmeye çalışmış ve muvaffak olmuştu. Fakat bu nevi müdahalelerden bazılarının sonraları, aleyhe çıktığı da görülmüştür. Hey'et-i İcraiye-nin o zamanlar yalnız Yunan ordusunu tevkif etmeye çalışmakla tamamîyet ve istiklâlin kurtarılamayacağını anlayamamış olması, yukarda saydığımız evsافتan mahrum olduklarına bir delil olamaz mı?

Siyaset-i dahiliyede görülmüş olan bu zaaf maatteessüf bir türlü bertaraf edilememiş ve bilakis pek çok buhran ve tehlikelere sebep olmuştu. Bazı nagihani vaziyet tebeddülleri ve hadiseler, vukubulan buhranların istikamet ve cereyanlarını tebdil edememiş olsaydı iki senelik himmetler yok olabilirdi. Tarihin bu dönüm noktaları ne kadar tevil edilmek istenirse istensin maruzatımın tamamıyla hakikat olduğuna kaniim.

12 – Garp Cephesinin Teşrinievvel 1336'daki vaziyeti Gediz taarruzu (24, 25 Teşrinievvel)

Bilhassa Eylül ve Teşrinievvel (Ekim) aylarında siyaset-i dahiliyemizde hasıl olan zaaf, dahilen inhidamımıza çalışan muhasımlarımızı ümide düşürmüş ve bunun üzerine bunlar, Ankara'nın cenubunda ve Garp Cephesinin gerilerinde ve Yunan ve Fransız işgal mıntukaları arasında mühim bir isyan çıkarttırmağa muvaffak olmuşlardı. İsyan sahası, her tarafta ittihaz kılınan tedabirin sür'atine rağmen çabucak Konya - Karaman - Yenişehir - Bozkır - Akseki - Alâiye - Manavgat - Taşagül - Karaağaç - Yalvaç - Ilgın mıntukasına kadar tevessü etmişti. Garp Cephesinden, Ankara'dan ve Kilikya'dan gönderilmiş olan müfrezeler, kuva-yı tedbiye kumandanlığına tayin olunan Dahiliye Vekili Miralay Refet Bey kumandasında olarak teşrinievvel nihayetlerine doğru mezkûr isyanı muvaffakiyetle bastırabilmişti.

Garp Cephesi Kumandanlığının bilfiil işe başladığı 336 senesi temmuzundan Teşrinievveline kadar geçmiş olan üç ay gibi az bir zaman zarfında kuva-yı milliye teşkilâtı yerine yeniden teşkil edilebilmiş muntazam, muallim (talim) ve her nevi harekete muktedir küçük bir ordu vücude getirebilmişti. Bu ordunun kuruluşu aşağıdadır: (*)

Burada Garp Cephesi Kumandanlığının kendi vasıtaları himmet ve gayretiyle teşekkül edebilmişti. Bu ordunun sür'atle teşekkülüne hizmet etmiş olanların başında Garp Cephesi Kumandan Vekili Diyarbakirli Mirliva Kâzım Paşa hazretleri bulunmuştu.

Bu tarihe kadar Müdafaa-i Milliye Vekâleti Ankara'da ancak bazı teşkilât vücude getirebilmiş ve fakat bunlarla hiç bir cepheyi takviye edememişti. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletine gelince; en mühim yığınakların en çok tehlikeli ve tehdid edici hasım kuvvetlerine karşı yapılması lâzımgelseğine pek çok ehemmiyet verememiş olmalıdır ki, başka cephelerden hattâ tek bir askeri bile Garp Cephesine getirtmemiştir.

336 senesi teşrinievvelinde, 23.800 tüfek ve 53 top ve 85 makinelili tüfek ve 7 tayyare ve bir çok hususî teşkilâttan terekkep etmiş bulunan

(*) Bu kuruluş tablosu (Mükerrer 102) bölümün sonuna konulmuştur.

Garp Cephesinin yeni ordusu, Yunan ordusunun Bursa ve Uşak'ta bulunan dokuz piyade fırkalık kısmının nısfı ile sülüsü arasında bir kuvvet kadar telâkki edilebilmiş olsa bile, umumî harbin mütarekeye tekaddüm eden günlerinde hiç bir Osmanlı cephesinde bu kuvvet ve kudrette bir ordumuzun maatteessüf kalamamış olması gözönüne alındığı takdirde pek az vakitte teşkil edilebilmiş olan bu yeni ordumuzun ehemmiyeti daha çok tebarüz edebilir.

Yedi yüz seneden beri uğurunda mütemadiyen kan dökülmüş olan idareden ayrılıp henüz milletçe mahiyeti anlaşılamamış olan bir idare namına üç ay zarfında yoksuzluk, anarşi ve isyanlar içerisinde teşkil edilebilmiş olan bu ordu kıymet-i maneviye ve talim ve terbiyesi itibariyle Yunan ordusunu ilerde esasından mahvedebilecek olan bir ordunun pek kuvvetli bir çekirdeğini teşkil edebileceği umidini verebilmişti. Bu ordunun Gediz taarruzundaki muharebede gösterebildiği yüksek kabiliyet ve cesareten anlaşılabilmisti ki, bu yeni ordu, âtiyen muktedir kumandanlar idaresinde harikalar gösterebilecekti. Sonradan gelen vak'alar bu fikrimde isabet olduğunu göstermişti.

Kumandanların gayret ve himmetleriyle bu orduda demir gibi bir itaat ve inkiyad teessüs edebilmişti. Yeni Millî İdare için sonraları tehlikeli olacağını düşünmüş olmalılardır ki, bu orduyu dağıtmaya ve hiç olmazsa yıpratmağa ve daha fazla büyümesine mani olmağa çalışmışlarsa da muvaffak olamamışlardı. Eğer bu ordu, söylenmek istenildiği gibi düşmana karşı hareket edebilmek için kuvvetçe tefevvuk edebileceği zamanı beklemiş olsaydı devam edecek olan bu atalet ve intizar devresinde milletin emniyet ve itimadına mazhar olamayacak ve belki bu yüzden kaybedebileceği manevî ziyayı düşmanın münferit ve zayıf kalmış olan bir kısmına karşı kazanabileceği muvaffakiyet esnasında verebileceği maddi zayıttan aşağı olamayacaktı.

Bundan evvelki bahiste siyaset-i dahiliyemiz hakkında arz-ı mâlûmat edilirken denmişti ki, zaaf ve vehme düşen Hey'et-i İcraiye bir aralık ifratperverler gibi kendi kuvvetlerimize itimad etmemeye başlamıştı. Bunun neticesi olarak bolşeviklerin fiilî müzaharetini temin edebilmek için Üçüncü Enternasyonale merbut bir Türk Komünist Partisi'nin teşkiline müsaade etmişti. (Bundan sonraki mebhaste bu meseleye dair kâfi mâlûmat bulunacaktır.)

Bu sebepten Hey'et-i İcraiye'nin her şeyden önce ordumuza itimad etmesini temin etmek lâzımgelmişti. Yoksa bundan evvelki mebhaste arz edildiği gibi Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti yalnız Hükûmetin Ankara'dan Sivas'a nakli ile iktifa etmeyecek ve Garp Cephesini de lüzumsuz yere pek çok gerilere çekecekti. Bu yüzden ordu pek zengin olan Garbî Anadolu menbalarımızdan mahrum edilmiş olacaktı.

Düşmanın Bursa ve Uşak gibi kuvvetli yığınları ihmal edilerek onun zayıf olan Gediz müfrezesine karşı cür'et ve sür'atle yapılacak bir taarruzun umumî vaziyet ve hareket üzerinde bir tesiri olamayacağı iddia ve tenkid edilmiş olsa bile düşman cephesinin zayıf bir noktasına ansızın tevcih edilmiş olması itibariyle ve o vakitki malûm olan vaziyet ve halet-i ruhiye de gözönüne getirilecek olursa hasmın maneviyatı üzerinde fena ve kendi maneviyatımız üzerinde iyi bir tesir yapacağı şüphesizdi. Ezcümle öyle de olmuştu.

Anadolu'nun geniş yaylaları üzerinde hareket etmekte olan düşman ordusunun hareket sahasının genişliğine nisbeten kuvvetçe zayıf bulunması ve bizim ise, istiklâlimizi kurtarmak uğrunda azm ü imanla ileri atılmamız gibi bir hususiyet düşünülecek olursa, normal zamanlarda askerî bakımdan nazar-ı dikkate alınması lâzımgelen prensiplerin o vakitki askerî vaziyetimizde hesaba alınmaması bir hata teşkil etmezdi. Çünkü her saha ve istikamet ordumuza güzel bir üs ve kuvvet menbaı ve fakat tersine olarak düşman için bir zaaf olmuştu.

Yunan ordusunun ciddî bir muharebe vermeksizin, pek az zayıyla tâ Anadolu içerilerine kadar gayet kolaylıkla ilerliyebilmiş olması, bu ordu mensuplarında her nevi muvaffakiyetin, yalnız ileriye yürümekle mümkün olabileceği fikrini vermişti. Vaziyetin tarafımızdan bir hareketi icap ettirip ettirmeyeceğini düşündüğümüz vakit Yunan ordusunda yerleşmiş olan bu yanlış fikri kaldırmak lâzımgelmişti.

Gediz taarruzunu icap ettirmiş olan siyasî ve askerî sebeplerin üstünde diğer mühim bir sebep daha vardı: O da şekl-i hükûmetin değiştirildiği ve inkılâbın devam ettiği bir zamanda yeni idare namına teşkil edilmek istenilen ordunun, esir Halife ve Padişaha karşı isyan etmiş olan milleti gûya tedib maksadiyle Anadolu içerisine girmiş olan Yunan ordusuna karşı vatani müdafaa ve bu uğurda muharebe etmesi zamanı

çoktan hulûl etmiş bulunuyordu. Filvaki Gediz taarruzu yapılmazdan önce, bazı küçük müdafaa muharebeleri yapılmıştı. Fakat bunların hiç biri yeni ordunun yeni idareye sadık kalarak haricî düşmana karşı bütün şiddet ve fedakârlıkla harbetmesini temin edemezdi. İşte mühim olan bu tecrübeyi yeni orduya yaptırabilmek ve buna bütün azm ü imaniyle muharebe ettirebilmek kabiliyetini verebilmek için en müsait zamanın Gediz'deki münferit düşman piyade fırkasını yalnız yakalayabilmek ve buna taarruz etmek olduğu şüphesizdi.

Geniş düşman cephesinin zaif bir noktasına azamî kuvvetle taarruz edebilmek ve muvaffak olabilmek için düşünülecek bir çok mühim tedbirler arasında, cephanenin ikmalî meselesi de vardı. Bunun da İtalya'dan getirileceği anlaşılınca Gediz - Derbent'te yalnız başına vaziyet almış olan düşman fırkasına karşı taarruza karar vermiştim. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti bu taarruza evvelâ muvafakat etmemiş ise de sonraları muvafakat etmişti.

Gediz - Derbent düşman mevziine nasıl taarruz edilecekti?

Gediz taarruzundan evvel Garp Cephesi kıt'alarının konusu; 24 üncü fırka Kumandanı Suvari Kaymakamı Atıf Bey.

Fırkaya bağlı hususî kıt'alar:

Gökbayrak taburu: İzmit - Bahçecik.

Millî taburlar: İnegöl ve Yenişehir'de

Birinci süvari livası: Yenişehir

24 üncü fırka kıt'aları: Pazarcık-Nazif Paşa arasında ihtiyatta

Bir numaralı kuvve-i seyyare: Çavdarhisar'da

XII inci Kolordu Kumandanı Piyade Miralayı Fahrettin Bey.

23 üncü fırka: Dumlupınar'da

Müretteb fırka: Afyonkarahisar'da

57 nci fırka: Denizli'de

Ertuğrul Grubu Kumandanı Piyade Miralayı Kâzım Bey.

11 inci fırka; 61 inci fırka: Eskişehir-Seyidgazi arasında.

Cephe kıt'a ve kolları: Eskişehir, Afyonkarahisar, Konya

Gediz taarruzu başlamazdan önce Yunan ordusu hakkında alınan malûmat hülâsası:

Üç Yunan piyade fırkası: Bursa-Aksu arasında
Dört Yunan piyade fırkası; bir suvari livası: Uşak ve civarında
Bir Yunan fırkası: Gediz-Derbent arasında
Bir Yunan fırkası: Nazilli-Sarayköy arasında

Gediz taarruzu için Garp Cephesinin yapmış olduğu yığınaklar:

Garp Cephesi Kumandanı: Mirliva Ali Fuat Paşa (aynı zamanda merkez grubu kumandanı)

Erkân-ı Harp Reisi: Binbaşı Saffet Bey.
Sağ cenah grubu: Suvari Kaymakamı Atıf Bey
Gökbayrak taburu
Birinci suvari livası
24 üncü fırka emrindeki millî taburlardan başka
Kütahya millî alayı
Mebus Rıza Bey müfrezesi
Karacaşehir müfrezesi
24 üncü fırka kıt'aları

Merkez grubu
Ertuğrul grubu
11, 61 inci piyade fırkaları
Bir numaralı kuvve-i seyyare
Cephe kıt'a ve kolları

Sol cenah grubu: Miralay Fahrettin Bey
23 ve mürettep piyade fırkaları
Cephe ihtiyatı: 57 nci fırka(*)

Taarruz için 17 Teşrinievvelden itibaren harekete başlanmış ve her nevi ileri hareket 23 Teşrinievvelde hitam bulmuştu. Yalnız taarruz grubunun (merkez grubu) ileri hareketi geceleri yapılmıştı.

(*) Bu fırka Afyonkarahisar'a gelerek cephe ihtiyatını teşkil edecekti.

Bu taarruzî hareketimiz, düşman tarafına, Türklerin kuvvetli müfrezelerle ya Bursa'ya veya Uşak'a baskın yapacakları suretinde işaa edilmişti. Hakikat-i halde ise hareketimiz şöyle yapılacaktı.

Sağ cenah grubu düşmanın Aksu mevzilerine kuvvetlice nümayişler yapacaktı.

Taarruz grubu, (merkez grubu) Gediz şimali şarkisinde bulunan düşmanın Derbent mevziine 61 inci fırkasıyla şimalden ve 11 inci fırkasıyla de Şark ve cenuptan ihata edecek veçhile taarruz edecekti.

Birinci kuvve-i seyyare Gediz istikametinde düşmanın gerilerine taarruz edecekti.

Onikinci kolordu, Uşak istikametinde kuvvetlice nümayişler yapacaktı.

22/23 Teşrinievvelde, Sağcenah grubu nümayişi yapacak kıtâtiyle İnegöl garbine ve merkez grubu 61 inci fırkasıyla Doğancılara ve 11 inci fırkasıyla Gönen'e ve birinci kuvve-i seyyare ile on ikinci kolordu İslâm köyüne gelmişti.

Cephe kumandanı ile Erkân-ı Harbiyesi 11 inci fırka ile hareket etmişti.

23/24 Teşrinievvelde, her taraftan düşman mevzilerine takarrüb edilmişti. 24 Teşrinievvel sabahı, cenah grupları nümayişler icra etmiş ve merkez grubu ise Derbent mevziine taarruza geçmiş ve Gediz'e de yaklaşmıştı.

24 Teşrinievvelde, düşman ordusu intizar etmediği bir hareketimize maruz kalmış ve mukabil harekete kalkışmamıştı.

Bizim o vakitki kanaatimize göre düşman bu taarruzumuzun mahiyetini anlayamamış ve binaenaleyh yapmak istediğimiz baskın hareketi muvaffak olmuştu.

Çünkü düşman 24 Teşrinievvelde hiç bir taraftan mukabil harekete geçememişti. 24 Teşrinievvelde sağcenah ve merkezde şiddetli ve kanlı muharebeler olmuştu.

11 inci fırkanın 24 Teşrinievvelde Derbent mevziine icra etmiş olduğu üç hücumun muvaffak olamaması birinci kuvve-i seyyarenin bütün gün Gediz'deki bir düşman taburu karşısında atıl kalmasından ve

hiç bir hareket yapmamasından ileri gelmişti. Bu kuvve-i seyyarenin bütün kuvvetiyle Gediz'deki düşman taburunu(*) mağlup ederek Derbend mevziini geriden ve cenuptan vurarak ihata etmesi hakkında vermiş olduğum emirleri yapamamıştı.

24 Teşrinievvel akşamı 61 inci fırkanın derbend mevziini şimalden iyice ihata ve tazyik etmesi üzerine düşman 24/25'de Derbend ve Gediz'i tahliye etmiş ve Hamidiye hanına kadar ric'at etmişti. 24/25 gecesi birinci kuvve-i seyyarenin Gediz karşısında yerinde mihlanıp kalması yüzünden, düşman ric'atini rahatça yaparak bir zayiata uğramamıştı.

24 Teşrinievvel muharebesinden şunlar anlaşılmıştı: Düşman, taarruzumuzdan daha önce haber alabilmiş olsaydı 24'de Bursa ve Uşak cephelelerinden taarruza geçerek bizim cephenin merkezine topladığımız fırkaların cenah ve gerilerini tehdid edebilirdi. Fakat böyle bir hareketimizden haber alamadığı içindir ki düşman 24'de hareketsiz kalmıştı. Mamafî 24 akşamına kadar inkişaf etmiş olan taarruzumuzdan, düşmanın, hareketimizin mahiyetini anlayabilmiş olduğu farz ve kabul edilebilirdi. 25'de, düşmanın 24'de yapamamış olduğu mukabil harekete artık hiç bir mani kalmamıştı. Bu hesaba göre Gediz - Derbend'deki düşman fırkasını mağlup edebilmek için ancak bir günlük taarruz hareketine, manî vaziyet müsaade edebilirdi ve fakat onu; bütün kuvvetimizle takip edemezdik. Böyle yapmayıp da 24/25'deki düşmanın ric'at(**) hareketine kapılıp onu ertesi günü bütün kuvvetimizle takibe koyulmuş olsaydık, cephe kısmı küllisini, düşmanın cenahlardan yapabileceği ihatalı taarruzlar karşısında pek tehlikeli bir vaziyete sokabilirdik. Derbent'teki düşman fırkasını 24 akşamına kadar mağlup edebilmiş veya edememiş olsak, düşmanın Bursa ve Uşak grupmanlarının ihatalı taarruzlarından yakayı kurtarmak için merkez grubumuzun düşmanla temasta kalacak olan (birinci kuvve-i seyyare müstesna) 24/25'de muharebeyi keserek geri çekilmesi lâzımgelirdi. Malzemenin yoksuzluğundan kıt'alar arasın-

(*) Bu kuvve-i seyyare Gediz muharebesindeki kuvvet ve kudretinden daha zayıf olduğu halde üç ay evvelisi Demirci'de düşmanın bir alayını mağlup edebilmişti. (AFC).

(**) Hatıratın orijinalinde «ric'at» (gerileme) kelimelerinin hepsi «rüc'at» olarak yazılmış olup tarafımızdan değiştirilmiştir. (OSK.)

da telefon muhaberesi tesis edilememiş olduğundan muharebenin kat'iyetle geri çekilmek emrinin bir az miadından evvel verilmesi iktiza ediyordu. Bu maksatlardır ki, cephe kumandanı nezdinde bulunduğu 11 inci fırka kumandanına nokta-i nazarını bildirdikten sonra saat onsekizde muharebenin kat'î hakkındaki emrini vermiş ve diğer kıt'alara da icap eden emirleri vaktinden bir saat evvel tahriren göndertmişti. 24 Teşrinievvel akşamı, vaziyetin bu inceliğini idrâk ve takdir edememiş olanlar, düşman Derbendi bırakıp ric'at ettiği halde neden muharebeyi kesip geriye çekildiğimiz hayret etmişlerdi. Halbuki yukardaki izahtan ortada hayret edilecek hiç bir şey olmadığı kolaylık anlaşılır.

25 Teşrinievvelde düşman bilhassa Bursa cephesinde faaliyete geçmiş ve bir kuvvetli fırka sağcenah grubumuza taarruza başlamıştı. Sağcenah grubumuz Yenişehir-İnegöl hattına çekilerek bu hatta mukavemet edebiliyordu.

Merkez grubunda, birinci kuvve-i seyyare geç kalmış olmakla beraber düşman fırkasını tazyike başlamış ve nihayet Hamidiye hanında bununla temasa gelebiliyordu. Gediz muharebesindeki hareketsizliği telâfi etmiş olmak için iyice yerleşmiş olan düşman dümdarlarına taarruz etmek istemiş ise de muvaffak olamamıştı. Merkez grubunun diğer kıt'aları 25 Teşrinievveli, 23'deki mevkillerinde istirahatle geçirmişler ve 26 Teşrinievvelden itibaren Eskişehir'e doğru yürüyüşlerine başlamışlardı.

Onikinci Kolordu 25'de Dumlupınar mevziine çekilmeye başlamış ve düşman da bunu takip etmiş ise de aralarında muharebe olmamıştı.

26'da düşman hiç bir tarafta faaliyet göstermemişti. Bundan sonraki günlerde, iki taraf, Gediz muharebesinden önce olduğu gibi muharebe temasını kaybetmiş ve sükûnetli vaziyetlerini almışlardı.

Gediz taarruzunda, yeni ordumuz yürüyüş ve manevrada kâfi derece kabiliyet gösterebilmiş ise de taarruz hareketinde, ateşle üstünlük ve ileriye yürüyüş hareketlerini iyice idare edemedikleri anlaşıldığından kıt'alarımızdan bundan sonraki talimlerinde muharebe kabiliyetlerinin artırılmasına çalışmak ehemmiyet kesbetmişti.

Birinci kuvve-i seyyarenin başında Etem ve kardeşleri gibi millî kumandanlar kalacak olursa, seyyar jandarma müfrezesi haline konmuş

olan bu müfrezenin yeni ordunun suvari uzvunu teşkil edemeyeceği anlaşılmıştı.

Gediz taarruzu münasebetiyle Büyük Millet Meclisi Garp Cephesi Kumandanlığını nasıl tebrik etmişti:

Garp Cephesi Kumandanlığına

26 Teşrinievvelde dört maddeli raporunuz alındı. Garp ordusunun muvaffakiyet-i kahramananesi kemal-i sürurla anlaşıldı. Tebşirat-ı samileri yarınki içtimada Büyük Millet Meclisine izahaten arz olunacaktır. Şimdiden tebrikat ve takdirat ve itimad ve hürmet-i umumiyeyle iblağ ile kesb-i şeref eylerim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Büyük Millet Meclisinin hafi bir celsesinde Gediz taarruzu münasebetiyle Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili İsmet Bey'in vermiş olduğu izahat aşağıdadır:

İsmet Bey (Erkân-ı Harbiye Vekili) Garp cephemizde son günlere kadar şayan-ı kayıt mühim bir hadise olmamıştı. 24 Teşrinievvel sabahı Gediz istikametinde Gediz üzerine bir hareket-i taarruziye tevcih ettik. Sisli ve pek yağmurlu bir havada sabahleyin erken başlayan bu muharebe çok kanlı ve muannidane bir surette geç vakte kadar devam etti ve düşman uzun müddetten beri Gediz etrafında hazırlamış olduğu mevzileri büyük zayıatla terketmeye mecbur oldu. 25 Teşrinievvel sabahından itibaren muharebenin diğer safahatı cereyan ediyor ve tarafımızdan takip ediliyor. Dün akşam geç vakit aldığımız malûmatta Hamidiye Hanı ki, Uşak şimalinde oradaki dümdar kıtaatın tarafımızdan tazyik edildiği bildiriliyordu. Gediz'deki düşmanın esaslı bir surette hazırlatığı ve lâakal 10.000 kişi olduğu anlaşıyor. Muhtelif raporlar hulâsa edilirse her cepheden ziyade orada düşman zayıat vermiştir. Ve çok sarsılmıştır.

Uzun müddetten beri ithal ettiği erzak ve cephanesini terketmeye mecbur kalmıştır. (*Bravo sesleri*) 25 Teşrinievvelde düşman bilmu-

kabele İnegöl ve Yenişehir cephesinden bizim aleyhimize taarruza geçmiştir. Yine o cephede her tarafta muannidane ve kanlı muharebeler 24 saat devam etmiştir. Ve düşman akşama doğru her cephede, sarkıntılık ettiği her yerde mevzi-i aslilerine tardedilmiştir.

Dün 26 Teşrinievvel Bursa cephesi suret-i umumiye sükûnetle geçti. Bu cephede harekâtımızın vaziyet-i umumiye nokta-i nazarından mühim bir mahiyet ve manası vardır. O da son vaziyetlerden sonra dahilde vücade getirilen büyük bir yangının itfasını müteakip ordumuzun düşman aleyhine mühim bir faaliyet gösterip esaslı bir muvaffakiyet ihraz etmiş olmasıdır.

***Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal
Paşa Hazretlerine***

Tek hat cepheye mahsus raporlara ancak kâfi geldiğinden takdim edilen raporlar taahhür etmektedir. Gediz ve şimalindeki mevazide 24 saatlik muharebede mağlûp edilen düşman 25 Teşrinievvel sabahına karşı Uşak istikametine çekilebilmiş olup Hamidiye Hanı civarında terkettiği dümdârlar [artçı kuvvet] tarafımızdan şiddetle tazyik edilmektedir. Dünden beri taht-ı işgalimizde olan Gediz'de elde edilen ganaim mikdarı hakikisi henüz anlaşılmadığı ve 24 üncü fırkanın bu sabahki raporuna nazaran 25 Teşrinievvelde Yenişehir ve İnegöl taraflarına taarruz eden ve bir fırka tahmin edilen düşman, kıtaatımızın muannidane mukavemeti üzerine bu gece tekrar eski mevzilerine çekildiği ve bu gün bir saat evveline kadar bir faaliyet göstermediği maruzdur. Dün akşama kadar bir faaliyet yoktu.

Garp Cephesi kıtaatının beş günden beri yaptıkları harekât-ı fedakârane ve kazandıkları muharebat ve muvaffakiyatın milletin itimat ve takdiratına mazhar olacak bir derecede olduğunu zat-ı samii riyasetpe-nahilerine arz etmekle mübahiyim.

*Garp Cephesi Kumandanı
Mirliva Ali Fuat*

(Var olsun Ali Fuat Paşa sesleri, kahrolsun düşman sesleri,
alkışlar Yaşasın Türk askeri)

Journal: J. eval. 336

Garage oophorectomy

III
Hıralay Fahrettin bey
Kaynakca Samsettin bey

[illegible][illegible]

Konya Ekilischir .3 Abell 46... Kollar 000022af dollar

13 – Gediz taarruzundan birkaç gün evvel Üçüncü Enternasyonale merbut olarak Dahiliye Vekâleti Emniyet-i Umumiye Şubesinin 18 Teşrinievvel 1336 (1920) tarihli resmî ilmühaberi ile faaliyetine müsaade edilmiş olan Türk Komünist Fırkasının teşekkül ve faaliyetini icap ettiren fikir ve zihniyet nasıldı?

Ağustos ve Eylül aylarında Büyük Millet Meclisinin takip etmiş olduğu siyasetin, siyaset-i milliyemizi temin ve takviye edecek bir istikametten çok inhiraf etmiş olduğunu bahs-ı mahsusunda arz ve izah ederken Hey’et-i İcraiye’nin de bu hatalı siyasetinin tashih olabilecek bir vaziyette olmadığını söylemiştim. Hey’et-i İcraiye’nin bu aciz vaziyeti teşrinievvelde daha çoğalmış ve maatteessüf vehim ve tereddüd her nevi mülahazaya hakim olmağa başlamıştı. Muhafazakârların maneviyatı bozularak şuraya buraya dağılmışlardı. Hey’et-i İcraiye’yi nüfuzları altına almağa çalışmış olan ifratperverler, maneviyatsızlıklarının neticesi olarak her şeyden ümitlerini kesmiş ve millî varlığımıza itimadları kalmamış ve her neye malolursa olsun Üçüncü Enternasyonalin memleketimize gelip vatani kurtarmasına karar vermişlerdi. Acz içine düşmüş olan Hey’et-i İcraiye, ifratperverlerin arkasından sürüklenerek bunların şuursuzcasına hareketlerini bazan tehir ve bazan da tevile çalışmıştı.

Bu derece acz ve ümitsizliği doğuracak mühim bir şey var mıydı? Hayır çünkü, yeni idarenin teessüsünden beri geçen zaman o kadar az ve başarılan işler o kadar çok idi ki, bu halden memnun olmamak doğru olamazdı. Geçmiş olan altı ay zarfında yeni bir hükûmet ve bir ordu kurulmuş ve teşkil edilmişti ve bu ordu yeni hükûmet namına muharebe etmeye başlamıştı. Yalnız bu muvaffakiyetler Hey’et-i İcraiye’ye ahval ve vaziyete emniyet ve itimad ettirmeye kâfi gelebilirdi. Halbuki hükûmette âtiye itimad yerine emniyetsizlik hakim olmuştu.

Bu elim neticenin maatteessüf, Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin, anlamadığım bazı sebepler dolayısıyla, millî siyasetimize o güne kadar göstermiş olduğu yolda cesaretle yürüyemez olmasından ve vekâlete getirilmiş olan bazı zayıf kalpli vekillerin menfi kararlarından ileri gelmiş olduğunu sanıyorum. Hükûmeti, bu acz ve tereddüitten kurtabilecek tedbirler arasında sür’atle kazanılacak bir muvaffakiyetin olduğunu burada ehemmiyetle söylemek lâzımdır.

Kazanılacak bir muvaffakiyetin işte Gediz taarruzu sair mütalalardan sarf-ı nazar edilecek olursa, en çok yeni idareye kuvvet ve cür'et verebilmek ve yeni orduyu müsait şartlar içerisinde muharebeye alıştırabilmek için yapılmıştı. Bu Gediz taarruzundan sonradır ki, yeni idarenin düşmanları ilk defa olarak, yeni ordumuzun Yunan ordusu ile muharebeye hazırlandığını ve âtiyen siyasî vaziyetin yeni millî Türk hükûmeti ile müstevli bir Yunan hükûmeti harbine inkılâp edeceğini ve bunun neticesinde Türkiye'de ecnebî menfaatine alet olan meşrutî saltanat idaresi yıkılarak yerine millî ve galip bir Türk idaresinin çıkacağını anlamışlardı. Bunun üzerine o güne kadar ecnebî aleti olan Damat Ferit Paşa Hükûmeti istifa ettirilmiş ve yerine saltanat-ı meşrutayı halka en ziyade sevdirebilecek Tevfik Paşa riyasetinde Ahmet İzzet ve Salih Paşalar ve sair mergup zevattan mürekkep bir hey'et-i hükûmet teşkil ve bazı tavizat mukabilinde bu hükûmet Ankara ile anlaşmağa sevkedilmişti.

Hatırımda kaldığına göre yine Gediz taarruzundan sonra olacak, Yunanistan ve ordusunda maceraperest bazı siyasî ve askerî şahsiyetler daha ciddileriyle tebdil edilmişti. Başvekil Mr. Venizelos'un istifası da bu zamana tesadüf etmişti. Fransa inkılâb-ı kebir tarihi, bize müstevli haricî düşmana karşı zamanında ve yerinde yapılacak muharebelerin neticesi askerlik itibariyle haiz-i ehemmiyet olmasalar bile siyasette ve inkılâpcılara muvaffakiyet bahş olduğunu göstermiştir.

Gediz taarruzunun ferdasında Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa hazretleriyle Türkiye Kominist Fırkası Kâtib-i Umumi-si Hakkı Behiç Bey tarafından aşağıda suretleri münderiç almış olduğum telgraflardan, maksad-ı teşekkülü anlaşılabilecek olan Komünist Fırkası Gediz taarruzundan sonra ehemmiyetini az veya çok kaybedebilmiş ise de Hey'et-i İcraiyye arız olan maneviyatsızlık, itimatsızlık tamamiyle zail olamamıştı. Bu hallerin başka türlü muvazenesizliklere de sebep olduğu sonraları görülmüştü.

Sifre
591

Ankara, 26.10.1336

Garp Cephesi Kumandanlığına

Sevgili Yoldaş, doğrudan doğruya Üçüncü Enternasyonele merbut olan esas programına müstenit bir Türk Komünist Fırkası teşkil edilerek Dahiliye Vekâleti Emniyet-i Umumiyesi Şubesinin 18 Teşrinievvel 1336 tarihli resmî ilmuhaberi mucibince hükûmetçe de tasdik edilmiştir.

Fırkanın Üçüncü Enternasyonele merbut olan esas programı ile nizamname-i dahiliisi derdest-i irsal olduğu gibi memleketimizin şerait-i hususiyesine göre fırkanın umumî kongresi inikad edinceye kadar tatbik ve takip edilecek esaslara dair ayrıca bir de mesaî programı tanzim edilmektedir. Bu program hakkında kıymetli mütalaatınıza intizar etmekteyiz.

Fırkanın 30 kişiden mürekkep bir merkez-i umumisi orada burada bulunup bilfiil kongrenin ahenk icra hey'eti selâhiyetiyle çalışacak yoldaşlardan mürekkep dokuz kişilik bir müessis hey'eti vardır. Merkez-i umumisinin teşkilât arazi, köylü, amele, sanayi, umur-u askeriye ve propaganda şubeleri derdesti teşekküldür.

Umur-u askeriye şubesi siz kumandan yoldaşımızı dahi azası meyanında görmekle müftehîr ve orduya müteallik bilumum mesailde kıymettar mütalaatınıza ve inkılâpçı ruhunuza istinad etmektedir. *Fırka resmen müteşekkil olup faaliyetini tanzim ettiğine ve vaktiyle teşkil edilmiş olan hâfi Yeşilordu teşkilâtı dahi fırkaya münkalip olduğuna mebni* artık bolşevizm ve komünizm efkâr ve esasatı üzerinde hiç bir cemiyet veya hey'etin fırka haricinde siyaseti caiz olamayacağı gibi fırka merkez-i umumisinin fotoğrafı ile vesika ve selâhiyetnamesi olmaksızın kim olursa olsun hiç bir şahsın faaliyette bulunması da tecviz olunamayacaktır.

Keyfiyet Dahiliyeye bildirilmiştir. Nizamname ve beyannamelerin tab'ı ve neşri hitam bulur bulmaz efkâr-ı umumiye mütalaasında keyfiyet ilân edilecek şimdiden alâkadar olanların celb-i nazarı dikkatlerine iktimam olunmasını rica ederiz.

Türkiye Komünist Fırkası
Kâtib-i Umumisi: Hakkı Behiç

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

Vürûdu 27/
Yahya Necati

*Gayet aceledir**Ankara, 31 Teşrinievvel 336*

638

*Şifre****Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretlerine***

Koministliğin memleketimizde değil henüz Rusya'da bile kabiliyet-i tatbikiyesi hakkında sarîh kanaatler hasıl olamadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber dahilden ve hariçten muhtelif maksatlarla bu cereyanın memleketimiz dahiline girmekte olduğu ve buna karşı makul tedbir alınmadığı takdirde milletin pek ziyade muhtaç olduğu vahdet ve sükûneti muhil ahvalın hudusu da daire-i imkânda görülmüştü. En makul ve tabii tedbir olarak aklı başında arkadaşlardan hükûmetin malûmatı tahvîninde bir Türkiye Kominist Fırkası teşkil ettirilmek olacağı düşünüldü.

Bu takdirde memlekette bu fikre müteallik bütün cereyanları bir muhassalaya irca etmek mümkün olabilir. Hey'et-i müteşebbisesi ve otuz kişiden mürekkep bir merkez-i umumisi meyanında güzide arkadaşlarımızdan Fevzi, Ali Fuat ve Kâzım Paşalar'la Refet ve İsmet Beylerin de gizli olarak dahil bulunmasını muvafık gördüm. Bu sayede bu memleketi tutan ve maksad-ı millimizin kahramanı bulunan arkadaşlarımız bu teşkilatta zîmethal bulunacaklar ve onların malûmat ve teşebbûsâtı cereyanı teşebbûsat üzerinde âmil olacaklardır. Kâtib-i Umûmî ilân edilen sabık Dahiliye Vekili Hakkı Behiç Bey tarafından yazılan ilk mektubu şifre ve tahrirat olarak arkadaşlara takdim ettim.

Orada bir nebze malûmat vardı. Bu gün icraatı maddiyemizde kabiliyet-i tatbikiyesi bulunup ve maksad-ı millimizi istihsalde kuvvet bahş olan hususata atf-ı ehemmiyet eylemek tabiidir. Sosyalizm ve komünizm prensiplerinden hangileri ve ne dereceye kadar bizce kabil-i tatbik ve hazım ve kabul görüleceği Türkiye Kominist Fırkasının propaganda-sına mukabil milletin tezahürat-ı fikriyesiyle ve zamanla anlaşılacaktır. Ordunun her vakitten çok büyük bir inzibatla kumandanlarının eli altında bulunmasına son derece dikkat ve ehemmiyet atfolunmalıdır. Kominizm cereyanı nihayet ordunun en büyük kumandanlarında kalmalıdır. Arz-ı hürmet ederim.

Büyük Millet Meclisi Reisi

Mustafa Kemal

Vürûdu: 1 Teşrinisani 340

İdris Çora

Türkiye Kominist Fırkası Katib-i Umumisinin Garp Cephesi Kumandanlığına çekip altı Büyük Millet Meclisi Reisi tarafından imza edilmiş olan yukardaki şifreli telgrafının bir aynının keza meclis reisinin imzasıyla birinci kuvve-i seyyare kumandanı Etem'e de çekilmiş olduğunu bu telgraf elinde olarak yanıma geldiği zaman öğrenmiştim. Ben bu telgraflara cevap vermemiştim. Etem'in de bu gibi siyasî işlere karışmamasını kendisine tenbih etmiştim.

14 – Niçin ve nasıl Garp Cephesi Kumandanlığından alınarak Rus Sovyet Hükûmeti nezdine Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin büyükelçisi olarak tayin edilmiştim?

Bahs-i mahsusunda arzolanacak olan müdafaa planının nakliyat kısmının temini maksadıyla Maliye Vekâleti Eskişehir'de bulunan şimendiferler müdüriyetine 17.000 lira gönderecek ve bu para ile kış bastırılmadan evvel kömür bulunamadığından bunun yerine odun alınarak stoklar yapılacaktı. Maliye Vekâleti kışın girmesine ve müteaddid müracaatlarımıza rağmen istenilen parayı göndermemekte devam etmiş ve Erkân-ı Harbiye ise bu hususta hiç bir tesir gösterememişti. Ne yapıp edip maliyenin bu mühmel vaziyetine çabucak nihayet vermek elzemdi. Bu maksatlardır ki, cephe kumandanlığı vekâleti Erkân-ı Harp Reisi Binbaşı Muzaffer Bey'le 17/18 Teşrinisanide Ankara'da Mustafa Kemal Paşa hazretlerine aşağıdaki mealde bir istirhamname gönderilmişti.

«Bu istirhamnamede müdafaa plânının istinad etmiş olduğu mühim noktalar ve mahrukatsızlık yüzünden şimendifer nakliyatında husule gelebilecek taahhurun yapabileceği zararlar iyice izah ve tebarüz ettirilmişti. İstenilen parayı göndermemiş olan Maliye Vekâletinin ihmâl ve müsamahasından şikâyet edilmişti. Hey'et-i Vekile tarafından bu plân bütün teferrüatıyla kabul edilmişken Erkân-ı Harbiye ve Millî Müdafaa Vekillerinin bununla lüzumu kadar alakalanmadıklarından ehemmiyetle bahsedilmişti. Bu ve bu gibi hallerde Hey'et-i İcraiye'nin göstermekte olduğu müşkilâtın, biraz da şahsıma istihdaf etmesinden

endişe ettiğim bildirilmişti. Netice olarak memleket müdafaasıyla alakalı olan bu ricalarım bu kere de kabul edilmediği takdirde çok mühim ve nazik olan bir zamanda malûm şartlar altında mes'uliyeti üzerime almakta devam edemeyeceğimi ve binaenaleyh kumandanlıktan affımı talep edeceğimi arz etmiştim.»

O tarihlerde Maliye Vekili Ferit ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili İsmet Beyler ve Müdafaa-i Milliye Vekili de Fevzi Paşa idi.

Maliye Vekâleti 17.000 lira kadar bir parayı kolaylıkla verebilecek istitaatta idi.

Erkân-ı Harp Binbaşısı Muzaffer Bey 18 Teşrinisanide istirhamnamayı bizzat Mustafa Kemal Paşa hazretlerine takdim etmişti. Aynı günde Mustafa Kemal Paşa'dan telgrafla cevap almıştım. Bunda ricalarımın kabul edildiği ve istenilen paranın derhal gönderileceği bildirilmişti.

19 Teşrinisanide (Kasım) ise müşarünileyh tarafından ikinci bir telgrafla Ankara'ya çağrılmıştım. Bunun üzerine Eskişehir'den 20/21 Teşrinisani gecesi (*) muharebe karargahım ve trenle Ankara'ya hareket ederek 21'de mutaddan fazla bir merasim ve kalabalıkla istikbal edilmiştim. Mustafa Kemal Paşa hazretleri de hazır bulundukları halde Hey'et-i Vekile azasının ekserisi ve bir çok mebus arkadaşlarımız istikbalime gelmişlerdi.

İstikbal merasiminin fevkaladelîği nazar-ı dikkatimden kaçmamıştı. Tren tevakkuf eder etmez derhal trenden inmiş ve trene doğru ilerlemekte olan Mustafa Kemal Paşa ile Hey'et-i Vekile azasına ve zevât-ı saireye ihtiyarî zahmet buyurduklarından dolayı arz-ı teşekkür etmiştim. Merasim kıt'asını teftiş ettikten sonra Mustafa Kemal Paşa'nın göstermiş oldukları arzuya binaen beraberce vagona kadar gelinmiş ve vagona çıkarak burada ikimiz yalnız kalmıştık. Bu esnada istikbalime gelmiş olanlarla merasim kıt'ası oldukları yerlerde kalmışlardı. Alelâde bir istikbalden başka bir şekil ve mahiyette cereyan etmiş olan bu

(*) Ali Fuad Paşa'nın verdiği 20/21 Kasım tarihlerinde yanlış hatırlama olmalıdır. Bu tarih Nutuk II'de 6-7 Kasım, Fahri Belen ve Kâzım Özalp'in hatıralarında 9-10 Kasım olarak verilmektedir. İnönü hatıralarında Garp Cephesi Kumandanlığına tayinini 8 Kasım vermekte. ATASE arşivinde de bu tarihler vardır. Bkz: Dr. Ayfer ÖZÇELİK, Ali Fuad Cebesoy, Ankara 1993, s. 175-176.

merasime o zamanlar hiç bir mânâ vermemiştim. Sonraları yaverim, ben trenden inip merasim kıt'asının teftişini yaptığım zaman Mustafa Kemal Paşa'nın maiyetinden bazı zevatın çabucak trenimize çıkıp kompartımanlarımıza kadar girerek bazı tetkik ve muayene yaptıklarını anlattığı zaman kendimi hayret etmekten alamamıştım.

Trenin salonunda Mustafa Kemal Paşa ile olan konuşmamız çok devam etmemişti. Paşa bir kaç saniye içerisinde kendisine mahsus nezaket tavrıyla hal ve hatırımı sorduktan sonra Moskova'ya Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in riyasetinde gitmiş olan hey'etin muvaffak olamayarak avdet etmek üzere olduğunu ve Hey'et-i Vekilece acizlerinin Rus Sovyet Hükûmeti nezdine Büyükelçi tayin kılınmak istendiğini söyledi ve hükûmetimizle Rus hükûmetinin bir an evvel münasebet tesisi hususundaki ehemmiyeti tebarüz ettirdi. Binaenaleyh Millî Hükûmeti en iyi temsil edebilecek bir zatın Moskova'ya gitmesi lâzımgeldiğini ve kendisinin meclis riyasetinden infikâkı (ayrılması) mümkün ve caiz olmuş olsaydı bu vazifeyi memnuniyetle alabileceğini de söylemişti.

Bu sebepten Büyükelçilik vazifesini ancak bana tevdi edebileceğini ve binaenaleyh tarafımdan tereddüd edilmeksizin bu vazifenin kabul edilmesini benden istemiş ve cevabımı beklemekte olduğunu söylemişti.

Ankara'ya çağrılmazdan önce benim fazla iğzab edilerek istifaya mecbur edilmem, çağrıldıktan sonra da istasyonda yapılan istikbalde gösterilen garabet ve gayrı tabiiilik ve Moskova elçiliği vazifesine atfedilmek istenen ehemmiyet derecesi ne olursa olsun Mustafa Kemal Paşa'nın beni memleket dışarısına çıkarmak istemesi gibi hususlar aşıkâr olarak göstermişti ki, şahsıma karşı sebep yokken bir samimiyetsizlik ve belki de siyaseten bir emniyetsizlik başlamıştı. Fakat bir çok defalar göstermiş olduğum feragatlerden sonra da rakip telâkki edilebileceğimi hiç bir vakit hatırıma getirmemiştim.

Yukarda beyan edilen konuşma tarzımız üzerine derhal cevap vermeyi muvafık bulmamış ve evveleminde devam etmekte olan bu gayr-ı tabiiilik ve gayr-ı samimiliğe bir nihayet verilmesini düşünerek Mustafa Kemal Paşa'ya müsterih olmalarını ve istirahat buyurmalarını ve nihayet bir saat içerisinde kendilerini istasyondaki ikametgâhlarında gelip ziyaret edeceğimi ve bu esnada pek tabii olarak muvafakat cevabını bildireceğimi söylemiştim. Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözlerim

üzerine evvelâ tereddüd ettiğini hissetmiş isem de sonra tarz-ı hareketimi muvafık bularak istasyondaki ikametgâhlarına çekilmiş ve istikbalciler de dağılmışlardı.

Bu sayede vagonumda yalnız kalabilmiş ve tahaddüs etmiş olan yeni vaziyet ve şartları düşünmeye vakit bulabilmiştim. Bir müddetten beri, maatteessüf Ankara muhitine arız olduğunu duyduğum zaaf ve emniyetsizliğe bir de şahsî idare zihniyetinin inzıam etmeye başlamış olduğu ve her şeyin bu zihniyetle idare edilmek istendiği anlaşılmıştı.

Bundan yirmi gün evvelsi Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle Eskişehir'de görüştüğümüz zaman yeni idarenin kurulduğu günden beri İstanbul'daki şahsî vaziyetlerinin emin olamamasından dolayı mahza bu endişe ile Ankara'ya kadar gelip bazı mühim makamatı işgal etmiş olan ve olmayan zevatın muvaffakiyetle başlamış olan millî kurtuluş hareketimize, kıskançlık ve ümitsizlik saikasıyla geçimsizlik ve itimat-sızlık ruhunu telkin etmek istediklerini anlatmağa çalışmış ve hatta bir gün gelip dava-yı milliyi de tehlikeye kadar sürükleyebileceklerini anlatmağa mecbur olmuşum.

Bu bozgunculuğa karşı en iyi çarenin eski arkadaşlarıyla millî erkân hakkında evvelce göstermiş olduğu itimad ve samimiyyetin tazelenmesi ve şahsî bir idareye doğru gidilmekten içtinap edilerek ve herşeyin kanun ve meşruiyet dairesinde tedvir edilmesi lâzımgeldiğini söyledikten sonra bu hususta her nevi emirlerini ifaya hazır ve amâde olduğumu da arzetmiştim. O vakitler müşarünileyhi tecrübe, feragat ve fedakârlıklarıyla tanınmış eski arkadaşlarından sebepsiz olarak müctenip ve bilakis eski arkadaşlarını kıskanan ve yeni şart ve vaziyetlere intibak edemeyen yeni arkadaşlarına fazla meclub ve şahsî bir idare kurmağa fazlaca mütemayil gördüğümündendir ki, kendileriyle açık ve vazıh olarak görüşmeyi münasip görmüştüm. Ankara'ya her yeni gelecek olan zat Mustafa Kemal Paşa ile eski arkadaşlar arasını açmağa çalışacak ve muvaffak olacak olursa yeni idarenin başında imanlı ve azimli olan şahsiyetlerin adedini azaltacak ve bu yüzden yeni idare zayıflayacaktı.

Bu fikir ve sözlerimin Mustafa Kemal Paşa nezdinde ne dereceye kadar müessir ve makbul olduğunu bittabi iyice anlayamamıştım. Mamafî ben tekmil ef'al ve harekâtımla samimiyyetimi ve millî davaya

ve yeni hükûmete olan merbutiyetimi izhardan hiç bir vakit fariğ kalmamıştım. Bu tarzdaki hareketime, yani şahsî menfaat ve ihtirastan tamamiyle tecerrüdle millî davaya bağlanarak sonuna kadar hizmet edebilmiş olduğuma, o vakitler hırs ve kıskançlıklarının mağlubu olmamış olanlar elbette şahit olmuşlardı.

21 Teşrinisanide Ankara istasyonunda Mustafa Kemal Paşa hazretlerine mülâki olduğum zaman anlamıştım ki müşarünileyhin maatteessüf sebepsiz olarak eski arkadaşlarına olan itimadı azalmağa başlamış ve binaenaleyh Ankara'ya yeni gelmiş olan zevatın teşebbüslerine yol açılmıştı.

O zamanlar Mustafa Kemal Paşa'nın Büyük Millet Meclisinde ekalliyette kalarak, ekseriyeti teşkil edebilecek olan zümrenin sahib-i şöhet diğer bir zatla anlaşarak bunu meclis riyasetine getirebilmeleri ihtimali var mıydı? Milletın yeniden itimadını kazanmak maksadiyle saltanat-ı meşruta taraftarı olan Sadrazam Tevfik ve Ahmet İzzet Paşalarla arkadaşları erkân-ı milliyeden bir veya bir kaç ıle anlaşarak Ankara Millî İdaresinin devamına mani olabilirler miydi? Bu iki ihtimal de hatıra gelebilirdi. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın eski arkadaşlarından hiç biri böyle oyunlara kapılacak kadar ahlâken zayıf kimseler değildi ki, müşarünileyhin bunları memleket haricine çıkarması gibi bir fikir hatıra gelebilsin. Esasen erkân-ı millîye arasından hiç bir kimsenin o zamana kadar makam ve şöhet peşinde koştuğu da görölmemişti.

Eğer Mustafa Kemal Paşa muhâl olarak yukarda arzemiş olduğum fikre kapılmış ve eski arkadaşlarını memleket haricine çıkarmakta devam ve ısrar etmiş olsaydı İstanbul'da İngiliz idare-i askeriyesinin ihdas etmiş olduğ u Malta menfası başka suretle ihya edilmiş olurdu.

O tarihlerde içinde yaşadığım şart ve vaziyeti bu günkü görüşümle tetkike kalkışacak olursam Moskova Büyükelçiliğine nakil ve tayinimin Ankara - Moskova münasebetlerine ifa edebileceğim hizmetin sebep olmadığı ve bilakis memleket haricine çıkarılmaklığım fikrinin hakim olduğ u görülür. Ve sonraları bu memleket dışına çıkarılmaklığ ıma da türlü türlü şekiller verilmek istendiği anlaşılır. Gûya ben muntazam olmayan askerî teşkilâta taraftarmışım, muntazam bir ordunun teşkili ve kuvvetli bir disiplinin taraftarı değ ilmişim, sevk ü idarede aczım varmış, şunun ve bunun tesiri altında kalyormuşum, Gediz taarruzunu

Etem'in telkinatına tabi olarak yapmışım, Etem'e karşı zayıfmışım, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin emirlerini dinlemiyormuşum ilah. Hayır, hayır, bunların hiçbirisi doğru değildir.

Çünkü bu bühthanların hiç birinin hakikat olmadığını ve her birinin birer tesir altında söylenmiş ve yazılmış olduğunu bu ve bundan evvelki mebhaslarda delil ve vesikalariyle isbat etmiş olduğumu sanıyorum. Onun için burada fazla izahat vermekten içtinap edeceğim. Mafai bu bühthanları birer maksatla ihdas etmeye yeltenmiş olanlar da kâildirler ki Moskova'ya teb'idimi icap ettiren sebepler bilâkis harekât-ı milliye'nin başlangıcından itibaren Garbî Anadolu'yu istilâ etmiş olan anarşi içerisinde müstakbel millî ordunun esasını ve çekirdeğini teşkil etmiş olan yirminci kolorduyu sonuna kadar muntazam ve zapt ü raptı mükemmel kıt'alar halinde tutuşum, birinci Eskişehir hareketiyle Sivas kongresinin metalibatını kabul ettirişim, ikinci Eskişehir hareketiyle Ankara Millî İdaresinin kuruluşunu temin edişim, Garp Cephesi Kumandanlığına tayin olunduktan sonra az zaman zarfında muntazam bir ordu teşkiline muvaffak oluşum, hareketimizin başlangıcından itibaren rütbe ve makam aramaksızın her vazifeyi feragatle, itaatle ifa edişim, Hey'et-i İcraiye'nin Etem'in tesiri altında kaldığı zamanlarda bile buna şahsî nüfuzumla hükûmetin ve kumandanlığın her nevi emirlerini dinletmiş ve icra ettirişim sebep olmamıştır.

Teşrinisanide, maatteessüf yeni hükûmet daha çok zaaf ve acze düşmüş ve şu ve bu şuursuz zümrenin bazicesi olmuştu. Ekseriya inkılâp zamanlarında yeni gelip de işgal etmiş oldukları makamları geçmişteki şöhretleriyle olmayıp başkalarının bulunamamasından dolayı bu yerlere geçmiş olan fırsatçı ve ihtirascılar, başlanılmış olan millî davanın alacağı şekil ve varacağı gayeyi idrâk edememelerinden çabucak macera peşine düşer ve bu uğurda her şeyi göze alırlar. Çünkü bunların bozgunluk halinde kaybedecekleri bir şey olmayıp bilakis muvaffakiyet halinde kazanacakları vardır.

Ankara'da yaşamak imkânını bulmuş olan bu bozguncu hava içerisinde yeni gelmiş olan fırsatçılar, millî hükûmetin kâfi derece kuvvetlenmemesi yüzünden etrafı saran tereddüd ve vehimden istifade ederek Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini fazlaca aleyhime tahrike muvaffak

olmuş ve o zamana kadar aramızda en küçük bir ihtilâf çıkmamış olmasına rağmen müşarünileyhe beni Moskova'ya teb'id edecek kadar bana karşı olan itimad ve emniyetini azaltmağa çalışabilmişlerdi.

Mustafa Kemal Paşa'dan talep ettiğim bir saatlik mühlet içerisinde yukarda arzetmiş olduğum sebep ve ihtimalleri dikkat bakımına almış ve bu neticeleri çıkarabilmiştim.

Bu gibi ahvalde, benim veya başka akadaşımızın memleket haricine çıkarılmasıyla zayıflamağa başlamış olan millî hükûmetin nüfuzu daha çok azalmış olmayacak mıydı?

Yerime tayin olunacak arkadaşım, farzedelim, mesleken benden daha çok muktedir ve kabiliyetli olsa, kurtuluş hareketlerinde bir buçuk seneden beri elde edebilmiş olduğum muvaffakiyetlerin milletin yüreğinde bana kazandırmış olduğu itimad, ne ile telafi edilebilecekti? Benim memlekettten teb'idimle fırsatçıların oyunları bitmiş olacak mıydı? Hayır ... asıl mesele bu gibilere meydan bırakıp oyunlarını oynatmaktı. Bu meşum hale yine Mustafa Kemal Paşa bir son verebilirdi. Bu mühim meseleyi müşarünileyhe arz ve izah edebilmek fırsatını elde edebilmek için de bana teklif etmiş olduğu yeni memuriyet ve vazifeye derhal muvafakat cevabı vermem lâzımgelmişti. Aksi takdirde yeni bir ihtilâfa sebebiyet vermiş olacaktım. Millî dava ve hareketin almış olduğu şekil ve vaziyet o kadar nezaket peyda etmişti ki, yeni bir ihtilâfa aslâ ve kat'a tahammülü yoktu.

Şu halde o günlere kadar yapmış olduğum feragatlere bir yenisinin ilâvesi lâzımgelmişti. Yani kayıtsız ve şartsız yeni vazifeyi kabul etmek ve ondan sonra reisile, yeni gelmiş olan zevatın sebebiyet vermek istedikleri ihtilâfçı hareketlere bir son verebilmek için onunla samimî görüşebilmek ve onu iknaa çalışabilmek en doğru bir hareket olabilirdi.

Ben bu son şekil ve kararı tercih etmiştim. Bana en müşkül zamanlarda çok kıymetli muavenetleri dokunmuş olan ve iktidar ve zekâsını takdir etmiş olduğum yeni Erkân-ı Harp Reisim Binbaşı Saffet Bey'in de (Arıkan) fikrini almak istedim. Kısa bir görüşmeden sonra Saffet Bey'in de kararına iştirak etmiş olduğunu görünce çok memnun olmuşum.

Bundan sonra doğruca Mustafa Kemal Paşa'nın nezdine gitmiş ve bana vermek istediği yeni vazife ve memuriyeti memnuniyetle kabul

edeceğimi kendisine arzettiğim zaman, müşarünileyhin müsterih olduğunu hissetmiştim. Bu hayırlı neticeyi elde ettikten sonra Ankara'dan Moskova'ya hareket edinceye kadar, müşarüşileyhe olan samimiyet ve bağlılığımın yeniden çoğalmasına çalışmakla beraber fırsatçıların şursuzcasına olan hareketlerinin tadiline ve hiç olmazsa mazarratlarının tahdid ve tahfifine çalışmış az veya çok muvaffak olduğumu sanmıştım.

Gazi Hazretleri 1927 tarihli siyasî Nutkunun 318 inci sayfasının 12 inci satırında başlayarak şöyle devam etmişlerdi:

«Efendiler hatırlarsınız ki İzzet Paşa'nın memur-u mahsusunun İnebolu üzerinden İstanbul'a hareket ettirildiği 8 Teşrinisani 336 ncı günü Fuat Paşa'nın Moskova sefaretî İsmet ve Refet Paşaların da Garp Cephesine memuriyetleri takarrür ettirilmişti. İsmet Paşa, ertesi günü cepheye hareket etti. 10 Teşrinisanide vazifeye başladı.»

Moskova sefaretine tayininin hakiki sebebi, Nutkun bu kısmında saklı kaldığı için bu kısma ait tarih ve hadiseler hakkında daha çok tafsilât vererek hakikatin daha fazla tenvirine hizmet etmek isterim:

8 Teşrinisanisinden Moskova sefaretine tayin edileceğimin ilk tebliği günü ve Eskişehir'den Ankara'ya muvasalatımın da tarihi olan 21 Teşrinisaniye kadar yani bu iki tarih arasında geçen 13 gün zarfında bana bu yeni memuriyetim hakkında ne bir tebliğ yapılmış ve ne de bir şey ifşa edilmişti. Fakat bu tebliğ yerine bana evvelâ Maliye ve sonra Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ve Müdafaa-i Milliye Vekilleri olanca kabiliyetleriyle müşkilât çıkarmışlar ve nihayet 17/18 Teşrinisanide istifamı verecek kadar beni tazyik etmişlerdi. 19 Teşrinisanide Mustafa Kemal Paşa beni Ankara'ya çağırılmıştı ve 21 Teşrinisani sabahı Ankara'ya muvasalat ettiğim zaman beni Moskova sefaretine tayin edeceğini söylemişti. İsmet Bey ise 10 Teşrinisanide değil Teşrinisani sonlarında cepheye hareketle emir ve kumandayı almışlardı.

Aynı siyasî nutkun 314 üncü sayfasının sonunda Ankara'ya muvasalatımın tarihi 21 Teşrinisani iken 8 Teşrinisani olarak gösterilmek istenmesi, Garp Cephesi Kumandanlığından müfarakatım gününün Gediz taarruzu günlerinden (24, 25, 26 Teşrinievvel) pek az sonra olduğunu göstererek benim, memleket haricine çıkarılmaklığımın hakikî sebepleri bu suretle gizlenecek ve yalnız emr ü kumandadaki iktidarsız-

lığımın ve disiplini temin edemediğimden azledildiğim tevilen işaa edilecekti. Nutkun aynı sahifesi sonunda deniliyor ki:

«Efendiler 8 Teşrinisani 336'da Fuat Paşa Ankara'ya geldi. İstikbal için bizzat istasyonda bulunuyordum. Paşa'yı omuzunda bir filinta olduğu halde kuva-yı millîye kıyafetinde gördüm...»

Vagondaki kompartımanımın asılı olan bir filintayı omuzumda ve açık yakalı giydiğim bir askerî ceketini de kuva-yı millîye kıyafetinde göstermek suretiyle Gazi Hazretleri sözlerine devamla diyorlar ki: «Garp Cephesi Kumandanını bu kıyafete rağbet ettiren fikir ve zihniyet cereyanının bütün Garp Cephesi üzerinde ne derece ileri bir tesir yapmış olduğunu anlamak için artık tereddüde mahal kalmamıştı.»

Bu sözlerle ya benim orduda zapt ü rapta muktedir olamadığım veyahut orduyu herhangi bir siyasî cereyana kaptırmak istediğim kasdediliyordu.

Benim nasıl kuvvetli bir zapt ü rapta muktedir bir kumandan oluşum yine Gazi Hazretlerinin hareket-i milliyeden evvelki hatratında mevcut olduğu gibi tarihi harp sahifelerinde bu iktidarımın bilhassa temayüz ettiğim alakadarlarca malûm olsa gerek.

Orduyu herhangi bir fikir cereyanına kaptırmak istediğime gelince, bu da aslâ varid olamazdı. Çünkü millî hareketin başlangıcından beri Garbî Anadolu'da muhtelif cereyanlara kapılarak inhiâl etmiş olan Osmanlı kolorduları arasında yalnız benim kumandam altında bulunan Yirminci Kolordu zapt ü raptını muhafaza ederek İstiklâl savaşına hazırlanmıştı. Yine bu kolordu Garp Cephesinin esasını teşkil etmişti.

Binaenaleyh Garp Cephesi kıt'aları yeni Millî İdarenin müdafasından ve millî davanın kazanılmasından başka bir maksatla müstevli düşmanlar karşısında vaziyet almış değildi. Bu kıt'aların Gediz taarruzunda, İnönü muharebelerinde kahramanca muharebe edebilmiş olmalarından istiklâli kurtarmaktan başka bir fikir ve zihniyette olmadıkları anlaşılabilir. Esasen bu meseleler hakkında bahs-i mahsusunda malûmat arz edilmişti.

İstanbul'da Tevfik-Ahmet İzzet Paşalar hükûmetinin Damat Ferit hükûmetini istihlâf etmesi üzerine tahaddüs eden yeni ve nazik bir vaziyet karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın Karadeniz'den Akdeniz'e

kadar imtidat eden Garp Cephesi Kumandanlığında otoriter bir kumandanı bırakmayıp cepheyi ikiye taksim ederek Refet ve İsmet Beyleri tayin etmesi ve Ankara'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti Vekilliğine Fevzi Paşa'yı getirmesi belki o zamanın dahilî siyaseti bakımından ihtiyatlı bir tedbir olarak telâkki olunabilirdi.

Refet Bey istisna edilecek olursa diğerleri Tevfik, Ahmet İzzet ve Salih Paşalar hükûmetleriyle teşrik-i mesai etmiş ve hattâ bu hükûmetlerde azalık yapmış olan zevattı. Acaba Mustafa Kemal Paşa hazretleri bu yeni nakil ve tayinlerle, memleketin selefine nisbeten az veya çok itimad ettiği Tevfik-Ahmet İzzet Paşa hükûmetleriyle icap ederse bir anlaşma yolunu bulmağı da düşünmüş müydü? Bence burası meçhul kalmıştır. Bu yeni nakil ve tayinlerin sebebi her ne olursa olsun; mütarekenin ilk günlerinden itibaren kurtuluş uğrunda geçmiş olan naçiz hizmetlerimin şu veya bu suretle tahrif edilmek istenmesine kimsenin vicdanı kail olmaz kanaatındayım. Sonraları Moskova'dan döndüğüm zaman evvelce maruz kaldığım haksızlıkların tamir edilmek istendiğini görmüş olmakla müsterih olmuşum.

-II-

**Neden Haricî düşmanların mağlubiyeti
senelerce devam etmişti?
Hakikatte olduğundan daha az
zaman zarfında onları mağlup etmek
imkânı var mıydı?**

1 – Misak-ı Milli'nin esasları Erzurum ve Sivas Kongrelerinde muvaffakiyetle hazırlanır ve İstanbul Meclis-i Mebusanında tasdik edilirken vaziyet nasıldı? Misak-ı Milli'nin en sonunda harple temin edilebileceği keyfiyeti salâhiyettar hey'et ve zevat tarafından düşünülmüş ve hazırlanmış mıydı?

Harb-i Umumiden sonra, İtilaf Devletleri mezkûr harpte kendilerine karşı merkezî devletler hakkında pek mühim vaziyet alıp harbin İtilâf Devletleri için tehlikeli bir safhaya girmesine sebebiyet vermiş olan Osmanlı İmparatorluğunu (Harb-i Umumînin birince devresinde İtilâf Devletlerinin bütün ümidi, Rus ordularının devamlı bir surette Almanlara taarruz ederek bunu arkadan vurabilmesiydi. Halbuki Osmanlı İmparatorluğunun coğrafi vaziyeti icabı Rusya ile müttefikleri arasında bulunuşu, müttefiklerin Rusya'ya yardım etmesine mani olmuştu) taksim ederek ortadan kaldırmak istemişlerdi. Hususiyle İngiltere hükûmeti, Avrupa ve Asya'da kendine rakip gördüğü Almanya, Avusturya ve Rusya'yı zayıflatmak ve Osmanlı İmparatorluğunu da büsbütün dağıtmak istemişti. Almanya ve Avusturyayı arzu ettiği şekle sokabilmiş ise de, Rusya'da İngiliz emellerine karşı durabilmiş olan Sovyet idaresi Rusya'nın istiklâlini kurtarabilmişti. Türklerin de Ruslar gibi istiklâllerini kurtaramamaları için İngiltere hükûmeti bütün vasıta ve faaliyetleriyle harekete geçmişti.

Bu meş'um hareketi hissedebilmiş olan Türk milliyetperverleri, derece derece mukavemetlerini çoğaltabilmiş ve hatta mühim bir kısmı müsellahan mukavemete kadar kalkışmışlardı. Bu meşru mukavemetin daha çok inkişaf edeceğini anlamış olan İngiltere Hükûmeti bir taraftan mütareke ahkâmına muhalif olarak imparatorluğun mühim noktalarını işgal ederek ordunun bütün silahını toplamağa ve memleketi mukave-

met edemeyecek bir hale getirmeye ve diğer taraftan mukavemet gösterecek mıntıkalara Yunan ve Ermeni ordularını göndermeye ve bu düşman ordularından mutazarır olacak halka da cebren İngiliz mandasını kabul ettirmeye teşebbüs etmişti. Aynı zamanda Padişah Vahdettin, Hürriyet ve İtilâf Fırkası vasıtasıyla Şûra-yı Saltanatta İngiliz mandası talep ettirilmek suretiyle hiç bir millî teşekkül ve hiç bir vatandaşa müstakil bir vatan istenmesine de müsaafe edilmemişti.

İngiltere hükûmeti millî duygudan mahrum hükûmet ve bazı dahilî fırkaları da kendisine alet yapabiliyordu. Bir aralık memleket hamiyetlileri de hainlerin propagandalarına kapılmağa başlamışlardı; gûya akalliyetlere Türk vatandaşlığından daha fazla hukuk verilecek, Ermeni tehcirini bahane ederek muktedir ve kabiliyetli memur ve vatandaşlar tecziye, müfrit milliyetperverler memleketten ihrac ve tam olarak teslimi silâh edilecek olursaymış İngiltere'nin eski dostluğu iade edilebilecekmüş ve İngiliz adaleti Türkiye'yi kurtarabilecekmüş Has-ının inayet ve lutfuna teslim olarak felâketten kurtulacağını zanneden gafiller ancak bu sözlere inanabilirdi.

Sivas Kongresi ve birinci Eskişehir hareketi yalnız birliği takviye bakımından haizi ehemmiyet olmayıp Türkiye'nin inhidamını (çöküşünü) isteyenlerin hile ve desiselerini meydana çıkarmış olmak itibarıyla de mühimdi.

Sonraları maksatlarını hile ile temin edemeyeceklerini anlamış olan Türk'ün düşmanları, İzmir'de Yunan ordusu ile ve memleketin diğer kısımlarında ise mukabil ihtilâller çıkarmak suretiyle harekete geçmişlerdi. Bu hareketten çıkan netice şu olmuştu:

İngiltere ve Fransa gibi büyük devletler, Türkiye ile yapmış oldukları mütarekeyi feshederek harbi iade etmek istemeyip Yunanistan ve Ermenistan gibi umumî harpten sonra istifade edememiş olan hükûmetleri itma ve millî duygudan mahrum olan Osmanlı padişahıyla hükûmeti, Türk milliyetperverleri aleyhine çevirmek suretiyle Türkiye'nin inhidamına çalışmak istiyorlardı.

Damat Ferit Paşa hükûmeti dessaslığı ile millî harekete karşı duramayacağını görünce istifasını vermiş ve yerine Dahiliye nazırlığına tayin olunan Damat Şerif Paşa etrafında zahiren kuvve-i millîye ile an-

laşmış ve hakikat-i halde diğer renkte bir gayr-i millî hükûmet gelmişti. Bu Hey'et-i Hükûmete dahil olan bazı nazırlar arasında Ali Rıza, Salih ve Cemal Paşalar gibi zevatın hamiyetinden şüphe edilemezse de bunlar da padişah ve ecnebilerin tesir ve tazyiki altında mezkûr hükûmetin millî olmayan duygusunu değiştirememişti. Bu Hey'et-i Hükûmet Sivas kongresinin metalibatım pek tabii ve muvafık bulmuş ve fakat teşkilât-ı milliye ve Hey'et-i Temsiliyenin faaliyetinden çekilmesini istemiş ve el altundan Damat Şerif Paşa delâletiyle azimli teşkilâtın taazzuvuna çalışmıştı. Hey'et-i Temsiliyenin bu cins hükûmetlerle anlaşması muvafık görülebilirdi. Fakat Hey'et-i Temsiliye mukabil ihtilâlciler kadar bu hükûmetlerden istifade etmesini bilememişti. Çok arzu edilmişti ki, bu hükûmetler içerisinde bulunan milliyetperverlerin taraftarı olan nazırlar Meclis-i Mebusanın küşadiyle her şeyin hitam bulmuş olduğuna kail olmayıp o devrenin bir intikal devresi olduğunu düşünerek milliyetperverlerin mevki ve kuvvetlerini takviyeye mecbur olduklarını anlayabilsin ve Hey'et-i Temsiliye ile daha çok samimi olarak Hey'et-i Hükûmette milliyetperver olmayan nazırları oyalayarak vakit kazanmış olsunlar... Halbuki keyfiyet büsbütün tersine olmuştu. Milliyetperver nazırlar, mevkileri icabı olarak iyice takdir etmeleri lâzım gelmişti ki, başta İngiltere hükûmeti olmak üzere Türkiye'nin düşmanları Osmanlı hükümdarı ve bunun istinad etmiş olduğu gayrı millî zümreler ile Türkiye'yi taksim ve dağıtmak istemişlerdi.

Bu vaziyette düşmanların inayetinden istimdad değil bilakis milletin hakiki varlığına güvenerek bir kuvve-i mukaveme hazırlamak ve bununla karşı durarak düşmanların inhidam siyasetini tebdile çalışmak lâzım gelmişti. Halbuki milliyetperver nazırlar bilerek veya bilmeyerek milletin kendisinden doğmağa başlamış olan kuvve-i mukavemeyi dağıtmak istemişlerdi. Milletin ısrar ve talebi ile içtimai karargir olan Meclis-i Mebusanın küşadına kadar mebusların maneviyatını bozmağa çalışmışlardı. Hatta meclisin küşadından sonra Maraş Mücadele-i Milliyesine dair çekilmiş olan telgraflar Meclis hey'et-i umumiyesinde okunamayacak kadar Meclisin maneviyatı bozulmuştu. Bir taraftan mebuslar tehdit edilerek bunların meclis dahilinde birlik uğurunda yapmak istedikleri teşebbüslerine mani olunurken diğer taraftan esasen zayıf olan Ali Rıza Paşa kabinesinin Harbiye Nâzırı Cemal ve Erkân-ı Harp Reisi

Cevat Paşalar İngilizler tarafından mes'ul gösterilerek işten el çektiler ve bu suretle Ali Rıza Paşa kabinesi de tamamen padişah ve İngilizlere alet bir hükûmet haline girmişti. Bu kabine, milleti temsil edemeyecek bir hale gelmiş olan meclis, irade-i milliye ve hakimiyet-i milliye'nin yegâne merkezi olarak göstermek suretiyle bundan itimad istemiş ve almış ve bunun haricinde hiç bir Hey'et-i Temsiliyeyi tanımamağa karar vermiş gibi görünmüştü. Hattâ teşkilât-ı milliye dağılmazsa tecziye edileceğinden bahisle bir tamim bile yapmağa teşebbüs etmişti.

Ali Rıza Paşa Kabinesi zamanındaki siyasî faaliyet şöyle hulâsa edilebilir: Bir taraftan padişah ile millet arasındaki ihtilâf milleti hareketsiz bırakmak suretiyle halledilmek istenirken, diğer taraftan Dahiliye Nâzırı Damat Şerif Paşa hükûmet teşkilâtını millet aleyhine hazırlamağa çalışmış ve Hürriyet ve İtilâfla Mister Kron'un mukabil ihtilâl teşkilâtına yardım etmişti. Millet'in talebi üzerine Meclis-i Mebusanın yeniden intihap edilmiş olduğu gösterilecek ve fakat bunun talebi gibi Anadolu'nun emin bir mevkiinde değil bilakis İstanbul'da millet düşmanlarının hakim olduğu bir mevkide ve bunların tesiri altında içtima ettirilecekti. Meclis Reisi Reşat Hikmet Bey'le milliyetperver bazı nazırların tevkif ve azilleri keyfiyeti bu tesirin bariz bir tezahürü değil midir? Bununla beraber hariç ve dahile karşı Türkiye'de meşrutiyeti idarenin tamamiyle devam ettiği gösterilecek ve bu iğfal perdesi arkasında her nevi millî hareketler gayrı millî hükûmet delâletiyle ve mukabil ihtilâl teşkilâtıyla dağıtılmağa çalışılacaktı. Bununla muvaffakiyet hasıl olamazsa Yunan ordusu ile Ermeni çeteleri Anadolu içerilerine sürülecekti.

İstanbul'daki milliyetperverler bu hakiki vaziyeti görerek mahza vakit kazanabilmek maksadiyle bu mümaşatkârlığı yapmışlarsa bir şey denemez. Aksi takdirde onların da gafil avlandıkları tahakkuk eder. Binaenaleyh Ali Rıza ve Salih Paşalarla Meclis-i Mebusandaki milliyetperverlerin hüsnü niyetleri her ne olursa olsun gafil halleri teşkilât-ı milliye'yi zayıflatmıştı. Bu gaflet karşısında Hey'et-i Temsiliyenin başında bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın anudâne mukavemeti milliyetperverlere çok yardımı dokunmuş ve Garbî Anadolu'daki cür'etkarâne hareket ve faaliyetimiz mukabil teşebbüsleri akim bıraktırmış ve fakat Osmanlı ordusunun inhilâl etmesinin önüne geçilememiş olduğundan Yunanlıların çok iççerimize girmesine mani olunamamıştı.

Askerî bakımdan Kütahya-Eskişehir muharebelerine (Temmuz 337) kadar kaybedilmiş olan zamana İstanbul'daki milliyetperverlerin düşmanlarımız tarafından aldatılmış olmaları ve Hey'et-i Temsiliyenin de bir müdafaa plânı hazırlamamış olması ve tarafımdan hazırlanmış olana da kâfi derece ehemmiyet verilmemesi sebep olmuştu.

Siyasî bakımdan kendisiyle iyice anlaşılamamış olan Harbiye Nâzırı Cemal Paşa ile hiç olmazsa askerî bakımdan bir anlaşma yapılabilmiş olsaydı müstakbel Türk ordusunun çekirdeği daha çok evvel teşkil edilebilirdi. Aynı zamanda İzmir Kuva-yı Milliyesine de hakim olunabilirdi. Eğer bu iki teşebbüste de muvaffakiyet hasıl olabilmiş olsaydı Ankara'da yeni millî idare teessüs ederken bunun o vakitler mevcut olan ordusundan bir ordusu emre hazır olurdu. Bu müstakil ordunun seferberliği ile yığınağına ait plânlar İstanbul'da değil Ankara'da Hey'et-i Temsiliyeye merbut bir Erkân-ı Harbiye tarafından hazırlanmalı idi.

İşte ben, o tarihlerdeki vaziyet ve sonraki hareketleri yukarda hülaâ ettiğim gibi anlamış ve hiç bir taraftan talimat almaksızın kendi kendime bu erkân-ı harbiyenin yapması lâzım gelen plânlarını hazırlamış ve Hey'et-i Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa hazretlerine de kabul ve tasdik ve bu planlarla alakalı olacıklara gizli olarak tebliğ ettirmiş isem de o tarihlerde İstanbul Harbiye Nâzırı bulunan Fevzi Paşa'dan ümid etmiş ve beklemiş olduğum alâka ve meşguliyeti görememiş ve bilakis evvelce bir bahiste arzettiğim veçhile, bu planların tatbikine başlandığı zaman müşarünileyhten mümanaat ve muhalefet bile görülmüştü. Bu plânların tahkikatında en baş âmil olacak olan Mustafa Kemal Paşa hazretleri de siyasî ve idarî işlerle fazla meşgul olmak yüzünden bu hususta kâfi derece faaliyet ve enerji gösterememiş olması büyük bir nakise olmuştu. Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin millî davanın harpten ziyade siyasetle daha çabuk kabili istihsal olacağına kanaatlerinden mi, yoksa anlıyamadığım başka sebeplerden mi seferberlik ve askerî yığınak işleriyle kafi derece meşgul olamadıklarını görmüştüm. Bu askerî işleri tamamıyla bana bırakmıştı. Hakikaten siyasî ve idarî işlerin müşarünileyhi çok fazla meşgul ettiğini gördüğümünden askerî işlerle de meşgul edilmesi hususunda ısrar edememiştim. Her halde müşarünileyhin bir başka kumandan gibi askerî işlerle doğrudan doğruya ilgilenmemesi arzu edilen askerî gayelerin istihsalinde noksanlığını hissettirmişti.

Müşarünileyhin siyasî nutkunun 346 ncı sahifesinin sonlarına doğru şöyle bir beyanatına tesadüf edilir: «... Yunanlılar tâarruza hazırlanıyorlar. Buna karşı makul olan, bütün kuvvetleri seferber ederek muntazam bir harbe girmekti. Bahusus Fevzi Paşa hazretleri bu lüzum ve ıstırarı takdir etmekte idi. İşte bu hazırlığı yapmak üzere İsmet Paşa'nın İstanbul'da bulunması ve hattâ Erkân-ı Harbiye riyasetine resmen getirilerek temini mesaisi, çok nafi olacaktı. Bu maksatla İstanbul'a gitmesine lüzum görmüştüm. İsmet Paşa'nın telgrafı şudur:

Harbiye, 3.3.36

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Alınan malûmata göre, İstanbul'da bir cemiyet teşekkül ve bu cemiyet İngilizlerle tevhid-i mukarrerat etmiş. Hükûmetin iskatiyle malûm bir hükûmetin tesisi, meclisin feshi, İzmir ve Adana'nın temini işgali için Kuva-yı Milliye'nin ilgası, cihan için amil-i sulh ve mûsalemet olmak üzere İstanbul'da beyne-l İslâm bir Şûra-yı Hilâfet teşkili, Bolşevikliğin aleyhine fetva ısdarı, mukarrerat cümlesinden imiş. Nazır Paşa bu cemiyetin faaliyetine ehemmiyet veriyor. Anadolu'daki Anzavur teşebbüsâtı bu faaliyetten olduğu gibi İngilizlerin hükûmeti en ziyade tazyik etmeleri de aynı sebeptendir. Malûmat olarak arz etmekliğimi arzu ettiler. İsmet.

Harbiye Nezareti Seryaveri

Binbaşı Salih

Mustafa Kemal Paşa, o tarihlerde bir kaç gün için Ankara'ya ziyaret için gelmiş olan İsmet Bey'i Nutkunda beyan etmiş olduğu gibi bir askerî vazife ile İstanbul'a göndermiş olduğunu bana söylememişti. Hatta hazırlamış olduğum plânı tasdik maksadıyla yanlarına götürdüğüm zaman İsmet Paşa'nın aynı vazife ile İstanbul'a gitmiş olduğunu bana söylemeleri lâzım gelirken hiç bir şey söylememişti. Bu askerî vazifenin benden gizlenmesi için de hiç bir sebep yoktu.

İsmet Bey'in İstanbul'a muvasalatından sonra Mustafa Kemal Paşa'ya çekmiş olduğu yukardaki telgraf da göstermektedir ki ne Fevzi Paşa'nın ve ne de İsmet Bey'in Yunanlıların muhtemel bir taarruzu-na karşı ne bir hazırlık ve ne de bir plân yapmağı düşünebilmişti.

Nutkun hiç bir kısmında İsmet Bey'in ordunun seferberliği ve yığmağı hakkında bir malûmat verebilmiş olduğuna tesadüf edilmemektedir. Aynı nutukta İsmet Bey'in yukardaki telgrafından sonra deniyor ki: «İngiliz mümessili Yunanlılar da dahil olduğu halde itilâf kuvvetlerine karşı tatili harekât edilmesini hükûmetine teklif etmişti. Ve bu temin olunursa İstanbul'u Devleti Osmaniyyeye bırakacakları gibi yaldızlı bir vaidde de bulunmuşlardı. Fakat İstanbul'da bu teklif yapılırken şubatın 18 inci, 19 uncu ve 20 nci günlerinde Yunanlıların İzmir'e yeni kuvvet, vesaiti nakliye, külliyetli cephane getirdiği ve cephelere sevkederek yeni bir taarruza hazırlandığı bizim malûmumuz idi.....»

Harbiye Nâzırı Fevzi Paşa'nın ne Yunanlılara karşı bir harbe girmek ve ne de bu maksatla bir hazırlık yapılması tasavvur ve niyetinde olmadıkları hakkında o tarihlerde kolordulara aşağıda sureti münderiş çekilmiş olan şifreli telgraf güzel bir delil olabilir.

Şifre mahlulü

Harbiye: 19.2.36

Mahrem ve müstacel

Yirminci Kolordu Kumandanlığına

İngiltere Devlet-i Fahimesi Hariciye Nezaretinden Dersaadetin Türkiye'ye teminine her vasıta'ya müracaatla çalışılacağı hükûmet-i seniyyeye cevabın söylenmiş ve aynı zamanda bura mümessil-i siyasiliğiyle sebkeden ve mümessil-i siyasilik tarafından da resmen hükûmet-i seniyyeye vaki olan tebligatı şifahiyede payıtaht-ı saltanatın Devlet-i Osmaniyye'de bırakıldığı bildirilmiş ve fakat bununla beraber Ermeni kanalıyla Yunanlılar da dahil olduğu halde mutelifeyn kuvvetlerine karşı tarafımızdan yapılan harekâtın hemen tatili ve aksi takdirde şerait-i sulhiyemizin tebeddül etmesinin muhtemel bulunduğu da ilâveten dermeyan edilmiştir.

1 – Binaenaleyh sulhümüzün taht-ı tezekkürde bulunduğu şu ânın nezaket-i harikülâdesinin kemaliyle takdirini ve hiç bir veçh ve sebep ile

mucib-i şikâyet en küçük hadiselerle bile meydan bırakılmamasını vaziyet-i hazırıyı takdirde noksanı mahsus olanların da yoluyla irşad ve tenvirleri zât-ı âlilerinin ve umum maiyetiniz arkadaşlarımın kıymet ve kıyasatlarından beklerim.

2 – Memleketimiz dahilinde sükûn ve huzuru Ermeniler ve Yunanlılar da dahil olduğu halde mutelifeyn kuvvetlerinin adem-i hoşnudisini tevliid edici halâta meydan bırakmamaları şu cevaba ilâveten rica olunmuştur.

Harbiye Nâzırı

Fevzi

Millî dava ve misakın esasları muvaffakiyetle hazırlandıktan sonra ne Ankara'daki selâhiyettar Hey'et-i Temsiliye ve ne de İstanbul'da milliyetperverlere taraftar görülen Harbiye Nâzırı ve Erkân-ı Harbiye Reisleri bu misakın en sonunda Yunan ordusunun mağlûp edilmesiyle kabili istihsal olacağını düşünememiş ve bu maksatla da orduyu inhilâlden kurtaramamış ve seferber ve tahşid de edememişlerdi. Yalnız ben, tesadüfen pek mühim olan bu askerî meseleyi üzerime alarak halletmeye ve hazırlamağa mecbur olmuş ve hazırlamış olduğum plânı Hey'et-i Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa'ya tasdik ve imza ettirebilmiştim. Kâfi derece muavenet göremediğimden bu plânın yalnız birinci kısmı yani Ankara'da yeni hükûmetin teessüs ve bunun dahilî düşmanlara karşı tamamiyle muhafazası mümkün ve muvaffak olabilmiş ve fakat ordunun inhilâlden vikayesi mümkün olamamış ve bu yüzden yeni ordunun teşkil seferberliği ve tahşidi fazla teahhur ederek plânın ikinci kısmı zamanında tatbik edilemiyerek gecikmişti. Bu plânın kendisi ile buna ait malûmat ve saire bundan sonraki bahistedir.

İstanbul'da iktidar mevkiine geçmiş olan Ali Rıza ve Salih Paşa Hükûmetleri kuvve-i milliyeyi dağıtmak istemiş ve amâl ve arzu-yu millinin yalnız İstanbul'da toplanan Meclis-i Mebusan'da tecelli edeceğini farzetmiş olmakla memleketin müdafaasında nasıl ki bir hata işlemişlerse, Hey'et-i Temsiliyenin de teşkilât ve millî siyasetten başka müdafaai memleket meseleleriyle meşgul olamayıp askerî işler hakkında bir direktif vermeksizin kendisine sâdık kalmış olan bazı kumandanların reylerine bırakmış olması bir plân dahilinde umumî seferber-

liğin ve tahaşşüdün yapılmasına mani olmakla kalmamış orduda irtibat ve insicam da bırakmamıştı. Yeni idarenin teessüsünden sonra da derhal bir başkumandanlığın ihdas edilememesi ve erkân-ı harbiye-i umumiyenin seferberlik ve tahaşşüd işleriyle meşgul olmak istememesi de Yunan ordusuna karşı fazla kuvvet toplanıp gönderilememesine sebebiyet vermiş ve bu yüzden bir çok tehlikeli buhranlar geçirilmişti.

Yeni idarenin teessüsünden evvel veya sonra misak-ı millinin siyaseten değil harben kabili istihsal olacağını idrâk edememiş bulunan mes'ul hey'et ve şahısların müdafaa-i memleket meselesiyle ciddi bir surette meşgul olamamaları Kütahya-Eskişehir muharebelerine kadar muzaffer olmak imkânını kaldırmıştı.

2 – 336 (1920) senesinin Kanunusani ayında inkişaf etmeye başlamış olan haricî ve dahilî vaziyet şunu bir daha teyid etmişti ki, mütareke ahkâmına muhalif olarak muhasımlarımız tarafından işgal edilip inhidamına çalışılmakta olan memleketimizde, hatta milletle anlaşmış olan hükûmetler mevkiî iktidara gelebilmiş ve bunları mürakabe edecek olan Mebusan Meclisi içtimaa davet edilebilmiş olsa; bunlar ecnebî işgal-i askerisi ve her nevi tazyik altında kalmış olan İstanbul'da, her şeyi yalnız muhasımlarımızın adalet ve siyasetinden istimdad etmekle iktifa edeceklerdi. Bu siyaset neticesinde ise Türklerin millî hudutları dahilinde tam bir istiklâle malik olmaları imkânsızdı. Bu maksatla milletin, bizzat idare merkezini İstanbul haricinde emniyette bulunacak ve hiç bir ecnebî tazyikına maruz kalmayacak olan bir şehre naklederek idareyi hür ve müstakil bir milletin hükûmeti gibi üzerine almakta itiraz etmiş olan İstanbul hükûmeti yerine alması ve serian mevcut kuvvetleri tanzim ve teşkil ve takviye ederek siyasetle temin edilemeyecek olan istiklâlin harben teminine çalışılması zamanı çoktan gelmişti.

Mezkûr tarihlerde mutelifeyn, (İtilaf Devletleri) Türkiye'ye herhangi bir surette esaret teklifini cebren ve kuvvetle kabul ettirecek kadar aralarında ittifak ve ittifak edememişlerdi. Yani Türkiye'ye karşı

yeniden itilâf ederek harbe girebilmeleri melhuz değildi. Fransa ve İtalya umumî harpten sonra ganimin taksiminde memnun kalmamışlardı. Bilhassa bu iki memleketin içerisinde zuhur eden içtimâî karışıklık ve ihtilâller bunların yeniden bir harbe girmesine müsait değildi. O vakitler Mr. Loid Corc'un kendi milletini böyle bir muharebeye sürükleyebilmek için çok teşebbüslerde bulunmuş ve hatta umumî bir seferberliğe ihtiyaç olmadığı ve 150.000 kişilik bir ordunun kâfi gelebileceğini iddiaya kadar varmış olduğunu ve fakat Büyük Britanyalıların razı olmadığını ıstımtıştik. Büyük devletlerin o zamanki, vaziyetleri hakkında şu kısa mutalaatımla şunu tebaruz ettirmek istiyorum ki Kânunusani nihayetlerine doğru mutelifeyn ve müştereken ve ne de münferiden Türkiye ile bir muharebe yapmak istememişlerdi. Fakat Türkiye'yi denizden abluka altına alabilirlerdi.

Kanunusani nihayetinde Kilikya'da lehimize olarak millî müfrezelerimizle Fransız ve Ermeniler arasında çok şiddetli müsademelerin başlamış olmasına rağmen İstanbul boğazının garbında bulunan Fransız ordusundan Kilikya'ya takviye kıt'aları gönderilmesinde bu sevkül-ceyş mevkiinde kuvvetli bulunmak istenmesi, boğazlar civarında ve bilhassa Türkiye meselesinin hey'et-i umumîyesinde İngiltere ile Fransa arasında tam bir itilâfın mevcut olmadığına delâlet edemez mi?

Mütelifeyn (İtilâfçılar) arasında iştiraksızlık ve ihtilâf aşikârdı. Fakat Büyük Britanyalıları harbe sürükleyememiş olan Mr. Loid Corc Türkiye'yi inhidam ettirebilmek için başka vasıtalarla müracaat etmekten vazgeçmiş değildi. Yunanistan'ı haricen itmâ ve cenubî Kafkasya'da Rusya ile Türkiye arasında kalmış olan Hükûmetlere muhtelif suretlerle yardım vadetmek suretiyle Türkiye'yi her iki taraftan istilâ ve tazyik ve içerde Türk milliyetperverlerine karşı başlamış olan hareketleri himaye etmekle Türkiye'yi yıkmak istediği anlaşılmıştı.

Bu tehlikeli vaziyet karşısında millî davanın halli yalnız siyasete bırakılamazdı. Müteferrik ve münferid bir surette başlayıp henüz tensik ve tanzim edilememiş olan millî cephe ve müdafaalar tarzındaki plânsız hareketlerle milletin müdafaa kabiliyet ve kudreti daha fazla yıpranamazdı. Seferber edilecek olan yeni kıt'alarla bir plân dahilinde bu millî kuvvetler tanzim ve tensik edildikten sonra düşmanlarımızın ittihadısızlık ve ihtilâfından ve bizim merkezî vaziyetimizden istifade

ederek tehlikeli görülen Loid Corc plânını akim bırakacak veçhile azamî kuvvetle icap eden mıntıkalara tahşidat yapmak lâzım gelmişti. İstanbul'da millî harekete müsait veya gayrı müsait olarak iktidar mevkiine gelebilmiş olan hükûmetlerden hiç biri, ne böyle bir plânı evvelden düşünüp hazırlayabilmiş ve ne de kendilerine bir plân teklif edildiği zaman bu plânın tatbikine yardım etmek istemişlerdi. Bu hükûmetler, yekdiğerinden farklı olarak her şeyi düveli itilâfiyenin adalet ve atıfetinden beklemiş ve hiç bir vakit millî davanın muvaffakiyetle verilebilecek muharebelerle istihsal edilebileceğini ne düşünebilmiş ve ne de evvelden görebilmişlerdi. Bilhassa Ankara ile anlaşmak istemiş olan hükûmetlerle olan ihtilâfımızın esaslarını bu görüş farkları teşkil etmişti. Devam etmiş olan bu ihtilâflar sebebiyledir ki bir gün memleket idaresi Anadolu'da içtima edecek olan bir Büyük Millet Meclisine intikal edebileceği ve o zamana kadar sulhan kurtarılamamış olan istiklâlin ancak harben kurtarılabileceği tabiidir.

Türkiye'nin millî hududları içerisine girebilmiş olan ecnebî kuvvetlerinin 336 (1920) senesi martında tesbit edilebilen durumları aşağıdadır:

a) İzmir ve hinterlandındaki Yunan ordusu:

Her biri üçer fırkadan mürekkep iki kolordu ile bir Milis fırkasından ibaretti.

Birinci kolordu Ödemiş - Aydın mıntukasında; ikinci kolordu Manisa - Ayvalık mıntukasında ve Milis fırkası İzmir civarında idi. Bu ordudan başka 1150 kişilik bir müfreze İstanbul Boğazının Rumeli tarafında bulunuyordu.

b) İngiliz işgal kuvvetleri:

Kısmî küllisi İstanbul Boğazının iki tarafında olmak üzere: 31.000 Piyade, 112 top ve 160 makineli tüfekten ibaretti.

Afyonkarahisar-Eskişehir-İzmit şimendiferi üzerinde bulunduru-lan İngiliz kıt'aları da yukardaki yekûn içerisinde.

c) Fransız işgal kuvvetleri:

33.000 piyade, 55 top, 91 makineli tüfek, 39 tayyare, 25 tank ve 12 zırhlı otomobilden ibaret bir Fransız kuvveti İstanbul Boğazının Rumeli tarafında ve bunlardan başka 1170 piyade Adana'da, 270 piyade

Toprakkale - İslahiye şimendifer hattında; 200 piyade Osmaniye - Adana şimendifer hattında 300 piyade Kilis'te; 1200 piyade Ayıntap'ta; 1200 piyade Maraş'ta bulunuyordu.

Bu müfrezelerin yanında icabı kadar top ve makineli tüfek vardı. Halep civarında da Fransız kıt'aları vardı.

d) İtalyan işgal kuvvetleri:

4000 piyade olmak üzere İstanbul Boğazı'nın Rumeli tarafında ve birer müfreze de Konya, Antalya ve Kuşadası'nda bulunuyordu.

e) Cenubi Kafkasya'da:

Ermenistan hükûmetinin gayrı muntazam olmak üzere onaltıbin kişilik bir ordusu tesbit edilmiş ve Gürcistan ve Azerbaycan hükûmetlerinin kuvvetleri hali teşekkülde olup Ermeni kuvveti müstesna olmak üzere diğerleri bolşevik istilâsına karşı tecemmü halinde idi.

İngilizlerin bolşeviklere karşı kuvvet sevketmemeye ve ancak bunlara karşı müdafaada bulunacak olan hükûmetlere yardım etmeye karar vermiş olduğu haber alınmıştı.

Aynı tarihte Türk ordusunun durumu:

Beheri iki fırkadan ve kolorduya bağlı kıt'alardan ibaret kadro halinde dokuz kolordu vardı:

I inci kolordu Edirne'de (iki fırkalı); XXV İstanbul'da (10 Kafkas fırkası İstanbul'da; 1 inci fırka İzmit'te) XIV Bandırma'da (61 inci fırkası Balıkesir'de diğer fırkası Tekfur dağında) XVII (İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonra kolordu karargâhı ve buna bağlı kıt'aları lağvedilmişti) Bu kolordunun yalnız 56 ncı fırkası yeniden Bursa'da teşkil edilmiş ve 57 nci fırkası Çine'de kalmıştı. XII Konya'da (23 üncü fırkası Afyonkarahisar'da; 41 inci fırkası Konya'da). XX. Ankara'da (24 üncü fırkası Ankara'da, 11 inci fırkası Niğde'de). III. Sivas'ta (5 inci fırkası Tokat'ta, 15 inci fırkası Merzifon'da). XV. Erzurum'da (3 fırkalı). XIII. Diyarbakır (iki fırkalı).

Bu kolordulardan başka İzmir vilâyetinde Yunan cephesindeki millî müfrezeler mevcudu on beş bin kadar müsellah er olarak tahmin edilebilir. Kilikya'nın bazı kısımlarında Fransız kuvvetlerine hakim millî müfrezelerimiz vardı.

Harp planına esas olan mutalaa ve hükümler:

Siyasî vaziyet derpiş edilirken Düvel-i İtilâfiyenin bizimle yenisinden harbe gireceklerine ihtimal verilmemişti. Belki Fransa bizimle ayrı olarak anlaşacağı zamana kadar, eski askerî vaziyetini iadeye çalışması ihtimal dahilinde görülmüştü.

Yeni millî idarenin üç düşman karşısında kalabileceği tesbit edilmişti; Bunlardan biri dahilî diğer ikisi haricî idi.

Dahilî düşmanlar mürteci, mukabil ihtilalci ve vatan hainlerinden toplanıp Hürriyet ve İtilâf Fırkası erkânı, Damat Ferit Paşa hükûmeti ve İngiliz memurları tarafından idare edilecek olan dahilî düşmanlar Ankara'da yeni idarenin teessüsüne ve bu idarenin ordu teşkil etmesine bütün kuvvetleriyle mani olmak isteyeceklerdi. Bu maksatlarında tamamiyle muvaffak olamazlarsa hiç olmazsa yeni idareyi zayıflatmağa çalışacaklardı.

Dahilî düşmanların üç istikametten Ankara'ya yürüyebilecekleri düşünülmüştü; birincisi, Düzce-Bolu-Beypazarı-Ankara, ikincisi Kastamonu-Ankara ve üçüncüsü, Yozgat-Ankara-Konya ile Balıkesir vilâyetlerinde ayaklandırılacak olan mukabil ihtilâlcilerle Yunan ordusunun karşısındaki millî müfrezelerimizin gerilerinden vurulmak istenecekti. Mukabil ihtilalciler şüphesiz İngiliz ve Yunan askerlerine güvenerek hareket edeceklerdi. Binaenaleyh memleketimizin garbında istemiş olsalar haricî ve dahilî düşmanlarımız beraberce hareket edebileceklerdi. Fakat böyle hareket birliğiyle, mukabil ihtilalciler millet nazarında haricî düşmanla hareket etmiş olmakla itham edilecekti ki, bu hal onlara pek az taraftar temin edebilecekti.

Haricî düşmanlar ki, haricî düşmandan biri garpta Yunan ordusu; diğeri şarkta Ermeni ordusu idi. Ermeni ve Yunan ordularının birlikte hareketleri, coğrafi vaziyet sebebiyle mümkün görünmemişti. Bunlar, yekdiğerinden pek uzakta ve haber almaksızın hareket etmek mecburiyetinde idiler.

Haricî düşmanlardan en kuvvetlisi ve mühimmi mağlûp edilmekle millî dava ve arzu edilen sulh kazanılabilecekti. Bu düşman da memleket dahiline girebilmiş olan Yunan ordusu idi.

Şarkta Ermeni ordusunun ehemmiyeti ikinci derecede idi. Bu Ermeni ordusunun garptaki müttefikine yapabileceği yardım, şark hududumuzda fazla Türk kuvvetini tutarak garba nakline mani olabilmektir.

Aleyhimize olan bu askerî vaziyetten kurtulabilmek için onbeşinci kolordu zaman kaybetmeksizin Ermeni ordusunu mağlûp ederek garba nakledilmek üzere serbestisini kazanabilmelidir.

Hariçî düşmana karşı yapılacak olan seferberlik ve yığınak hareketleri dahilî düşmana karşı yapılacaklarla karıştırılmamalıdır. Aksi takdirde dahilî harekâtın icap ettirdiği gayrı muntazam hareketler yüzünden kadro halindeki kolordularımız dağıtılarak seferberlik ve yığınak hareketleri pek çok zaman teahhur edebilirdi.

Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanmazdan evvel yukarda arzolunan esaslar dairesinde hazırlanıp alakâdar kumandanlara gizli olarak gönderilen plândan birinci kolorduya gönderilenin bir sureti aşağıya konmuştur:

Mevzubahs plân:

*Gayet mahrem ve
Yalnız zata mahsustur
No. 55*

Ankara, 9.1.336

***Edirne'de Birinci Kolordu Kumandanı
Cafer Tayyar Bey'e***

1 – Resmî ve gayr-ı resmî istihsal edilen malûmattan Düvel-i İtilâfiye ve müşarekenin bizimle sulh akdetmek hususunda anlaşabilmiş oldukları ve hemen müzakereye başlayarak mukadderatımız hakkında pek yakında bir karar ittihaz edecekleri ve Yunanistan'ın 19 Kanunusani 336'da sulh kararı her ne olursa olsun resmî veya gayr-ı resmî surette Aydın vilâyetinin ilhakını ilân edecekleri müstahberdir.

4 Eylül 1335'de (1919) Rumeli ve Anadolu'nun ittifak-ı taammîyle Sivas'ta akdolunan millî kongrede ittihaz olunan mukarreratın ikinci maddesinde hukuk ve mukaddesatımızın bütün varlığımızla müdafaası-

na karar verilmiş olduğu malûm-u âlileridir. Halbuki bu gibi kararların tatbikinden evvel kararlaştırılmış bir plân mevcut olmadığı halde keyfî ve alelacele icra edilecek harekâtın muntic-i muvaffakiyet olamayacağı nazâr-ı teemmüle alınarak ve bir çok erbab-ı ihtisasın fikirleri de inzımam ettikten sonra bir plân tertib ve leffen takdim kılınmıştır. Bu plan zata mahsus olup muhteviyatı fevkalâde mahrem tutulacaktır. Mezkûr plân ancak lahikasında beyan edilen şeraitin tamamıyla husul bulması ve tarafımızdan tatbiki emredilmesi halinde fevkalâde bir azim ve sür'atle tatbik edilebilecektir.

2 – Rumeli'deki kolordularımız hakkında plânın lâhikasında beyan olunan mütalaatın başka bazı nukat-ı nazarın burada zikrine mecbur oldum.

a) Rumeli'deki kolordular aynen Anadolu kolorduları misillü seferberlik icra edecek,

b) Bulgarların hiç olmazsa bîtarafılığı kazanılacak,

c) Payitahtı sine-i makam-ı muallâyı hilâfet her nevi taarruzdan ve bilhassa İslâmların katli hususunda mahalli ahali-i Hristiyanîyenin tecavüzatına karışı müdafaa ve Garbî Trakya'dan Şarkî Trakya'ya vukubulması melhuz her nevi taarruz tevkif edilecek.

d) «c» maddesi vaki olmazsa Aydın vilâyetindeki harekâtımızın teshili maksadiyle nizamiye ile takviye edilmiş millî müfrezelerle Selânik civarında ötedenberi tahaşşüd ettiği bildirilen Yunan ihtiyat kuvvetlerinin Aydın vilâyetine nakline mani harekât icra edilecek.

Mustafa Kemâl

1 – Düvel-i muhasamanın kuvvetli pişdarını teşkil eden Yunanlıları def ve taretmek için bir vaziyet-i mühimme hasıl olabilir. Şöyle ki: Şarkta asırlık hırs-ı istilâlarını tatmin için Düveli Osmaniye'yi taksimde ısrar edecek olan Düvel-i İtilâfiye ve müşareke kararlarını vermezden evvel Osmanlı milletinin kuvve-i mukavemetini bir kere daha tecrübe maksadıyla Aydın havalisine tecemmü etmiş olan Yunan kuvasını müsademe ettirerek hangi tarafın galebe edeceğini tecrübe ettikten sonra tasminat-ı mel'ânetkâranelerini kabul ettirmeye karar verirler. Bunun için Yunanlıların İzmir vilâyetinin ilhakı hakkındaki tasminatı şüphesiz mukavemet-i milliyemizin kuvvet ve mahiyetini anlamak ve ezmek için düvel-i mutelifenin hainane mürettep bir planından başka bir şey değil-

dir. Böyle bir vaziyette kuva-yı milliyenin vahdet ve kudreti dolayısıyla Hükûmet ve devletin el'an rahnedar olmayan kuva-yı hayatiyesini aleme isbat bütün vesaiti mevcudenin bu maksatta istimali ile muvaffakiyetin temini her vatanperverin en mukades vazifesi olarak telâkki edilmelidir.

2 – Böyle bir vaziyette Rumeli'deki kolordular ile hususiyeti ahvali bulunan onbeşinci kolordudan mada üçüncü, onikikinci, onüçüncü, ondördüncü yirminci kolorduların Harbiye Nezaretinin 24.12.35 tarihli ve 32 numaralı şifresi kadroların ikmalî hakkındaki gayet mahrem işaretli emirnamesini harfiyen icra etmeleri muktazidir. Ahval ve şeraiti hazıraya nazaran yapılacak bu seferberliğin ve harekâtın muvaffakiyetle neticelenmesi için İzmit-Adana ve Bandırma - Balıkesir - Akhisar ve Afyon - Alaşehir ve Afyon - Nazilli şimendifer hatlarına tamamiyle hakim olmakla beraber, İzmit ve Afyonkarahisar cephanesini depolarıyla Niğde esliha deposuna bu emrin tebliğini müteakip vaz-ı yed edilmek ve mezkûr hatların işletmesini deruhte etmek icap eder.

3 – Altı aydan beri miktarı kâfi kuvvet ve cephanesini tahkikat yapmak ve unsur-u İslâmı azaltmak suretiyle Aydın vilâyetinde yerleşmiş olan ve kuvvet ve esliha ve kumanda hey'etince mütefevvik bulunan Yunan kuvvasını bulduğumuz şerait tahtında mağlûp ve kâmilan Aydın vilâyeti haricine atmak müteassir görünmekte ise de, kış mevsiminde anavatanından Adalar denizi ile müteferrik kalmış bulunan Yunan kuvvasının büyük takviyeler alabilmesi müşkül olup İzmir istilâsiyle yüzbinlerce Rumun ihlâl ve imhayı servet ve hayatı hasebiyle tekevvün eden ve günden güne kuvvetlenen (Rallis) muhalif partinin ilk bir muvaffakiyetini ve belki de seferberliğin ilân ve tahşidatı muntazamaya iptidar edilmesini müteakip Yunanistan dahilinde siyaseten bir mühim muvaffakiyet temin edeceği ve zaten Yunanistan'ın kemiyeten ve maddeten tekevvuku azimine karşı gayrı muntazam bir avuç ve mahallî kuva-yı millîye karşısında geçirilen zamanla gayrı mütenasip muvaffakiyatı nazarı teemmüle alınmalıdır.

Yunanın Aydın vilâyetinden ihracı hususunda tarafımızdan vukubulacak teşebbüsât-ı ciddiye İtalyanların da memleketimizi terk gibi bir ikinci muvaffakiyet temin edebileceğinde şüphe yoktur.

4 – Tecemmüü sevkulceyşî:

Aydın vilâyetindeki Yunan kuvası iki ussül-harekeye istinad eder. Biri (Foça) diğeri (İzmir)'dir. Hemen iki grup halinde bulunan bu kuvveti birbirinden ayırmak ve ilk hamlede vilâyetin bir kısmını istirdad ile cep-

heyi küçültmek maksadına matuf olacak ilk harekât-ı askeriyenin hedefi (Manisa) ve bunun şarkındaki Boğazı ve (İzmir-Torbalı) şimendifer hattının şarkındaki dağları işgal etmeye matuf olmalıdır. Harekâtı evveliyemizin temini maksadıyla (Akhisar'da) bir ve (Alaşehir) de iki muntazam ve seferber mevcudunda fırkanın tahşidiyle (Söke) havalisinde lâakal topçu ve makineli tüfekle takviye edilmiş iki bin kişilik bir kuvve-i milliyenin ve Yunanın (Selânik'te) ihtiyat olarak bulundurduğu otuz bin kişilik bir kuvvetin Bulgarların tamamıyla bîtaraf kalmaları halinde bu kuvveti ya (Aydın) dârülharekâtına veyahut (Edremit) ve (Çanakkale) Boğazının bir mahallinde karaya çıkartarak şimal grubunun gerilerine bir hareket icra etmesi melhuz bulunduğundan (Bandırma) da bir ihtiyat kuvvetinin tahşidi icap etmektedir.

5 – Dördüncü maddedeki kuvvetlerin ihzar ve tecemmüüne dairdir:

Cephede ibrazı faaliyet eden altmışbirinci ve elliyedinci fırkalar seferber haline vaz edilerek vazife-i harbiyelerine devam etmelidir. Ellialtıncı fırkadan takriben iki piyade alayı yirmiüçüncü fırkadan bir fırka karargâhı bir piyade alayı ve bir cebel taburu ve ondördüncü kolordudan bir muhabere, bir istihkâm, bir suvari, bir nakliye, bir sıhhiye müfrezesi sabık yirmiüçüncü fırka kumandanı Ömer Lütfi Bey kumandasında (Akhisar)da.

24 üncü fırkadan iki piyade bir topçu alayı ve 41 inci fırkadan bir piyade alayı ve 23 üncü kolordudan bir muharebe, bir suvari, bir istihkâm, bir nakliye, bir sıhhiye müfrezesi (mümkün ise şimendiferle) 24 üncü fırka kumandanı Kaymakam Mahmut Bey kumandasında (Alaşehir)de.

ve 41 inci fırkadan bir piyade alayı, bir cebel taburu ve 11 inci fırkadan iki piyade alayı ve onikinci kolordudan bir muhabere, bir suvari, bir istihkâm, bir nakliye, bir sıhhiye müfrezesi (mümkün ise şimendiferle) sabık Kavak mıntıkası kumandanı Kaymakam Arif Bey kumandasında (Alaşehir)de içtima edeceklerdir.

Bundan başka 20 nci kolordu bir başkumandanlık karargâhı teşkil ederek (Afyonkarahisar'a) ve 12 nci kolordu da bir kolordu karargâhı teşkil ederek ilk kademe olarak (Alaşehir'e) gönderecektir.

Menteşe mutasarrıfı ile Demirci Efe (Aydın) mıntıkasındaki kuvvetlerden mada (Söke) havalisinde iki bin kişilik bir kuvve-i milliye sür'atle ihzar edecek ve buna 57 nci fırkadan iki cebel topu ve bir makineli tüfek bölüğü verilecektir.

Üçüncü kolordu (Samsun-Sinop-Merzifon) mıntıkasında dahilde Hristiyan unsurlarının taşkınlığına ve hariçten bir ihracın men'ini temin

edecek ve keزالık (Silifke) sancağı dahil olarak (Adana) işgal mıntıkası-nın garba ve şimaline tevessûüne mani olacaktır. Harekât başlar başla-maz üçüncü kolordu tarafından takviye olunacak olan 11 inci fırka üçün-cü kolordu emrine girecektir. 15 inci ve 13 üncü kolordular mümkün ol-duğu kadar üçüncü kolordunun vazifesini teshile çalışacaklardır.

6 – *Aydın cephesi*: (Gediz) çayı hatt-ı fasıl olmak üzere iki gruba taksim olunacak. Mezkûr çayın şimalindeki kuvvetler şimal grubunu ve cenubundaki kuvvetler cenup grubunu teşkil edecek ve şimal grubunu 14 üncü kolordu kumandanı ve cenup grubunu ise (Alaşehir'e) gelecek olan kolordu karargâhı maiyetine verilmek üzere Miralay Refet Bey sevk ve idare edecektir.

Her iki grubu Anadolu kumandanı namıyla Mustafa Kemal Paşa idare edecek ve Erkân-ı Harbiye riyasetini de Ali Fuat Paşa deruhte edecektir. 20 nci kolordunun Afyon'a göndereceği kolordu karargâhı Umum Anadolu Kumandanlığı karargâhını teşkil edecektir.

31 inci, 13 üncü, 15 inci kolordular kıdemli olmak itibariyle Kâzım Karabekir Paşa'ya ve Kâzım Karabekir Paşa da Mustafa Kemal Paşa'ya merbut bulunacaktır.

Gerek seferberliğin sür'at ve inzibatını temin ve gerekse muhare-be cereyan ederken mıntikalarda asayişin muhafazası ile ihtiyacatın ve depo kıtaatının ihzarı vazifesiyle (İzmit-Eskişehir-Bolu) sancaklarının mıntika kumandanlığına mümkünse merkezi (Bilecik) olmak üzere 56 nci fırka kumandanı Bekir Sami Bey.

(Afyonkarahisar, Isparta, Burdur, Konya vilâyeti, Niğde sancağı, Kayseri mutasarrıflığı) kumandanlığına 12 nci Kolordu Kumandanı Fah-rettin Bey.

(Ankara, Kastamonu) vilâyetleri mıntıkası kumandanlığına 5 inci kolordu ahz-ı asker hey'et-i reisi Nurettin Bey memur olacak ve doğru-ca Mustafa Kemal Paşa'ya merbut bulunacaklardır.

7 – Seferberliğin muntazaman icrasından evelimirde Kolordu ku-mandanları badehu ahz-ı asker rüesası mes'ul olup vatanın istihlâsına matuf olan işbu seferberlikte muvaffakiyetin temini maksadıyla harb-i umumide kolordu kumandanlarının her nevi selâhiyeti tamamen haiz olacaklardır.

8 – Seferberlik ilân edilir edilmez 12 nci, 14 üncü, 20 nci kolordu kumandanlıkları mıntıkları dahilinde bulunan jandarma kıtaatı sefer-

berlik nizamnamesi veçhile seferber edilecek ve kolordu kumandanları-
nın tertip edecekleri plân mucibince asayiş dahiliye ve sahilleri muhafaza ve tarassud edeceklerdir.

Aynı zamanda geri mıntıkası kumandanlığını deruhte edecek olan Miralay Bekir Sami, 12 nci kolordu kumandanı Fahrettin Beyefendiler derhal (İzmit) (Afyonkarahisar) (Konya) cephaneye ve esliha depolarına vaz-ı yed edecekler ve şimendifer hattına hakim olacaklardır. Bunun için (Eskişehir)-(Afyonkarahisar) (Konya) civarındaki ecnebî kıtaatına karşı iki misli kuvvet cemederek harekât-ı milliye'nin başladığını ve harekât-ı milliye'nin hiç bir devlete ibraz-ı husumet emelinde olmayıp zulmen hayatına kasdedilen millet-i Osmaniye'nin istiklâl ve istihlâsı için bizzat mukadderat-ı millete hakim olacağını ve binaenaleyh Türkiye'de bulunan bilumum, vesait-i nakliye, şimendifer esliha ve cephaneye depolarına ve her nevi malzeme ve ihtiyacat-ı harbiyeye sahip olmalarına azmettiklerinden taht-ı işgallerinde bulundurdıkları şimendifer hattı, esliha ve mühimmat depolarını derhal terketmedikleri takdirde silâhla müdahale edecekleri ve binaenaleyh vakit kaybetmeyip bunların teslimi ve dahil-i memlekette bulunan ecnebî kıtaatı silahlarını ve cephanelerini mahalli kumandanlıklara teslim ve bulundukları mahallerde tamamen bîtaraf kalmaları ve haklarında her nevi dostane muamelede kusur edilmeyeceği ve teshilât gösterileceği tebliğ edilmekle beraber büyük bir azimle marûlarz mevakiye vaz-ı yed edilecektir. İzmit'in garbında bulunan İngiliz ordugâhı ile İzmit'in arasında şimendifer imalâtı sınaiesi mükemmelen tahrip edilecek ve tahribatına 10 uncu Kafkas fırkası kumandanı memur olunacaktır.

Birinci fırka kumandanı kendisine tebligat vaki olur olmaz (İzmit) piyade cephaneliğine baskın yaparak muhteviyatını (İzmit-Adapazarı) arasına münasip bir mahalle nakletmeyi en mukaddes bir vazife telâkki edecektir.

Her bir ihtimale karşı (Adana)dan Fransızların şimalî garbiye hareketlerini men maksadiyle (Toros) tûnel ve köprülerinin tahribinde müteyakkız bulunulacaktır. Bunu ân-ı lâzımında yaptırmak 3 üncü kolordu kumandanlığına ait olacaktır.

9 – Afyonkarahisar'da ifayı vazife edecek olan hat komiserliği evvelimde cephenin muhtac olduğu esliha ve cephaneyi Afyonkarahisar'a nakledecek ve badehu hattı sırf nakliyat-ı askeriye amâde bulunduracaktır.

Kolordular seferberliğin istilzam eylediği her hazırlığı, bilcümle malzemeyi ve ihtiyacat-ı harbiyeyi tedarik ve ihzar ederek cepheye sev-

kedilecek kıtaatın malzeme-i sıhhiye vesaiti nakliyece noksansız olmasına itina edilecektir.

Lahika: Yukarda arz edilen plân hiç bir vakit Anadolu'nun istiklâliyeti manasını tazammun etmeyecektir. Yunanlıların resmî veya gayrî resmî (Aydın) vilâyetinin ilhakını ilân etmeleri veyahut Düvel-i İtilâfiye ve müştereke Sivas millî kongresinin çizmiş olduğu hudud dahilindeki anavatanı inkisama uğratacak herhangi bir teklifin tebliği halinde makam-ı hilâfet ve saltanat ve Hükûmet-i merkeziye ve meclis-i millî, resmî hiç bir teşebbüs veya hareketle marûlarz tehlikelere karşı bir tedbir ittihaz edecek vaziyette bulunamadıkları takdirde veyahut yapılacak her nevi teşebbüsât-ı müslihane müsmir bir netice vermezse sırf son bir tedbir olmak üzere işbu plân tertip edilmiş ve mamafî hükûmetin gizli ve azamî muavenetine mazhar olacağı da nazar-ı dikkate alınmıştır. Dersaadet ve Trakya hakkında bu plânda bir mütalaa dermeyeran edilememesi esbabı Dersaadet ile Trakya ve Anadolu arasına kuvvetli ecnebî kıtaatın girebilmesi ihtimaline meb-nî Anadolu'dan oralara hakim olamamak endişesidir.

Oralarda aynı veçhile hareket olunarak aradaki ecnebî kuvvetlerin izalesini intac edebilecek harekâta tevessül olunarak Anadolu ile intibat tesisi elzemdir.

Kumanda meselesi de sırf tasvir edilen vaziyetin bir emri vaki halinde husul bulunacağı mülâhazasıyla iş başında bulunanlardan istifade etmek mecburiyetine nazaran halledilmiştir.

9.1.336

Mustafa Kemal

Ankara, 13.1.336

Gayet mahrem ve yalnız
zata mahsustur. No. 57

Birinci Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Beyefendi'ye

9.1.336 tarih ve 55 numaralı tahrirata zeyildir:

9.1.336 tarih ve 55 numaralı gayet mahrem ve yalnız zata mahsus tahriratın altıncı maddesinde onikinci kolordu kumandanlığının mın-tıkası berveçhi atfı tashih olunur: Kütahya, Afyonkarahisar, Isparta, Burdur, Antalya mutasarrıflıklarıyla Konya vilâyeti onikinci kolorduya, Niğde ve Kayseri sancakları üçüncü kolorduya aittir.

Mustafa Kemal

3 – Ankara’da yeni idarenin teessüsünden sonra istiklâlimizi kurtarmak için bütün kuvvetlerimizi garpta en kuvvetli olan Yunan ordusuna karşı bir plân dahilinde tahşid etmek lâzım gelirken neden şarkta Türk unsurunu imhaya başlamış olan Ermenistan’a karşı üç munzam fırka ve gönüllü kıtaattan mürekkep onbeşinci kolordu Erzurum civarında atıl bırakılmış ve hadisatın cereyanına terkedilmişti. Onbeşinci kolordu derhal Ermeni ordusuna taarruz ve bunu mağlûp ettikten sonra garba nakledilemez miydi? 336 senesi teşrinievveline kadar millî hükûmet garpta dahilî muharebelerden muzafferen çıkmış ise de Yunan ordusu Bursa-Uşak hattına kadar ilerleyebilmiş ve Eskişehir ve Afyonkarahisar’a karşı tehdid edici bir vaziyet almıştı. Eğer bu tarihe kadar şarktaki onbeşinci kolordumuz serbestisini kazanarak garba nakledilebilmiş olsaydı garpta hakikatte olduğu gibi zayıf değil bilakis kuvvetli olabilecektik.

Millî hükûmetin Ankara’da tesis edilebilmesi için büyük bir kabiliyet ve himmetle çalışılmış olduğundan şüphe yoktur. Teessüsünden sonra da aynı himmet ve kabiliyet gösterilmek istenmiş ise de kararlar da isabetsizlik ve muvaffakiyetsizlik göze çarpmıştı. Bu sebepten kaçırılmış olan fırsatlar yüzünden yeni hükûmet kuvvetlenecekken zayıflamıştı. Garp ve şark cephesi kumandanlıklarına verilmiş olan selâhiyet üzerine bunlar millî hükûmet nam ve hesabına istinatları derecesinde idarî ve askerî teşkilâtı kuvvetlendirebilmişlerdi. Fakat Hey’et-i Vekile bu esnada teferruat umuru ile meşgul olacak yerde memleketin hey’et-i umumiyesine şamil olacak bir siyaset ve idarenin esaslarını kararlaştırıp bu esaslar içinde azm ü imanla yürüyebilmiş olsaydı, millî hükûmetin vaziyeti elbette 1336 eylül ve Teşrinievvelinde olduğu gibi zayıf değil bilakis kuvvetli olabilirdi. Fakat hadiselerin yürüyüşü istedi ki evvelâ yeni hükûmet zayıflayacak ve sonra Gediz, Konya, Ermenistan ve İnönü muvaffakiyetleri gibi hükûmetin idaresi ve nüfuzu ile değil; sırf milletin kabiliyet-i mahsusa ve fedakârlığı ile istihsal edilmiş olan muvaffakiyetler hükûmeti kuvvetlendirecek ve nihayet hükûmete hakikî halas yolu gösterilecek ve bunların neticesi olarak millet muvaffak olacaktı. Haricî Gediz ve dahilî Konya mevzii muvaffakiyetleri nüfuzunu kaybetmiş olan hükûmete nüfuzunu iade ve takviye ettirmiş ve bunlardan son-

ra gelen Ermenistan ve İnönü muvaffakiyetleri ise bir daha unutulmak üzere Ankara millî hükûmetini cihana tanıttırmıştı.

Yeni millî idarenin Ankara'da teessüsünü müteakip Şark cephesi kumandam Kâzım Karabekir Paşa'nın pek haklı olarak teklif etmiş olduğu Ermenistan harekâtının hangi sebeplere mebnî Hey'et-i Vekilece kabul edilmemiş olduğu mezkûr hey'etle müşarüniyleyin 6 (B.M.R.) 15 (Ş.C.K.) 30 (Ş.C.K.) Mayıs ve 1 (B.M.R.)^(*) 4 (Ş.C.K.)^(*) Haziran 336 tarihli mutâ şifreli telgraflarında münderiştir. Ben burada yalnız Büyük Millet Meclisi Reisinin ve Hey'et-i Vekilenin niçin ve nasıl Ermeni harekâtını téhir etmiş olduklarının sebeplerini araştıracağım; Büyük Millet Meclisi Reisinin imzasıyla çekilmiş olup yukarda tarihleri yazılmış olan telgrafların bazı kısımlarında şöyle deniyor:

«Sulh konferansının hakkımızda ittihaz edeceği mukarrerat surret-i kat'iyede tavazzuh edinceye kadar düvel-i itilâfiyeyi bizimle itilâf izharı imkânından mahrum etmeye dahili ve haricî vaziyet-i hazıramız şimdilik müsait değildir.

Bolşeviklerle şeraiti müşareketimiz az çok tebellür etmeden ve hut-u esasiyesini tesbit ve bize temin edecekleri maddî muâvenet tayin edilmeden evvel fiilen bunlarla teşrik-i mesab calibi muhazir görüldü.

Kızıldordu Ermenistan ve Gürcistan hududuna geldiği halde bizim temini muavenetimiz için henüz bir müracaatta bulunmamışlardır. Halbuki buna imkân bulabilecekleri tahmin edilmektedir.

Ermenistan'a taarruz hareketimizi İtilâf devletleri ve Amerika ilân-ı harp kabul edecek ve ihtimal ki memleketin aksam-ı garbiyesinden ve ağılebi ihtimal Trabzon'dan taarruza geçeceklerdir. Bu umumî taarruza karşı şark harekâtına iştirak eden kuvvetlerimiz garbî siyanet için ne kadar zamanda serbest kalabileceklerdir.

Trabzon'a terkolunacak kuvvetin bir İngiliz ihracına mukabele ve müdafaaya kifayet edememesi halinde bütün memleket dahilindeki tereddüdün aleyhimize inkişafı varidi hatır oluyor.

(*) (B.M.R.) = Büyük Millet Meclisi Reisi.

(Ş.C.K.) = Şark Cephesi Kumandanı.

«Şark harekâtı hakkındaki 30 Mayıs 1336 tarihli telgrafnameleri vekiller hey'etinde mutalaa ve esbabı mucibesi tetkik olunmuş ve kıtaatı askeriyemizle harekete geçmek suretiyle Ermenistan seferinin küşadı vakti hulûl etmemiş olduğuna karar vermiştir. Hey'et-i icraiyesimizin bu zamana taalluk eden hatt-ı hareketi ve mülâhazat-ı esasiye berveçhi atı teşrih ve hali içtimada bulunan vekiller hey'etinin kararıyle tebliğ olunur:

Evvelân: Devlet ve milletimizin halâsı ve selâmeti hakkında Garp devletlerinden hakikî bir muavenet ve insaf ümidi kalmadığı müteffikunaleyhtir. Memleketimizin atisi Şark hudutlarımızın Ruslar ve alem-i İslâma muttasıl olmasına mütevakkıf olduğu hey'etimizce muhakkaktır.

Bu ittisalin her halde teminine cidden sarf-ı mesai edilecektir.

Saniyen: Bolşeviklerle siyaseten anlaşıp müteakabil harekât ve münasebatı tayin etmezden evvel kat'î harekete geçmeyeceğiz. Böyle bir hareketin Bolşevikler tarafından nasıl telâkki olunacağı bile meçhûlümüzdür. Zaten Bolşeviklerin bizden intizar edebileceği en büyük menfaat yani hareket-i askeriye kaidesini kendi ihtiyarımızla onlara bahşettiğinden ve bu münasebetle içine düşeceğimiz vaziyetten rücû imkânı kalmadığını gösterdikten sonra Bolşeviklerden bilmükabele istihsali menafie imkân kalmaz. Sadece onların muti ve esiri oluruz. Alman seferine de böyle girmiş olduğumuzu daima tahattur etmekteyiz.

Salisen: Münhasıran askerî nokta-i nazarından dahi Ermenistan seferini emin ve muvaffakiyetle neticelendirmek için diğer bir taraftan filen muaveneti askeriye lâzım olduğu kanaatındayız. Eğer Azerbaycan veya Gürcüstan taraflarından Ermeniler kuvvetle tazyik edilmezse yalnız bizim üç fırkamızla ve az zamanda Ermenistan kuvvetlerini imha edecek kadar takip edebilmek muhakkak değildir. İşte berveçhi balâ üç esas nokta-i nazarından teklif-i âlileri tetkik edilmiştir. Bunlardan birinci madde zât-ı devletlerine tamamen mutabık olduğumuzu irae eder.

Diğer maddeler harekât-ı askeriye zamanının henüz hulûl etmemiş olduğunu tayin eder, esbab-ı esasiyedir.

Yukarda münderiç bazı muhabere kısımlarından da açık olarak anlaşılıyor ki, o vakitler Ankara hükûmeti istiklhalimizi kurtarmak için takip edilmesi lâzım gelen umumî siyaseti ve bunun mühim bir kısmını teşkil edecek olan müdafaa plânının esaslarını kararlaştıramamış ve

bilakis tereddüd ve cür'etsizliğinde devam etmiş ve zaman geçtikçe, bu hususların tavazzuh etmesi iktiza ederken bilakis bunları iğlâk etmiştir.

Garp devletlerinin kararı, Türkiye hakkındaki hainane emel ve arzularını kendilerine alet yapmış oldukları İstanbul hükûmeti vasıtasıyla bîçare milletimize cebren kabul ettirmekten başka bir şey değildi. Bu hainane verilmiş olan karara fiilen karşı durmağa azmetmiş olan bir millet ve onun iradesiyle Ankara'da kurulmuş olan bir millî idare vardı. Çok kat'î ve açık olan bu vaziyet içerisinde halen İtilâf devletlerinin Ankara ile Türkiye'nin istiklâlini tanımak şartıyla bir itilaf yapabileceğini farz ve tahmin etmek bu devletlerin Ankara'yı tanıyacaklarına Türkiye aleyhindeki kararlarından vazgeçtiklerine hükmetmek demektir. Bu derece değişikliği icap ettirecek hiç bir şey olmamıştı. Ermenistan'a karşı hareketimizi, yalnız Bolşevikler'le şeraiti müşareketimize ait bir mesele olarak düşünmek de doğru olmasa gerek, Ermenistan'akarşı derhal harekete geçmek, bizim için hayatî bir memleket müdafaası meselesi idi. Bu hareketimizle onbeşinci kolordunun bir an evvel garba nakli serbestisini istihsal edecektik. Onunla en kuvvetli düşmana karşı daha fazla kuvvet tahşid edebilmiş olacaktık.

Umumî harp sonlarında Kafkasya içlerine doğru ileri hareketimizle Ermeni ordusu bir daha baş kaldıramıyacak kadar mağlûp edilmiş olsaydı millî kurtuluş harbimizde iki cepheli muharebe yapmak mecburiyetinde kalmazdık. Ermeni ordusunun mağlubiyeti ne kadar tehlikeli olursa şark hudutlarımızın emniyeti için bu hudutlarımıza netice-i kat'îye cephesi (Garp) aleyhine olarak kuvvet bırakmağa mecbur olacağız.

Bir de Ermeni ordusuna karşı harekete geçildiği vakit, Hey'et-i Vekilenin tasavvur ettiği gibi Garp devletlerinin şu veya bu istikamette bir taarruzu vaki olursa; bu vaziyette yani Ermenistan üzerine harekete başlamış olan 15 inci kolordunun serbestisi mi daha çabuk elde edilir yoksa Ermeni ordusu karşısında hareketsiz kalmış olan bu kolordunun serbestisi mi daha kolay elde edilir? Elbette birinci vaziyette daha kolay elde edilir.

İngilizler Anadolu'dan çıkarıldığı ve Fransızlara karşı Kilikya'da hareket edildiği halde Garp devletleri üzerimize yeni kuvvetler göndermemişlerdi.

Ermenistan'a karşı harekete geçtiğimiz zaman neden üzerimize yeni kuvvetlerle yürüsünler: Millî idarenin hudutları misak-ı millîde kat'î olarak tesbit edilmişti. Elviye-i selasede bu hudutlarımızın içerisinde idi. Fiilen Ankara hükûmeti ile Yunanistan arasında harp başlamıştı. Bu harp garp devletlerinin fiilî müdahalesine sebebiyet vermemiş iken neden elviye-i selasenin alınması için Ermenistan'a yapılacak bir hareket, bu devletlerin müdahalesini tahrik etsin.

Esasen yeni Türkiye idaresiyle Yunan ve Ermeni orduları arasında fiilen muharebe başlamış ve fasılalı olarak devam etmekte bulunmuştu. Bu bir emr-i vaki ve devam etmekte olan bir vaziyet idi. Bu vaziyet içerisinde şark hudutlarımızda müdafaada kalışımız veya taarruza geçişimizin Garp devletleriyle bir harp vesilesi olabileceğini sanmıyordum.

Mütarekenin başlangıcından beri Amerika hükûmetinin Türkiye aleyhinde fiilî bir hareket ve teşebbüsü görülmemişti. Bilâkis Türkiye'deki Amerika resmî memurlarının istiklâl ve millî hareketlerimizin lehinde oldukları memnuniyetle görülmüştü. Fransa ve İtalya'nın Türkiye ile yeniden bir harbe girmekten ihtiraz ettikleri aşîkâr ve barizdi. Şu halde Garp devletleri denilince hatıra Türkiye ile bilfiil harbe girmekten muhteriz ve fakat Türkiye aleyhindeki kararını İstanbul hükûmeti ile Yunan ve Ermeni ordularıyla yaptırmak istemiş olan Mr. Loid Corc'la bunun riyaset ettiği bir İngiliz hükûmet vardı.

Esasen millî hükûmetimiz ile bu üç muhasım (İstanbul hükûmetinin kuvvetleriyle Yunan ve Ermeni orduları) ordu arasında ilân edilmemiş ve fakat fiilen hali harp mevcut idi. Şu halde müdafa planımızın muvaffakiyeti, her neyi iktiza ettirirse, onu derhal yapmak lâzım ve mecburî idi. Umumî harp sonlarında Ermeni ordusu daha kuvvetli ve tamamiyle serbest bir halde bulunurken iki fırkalık bir Türk kolordusu ile 100 kilometrelik bir mesafe alındıktan sonra nihayet Ermeni ordusu Erivan'da sıkıştırılmış ve eğer bu esnada sulh ilân edilmemiş olsaydı burada tamamiyle mağlûp edileceği şüphesizdi. 336 mayısında ise aynı Ermeni ordusu şimalde Azerbaycan ile dahilde bolşevik isyanını bastırmakla meşgul ve Gürcistan'dan da bir yardım alamıyacak bir vaziyette bulunurken Erzurum ilerisinde mütehaşşid ve üç muntazam fırka ve gönüllü kıtaattan mürekkep 15 inci kolordumuzun Ermeni ordusunu sür'atle mağlûp edebilmesi mümkündü.

Şu halde 15 inci kolordunun derhal Ermenistan'a karşı harekete geçip Şark cephemizi tehdit etmeye başlamış olan Ermeni ordusunu mağlûp ettikten sonra serbest kalacak olan bu kolordunun hemen garba nakli bir zaruret ve mecburiyet haline gelmişti. Bu hareketi geciktirmiş olan Hey'et-i Vekile; Garp cephemizi aylarca zayıf bırakmış olmak gibi bir tehlikeye sebebiyet vermişti.

4 – Garp Cephesi Kumandanlığından infisal tarihim olan 23 Teşrinisani 1336'dan sonra, Garbî Anadolu'daki askerî vaziyet hakkında fikir ve mütalaatım:

Garp Cephesi Kumandanlığından infisalimden sonra da askerî bakımdan halli elzem olan bazı mühim meseleler maatteessüf halledilememiş ve bilakis daha çok karıştırılmıştı. Yeni hükûmetin idaresi altına girmiş olan harp sahalarının bir elden idaresi için ne bir başkumandanlık ihdas edilebilmiş ve ne de bu makama getirilecek olan zat mevzubahs olmuştu. Bilakis eski Garp Cephesi iki mıntıkaya ayrılmış ve Kütahya dahil Karadeniz sahiline kadar olan mıntıkaya Garp Cephesi namı verilmiş ve bu cephe (24, 11, 61 inci firkalar) kumandanlığına uhdesinde Erkân-ı Harbiye Umumiye Vekâleti kalmak üzere Miralay İsmet ve Adana dahil Kütahya'dan bahri sefide (Akdeniz) kadar olan mıntıkaya cenup cephesi namı verilmiş ve bu cephe (8, 23, 57 nci piyade firkalarıyla iki zaif suvari fırkası) kumandanlığına uhdesinde dahiliye vekaleti kalmak üzere Miralay Refet Beyler ve keza uhdesinde millî müdafaa vekâleti kalmak üzere Erkân-ı Harbiye Umumiye Vekâleti vekâletine Ferik Fevzi Paşa hazretleri getirilmişti. Bu suretle memleketin garbî harp sahalarında emr-ü kumanda meselesi daha çok karıştırılmıştı. Önce, Garp Cephesi erkân-ı harbiye-i umumiyeye merbut olan bir kumandan tarafından idare edilmekte iken şimdi aynı vekâlet vekâletine merbut olan iki vekil kumandan tarafından iki cephe halinde idare edilecekti.

Yunan ordusu faaliyet göstermeye başladıktan ve Garp ve Cenup cepheleri daha çok takviye edildikten sonra emr ü kumandadaki bu karışıklık kendini daha çok hissettirmeye başlamıştı.

Millî Müdafaa Vekâletinin tarihi teessüsünden itibaren (23 Nisan 1336'dan 1 Kanunusani 1337) 8 ay geçtiği halde bu vekâlet Ankara'da dördüncü fırkayı ve Ankara, Çorum ve Yozgat havalisinde hali teşekkülde bulunan birinci fırkanın da yalnız bir alayını teşkil edebilmişti.

Kurtuluş harbinin kazanılmaması mes'uliyetini üzerine almış olan Millî Müdafaa Vekâleti aczden bir türlü kurtulamadığı bir zamanda, o tarihlerde Dahiliye Vekili bulunmuş olan Miralay Refet Bey sırf şahsî himmet ve gayretiyle iki suvari fırkasının mühim kısımlarını teşkile muvaffak olabilişti.

Dördüncü fırkanın Ankara'da teşkil edilmiş olmasına ve cephenin ise takviyeye olan ihtiyacına rağmen bu fırka benim zamanımda Garp Cephesine gönderilememişti. Millî müdafaa Vekâleti 8 ay zarfında daha fazla gayret göstererek meselâ bir yerine üç fırka teşkil edebilmiş olsaydı şüphesiz Garbî Anadolu'da ikiye ayrılmış olan Yunan ordusunun bir kısmına karşı üstün bir kuvvet teşkil ve tahşidi mümkün olabilirdi. Buraya kadar yeni idarenin teessüsünden sonra kaçırılan askerî fırsatları tebarüz ettirmek istedim.

Bundan sonra hazırlamış olduğum plâna Hey'et-i Temsiliyenin kâfi derece ehemmiyet verememesi ve Salih Paşa kabinesinin Harbiye Nâzırı bulunan Fevzi Paşa'nın da bu plânın tatbiki esnasında müşkilât çıkarmayıp buna müzaheret edememesi yüzünden kaçırılan fırsatları anlatmak istedim. Eğer İstanbul'un askerî işgal altına fiilen alındığı zaman Fevzi Paşa 12 ve 14 üncü kolorduları seferberlik yapmaktan alıkoymayıp bunlar da Hey'et-i Temsiliyenin emirlerine diğerleri gibi ittibâ edebilmiş olsalardı Garpteki askerî vaziyetimiz hakikatte olduğundan daha çok kuvvetli olabilirdi. Böyle bir kuvvete dayanacak olan yeni idare dahilî isyanlar yüzünden çok müşkilâta uğramaz ve bittabi bu isyanların tahribatı da mahdud sahalara münhasır kalmış olurdu. Yine bu sayede yeni idarenin varlığı her tarafta daha çok hissedilerek ordunun seferberliğine herkes müttefikan ve hahişle koşar, ve ordu olduğundan daha kuvvetli ve maneviyatı yüksek olurdu. Mamafî Garp Cephesinin zamanımdaki teşkilât ve hareket faaliyeti 15 inci kolordu ile takviye edilebilmiş olsaydı. Yunan ordusunun ikiye ayrılmış olan gruplarından birisine karşı galebenin temini mümkün olabilecekti. Ne

çareki 15 inci kolordunun bundan evvelki bahiste arzettiğim sebeplerden dolayı Ermenistan hareketi tehir edildiğinden garba nakledilebilmesi için hareket serbestisini elde edememişti.

İnönü muharebelerinden Eskişehir-Kütahya muharebelerine kadar geçen aylar zarfında ise ordunun seferberliği ve kuvvetlenmesi hususunda kaybedilmiş olan fırsatlar kısmen telâfi edilebilmişti. Fakat bu kere de emr ü kumanda vaziyeti islâh edilemediğinden Eskişehir-Kütahya muharebeleri başlamadan önce ve başladıktan sonra galebemizi temin edebilecek olan vaziyetlerden maatteessüf istifade edilememiştir. Teknik olan bu hakikatı meydana çıkarabilmek için aşağıdaki bahisleri yalnız İnönü muharebelerinin başlangıcından Eskişehir-Kütahya muharebeleri sonuna kadar olan askerî hareketlerin tetkikine tesis edeceğim.

5 – Birinci İnönü muharebesi hakkında bazı mütalaalarım:

Şarkta Ermeni ordusu mağlup edilmekle kazanılmış olan muvaffakiyet tamamiyle sevkülceyşî ve askerî idi. Garpta birinci İnönü muharebesinde kazanılmış olan muvaffakiyet ise şarktaki gibi askerî bir muvaffakiyet sayılamazdı. Mamafî bu muharebe Etem isyanının bastırılması hakiki dahili bir muvaffakiyetti. Bu yüzden yeni idare daha çok kuvvetlenmiş ve nüfuz sahibi olmuştu. Garp Cephesi kitaatının kuvvetçe zayıf olmasına ve bir çok mahrumiyetlere rağmen mahzâ muharebe ve manevra kabiliyetlerinin üstünlüğü sayesinde ki İnönü mevzilerinde düşmanın 2-3 fırkalık bir kuvvetini üç günlük bir muharebe neticesinde durdurabilmişti. Bu bakımdan birinci İnönü muharebesi yeni teşkil kılınan ordu namına mühim bir muvaffakiyet olarak kaydedilebilir.

Etem, İnönü muharebesine tekaddüm eden günlerde yani 29 Kanunuevvel 1336'da (1920) isyan ederek Gediz'e çekilmişti. Bunun üzerine yeni Garp Cephesi Kumandam 24 üncü fırka ile 11 inci fırkadan bir alayı düşmanın Bursa grubuna karşı terketmiş ve mütebakî kuvvetlerini yani 61, 11 inci fırkaları Etem üzerine göndermişti. Vaktâki 6 Kanunusani 1337'de (1921) Yunanlılar Bursa'dan 2-3 piyade fırkası ve bir suvari livası ile Garp Cephesine Eskişehir istikametine de taarruza başla-

yınca, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye, Garp Cephesinin Kütahya muntıkasında bırakacağı zayıf kuvvetlerle Etem harekâtını tevkif ve tahdid etmesine ve aksam-ı asliyesiyle İnönü mevziinde düşmanı karşılamasına cenup cephesinin düşmanın Uşak grubunun muhtemel ileri hareketini tevkif ve Afyon istikametini setr ü muhafaza etmesine ve aynı zamanda Ankara'daki 4 üncü fırka ile teşkil kılınmakta bulunan birinci fırkadan sevki mümkün olan bir alayla Garp Cephesini takviyeye karar vermişti.

Garp Cephesi Kumandanlığının ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye vekâletinin evvelâ Etem isyanı sonra Yunanlıların Eskişehir istikametinde ileri hareketleri üzerine vermiş oldukları kararlardan çıkarılan netice şöyle olabilir:

Garp muntıkasında bulunan kuvvetlerimizin büyük bir kısmı ile düşmanın Uşak grupmanından daha zayıf olan Bursa grupmanına karşı üstünlüğü temin etmek mümkün iken Kütahya civarında isyan edip Gediz'e çekilmiş olan Etem'in peşinde üç güzide fırkadan ikisinin koşturulması ve tekml cenup cephesi kıtaatının Birinci İnönü muharebesinin başından sonuna kadar yerinden kımıldanmamış olan Uşak grupmanı karşısında atıl ve hareketsiz bırakılması siyasî tesirler altında inkisam ve hareket etmekte olan Yunan ordusu ve buna iltihak etmiş olan asî kuvvetler karşısında her istikamete zayıf ve aciz kalacak veçhile kuvvetleri dağıtmaktan başka bir şeyle bu kararlar tefsir edilemez;

Etem isyan ederek Gediz'e çekildiği zaman iki piyade fırkasıyla takip edileceğine cenup cephesinin suvarisiyle hareketi mümkün olduğu kadar oyalanmalı idi. Çünkü bu isyanın arkasından elbette bir Yunan taarruzu beklenebilirdi. Bu ihtimal karşısında cephenin üçte iki kuvvetini düşmanın taarruz istikametinden uzağa ayırmak doğru olamazdı. Yunanlıların Bursa grupmanı ile İnönü'ye hareketi ve Uşak grupmanı ile yerinde kaldığı anlaşılınca 6/7 Kanunusani cenup cephesinde yalnız 23 üncü fırka Uşak grupmanı karşısında bırakılarak diğer 8, 57 nci fırkalar suvarisinin himayesi altında vaziyete göre ya şimendiferle ve yahut karadan Alayunt şimalinde toplanabilirlerdi. Düşman taarruzu İnönü mevziinde veya gerisinde 4, 11 ve 24 üncü fırkalarla birinci fırkanın bir alayı tarafından durdurulmağa çalışılırken Alayunt şimalinde toplanacak olan kuvvetlerimizle (61, 8, 57 nci fırkalarıyla iki zayıf suvari fırkası) Etem'in hareketini tehdid edecek kadar bir kuvveti Kütah-

ya civarında bırakıldıktan sonra sür'atle hareket edilerek düşmanın yan ve gerilerine taarruz edebilirdi. Şu halde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti Birinci İnönü muharebesinde kuvvetlerini dağıtacağına İnönü'de ilerlemiş olan düşmanın iki ilâ üç fırkasına karşı toplayabilmiş olsaydı İnönü muharebesinin neticesi askerî bir muvaffakiyete inkılâp edebilirdi. Eğer düşman İnönü mevziinde durdurulmuş ve ric'ate mecbur edilebilmiş ise, bu da zamanında sür'atle muharebe meydanına yetiştirmesini öğrenmiş olan 11, 61, 24 üncü fırkalardan 11, 61 inci fırkaların Kütahya'dan İnönü'ye derhal dönerek cebrî yürüyüşle muharebeye muvaffakiyetle yetiştirmiş olmalarına ve 24 üncü fırkanın da icabeden zamanı kazanabilmiş olmasına medyunuz.

6 – İkinci İnönü muharebesi hakkında bazı mütalaalarım:

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye vekâleti İkinci İnönü muharebesinden önce, Garp'ta, Yunan taarruzuna müdafaa ve cenupta ise Fransızlara taarruz etmeyi(*) düşünmüş ve buna göre vaziyet almıştı. Memleketi üç istimaketten tehdid eden düşmanlardan en kuvvetli ve tehlikelisine karşı bütün kuvvetlerimizi topladığımız halde ancak bunu bir hatta durdurabilmek imkânı vardı. Düşmanlarımızla aramızda aleyhimize olarak bu derece bir kuvvet nisbetsizliği varken Erkân-ı Harbiye'nin Fransızlara karşı taarruzî hareketini emretmesi en tehlikeli ve kuvvetli bir düşman karşısında kuvvetlerimizi dağıtmaktan başka bir şeyle tefsir edilemezdi.

O zamanlar, Yunanlıların bir fırkasına mukabil asgarî iki, azamî üç Türk fırkası hesap edilmiş olduğuna göre sekiz Yunan fırkasına (Uşak, Bursa grupmanlarındaki yedi Yunan fırkasıyla İzmit'teki Yunan Fırkası'dır.) karşı asgarî 16, azamî 24 Türk fırkası hesap edilmek lâzım gelirdi. Yunanlıların taarruz edeceği haber alınır alınmaz Fransızlara

(*) Şark cephesi kumandanlığı Ermenistan hareketine başlamağı teklif ettiği zaman Hey'et-i Vekile ve Erkân-ı Harbiye böyle bir hareketin Garp devletlerinin aleyhimize harbe girmelerini intac edebileceğini ileri sürerek şark cephesini Ermenistan hareketine başlatmaktan men etmişti. Şimdi cenupta Fransızlara karşı taarruz icra etmekle aynı mahzur meydana çıkmayacak mıydı? (AFC).

karşı tarafımızdan taarruz icrasından sarf-ı nazar edilebilmiş olsaydı. Yunan ordusuna mukabele edebilmek için 11 Türk fırkasıyla (Kocaeli grubu 1, 61, 24, 11, 41, 4, 8, 57, 23 üncü piyade fırkaları ve Beşinci Kafkas fırkası) bir piyade alayı kuvvetinde Meclis Muhafız Taburu ve üç Türk suvari fırkası (1, 2, 3) ve bir müstakil Türk suvari livası ve alayı toplanabilecekti ki cem'an on bir buçuk piyade fırkasıyla üç buçuk suvari fırkası edecekti. Belki merkez mıntukasından daha bir fırka Garp Cephesine getirtebilirdi.

İkinci İnönü muharebesinden önce, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin malûm olan kararı hilâfına olarak Garp Cephesine getirtilmele-ri mümkün görülüp numaraları yukarda arzedilen fırkalarla Yunan taarruzuna karşı bir yığınak icrası mümkün olabilmış olsaydı nasıl bir yığınak ve hareket icrası muvafık olurdu?

İkinci İnönü muharebesinden önce aşağıdaki yığınakların yapılması mümkün görülmüştü: (*Kroki 2*)

1 – Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili bizzat Garp mıntukasındaki hareketi idare edebilmek için hazır bulunacaktı.

2 – Hareket bakımından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekilinin emrinde bulunacak kumandanlıklar: Garp Cephesi, Cenup cephesi, Onikinci kolordu, ihtiyat umumî kumandanlıkları.

a) Garp Cephesi Kumandanlığı

Garp Cephesi karargâhı: Çukurhisar

3 üncü suvari fırkasıyla müstakil suvari alayı Yenişehir İnegöl hattında ve 1, 61, 24, 11 inci piyade fırkaları Gündüzbey-Savcıbey-Bozöyük-İnönü-Poyraz mıntukalarında.

Kocaeli Grubu: Çukurhisar şimali Şarkisinde

b) Cenup cephesi

Cenup cephesi karargâhı: Akçamescit

Dördüncü suvari livası: Tavşanlı şimali garbisinde Bursa istikametinde.

Adana cephesinden celbolunacak olan 41 inci piyade fırkasıyla 4, 8, 57 nci piyade fırkaları, Alayunt-Akçamescit-Çavuşçiftliği-Doğan Arslan-Gökçeri-Akoluk-Örenli çiftliği-Safa çiftliği mıntukasında.

c) Onikinci kolordu

Onikinci kolordu karargahı: Dumlupınar

23 üncü piyade fırkasıyla 1, 2 nci suvari fırkaları Akkaya-Duzlıca-Kaplangı dağı-Sultan oluğu-Kızılcaaköy mıntukasında.

d) İhtiyat-ı umumî

Beşinci Kafkas fırkası ile Meclis muhafız taburu: Eskişehir’de.

Merkez ordusundan Garp mıntukasına kabili nakil kıtaat Eskişehir’e celbedilerek ihtiyat-ı umumîye verilecekti.

Garp Cephesi mıntukasında yukarda farz ve tasavvur ettiğim yığınakların icra edildiğini kabul ediyorum. Hakikatte ise bu yığınakların icrasına mani bir sebep de zuhur etmemişti.

Bu yığınaklar bittikten sonra nasıl bir tarz-ı hareket kabul edilmeli idi? Yani Yunanlıların ileri hareketi mi beklenmeli idi, yoksa kendimiz mi harekete geçmeli idik? Bu azamî kuvvet yığınağını yaptıktan sonra da Türk ordusu üstün bir kuvvet temin edemezdi. Bunun için Yunanlılardan önce harekete geçmemiz bahse mevzu olamazdı. Bu sebeple Türk kumandanlığı, Yunanlıların taarruz hareketini beklerken kuvvetlerini tanzime ve çoğaltmağa çalışmalı idi.

Hakikati halde, Yunan kumandanlığı bu son fırsatı (yukarda bahis mevzuu yığmaktan daha çok yığınak yapabilmek) Türk kumandanlığına bırakmayarak 23 Mart 1337’de harekete geçmişti. Yunan kumandanlığı nasıl hareket edebilirdi. (*Kroki 2*)

Üç ihtimal vardı:

1 – Evvelâ Bursa grupmanı Yenice-Tavşanlı üzerinden Kütahya ve cenubuna inerken İzmit’teki Yunan fırkası şiddetle İnégöl-Yenişehir hattına taarruz edebilmeli ve aynı zamanda Uşak grupmanı da Dumlupınar grubuna yanaşmalıydı. Sonra her iki grupman Eskişehir – Seyidgazi hattına taarruza geçerek Türk ordusunun cenup cenahı iyice ihata ve bunun arkası Porsuk çayına ve Sakarya’ya verilerek buralarda bir imha muharebesi tecrübe edilebilmeliydi. En muvafık olanı bu hareket idi.

2 – İzmit’teki Yunan fırkasının Bursa grupmanına iltihak etmesi şartıyla Bursa ve Uşak grupmanları Eskişehir umumî istikametinde birleşecek veçhile hareket edebilirlerdi.

3 – Yunan ordusunun ikiye ayrılmış olan grupmanlarından her birinin halâ Garp Cephesi mıntıkasındaki Türk kuvvetlerine üstünlüğü zannedilerek Bursa grupmanı Eskişehir'e ve Uşak grupmanı da Afyonkarahisar'a yürütebilirdi. ... Muhtemel iş bu Yunan ileri hareketlerine karşı icrası mümkün ve muvafık olan Türk kuvvetlerinin yığınağı yukarda arzedilmiştir.

Bu Türk yığınağının üstünlüğü, yekdiğerinden ayrılmış bulunan Yunan grupmanları birleşmeden önce; Türk ordusunun bütün kuvvetleriyle kumanda altında istenilen zaman ve mekanda düşmana nazaran en müsait bir vaziyette kullanılabilmesi imkânı bulunmasında idi.

Yunanlıların muhtemel birinci hareketine karşı:

Garp Cephesi emrindeki fırkalarla (Üçüncü suvari fırkası ile müstakil suvari alayı müstesna), Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin emrindeki umumî ihtiyat Seyidgazi'nin cenubu şarkisinde Garp Cephesi Kumandanının emrinde olveçhile kademeli olarak tertiplenmelidir ki, düşmanın cenup cenahı ve gerileri iyice çevrilerek ona kat'i bir darbe vurmak imkânı olabilsin. Bu esnada cenup cephesi ve onikinci kolordu düşmanı tedrici bir surette Eskişehir-Seyidgazi hattına ve imkân hasıl olursa daha gerilere doğru çekebilmeli ve Garp Cephesi Kumandanlığına Seyidgazi civarında bir ihtiyat bırakmalıdır.

3 üncü suvari fırkası ile müstakil süvari alayı Cenup cephesinin ve diğer suvari fırkalarının cümlesi Garp Cephesinin emrine girmelidir.

Yunanlıların muhtemel ikinci hareketine karşı Eskişehir istikametinde her iki Yunan grupmanı birleşmeden önce vaziyete göre mezkûr grupmanlardan biri aleyhine azamî kuvvet toplayarak üzerine taarruz etmeli diğeri mümkün olduğu kadar az kuvvetle oyalanmalıdır.

Yunanlıların muhtemel üçüncü hareketine karşı

Yunan Uşak grupmanını az kuvvetle oyalatırken azamî kuvvetle Yunan Bursa grupmanı üzerine yürümeli ve muvaffakiyet hasıl olur ve imkân görülürse tekrar Uşak grupmanı üzerine bütün kuvvetle dönmelidir.

Hakikati halde Yunan ordusu nasıl hareket etmişti?

24 Mart 1337'de inkişaf eden Yunan ileri hareketinden Bursa grupmanının Eskişehir'i ve Uşak grupmanının da Afyonkarahisar'ı iş-

gal edeceği ve her iki grupmanın da birleşmek fikir ve niyeti olmadığı anlaşılmıştı. Şu halde Yunan kumandanlığı Türk kumandanlığı için en müsait olan üçüncü muhtemel hareketi tatbik etmişti. Yunan kumandanlığı bu tarzı hareketi ile hatt-ı dahilî müteassısı olan kumandanlara bundan daha alâ fırsat veremezdi. Bu vaziyette Türk kumandanlığı Uşak grupmanına karşı az bir kuvvet bıraktıktan sonra bütün kuvvetlerini İnönü civarında Yunanın Bursa grupmanını ihata edecek veçhile toplayabilirdi. Bu tarz-ı hareketle düşman mağlûp edilebilirdi.

Bu esnada Afyonkarahisar'ı işgal etmekle vazifesinin hitam bulmuş olduğunu zannetmiş olan Yunan Uşak grupmanı kumandanı İnönü'deki arkadaşının ikinci defa ve fakat kurtulabilmesi mümkün olmayan bir felâkete düştüğünü haber almak ve ona muavenet edememekle çok müteessir olacaktı.

Türk kumandanlığı, Cenup cephesinin bütün kıtaatı ile ihtiyat-ı umumiyi bu cephe kumandanlığının emri altında olarak Yürük Yayla-Domaniç hattı gerisinde üçüncü suvari fırkası ile müstakil suvari livasının himayesi altında 24 Marttan 28 Mart akşamına kadar toplayabilirdi. (Bu toplanma, geniş bir hesaba ve kısmen şimendiferlerden istifade edebileceğine nazaran azamî dört günde icra edilebilecekti.)

Cenup cephesi kumandanı bu toplanmayı müteakip 29 Mart sabahı erkenden bütün kuvvetiyle Yunanın Bursa grupmanının Cenup cephahı ve gerisini ihata edecek veçhile Bozöyük-Karaköy hattına taarruz edebilirdi.

Hakikati halde 25 Mart'tan itibaren Yunan Uşak grupmanının şimaldeki Bursa grupmanına karşı bigâne ve seyirci kaldığı görülmüştü. Bu vaziyetten de istifade edilerek 12 nci kolordudan daha bir suvari fırkası alınarak mutasavver 29 Mart taarruzunda iki suvari fırkasıyla bir müstakil suvari livasından (1, 3 üncü suvari fırkalarıyla dördüncü suvari livası) mürekkep Türk suvari grubu teşkil edilebilir ve bu suvari grubu ile Karaköy-Söğüt hattı azamî 30 Mart akşamına kadar tutalabilir ve taarruz çemberinin ikmalî mümkün olabilirdi. Garp Cephesi Kumandanı 29 Martta düşmanı yerinde tutabilmek maksadıyla bu mutasavver taarruza cepheden iştirâk edebilirdi. İkinci İnönü muharebesinin 29, 30 Mart günleri meşhur Başkumandanlık meydan muharebesine müşabih hareket edebilmek fırsatını Türk kumandanlığına vermişti.

Şöyle ki; Yunanın sekiz fırkasından yalnız altısı harekete geçmiş ve bunlardan üçü İnönü'de ve diğer üçü Afyonkarahisar'da yekdiğerinden pek uzakta ve birbirine mukavenet edemeyecek bir vaziyette kalmıştı. Garp Cephesi Kumandanlığı yalnız kendi kıt'alarıyla Yunan Bursa grupmanının 28 Mart akşamına kadar yapmış olduğu taarruzları durdurabilmişti.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti, maalesef bu fırsatı kaçırmış ve İnönü'de düşmanın Bursa grupmanını mağlup edebilecek sarma hareketini yapamamıştı. Garp Cephesi Kumandanlığı ise Yunanın her iki cenaktan vukubulan ihata hareketlerine karşı geriden gelen ihtiyat kıtaatıyla bu düşman ihata hareketlerinin birisi aleyhine bir mukabil taarruz yapması mümkün iken teknil bu ihata teşebbüslerini cepheden karşılayacak veçhile ihtiyatlarını kullanmış ve binaenaleyh düşmanın ihata tesirlerinden kurtulamamış ve muharebenin son devresinde üstünlük kendi tarafına geçmiş olmasına rağmen mahza dar bir cepheye kuvvetlerini yığmış olmasından ne bir mukabil taarruz yapabilmiş ve ne de düşmanı takip edebilmişti. Şayet mutasavver İnönü hareketi Türk kumandanlığı tarafından tatbik edilebilmiş olsaydı, Yunanlıların Bursa grupmanı geniş bir hesapla bir nisana kadar mağlup edildikten ve müstakil suvari alayı ile 24 üncü fırka Yenişehir-Köprühisar civarında düşmanın İzmit fırkasına karşı bırakıldıktan sonra Nisanda Cenup cephesi kıtaatı Gediz-Kütahya arasında Garp Cephesi kıtaatı Altıntaş ve şimalinde toplanmak üzere 12 nci kolordu ile ileri sürülecek olan suvari grubunun himayesi altında cenup istikametinde harekete geçebilirdi. Bu yeni yığmağın kısmen şimendiferle ve kısmen karadan yapılacağına nazaran 7 Nisan akşamına kadar ikmalî mümkünündü. Halbuki Yunanın Uşak grupmanı hakikati halde Afyonkarahisar'ı 6 Nisan gecesi tahliye etmişti. Bu Yunan grupmanının da arkadaşı Bursa Grupmanının Karaköy'de uğradığı felâkete Dumlupınar civarında uğrayabilmesi için muhtemeldi.

7 – Kütahya - Eskişehir muharebelerinden önce, Garp Cephesi hakkında bazı fikir ve mütalaalarım:

337 Temmuzunun (1921) birinci kısmında, Yunanlılar taarruza kalkmazdan önce Yunan taarruzunu haber almış olan Türk kumandanlığı, Müdafaaya karar vermiş ve tahkim etmiş olduğu İnönü-Kütahya-Döğër hattında Yunan ordusuna mukabele etmeyi istemişti.

Bu esnada iki tarafın kuvvet ve vaziyeti nasıldır?

Türk ordusu: Müstakil kıt'a ve müfrezeler hesap edilmeksizin 16 piyade ve dört suvari fırkası ile iki müstakil suvari livasından ibaretti.

Yunan ordusu: 11 piyade fırkası ve 1 suvari livası ve bazı müstakil kıt'a olarak tesbit edilmişti.

Bir Türk piyade fırkası:

3000-3500 tüfek olup bir nısıf Yunan fırkası kuvvet ve kudretinde idi.

Bu kuvvet mukayesesinden çıkan neticeye göre, Türk ordusunun piyadesi 8 Yunan piyade fırkasına muadil olup suvarisi nisbet kabul edemeyecek kadar üstün bulunuyordu.

Yunan ordusunun vaziyeti:

Bursa'daki dört fırkalık grupman Uşak'taki altı fırkalık (kısmı küllî) grupmandan 8 veya 9 günlük yürüyüş mesafesinde olup bunların birisine karşı baskın tarzında yapılacak olan bir taarruzda diğerinin mukavenet edemeyecek kadar uzakta bulunduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Şu halde Yunan vaziyeti faal bir düşman karşısında tehlikeli addedilebilir.

Türk ordusunun vaziyeti:

Kuvvetlerinin geniş bir cepheye yayılmış olmasına rağmen, merkezde yani Karaköy-Eskişehir-Çekürler-Kütahya mıntıkasında piyade kuvvetlerinin büyük bir kısmının (3 fırka müstesna) toplu bulunması ve geride cepheye müvazi bir şimendifer hattının mevcut olması itibariyle Yunan ordusuna nisbetle daha müsait ve üstün bir vaziyette bulunmuştu.

338 (1922) senesinde, Yunan ordusunun imha edilmesiyle neticelenmiş olan Türk taarruzunda, iki taraf kuvvetleri arasındaki nisbet Kü-

tahya-Eskişehir muharebesinden evvelki nisbetin aynı gibi idi. 338 senesinde Yunan ordusu 15 piyade ve bir suvari fırkasından Türk ordusu ise 19 piyade (Dinar mıntukasındaki piyade alaylarıyla Kocaeli grubundaki iki tabur bir fırka itibar edilmiş ve piyade fırkasının adedi 18 iken 19 olmuştur) ve dört suvari fırkasından ibaretti. 338'de Türk piyade fırkalarının mevcut ve kudreti daha ziyade artmış ve fakat hiç bir zaman bir Yunan fırkası derecesini bulamamıştı. Ancak üç Türk fırkası iki Yunan fırkasına muadil addedilebilirdi.

337 ve 338 senelerinde iki taraf kuvvetleri arasındaki nisbet aynı olmakla beraber 338 senesinde Yunan ordusunun vaziyeti 337 ye nisbeten daha toplu ve müsait olup iki grupmana (Eskişehir, Afyonkarahisar) ayrılmış olan bu ordunun grupmanları arasındaki mesafenin azlığı sebebiyle her iki grupmanın yekdiğerine mukavemeti keyfiyeti 337 ve nisbetle daha çok kolay görülmüştü. 337 de Türk ordusunun maneviyatı 338'de olduğu kadar yükselmişti. Çünkü iki defa İnönü'de muvaffakiyet kazanmıştı.

Anadolu Türk İstiklâl harbinde de tesadüf edildiği veçhile kuvvetleriyle mütenasip olmayan büyük darülharplerde yekdiğerini mağlup etmeye uğraşmış olan hasım ordularından herhangi, fazla üstünlük temin edeceğim diye taarruza geçmeyip ya arazinin menaaatine fazla bağlanarak veyahut siyasî tesirata kapılarak kuvvetlerini geniş bir cepheye dağıtmış ve müdafaada kalmış ve meydan muharebeleri başlamazdan önce kuvvetlerini toplamasını bilememiş ve kuvvetlerini dağıtık tutan düşmanın vaziyetinden istifade edememiş ve hiç olmazsa cenaha karşı üstün kuvvet tahşid ederek yan ve gerileri iyice vurmamış ise, sonra o tarafın mağlûp olduğu görülmüştür.

Türk istiklâl harbinin kazanılmış olan herhangi bir meydan muharebesi iyice tetkik edilecek olursa galip taraf kumandanının yukarda hülûsa edilen usullere ehemmiyet vermiş olduğu görülür. Türk istiklâl harbinin ihtiva ettiği şartlar içerisinde de cür'etkârâne verilip azimle tatbik edilmiş olan kararların muvaffakiyetle neticelenmiş olduğu hakkında güzel misaller vardır.

Yukardan beri yapılan vaziyet tetkikinden şu netice alınabilir; Yunan ordusunun taarruzunu İnönü ve Kütahya'nın cenup ve cenubu

şarkisindeki mevzilerde beklemektense, buna tekaddüm ederek Yunan'ın Bursa ve Uşak grupmanlarının birleşmesine meydan ve fırsat bırakmadan Türk ordusu için tehlikeli bir vaziyet almış olan Uşak grupmanının üzerine bütün kuvvetle taarruz etmek.

Bu taarruz hareketinin icrası da şöyle düşünülebilirdi:

17 nci piyade fırkası ile 3 üncü suvari fırkası ve Yenişehir'deki suvari livası başka istikametlerde kullanılmak üzere istisna edilecek olursa geriye kalan tekmil kuvvetlerle yani 15 piyade ve 3 suvari fırkası ve bir suvari livası ile, Uşak ile İslâmköy arasında toplanmış olan altı Yunan fırkasını her taraftan kuşatacak veçhile üzerine taarruz etmek ve Yenişehir'deki suvari livası ve İnegöl'deki 3 üncü suvari fırkası ve Binbaşı Haydar Bey müfrezesiyle Yunan Bursa grupmanını gözetlemek ve hareketin başlangıcında her ihtimale karşı 17 nci piyade fırkasıyla meclis muhafız taburunu Kütahya civarında ihtiyatta bırakmak ve gerilerde kabil-i istifade ne kadar kuvvet kalmış ise bunları Eskişehir'de toplamak ve Kocaeli grubunun müstakil kıt'alarıyla Bursa cephesindeki suvarileri takviye etmek,

Yukarda izah etmiş olduğum mütasavver Uşak taarruzu için kabul ettiğim Kuruluş ile yığınaklar aşağıdadır (6 No.lu kroki)

a) Uşak ve Bursa'ya karşı yapılacak olan tekmil harekâtı Garp Cephesi Kumandanlığı tarafından idare edilecektir.

1 – Üçüncü suvari fırkasının emrinde düşmanın Bursa grupmanını gözetleyecek olan kıt'alarla hareketin başlangıcında bulunacakları yerler:

Bir suvari livası: Yenişehir'de; 3 üncü suvari fırkası; İnegöl'de; Kocaeli grubunun müstakil kıt'aları İnegöl şarkında.

2 – Haydarbey müfrezesi; Beyce istikametinde (Garp Cephesi Kumandanlığı emrinde)

b) Garp Cephesi Kumandanlığı emrinde toplanacak olan taarruz yığınakları:

1 - Birinci grup (23, 11, 61 piyade fırkaları) Hacıköy-Gediz) Çeşme caddesi boyunca.

2 - Üçüncü grup (4, 41, 24 piyade fırkaları) Gediz caddesi şarkında Dedeköyü-Gümüşlü-Çomaklar-Işıklar mıntıkasında.

3 - Suvari grubu (1, 2, 14 suvari fırkaları) Muhibler-Çeltikçi-Ferdan-Erdoğan mıntıkasında.

4 - Kocaeli grubu (3, 15, 1 piyade fırkaları) Çeşme-Derbent-Efendi Köprüsü Caddesi tarafeyninde.

5 - Dördüncü grup (8, 7, 5 piyade fırkaları) Aydemir - Altıntaş arasında ve dördüncü suvari livası: Çalköy-Aslıhanlar (Dumlupınar şimal ve şimali şarkisinde) toplanacak.

6 - 12 nci kolordu 57 nci fırkası ile Hocalarda; 6 ncı fırkası ile Sivash'ya gelecek.

7 - 17 nci piyade fırkası ile Meclis muhafız taburu Kütahya'da, umumî, ihtiyatı teşkil edecektir.

c) Yığınaklar yapılırken bazı mühim tedbirler hakkındadır:

1 - Yığınaklar son derece gizli yapılacaktır,

2 - Kocaeli grubuna mensup müstakil kıt'alarla Yenişehir İnegöl hattındaki suvariler takviye edildiği zaman, bu takviye fazla gösterilmek şartıyla düşman tarafına işaa edilecektir.

3 - Birinci grubun cenuba hareketi, Bursa cephesine hareket ediyormuş gibi işaa edilecektir.

4 - Dördüncü grupta onikinci kolordunun yığınağı ve ikinci suvari fırkasının hareketi gece yapılacaktır.

5 - Yığınaklar pek az olan tayyare tarassudundan gizlenmelidir.

D) Yığınaklar bittikten sonra, mutasavver taarruz hareketi için ileri hareket hakkındadır:

a) İleri hareketin birinci günü erişilmesi lâzım gelen hedefler hakkındadır.

1 - Suvari grubu: Derbent köy üzerinden Göbek - Takmak hattına,

2 - Birinci grup: Derbent köyü ve şimaline,

3 - Kocaeli grubu: Yeniköy - Hamidiye han ve şimaline,

4 - Üçüncü grubun 41 ve 4 fırkalarının kolbaşısı Tepeköy cenubuna ve 24 üncü fırkanmki Akkız cenubuna,

5 - Dördüncü grubun 5 inci fırkası Kızıldaş deresi üzerinden kol-başısıyla oturarak sagir civarına ve 7, 8 inci fırkalarıyla Büyük Sulhanlar - Ağaçköy hattına,

6 - Onikinci kolordunun 57 nci fırkası Ahad Köyü'ne ve 6 ncı müretteb fırkası Papaklar cenubuna gelecektir.

b) İleri hareketin ikinci gününden itibaren taarruz hareketi aşağıdaki sıra ile icra edilecektir.

1 - Birinci sıra: 4 üncü grubun 7 ve 8 inci fırkaları evvelâ Dumlupınar mevziinin sol cenahına ve son Banaz civarındaki 13 üncü Yunan fırkasına ve 12 inci kolordunun 57 nci fırkası Ahad köyünden Susuzdaki 9 uncu Yunan fırkasına taarruz edecek.

4 üncü suvari livası 4 üncü grupla 12 nci kolordu arasında irtibatı muhafaza edecek veçhile ilerliyecektir.

2 - İkinci sıra: Dördüncü grubun beşinci fırkası Banaz'a şimalden üçüncü grubun fırkaları Uşak'taki beşinci ve Kızılcadere'deki dördüncü Yunan fırkalarına taarruz edecek ve onikinci kolordunun altıncı fırkası hem Papaklar'daki birinci Yunan fırkasına taarruz edecek ve hem de suvari grubu ile çemberin ikmaline çalışacaktır.

3 - Üçüncü sıra: Birinci ve Kocaeli grupları (6 piyade fırkası) kat'î darbeyi vurabilecek veçhile Uşak-Çardak arasından düşmanın yan ve gerilerine şiddetle taarruz edecektir. Şayet Denizli mıntukasındaki Yunan fırkası çemberi yarmak maksadıyla Uşak'a doğru gelmek isterse buna evvelâ suvari grubu mani olacaktır. Eğer bu grup diğer mühim vazifeleri arasında bu vazifeyi yapamazsa en yakında bulunacak piyade kıt'aları tarafından bu vazife yapılacaktır.

4 üncü suvari livası 4 üncü grupla onikinci kolordunun irtibatını temin ettikten sonra sür'atle 12 nci kolordunun sol cenahına geçecektir.

Taarruzun başlangıcında dördüncü grupla onikinci kolordunun taarruzu olveçhile tanzim edilmiş olmalıdır ki, Bursa cephesine yapılmak istenilen hakikî bir taarruzun gizlenmek istendiği fikrini düşmana verebilsin. Eğer Yunanlılar böyle bir fikre aldanacak olurlarsa Altıntaş istikametinde bir taarruz hareketi icrasını düşünebilirler... Böyle bir düşman taarruzu ise kurulmakta olan çemberden kurtulabilmeyi değil; bilâkis içersine daha çok düşebilmeyi intac edebilir.

Mutasavver bu taarruz hareketi azmiyle sevk ve idare edilebilirse, dört beş günde Yunan kısm-ı küllisinin mağlubiyetiyle neticelenebilir. Bundan sonra Türk ordusunun büyük kısmı yeni hedefe tevcih edilebilir.

Mutasavver taarruz esnasında Yunan Bursa grupmanının zamanında ve seri bir surette hareket edebileceğini bir an için kabul edelim; ne yapabilecektir? Yalnız başına yakalanmış olan Uşak grupmanının muavenetine mi koşacaktır? Bursa grupmanının hiç bir mukavemete uğramaksızın cenuba doğru hareket edebileceğini farz ve kabul edebilmiş olsak, muharebenin dördüncü günü akşamı kolbaşıyla Tavşanlı'ya ve beşinci günü akşamından itibaren Kütahya - Emet hattı şimaline kadar muvasalat edebilmiş bulunacaktır. Halbuki bu zamana kadar Türk ordusunun büyük kısmı, yeni hedefine karşı harekete hazırlanmış olabilecektir. Bursa grupmanının karşısına bir taraftan 17 nci fırka ile Haydar Bey müfrezesinin çıkabileceği ve diğer taraftan yakında bulunan kıt'aların yetişebileceği düşünülecek olursa bu grupmanın hiç bir veçhile Uşak grupmanına mukavemet edemeyeceği anlaşılabacaktır. Bursa grupmanı İkinci İnönü muharebesinde Uşak grupmanının yaptığı gibi hiç bir faaliyet gösteremeyip yerinde kalacak olursa ihtiyatta bulunacak olan 17 nci fırka ile meclis muhafaza taburu da Uşak istikâmetine gönderilebilir.

Uşak'a karşı tasavvur ettiğim bu taarruzun icrası o tarihlerdeki şartlara göre müşkül ve bir az da tehlikeli gibi görülebilecek olan zevatta aşağıda 8 inci bahiste bildireceğim mutasavver müdafaa plânının tatbikini tavsiye edebileceğim. Bu plânın tatbiki, mutasavver taarruz plânına nisbetle daha kolay olmakla beraber bu sonuncusu kadar muvaffakiyet verici değildir. Benim, tek mil bu tetkiklerden maksadım, Eskişehir-Kütahya meydan muharebesi hangi ihtimaller dahilinde tetkik edilecek olursa olsun, hakikatte olduğu gibi Türk ordusunun mağlubiyetiyle değil; bilakis Yunan ordusunun mağlubiyetiyle neticelenebileceği ihtimalini meydana çıkartmaktır. Onun için tetkiklerimde her ihtimali birer birer gözönüne getirmek mecburiyetindeyim.

8 – Hakikatte olduğu gibi Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin Garp mıntokasında Yunan ordusuna karşı taarruzî olmayıp tedafûî (savunma) hareket ettiğini kabul ediyorum. Bu halde Garp Cephesi Kumandanlığının bütün kuvvetiyle Yunan taarruzuna karşı müdafaasına karar vermiş olduğu İnönü-Kütahya-Yalnızsaray-Ayrancıgediği hattını sonuna kadar müdafa etmesinden başka daha muvafık bir tarz-ı hareket ve müdafa düşünülemez miydi?

Hakikatte olduğu gibi Türk kumandanlığı bütün kuvvetlerini Geyve-İnönü-Kütahya-Altıntaş-Sandıklı-Dinar hattına dağıtmayıp da Yunan ordusunun yekdiğerine muavenet edemeyecek kadar ayrı bulunan iki grupmanına karşı toplu bulundurabilmiş ve Yunanlıların taarruzu inkişaf etmeye başlayınca derhal bir grupmanına karşı üstün kuvvetle harekete geçebilmek imkânını elde tutabilmiş olsaydı dahili vaziyetten daha çok istifade edebilmiş olurdu.

İhtimal ki Yunan kumandanlığı, Türk kumandanlığının uzun bir cephe ve dağınık bir vaziyet almasına veya Bursa'ya karşı taarruza geçmesini veya Eskişehir'in muhafazasına fazla ehemmiyet vererek İnönü mevzilerine çok kuvvet ayırmasını istemiştir. Çünkü Taarruz ve müdafaada Türk kumandanlığının bu tarz-ı hareketi, Yunan kumandanlığının işine gelebilecek en iyi bir harekettir. Hakikati halde ise Türk kumandanlığı Yunan kumandanlığının isteyebileceklerinden yalnız Bursa'ya yapılacak olan taarruzu yapmamış ve fakat diğerlerini yapmıştı. Eğer Yunan kumandanlığı herhangi bir siyasî tesir altında kalarak üçte bir kuvvetini Bursa'ya üçte ikisini Uşak'a ayırmayıp da menfi Türk kumandanlığından kendi arzusuna muvafık olarak isteyebileceği tertibatı aldırabilmek için bu suretle iki grupmana ayrılmış olsaydı yine bir tesadüf eseri olarak Türk kumandanlığının bu derece Yunanlıların işine gelir bir tertibat almış olduğu söylenebilirdi. Yoksa bir tarafın askerlikçe yanlış olarak almış olduğu tertibatın diğer tarafa sirayet etmiş olması gibi bir mana çıkarmak bir hülyadan başka bir şey olamazdı. Bu tetkiklerimden çıkarmak istediğim netice şudur ki; Türk kumandanlığının Kütahya meydan muharebesinden önce almış olduğu tertibat o zamanın şartlarına ve vaziyetine en az tevafuk edeni idi. Çün-

kü, bu tertibat Uşak grupmanından daha zayıf olan Bursa grupmanına karşı bir netice istihali maksadıyla alınmayıp bilakis düşmanın Eskişehir'i zaptedebilmek için yalnız Bursa istikametinden gelebileceğine kapılarak kuvvetlerin sıklet merkezi şimale kaydırılmış ve bunun neticesi olarak Yunanın Uşak grupmanına, Türk cenup cenanahının kolaylıkla Seyidgazi-Eskişehir istikametinde kuşatılmasına fırsat verilmişti. İşte tasavvur ve aşağıda tafsilen arzede bildiğim müdafaa plânı, tek mil bu mahzurları bertaraf edebilmiş olmakla beraber, Yunan ordusu her ne suretle hareket ve taarruz ederse etsin Türk ordusunun Yunan cenup cenanahına karşı 13 (1, 5, 4 üncü gruplarla 17 inci fırka) piyade ve 4 suvari fırkası gibi mühim bir yığınağını yapmasına ve mukabil taarruza geçmesine imkân vermektedir.

Mutasavver müdafaa plânı

Kroki: 6

Garp Cephesi Kumandanlığı emrinde:

1 - Kocaeli grubu:

Grup karargâhı, 3 Kafkas ve 15 inci piyade fırkası: Eskişehir'de;
1 inci piyade fırkası:

Nazif Paşa-Pazarcık'ta; Yenişehir'de bulunan bir suvari livası; Nazif Paşa şimali garbisinde; bunun ileri kıt'aları Yenişehir ve İnegölde.

2 - Haydar Bey müfrezesi: Beyce istikametinde

3 - 29 uncu suvari alayı: Gediz istikametinde

4 - Onikinci kolordu:

Kolordu karargâhı; 57, 6 ncı ve mürettep piyade fırkaları: Etyemez-Beyköy-Muratlar-Kadımürsel mıntıkasında. 4 üncü suvari livası; Çolayek, ileri kıtaatı, Çalköy, Hamurköy.

5 - Üçüncü grup:

Grup karargâhı; 4, 24; 41 inci piyade fırkaları: Numanoluk-İkizoluk-Erikli-Bağbasan mıntıkasında.

6 - Dördüncü grup:

Grup karargâhı; 5, 7, 8 inci piyade fırkaları: Kümbet-Bahişan-Papuldağ mıntıkasında.

7 - Birinci grup:

Grup karargâhı; 23, 11, 61 inci piyade fırkaları: Seyidgazi havâlisinde.

8 - 17 nci piyade fırkasıyla meclis muhafız taburu: Seyidgazi şarkında.

9 - Suvari grubu:

Grup karargâhı; 1, 2, 3, 14 üncü suvari fırkaları: Hüsrev Paşa hanı-Bardakçı-Cevizli mıntıkasında.

10 - Sandıközü - Ayrancıgediği - Oyuktepe - Tirioglan - Karabükrekli dağı mıntıkası ile İnönü-Eskişehir ve Seyidgazi şimal ve şimal-i garbiye karşı tahkim edilmelidir.

9 – Kütahya-Eskişehir muharebeleri başladıktan sonra.

a) 10 Temmuz 1337 akşamı Türk kumandanlığı nasıl vaziyeti mütalaa etmeli ve ne karar vermeliydi?

Yunan ordusunun ileri harekâtına dair 8 ilâ 10 temmuz akşamına kadar alınabilen malûmat, evvelce Yunan taarruzu hakkında alınan malûmatı teyide başlamıştı. 8 Temmuzda, Bursa cenubu garbisinde inkişaf edip mahiyeti hakkında mübalagalı zannedilmiş olan harekâtın 10 Temmuz akşamı ne maksatla icra edildiği az veya çok vuzuh perda etmişti.

10 Temmuzda, Bursa cephesinde iki Yunan fırkasının ileri hareketi görülmüştü. Uşak cephesinde ise Gediz'e doğru bir Yunan fırkası yürümüş ve cem'an bir alayı geçmeyen ve piştar olmaları muhtemel bulunan bir kaç müfreze Dumlupınar mevziinden muhtelif istikametlerde ilerliyerek birkaç köyü işgal ederek kalmışlardı.

10 Temmuz akşamına kadar, Türk umumî karargâhında Yunan ordusunun yukardaki bazı harekâtından taarruz için ilerlemeğe başlamış olduğuna hükmedilmesi lâzımdı. Çünkü tayyare keşif ve tarassudunun mevcut olamamasından ve iki taraf büyük kuvvetlerinin yekdiğerinden 4 ilâ 5 günlük bir yürüyüş mesafesinde bulunmasından tekmil harekâtı yalnız suvarimizle görmenin imkânı yoktu. Hususiyle Murat dağı-Dumlupınar gibi keşif ve tarassuda mani avarız-ı tabiiye suvarimizin elinde bulunmazsa Uşak ile Dumlupınar arasındaki Yunan büyük kuvvetlerinin hareketini keşfedebilmek mümkün olamazdı. Mamafî Yunan büyük kuvvetlerinin tarz-ı hareketi hakkında her ne kadar malûmat alınamamış ise 10 Temmuzda Dumlupınar mevziinden ileri hareket etmiş oldukları görülen bazı pişdar müfrezelerinin vaziyet ve hareketlerinden ve Uşak'tan Gediz'e yalnız bir fırkanın hareket etmiş olmasından ve inkişaf etmekte olan tek mil harekâtın hey'et-i umumiyesinden Yunan büyük kuvvetlerinin Dumlupınar'dan şimal ve şimal-i şarkî istikametine hareket edeceği istidlâl edilebilirdi.

Dumlupınar'dan inkişaf edebilecek olan bir hareketin büyük kuvvetlerin yani bir taarruzu kat'î darbesi hareketi olduğundan ve Dumlupınar'ın Türk sol cenahına yakın bulunmasından burada inkişaf edebilecek olan hareketin diğerlerinden sonra ansızın ve sür'atle inkişaf etmesi melhuzdu.

10 Temmuz akşamına kadar inkişaf eden Yunan harekâtından Yunan kumandanlığının Bursa grupmanı (4 fırka) ve Uşak'tan Gediz'e yürüyen bir fırka ile İnönü ve Kütahya mevzilerinde Türk kuvvetlerini tesbite çalışacağı ve Uşak grupmanı ile (6 fırka) Türk sol cenahını kuşatabileceği istidlâl edilebilirdi.

Eğer 8 Temmuzdan beri Bursa cenubundaki hareket inkişaf ve devam etmemiş ve 10 Temmuzda Bursa cephesinde ikiden fazla fırkanın cenuba hareketi yerine Şark ve Şarkî cenubî istikametine hareketi görülmüş olsaydı, Yunan ordusunun yalnız Türk sol cenahını değil her iki cenahını kuşatabilmek maksadıyla Eskişehir-Seyidgazi hattına Bursa ve Uşak'tan mütekariben ilerlemekte olduğuna hükmetmek lâzım gelirdi. 10 Temmuz akşamına kadar inkişaf etmiş olan Yunan harekâtından ise bu ikinci şekli taarruzun yapılmadığı anlaşılabılır.

Türk kumandanlığı yukardaki düşman harekâtını iyice tetkik ve mütalaa edecek olursa İnönü-Kütahya-Doğanarslan-Demirli gibi gayet uzun bir Türk hattı karşısında yekdiğerinden 120 kilometrelik bir mesafe (bu mesafe Türk hattı önünde hatt-ı asgariye indiği zaman ölçülmüştür) ile ayrı düşmüş olan düşmanın Bursa ve Uşak grupmanlarını cephe de az kuvvetle oyalamağa merkezde mühim bir sıklet merkezi yaparak kendi sol cenahına yani cenup cenahına taarruz edecek olan Yunan fırkalarının Garp cenahını (dahilî cenah) yan ve gerilerini kuşatacak veçhile bir mukabil taarruz icrasına ve bu suretle düşmanı ikiye ayırmağa ve ayrılan kısımları ayrı ayrı mağlûp etmeye karar verebilirdi. (*Kroki 7*)

Bunun için İnönü'ye ve İnönü ile Kütahya arasına ve Kütahya'ya yekdiğirene muavenet edemiyecek bir surette ayrı ayrı cepheden ilerlemek isteyen beş Yunan fırkasına karşı Bursa cephesinde birinci grup (birinci piyade fırkası ve Kocaeli grubunun müstakil kıtaatı bir suvari livası, 29 suvari alayı) ve Kütahya cephesinde üçüncü grup (11, 24, 41, 4 üncü piyade fırkaları, Meclis muhafız taburu, binbaşı Haydar Bey müfrezesi) terkedildikten sonra altıncı fırka cephe emrine girmek üzere Afyon cenubu şarkisine ve 12 nci kolordu (mürettep, 57, 8 inci fırka) Karabükrekli dağı-Oyuktepe hattına çekilecek ve dördüncü grup (7, 15, 5 inci fırkalar) evvelce işgal etmiş olduğu mıntıkada kalacak ve Kocaeli grubu (17, 23, 3, 61 inci fırkalar) 5 inci fırka mevzilerinin şimali garbisinde Topçuoğlu-Gelinkayası-Kocakçalı mıntikasında ve suvari grubu (1, 2, 14 üncü suvari fırkaları) Adaköy-Yalnızsaray-Terziler-Çalköy mıntikasında toplanacak ve üçüncü suvari fırkası Domaniç üzerinden Karsanlı civarına gelerek cephe emrine girecekti.

Birinci grubun zayıf bırakılması şayanı ehemmiyet değildir. Çünkü Bursa cephesinden Şarkî cenubiye hareket etmiş olan iki Yunan fırkası kat'i muharebe mıntikasına en uzak kalmış ve binaenaleyh vaziyete müessir olamamış bir kuvvettir.

Türk kumandanlığını yukarda tasavvur edilmiş olan yığınağa mutasavver 10/11 Temmuzda başlamalı ve yığınak 13 Temmuz sabahına kadar bitmiş olmalıdır.

Bu yığınağın gizli tutulması çok mühimdi. Çünkü 13 Temmuz sabahına kadar yağının bitmesi (*Kroki 7'de gösterildiği gibi*) ve 13 Temmuzda Türk tarafında hiç bir hareketin yapılmaması Yunan taarruz

hareketinin tesriini istilzam ettirecekti ki, bu sayede Yunan taarruz cenahının yan ve gerilerinden kolaylıkla kuşatılması mümkün olabilecekti.

b) 13 Temmuz akşamı, Türk karargâhında iki tarafın vaziyeti nasıl mutalaa edilebilirdi?

Bursa şarkında, ileri kıtaatla Pazarcık-Bilecik hattına kadar ilerlemiş olan iki Yunan fırkasının 13 Temmuzda hiç bir hareketi görülememişti.

Bursa cenubunda, 13 Temmuzda iki Yunan fırkasının İtranus çayını geçerek Tavşanlı istikametinde ilerlediği görülmüştü. Gediz'e Uşak'tan gelmiş olan bir Yunan fırkası 13 Temmuzda Kütahya istikametine yürümeye başlamıştı.

13 Temmuzda Türk ordusunun sol cenahına beş Yunan fırkasının taarruzu inkişafa başlamıştı.

İleri mevzide bulunan 12 nci grupla ikinci suvari fırkasına üç Yunan fırkası taarruz etmiş ve bunlardan 12 nci gruba taarruz etmiş olan iki Yunan fırkası 12 nci grubu mevzilerinden atamamış ve fakat ikinci suvari fırkasını şimale taretmişti.

Afyonkarahisar'ı garbindaki iki Yunan fırkasından biri şimale yeni taarruzu hakikiyi icra etmekte olan fırkaları berayı takviye hareket etmiş ve diğeri de Afyon'a cenuptan ilerlemek istemiş ise de mürettep fırka tarafından mümanaat edilebilmişti.

Tekmil Yunan ordusunun 11 fırkadan ibaret bulunmasına nazaran Afyonkarahisar'ı garbindan şimale hareket etmiş olan fırka da hesap edildiği takdirde Yunan taarruz cenahının boş fırkadan fazla olmadığı anlaşılır.

Bursa'nın şarkına ilerleyip 13 Temmuzda istirahatle vakit geçirmiş olan iki Yunan fırkasının harekât-ı umumiyeye iştirak edemeyeceği kolaylıkla istidlal edilebilir.

Bursa'nın cenubundan ilerlemiş olan iki Yunan fırkası ile Gediz'deki Yunan fırkasının 13 Temmuzda tekrar hareket etmiş olmalarına rağmen 13 Temmuz akşamı Kütahya mevzilerinin sağına ancak 50

kilometreye kadar yaklaşabilmişlerdi.

Bu hesaba nazaran 13 Temmuz akşamı Yunan sol cenahında yekdiğerinden ayrı olarak ilerlemiş olan 5 fırkanın İnönü ve Kütahya mevzilerine taarruz etmek suretiyle sağ cenahtaki hakikî taarruz hareketine yardım edebilmeleri imkânsız görülmüştü. Böyle bir yardım ancak 16 Temmuzda mümkün olabilirdi.

8 Temmuzdan itibaren bütün fırkalarıyla İnönü-Kütahya-Doğannarslan-Demirli mevzilerine taarruz etmek için ilerlemiş olan Yunan ordusu 13 Temmuz akşamı yalnız beş fırkası ile bu mevzilerin sol cenahına yani cenup cenahına taarruza başlayabilmiş ve fakat diğer fırkaları iki günden evvel bu taarruza iştirak edemeyecek kadar hedeflerinden uzak kalmışlardı.

13 Temmuz sabahına kadar Türk ordusunun merkezinde tasavvur edebildiğim yığınaklar yapılabilmiş olsaydı 13 Temmuz akşamı Türk kumandanlığı kendi merkez ve sol cenahta kuvvet ve vaziyet itibariyle beş Yunan fırkasına üstün olabilecek ve bundan istifade ederek taarruza başlamış olan Yunan fırkalarıyla hedeflerinden uzak kalmış olan fırkaları ayrı ayrı yakalayarak mağlup edebilmek fırsatını elde edebilmiş olacaktı.

Hakikati halde 10 Temmuz akşamına kadar Türk umumî karargahında düşman hakkında alınabilen malûmat da böyle bir fırsatın elde edilebileceğini teyit etmişti.

c) Farzedelim ki Türk cephesi merkezinde mutasavver yığınaklar 13 Temmuz sabahına kadar yapılabilmiş olsun. 13 Temmuz akşamı Türk kumandanlığı nasıl bir karar verebilirdi?

KARAR:

Şimaldeki (Sağ cenahtaki) birinci ve üçüncü gruplar karşılarında ki Yunan kuvvetlerini mümkün olduğu kadar durduracak,

Cenuptaki (Solcenahtaki) onikinci grup, 13 Temmuzda olduğu gibi 14'de de mevzilerini muannidane müdafaa edecek ve kendi sağ cenahında bulunan 8 inci fırka ile mukabil taarruza iştirak edecek,

Ortadaki dördüncü grup Yunan taarruz kollarının sol cenahına (şimal cenahına) ve Kocaeli grubu bu düşman kollarının yan ve gerisine taarruz edecek ve suvari grubu da geriden Eğret istikameti umumi-sinden hareketle arkayı çevirecek ve suvari grubunun hareketi Ayde-mir'e hareket edecek olan dördüncü suvari livasıyla ikmal edilecektir.

Altıncı fırka Afyonkarahisar'daki Yunan fırkasının başka istika-mete hareket etmesine mani olacaktır.

14 Temmuzda dördüncü grupla bir hizada bulunabilmeleri için suvari grubu Aypa cenubu garbisine ve Kocaeli grubu Gökçek-Aypa hattı garbına 13/14 Temmuz gecesi gelmelidir. Dördüncü firkada aynı gecede Yalnızsaraya ihtiyat olarak gelmelidir.

14 Temmuzda Yunan taarruz kollarının sol cenahında hareket eden iki Yunan fırkası yedi Türk piyade fırkasının ihata edici yan bir ta-arruzuna uğrayacaktır.

18 Temmuzda, Gediz'den Kütahya'ya harekete geçmiş olan bir Yunan fırkası 41 ve 4 üncü Türk piyade fırkalarına tesadüf edeceğinden bunları bırakıp şarka çarhettikten sonra Türk mukabil taarruzunu yap-makta olan kuvvetlerin gerisine yürüyemezdi. Meydan muharebesin-den bu kadar uzakta bırakılmış olan bir fırka harikatte olduğu gibi ha-reketsiz kalmaktan başka bir şey yapamazdı. Eğer 14 Temmuzda haki-katte olduğu gibi 41 inci Türk fırkasının yalnız başına bu Yunan fırka-sını Çavdarhisarı cenubu garbisinde durdurabileceği kabul edilecek olursa 4 üncü Türk fırkası serbest kalarak kat'î muharebe muntukasına yetişebilmek için derhal şark istikametine hareket edebilirdi.

İhtimal ki Yunan kumandanlığı, vehleten Türk mukabil taarruzu-nun şümûl ve ehemmiyetini takdir edemiyerek sol cenahıyla müdafa-ada kalacak ve sağ cenahıyla 12 nci Türk grubuna taarruzuna devam edecekti. Böyle bir vaziyette Türk mukabil taarruzu ne derece sür'at ve azim ile idare edilecek olursa beş Yunan fırkasının imhası o derece mümkün olabilecekti.

d) 14 Temmuz akşamı Yunan kumandanlığı, vaziyetin birden bire almuş olduğu ehemmiyet ve ciddiyeti anladığı zaman ne yapılabilirdi?

Taarruzu durdurup cenup istikametinde bir yarma hareketine te-şebbüs edebilmiş olsa, görecekti ki bu istikamet de kendisi için tama-

miyle kapatılmıştı. Yunan sol cenahında yani şimalden ilerlemekte olan beş Yunan fırkası hem yekdiğerinden ayrı ve hem de kat'î muharebe mıntıkasına hiç bir veçhile tesir yapamayacak kadar pek uzakta bulunuyordu. Binaenaleyh sol cenahta henüz muhabereye girememiş olan bu beş Yunan fırkasıyla Yunan sağ cenahına mukadder olan akıbet ve mağlubiyetin tebdiline imkân bulunamayacaktı.

Mutasavver Türk mukabil taarruzu azamî bir hesaba nazaran 17 temmuza kadar muvaffakiyetle intac edilebilirdi. 17 Temmuzdan itibaren 6 ncı fırka ve Kocaeli grubundan bir fırka ve dördüncü suvari livası müstesna olmak üzere 12 ve 4 üncü ve Kocaeli ve suvari grupları Kütahya-Afyonkarahisar'ı şimendifer ve şosesi boyunca yeni verilecek hedeflere hareket edecek veçhile hazır bulunacaklardı.

e) 15 Temmuz akşamı Türk kumandanlığı vaziyeti nasıl mütalaa etmeli ve ne karar vermeli idi.

15 Temmuzda şimalden cenuba doğru tarif edilmek üzere Yunan taarruzunun son safhası şöyle hulâsa edilebilirdi:

İnönü karşıındaki iki Yunan fırkası hiç bir faaliyet gösterememişti.

Beşinci grubu taarruz etmiş olan iki Yunan fırkası ile dördüncü grubun beşinci ve dördüncü fırkalarına taarruz etmiş olan diğer iki Yunan fırkası taarruzlarında muvaffak olamamışlardır.

Bu dört Yunan fırkasının muvaffak olamayan taarruzu, Türk kıtaatı tarafından hakikaten tard ve defedilebilmiş olan hakikî bir taarruz mu; yoksa karşılarındaki Türk kıtaatını tesbit edebilmek için bir hatta kadar götürülüp orada kendiliğinden durdurulmuş bir taarruz muydu?

Ben zannediyorum ki bu dört Yunan fırkasının taarruzu karşılarındaki türk kıtaatını yerlerinde tutabilmek için yapılmış bir nümayiş hareketiydi. Hakikî Yunan taarruzu ise 12, 13 Temmuzdan itibaren Türk sol cenahındaki 12 ve 4 üncü gruplara tevcih edilmiş bulunuyordu.

14 Temmuzda Yunan sağ cenahı 12 nci grubu mağlup edip şimale attıktan sonra 15 Temmuzda 4 üncü grubun sol cenah ve sol cenah yanına takarruba ve bu suretle Türk sol cenahını ihataya çalışmıştı.

Dördüncü grubun dördüncü ve beşinci fırkalarına tevcih edilmiş olan Yunan taarruzu, nümayişkâr bir taarruz hareketi idiyse muvaffak olmuş bir hareket olarak kabul edilebilirdi. Çünkü 195 inci Türk alayının Cekürlerde geride tutulmasını ve 23 üncü fırkanın da ihata edilmekte olan sol cenaha gönderilmesi lâzım gelirken dördüncü fırkanın sağ cenahına gönderilmesini intac etmişti.

15 Temmuz akşamından itibaren Yunan ordusu, İnönü-Duaköy-Kütahya-Erikli-Numan Oluk gibi nısıf daire şeklinde gayet uzun bir cepheye tekml kuvvetlerini dağıtmış olan Türk ordusunun sol cenahını beş fırka ile ihataya ve tazyika başlamıştı.

16 Temmuzda, eğer Yunan kumandanlığı kendi sağ cenahında muvaffak olmağa başlamış olan ihata edici taarruzu, merkez (Üçkaya istikametinde) ve sol cenah (İnönü istikametinde) taarruzlarıyla da tevhid ve azimle idare edebilmiş olsaydı müteferrik hareket eden bir hasma karşı yarım daire şeklinde gayet uzun ve kuvvetiyle gayri mütenasip bir cephede hareketsiz kalmış ve sonuna kadar bu vaziyetini muhafaza etmek inadında bulunmuş ve kuvvetlerini kâmilten dağıtup hiç bir ihtiyat tutmasını bilememiş olan Türk kumandanlığının hatası çok pahalıya malolacaktı.

15 Temmuz akşamı Türk ordusunun vaziyeti şöyle idi:

Solcenah ihata olunmaya başlamıştı. 16 Temmuzda kadar bu cenah hiç bir taraftan takviye edilemiyecek bir vaziyette idi. Çünkü mağlûp edilmiş olan onikinci grubun 8 ve 57 nci fırkaları hattâ bir Yunan fırkasının karşısında duramayacak kadar zayıflamıştı. İkinci suvari fırkasıyla dördüncü suvari livasından lâzımı kadar bir muavenet beklene mezdi. Çünkü Türk suvari kıt'aları Kütahya muharebesinde hem dağılık istihdam edilmiş ve hem de bu suvarinin muharebe kabiliyeti meydana muharebelerinin cereyanını değiştirecek bir mertebeye kadar yükseltilememişti. Dördüncü grubun merkezine gönderilmiş olan 23 üncü fırkada 16 Temmuzdan evvel sol cenaha gelemezdi. Birinci suvari fırkası Yalnızsaray'daki Yunan fırkası karşısında terkedilerek 24 ve 41 inci piyade fırkalarının sol cenaha çekilmesine teşebbüs edilmiş olsa bunlar da keza 16 Temmuzdan evvel sol cenaha yetişemezdi. Gerçi 16 Temmuz öğleden sonra merkezden çekilecek olan bu üç Türk fırkası sür'at ve azimle hareket edebildikleri takdirde Yunan ihatasını tevkif

edebilecek ve belki de muharebenin makûs talihini çevirebilecekti. Fakat 16 Temmuz öğleye kadar dördüncü grubun mevzilerinde kalarak vaziyeti muhafaza edebilmesi mümkün görülememişti.

Şu halde 15 Temmuz akşamı Türk sol cenahında düşman taarruziyle başlamış olan buhrana bir çare bulmak imkânı kalmamış olduğu anlaşılıyor. Bu vaziyet, bu suretle idame edildiği takdirde Türk sol cenahı şimal ve şimali garbî istikametine atılabilecekti ki, sonraları bu muhlik vaziyetten Türk ordusunun kurtarılması mümkün olamayacaktı.

Yunan taarruzunun başladığı 8 ve 10 Temmuzdan itibaren yekdiğesine muavenet edemeyecek kadar müteferrik grupmanlarla Türk müdafaa mevzilerine doğru ilerlemiş olan Yunan ordusuna karşı dahilî vaziyetten istifade etmek şartıyla, düşmanı iki defa mağlûp edebilmek fırsatını elde edebilmiş olan Türk kumandanlığı 15 Temmuz'a kadar kat'î muharebenin ve neticenin kendi sol cenahında alınacağını nazar-ı dikkate alarak serbest kalmış ve kabili istihdam bulunan bütün kuvvetlerini merkeze yani Kütahya'nın cenubuna toplayabilmiş olsaydı, Kütahya muharebesi Türk ordusunun ric'atıyla değil bilakis galibiyetiyle neticelenecekti.

Karar:

10-15 Temmuz günlerine kadar nerede, nasıl ve ne kadar kuvvetle muvaffakiyetli bir meydan muharebesi verebileceğini kestirememiş ve fakat kuvvetlerinin büyük bir kısmını mağlûp ettirmeyip muhafaza edebilmiş olan Türk kumandanlığının, 15 Temmuz akşamı Kütahya-Çekürler-Döğer meydan muharebesinde husule gelen vaziyeti eline geçmiş son bir fırsat telâkki ederek hem kendi sol cenahında başlamış olan bir ihata tehlikesinden kurtulmağa çalışması ve hem de dağınık kuvvetlerini toplayarak müteferrik kollarla Eskişehir istikametinde ilerlemek isteyen Yunan ordusunun sağ cehanında (Cenup cenahında) bir mukabil taarruzu hazırlaması mümkün görülmüştü. Bu maksatla Türk kumandanlığı derhal 15 Temmuz akşamı muharebeyi kat'î ile 15 - 16 Temmuz gecesi ric'ate başlamalıdır. 16 Temmuz sabahına kadar 11 inci fırka ile takviye edilecek olan 12 nci grup Ahmet Taranbaba - Ilgaz boğazı - Gölbeni - Sancarlı hattında Türk ric'atini ve sol cenahını temin ve muhafaza edecektir. Ordu kısm-ı küllisi, bu grubun şimalinden do-

laşarak 18 Temmuz akşamına kadar birinci grup (1, 61, 7 inci fırkalar ve 4 üncü suvari livası) Kanlıpınar-Tahtalıbaba hattını cephe, garbe ve şimalıgarbe müteveccih olmak üzere tutacaktır. 12 nci grup (8, 57, 11 inci fırkalar) Ardıcı vazifesini yaparak Albanu-Seyidgazi hattına çekilecek ve buraya cephe garbe müteveccih olmak üzere yerleşecektir.

Üçüncü grup (15, 24, 41 inci fırkalar), Kocaali grubu (5, 23 mürettep fırkalar) ve dördüncü grup (3, 7, 4) ve beşinci suvari grubu (1, 2, 3, 14 ünsü suvari fırkaları) mukabil taarruz yığmağı teşkil etmek üzere Hacıbektaş bayırı - Cevizli - Yapıldak hattına gruplar yukardaki sıra ile gelip birleşeceklerdir.

15/16 Temmuzda başlayıp 18 Temmuz akşamı bitecek olan mutasavver Türk ric'ati ile 18 Temmuz akşamı bu ordunun alacağı yeni vaziyet 8 ve 9 numaralı krokilerde gösterilmiştir.

Ordu kısm-ı küllisi 12 nci grubun şimalinden şarka intikal ederken bu grubun sağ cenahını hem kuvvetli bulundurulmalı ve hem de birinci grup sol cenahıyla sıkı bir irtibat tesis etmelidir.

Bu yeni yığmağın muvaffakiyeti, Türk ordusunun şarka ve memleket dahiline uzaklara doğru ric'atine devam ettiği fikrini düşmana verdirebilmekte ve Seyidgazi cenubunda yapılacak olan yığmağı gizleyebilmektedir.

Türk ordusunun 15/16 ilâ 18 Temmuz akşamına kadar durmaksızın ve mukabele etmeksizin ric'atine devam etmesinden ve bilhassa 15/16 ve 16 Temmuzdaki ric'at hareketlerinin pek uzun olmasından (24 saat zarfında III, IV ve V inci gruplarla 17 nci fırkaya 50 kilometrelik bir ric'at yaptırılmış ise de 16/17 Temmuzda istirahat ettirilmiş ve 17 Temmuzda ise ancak 22 ilâ 24 kilometrelik bir yürüyüş yaptırılmış ve 17/18'de tekrar istirahat ettirilmiş ve 18'de yani muharebeye takaddüm eden günlerde bazı ehemmiyetsiz hareketler yaptırılarak kıtaat istirahat ettirilmiştir) ve Kütahya ve Eskişehir'in alelacele tahliye edilmesinden düşman tarafında Türk ordusunun dahile doğru uzun bir ric'at hareketine devam etmekte olduğu fikri hasıl edebilir. 18 Temmuz'da 12 nci grubun Seyidgazi - Elbanus hattına çekilmesi de Türkleri daha çok takviye edebilir.

Seyidgazi cenubundaki mutasavver yığınak hareketine Türk ordusunun istihdam edilebilecek ve verilecek meydan muharebesine ye-

tişebilecek ne kadar kuvveti varsa cümlesi getirilmiştir. Bu maksatlardır ki 17 nci fırka birinci gruba ve mürettep fırka Kocaeli grubuna verilmiş ve 6 ncı fırka da Afyonkarahisar'daki düşmanı yerinde tutabilmek için orada bırakılmıştır. Gerilerde ne kadar istihdam edilebilecek kuvvet kalmışsa bunların cümlesinin Seyidgazi civarında verilecek meydan muharebesine yetiştirilmesi ihmal edilmemelidir.

16 Temmuz sabahı, Yunan kamandanlığı Türk ordusunun muharebeyi katederek ric'ate başladığını hissettiği zaman memnun olmayacaktır. Çünkü Yunan kumandanlığı, Türk sol cenahını faik kuvvetle ihata etmek manevrasının akim kalmış olduğunu görmekle müteessir olacaktır.

f) Bu mutasavver Türk ric'ati ve hareketi üzerine Yunan kumandanlığı vaziyeti nasıl düşünüyor ve neye karar verir?

Eğer tekmil Yunan kıt'alarının kendi başkumandanlarıyla seri irtibatı ve Türk muharebe cephesiyle de her tarafta bir temas mevcut ise; 16 Temmuzda yalnız birinci Türk grubunun Eskişehir istikametinde çekildiği doğru olarak haber alınabilir, diğer Türk gruplarının hareketi hakkında doğru bir malûmat alınamaz. Çünkü her tarafta temas olmadığı gibi Yunan kıt'alarının da geniş bir cephede Başkumandanlarıyla seri bir irtibatları olabileceği zan ve tahmin olunamaz. Bu sebepten 16 Temmuzda Türk ordusu hakkında tam bir fikir edinemeyeceğinden Yunan kısm-ı küllisinin herhangi bir hedefe veya istikamete doğru hareketine intizar edilemez. Fakat öncülerinin keşif ve temas için ileri atılmaları mümkündür. 16/17 Temmuz'a kadar her taraftan doğru malûmat alınamadığı farzolunabilse Türk ordusunun Eskişehir-Sancar (Seyidgazi'nin cenubu garbisinde) hatta ric'at etmekte olduğu anlaşılabilecektir. Fakat cenahların nerelere kadar uzandığı ve hangi mıntikalarda mukabele etmek istendiği anlaşılamaz.

Türk ordusunu mağlûp etmek azmiyle 8, 10 Temmuzdan beri tarruza geçmiş olan Yunan ordusunun daha fazla intizar vaziyetinde kalmayıp 17 Temmuz sabahı erkenden takip hareketine geçmesi beklenebilirse de bir haftadan beri durmaksızın yapılan yürüyüşler ve bazı kanlı muharebeler ve menzil hatlarının uzamasıyla daha bir gün ordu kısm-ı küllisine istirahat verilmesi mümkün görülebilir.

Rüc'at eden bir hasım ordusunu yakalayıp onu istediğimiz şartlar altında muharebeye mecbur edebilmek için en iyi takibin kısm-ı külliyyi her iki cenaha taksim edip hasım cenahlarına muvazi ve seri bir takip yaparak hasmı önlemek ve onu ihata etmekte olduğu şüphesizdir. Fakat bazı istisnaî vaziyetler vardır ki kısm-ı külliyyi bir cenahta bulundurmakla hasmı önleyebilmek ve ihata edebilmek daha çabuk ve kolay olur. Meselâ hasım cephesine amut bir istikamette ric'at edemeyip de cephesine mail bir istikamette ric'ate mecbur olursa kısm-ı külliyyi yalnız hasmın muhtemel ric'at istikametinde toplamakla muvaffakiyet daha'iyi temin edilmiş olur. Kütahya cephesinden ric'ate mecbur olmuş ise de buna mukabil Yunan ordusunun vaziyeti de kısm-ı küllisini bir cenahta toplamaya müsait değildir. Onun için Yunan kumandanlığının Türk ordusunu her iki cenahtan da takip edecek veçhile tertibat alması zaruridir. Bu maksatla sağ cenahta taarruz etmekte olan beş Yunan fırkasından en sağdaki fırka Akin-Şecaattin tekkesi, bu fırkanın solundaki Sandıközü-İlgaz boğazı; daha soldaki iki fırka Hezar Tavşanalanı-Numan Oluk-Cevizli; en soldaki fırka Döğër-Sarıcaova-Bahşiş-Yapul-dak-Bardakçı istikametlerinde; Kütahya'ya giren fırka Bayramşah-Kargın-Karapazar cenubu; Kütahya şimalinden hareket eden iki fırka Eskişehir istikametinde ve İnönü karşısındaki iki fırka Eskişehir şimalinden hareket etmeleri icap edecektir.

Bu takip hareketi tertibatıyla Yunan kumandanlığı, Türk ordusunun cephesine beş, sağ cenaha iki ve sol cenaha üç fırka tevcih etmiş oluyor.

Yukarda arzedildiği veçhile Türk sol cenahına yani Cenup cenahına daha çok kuvvet ayrılması muvaffakiyeti daha çok temin edebilecekse de Yunan fırkalarının almış oldukları vaziyet ve takibin tesrii bakımından başka türlü hareketin imkânı yoktur. Meselâ Kütahya civarındaki fırkalardan birisi Yunan sağ cenahına alınmak istenmiş olsa, mesafenin uzaklığı dolayısıyla bu cenahtaki fırkalara ancak iki günlük bir mesafe ile takip edebilecektir ki, bu tarzı takiple sağ cenaha alınmak istenen fırka hiç bir tarafa zamanında yetişemeyecektir.

g) Mutasavver Türk ric'atinin tatbiki halinde ve Yunan hakikî hareketinin alacağı şekle göre harekât-ı atîye muhtemelen ne suretle inkişaf edebilirdi?

Yukarda arzulunan Yunan takibinin alacağı şekle göre Yunan sağ cehanındaki fırkalardan ikisi, 17 Temmuz akşamı 12 nci Türk kolordusu ile temasa gelebilecekti. Fakat diğer üç fırkadan ikisinin kolbaşısı 18 Temmuz akşamı Cevizli'nin 9-10 kilometre kadar garbına ve Döğür üzerinden hareket edecek olan fırkanın kolbaşısı da 18 Akşamı Çerkez-köy'e muvasalat edebilecekti.

Eskişehir ile Karapazar cenubuna tevcih edilecek olan üç Yunan fırkası da 19 Temmuzda hedeflerine vasıl olabilecekti.

İnönü karşısındaki Yunan fırkaları 18 akşamı Eskişehir'in şimaline gelebilecekti...

Eğer Türk ordusu Sancarlı-Kanlıpınar hattında durup Yunan takip hareketine mukabele etmeyecek olursa; Yunan takibinin alacağı şekil icabı bütün fırkaların her taraftan aynı zamanda tesir icra edebileceği beklenemezdi. Fakat bilakis Türk ordusu bu söylenen hatta durup mukabele etmeye kalkışacak olursa; 19 sabahı üç fırkadan ibaret bulunan Yunan sağ cenah kolu şimale doğru takipten vazgeçerek Çatıören-Yapıldak hattından şimali şarkî istikametine yürünmesini ve Eskişehir şimalindeki iki fırkadan ibaret bulunan sol cenah kolunun da aynı günde Eskişehir-Bozdağ arasında Şarka geçmesi beklenebilirdi.

19 Temmuz sabahı, 12 nci Türk grubu karşısındaki iki Yunan fırkasıyla birinci grup karşısındaki üç Yunan fırkası taarruz edebilecek bir vaziyete gelebilirdi. Mamafî 17 Temmuz akşamından beri 12 nci grupla temasta bulunan iki Yunan fırkasının yalnız başlarına bazı teşebbüsleri beklenebilirdi. 12 nci grubun bunlara mukabelede edebilecek kadar kuvvet ve kudrete malik olduğu kabul edilebilirdi. Eğer aksi çıkarsa bu grup Seyidgazi-Elbanur hattına çekilebilirdi. Bu ihtimal üzerinedir ki, mutasavver Türk ric'atinde 12 nci grubun 18 Temmuzda bu hatta çekilmesi kabul edilmişti.

Her nevi hesap ve tahminin haricinde olarak Yunan sağ cenahı daha 16 Temmuzda harekete geçerek Türk sol cenahına 18 Temmuzda

yaklaşabilmiş olsaydı mutasavver Türk ric'ati hareketine göre bu cennahta 9 piyade ve 4 suvari fırkasından ibaret bir yığınak 17 akşamına kadar bitmiş olacaktı. Bu yığınak karşısında, Yunan sağ cenahının yalnız başına yapabileceği bir teşebbüsün hiç bir kıymeti olamazdı.

Şu halde kat'î bir hesaba nazaran Yunan taarruzunun 19 sabahından itibaren her taraftan inkişaf edebileceği kabul edilecek olursa, Türk sağ cenahına Eskişehir şimalinden tevcih edilebilecek olan bir ihata hareketi (iki fırka) 19'da müessir olamayacağından 1 inci ve 12 nci Türk gruplarının 18 akşamı işgal etmiş oldukları mevzilerde 19'da da kalabilmeleri memuldür. Mutasavver Türk ric'atinin tatbiki halinde 9 piyade ve 4 suvari fırkasından ibaret bulunacak olan Türk sol cenahı 19 Temmuz öğle vakti tahminen ikikovik-Çukurca (1/400.000 mikyaslı Anadolu haritası) hattında üç fırkadan ibaret bulunacak olan Yunan sağ cenah koluyla şöyle mutasavver bir muharebe verebilmeleri çok muhtemeldir:

Kocaeli grubu (Çukurca-Belören Yaylası - 1445 rakımlı tepe 1/400.000 mikyaslı Anadolu haritası) hattında üç Yunan fırkasını aşağıdaki krokide gösterildiği üzere cepheden oyalamağa çalışırken üçüncü grup Yunan fırkalarının sol cenah ve yanını ve dördüncü grup da sağ cenah ve gerisini ihata edecek veçhile hareket edebildiklerini kabul ediyorum. Hareket tarzı ve fırka numaraları aşağıdaki krokide kırmızı oklarla gösterilmiştir. (*)

Suvari grubu da Yunan sağ cenahından dolaşarak ihatayı ikmal maksadıyla bir fırkasını (Karaören) şarkından Belören yaylasının şimaline tevcih ettikten sonra mütebaki kuvvetiyle (3 fırkasıyla) 19 akşamına kadar Sandıközü şarkına ilerliyebileceğini kabul ediyorum. 19 Temmuz akşamına kadar esaslarını tarif edebildiğim şekilde cereyan edecek olan bir muharebede elbette Yunan sağ cenahı mağlûp olmağa başlayacaktır. Çünkü Türk mutasavver sol cenahında hem kuvvet ve hemde vaziyet üstünlüğü vardır. Bir de hareket üstünlüğü temin edilebilecek olursa Yunan sağ cenahının mağlûbiyetinin derecesi çok büyük olabilir.

Yunan kumandanlığı 19 Temmuz akşamı sağ cenahında hasıl olacak bu müşkil vaziyeti düzeltebilmek için kendi merkez ve sol cenahıy-

(*) Kroki bu bölümün sonundadır.

la Türk sağ cenahını Kanlıpınar-Tahtalibaba-Seyidgazi hattında 20 Temmuzdan itibaren daha çok tazyik ve ihata etmeye çalışacaktır. Hem böyle bir muhtemel ihatadan kendini kurtarabilmek ve hem de Yunan sağ cenahının yani cenup cenahının Türkler tarafından ihatasını kolaylaştırabilmek için 20 Temmuz sabahından itibaren I ve XII Türk gruplarının Ortatepe-Arap-Ören-Hacıbektaş bayırı (1/400.000) hattına geriye çekilmeleri lâzım gelecektir.

20 Temmuz öğle vaktine kadar sağ cenahtaki üç Yunan fırkasının her taraftan üstün kuvvetlerle ihata edilerek mağlûp edilebildiği ve geri kalanlarının da herhangi bir istikamete çekilirken birinci suvari fırkası tarafından takip edilebildiği farzedilecek olursa 20 Temmuz akşamı sol cenahtaki Türk gruplarının yeni hedeflerine karşı aşağıdaki mevkiilerde yığınaklarını yapmağa başlayacakları kabul edilebilir.

III grup: Aspas-Çatiören

Kocaeli grubu: Çatiören - Fırka arasında

IV: Karaören'in şimali şarkisinde

V: S.G; Sandıközü şarkında.

Türk ve Yunan ordularının 20 akşamki mutasavver vaziyetleri 10 numaralı krokide gösterilmiştir.

21 Temmuzda mutasavver Numan-Oluk-Seyidgazi-Alpuköy muharebesinin neticelenmeyip devam edeceğini farzedelim. Yunan ordusunun 12 nci Türk grubuna bir gün evvel taarruz edip bunu geriye atabilmiş olan iki fırkasını Yunan ordusunun cenup cenahının muhafazası için Seyidgazi ve bunun garbına karşı mudafaada bıraktığını ve mütebaki beş fırkası ile Türk sağ cenahının yani şimal cenahının ihatasına devam edeceğini kabul edelim:

20 Temmuzda Yunan sağ cenah kolu mutasavver Türk taarruzuna uğradığı zaman onikinci Türk grubu karşısındaki Yunan fırkalarından hiç olmazsa birisinin berayı muavenet bu istikamete hareket edebileceği düşünülmemiş değildi. Fakat mesafenin uzaklığı ve 20 Temmuz öğleden sonra Üçüncü Türk grubunun serbest kalabilmesi ihtimali böyle bir muavenetin Yunan sağ cenahına bir faydası dokunamayacağı hesabını teyid ettiğinden mutasavver muharebeye böyle bir Yunan kuvveti iştirâk ettirilmemişti.

21'de Türk sol cenahının (kroki 10) da gösterildiği veçhile taarruz edebileceğini ve sağ cenahın ise Kırgızdağı-Mahmudiye hattına çekileceğini farzediyorum.

21 Temmuz akşamı her iki taraf ordusunun vaziyetleri yekdiğiyle mukayese edilecek olursa galebe ve üstünlüğün hangi tarafa geçmiş olduğu anlaşılabilecektir.

Yunan ordusu Türk ordusundan iki defa daha çok yorgun düşmüştür. Çünkü Yunan ordusu 8, 10 Temmuzda Türk ordusu ise 15/16 Temmuzda harekete başlamıştı. Yunan ordusu Kütahya muharebesinde mutaarrizane hareket etmiş ve muvaffak olamadığı için zayıyatı Türk ordusundan fazla olması lâzım gelir. Türk ordusunun bir piyade ve üç suvari fırkası kadar bir üstünlüğü vardır. (Bu mukayese bir Yunan fırkasının iki Türk fırkasına muadil olduğu hesabiyle yapılmıştır.)

21 Temmuz'daki mutasavver muharebede Türk sağ cenahını iki misli Yunanlı karşısında ciddi bir muharebe kabul etmeksizin Mahmudiye-Kırgız dağı hattına çekilmişti. Halbuki yeni Yunan sağ cenahı ise (2 fırkadır) üç misli Türk kuvvetinin ihata edici bir taarruzunu kabule mecbur olmuştu. Çünkü Türk sağ cenahı gibi geriye çekilmiş olsaydı Yunan ordusunun yegâne kalmış olan Eskişehir menziline de kaybederek arkasını Porsukçayı ve Sakarya gibi manilere çevirmiş olacaktı. Şu halde 21 Temmuz akşamı Yunan sağ cenahında sonuna kadar sebat ve müdafaa etmek mecburiyetinde bulunan iki Yunan fırkasının Türk sağ cenahından daha çok zayıyata uğrayacağı pek tabii idi.

21 Temmuz akşamından itibaren galebenin kat'î olarak Türk tarafına geçmiş olacağına en büyük alâmet aynı günde üç Türk suvari fırkasının İmşehire kadar ilerliyerek Yunan ordusunun arkasına çevrilmiş ve 22'den itibaren cenupta dokuz Türk fırkasının Yunan sağ cenah ve gerisini ihataya başlamış olabilmesidir.

Bu Türk çemberine mukabil Yunan şimal cenahının devam edecek olan ihataşı boşa gidecek bir darbe mahiyetinde kalacak ve bilâkis Türk çemberinin içerisine daha çok düşmesini intac edebilecekti.

22 Temmuza kadar belki şimendiferle Beylikâhıra bir iki fırkalık Türk kuvveti getirilerek mutasavver Seyidgazi meydan muharebesinin son safhası bir kanea manzarasını hatırlatacaktı.

h) Hakikatte neler olmuştu?

Yukarda tasavvur edilen hareketler esnasında Türk kumandanlığı tarafından nasıl Yunan ordusunun arkasının Porsuk çayına ve Bozdağına verilebileceğini anlatmağa çalışmıştım. Hakikati halde ise Türk ordusu kendiliğinden Yunan ordusunun mutasavver harekâta düşmüş olduğu vaziyet ve tehlikeye düşmüş ve sol cenahına (şark cenahına) nisbetle çok kuvvetli olan sağ cenahıyla Eskişehir istikametinde bir taarruz yapmış olmakla bu tehlikeyi arttırmıştı. Fakat Yunan merkez ve sağ cenahında (şark cenahı) bu esnada bir sebep olmaksızın taarruz ve ihata hareketlerini durdurmuştu.

Türk ric'ati başladığı zaman Yunanlıların bu ric'ati takip edememesi Türk ordusunun Porsuk çayı boyunca tam bir mağlubiyetten kurtarmıştı.

16 Temmuzda Yunan kumandanlığı Türk sol cenahını Nasuhçal mevzilerinin şarkından ihataya muvaffak olabilmiş iken sıkı birtakip yapamaması yüzünden Türk ordusu ric'at esnasında ziyaata uğramaksızın Seyidgazi-Bozdağı hattına çekilebilmişti.

15, 16 Temmuzda Türk kumandanlığı vaziyeti gayet iyi teşhis edebildiği halde tam bir tedbir ve tam bir karar alamamıştı.

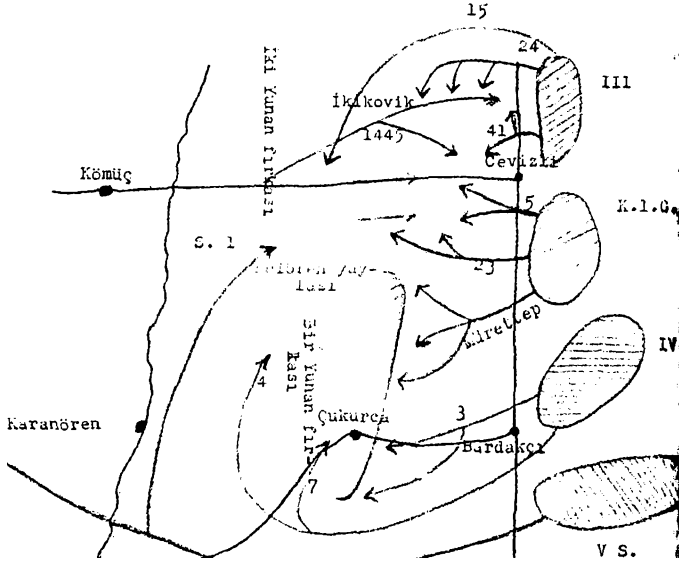
16 Temmuzda Türk ric'ati başladığı zaman Yunan sağ cenahının Türk sol cenahını ihata etmek istediği bilindiği halde neden Türk kısmı küllisi sol cenahta (Seyidgazi) toplanmayıp da sağ cenahta (Eskişehir şimali şarkisinde) toplanmıştır.

Acaba Eskişehir'in elden çıkarılmaması endişesi mi bütün ordunun tehlikeye sokulmasına sebep olmuştu. Böyle bir halde Yunan sağ cenahının Akin-Seyidgazi-Alpuköyü istikametinde yapabileceği sıkı bir takip hareketi Türk ordusunu kolaylıkla mağlup edebilirdi.

15/16 Temmuzda, dördüncü Türk grubu Kumandanı 3 üncü ve 7 nci fırkalardan gerek düşman vaziyeti ve gerekse muharebenin sevk ve idaresi hakkında başka başka malûmat ve teklifler almış ve Yunanlıların üstün kuvvetlerle kendi sol cenahını çevirmekte olduğunu hissetmiş olduğu halde burada emir ve kumandayı bir ele almak ve muharebenin

bilhassa bu cenahta enerji ile idaresi maksadıyla buraya hareket ve ihtiyat alabilen bu cenahı derhal takviye etmesi lâzım gelirken kendisinin geride karargâhta kalarak ihtiyat alayını da geride tutmasını Yunan tarruzunu çok kolaylaştırmıştı.

şırken üçüncü grup Yunan fırkalarının solcena ve yanını ve dördüncü grup da sağcılar ve gerisini ^{Kuzatarak gelende} ~~ihata edecek ve hile~~ hareket edebileceklerini kabul ediyorum. Hareket tarzı ve fırka numaraları aşağıdaki krokide kırmızı oklarla gösterilmiştir.

10 – 5 ilâ 9 Numaralı bahislerdeki askerî tetkik ve mütalaalarının neticesi:

Birinci İnönü muharebesinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti kuvvetleri dağıtacak yerde İnönü'ne ilerlemiş olan düşmanın 2 ilâ 3 fırkalık kuvvetini iyice ihata edecek veçhile toplayabilmiş olsaydı bu muharebede düşmanın iki ilâ üç fırkalık kuvveti mağlûbiyete uğratılarak İkinci İnönü muharebesinde Türk ordusunun kuvvet ve vaziyet itibarıyla üstünlüğü daha iyi bir surette temin edilebilecekti.

İkinci İnönü muharebesinde mecmuu sekiz fırkaya baliğ olan Bursa ve Uşak Yunan grupmanlarından yalnız 3 fırka İnönü'ne ve 3 fırka da Afyonkarahisar'ına gelmiş ve mütebaki iki fırka da geride kalmıştı. Birinci İnönü muharebesinde mağlûp edilememiş olan Yunanın Bursa grupmanı bu kere İnönü'de mağlûp edilebilirdi. Bu muvaffakiyeti müteakip, sür'atle hareket edilebildiği takdirde Uşak grupmanının üç fırkasını da aynı suretle Dumlupınar'da mağlûp edebilmek imkânı vardı. İkinci İnönü muharebesi hakkında kat'iyetle söylenecek bir fikir varsa, o da Yunan Bursa grupmanının (3 fırka) tamamiyle mağlûp edilebilmesiydi. Filvaki bu muharebede Yunan Bursa grupmanı zayiata uğratılmıştı, fakat mağlup ve perişan edilememişti. Eğer bu üç fırka ikinci İnönü muharebesinde muharebeden hariç kılınabilmiş olsaydı Kütahya-Eskişehir muharebelerinden önce Yunanın Uşak grupmanına (kısm-ı küllî) taarruz etmek suretiyle nihaî muzafferiyeti daha o tarihlerde elde edebilmek imkânları vardı. Hakikati halde Birinci ve İkinci İnönü muharebelerinde askerlikçe kazanılabilmesi mümkün olan muvaffakiyetler elde edilememişti.

Kütahya muharebesinden önce hakikatte olduğundan başka türlü yani tasavvur ettiğim müdafaa vaziyeti alınabilmiş olsaydı Türk ordusunun dahilî vaziyetinden istifade edilerek düşmanın iki grupmanı ayrı ayrı mağlûp edilebilecekti.

Kütahya muharebesi başladıktan sonra, 10 Temmuza kadar hakikatte olduğu gibi Garp Cephesi kat'alarının İnönü-Kütahya-Doğanarslan-Demirli gibi gayet uzun bir cepheye dağıtılmış olduğu farzediyorum. Türk hattı önünde 120 kilometre kadar yekdiğerinden ayrılmış olan

düşmanın Bursa ve Uşak grupmanlarını cephede mümkün olduğu kadar az kuvvetle oyalatarak kısım-ı külliyyi merkezde toplamak mümkündür. Bu yığınak yapıldıktan sonra Türk sol cenahına taarruz etmekte olan Yunan Uşak grupmanının Garp cenahını ihata edecek surette Türk kısım-ı küllisini merkezden taarruz ettirerek bu Uşak grupmanını diğer grupmandan ayrı olarak yakalamak ve mağlup edebilmek ihtimali pek çoktu. Merkezden icra edilecek olan bu Türk mukabil taarruzu, azimle idare edilebildiği takdirde muharebenin alacağı şekil ve varacağı netice bir Türk zaferi olabilirdi. Maatteessüf bu mühim fırsatta kaybedilmişti.

10 ilâ 15 Temmuz'a kadar nerede ve ne kadar kuvvetle ve nasıl muvaffakiyetli bir meydan muharebesi verebileceğini kestirememiş ve fakat kuvvetlerinin büyük bir kısmını mağlup ettirmeyip muhafaza edebilmiş olan Türk kumandanlığının 15 Temmuz akşamını eline düşmüş müsait son bir fırsat gibi telâkki edip hem sol cenahtan ihata olunmak tehlikesinden kurtulmak ve hem de yeniden bütün kuvvetlerini, müteferrik grupmanlara inkisam ederek ilerlemekte olan Yunan ordusunun bir cenahında (Şark cenahında) toplayabilmek için 15 akşamı muharebeyi kat' ile derhal ric'ate başlaması ve 18 Temmuz'a kadar tasavvur ettiğim vaziyeti (kroki 9) alabilmesi mümkündür. Garp Cephesi Kumandanlığı bu ric'ati, benim tasavvur ettiğim şeklin aksine olarak taahhurla icra etmiş ve düşmanı düşürebileceği tuzağa maatteessüf kendisi düşmüştü. Eğer Garp Cephesi Kumandanlığı ordusuna 18, 19 Temmuz'a kadar tasavvur ettiğim vaziyeti aldırabilmiş olsaydı kaybedilmiş bir çok fırsatlardan sonra yine Eskişehir muharebesinin sonunda düşmanın arkasını Porsuk çayı'na ve Sakarya'ya verdirerek tam bir Kanee yapmak suretiyle düşmanı kat'î bir mağlûbiyete uğratmak mümkün olabilecekti.

Bu tetkik ve mütalaatımın neticesinde şöyle bir fikre varıyorum: Eskişehir muharebesinin son bulduğu günlere kadar düşmanı mağlûp edebilmek imkânları vardı. Fakat tâlih ve kader istedi ki biz Türkler evvelâ mağlûp olarak Sakarya gerisine kadar çekilelim ve Mustafa Kemal gibi bir meşhur kumandanımızı Başkumandanlığa getirememek yüzünden yapmış olduğumuz hatayı da tashih edelim ve bir sene daha iyice hazırlandıktan sonra Afyonkarahisar'ı taarruzunda ve Başkumandanlık meydan muharebesinde kat'î zaferi kazanalım.

Tekmil ve tetkiklerimden maksadım hiç bir kimsenin hatasını, suinietini ve idaresizliğini araştırıp bulmak değildir. En büyük arzum esarete düşmemek için son kuvvet ve kudretini iman ve azimle kullanmış olan büyük milletimin istiklâl savaşlarında muvaffak olamayacağını iddia edenlere karşı hakikatte olduğundan da bir sene evvel muvaffak olabileceğini isbat edebilmektir. Demek ki, Türkiye'yi yıkmak isteyen hasımlarımıza karşı teslim olmayıp savaşa atılmak en doğru bir siyaset ve hareket imiş. Fakat bu savaşı uzatarak ve haricî vaziyetin daha çok aleyhimize dönmesine ne derece dikkat ve ihtimam etmek lâzım gelmiş ise; tükenmekte olan maddî ve manevî millî servet ve kaynakların muhafazası için de mümkün olduğu kadar savaşın fazla uzatılmayıp daha az zaman içinde bitirilmesi lâzımdı.

SON

MİSAK-I MİLLÎ

MİSAK-I MİLLÎ

Atatürk Devrimlerinin temeli olan MİSAK-I MİLLÎ, Atatürk tarafından ne zaman düşünülmüş ve sonra tekâmül ettirilmiş ve nasıl son şeklini almıştı?

Yazan: General Ali Fuat Cebesoy (*)

Misâk-ı Millî, diğer inkılâplar gibi Atatürk'ün kendi eseridir. Ben, Mustafa Kemal'in 1899'dan beri okul ve meslek arkadaşı olduğum için, O'nun, devrimleri (inkılâpları) nasıl düşündüğünü iyice hatırlıyorum.

O, Manastır Askerî İdadisinden İstanbul'a, Harbiye Mektebine geldiği vakit, hiç beklemediği bir durumla karşılaşmıştı. Harbiye'nin idarî durumunu, hatta Manastır Lisesi'ne kıyas edilemeyecek kadar sefâlet ve felâket içersinde bulmuştu. Harbiye'de yetersiz giyim ve son derece fena yiyecek vardı. Su, ancak içmeğe kâfi; buna mukabil yıkanmak ve temizlik için yok denecek kadar azdı. En çok 500 öğrenciyi içine alacak büyüklükte olan okula, 3000'den fazla öğrenci alınmıştı. Bu sebepten, izdiham son dereceyi bulmuştu. Koğuşlarda istirahat veya uyumak mümkün olamıyordu.

Harbiye'nin daha iyi bir durumda olacağını zanneden Mustafa Kemal, koca Osmanlı Padişahlığının merkezinde gördüğü bu sefâlet ve

(*) Ali Fuat Paşa, Misak-ı Milli yazısını ölümünden bir yıl önce, 1967 yılında kaleme almış olup, son eseridir (OSK.).

fena idare karşısında, evvelâ ümitsizliğe ve hayal kırıklığına kapılmış, fakat kısa zamanda kendisini toplayarak, idareye karşı içinde bir isyân ve ihtilâl ruhu uyanmıştı. Yakın arkadaşlarına: «İçine düştüğümüz bu felâket ve sefâlet düzeltilebilir bir şey değildir. Mutlaka bunu yıkmalı ve yerine yenisi yapılmalıdır» demişti.

Evvelâ, mutlak idareyi yıkmak ve sonra yerine yenisini yapmak fikri, O'nda bir umde halini almıştı. Teğmen oluncaya kadar üç yılda ihtilâlin her nev'i şeklini yakın arkadaşları arasında konuşuyor ve münakaşa ediyordu. Fırsat buldukça da okulda ve dışarda teşkilât kurmakla meşgul oluyordu.

Harp Akademilerindeki üç yıllık tahsilimiz esnasında memleket idaresi ve savunması hakkındaki bilgimiz genişledikçe ve ve geliştikçe, O'nda, ihtilâlin tek başına, millet ve vatan için bir tehlike olacağı kanaati hasıl olmuş ve, «Eğer ihtilâlciler mükemmel ve iyi hazırlanmış bir yapıcılığa hemen ihtilâlin arkasından başlayamazlarsa, durum ihtilâl öncesiinden çok daha fena olur», fikri kendisinde prensip haline gelmişti. Bu prensipten hareket ederek, Mustafa Kemal, arkadaşlarına şunları söylemekten çekinmezdi: «Yıktıktan sonra ne yapacağımızı bilmezsek, yıkmaktan hiç bir fayda elde edemeyiz. Ekseriya yıkıcılar, yenisini yerine koymayı beceremezler. Bu sebepten ihtilâl sonrası için dikkatli ve hazırlıklı olmalıyız.» derdi.

Akademi'de memleket savunması ile ilgili eğitim görürken, birçoğumuz Padişahlığın, üç büyük kıt'anın birleştiği yerde ve geniş bir mıntakaya yayıldığını gördüğümüz zaman övünür ve eski zamanlardaki kuvvet ve kudretimize sahip olacağımızı sanırdık. Bu yaygın kanaata karşı Mustafa Kemal direnir ve: «Eğer Harp Okulundan başlayarak memleketin idaresini düzelterek ve her tarafını imâr edecek liyâkatta bir idare ile karşı karşıya bulunulsaydı, dedikleriniz doğru olurdu.» derdi. «Halbuki Padişah'ın gözü önünde bulunan okulumuz, bu sefil hali ile yıllarca kendi geleceği ile başbaşa bırakılmış ve düzeltilememiştir. Bu çok fena olan idare, kendini ıslâh etmesi gerekirken birtakım yalanlarla kendini methettirmek suretiyle devam edebilmenin yolunu bulmuştur. Bu gidişin sonu felâkettir.»

Memleket savunması ile ilgili meseleler münakaşa edildiği vakit Mustafa Kemal, Selânik ve Manastır'da konuştuğu selâhiyetli subay-

lardan edindiği ve kendi muhakemesinden geçirdiği malûmata dayanarak askerî durumu şöyle anlatırdı:

«Bir harp vukuunda, Bulgar Ordularının bir kısmını; Sırbistan, Karadağ ve Yunan ordularının bütününü karşılayacak olan III. Ordu, dağınık bir durumda olup, Bulgar, Rum ve Sırp çetelerinin peşinde geceli gündüzlü gerilla takip harekâtı yapmakla vakit geçirmektedir. Bu ordunun toplu olarak garnizonlarında ne eğitim ile ve ne de harp hazırlıkları ile meşgul olacak vakti yoktur. Bu Ordu, Balkanların içerisinde dağılmış, ihmâl edilmiş bir jandarma kuvveti niteliğini taşıyan bir kuvvetten başka bir şey değildir.

Harbiye Nezareti'nin gûya en bakımlı iki ordusundan birisi budur. Piyade ve süvarisi tamamiyle jandarma durumuna düşmüş olan II. ve III. Ordularımız, bu tutumları ile Rumeli hudutlarımızdan taarruza geçecek olan düzenli ve çok iyi eğitim görmüş üç müttefik Balkan devletinin ileri hareketini nasıl karşılayabilecektir. Düşmanın seri hareketleri karşısında seferber olabilmeleri için nasıl vakit bulacaktır. Bir de bu esnada ordularımızın gerisinde devam ettirilecek olan gerilla harbi; bu kadar yaygın bir ateş alanında savaşmaya hazır olmayan ordularımızı, iki ateş arasında çok fena duruma düşürecektir. Memleketin diğer hudutları, Rumeli'den çok daha zayıf ve eski silâhlarla donatılmış birliklerle savunma yapamıyacak durumdadırlar. Buraların büyük Avrupa devletleri tarafından tecavüze uğrayacakları düşünülrse, savunmanın ne kadar güç olacağı anlaşılır.

Üçte ikisi denizle çevrilmiş geniş memleket hudutlarımız dünyanın ikinci derecede kuvvetli olan donanması tarafından korunuyordu. Bu donanmanın 1877'de gözlerimizin önünde enkaz haline getirilmesi, elbette bir gün mesullerini en ağır cezalara çarptıracaktır. Yenisini yaptırmak şöyle dursun, ulaştırma denilen şebekelerin memleketimizde izleri bile kalmamıştır. Üstelik kuvvetli bulunduğumuz Rumeli'de büyük devletlere komşu değiliz. Bunun tersine, en zayıf olduğumuz uzak ve denizlerle ayrılmış hudutlarımızda büyük devletlerle komşu bulunmaktayız. Bu devletler, bizi içten ve dıştan tasfiye edebilmek için kendi aralarında uyuşmağa çalışıyorlar. Bu uyuşma bir gün mümkün olacak gibi görünüyor.»

Mustafa Kemal, Osmanlı Devleti'nin bu fecî askerî durumunu böyle anlatırken; «Bir ihtilâl yolu ile elde edilecek olan hürriyetin ve adaletin ve Kanun-u Esâsî'nin bu duruma bir çare getireceğini sanmak, gafletten başka bir şey olamaz. İhtilâlciler ihtilâl sonrasını çok iyi hazırlamalı ve iş başına geçip Türklüğü enkaz altında kalmaktan kurtarmalıdır.» sonucuna varmıştı.

Harp Akademisinden mezun olacağımız sıralarda, ihtilâlden önce ve sonra, bir liderin başkanlığı altında çalışacak bir ekibin, ihtilâlin hazırlanmasında ve ihtilâlden sonra da işbaşına gelerek bir MİSAK-I MİLLÎ siyasetinin tatbikinde öncülük yapması prensibi Mustafa Kemal'in dimağında yer etmişti. İmparatorluğun bir asırlık siyasî ve idarî tarihini iyice inceledikten sonra bu prensip, O'nda kat'î bir kanaat haline gelmişti.

Harp Akademisinden Erkân-ı Harp Yüzbaşısı (Kurmay Yüzbaşı) olarak çıktıktan sonra, Şam, Yafa, Beyrut gamizonlarında bir müddet kalmış ve sonra Rumeli'de Selânik'e nakledilmişti. Gittiği yerlerde, siyasî akidesi etrafında bir topluluk yaratmağa muvaffak olurdu. Rumenli'nin, Selânik, Manastır, Üsküp muhiti, O'na bu hususta çok daha müsait gelmişti. Garibi şurasıdır ki, Mustafa Kemal'i, iş başında olmayanlar, iş başında olanlardan daha iyi anlıyorlar ve O'na bağlanıyorlardı.

1907 yılında Genel Merkezi Selânik olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, içerde ve dışarda ayrı ayrı çalışan ihtilâlcileri (Genç Türkleri) biraraya toplayarak memleketin her tarafına dağılan gizli bir teşkilâtı kurmayı başarmıştı.

Genel Merkez üyeleri, isimlerini gizli tutmuşlardı. Halbuki memleket dışında ve içinde uzak yerlere sürülmüş bir takım ihtilâlciler vardı ki, bunlar zekâ, bilgi ve fedakârlıkları ile tanınmış kimselerdi. Yıllardan beri vatanperverliklerini ve feragatlarını kanıtlamış değerlerdi. Bu grubu, Genel Merkeze alarak, yüksek fikirlerinden istifade etmenin o tarihlerde imkânı olmamıştı. Bu zaf'ı telâfi edebilmek maksadı ile Genel Merkezin en büyük kuvvetinin ordudan alınacağı düşünülmüş ve anahtar mevkilerde bulunan kurmayların en değerlileri, Genel Merkeze üye kaydedilmişti. Bu nedenle Mustafa Kemal ve ben, bir süre Genel Merkez üyelerinin arasında bulunmuştuk. O tarihte Genel Merkez-

de bulunan sivil, memleketçe tanınmış kişiler olmadığından, başkalarının hırsını üzerlerine çekmemek için hem isimlerini gizlemiş hem de liderlik fikrine yanaşmamışlardı. Bu durumun doğal bir sonucu olarak bu zevatın siyasî hedefleri de sınırlı olmuştu.

Genel Merkez üyeleri, Kanun-u Esâsî'nin uygulamasını, ihtilâl yapmak suretiyle elde etmek ve milletvekillerini toplayarak denetimi sağlamak ve hükûmeti teşkil ettikten sonra Padişah tarafından atandırılacak bir sadrazamla anlaşmak suretiyle ihtilâli hedefine ulaştırmak gibi bir inanca kapılmışlardı.

Öte yandan Mustafa Kemal, Genel Merkeze üye olduktan sonra kendi kafasında tekâmül etmiş bulunan siyasî akidesini bu ihtilâl cemiyetine aşlamak istemişti. Öncelikle bir liderin seçilmesinde ısrar etti. Bunsuz hiç bir şeyin selâmetle yürüyemeyeceğini ispata çalıştı. Mustafa Kemal'e göre, Genel Merkez, bu liderle hem ihtilâli hem de ihtilâl sonrasını hazırlayacaktı.

Bu hazırlıkta tam bir anlaşma hasıl olur olmaz, ihtilâl yapılacak ve hükûmete geçilecekti. Bir taraftan MİSAK-I MİLLÎ, bir dış siyasî program olarak uygulanırken içerde devrimlere, reformlara başlanacak ve maliye, kültür ve savunma işleri ön plâna alınacaktı. Fakat 1907 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genel merkezinde bulunan sivil, fedakâr, hüriyetperver ve hamiyetli kimseler olmakla beraber, içlerinden hiç biri Osmanlı idaresini yıkıp yerine geçecek bir Türk Devletini kurabilecek kimseler değildi. Bu konuda âciz olduklarını itirafından da çekinmemişlerdi.

Mustafa Kemal'in bir *liderlik* üzerinde ısrar etmesinin diğer bir nedeni de bu *aczi* iyice görmüş olmasındandır. Genel Merkeze girmiş olan subayların ekserisi genç kurmay subaylardı. Bunlar da Rumeli'ndeki gerilla savaşında cesaret, fedakârlık ve askerî kabiliyetleri ile üstün bir mevki yapmış olan kurmaylardı. Bunların içersinde çok zeki ve kabiliyetli olanları da vardı. Fakat çoğunluğu, Osmanlı idaresinin meşrutî bir idare olmasından daha ilersini düşünmüyordu. Meşrutiyetin ilânından sonra bunların ekserisinin Avrupa'daki ataşemiliterlikleri istemiş olmaları ve oralara gitmeleri, bu fikrimizi teyid eder. Bunların içinde, Mustafa Kemal'i benim gibi yakından tanıyanlar ve ona itimat edenler vardı. Fakat bir yandan genç, diğer yandan taraftarlarının az ol-

ması nedeniyle, bütün gayretlerimize rağmen O'nun fikirlerini Genel Merkeze kabul ettirememiştik.

Mustafa Kemal II. Meşrutiyetin de I'ncisi gibi başarılı olamıyacağı şu surette izah etmişti:

İhtilâlcilerin, bir liderin başkanlığında ekip halinde çalışmamları ve ihtilâlden sonra bunları hazırlayanların, idarenin başına geçip cesaretle programlarını uygulayamamları yüzünden II. Meşrutiyet de I'ncisi gibi başarısızlığa uğrayacaktır.»

Mustafa Kemal'in o zaman teklif ettiği MİSAK-I MİLLÎ programı sonrakinden, hudutları açısından farklıydı: BATI TRAKYA, HALEP, MUSUL VİLÂYETLERİ VE SAHİLLERİMİZE YAKIN OLAN KÜÇÜK VE BÜYÜK ADALAR hudutlarımız içinde bırakılmıştı.

1908 yılında II. Meşrutiyet hareketini isticâl ettiren (çabuklaştıran) olaylar hangileridir?

1908 yılının başında 3 itilâf (entente) devletin hükümdarlarından Rusya Çarı Nicholas, İngiliz Kralı VII. Edward ve Fransız Cumhurreisi Poincaré'nin Reval'de (Baltık Sahili) buluşup, Avrupa'nın genel durumunu görüşürlerken, Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesi konusu üzerinde anlaştıkları da etrafa yayılmıştı. Aynı tarihlerde Sultan Hamit, Rumeli'de teşekkül eden ve Kanun-u Esâsî'nin uygulamasını isteyen ve kendisi aleyhinde çalışan İttihat ve Terrakî Cemiyeti'nin mevcudiyetini ve faaliyetlerini haber almış ve bunun üzerine onu dağıtmak için her yönden harekete geçmişti. Komşu Yunanistan ve İran'da başlayan hürriyet hareketlerinin etkisi altında kalan Cemiyet'in Genel Merkez Heyeti, Osmanlı ülkesinde hürriyet ve meşrutiyetin ilânı zamanının geldiğine kanaat getirmiş ve Manastır, Üsküp ve Selânik gibi kuvvetli bulunduğu merkezlerden, ordu birlikleri ile hep birden karşıt hareketlere geçmişti. Bu hareketler genelleşince, Padişah fazla dayanamıyarak bir irade ile Kanun-u Esâsî'nin uygulanmasını tebliğ etmiş ve bu suretle II. Meşrutiyet Temmuz 1908'de ilân olunmuştu.

Meşrutiyetin ilânından sonra İtilâf Devletleri'nin ilk hedefi, Hıristiyan olan unsurlarla Türk olmayan Müslüman milletlerinin temsilcilerini biraraya getirerek Osmanlı Parlamentosunda kuvvetli bir muhalefet teşkil etmek ve bunun dağıtıcı ve karıştırıcı teşebbüsleri ile

Meşrutiyeti soysuzlaştırarak ve ondan sonra memleketi istenilen şekilde bazı fiilî müdahalelerle parçalamak olmuştur.

Üçlü ittifakta bulunan İtalya ise, Osmanlı ülkesini paylaşmakta müttefiki olan Almanya ve Avusturya ve Macaristan'dan ayrılarak bu parçalamada, Trablusgarp ve Bingazi vilâyetimizi kendisine pay olarak ayırmak istemişti. Almanya ve Avusturya-Macaristan ise, Osmanlı ülkesinin İtilâf Devletleri tarafından parçalanması karşısında boş durmayarak «DRANG NACH OSTEN» namı altında DOĞU'ya NÜFÛZ ve yahut GİRMEK siyasetini izlemişti; ve İtalya yerine, Almanya bu siyasetinde, Bulgaristan'ı kendi ittifakına almağa çalışıyordu. Almanya'nın bu siyasetinin iç yüzü tamamiyle anlaşılammışsa da o zaman bu siyaset şöyle tasvir ediliyordu:

Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına mümanaat ederek burasını olduğu gibi muhafaza etmek ve Türk unsurunun ve hükûmetinin dostluğuna dayanarak buralarını kendisine hayat sahası yapabilmektir. Bu siyasetin ilk tezahürü, Meşrutiyetin ilânından pek az sonra Avusturya ve Macaristan'ın askerî işgali altında bulunan Bosna Hersek'in Avusturya'ya ilhâkının ve gene Bulgaristan'ın askerî işgali altında bulunan Şarkî Rumeli Vilâyetinin (Filibe) Bulgaristan'a ilhakı ile Krallığının Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi ile başlamıştı. Bu olaylarda Almanya ve nüfuzu altında bulunan devletler de hudutlarımıza kadar gelmiş bulunuyorlardı.

Sultan Abdülhamid'in bütün saltanatı boyunca en sıkışık zamanlarında Sadrazamlığa getirdiği iki değerli şahsiyet vardı: Biri Kâmil Paşa, diğeri Küçük Sait Paşa. Kâmil Paşa, İngiliz siyaseti taraftarlığı ile tanınmıştı. Meşrutiyetten önce, Küçük Sait Paşa sadarete bulunduğu, Meşrutiyetten sonra Kâmil Paşa'yı sadarete getirmişti. Alman politikasının isticaline karşı, Sultan Abdülhamid, İngiliz siyaseti taraftarı olduğu bilinen Kâmil Paşa'yı sadarete getirmeyi tercih etmişti. Kâmil Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden gördüğü yardımla, evvelâ bu Alman siyasetine mukabele etmiş ise de sonradan Alman taraftarı olan Sultan Abdülhamid'in tesiri altında da kalarak bu siyasetinden vazgeçmişti. Yalnız memleket dahilinde bir süre Avusturya mallarına karşı Boykot yapılmaya başlanmıştı. Bu dış olaylar, o tarihlerde, İmparatorluğun parçalanması için atılmış ilk adım olarak telâkki edilebilirdi. Fa-

kat memlekete gizlice hâkim olmaya çalışan İttihat ve Terakki Cemiyeti bunu sezemediğinden, İngiliz hürriyetperverliğine fazla inandı ve Alman teşebbüsü karşısında kendisini İngiliz siyasetine fazlaca kaptırdı. Bundan faydalanan İngiltere ve Fransa ve hattâ Ruslar, Meşrutiyetimizi soysuzlaştırmak teşebbüslerine kolayca geçtiler.

Osmanlı Ordusu, o zaman, Alman askerî eğitimi altında yetişmiş ve onun kudretine inanmış bir erkân ve subay kadrosuna sahipti. Bu pencereden Almanlar, çabucak nüfuz ederek eski dostluklarını iadeye muvaffak olmuşlardı.

Osmanlı ordusunun ileri gelenleri, Alman siyasetinin esasını Avusturya ihtirası gibi telâkki etmiş ve bunun, herhalde Almanlar tarafından önlenebileceğine inanmışlardı. Şunu da ilâve etmeliyim ki II. Meşrutiyetçiler de I.'ler gibi Osmanlı ülkesinde Meşrutiyet idaresi tatbik edildiğinde büyük devletlerin ülkeyi parçalamaktan vazgeçecekleri gibi yanlış bir fikrî saplantıları vardı. Bu düşünce gafletten başka bir şey değildi. Buraya kadar icmal edebildiğim olaylar, Mustafa Kemal'in ne kadar haklı olduğunu göstermek bakımından önemlidir.

Hükûmeti eline alacak olan bir liderin başkanlığında bir ekibin, ihtilâl öncesi hazırlanmaması yüzünden, Meşrutiyet sonrası yeni bir Türk Devleti'nin teşkilini sağlayacak bir siyaset takip edilememiştir. Bilâkis Osmanlılar, maruf oyunları ile zaman kazanmak isteyen iki büyük Avrupa devletinin siyasî emellerine doğru kaymışlardır. Bu durum karşısında, en çok Osmanlı Devleti'ni parçalamak isteyen İngiltere ve onun müttefikleri lehine olaylar gelişmiş ve bittabi Türkler ise bu durumdan azami zararını görmüşlerdir. Meşrutiyetimizi soysuzlaştırmak isteyen devletler yalnız bununla da yetinmeyip, irticaî hareketleri de teşvik etmişlerdir. Bu esnada Sultan Hamid tahttan indirilmiş ve yerine Veliâht Reşat Efendi getirilmişti. Yumuşak ve iyi huylu bu zatın hiç bir iktidar tecrübesi yoktu. Dolayısıyla hükümdarlık yapabilmesi mümkün değildi. Bu yüzden Kanun-u Esâsî'de hükümdarlığa verilen selâhiyet gayet tabîî olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mesul olmayan umumî merkezine intikal etmişti.

Kâmil Paşa'nın yerine getirilen Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, vaktiyle Rumeli Vilâyetlerinde müfettişlik yapmış bir zat olup, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından kendisine Kâmil Paşa'dan daha çok

emniyet ediliyordu. Cemiyet erkânı, halâ hükûmette mesul görevler almaktan çekiniyordu. Fakat zayıf bir Padişahla, Cemiyetin emrine girmiş bir Sadrazamı istedikleri gibi kullanmakta tereddüt etmediler. Mebusan Meclisinde ve memlekette gün geçtikçe kuvvetlenen muhalefet ile de başa çıkamadığından iktidar, her yönü ile zayıflamıştı. Bir de buna ilâve olarak dışta, Osmanlıları parçalamak siyasetini takip eden Prusya, İngiltere; İtalyanları, Trablusgarp ve Bingazi Vilâyetimizi fethezmeye teşvik etmişlerdi. Rusya'nın eli ile, aleyhimize, Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'dan mürekkep, bir Balkan ittifakı yapılmıyordu. Eğer Yunanistan'a Girit Adası bırakılmış olsaydı, Yunanistan bu ittifaka girmeyip, bilâkis Balkan İttifakı aleyhine bizimle birleşecekti. Belki de o vakit, Balkan İttifakı yürümeyecekti. İngiltere ve Fransa, Arap memleketlerini, istiklâl vaadi ile, Osmanlı Devleti aleyhine çevirmek istemişlerdi. Gerçekte Arap ülkelerini kendi mandaları altına almak istiyorlardı.

Dışta ve içte aleyhimize ittifaklar ve isyanlar hazırlanırken mes'ul olmayan kimselerin tesiri altında kalan Padişah ve hükûmet, ne yazık ki hiç bir ciddî tedbir alamıyordu. Mesuliyeti üstüne almaktan çekinen İttihat ve Terakki Genel Merkezi, sadece, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa yerine, o tarihte Roma'da büyükelçi olarak görev yapmakta bulunan Hakkı Paşa'yı sadarete getirmekle yetinmişlerdi. Hakkı Paşa ise, şartlarının kabul edilmesi halinde sadarete geleceğini söylemiş ve bunlardan bazılarını kabul ettirmişti. Bu suretle Hakkı Paşa'nın kabinesinde, Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket paşa, Harbiye Nâzırı; Talât Bey, Dahiliye Nâzırı ve Cavit Bey de Maliye Nâzırı görevlerine atandırılmışlardı. Böylece Meşrutiyetin başından beri ilk defa İttihat ve Terakki erkânından iki zât, mesuliyet makamına getirilmişlerdi.

Hakkı Paşa hükûmeti; ileriye, ötekilerden daha iyi görerek, bazı önemli teşebbüslerde bulunmuştu. Hükûmet, Fransa'dan önemli bir istikraz yapmayı başararak, bu istikrazı Rumeli'nin savunmasında kullanmıştı. Savunmayı kolaylaştıracak bir askerî yol şebekesi yapıldı. İki önemli noksandan biri olan Redif tümenlerinin silâh ve teçhizatı tamamlanarak Redif depolarına kondu. Diğer, muvazzaf birliklerin seferî kadrolarını doldurmak için Anadolu'dan gelecek olan seksen bin kişilik ihtiyat eri kabilelerini İzmir'den Selânik'e nakledecek olan gemi-

ler satın alındı. Bunlarla beraber, donanmamızın Ege Denizinde, Yunan Donanmasına üstünlüğü temin edilmeliydi. Bu, maatteessüf yapılamadı. Çünkü o tarihlerde büyük devletler kendi aralarında deniz kuvvetlerinin artırılması yarışına çıktıklarından harp gemisi yapan tezgâhlar bu devletlere tahsis edilmişti. Küçük devletler bu durum karşısında deniz kuvvetlerini ikmal etmek ve genişletmek açısından hiç bir şansa sahip bulunmuyorlardı. İster istemez, büyük devletlerin ellerinde mevcut harp gemilerini satın almakla yetineceklerdi.

O tarihlerde İtalya'nın kendi donanması için yaptırtmış bulunduğu üç büyük kruvazörden biri de Averof'tu. İtalyanlar Averof'u satılığa çıkardılar. Bize satmak istediler ve beklediler. Osmanlı Bahriye Nezaretinin çok nazarı olan programına bu gemi uymadığından, hükûmete aldirtmadılar. Pusada bekleyen Yunanlılar derhal satın aldılar. Neden sonra akli başına gelen Bahriye Nezaretimiz, Averof yerine Alman donanmasının satılığa çıkardığı iki eski harp gemisini; Barbaros ve Turgut Reis'i hükûmete satın aldirttı. Buna rağmen, donanmamız maalesef hiç bir üstünlük elde edemedi.

Ege'de üstünlük temin edilemeyince, Anadolu'dan Rumeli'ye gidecek ihtiyatların, Trakya'nın takviyesinin aleyhine bir durum yaratarak gene Trakya üzerinden Selâniğe gönderilmesi mecburiyeti hasıl oldu. Bu yüzden Trakya yığınağı, yeteri derecede olamadı ve Rumeli'de tahsis edilenler de Selâniğe yetişemedi. Bu gerçekleri zamanında seze-meyen Genel Kurmayımız, önceden Balkan harbi için yapılan yığınak plânlarını düzeltememiş ve bunun sonunda ne Rumeli'de ne de Doğu Trakya'da bir siklet merkezi oluşturulamamıştır. Bu sebeple Balkan Harbi felâketle sonuçlanmıştır. Bu tarihten bir yıl önce Genel Kurmay Başkanı, [Ahmet İzzet Paşa] Yemen hareketini idare etmek üzere Yemen'e gönderilmiş ve yerine kimse tayin edilmemişti.

Meşrutiyet sonrası devam eden bu mağlûbiyet ve beceriksizlikler, Atatürk'ün daha önceleri iddia ettiği gibi bir Misak-ı Millî siyasetinin ve bir liderin İttihat ve Terakkî Cemiyeti tarafından kabul edilmemesi yüzünden olmuştur.

Averof zırhlısının satın alınması gerektiği sırada ben, Roma'da ataşemiliter olarak bulunuyordum. O tarihte Osmanlı Deniz Kuvvetle-

rinin güçlenmesinin tamamıyla aleyhinde bulunan büyük Avrupa Devletlerinin tezgâhlarına, istediğimiz zaman ve istediğimiz vasıfta harp gemileri sipariş etmek imkân dışı bir olaydı. Bu itibarla uzun vadeli bir deniz savunmasına nasıl bel bağlayabilirdik ve kendimizi nasıl güvence altında hissedebilirdik?

Deniz Kuvvetleri programımızın hedefi, Yunan donanmasına üstünlük sağlamaktı. Bunu takiben de hiç fırsat kaçırmadan Rus donanmasına da üstünlük temin edebilmemiz, Ege Denizi ile ikiye ayrılmış olan Osmanlı ülkesi için hayatî bir meseleydi. Bu bakımdan Averof'un satın alınmaması hiç bir suretle telâfi edilemedi.

O tarihte, büyük devletlerin donanmalarının ana harp gemilerini yirmi bin ilâ otuz bin tonilatoluk ve uzun menzilli büyük toplu dretnotlar teşkil ediyordu. Bunların yapılması pek çok masrafı gerektirdiğinden kısmen dretnot, kısmen de dretnot yerine, daha ucuza mal olan seri hareketli, büyük toplu ve kuvvetli kruvazörlerin kullanılması kabul edilmişti. Küçük devletler esasen kruvazörleri tercih etmişlerdi. Bu tarzda inşa edilmiş olan Averof'un, tarafımızdan satın alınmaması, Ege'de donanmamızın üstünlüğünü kaybetmesi bakımından önemli bir rol oynamıştır.

İtalyanların Trablusgarp'ta taarruzları başladıktan sonra, Roma'dan evvelâ İstanbul'a dönmüş ve sonra Selânik'te bulunan Mustafa Kemal Bey'e mülâki olmuşum. Onunla bu konuları uzun boylu dertleşmiştik. Trablusgarp'ta hazırlıksız olarak bir gün İtalyanların saldırısına uğrarsak gerilla tarzındaki bir harp usulü ile orasını uzun süre savunabileceğimize ve bu taktikle İtalyanları yıpratacağımıza ben de, Mustafa Kemal Bey gibi kani olmuşum. Aksi takdirde Devlet kökünden sarsılacaktı ve İslâm unsurunun da maneviyatı bozulacaktı.

Meşrutiyetin ilânının akabinde memleketimiz, İtalyan saldırısı dahil, tam üç saldırıya maruz kalmıştı. Bunlardan birinci ve ikincisini kabullenmiştik ve eğer üçüncü saldırıyı da yani İtalyanların saldırısını da kabul etmiş olsaydık, devletin itibarı büsbütün zedelenecek ve düşmanlar bu durumdan çok cesaret bulacaklardı.

Trablusgarp savunmasında hükûmeti zorlama benim vazifem icabındandı. Bu maksatla, harp ilânı sonrası hemen İstanbul'a geldim

ve doğruca Bâbîâli'ye gittim. Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa'yı ziyaret etmek istedim. Vakiller Heyeti toplantısından çıkarak beni kabul etti. Ve bana ilk sözleri şu oldu:

– Trablusgarp kumandanlığına tayin ettiğim Kurmay Albay Neşet Bey'den, bölgenin müdafaasının imkânı olmadığından bahisle gelen bir telgraf üzerine, hükûmet İtalyanlarla mütarekeye karar verdi. Fakat kendisine henüz tebliğ edilmedi. Ne düşünürsünüz?

– İtalyanlar, Trablusgarp şehrine yalnız bir tümen çıkardılar. Diğer bir tümeni de, birincinin ileri hareketlerini kolaylaştıracak mevkilere çıkarmak niyetindedirler. İtalyanlar gerilla harplerinden çok yılmış bir millettir. Öte taraftan, Sünûsilerin memleketlerini savunma hususundaki cesaretleri ise herkesçe bilinen bir gerçektir. Bu gerçeklerin ışığı altında İtalyanlarla Sünûsiler arasında bir gerilla harbi başlarsa, başlangıçta elde edilecek başarılar önemsiz olabilir fakat sonraları Sünûsilerin baskınları, yıldırıcı ve yıpratıcı olur. Sadece bu durum bile, İtalyanların şehrin uzaklarına yayılmaya cesaret edememelerini sağlayacaktır. Ve bu şekilde Trablusgarp şehri kuşatılmaktan öteye bir durum arzetmeyecektir.

Avrupa askerî dengesinin bozulmaması maksadıyla fazla takviye birlikleri de getirmeyeceklerdir. İtalyanlar bu suretle, uzayan ve yıpratıcı bir müstemleke harbine girmeye mecbur edilmiş olacaklardır. Tarafımızdan subay, teknisyen, silâh, cephane ve para gönderildiği takdirde Sünûsilerin memleketlerinin savunmasında başarılı bir gerilla harbi yapacaklarına eminim.

Bu fikirlerimi kabul eden Mahmut Şevket Paşa, beni Vakiller Heyetine götürerek bir de orada durumu izah ettirdi. Ve neticede gerilla harbinin bütün masrafları kabul edilerek, gereği Trablusgarp kumandanlığına tebliğ edildi.

Takriben bir yıl sonra Balkan Harbi başladığı halde Sünûsiler uzun süre gerilla harbini başarı ile devam ettirmiş ve İtalyanları büyük bir acz içersinde bırakmışlardı. Bundan sonra, Selânik'te Mustafa Kemal Bey'e mülâki olduğum zaman bu hareketimden çok memnun kalmış olduğunu ve kendisinin de gönüllü olarak Bingazi taraflarındaki gerilla harplerine katılacağını söyledi. Selânik'te Mustafa Kemal Bey ile olan dertleşmemiz bu kadarla kalmadı. Her ikimiz de Balkanlarda

pek yakınlarda bir harbin başlayacağını sezmiş ve bunun son derece aleyhimize olacağına kanaat getirmiştik.

Birkaç yıldan beri Selânik'teki Beşinci Kolordu'nun harekât şubesi müdürlüğünü yapmakta olan Mustafa Kemal Bey, selâhiyetle bana şunları anlattı:

«Bulgar, Sırp, Karadağ ve Yunan Ordularının müttefik olarak üzerimize saldıracakları vakit, bizim savunma plânımızın esasları Genel Kurmayca şöyle tespit edilmişti:

1 – Edirne, İşkodra, Yanya birer müstahkem mevki hâline getirilecek.

2 – Kırklareli ile Edirne arasında en kuvvetli ordumuz, Bulgaristan'a karşı yığınak yapacak.

3 – Rumeli'de Sırp Ordusunun taarruzunu karşılayacak olan bir ordumuz da, Üsküb'ün ilersinde Komanova'da toplanacak ve İstroma vadisinde bir kolordumuz, yukardaki ordularımızla Selânik kolordusu arasında irtibatı temin edecektir.

4 – Selânik'in ilerisinde bir Kolordumuz, Yunan taarruzunu önleyecektir.»

Ordularımızın yığmaklarını bu suretle anlatan Mustafa Kemal Bey, sözlerinin hitamında hiddetle ayağa kalkarak şöyle bağırdı:

«Bu plân, hakikat olmaktan ziyade tamamiyle hayalî bir plândır. Dört Balkan müttefiki kadar kuvvetli olmaktan çok uzağız. Tersine, çok zayıfız. Ne yapıp, edip, Yunanistan'ı, bir siyasî yol bularak, bu ittifaktan uzaklaştırmak gerekir. Girit adası üzerinde yapacağımız bir pazarlık ile, Yunanistan'ı bu ittifaktan ayırabileceğimizi sanıyorum. Anadolu'dan Rumeli'ye yapılacak deniz nakliyatını temin edebilmek için donanmamızın mutlaka Yunan donanmasına üstün olması gerekir. Averof'u İtalyanlardan satın almamakla bu fırsatı kaybettik. Yunanistan'ı Balkan ittifakından ayırdığımızı kabul etsek bile Rumeli'de muvaffak olabilmek için Ege Denizindeki nakliyâtımızı İtalyan donanmasına karşı emniyette bulundurmamız ve bunun için de İtalya ile mutlaka bir anlaşma yapmamış gerekir. Bundan da öte, Ege Denizi'nde nakliyat yapabilmemiz mümkün görülse bile, Edirne-Selânik şimendifer hattının

emniyette bulundurulması mümkün olamayacaktır. Trakya ve Makedonya'da hareket edecek olan ordularımız arasında hiçbir vakit irtibat kurulamayacak ve bu yüzden birbirlerine yardım edecek şekilde hareket edemeyeceklerdir. Bunun sonucu olarak da ne Trakya'da ne de Makedonya'da bir merkez-i siklet yapılamıyacak ve inisiyatifi elimize almak fırsatını bulamayacağız. Rumeli'deki bu za'fımızı giderebilmek için gerekli her vasıtaya müracaat edilmesinin şart olduğunu muhtelif vesilelerle Genel Kurmay Başkanlığına bildirdim. Fakat bir yıldan fazladır Genel Kurmay Başkanı Yemen'de bulunduğu için ve yerine de asâleten hiç kimsenin tayin edilmemiş olmasından ötürü yaptığım tekliflerin maalesef hiç biri kabul edilememiştir.»

Bu konuşmayı hem üzüntü hem de hiddet içinde yapan Mustafa Kemal Bey, sözlerine şöyle devam etti:

«Bütün bunlara rağmen, zayıf olan durum ve tutumumuzu düzeltebilecek imkânlar halâ sahibiz. Fakat Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa'nın otoritesi gün geçtikçe zayıflamaktadır. Bu zatın radikal tedbirler alabileceğini hiç zannetmiyorum. Şu anda, durumumuzu iyi bilen siyasi ve askerî tedbirleri kabinede kabul ettirebilecek kudret ve kabiliyette askerî bir şahsiyetin hemen Harbiye Nâzırlığına getirilmesi elzemdir.»

Mustafa Kemal Bey sözlerini bitirince, ben: «Farzediniz, tasavvur ettiğiniz vasıfta bir Harbiye Nâzırı, Mahmut Şevket Paşa'nın yerine getirildi. Bu zat, size bu vaziyetimiz hakkındaki düşüncelerinizi sor saydı, ne cevap verirdiniz?» dedim.

Mustafa Kemal Bey: «Bu suali sormamış dahi olsanız, benim düşündüklerimi anlatmanın zamanı zannederim çoktan gelmiştir.» dedi. Sonra, 1910 yılındaki Devletin dış ve iç durumunu şöyle özetledi:

«Büyük Devletler, İtalyanları Trablusgarp'a taarruz ettirmekle Osmanlı Devleti'nin tasfiyesine fiilen başlamış oldular. Yunanistan'da, yakında Balkan Devletleri ittifakına sokarlarsa, Trakya ve Makedonya'da Balkan Devletlerinin de saldırılarını beklemeliyiz. Bu dış saldırılarla beraber içte İttihat ve Terakki hükûmetini yıkarak yerini Osmanlı Devleti'nin ademî merkezîyet usulü ile idaresi prensibi altında devletin parçalanmasını gizlice isteyen dış ve iç düşmanlarla birlikte hareket eden Hristiyan ve gayri Türk teb'anın mebuslarının ek-

riyetle temin ettiği muhalefet partisini iktidara getirmek isteyecekleri muhakkaktır. Bu maksatla yakında kuzey Arnavutluk'ta bir isyân çıkartacakları gibi, İstanbul'daki askerî birlikleri, Halâskâr Subay Cemiyetleri vasıtasıyla hükûmet aleyhine çevireceklerdir.

Bu kadarla da yetinmeyip, vaktiyle Sultan Hamid'e karşı dağa çıktığı gibi, bu kerre de İttihat-Terakki Hükûmetine karşı, Rumeli'de birtakım subay çeteleri dağa çıkarılacaktır. Bu suretle, memleket içinde Arnavutluk isyanı, hükûmetin iskâtı ve orduyu isyana teşvik gibi birtakım anarşik hareketlerle karşı karşıya kalacağız. Böylece, bu dış ve iç hareketlerle de devletin parçalanmasına gayret edeceklerdir.»

«Buna karşı düşündüklerim» sözü ile Mustafa Kemal Bey şöyle devam etmişti:

«1 – Bazı kuvvetli şahsiyetlerle İttihat-Terakki kabinesini takviye ederek yerinde tutmak ve Erkân-ı Harbiye Reisi Ahmet İzzet Paşa'yı Yemen'den İstanbul'a getirmek.

2 – Mahallî bir muhtariyet veya İstiklâl verilmesi hakkında Arnavutluğun muvafık ve muhalif mebusları ve ayanları ile hemen müzakereye başlamak ve bu esnada Yunan-Arnavutluk hududunu tesbit etmek.

3 – Ordularda hüviyetleri malûm olan halâskâr subayların isyankâr hareketlerine daha fazla meydan verilmeyerek hemen tevkifleri lâzımdır. Ordularda siyasetin köklerini kazıyabilmek için İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin elini, ordulardan kat'i surette çektiirmek.

4 – Fiilen Osmanlı Hâkimiyetinden çıkan Girit Adası'nın Yunanistan'a terk edilmesini kabul etmemize karşılık, Yunanistan'ın Balkan İttifakına girmemesini sağlamak.

5 – Sünûsilerin şehirler haricinde bütün kıt'ada istiklâllerini tanımak suretiyle İtalyanlarla sulh yapmak.

6 – Büyük Devletlerin Osmanlı ülkesini bu derece tehlikeli bir duruma getirdikten sonra, yukarda bildirilen bazı fedakârlıklar sayesinde hem iç dertlerimizden kurtulmak, hem de en kuvvetlisi olan Bulgarlara galebe çalmak ve üstünlük sağlamak.

7 – Balkan Harbi başlamadan önce, Yunanistan'a terk edeceği-miz Girit adası ile müstakil Arnavutluk-Yunanistan hududlarının tashi-

hi münasebetiyle merkezi Yanya şehri ile Epir'i Yunanistan'a iltihak ettirmek. Tarafsızlığı veya Sırpıların Selânik üzerine ilerlemeleri halinde, Yunanlıların bizimle ittifakını temin etmek.

8 – Müstakil Arnavutluğa gelince, Karadağ ve Sırbistan'a karşı, kendisiyle askerî bir ittifak yapılacağından, İşkodra nizamiye fırkası ile, bir seferberlik vukuunda teşkil edilecek bütün redif fırkalarını silâh ve teçhizatları ile birlikte Arnavutluğa bırakarak bir Arnavut müdafaa ordusu teşkil etmek. Bu ordu, İşkodra'dan başlayarak, Karadağ'a karşı yalnız başına kendisini müdafaa edecek, geri kalan kısmı ile Güney'e sarkarak Sırp Ordusunu, yandan tehdit edecektir. Üsküp, Selânik ve Demirhisar civarında bırakacağımız bir kolordu ve tümenler, Sırp ordusunun Selânik ve Manastır'a kadar gelmesine mâni olmazsa, Yunanistan, Sırpıların Selânik'e kadar inmesini istemeyeceğinden, bir müttefik olarak bu hareke katılması temin edilebilir.

9 – Makedonya'da bırakılacak olan, Üsküp'teki yedinci kolordu ile Selânik'e getirilecek olan Yanya nizamiye fırkasından başka altıncı ve beşinci kolordularla bütün redif tümenlerini denizden ve karadan şimendiferle Ergene nehrinin güneyine nakletmek ve Bulgarlara karşı üstünlük teminine çalışmak.

10 – Alınacak olan siyasî ve askerî tedbirlerin, Bulgarların, Sırplarla beraber harekete geçmesinden önce, bitirilmesine çalışmak.»

Mustafa Kemal Bey'i saatlerce dikkatle dinledikten sonra, meselelerin siyasî ve askerî cephesiyle gerçeklere çok uygun bir biçimde halledilmiş olduğunu görünce;

«İmkân olsa da hemen sizi Sadrazam ve aynı zamanda Harbiye Nâzırı yapsalar. Devleti en az zayıyla uçuruma düşmekten kurtarabilir-diniz.» dedim, ve «Ortaya koyduğunuz hal sureti hakkında sizinle münakaşa edebilecek en ufak bir husus dahi düşünemiyorum.» diye, sözlerime ilâve ettim.

Kimin hatırına gelebilirdi? Bir gün gelecek, 1910 yılında konuşulan bu tehlikeli durumlar, 1918'de daha tehlikeli boyutlara ulaşmış olarak karşımıza çıkacak ve Mustafa Kemal, her nev'i makamın üstünde gerçek bir lider olarak meydana atılacak, millet tarafından bir baş olarak tanınacak ve memleketi bir yıkılış tehlikesinden kurtararak gerçek hudutlarına ve istiklâline kavuşturacaktı.

Mustafa Kemal Bey, aynı yılın yaz mevsiminde Mısır üzerinden Bingazi'ye giderek Tobruk kumandanlığını üzerine almıştı. Ben de Üsküp'teki Yedinci Kolordu'nun Kurmayının harekât müdürlüğüne tayin olmuşum.

Haziran ayının sonlarında, Kuzey Arnavutluk isyan ederek, Yakova ve İpek'i muhasara etti. Kolordu, benim kumandamda bir nişancı alayı, bir cebel bataryası ve bir süvari bölüğünü hemen isyan mıntıkasına gönderdi. Oraya muvassalatımızda âsilerle yaptığımız bir müsadamede Yakova etrafındaki âsiler kâmilten dağıldılar. İpek üzerinden harekete başlamak amacıyla, Yakova ile İpek arasındaki Babat tepesini birliklerimle işgal ettiğim zaman, Anavatanda hükûmeti devirmek maksadıyla bazı isyan hareketlerinin başladığını haber aldım.

Halâskâr Zâbitan Cemiyeti namı altında toplanan birtakım subaylar, hükûmet ve Padişahı tehdit etmişlerdi. Kurmay Başkanı Ahmet İzzet Paşa'nın yerine getirilen II. Ordu Müfettişi Hadi Paşa'nın tarafını tutmuşlar ve Arnavutluk isyanının bastırılmasının mahallinde temin edildiği bir zamanda, yeni Kurmay Başkanı, Hadi Paşa'nın muhalifleri, elde edilen tam mevcutlu ve seferber edilmiş birinci tümeni, İstanbul'dan Arnavutluğa göndermekte ısrar etmişlerdi. Gönderilen bu tümen, olduğu gibi âsiler tarafına geçerek Arnavutluk harekâtını soysuzlaştırdı. Bunun üzerine Arnavutlar da isteklerini İstanbul Hükûmetine kabul ettirdiler.

Önce Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ve arkasından İttihat ve Terakkî hükûmetinin bütün mensupları istifaya mecbur edildi ve istifa ettiler. Yerlerine Büyük Kabine namı altında bir grup kişi tarafından yeni hükûmet teşkil edildi. Sadrazamlığa gelen Gazi Ahmet Muhtar Paşa, eski muharebelerde muvaffak olmuş kumandanlarımızdandı ve hiç bir partiye mensup değildi. Mahmut Şevket Paşa'nın yerine de Harbiye Nazırlığına Nazım Paşa tayin olundu. Bu yeni hükûmet, iç ve dış durumda aleyhimizdeki karışıklık ve hatalı siyasî hareketlerin gerçek nedenlerini araştırıp cezalandırması gerekirken, kendilerinden önce gelmiş bulunan İttihat ve Terakki hükûmetlerine bütün tedbirsizliği ve yolsuzluğu yüklemekle vakit geçirdiler. Yunanistan'ın Balkan İttifakına girmesine mâni olamadılar. Bundan başka Arnavutlara, hükûmet

aleyhine isyan ettirdikleri halde, bir Balkan ittifakı karşısında vatanlarını savunabilmek için bir istiklâl vaadinde bulunmadılar. Tam tersine, onları anarşik durumda devam etmekte serbest bıraktılar.

Balkan devletlerinin Eylül sonunda taarruza geçecekleri bir sırada bir gaflet eseri olarak Trakya ve Makedonya'daki tümenlerin en eski ve muallim [talimli] sınıfını terhis ettiler. Bu yüzden seferber olmaya vakit bulamıyan zayıf ordularımız, büsbütün güçlüklerini kaybettiler. Balkan Devletlerini, 1877'de olduğu gibi halâ gerilladan başka türlü harp yapmasını bilmeyen milletler zanneden Gazi Ahmet Muhtar Paşa, hakikî duruma nüfuz edemeyen Harbiye Nâzırı Nazım Paşa'nın hedef ve maksadı tayin etmeksizin bütün ordulara verdiği taarruz emrini önleyememişti. Ermeni cemaatından Hariciye Nâzırlığına getirilen Noradikyan Efendi'nin, büyük devletlerin bize vermiş olduğu bir notayı da yanlış tefsir etmesi, Başkumandanlıkta bilgi ve tecrübesi az olan Nâzım Paşa'nın, ordularımızın hemen taarruza geçmesi fikrini kuvvetlendirmişti. Bu notada, «Balkan Harbi'nin sonucu ne olursa olsun, statüko muhafaza edilecek», deniliyordu.

Bu statüko, Avrupa devletlerinin memleketimizi nasıl paylaşacaklarını gösteren bir statüko muydu? Veyahut, düşman arazisini tesadüfen zaptedersek bu durumun bizi yalnız eski hududumuzun gerisine döndürmek hakkını muhafaza etmeyi mi sağlayacak idi? Netice itibarıyla, bizce statüko ve arkasında gizlendirilmesi istenen kararlar, tamamen meçhulümüzdü. Hariciyemiz ise, harp başlamadan önceki hudutlarımızın durumunu, değiştiremeyecek surette tefsir etmişti. Yani harbi kaybetsek de etmesek de hudutlarımız aynı kalacaktı. Nazım Paşa da Hariciyenin bu tefsirlerine kapılarak, harbi, taarruzumuzla düşman arazisine götürmek istedi.

Bir Başkumandanın istemesi başka, yapabilmesi başkadır.

Harp başladıktan sonra Başkumandanlığın bütün mahareti, düşman müsellaah kuvvetlerini nerede mümkün görürse, orada mahv ve perişan edebilmektir. Yoksa siyasî oyunlara göre ordularımızı tahrik etmekle düşmanı değil, kendimizi oyuna getiririz. Ezcümle öyle oldu. Bu meş'um taarruz emri, iki-üç hafta içersinde Kırklareli, Komanova ve Yenicevardar'da çok kısa süren muharebelerden sonra, ordularımızın

perişan bir surette Çatalca gerisinde ve Manastır mıntukasında toplanmaştı ile sonuç buldu. Selânik düşmana terkedilmiş, yalnız Edirne, İşkodra ve Yanya müstahkem mevkiileri elimizde kalmıştı. Rumelimizin her tarafı istilâya uğramıştı. Sonra, muharebe, müstahkem mevkiiler etrafında başlamış ve devam etmişti. Bunların aylarca süren dayanışı, harbi uzatmış ve bu yüzden Balkan Devletleri arasında rekabet başlamış ve nihayet bu rekabet aralarında harbi intaç etmişti. Balkan Harbinin bu ikinci devrinde, düşen müstahkem mevkiilerimizden yalnız Edirne şehri kurtarılabilmiş, Trakya'daki hududumuzu Midye-Enez hattından Meriç nehrine kadar götürmüştük. Buna mukabil, İngiliz işgali altında bulunan Kıbrıs'ı İngilizlerden; İtalya'nın işgali altında bulunan Rodos'u ve Oniki Adayı İtalyanlardan geri alamamıştık. Girit Adası da dahil olmak üzere, Ege Denizi'ndeki diğer adalar, Yunanistan'ın eline geçmişti.

Mustafa Kemal Bey'in Meşrutiyet öncesi düşündüğü bir Misak-ı Milli Siyasetinin tatbiki halinde, hem harbe girmemiş hem de bu kadar çok ziyana uğramamış olacaktık. Hiç olmazsa, O'nun Balkan Harbinden önceki teklifleri kabul edilmeliydi. Belki bu suretle Balkan Harbi önlenmiş olurdu.

Balkan Harbinin ikinci safhasına yetişen Mustafa Kemal Bey, Gelibolu Yarımadasında toplanan mürettep Kolordunun Kurmayında Hareket Şubesi Müdürlüğüne tayin olunmuştu. Kurmay Reisi Fethi Bey'di. Balkan Harbinden sonra Fethi Bey, Bulgaristan Elçiliğine ve Mustafa Kemal Bey de beraberinde, Bulgaristan Ataşemilterliğine tayin olunarak İstanbul'dan ayrılmışlardı.

Mustafa Kemal Bey ile muhaberemiz devam ediyordu. Yanya Müdafaasındaki hizmetime mukabil, Kurmay Yarbaylığa terfi ettirilerek Şam'daki Kolordu'nun Kurmay Başkanlığına gittikten sonra muhaberemiz daha da sıklaşmıştı. Sofya'dan bana gönderdiği yazılarının birinde gelecek hakkında şöyle yazıyordu:

«Memleketin kaybedilmek üzere olan küçük parçasını feda etmeyeceğim diye en büyük parçasını hesapsızlık ve bilgisizlik yüzünden feda eden idarecilerimizin bir de mevki ve şöhrat peşindeki hırsları yüzünden ne hale geldiğimiz aşikârdır. Binaenaleyh, bu mevzuda fazla izahata lüzum görmüyorum. Bundan sonra da fena günler göreceğimiz-

den şüphe edilmemelidir. Yüzyıllardan beri Hristiyan teb'asından çek-tiklerimiz henüz bitmeden, birbirine zıt olan PAN İSLAM ve PAN TU-RAN hayalleri icat edilerek bunlarla, zaten güç olan durumumuz büs-bütün karıştırılmaktadır. Milliyetçilik dünya yüzünde o kadar çok inki-şaf etti ki, emin olabilirsiniz bir millet çoğunluğuna dayanmayan dev-letlerin dağılması mukadder görülüyor. Halâ Anadolu'da Suriye ve Irak'ta bir Hristiyan azınlığı vardır. Bunların iddiaları eksilmemiştir. Bir de büyük bir Arabistan davası çıkmıştır ki bununla İngiltere, Fran-sa; Arap çoğunluğu olan yerlerimizi bizden ayırıp kendilerine müstem-leke yapacaklardır. İçimizde bir de Arap Milliyetçiliği alıp yürümüştür. Bunlardan kültür ve din birliğine inanmayanlar vardır ki bunların men-faat bakımından büyük devletlerin aleti olacaklarından şüphe edilemez. Buna mukabil çoğunluğu temiz bir milliyetçilik davası içindedir. Bun-larla görüşüp Arap meselesine bir çözüm noktası bulunabilir. Arap me-selesi bundan sonra iç siyasetimizin en önemli bir meselesi olmuştur. İçerde azınlık ve Arap meselesi dururken, hangi teşkilât hangi vasıta ile dışarda PAN TURANİZM ve PAN İSLAMİZM umdelerini tahrik ede-bilir. Üstelik, henüz içimizde bunlara bir istikamet verilmemiş iken...

İngiliz-Alman rekabeti ve yeniden büyüyen Sırbistan'ın Avustur-ya ve Macaristan'ın güneyindeki Slavlar üzerinde iddiası yüzünden, *pek yakında dünya harbinin patlayacağına inanılabilir*. Hiç bir hazır-lığımız olmadan acele bu harbe de sürüklenecek olursak, Anadolumuz, Boğazlarımız ve 500 yıllık Türk İstanbul'umuz muhakkak tehlikeye gi-rer. Bu sefer, bir kelime ile, Türklüğümüz mahvolur. Bundan sonra hiç olmazsa kendimizi hülyalara kaptırtmamalıyız. Zira, telâfisi mümkün olamayacak bir felâketle karşılaşırız. *Gelecekte hiç bir hissiyata aldan-madan, kesin kararımız, Türk çoğunluğunun çizdiği hudut hem dış si-yasetimizin hem de savunmamızın temel taşı olmalıdır.*»

Bundan sonraki yazışmalarımızda, Arabistan'a verilecek idare şekli, daha sonra Arabistan'ın istiklâli hakkındaki düşüncelerimize yer verilmişti. Umumî seferberlik ve harbe girişimizdeki acelecilik, Musta-fa Kemal Bey'in fikrine asla uymuyordu. O, tedrici bir seferberlik ve harbe mümkün olduğu kadar geç girilmesini istiyordu. O'nun fikri, Türk Başkumandanlığının fikrine katıyetle uymuyordu. Mustafa Ke-mal Bey'e göre, harp, Avrupa'da yıldırım süratiyle bitmeyecek, tersine

olarak Orta Avrupa devletlerinin taarruzları, Doğu ve Batı'da bir hatta duracak ve burası müstahkem mıntıkalar haline getirilecek ve hangi taraf bir dış müdahale temin ederse, o taraf kazanacaktır. Bu durum, yıllarca sürebilir. Halbuki Türk (Osmanlı) Harbiye Nâzırı Enver Paşa bu fikrin büsbütün tersini düşünmüştür.

Mustafa Kemal Bey, savunma konumuzu başka bir açıdan düşünererek, müttefiklerimize teknik sahada değil, strateji sahasında yardım yolları bulmayı düşünüyordu. Bizim tarafta hesap harici bir yardım veya müdahale olmazsa, sonunda harbin, müttefiklerimizin mağlûbiyeti ile biteceğine kani bulunuyordu. Rusya'nın Bolşevik olarak harp dışına çıkmasından yeteri derecede istifade edilmediğini söylerdi.

Avrupa Harbindeki yenilgimizin sebeplerini şöyle izah ederdi:

«Müttefiklerimiz, bir harp vukuunda muhasara altında kalabileceklerini düşünerek ona göre uzun vadeli bir savaş için hazırlanmaları gerekirken aksini düşünmüşlerdir. Her hususta derinlemesine bir terti-bat alamamışlardır. Nitekim, müttefiklerimiz sonunda tamamiyle mahsur bir duruma düşmüşlerdir. Bu sebeple üstün bir ateş kuvvetini ve çemberlerini yenecek ve yaracak bir çare ve vasıta bulmaları gerekirken bunu da temin edememişlerdir. Öte tarafta düşmanlarımızın bütün dünya ile irtibatları vardı. Denizlere hakimdiler. Bu bakımdan her taraftan yardım görmüşlerdir ve daima kuvvetli ve kudretli durumlarını muhafaza etmişlerdir. Buna mukabil, Müttefiklerimiz eğer Rusya'dan yer işgal edebilselerdi, bu yerler onlara hayat sahası olabilir ve bu sa-yede mukavemetlerini arttırabilirlerdi. Fakat, Avusturya gibi dağılma-ya mahkûm olan bir devlete, Almanların daimî destek olması, Alman kudretini zayıflatmıştı. Oysa, Almanların kendi kuvvet ve kudretlerini iyice hesaplayarak ona göre, Batı'da ve Doğu'da bir cephe kurup savunma ömürlerini uzatmaları, en doğru davranış olacaktı. Osmanlı cep-helerinin Avrupa cepheleri ile taktik bir irtibatı olamazdı...»

Bu fikrinde ısrar eden Mustafa Kemal Bey; «Alman Doğu cephe-sinin yükünü azaltmak maksadı ile bizim Kafkas cephesinden taarruza geçmemizin durum üzerinde bir tesiri olamayacaktır.» demişti. Ve söz-lerine devamla:

«Hele böyle bir taarruz PAN TURANİST ve PAN İSLAMİST maksatlarla yapılmışsa, kuvvetlerimizi dağıtmaktan başka bir işe yara-

maz. Harp, Avrupa cephelerinde stabilize olur olmaz İngiltere ile Rusya, Osmanlı ülkesi üzerinde iki önemli rakip olduğundan, her ikisi de bu topraklara büyük kuvvetlerle saldırıya başlayacaklardır. Rakibinden daha fazla parça koparabilmek için, İngiltere'nin Hindistan bölümünü emniyette bulundurmamak hususundaki endişeleri gözönüne alınırsa, ne yapıp edip, Ruslardan çok daha fazla bir kuvveti Osmanlı ülkesine göndereceklerdir. Harbin bu devresinde Osmanlı orduları kuvvetli ve kudretli kaldığı ve PAN İSLAMİZM ve PAN TURANİZM maksatları ile cephelerinin genişliğine ve derinliğine dağılmayıp, Türk çoğunluğunun bulunduğu hudutları koruyarak, mevzilerde düşmanlarına karşı şiddetli bir mukavemet gösterdiği takdirde, İngiltere ve Rusya devamlı surette Doğu'ya kuvvet ayırıp göndereceklerdir. Bu sayede müttefiklerinin Avrupa cepheleri üzerindeki tazyiki azalacaktır. Osmanlı Devleti'nin bu tarzdaki yardımı elbette diğer usullerde yapılacak yardımlardan daha tesirli olacaktır. Aynı zamanda kendi memleketinde tutması gereken mevzileri de zayıflatmamış olacaktır.»

İleriyi görmekteki istidadı ve hesap ve muhakemesinde realistiği ile tanınmış Mustafa Kemal Bey, daha gençken büyük memleket ve savunma meselelerini milletin yararına çözmesini bilir ve bu bakımdan aldığı kararlar hep isabetli olurdu. Meşrutiyet öncesi ve sonrası Osmanlı Devleti'nin yerine kuvvetli ve yeni bir Türk devletinin kurulmasını kendisine hedef tutmuştu. Osmanlı Devleti inhitat devresine girdikten sonra şartların artık lehe bir inkişaf kaydedemiyeceğini görüyordu.

XIX ve XX. yüzyıllarda Milliyetçilik davası o kadar çok ilerlemişti ki, kuvvetli bir milliyetçiliğe dayanmayan devletler yaşayamazdı.

Osmanlı Devleti yerine yeni bir Türk Devleti kurulmazsa, çökeceği muhakkak olan Osmanlı enkâzı altında Türklüğü kurtarmak çok güç olacaktı. Zayıflamış Osmanlı Devleti yerine, Türk çoğunluğunu içine alan hudutlar üstünde kurulacak kuvvetli bir Türk Devleti, Avrupa'nın Orta Şark dengesi bakımından elzemdir. Bu gayeyi kendisine hedef tutan Mustafa Kemal Bey, Osmanlı meselelerinin halledilmesine bu şekilde bir çözüm yolu bulmuştu.

Elbette herkesten çok, O haklıydı.

Mustafa Kemal - Millî Lider

Ali Fuat Cebesoy

Emekli Orgeneral, Eskişehir Mebusu

Belâten c.20, sayı: 80, 1956 sayfa: 549-555.

Mustafa Kemal'i Harp Okulu'na girdiğim 1899 yılında tanımış-tım. Harp Okulu ve Harp Akademisi'nde 6 yıl beraber okuduktan son-ra tahsilimizi bitirmiş ve ordu saflarına beraberce katılmıştık.

Meşrutiyetin kurtarıldığı 1908 yılına kadar beşinci ve üçüncü or-dularda beraber çalışmış ve meşrutî harekete geniş bir surette iştirak et-miştik.

Meşrutiyetten 1916 yılına kadar talih beni ondan ayırmış ise de; birbirimizin faaliyet ve icraatından daima haber almıştık. Nihayet bi-rinci umumî harbin Kafkas cephesinin çok kanlı muharebelerinde Mus-tafa Kemal Paşa kolordu kumandanı ve ben fırka kumandanı olarak yanyana geldik, bir daha ayrılmadık.

Mustafa Kemal Millî Liderliğe geçmeden önce; onu ondokuz yıl-dan beri tanımış bulunuyordum.

İlk defa onu tanıyanlar üzerinde Mustafa Kemal; otoriter, zeki ve cevval olduğu kadar, ileriye görür ve derin düşünür nazik bir şahıs tesi-rini yapar. Muhatabının şahsiyetine uygun olarak müdavele-i efkâr et-tikten sonra, düşüncelerini karşısındakine sürekli ve kudretli bir telâ-kati beyan ile kabul ettirmeyi seven ve lüzum gördüğü zaman sertleşen bir şahsiyet tesirini de ihsas eder. O, zamanla gayeleri uğrunda ihtiras-lı ve mücadeleci bir şahsiyet olmuştu.

Memleket ve milletin yükselmesini ve milletin medeni mil-letler seviyesine kadar yükselmiş ve hattâ onu geçmiş, kuvvetli ve is-

tiklâline son derece bağlı bir millet olarak görülmeyi istemiş olduğunu her nevi mubahase ve hareketinden anlamak mümkün olurdu.

Millî mücadele başlamazdan önceki Mustafa Kemal'in şahsiyetinin bârız çizgilerini yukarıda çizmeğe uğraştım.

Amasya'da malûm zevatla yapmış olduğu içtima ve orada alınan kararlardan sonra Mustafa Kemal milletçe «Millî Lider» olarak tanınmağa başlamıştı. Fakat kurtuluş düşüncesi ve hazırlaması ve hattâ harekete geçmesi bu içtimadan çok evvel olmuştu. Şöyle ki:

Mustafa Kemal, mütarekenin ilk günlerinde Adana'da, Yıldırım orduları kumandanı bulunurken Britanya kumandanlığı bu ordularımızın ellerindeki silâhlarla teslim olmasını ve Halep'e esir olarak nakledilmesini istemiş ve Fransızlar da denizden emrivaki yaparak İskenderun'u işgal etmişlerdi. Bu hâdiseler cereyan ederken aynı günlerde Trakya, Boğazlar ve İstanbul'da da, ecnebî işgalleri emrivakilerle başlamıştı. Kendi mıntkasını böyle feci bir akibetten kurtarmak için derhal harekete geçmiş ve maiyet kumandanları ile anlaşarak alınan tedbirler sayesinde ne Yıldırım ordularını silâhtan tecrit ve esir ettirmiş ve ne de İskenderun'u Fransızların işgali altında bırakmıştı.

Almış olduğu bu isabetli tedbirleri maatteessüf diğer mıntkalar için hükûmeti merkeziyeye kabul ettiremediğinden memleketin merkez ve garp kısmı işgal altına girmişti.

Şu suretle garbî Anadolu'da Millî Mücadeleye başlangıç olan ve sonraları millî orduların kuruluşuna esas olan Yıldırım ordularını bu suretle esir olmaktan kurtarmıştı, ki bu ordular Anadolu'nun tâ içlerine kadar girmiş olan kuvvetli düşmanın imhasını mümkün kılmıştı.

Daha sonraları İstanbul hükûmetinin aczi ve ihanet derecesine kadar varmış olan gevşekliğinin milletin başına getirmiş ve getirecek olan felâketleri sezen ve bu felâketten kurtulmak için milletin bir gün gelip idareyi kendi eline almasını ve mukadderatına bizzat hâkim olmasının zarurî olacağını anlamış olan Mustafa Kemal, cephane vesair müdafa vasıtalarının düşmana kaptırılmamasına gayret etmişti.

Adana'dan İstanbul'a döndükten, Samsun'a geldiği güne kadar (1918'den 19/5/1919'a kadar) 20 nci ve 12 nci kolordularla garbi Anadolu'da kurulmağa başlamış olan millî guruplarla ilgisini ve onlarla

olan muhaberesini kesmemiş ve bilâkis bunlara rehber ve mânevi istinatgâh olmağa çalışmıştı. Nihayet ileride Millî Mücadele ve hareketlere merkez olabileceğini isabetle tahmin etmiş olduğu Ankara'ya, Garbi Anadolu'daki kolorduların en kuvvetlisi bulunan 20 nci kolordunun nakline, düşmanların bir çok müşkülât çıkarmış olmalarına rağmen İstanbul'da bilvasıta çalışmış ve muvaffak da olmuştu.

Mukaddes vatanın her köşesinde kurtuluşu düşünerek bu uğurda kendilerini feda edercesine ortaya atılanlar olmuştu. Fakat bunlardan hiçbirisi, onun kadar kurtuluş plânının esaslarını, o günlerin ahval ve şartlarına uygun olarak düşünememişti.

Millî Lider, Amasya içtimaından başlayarak Erzurum ve Sivas Kongreleri ile Ankara'da birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde kurtuluşun siyasi plânını ve millî misakı tekâmül ettirdikten sonra mütefikan tesbit edilen umdeleri millete kabul ettirmiş ve nihayet millet bu umdeler etrafında bütün azim ve imanı ile ittifak ederek sonuna kadar müstevlilere karşı mücadele etmiş ve istiklâlini kazanmıştı.

Şüphesiz ilk günlerden itibaren Lider, Anadolu'nun garp ve şarkına hâkim olmuş olan iki arkadaşının ⁽¹⁾ yardımını bulmuştu. Bundan başka beraberinde bulunmuş olan siyasi, askerî ve mütefekkir arkadaşlarının da yardımlarını görmüştü ⁽²⁾.

Ve aynı zamanda düşmanın zalim işgalleri karşısında silâha sarılan kahraman İzmir ve Adanalıları millî dâvaya atılmış olarak buldu.

Hulâsa edilecek olursa; Mustafa Kemal, kurtuluşun ilk gününden itibaren milletin başında ve önünde Lider olarak yürümeğe herkesden önce nasıl lââyık ve muvaffak olabilmiş ve milletin sonsuz minnet ve şükranlarını kazanabilmiş ise; bunların mühim bir kısmında kendisiyle sonuna kadar ayrılmaksızın aynı gayeye yürüyebilmiş olan arkadaşla-

(1) Garpteki işe beraberce başlamış olduğu kumandan arkadaş 20 nci kolordu kumandanı Ali Fuat Paşa ve Şarktaki kumandan arkadaş ise 15 inci kolordu kumandanı Kâzım Karabekir Paşa idi.

(2) Hüseyin Rauf Bey : Eski İcra Vekilleri Reisi olan Hüseyin Rauf Bey.
Miralay Refet Bey : General Refet Bele.
Bekir Sami Bey : Eski Hariciye Vekili
Hakkı Behiç Bey : Eski Maliye Vekili ve sair arkadaşları.

rının feragatkâr şahsiyetleri ile ve sarsılmaz imanlarıyla millî dâvaya sarılmış ve çalışmış olmalarına da borçludur. Bunlardan sonra Lider Mustafa Kemal'in talih ve kaderi ve hattâ şahsı milletin malı olmuştu.

Kurtuluşun çok heyecanlı olan ilk safhasında hamiyetli bazı kumandan ve mütefekkirlerimiz kurtuluşu başka, başka cephe ve şekillerle mütalâa etmiş ve hattâ harekete geçmek istemişlerse de; hiçbirinin görüş ve teşebbüsü Lider'in görüş ve teşebbüsleri kadar millete mal olmamıştı.

Sivas Kongresinde millî birliği ve bunun tabîî neticesi olan millî bir hükûmetin kuruluşuna doğru mesafe alınırken, bazı mütefekkirlerimiz ve kumandanlarımız, bu tarzı hareketin İstanbul hükûmetinden bu milletin bağlı bulunduğu bazı mukaddesatından vaktinden evvel, bir ayrılış gibi telâkki etmiş ve bu yüzden çıkacak olan tefrikaların ve kardeş kavgalarının yeni doğacak olan millî hükûmetin cılız ve zayıf doğmasına sebep olacağını iddia etmiş ve bu sebepten hiçbir şey yapmamak neticesine kadar varmışlardır. Halbuki bu zevat, galiplerin, milletlerinin hukuk ve istiklâllerine riayet edecekleri hakkında yapmış oldukları aldatıcı vaat ve sözlere fazla kapılmış olduklarından, zamanı gelmiş olmasına rağmen millî bir hükûmetin kuruluşu için yapılan teşebbüsleri isticâl edilmiş tehlikeli hareketler olarak telâkki etmişlerdi.

Sonraları bu zevat daha fazla ısrar etmiyerek kısaca demişlerdi ki, millî varlığımızı tehdit eden tehlike henüz yaklaşmamıştır. Bu sebeple İstanbul hükûmetinden ayrılmak vakitsizdir. Bununla birlikte çalışmaya daha bir müddet devam edebiliriz. İleride, eğer İstanbul hükûmeti millî varlığımıza kasdedecek bir vesikayı imzaya kalkışacak olursa o vakit ondan ayrılarak millî hükûmeti kurarız.

İstanbul hükûmetlerini teşkil eden nazırlardan yalnız ikisi veya üçü tarafsız kalmağa çalışmışlarsa da diğerleri millî hareketin aleyhine olarak düşmanla işbirliği yapmış insanlardır.

Diğer bazı devlet ricali ile mütefekkir zevat da, millî kuvvet ve kaynaklarımızın çok yıpranmış olduğunu sanarak üzerimize gelmekte olan kuvvetli düşmanlara karşı mukavemet edemeyeceğimize ve ezilip mahvolacağımıza kani olmuşlardı. Bu sebepten vakit kazanıp kuvvetlenebilmek için Birleşik Amerika gibi millî varlığımıza en az dokunacak bir devletin mandasını Osmanlı İmparatorluğu eski hudutlarının bir kıs-

mına kadar teşmil ve kabul ettirmeyi düşünerek derhal harekete geçilmesini tavsiye etmişler ve bu suretle sulha bir an evvel kavuşabileceğimizi sanmışlardı. Bazı zevat da bütün milletin varlığına dayanmaksızın yalnız İzmir ve Kilikya cephelerindeki millî kuvvetlere dayanarak bir mukavevet siyaseti hazırlamak gibi eksik bir fikri ortaya atmak istemişlerdi.

Ayaklanmış bazı dar düşünceli insanlar da, umumî bir hareketi ve tekmil memleketi şamil millî bir hükûmetin kurulmasını faydalı bulmadıklarını ve yalnız kendi kuvvet ve teşebbüsleri ile her şeyleri halledebileceklerini sanmışlardı.

Millî mücadelenin ilk günlerine ait fikir ve teşebbüsleri hulâsa edebilceğimi sanıyorum. Bunların tetkikinden de kolaylıkla anlaşılacağı üzere hiçbir vatandaş, Mustafa Kemal kadar tam zamanında inhidam tehlikesinin yakınlığını ve hattâ inhidamının başlamış olduğunu görememiş ve millî azim ve enerjiye güvenerek bir daha önlenmesi mümkün olamayacak muhakkak bir felâket ve inhidamdan millet ve vatanın kurtarılması çarelerini araştırmağa ve bulmağa muvaffak olamamış ve hakikî millî kaynak ve kuvvetlerimizle mütevazın siyasî program ve müdafaa programı hazırlayamamıştı. Hususî meclislerden başlayarak kongre ve Millet meclislerine kadar geceli gündüzlü çalışarak bunları derin zekâsı ve yüksek kabiliyet ve ikna edici hitabeleri ile kabul ettirmeğe muvaffak olmuştu. Bu misakın azim ve imanla sonuna kadar tatbiki ile kazanılmış olan muvaffakiyetler bir daha göstermiştir ki en doğru ve isabetli olan fikir, karar ve plân o günlerin Millî Lideri'nindir.

O zamanlar, bu Lider yalnız kurtuluş yolunu düşünüp bulmakla kalmamıştı. Kurtuluşu ebedileştirmek için bundan sonra yapacaklarını da hazırlamağı ihmal etmemişti.

İstanbul hükûmeti ile irtibatı kesmekte ve milletin hakikî mânâsını kaybetmiş olan mukaddesatından ayrılmasında tereddüt etmiş ve millî enerji ve kuvvetlerimizin hakikî kudret ve ölçüsünü iyice hesap edememiş olanlar, inhidam tehlikesinin çok yakına gelmiş olduğunu iyice anhyamamışlardı. Çünkü o günlerde şark vilâyetlerindeki nisbî sükûnet istisna edilecek olursa, memleketin her tarafı istilâ ve işgale uğramıştı. Hattâ müstevililer, kendi emellerine tamamiyle inkiyat ettirmiş oldukları İstanbul hükûmeti vasıtası ile Osmanlı ordusunu terhis

ettirmeğe ve her nevi mukavemet nüvelerini dağıtmağa ve halkı her tarafta yıldırmağa çalışmış ve muvaffak olmağa da başlamışlardı. Anadolu'nun garp ve ortasında her nevi millî teşebbüs ve mukavemeti de bir daha kalkınmamak suretiyle kökünden yıkmak istemişlerdi.

Garpdan şarka doğru ezici bir silindir gibi yürütölmek istenilen dağıtıcı ve bozguncu düşman kuvvetleri karşısında düşmanlarımızın tam bir vasıtası haline getirilmiş olan İstanbul hükümetini tanımak ve bununla irtibatı kesmemek demek, millî birlik ve enerjiden ve her nevi mukavemet hazırlıklarından vazgeçmek demektir. Filvaki nüfus, harp ve Ermeni mezalim ve kıtalı sebebi ile azalmış ve ihtiyaç içerisinde kalmış olan şark vilâyetlerimizin halkına müstevliler ve bununla beraber hareket eden İstanbul hükümeti garbî ve orta Anadolu halkına yaptıkları kadar tazyik ve işkence yapmamışlardı.

Şark hudutlarımızın öbür tarafından bizi tehdide başlamış olan bir Ermeni ordusuna karşı orada bulunan 15 inci kolordumuzla halk, sonuna kadar mukavemet etmeği kendilerine millî bir mefkûre yapmıştı. Fakat millî hareketten önce garbi ve orta Anadolu'da harekete geçmiş olan dağıtıcı ve bozguncu muhalif kuvvetlere karşı ordu ve halk şarkta olduğu kadar kendilerine kuvvetli bir mefkûre bulup onun etrafında toplanamamıştı. Bu sebeptendir ki, millet zamanında İstanbul hükümeti ile irtibatını kesmemiş ve mukadderatının idaresini eline almamış olsaydı; ne Kilikya'nın kurtuluşu hazırlanabilir ve ne de Yunan ordularını aylarca İzmir hinterlandında durdurabilir ne de kuvvetli ecnebi müfrezelerini Anadolu şimendifer yollarından sürüp çıkartabilirdik. Bu esnada Konya tarafında ve Boğazların şarkındaki mıntikalarda kardeş kavgaları eksik olmamış ve bazan bunlar müzmin bir hale gelmişti.

Garbî Anadolu'da, aylarca devam etmiş olan dahilî kardeş kavgalarının yatıştırılmasından ve müstevlilerin durdurulmasından sonradır, ki varlığımızı ve istiklâlimizi kurtarmak, mühim bir vatandaş kitle-i için bir ideal ve mukaddes bir hareket haline gelmişti. Sonradan ele geçen vesikalardan da anlaşılmıştı, ki İstanbul hükümeti ile irtibat kesilmemiş olsaydı, millet ve vatani muhakkak bir felâketten kurtarmanın imkânı bulunamayacaktı.

O günlerin çok tehlikeli olan durumu, hangi cepheden tetkik edilirse edilsin ilk gününden itibaren en isabetli görüş ve kararın ve hare-

ketin «Millî Lider» tanınmak suretiyle kendisine milletçe itimat edilmiş olan Mustafa Kemal'dir.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında son Meşrutiyet 1908 de başladığı halde; ne bu tarihten evvel ve ne de sonra meşrutî hareketin hakikî bir Lideri meydana çıkmamıştı. Ancak Talât Paşa 1916 da sadrazam olduğu vakit, İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk defa hakikî bir Lider'e sahip olmuştu. Hakikî bir liderin mevcut olmamasındandır, ki meşrutî hareket ne dahilde ve ne de hariçte muvaffak olamamıştı.

Şayanı şükrandır, ki Mustafa Kemal gibi bir lider, mütarekenin çok karanlık günlerinde ortaya çıkarak milleti, her vatandaşın seve seve kabul edebileceği bir mefkûre etrafında toplayabilmiş ve isabetli siyaseti ile vatan ve milleti kurtarmağa muvaffak olmuştur.

Çok ızdıraplı bir milletin çok harap olmuş vatanında kazanılan bu zaferi ebedileştirmeye de üstüne almış olan Lider, zaferden sonraki inkılâplarda da bunu mümkün kılmıştır.

Yüksek mânevi huzurunda eğilmek suretiyle sözlerime son veririm. Nur içinde yatsın.

Atatürk'ün Yüksek Kumandanlık Kudreti ve Meziyetleri...

Anlatan: Ali Fuat Cebesoy

Yakın Tarihimiz c.IV, sayı: 50, Şubat 1963

Atatürk'ün; tarihinin eñder olarak tanıdığı ünlü kumandanlar derecesinde bir kumandan olduğundan, bütün vatandaşlarımın benimle hem fikir olduğunda şüphe yoktur. Askerî okullarından itibaren, onun pek yakın bir arkadaşı olmak sıfatıyla ben Atatürk'ün gençliğinden bu güne, bu ünü nasıl kazandığını burada anlatmağa çalışacağım.

Ben 1898 haziranında Moda'daki Sen Yazel Fransız Lisesini bitirdikten sonra, imtihanla Harbiyeye girmiştım. Kaydımın yapıldığı gün Perşembe idi. Ertesi Cuma günü o zamanın tatil günü olduğundan, izinli çıkacaktım.

Perşembe günü akşam yoklamasında, dahiliye zabiti beni aldı mektebin birinci sınıf, birinci bölük, birinci takımı, birinci mangasına kayd ile götürdü bir çavuşa teslim etti. Bu çavuş Mustafa Kemal'di. İşte O'nunla ilk karşılaşp tanışışımız böyle oldu. O anda onda gözüme çarpan hususiyet üniformasının temizliği, itinalı giyinişi, hâl ve tavrında sezilen karşısındakine saygı telkin etmek isteyen, askerlere mahsus o tarif edilemez hakim duruşu... her halde o çavuşluk hüviyetini doldurmak isteyen müstesnâ bir hâl ve tavır...

O esnada, sol kolunda çavuşluk işaretinin üstündeki bir sarı kor-delânın, neye delâlet ettiğini anlayamadığımdan, ilk سوالim: «Affeder-siniz, bu işaret nedir?» demek oldu. Bana kısaca, şu cevabı verdi:

«Sınıfımın en iyi Fransızca bileni benmişim. İmtihan ederek, bu işareti koymamı emrettiler.»

Bu sefer O da bana sordu:

«Siz hangi idâdiden geldiniz?»

«Ben idâdiden gelmedim, Moda'daki Fransız lisesinden mezunum. Oradan geldim» dedim. O da; «– O halde dedi Fransızca'yı mükemmel konuşacaksınız ve mükemmel yazacaksınız. Burada, böyle sizin gibi bir arkadaş'a çok ihtiyacımız var..»

Sınıfımızın başçavuşu Ispartalı Faik Efendi isminde birisi.. Benim mangamda yanıma tesadüf eden arkadaşlarımdan hatırımda kalan, Yanyalı -sonraları Harb-i Umumîde Talât Paşa'nın yâveri olan- Ömer Abdülkadir diğeri de Aziziye karakolu kumandanı bir paşanın oğlu Gedikpaşalı Tefvik Efendi.. Fakat bunlardan Ömer Abdülkadir bende iyi bir tesir bırakmıştır. O ilk akşamki yoklamaya gelelim. Biz yeni tanıştığımız çavuşumuz, hafif sarı bıyıklı Mustafa Kemal Efendi ile ayakta konuşurken, yoklamanın, «hazır ol» kumandasını işitemeyecek kadar, dalmışız. Tabî o dikkat ediyor. Ama benim ilk yoklamada bulunuşum, acemiyim. Ne yapılması gerektiğini bilmiyorum. İşte o esnada dahiliye zâbitimiz (ayı) lâkabiyle anılan kolağası Mustafa, arkamdan gelmiş ensem, hakikaten kıyasıya ayıca bir yumruk indirdi. Şaşırdım. Baka kaldım. Mustafa Kemal, «susalım» diye bana da hazırol vaziyeti aldırды ve üç defa usulen «Padişahım çok yaşa!» diye bağırdık.

Ondan sonra, üç sene Harbiye sınıflarında hep yanyana kaldık, İlk yapılan teşkilât gereğince Mustafa Kemal takım çavuşu olarak kaldı. Ömer Efendi de manga onbaşı kaldı.

Ben Harbiyeye her ne kadar er olarak girdimse de, bir müddet sonra sınıfları geçerken kazandığım numaralara göre manga onbaşı nihayet çavuş oldum ve Harp Akademisine Mustafa Kemal ile beraber girdik, o zamanlarda, onun manga ve takım kumandanlıkları ödevini yaparken arkadaşları üzerinde bir üstünlüğü görülüyordu. Bu üstünlüğü davranışlarında, askerî bilgiye ve kumandaya olan istidadında, samimiyetle karışık ciddiyetindeydi. Bu vasıflarını çok güzel birleştirerek daha üstün bir kişilik yaratmağa çalışırdı. O tarihlerde ona meftun olan arkadaşlarından bazıları ona özenirlerdi. Akademide; askerî ders-

leri ve bilhassa askerî tarihi, yani ünlü kumandanların hareketlerini, derin olarak incelemeyen hiçbir sonucu kabul etmez ve bazan arkadaşlarıyla bu hususta en ciddi tartışmaları yapardı.

Akademiden çıktığımız sene, Sultan Hamit devrinin hafiyeleri tarafından jurnal edildik. Sınıfımızın güya Sultan Hamid'in Ramazanda Hırka-i Şerif ziyaretine giderken, köprü üzerinden geçtiği sırada, arabasına boba patlatılacağı iddia ediliyordu. Halbuki bunun aslı esas yoktu. Yalnız ben de dahil olduğum halde sınıf arkadaşlarımdan bir çokları, aralarında esasen bizden evvelki harbiyelilerin de bulunduğu Paris ve İstanbul'daki Jön-Türklerin gizli neşriyatını daima takip ediyorduk.

Verilen jurnal neticesinde, diğer arkadaşlarla beraber, her ikimiz de hapsedildik ve iddiayı tevsik edecek bir delil ve emâre elde edilmediği halde, Akademiden o yıl çıkan onüç kurmay subayının tardına kadar gidildi. Fakat Serasker Rıza Paşa'nın müdahalesiyle tard cezasından kurtulduk ve altımız Şam'a, diğerleri de Erzincan'a tayin olundular. İşte bu suretle o da Akademiden 1905'de Kurmay Yüzbaşı olarak çıktığı zaman Şam'a gitmişti. O devirde Osmanlı Ordusunun Makedonya'daki birlikleri, askerî ödevleri ile meşgûl bulunuyordu. Diğerleri idari ve jandarma işlerinde kullanılıyordu. Bunlarla beraber Mustafa Kemal, rütbesinin küçüklüğüne bakmayıp ne yapıp edip bulunduğu birliklerde talim ve manevra yaptırmağa çalışmıştı.

Meşrutiyetten sonra, Selânik'teki Kolorduda Kurmay Subay olarak bulunmak sıfatıyla kumandanını ikna ederek, bütün kolordunun yüksek rütbeli subaylarını Selânik'te toplattırması ve onlara harp oyunları yaptırmak suretiyle kumandanlık ödevlerine alışmalarına yardım etmişti. Burada, Atatürk'ün bir özelliğini belirtmek isterim. O tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu pek çok siyasî hareketlere ve ihtilâllere sahne olmuştu. Subayların bunlara karışmamasına imkân yoktu.

Bilhassa Rumeli'deki Bulgar, Sırp ve Yunan çeteleri eşkiya değillerdi, millî istiklâl ve hürriyetleri için mücadele ediyorlardı. Bunları tenkil ile vazifeli olan subaylarımız, bu vazifelerini yaparlarken mesele yakalayıp getirdikleri bu çetelerin. «-Yahu biz hürriyet ve istiklâl için çalışıyoruz» gibi sözleri karşısında, gayri ihtiyarî kendilerinin de bir «hürriyet» dâvası olduğunu ve bu dâvayı gizlice yürüten bir «İttihat

ve Terakki» Cemiyeti mevcut bulunduğunu düşünerek, politikaya girmekten nefislerini men edemiyorlardı. Rumeli’de askerin politikaya karışması daha ziyade işte böyle olmuştur ve vaziyette muhtelif hareketler görülmüştür.

Bu hareketlerin bir çoğu memleketin menfaatına yarıyan hareketlerdi. Bunlar sona erer ermez, hemen siyasetle ilgisini kesin olarak kesen Atatürk, arkadaşlarının bir çoğunu ordudaki birliklerine sürükler ve orada acı acı dertlerini döker ve derdi ki: «Bir subay hatta memleketini kurtaran veya Meşrutiyeti kuran bir ihtilâlden sonra bunlarla ilgisini kesin olarak kesmiş olsa dahi gene askerî evsafından bir çok şeyler kaybeder. Bir çok defalar bir çok subayın siyasetle münasebetlerini tamamiyle kesemediklerinden orduda karışıklık yarattıkları ve kaybedilen disiplinin uzun zaman düzelemediği ve ancak vatan tehlikeye düştüğü vakit cevherini kaybetmemiş ordunun güçlkle disiplini yeniden kazandığı görülmüştür.» der ve örnek olarak 1908’den 1914 yılına kadar süren 6 yıllık ihtilâl, Trablusgarp ve Balkan savaşları devrini gösterirdi. Trablusgarp savaşı Osmanlı İmparatorluğu’nun uzak bir köşesinde olduğu için ordunun disiplininin düzelmesini sağlayamamıştı. Balkan Savaşı İmparatorluk için çok tehlikeli olduğu halde teessüfle denilebilir ki ordunun disiplini düzeltceğine bilâkis bozmuştu. Sonunda İmparatorluğun yıkılmasını hedef tutan Birinci Dünya Savaşma girmeden önce orduda yapılan çok esaslı teşkilât sayesinde ve savaşın gösterdiği büyük tehlike karşısında ordu, tarihinde en çok disiplinli olduğu günlerini tamamiyle idrak etmiş ve artık siyasete karışmamıştı. Millî Mücadeleye bu ruhla başlanmış ve bu ruhla bitirilmişti.

Atatürk, «Bir ordunun cevheri ne olursa olsun, siyasete karışır sa birlikte hareket ve savaşma kabiliyetini kaybeder. Ve vatanın müdafaa gücünü hiçe indirir. Siyasete karışmış bir ordunun, karışmadan önceki disiplini ve savaşma kabiliyetini yeniden kazanabilmesi için çok zaman ister» demişti. Bu sözlerine delil olarak Balkan Savaşını (1912-1913) örnek getirerek disiplini kaybetmiş orduya düşmanların hiç biri bu zamanı kazandırmıyacağını ısrarla söylemişti.

Meşrutiyet devrinde bir yüzbaşı Niyazi veya Enver ve hepsi genç kurmaylar, İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu olarak siyasete girmiş-

lerdi ve kumandanları siyasete girmedikleri için hapsedmişlerdi. Bir ordu bu şekilde herhangi bir siyasî partinin âleti hâline gelince, onun yeniden disiplinini iade etmek çok inkılâplara lüzum gösterir, çetin ve uzun bir iştir.

Halbuki tekmil kumandanları ve kadrolarıyla her hangi bir siyasetin âleti olan ordunun, disiplini bir an için bozulsa bile, bunun iadesi kolay olur. İşte Atatürk daha Meşrutiyet devrinde böyle düşünüyordu ve bu düşüncesinin isabeti de Millî Mücadelede görülmüştü.

Atatürk'ün düşman karşısında kumandanlığı, bilfiil, Trablusgarp Savaşı ile başlar ve Millî Mücadelenin zaferiyle en yüksek mertebesi- ni bulur (1911-1923).

Atatürk, bütün savaşlarında ya tecavüze uğrayan bir vatan parçasını veyahüt bütününü müdafa etmek ve sonunda bütün vatani üstün düşman istilâsından kurtarmak için onu zayıf tarafından yakalıyarak kahir bir darbe ile imha etmek gibi durumlarla karşı karşıya kalmıştı. Bu çok güç şartlar altında Atatürk ya düşman taarruzlarını durdurmuş veyahüt büsbütün imha etmişti.

Müdafa savaşlarında, başarıyı sağlayan hedefleri iyice seçebilmek kudreti, taarruz savaşlarından daha güç olduğu askerî uzmanların malûmudur. Çünkü müdafaada inisyatif taarruzu yapanın elindedir. Bunu onun elinden almadan müdafaada başarıyı temin etmem mümkün değildir. Taarruzda ise elde olan inisyatifi karşıya kaptırtmamak hüner- dir. Bu kumandanlık kabiliyetini bilhassa Çanakkale müdafaasında göstermiştir.

Atatürk, Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarının hazırlanmasında, bilfiil Başkumandan olmadığı için, başarıyı sağlayan hedeflerinin hangileri olduğunu selâhiyetlilere isabetli bir surette göstermeğe ve teklif etmeğe muvaffak olmuştu fakat dinletememişti.

Balkan Savaşının hazırlanmasında, Ege Denizine hâkim olamı- yacağımızı anlayan Atatürk, Rumelinin ihtiyacı olan ikmâl ve takviye işlerinin denizden yapılamıyacağını kabul etmişti. Bu sebeple rume- li'de bulunan kuvvetlerimizin yalnız başlarına dört yönden yürüyecek üstün düşman kuvvetleri karşısında ancak zaman kazandırıcı bazı hare- ketler yapabileceğini düşünmüş ve bunları da şöyle tasavvur etmişti:

İşkodra'nın müdafaasını mahallî sebepler dolayısıyla mümkün görmüş, Manastır, Üsküp gibi şehirleri ileri mevziler olarak tutulmasını ve Yanya'daki nizamiye tümeninin Manastıra gelmesini ve Üsküp ve Manastırdaki kolorduların Selânik çevrelerinde toplanmasını ve Selânik'teki kolordunun Ergene nehri gerisine yani Doğu Trakya'ya doğru şimendiferle naklini uygun görmüştü. Tasavvur edilen bu hareketler vakit kazandırıcı ve oyalayıcı hareketler mahiyetinde olacaktı.

Doğu Trakya'dan Bulgaristan'a karşı Osmanlı ordularının toplanması geç kalacağından, Edirne kalesiyle Ergene nehri müdafa hattından bu toplanma için vakit kazanılmasını önemli buluyordu. Toplanma biter bitmez kuzeyden düşman ordularının yan ve gerilerine karşı şiddetli bir surette taarruza geçilerek, inisiyatifin Bulgarların elinden alınmasını tavsiye ediyordu.

Yukarda hülâsa edebildiğim Atatürk'ün düşüncelerinden iki önemli mânâ çıkarmak mümkündür:

Biri, coğrafi ve askerî durumu Rumeli'de zayıf olan Osmanlı ordularını, her şeyden önce kuvvetlendirmek. Diğeri, Boğazlar ve İstanbul'a doğru yürüyecek olan Balkan müttefiklerinin en kuvvetlisi olan Bulgar ordularını diğerlerinden önce mağlûp etmeyi hareketin selâmeti bakımından uygun görmüştü. Hakikatte ise, geriden gelecek kuvvetlerimiz beklenmeden, mevcutlar da şuraya buraya dağıtılmış ve her yerde zayıf kalınmıştı. Bununla da yetinmiyerek hiç bir aklın kabul etmeyeceği surette her taraftan üstün düşman kuvvetlerine taarruz edilmiş ve savaşın ilk haftalarında, hem mühim zayiata uğramış ve hem de mağlûp olmuştuk. Rumeli'de İşkodra ve Yanya'dan başka elimizde bir vatan parçası kalmamış ve Doğu Trakya'da da mağlûp olarak Çatalca gerilerine kadar çekilmiştik.

Birinci Dünya Savaşında, henüz en yüksek kumanda mevkiilerinde çıkmadan önce, Atatürk; içinde bulunduğu savaşlarda başarıyı sağlayacak, en iyi hedefleri bulan gene kendisi olmuştu.

Atatürk, Gelibolu yarımadasında 19. Tümen kumandanı bulunurken Anadolu sahiline geçmek emrini almıştı. Tam bu sıralarda düşman, yarımadaanın birkaç yerine asker çıkarmağa başlamıştı. Başka sahillerimize de çıkarmak istemişti. Durum çok karışık ve her yönden doğru

malûmat alınamıyordu. Hiçbir üst kumandanlıkta durumun içyüzünü anlayan bulunamamıştı. Fikirler birbirlerine zıttı. İşte bu müşkül şartlar altında durumu Atatürk şöyle incelemişti:

Düşman donanmasının Boğazdan geçmesine mâni olan sahil bataryalarımız, denizden susturulamamıştı. Şimdi bunlar karadan zaptedilmek ve susturulmak isteniyordu. Binaenaleyh yarımada yapılmakta olan düşman çıkartmasının hedefleri Koca Çimen ve Alçı Tepe-ler olacaktır. Bunlar elde edilirse sahil bataryalarımız kolayca zaptedilir. Bu iki tepeden en tehlikelisi sahil bataryalarımıza yakın olan Koca Çimendir. Vakit kaybetmeden tekml tümenimle oraya gitmeliyim demiş ve kararını vermişti. Ve hemen fırkasını da o istikâmete yürütmüştü. Düşmanın Arıburnu çıkartmasının hedefe ulaşamamasına en çok tesir eden Atatürk'ün bu kararı olmuştur. Düşman kuvvetleri bu dar sahada kanlı çatışmalardan sonra tamamiyle durdurulmuş ve ilerlemesine mâni olunmuştur. Sonunda Atatürk Arıburnu cephesinin sağ kanadında tümeniyle mevzie girmişti. Bir süre sonra her vakit müteyakkız bulunan Atatürk, düşmanın bu durumda atıl kalmayıp daha Kuzeyden Koca Çimen'e karşı bir çıkarma hareketi yapacağını sezmişti. Halbuki üst kumandanlık bu çıkarmayı Bolayır sahillerinde beklediği için iki tümenini ihtiyat olarak Bolayır çevrelerinde alıkoymuştu. Atatürk ise bu ihtiyat kuvvetlerinin zamanında Koca Çimen'e yetişemeyeceğini ve bunun daha çok Güney'e getirilmesini ısrarla teklif etmişse de kabul ettirememişti. Düşündükleri sonradan hakikat olmuştu. Ancak düşmanın çok ağır hareket ve kendisinin bu cephe kumandanlığını alarak süratle hareket ve duruma müdahale etmesi üzerine tehlike atlatılmış ve düşman da bu defa da muvaffak olamamıştı. (*Anafartalar Savaşı*).

Halep'te 7. Ordu Kumandanlığında iken Yıldırım Ordularının dağınık bir durumdan daha toplu bir duruma geçmek suretiyle, üstün düşmana taarruzdan vazgeçilerek gerilerde daha toplu müdafaa mevzilerine çekilmeyi teklif etmişse de kabul ettirememişti. Pek az zaman sonra Yıldırım Orduları düşmanın üstün taarruzlarına maruz kalmış ve kısmen mağlûp olarak gerilere çekilmeğe mecbur olmuşlardı. Birinci Dünya Savaşı'nın sevk ve idâresi hakkındaki fikirleri şöyle hülâsa edilebilir:

Savaşa hangi taraf sebebiyet verirse versin (Geniş kara ve denizlere hâkim olan devletler) Avrupa'da kapalı kalmış müttefik devletlere

her yönden hakim ve harbi kazanmaları mukadder olacaktır. Hakim devletlerin hedefleri, müttefiklerin en kuvvetlisi olan Almanya'nın askerî kuvvet ve kudretini mahvetmek ve ondan sonra, Avusturya ve Macaristan'ı dağıtmak, küçük bir Bulgaristan bırakmak ve (Osmanlı İmparatorluğunu ortadan kaldırarak) aralarında paylaşmak olacaktı. Binaenaleyh savaş uzun sürecek ve buna göre bir strateji kabul etmek yani çabuk ve fazla yıpranmamağa ve mukavemeti uzun bir süre devam ettirmeğe gayret etmek lâzım gelecekti. Hakim tarafın savaş hedefleri bu suretle malum olunca, buna karşı alınacak tedbirler kendiliğinden ortaya çıkmış bulunacaktı. Yani Avrupa'daki müttefikler, savaşın yıllarca süreceğini kabul edecek ve mümkün olduğu kadar yıpranmamağa çalışacak, mukavemetlerini uzatacaklardı. Bunun için Avrupa'nın doğusunda kendilerine hayatî bir saha temin ederek dayanışlarını arttıracaklardı. Bu esnada, Rus ordularını yakalayıp mağlûp edebilmeleri, dayanışlarını bir kat daha arttırabilecekti. Almanlar batıda, Fransızlara taarruz edecekleri yerde, müdafaada kalmış olsalardı, şüphesiz doğudaki hareketlerini daha esaslı bir surette başaracaklar ve Macaristan ordularının, Ruslar tarafından mağlûbiyetine sebebiyet vermemiş olacaklardı.

Osmanlı İmparatorluğundaki duruma gelince: Mademki bunu parçalamaya karar vermişlerdi, aralarında doğacak rekabet yüzünden ve buradan daha büyük bir parça elde edebilmek için İngilizler ve Ruslar tabiatıyla doğuya pek çok kuvvet gönderecekler ve bu hususta adeta yarışa çıkacaklardı. Fırsat bulursa, Fransızlar da aynı şeyi yapacaktı. Bu durum karşısında Osmanlı müsella kuvvetlerinin en büyük ödevi, (Türk çoğunluğunun bulunduğu büyük parçayı savaş sonuna kadar düşmana kaptırmamak) ve müdafa sahası çok geniş olduğundan hiç bir kuvvetini dışarıya göndermeyip, müdafa hatlarını kuvvetlice tutarak, üstün düşman kuvvetlerini üstüne çekmekten ibaret olacak ve bu hareketi ile müttefiklerinin yükünü daha iyi azaltmış olacaktı.

Bu önemli ödev, hülyalara kapılarak Süveyş Kanalı'nı, Yemen ve Arabistan çöllerini beyhude kan dökerek müdafa etmek ve İran'a girmek ve kışın en soğuk günlerinde 10.000lerce şehit vererek Sarıkamış taarruzlarını yapmakla yerine getirilemezdi. Güneyde Halep ve Musul vilâyetleri de (çoğunluğu Türktür) anavatan içersinde kabul edilip, buralarını en iyi bir surette müdafa edecek mıntıkalara ileriden oyalayı-

cı savaşlarla çekilmek ve buralarını sonuna kadar müdafa etmekle, ödev daha iyi yapılacaktır.

Kuzeyde ise, hudutlarımızda ve gerisinde kurulacak kuvvetli müdafa sahasında dayanarak, vakit kazanmağa çalışılacaktır. Çünkü Rus ordularının çoğunluğu Avrupa'da dayanamıyarak mağlûp olacağından, Kuzey hudutlarımızda önemli başarılar elde edemeyecekti. Batıda ise Boğazların denizden ve karadan müdafaası çok önemlidir. Müttefikimiz Bulgaristan dayandıkca ve Yunanistan tarafsız kaldıkça Edirne ve Meriç nehrinin müdafaası önem peydah etmezdi. Rusya, savaş devam ettikçe zayıflayacaktı. Denizden de önemli bir çıkartma yapacak vasıtası yoktu. Karadeniz hâkimiyetini de temin edememişti. Binaenaleyh Boğazlar en çok Ege Denizinden tehdid edilecekti. Şu halde Çanak-kale Boğazı karadan ve denizden çok kuvvetli tutulup, buradan hiçbir deniz kuvvetinin Marmaraya girememesini temin etmek lâzımdı.

Buraya kadar Atatürk'ün kendisini nasıl Başkumandanlığa hazırladığını anlatmağa çalıştım. Bundan sonra Millî Mücadelede bilfiil nasıl Başkumandanlık yaptığını anlatacağım.

Millî Mücadelenin başlangıcı çok karışık durumlara sahne olmuştu. Bu esnada çok dirayet ve kiyaset gösterdi. Acele etmedi ve harekete geçmedi. Ordularını iyi hazırlamaya başladı. Zamanla anlamıştı ki, millî siyasetimizi bilfiil parçalamak isteyen, Anadolu'da yerleşmiş olan Yunan Ordularıdır. Bunları mağlûp ve imha etmedikçe, millî siyasetimizin batıya kabul ettirilmesinin imkânı olamayacaktı. Eğer bu düşman mağlûp edilemezse, Batı Devletleri bizim istediğimiz şartlarla sulh müzakerelerine yanaşmayacaklardı. Şu halde ne yapıp edip bu düşman ordusunu yalnız mağlûp değil, imha etmek lâzımdı. İşte Atatürk bu önemli dâvamızı bu çerçeve içersine aldıktan sonra, bütün bilgisini toplıyarak düşmanını nasıl imha edebileceğini düşündü ve bunu, kurmayı ve yakın kumandanları ile beraber hazırladıktan sonra, onlara tamamiyle mal etti. Bu suretle bütün millet ordunun arkasındaydı. Taarruz hareketine kendisinden üstün olan düşmanı ayrı ayrı mevzilerinde, ansızın yakalamakla başladı. Bundan sonra hakiki bir imha meydan muharebesini, ordularının başında, onları adım adım tâkip ederek yaptırttı ve muvaffak oldu. Bu suretle eşsiz bir Başkumandan olduğunu da bütün dünyaya isbat etti.

Atatürk'ün Başkumandan olarak bazı önemli hususiyetleri vardı:

Tarihte ün kazanmış bazı kumandanlar gibi, harekâtında ne maceraperest, ne de şahsî şöhrat yapmak için riske giren kumandanlardan değildi. O en çok milletin başarı kazanmasıyla iftihar ederdi. Kumandanların bazan kritik zamanlarda riski de göze almaları gerekir. O bu gibi hallerde millet namına, onun vekillerinin de bu riske katılmalarını temin ederdi. Büyük taarruz başlamadan evvel, Başkumandan Atatürk ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'nın da huzurlarıyla Vekiller Heyeti Hüseyin Rauf Bey'in riyasetinde içtima etmişti. Evvelâ Fevzi Paşa sonra Atatürk yapılacak taarruzun icraat ve evakibi hakkında mufassal izahat vermişler ve müzakereler neticesinde Vekiller Heyetinden: «Baskumandanın yapacağı taarruz hareketinin evâkibine tamamiyle iştirak ederiz» kararını almışlardı. Atatürk'ün en önemli hususiyetlerinden biri de kendisiyle canla ve başla çalışacak bir kumandanlar heyeti yaratmak olmuştur. Bunun örnekleri pek çoktur. Ben size burada bana gönderdiği iki mektubu örnek göstereceğim:

İstanbul, 29.1.1918

Kardeşim:

Sina cephesinde başlıyan Filistin harekât-ı askeriyesinin kan ve heyecanla malî safahatında hasbel kader ref ve def edilemeyen felâketli günlerin tevalisinde ibraz buyurduğunuz cesaret ve kudreti askeriyeye resmî ve muhtelif menabiin raporlarına istinaden harekâtı takibim sırasında vâkif olmuştum. Bilâhare gelen zabitanın dahi şifâhen mâlûmat almıştım. En nihayet hidamatı âliyenizin Mirlivalığa terfinizle resmen teyid ve ilân edildiğini işitmekle mübahi oldum. Sureti mahsusada tebrik ve bu rütbede dahi vatanımızı istihlâs uğrunda parlak muvaffakiyetlere mazhariyetimizi temenni ederim. Falkenhayn Paşa ile Sina harekâtına dair ilk karar ve tedabirde ve sevki idâre noktasında bugün vaki o gün için bir tasavvurdan ibaret olan hakayiki fecaiyi ricâli devletimize de kabul ettirmek ve ona göre sevki tedabire muvaffak olmak mümkün olamaması yüzünden 7. Orduyu ve ondan sonra da verilen ikinci orduyu kabul etmeyip İstanbul'a gelmiş olduğum mesmu'û âlileri olmuştur. Burada pek aksi olarak rahatsızlıktan baş alamıyorum. Veliaht hazretleriyle Almanya seyahatına yataktan kalkıp gittim. Yirmi gün seyahat esnasında bir şey yok. Tam avdette trende yeniden hastalandım. Bir aydır gene yataktayım. Birinci ve

Beşinci ordulardan Liman Paşa'nın idâresinde bir grup teşkili takarrur etti. Bana Beşinci veya Esat Paşa ile becayış suretiyle Birinci Ordu Kumandanlıklarından birini teklif ettiler. Ben Beşinci orduyu tercih ve kabul ettim. Fakat icraat tehhür etti. Bu mektubumu eski arkadaşım ordunuz Sıhhiye Reisi Hüseyin Bey'in hareketinden bilistifade yazabiliyorum. Gözlerinizden öper, yeni ve inşallah bundan sonra da İngilizlerin ricatlarını münîç muvaffakiyetlerinizi işitmekle mesut olurum kardeşim.

*Karargah-ı Umumiyye memur
Ordu Kumandanı
Mustafa Kemal*

Sivas Millî Kongresinin kararlarını İstanbul hükûmetine ve işgal kuvvetlerine kabul ettirmek maksadıyla yapılan ve Birinci Eskişehir Hareketi namını alan Millî Hareketin başarıyla sonuca ermesi üzerine Kongre Temsil Heyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının imzasını taşıyan tebrik telgrafını aynen aşağıya alıyorum:

*Garbi Anadolu Umum Kuva-yı Millîye Kumandanı
Ali Fuat Paşa Hazretlerine*

Milletin amalfi meşruasını istihsal maksadıyla, bu mücadelede azimde vahdet ve mevcudiyetinizi cihana izhar ve isbat hususunda masruf olan mesai ve himmeti vatanperverâneleri ve deruhde buyurulan vazife-i mukaddeseyi en müşkül anlarda menafi-i millet ve memlekete muvafık bir surette icra zımında ibraz buyrulan diyaret ve kıyaset-i devletleri heyet-i temsilemizce sezavar-ı tebcil ve şükran görüldüğünü arz ile ibraz-ı minnettarî eyleriz.

*Sivas Kongresi Heyet-i Temsiliyesi Reisi
Mustafa Kemal*

(Heyet-i Temsiliye azalarının imzaları)

Atatürk'ün kumandanlık vasfı ve meziyetleri hakkında yazılacak daha çok şey varsa da yerimizin yetersizliği sebebiyle bu kadarla iktifa ediyorum. Diğer bir vesileden istifade ederek bu yazılarıma ilerde devam etmek isterim. Rahmetlinin manevi huzurunda eğilirim. Nur içinde yatsın.

Osmanlı İmparatorluğu ve Birinci Cihan Harbi

*Türk'ün hürriyet ve istiklâl davası I. Cihan Harbinden
sonra değil fakat bununla başlar. bu davayı
Atatürk kadar benimsemiş bir lider o tarihte
iş başına gelmemiştir.*

Yazan: Ali Fuat Cebesoy

Türk'ün Hürriyet ve İstiklâl Davasında I. Cihan Harbinin büyük tesiri olmuştur. 1914 yılı öncesi büyük siyasi cereyanların detaylarına girmeden iyice tahlil edersek Osmanlı Devletinin hangi şartlar içinde bulunduğunu anlar ve ona göre fikirlerimizin isabet derecesini daha iyi takdir etmek imkânını buluruz.

I. Cihan Harbi tehlikesi, Avrupa'nın iki bloka ayrılması tarihinden itibaren başlar. Almanya, Avusturya ve Macaristan ve İtilya'dan ibaret olan üçlü ittifak 1907 yılından önce teşekkül etmişti.

Almanya, meşhur Şansölye Bismark'ın isabetli siyasetini bırakmış ve yerine imparator II. Giyom'un denizlere de hakim olma siyasetini hedef tutmuştu. Bu sebeple Almanya kuvvetli bir donanmanın inşasına başlamış ve bu tarihten itibaren denizlerin hakimiyeti davasında İngiltere ile rekabete girmişti.

Almanya'nın bu yeni durumu üzerine; muhtemel bir harp karşısında İngiltere Fransa'yla birlikte bir müdafaa plânı hazırladı. Bu suretle Avrupa'da silâhlanma yarışı başlamıştı. Bunu önlemek için Lahey'de 1907 yılı Ocak ayında toplanan İkinci Sulh Konferansı başarısızlıkla sona erdi.

Bundan başka, İngiltere'nin Almanya ile yaptığı Deniz Silahları üzerindeki (tahdit teşebbüsü de) beyhude bir tecrübe halinde kaldı.

İngiltere, Almanya emperyalizmini kırmak için Rusya'ya yaklaşmaya karar verdi. O tarihe kadar İngiliz-Rus düşmanlığı, Almanya emperyalizmine yaramıştı. Rusların çarı, Japonlara karşı 1905'de Mançurya'da uğradığı mağlûbiyeti telâfi edebilmek için İngiliz düşmanlığına son vermeyi ve Londra'ya yaklaşmayı arzu etmişti. Bunun üzerine Çar, İngiltere ile 31 Ağustos 1907 Mukavelesini imzaladı. Bu mukaveleye göre iki devlet arasındaki bütün karışık meseleler tasfiye ediliyordu: İngiltere, Rusya'ya Afganistan üzerindeki himayesini kabul ettirmiş ve İran, iki nüfuz mıntikasına (influential zona) ayrılarak, Kuzeyi Rusya'ya ve Güneyi İngiltere'ye bırakılmıştı. O zaman Osmanlı Devleti bütün Avrupa devletlerinin hırs ve tamahını üzerine çektiği için İngiliz ve Ruslar aralarında yaptıkları anlaşmada Osmanlıya yönelik emellerini büyük bir gizlilik içinde tutmuşlardı. Halbuki gizli tutulmak istenilen emeller kimsenin meçhulu değildi. Bu emelleri de şöyle hülâsa etmek mümkündü. Ruslar, asırlardan beri Boğazlar ve Doğu Anadolu üzerindeki emellerini İngilizlere ve İngilizler de buna mukabil Hindistan yollarını daha kuzeyden müdafaa edebilmek ve Arabistan ile Mezopotamya'nın zengin petrol kuyularına sahip olabilmek için Kilikya, Suriye, Irak, Mezopotamya kuzeylerine kadar Osmanlı arazisini ele geçirmeyi Ruslara kabul ettirmişti.

Bu suretle, İngiltere, Rusya, Fransa itilâfı; (Antant) Avrupa Merkezi Devletleri ittifakına karşı teşekkül etmiş ve İngiliz Kralı VII. Edward'ın Alman Emperyalizmine karşı tasavvur ettiği müdafaa da tahakkuk etmişti.

Şunu da tebarüz ettirelim ki, 19. Asırda İngiliz-Rus düşmanlığından veya rekabetinden istifade eden Osmanlı Devleti, ıslah yapmadan ve kuvvetlendirmeden ve de koskoca gövdesini parçalatmadan yaşamak imkânını bulmuş, fakat bu iki devletin arasındaki durumun, daima devam edemeyeceğini düşünememişti.

Türk ve Osmanlı münevverleri ve ihtilâlcileri Osmanlı Devleti'nin paylaşılması hakkındaki İngiliz-Rus anlaşmasına kayıtsız kalmadılar. O tarihlerde Makedonya'da ve merkezi Selânik'te teşekkül eden

«İttihat ve Terakki Cemiyeti» bu tehlikeyi sezmede gecikmemiş ve devlet idare ve siyasetini murakabe altına almak için her vasıttan istifade ederek meşrutiyetin ilânını ne pahasına olursa olsun temin edebilme teşebbüsüne geçmişti. Atatürk ve ben o zamanlar Selânik'te Kurmay Yüzbaşı olarak bu Cemiyetin yüksek kademelerinde vazife almıştık. «İttihat ve Terakki»nin Paris'teki Teşkilâtı da bu fikirleri kabul etmişti.

Sultan Hamid'in kendisi ve idaresi, yalnız İngiliz-Rus ve Avrupa rekabetinden istifade etmesini bilirdi, fakat memleketin çökmekte olan sivil, askeri, malî idarelerine hiç bir çare bulamazlardı. Devletin bir çok yerlerinde zuhur eden ihtilâlleri yatıştırıramazlardı. Bu derece ağır bir yük, imparatorluğu teşkil eden milletler arasında yalnız Türk unsuruna yüklenmişti. Bir gün bu koskoca binanın içinden yıkılacağında herkes müttefikti.

Böyle bir zaman, başta Selânik'teki III. üncü Ordu ve sonraları diğer orduların katılması üzerine «İttihat ve Terakki Cemiyeti» sarayı tazyik etmiş ve Sultan Hamid ve etrafındakilerden «Meclis-i Milli»nin (Mebusan - Âyan) toplanmasını temin etmişti. (1908) Bu suretle memlekette Meşrutiyet idaresi ilân edilmişti. Yazık ki meşrutiyet idaresi hürriyet ve istiklâlimizi temin edemedi.

İş başına geçen İttihat ve Terakki Cemiyeti şüphesiz memleketin Hürriyet ve İstiklâline ve modernleşmesine çalışmak istedi; fakat şartlar çok ağırdı. İmparatorluk müslim ve gayri müslim olmak üzere değişik etnik gruplardan oluşuyordu.

Gayri müslimlerin gözleri dışardaydı. Çünkü hemcinslerinden komşu olarak kurulmuş müstakil hükümetler vardı. Bunlarla birleşmek istiyorlardı. Müslimler de esas olarak Türk ve Arap'tan teşekkül etmişti. İmparatorluk yaşadığı müddetçe bu iki unsuru hiçbir zaman birbirinden ayırmamıştı. Fakat İngiltere, Fransa ve Rusya bütün gayretleriyle Türk olmayanları İmparatorluktan ayırmaya çalıştılar. Ve ellerinden geleni yaptılar. Meclisi ve idareyi sabote ettirdiler.

Hükümet başına gelenler, hüsnüniyetlerine rağmen sıkı bir Merkezîyetçi ve dar görüşlü bir idare usulü ile işe başladılar ve sonunda diktatörlüğe gittiler. Maatteessüf İttihat ve Terakki Cemiyetinden durumun güçlüğüne idrak ederek ona göre bir siyaset takip edecek liyakat ve dirayette bir lider iş başına gelememişti.

Şimdi tekrar dış siyasi duruma gecerim:

Almanya, üçlü itilâfın teşekkülü ile memleketin çevrildiğini iddia ederek şiddetli davranmakta gecikmedi. Şöyle ki, Almanya 1908 yılında Avusturya ve Macaristan'a Bosna-Hersek'in ilhak etme müsaadesini vermekle üçlü itilâf aleyhine bir kuvvet tecrübesine girişmişti. Bu tecrübe, Merkezi Avrupa imparatorluklarının menfaatine olmuştur. Bunun arkasından Bulgar Prensi de krallığını ilân etmişti. Bu iki hadise Meşrutiyetin ilânı zamanına tesadüf ettiği için, Meşrutiyet aleyhine bir dış muvaffakiyetsizlik addedilmişti. Bu hadiseler bir kere daha ispat etmişti ki hiç bir devlet, Osmanlı ülkesinin kalkınmasını istemiyordu.

Balkanlardaki duruma gelince, kuvvetli orduları ve idareleri olan Bulgaristan ile Romanya, krallarının Alman asıllı olması sebebiyle Avusturya ve Macaristan siyasetini takip ediyorlardı. İç krizden kurtulamayan Sırbistan ise, Avusturya-Macaristan'ın düşmanıydı.

Yunanistan; Veliahdının Almanya İmparatorunun eniştesi olması sebebiyle Almanya'ya yaklaşmak istiyordu.

Osmanlı Devleti kendinden ayrılıp muvazenelerini aramakta olan Balkanların genç Hristiyan Devletleri karşısında Avrupa devletlerinin hırs ve tamahlarının oyunağı haline gelmişti. İmparatorluk kendi kuvvetleriyle onlara kafa tutacak durumda değildi. Eğer görünüşte istiklâlini muhafaza edebilmişse bunu Avrupa Devletlerinin İmparatorluğu zorla kabul ettirecek bir statü üzerinde anlaşılamamalarına borçludur.

Makedonya'da 1903 ve 1904'de çıkan isyan üzerine İngiltere, Rusya, Fransa ve İtalya; Rumeli'de milletlerarası bir jandarma teşkilâtı kurmuşlardı. 1907 yılında üçler itilafının teşekkülü üzerine İngiltere Edirne vilâyetine kadar bu jandarma teşkilâtını genişleterek Alman nüfuzunun Türkiye'de genişlemesini önlemek istemişti. İngiltere bununla Osmanlı Devleti'ni Protectora altına kaydırmak niyetinde idi. İngiltere Türk olmayan Müslüman halkının ayrılmasını teşvik ederken Rusya Hristiyan olan halkı isyan ettirdi.

İş başında bulunan İttihat ve Terakki Hükûmeti modernleşme cephesi arkasında devletlerin müdahalesine mâni olmağa çalışmış ve merkezîyetçi kalmakta ısrar etmiş, buna mukabil zayıf bir durumda olan Türk Milliyetçiliğini canlandırmıştı.

Trablus-Garp ve Balkan Muharebeleri: (1911-1912-1913)

Bu muharebeler ikinci defa Avrupa krizine sebep olmuştu. İtalya birçok çetin müdafaalar karşısında Trablus-Garp ve Rodos Adasıyla 12 adaları işgale muvaffak olmuştu. Bundan sonradır ki Rusya; Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'ı himayesi altına alarak Türkiye'nin Avrupa'daki arazisine karşı bir ittifak oluşturmuş ve Türkiye'ye hücum ettirmişti. Balkan devletlerinin muzafferiyetleri, Avrupa devletlerini birbiri aleyhine az kaldı muharebeye tutuşturacaktı. Bu tehdit o kadar çok ilerlemişti ki, Fransa bir harbin zuhurunda Rusya'yı tutacağını vadetmekte bir beis görmemişti.

1912 yılının Kasım ve Aralık aylarında zuhur eden krizin, büyük bir harbe sebep olacağı bir anda, İngiltere kendisine hakim olabildiğini bilmişti. İngiltere'de deniyordu ki, Sırbistan'a Adriyatikte bir çıkış noktası verilip verilmemesi için Avrupa'nın bir harbi göze alması doğru mudur? Bir harbin çok vahim neticeleriyle Sırbistan'a denize bir çıkış noktası verilip verilmemesi arasındaki nisbetsizlik o kadar aşikârdı ki, harbi isteyen devletler bile bunu bir bahane yapamazlardı. Ancak denizlerin hakimiyeti davalıdır ki İngiltere'ye harbe girme kararını verdirebilir. Yoksa Avrupa kıtasına hakim olmak uğrunda çıkacak bir harpte İngiltere'nin hiç bir menfaati olamaz. Ya Avrupa'nın merkezindeki devletler veya Ruslar bu hakimiyet meselesinden en çok istifade edecek bir duruma geçebilirler.

İngiliz efkâr-ı umumiyesinin bu aklı-selimi İngiltere hükûmetini harbe sürüklemekten vazgeçirdi. Bunun üzerine İngiltere Sırbistan'a itidal tavsiye etti. Sırbistan da Adriyatik'te bir çıkış noktası istemekten vazgeçti. Harp tehlikesi bu suretle ortadan kalktı.

Mağlup olan Osmanlı Devleti bir mütareke istemişti (3 Aralık 1912). Bunun üzerine Londra'da 16 Mart 1912'de bir Sulh Konferansı açıldı. Bu konferansa her iki düşman murahhaslarından başka büyük devletlerin murahhasları da geldi. Balkan Devletleri kendi işlerine müdahale istemediler. Ve kendi aralarında toplandılar. Bununla beraber iki konferans aynı zamanda fakat ayrı ayrı toplandı. Biri düşman devletleri konferansı, diğeri Büyük Devletlerin konferansı idi. Büyük Devletler Konferansında menfaatlarını korumak maksadıyla müdahale etmek hakkını muhafaza iddiasında bulundular.

20 Aralık 1912'de Büyük Devletler, Avusturya ve Macaristan'la İtalya'nın Arnavutluk hakkındaki tekliflerini kabul ederek himayeleri altında Arnavutluğu muhtar bir idare olarak teşkil etmiş ve başına Prenn Wied namındaki bir Alman hükümdarını getirmişlerdi. Adriyatik Denizi krizi de üçlü ittifakın muvaffakiyeti ile sona ermişti.

Bu hadiseden pek kısa bir süre sonra 3 Şubat 1912'de İttihat ve Terakki Cemiyeti başlarında Enver Paşa olduğu halde Bâbiâli'yi başmış ve Kâmil Paşa Kabinesini devirmiş ve bunun yerine Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazamlığında bir İttihat Terakki Kabinesi teşekkül ettirerek ve Londra Konferansı kararını bozarak harbe devam etmişti. Edirne'nin Bulgarlar tarafından alınması üzerine Türkler muharebeden vazgeçerek 30 Mayıs 1913'de Londra sulhunu imza ettiler. Bu sulha göre İstanbul'u örtecek kadar Trakya'da bir parça arazi bırakıldıktan sonra, bütün Avrupa Türkiyesi galiplere terkedilecekti.

Şimdi galip Balkan Devletleri kazandıklarını aralarında paylaşacaklardı. Makedonya'nın paylaşılması en büyük ihtilâfa sebep oldu. Bu müşkülât önceden görülmüştü. Bulgar-Sırp muahedesine, gerektiği vakit Rus çarının hakemliğine müracaat edilmesi hususuna dair bir kayıt konulmuştu. Bulgaristan bunu tanımayarak, eski müttefikleri olan Yunanistan ve Sırbistan'a aynı zamanda 26 Haziran 1913'de hücum etmişti. Bu suretle II. Balkan Harbi çıktı.

Bu harpte Bulgaristan yalnız kalmıştı. Bir taraftan Romanya'nın askerî müdahalesi diğer taraftan Türkiye'nin Edirne'yi almak için ilerî hareketi Bulgaristan'ın mağlûp olmasına sebep olmuş ve sulh istemişti.

II. Balkan Harbinde daha çok kuvvetlenen Sırbistan Habsburg İmparatorluğunun bölünmesi ve dağılması için tehditkâr bir kuvvet olmuştu. Bu sebepten Viyana yeniden harbi göze almıştı. Fakat İngiltere'nin ne vaziyet alacağı Almanya'da malûm olmadığından ve Reichstadt'da Alman hükûmetinin fazla militaristliği aleyhinde çoğalan muhalefet, Almanya'yı bu kere gerilemeğe mecbur etmiş ve Avusturya-Macaristan siyasetini tutmamıştı.

Bu suretle Avrupa krizi bir defa daha atlatılmış ve 10 Ağustos 1913 tarihli Bükreş Muahedesi İkinci Balkan Harbine son vermişti. Bükreş Muahedesi, Edirne'yi Türkiye'ye geri vermişti. Neticede,

Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'ı mahvetmek iradesi, Cihan Sulhü için en büyük tehlike olmuştu.

Balkanlardaki Hıristiyan hükûmetleri irredentist (kaybedilen toprakları geri istemek) politikalarının tesiri altında kaldıklarından, Avrupa Milletlerarası ihtilâfının merkezi addolunmuştu. Romanya; Bulgaristan'ın Viyana tarafından himaye edilmesi üzerine Rusya'ya doğru kaymıştı. Yunanistan (Megalo İdea) Büyük Halâs peşinde koştuğundan üçlü itilâf tarafına geçmişti. Türkiye'ye gelince, tasfiyeye uğrayan bir imparatorluk manzarasını almıştı. Balkan mağlûbiyetine rağmen Türkiye orta çapta bir devlet olarak kaldı. Çünkü 21 milyon nüfusu ve jeopolitik durumu vardı. Boğazlar elindeydi. İç vaziyeti karışık. İş başında kalan İttihat ve Terakki Hükûmeti Enver Paşa'yı birdenbire Harbiye Nazırlığına getirmekle bir nev'i diktatörlük kurulmuştu. Dış siyasette Bağdat Şimendiferinin imtiyazı Almanya'ya verilmekle, Berlin'in nüfuzu altına girmişti. 1913 yılının Ekim ayında Almanya General Von Sanders ve heyetinin İstanbul'a gelişi bu nüfuzu artırmıştı.

Osmanlı İmparatorluğunun Balkan Harbinden evvel kaçırıldığı iki fırsat

Bu fırsatlardan biri Averoff zırhlısının Yunanlılardan önce İtalyanlardan alınmamış olması. İkincisi Girit Adası feda edilerek Yunanistan ittifakının temin edilememesi.

Aşağıda anlatacağım bu iki hadiseyi yakinen bildiğim için olduğum gibi nakledeceğim: 1909-1910 yıllarında İtalyanın kendi fabrikalarında inşa ettirdiği dört Averoff sistemindeki zırhlı kruvazörlerinden üçünü İtalyan donanması almış dördüncüsünü de satılığa çıkartmıştı. O tarihte İtalya'da Ataşemiliter olmam sebebiyle Büyükelçimiz İbrahim Hakkı Paşa (sonradan Sadrazam olmuş) yaptığım tesir ve onun himmetiyle bu zırhlının Yunanistan'a satılmaması temin edilmiş ve Türkiye için alıkoydurulmuştu. Bahriye Nezaretimizin, sanki yapılması elindeymiş gibi hazırladığı ve Rusya'nın Karadeniz donanmasına üstün olacak bir deniz programına Averoff sistemi bir zırhlı kruvazör konmadığından bu zırhlı bu yüzden tarafımızdan satın alınamamış Yunanlılar bunu fırsat bilerek derhal almışlardı. Halbuki Averoff'u biz alsaydık

Balkan Muharebesinde Yunan donanmasına ve Ege Denizine hakim olacaktık. Rumeli'nin Anadolu'dan çekeceği 100.000'ni mütecaviz ikmal erini kolaylıkla ve süratle Rumeli'ne naklederek oradaki ordularımızı kuvvetlendirecektik. Bu mümkün olamamıştır.

İbrahim Hakkı Paşa Sadrazam olduktan sonra bu hatayı tashih için Almanya'dan iki eski zırhlı almış ise de bunlar Averoff üzerinde tam bir hakimiyet tesis edememiş, binaenaleyh Ege Denizi nakliyatımıza kapanmıştı. Diğerine gelince Venizelos, Bükreş'te Balkan ittifakını imzalama-
dan önce Galata Rıhtımında, Romanya vapurunda Dahiliye Nazırı ve İttihat Terakki'nin nüfuzlu liderlerinden Talât Paşa ile bütün gece karşılıklı müzakereler yapmışlar, her iki devlet adamı Kuzeydeki büyük Slav kütlesine karşı durabilmek için Türklerle Yunanlıların ittifak etmesi hususunda anlaşmışlar fakat karar alamamışlardı. Her ikisini Girit meselesi kösteklemişti. Venizelos sonunda «Ben Girit'i almadan Türklerle bir ittifak imzalarsam beni Yunanıstan'dan kovarlar» demiş. Talât Paşa verdiği cevapta, «Meşrutiyetin ilânından sonra, Bosna ve Hersek'in Avusturya'ya ilhakı ve Bulgaristan'ın Krallığını ilân etmesiyle dış siyasette iki mağlûbiyete uğradık. Gerçekte belki bunlar bir mağlûbiyet değildir fakat umumî efkârımız bu hususta mütehattır. Eğer ben şimdi Girit'i size veririm halk Sultan Hamid'i yeniden tahta çıkarır ve bizi de kovar» mukabelesinde bulunur. Bunun üzerine her iki devlet adamı bir müddet susar ve birbirlerine bakışırlar. Arkalarında, kendilerini serbest bırakmayan hadiselerin esiri olduklarını anlarlar. Vapurun hareketi zamanında hiçbir şey yapamamak elemiyle birbirlerine veda ederler. Türk-Yunan ittifakı gerçekleşmiş ve Averoff da Türkler tarafından alınmış olsaydı Balkan devletleri belki Türk arazisine hücum etmek cesaretinde bulunamazlardı ve böylece cihan siyasetinin çehresi değişirdi.

Bükreş Muahdesinden sonra Avusturya ve Macaristan Sırbistan'ı yalnız bırakmak maksadıyla yeni bir Balkan ittifakı teşkil ederek buradaki nüfuzunu kırmak istemişti.

Almanya, İstanbul'da yeniden bütün nüfuzunu kazandıktan sonra Avusturya ve Macaristan Balkanlardaki tasavvurunun yerine gelmesine ve bu sayede Asya'ya girmek planının en esaslı şartlarından olan Balkanlarda Germanik İmparatorluğunun hâkimiyetini kurmağa çalışmıştı.

Rusya ise Germanik İmparatorluklarının Doğuya nüfuz etmeleri karşısında içinde hürriyet ve Marxist cereyanlarının son raddeye gelmiş olmasına rağmen Moskof emperyalizminin icabı olarak harbe girmek ve Cermenlerden önce Balkanlara, Boğazlara, Anadolu'ya ve sıcak denizlere varmak istemiştir.

Bu suretle Avrupa İmparatorlukları 1908 yılından beri Avrupa'yı durmadan harbe sürüklemişlerdir. Batı Avrupa'yı harbe sürükleyecek hiçbir sebep olmadığı halde Fransa-Rusya ittifakı, Fransa'yı Avrupa imparatorlukları arasında çıkacak bir harbe ister istemez sokacaktı.

Almanya ile İngiltere arasında halledilmeyecek hiçbir şey yoktu. Fransa ise iki sebepten harbe girmek zorunda kalmıştı. Biri, Almanya'nın Rusya'ya tecavüz hali, diğeri Almanya'nın Avrupa'nın Doğu ve Güney doğusuna tecavüzü. Bu durumda Fransa'yı arkada bırakmamak için mutlaka onu harbin içine sokacaktı Almanya İmparatoru bu fikrini cihan harbinden önce Belçika kralına açıkça ifade etmişti.

Birinci Cihan Harbi çıkmadan önceki durumu anladığım kadar hülâsa etmeğe çalıştım. Şimdi esasa gelelim:

Avrupa doğusundaki Balkanların durumu, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya'yı yekdiğerine harbe sokacak kadar karışmıştı. Bu yüzden çıkacak bir harbi, İtalya tecavüzî addederek harbe girmeyecek ve tarafsız kalacaktı. Esasen bu devlet üçlü itilâfa kaymıştı. Fransa, Rusya ile olan ittifakı dolayısıyla otomatikman harbe girecekti. İngiltere, Belçika'nın Almanlar tarafından işgali üzerine kendini tehdit edilmiş addederek, Fransa'nın imdadına koşacaktı.

Zahiren Birinci Cihan Harbi Balkanlardaki ihtilâf üzerine çıkmış gibi görünüyor ise de, bana göre Avrupa'nın doğu ve güney doğusuna (Osmanlı İmparatorluğuna) yayılmak isteyen Cermen Emperyalizm ve Militarizmini yenmek için çıkmıştır. Çünkü üçlü itilâfın, daha önceleri Osmanlı ülkesini aralarında nüfuz mıntıkalarına göre ayırmış oldukları bir gerçektir. Cermen emperyalizmi bunu kabul etmek istememiş ve en büyük nüfuz mıntikasını kendisine ayırmak istemişti. Eğer I. Cihan Harbi çıkmamış olsaydı; üçlü itilâf sulh yolu ile bir kolayını bulup mutabık kaldıkları nüfuz mıntıklarını Osmanlı İmparatorluğuna tatbik edeceklerdi.

Zaten I. Cihan Harbinden sonra Osmanlı Devletine kabul ettirmek istedikleri Sevres Muahedesi'nin esası da yukarıda izah edilen nüfuz ve manda mıntıklarının ayrılmasından başka bir şey değildi.

Görülüyor ki Türkiye 1919'da olduğu gibi 1914'de de bir hürriyet ve istiklâl savaşı karşısındaydı. Yalnız şu farkla ki 1914'de birbirine rakip ve harbe girişmiş olan İngiltere-Rusya emperyalizmi ile Cermen emperyalizmi karşısında bulunuyordu. Buna mukabil 1919'da Amerika'nın izole bir vaziyete çekilmesi ile yalnız başına kalan İngiliz Emperyalizmiyle karşı karşıya kalmıştı. İki büyük emperyalizm bloku I. Cihan Harbine girdiği vakit Osmanlı Devleti'nin herhangi bir tarafı tutup onunla ittifak etmesi yukarıdan beri izah ettiğimiz duruma göre mezkûr devlet için hiç bir fayda temin edemezdi. Çünkü her iki blokta Osmanlı Devletini hürriyet ve istiklâlden mahrum etmek istiyordu. Binaenaleyh tarafsız kalmalıydı. Buna cevaben denilecek ki herhangi bir müsellahtan tavuz karşısında Osmanlı Devleti tarafsızlığını muhafaza edebilir miydi? Birinci Cihan Harbi'nin ilk senelerinde kazanılan Çanakkale ve Kütülamare ve Gazze muzafferiyetlerini Osmanlı Devleti Almanya'dan hiçbir yardım görmeksizin kendi kuvvet ve kudretiyle temin etmişti. Esasen bu tarihlerde Almanya sıkı bir abluka altına girdiğinden dışarıya yardım edecek durumda değildi. İktisaden zayıflamıştı.

Tavuz ve Midilli kruvazörleri de Türk donanmasının emrine girecek veçhile Almanya subay ve erlerinden tecrit edilebilirdi. Bu suretle bunların Karadeniz'de bir harbe sebebiyet vermelerinin önüne geçildi. Kanaatıma göre 1914'de tarafsız kalamadığımızın başlıca sebebi o zaman idare başında bulunan İttihat ve Terakki Hükûmetinin Başkumandan vekili ve Harbiye Nazırı olan Enver Paşa'nın Alman ordularının az zaman içerisinde muzaffer olacaklarına ve Osmanlı Devletine en çok fenalık getirecek olan üçlü itilafın mağlûp edileceğine kani olmasındandır. Bu sebeptendir ki harbe girmekte acele etmiş ve bu hususta hükûmetteki arkadaşları üzerinde de müessir olmuştu.

Son söz olarak diyebilirim ki kendi kuvvetimize dayanarak tarafsız kalsaydık harbin son safhasında muhafaza edeceğimiz kuvvet ve kudretimiz sayesinde Türk ekseriyetini içine almış daha büyük bir ülke vatana sahip olabilirdik.

Milli M¼cadeleyi Hazırlayan Sebepler ve ATAT¼RK (*)

Yazan: Ali Fuad Cebesoy

Atat¼rk'¼n, tarihin ender olarak tanıdığı ¼nl¼ kumandanlar derecesinde bir kumandan olduğunda b¼t¼n vatandaşlarımlın benimle hemfikir olduklarında ř¼phe yoktur. Asker¼ okullardan itibaren onun pek yakın bir arkadaşı olmak sıfatıyla ben, Atat¼rk'¼n gençliğinden bu yana, bu ¼n¼ nasıl kazandığını burada anlatmaya çalışacağım.

1899 yılında asker¼ okulda beraber ve ekseriya yan yana bulunduğumuz zamanlarda, onun manga ve takım kumandanlıkları ¼devini yaparken arkadaşları ¼zerinde bir ¼st¼nl¼ę¼ g¼r¼l¼yordu. Bu ¼st¼nl¼ę¼ davranışlarında, asker¼ bilgiye ve kumandaya olan istidadında samimiyetle karışık ciddiyetindeydi. Bu vasıflarını çok g¼zel birleştirerek daha ¼st¼n bir kişilik yaratmaya çalışırdı. O tarihlerde, ona meftun olan arkadaşlarından bazıları ona ¼zenirlerdi. Akademide asker¼ dersleri ve bilhassa asker¼ tarihi, yani ¼nl¼ kumandanların hareketlerini derin olarak incelemeden, hiçbir sonucu kabul etmez ve bazan arkadaşlarıyla bu hususta en cidd¼ tartışmaları yapardı.

Akademi'den 1905'te kurmay y¼zbaşı olarak çıktığı zaman şam'a gitmişti. O devirde Osmanlı Ordusu'nun Makedonya'daki birlikleri, asker¼ ¼devleri ile meşgul bulunuyordu. Diğerleri idare ve jandarma işlerinde kullanılıyordu. Bununla beraber, Mustafa Kemal, r¼t-

(*) Hayat Tarih Mecmuasında yayınlanan bu konferans metni, daha ¼nceki metinle b¼y¼k oranda aynıdır. Ancak bazı paragraflardaki farklı bilgilerin de ¼nemli bulunabileceği d¼ř¼n¼lerek her iki metin de kitaba alınmıştır. (O.S.K.)

besinin küçüklüğüne bakmayıp ne yapıp edip bulunduğu birliklerde talim ve manevra yaptırtmaya çalışmıştı.

Meşrutiyetten sonra, Selânik'teki kolorduda kurmay subay olarak bulunmak sıfatıyla, kumandanını ikna ederek, bütün kolordunun yüksek rütbeli subaylarını Selânik'te toplattırması ve onlara harp oyunları yaptırmak suretiyle kumandanlık ödevlerine alışmalarına yardım etmişti. Burada Atatürk'ün bir özelliğini belirtmek isterim. O tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu pek çok siyasî hareketlere ve ihtilâllere sahne olmuştu. Subayların bunlara karışmamasına imkân yoktu. Bu hareketlerin birçoğu, memleketin menfaatine yarayan hareketlerdi. Bunlar sona erer ermez hemen siyasetle ilgisini kesin olarak kesen Atatürk, arkadaşlarının birçoğunu ordudaki birliklerine sürükler ve orada acı acı dertlerini döker ve derdi ki: *«Bir subay, hattâ memleketini kurtaran veya Meşrutiyeti kuran bir ihtilâlden sonra, bunlarla ilgisini kesin olarak kesmiş olsa, gene askerî evsafından birçok şeyler kaybeder. Birçok defalar, birçok subayın siyasetle münasebetlerini tamamıyla kesemediklerinden orduda karışıklık yarattıkları ve kaybedilen disiplinin uzun zaman düzelemediği ve ancak vatan tehlikeye düştüğü vakit cevherini kaybetmemiş ordunun güçlülükle disiplinini yeniden kazandığı görülmüştür.»* Örnek olarak 1908'den 1914 yılına kadar süren 6 yıllık ihtilâl, Trablusgarp ve Balkan Savaşları devrini gösterirdi. Trablusgarp Savaşı Osmanlı İmparatorluğu'nun uzak bir köşesinde olduğu için ordunun disiplininin düzelmesini sağlayamamıştır. Balkan Savaşı, İmparatorluk için çok tehlikeli olduğu halde, teessüfle denilebilir ki, ordunun disiplinini düzeltmeye bilâkis bozmuştu. Sonunda İmparatorluğun yıkılmasını hedef tutan Birinci Dünya Savaşına girmeden önce, orduda yapılan çok esaslı teşkilât sayesinde ve savaşın gösterdiği büyük tehlike karşısında, ordu, tarihinde en çok disiplinli olduğu günlerini tamamıyla idrak etmiş ve artık siyasete karışmamıştı. Millî Mücadele'ye bu ruhla başlanmış ve savaş bu ruhla bitirilmişti.

Atatürk, *«Bir ordunun cevheri ne olursa olsun, siyasete karışırsa birlikte hareket ve savaşma kabiliyetini kaybeder. Ve vatanının müdafaa gücünü hiçe indirir. Siyasete karışmış bir ordunun, karışmadan önceki disiplini ve savaşma kabiliyetini yeniden kazanabilmesi için çok zaman ister.»* demişti. Bu sözlerine delil olarak Balkan Savaşı'nı

(1912-1913) örnek getirerek disiplini kaybetmiş orduya düşmanların hiçbirini bu zamanı kazandırmayacağını ısrarla söylemişti.

Atatürk'ün düşman karşısında kumandanlığı, bilfiil Trablusgarp Savaşı ile başlar ve Millî Mücadele'nin zaferiyle en yüksek mertebesi-
ni bulur (1911-1923).

Atatürk, bütün savaşlarında ya tecavüze uğrayan bir vatan parçasını, veyahut bütünü müdafaa etmek ve sonunda bütün vatanı üstün düşman istilâsından kurtarmak için onu zayıf tarafından yakalayarak, kahir bir darbe ile imha etmek gibi durumlarla karşı karşıya kalmıştı. Bu çok güç şartlar altında Atatürk, ya düşman taarruzlarını durdurmuş veyahut onu büsbütün imha etmişti.

Müdafaa savaşlarında, başarıyı sağlayan hedefleri iyice seçebilmek kudreti, taarruz savaşlarından daha güç olduğu askerî uzmanların malhumudur. Çünkü müdafaa inisiyatif, taarruzu yapanın elindedir. Bunu, onun elinden almadan müdafaada başarıyı temin etmek mümkün değildir. Taarruzda ise elde olan inisiyatifi karşıya kaptırmamak hünerdir.

Atatürk, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları'nın hazırlanmasında bilfiil başkumandan olmadığı için, başarıyı sağlayan hedeflerin hangileri olduğunu salâhiyetlilere isabetli bir surette göstermeye ve teklif etmeye muvaffak olmuştu, fakat dinletememişti.

Balkan Savaşı'nın hazırlanmasında, Ege Denizi'ne hâkim olamayacağımızı anlayan Atatürk, Rumeli'nin ihtiyacı olan ikmal ve takviye işlerinin denizden yapılamayacağını kabul etmişti. Bu sebeple Rumeli'de bulunan kuvvetlerimizin yalnız başlarına dört yönden yürüyecek üstün düşman kuvvetleri karşısında ancak zaman kazandırıcı bazı hareketler yapabileceğini düşünmüş ve bunları da şöyle tasavvur etmişti: İşkodra'nın müdafaasını mahallî sebepler dolayısıyla mümkün görmüş, Manastır, Üsküp gibi şehirlerin ileri mevziler olarak tutulmasını ve Yanya'daki nizamiye tümeninin Manastır'a gelmesini ve Üsküp ve Manastır'daki kolorduların Selânik çevrelerinde toplanmasını ve Selânik'teki kolordunun Ergene nehri gerisine, yani Doğu Trakya'ya doğru şimendiferle naklini uygun görmüştü. Tasavvur edilen bu hareketler, vakit kazandırıcı ve oyalayıcı hareketler mahiyetinde olacaktı.

Doğu Trakya'dan Bulgaristan'a karşı Osmanlı ordularının toplanması geç kalacağından Edirne kalesiyle, Ergene nehri müdafaa hat-

ında bu toplanma için vakit kazanılmasını önemli buluyordu. Toplanma biter bitmez, kuzeyden düşman ordularının yan ve gerilerine karşı şiddetli bir surette taarruza geçilerek inisiyatifin Bulgarlar'ın elinden alınmasını tavsiye ediyordu.

Yukarıda hulâsa edebildiğim Atatürk'ün düşüncelerinden iki önemli mâna çıkarmak mümkündür:

Biri, coğrafi ve askerî durumu Rumeli'de zayıf olan Osmanlı ordularını her şeyden önce kuvvetlendirmek. Diğeri, Boğazlar ve İstanbul'a doğru yürüyecek olan Balkan müttefiklerinin en kuvvetlisi olan Bulgar ordularını diğerlerinden önce mağlûp etmeyi, hareketin selhâmeti bakımından uygun görmüştü. Hakikatte ise, geriden gelecek kuvvetlerimiz beklenmeden, mevcutlar da şuraya buraya dağıtılmış ve her yerde zayıf kalınmıştı. Bununla da yetinmeyerek hiçbir aklın kabul etmeyeceği surette her taraftan üstün düşman kuvvetlerine taarruz edilmiş ve savaşın ilk haftalarında hem mühim zayiata uğramış ve hem de mağlûp olmuştuk. Rumeli'de İşkodra ve Yarıya'dan başka, elimizde bir vatan parçası kalmamış ve Doğu Trakya'da da mağlûp olarak Çatalca gerilerine kadar çekilmiştik.

Birinci Dünya Savaşı'nda, henüz en yüksek kumanda mevkilerine çıkmadan önce, içinde bulunduğu savaşlarda başarıyı sağlayarak en iyi hedefleri bulan gene Atatürk olmuştu.

Atatürk Gelibolu Yarımadasında 19. Tümen kumandanı bulunurken Anadolu sahiline geçmek emrini almıştı. Tam bu sıralarda düşman, yarımada'nın birkaç yerine asker çıkarmaya başlamıştı. Başka sahillerimize de çıkartmak istemişti. Durum çok karışık ve her yönden doğru malûmat alınamıyordu. Hiçbir üst kumandanlıkta durumun içyüzünü anlayan bulunamamıştı. Fikirler birbirlerine zıttı. İşte bu müşkül şartlar altında, durumu Atatürk şöyle incelemişti:

Düşman donanmasının Boğaz'dan geçmesine mâni olan sahil bataryalarımız denizden susturulamamıştı. Şimdi bunlar karadan zaptedilmek ve susturulmak isteniyordu. Binaenaleyh yarımada'ya yapılmakta olan düşman çıkarmasının hedefleri Kocacimen ve Alçıtepe'ler olacaktır. Bunlar elde edilirse, sahil bataryalarımız kolayca zaptedilir. Bu iki tepeden en tehlikelisi sahil bataryalarımıza yakın olan Kocaçi-

men'dir. Vakit kaybetmeden teknil tümenimle oraya gitmeliyim demiş ve kararını vermişti. Ve hemen fırkasını da o istikamete yürütmüştü. Düşmanın Arıburnu çıkarmasının hedefe ulaşamamasına en çok tesir eden, Atatürk'ün bu kararı olmuştur. Düşman kuvvetleri, bu dar saha-da kanlı çatışmalardan sonra tamamıyla durdurulmuş ve ilerlemesine mâni olunmuştur. Sonunda Atatürk Arıburnu cephesinin sağ kanadında tümeniyle mevzie girmişti.

Bir süre sonra, her vakit müteyakkız bulunan Atatürk, düşmanın bu durumda âtıl kalmayıp daha kuzeyden Kocaçimen'e karşı bir çıkarma hareketi yapacağını sezmişti. Halbuki üst kumandanlık bu çıkarmayı Bolayır sahillerinde beklediği için iki tümenini ihtiyat olarak Bolayır çevrelerinde alakoymuştu. Atatürk ise bu ihtiyat kuvvetlerinin zamanında Kocaçimen'e yetişemeyeceğini ve bunun daha çok güneye getirilmesini ısrarla teklif etmişse de kabul ettirememişti. Düşündükleri sonradan hakikat olmuştu. Ancak düşmanın çok ağır hareketi ve kendisinin bu cephe kumandanlığını alarak süratle hareket ve duruma müdahale etmesi üzerine tehlike atlatılmış ve düşman bu defa da muvafak olamamıştı. (*Anafartalar Savaşı*).

Halep'te 7. Ordu Kumandanlığında iken Yıldırım Orduları'nın dağınık bir durumdan daha toplu bir duruma geçmek suretiyle, üstün düşmana taarruzdan vazgeçerek gerilerde daha toplu müdafaa mevzilerine çekilmeyi teklif etmişse de kabul ettirememişti. Pek az zaman sonra Yıldırım Orduları düşmanın üstün taarruzlarına maruz kalmış ve kısmen mağlûp olarak gerilere çekilmeğe mecbur olmuşlardı. Birinci Dünya Savaşı'nın sevk ve idâresi hakkındaki fikirleri şöyle hülâsa edilebilir:

Savaşa hangi taraf sebebiyet verirse versin geniş kara ve denizlere hâkim olan devletlerin Avrupa'da kapalı kalmış Müttefik Devletler'e her yönden hakim olması ve harbi kazanmaları mukadder olacaktır. Hakim devletlerin hedefleri, müttefiklerin en kuvvetlisi olan Almanya'nın askerî kuvvet ve kudretini mahvetmek ve ondan sonra, Avusturya - Macaristan'ı dağıtmak, küçük bir Bulgaristan bırakmak ve Osmanlı İmparatorluğu'nu ortadan kaldırarak aralarında paylaşmak olacaktı. Binaenaleyh savaş uzun sürecek ve buna göre bir strateji kabul etmek, yani çabuk ve fazla yıpranmamağa ve mukavemeti uzun bir süre devam ettirmeğe gay-

ret etmek lâzım gelecekti. Hakim tarafın savaş hedefleri bu suretle ma-
lum olunca, buna karşı alınacak tedbirler kendiliğinden ortaya çıkmış
bulunacaktı. Yani Avrupa'daki müttefikler, savaşın yıllarca süreceğini
kabul edecek ve mümkün olduğu kadar yıpranmamağa çalışacak, muka-
vemetlerini uzatacaklardı. Bunun için Avrupa'nın doğusunda kendileri-
ne hayatî bir saha temin ederek dayanışlarını arttıracaklardı. Bu esnada,
Rus ordularını yakalayıp mağlûp edebilmeleri, dayanışlarını bir kat da-
ha arttırabilecekti. Almanlar Batı'da, Fransızlar'a taarruz edecekleri yer-
de, müdafaada kalmış olsalardı, şüphesiz Doğu'daki hareketlerini daha
esaslı bir surette başaracaklar ve Avusturya ve Macaristan ordularının
Ruslar tarafından mağlûbiyetine sebebiyet vermemiş olacaklardı.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki duruma gelince: Mademki bunu
parçalamağa karar vermişlerdi, aralarında doğacak rekabet yüzünden ve
buradan daha büyük bir parça elde edebilmek için İngilizler ve Ruslar ta-
biatiyle doğuya pek çok kuvvet gönderecekler ve bu hususta adeta yarı-
şa çıkacaklardı. Fırsat bulursa, Fransızlar da aynı şeyi yapacaktı. Bu du-
rum karşısında Osmanlı silahlı kuvvetlerinin en büyük ödevi, Türk ço-
ğunluğunun bulunduğu büyük parçayı savaş sonuna kadar düşmana kap-
tırmamak ve müdafa sahası çok geniş olduğundan hiç bir kuvvetini dı-
şarıya göndermeyip, müdafa hatlarını kuvvetlice tutarak, üstün düşman
kuvvetlerini üstüne çekmekten ibaret olacak ve bu hareketi ile müttefik-
lerinin yükünü daha iyi azaltmış olacaktı. Bu önemli ödev, hülyalara ka-
pılarak Süveyş Kanalı'nı, Yemen ve Arabistan çöllerini beyhude kan dı-
kerek müdafa etmek ve İran'a girmek ve kışın en soğuk günlerinde
10.000'lerce şehit vererek Sarıkamış taarruzlarını yapmakla yerine ge-
tirmeydi. Güneyde Halep ve Musul vilâyetleri de (çoğunluğu Türktü)
anavatan içersinde kabul edilip, buralarını en iyi bir surette müdafa ed-
cek mıntikalara ileriden oyalayıcı savaşlarla çekilmek ve buralarını m-
nuna kadar müdafa etmekle, ödev daha iyi yapılacaktı.

Kuzeyde ise, hudutlarımızda ve gerisinde kurulacak kuvvetli m-
dafa sahasında dayanarak, vakit kazanmağa çalışılacaktı. Çünkü Ru-
s ordularının çoğunluğu Avrupa'da dayanamıyarak mağlûp olacağından
Kuzey hudutlarımızda önemli başarılar elde edemiyecekti. Batıda u-
Boğazların denizden ve karadan müdafaası çok önemlidir. Müttefikim-
Bulgaristan dayandıkça ve Yunanistan tarafsız kaldıkça Edirne ve Meri-

Nehrinin müdafaası önem peydah etmezdi. Rusya, savaş devam ettikçe zayıflayacaktı. Denizden de önemli bir çıkartma yapacak vasıtası yoktu. Karadeniz hâkimiyetini de temin edememişti. Binaenaleyh Boğazlar en çok Ege Denizinden tehdid edilecekti. Şu halde Çanakkale Boğazı karadan ve denizden çok kuvvetli tutulup, buradan hiçbir deniz kuvvetinin Marmaraya girememesini temin etmek lâzımdı.

Buraya kadar Atatürk'ün kendisini nasıl Başkumandanlığa hazırladığını anlatmağa çalıştım. Bundan sonra Millî Mücadelede bilfiil nasıl Başkumandanlık yaptığını anlatacağım.

Millî Mücadelenin başlangıcı, çok karışık durumlara sahne olmuştu. Bu esnada çok dirayet ve kiyaset gösterdi. Acele etmedi ve harekete geçmedi. Ordularını iyi hazırlamaya başladı. Zamanla anlamıştı ki, millî siyasetimizi bilfiil parçalamak isteyen, Anadolu'da yerleşmiş olan Yunan Ordularıdır. Bunları mağlûp ve imha etmedikçe, millî siyasetimizin batıya kabul ettirilmesinin imkânı olamayacaktı. Eğer bu düşman mağlûp edilemezse, Batı Devletleri bizim istediğimiz şartlarla sulh müzakerelerine yanaşmıyacaklardı. Şu halde ne yapıp edip bu düşman ordusunu yalnız mağlûp değil, imha etmek lâzımdı. İşte Atatürk bu önemli dâvamızı bu çerçeve içersine aldıktan sonra, bütün bilgisini topluyarak düşmanını nasıl imha edebileceğini düşündü ve bunu, kurmayı ve yakın kumandanları ile beraber hazırladıktan sonra, onlara tamamiyle mal etti. Bu suretle bütün millet ordunun arkasındaydı. Taarruz hareketine kendisinden üstün olan düşmanı ayrı ayrı mevzilerinde, ansızın yakalamakla başladı. Bundan sonra hakiki bir imha meydan muharebesini, ordularının başında, onları adım adım tâkip ederek yaptırttı ve muvaffak oldu. Bu suretle eşsiz bir Başkumandan olduğunu da bütün dünyaya isbat etti.

Atatürk'ün Başkumandan olarak bazı önemli hususiyetleri vardı: Tarihte ün kazanmış bazı kumandanlar gibi, harekâtında ne maceraperest, ne de şahsî şöhret yapmak için riske giren kumandanlardan değildi. O, en çok milletin başarı kazanmasıyla iftihar ederdi. Kumandanların bazan kritik zamanlarda riski de göze almaları gerekir. O bu gibi hallerde millet namına, onun vekillerinin de bu riske katılmalarını temin ederdi.

Atatürk'ün en önemli hususiyetlerinden biri de kendisi ile canla ve başla çalışacak bir kumandan heyeti yaratmak olmuştur. Bunun ör-

nekleri pek çoktur. Ben size burada bana gönderdiği iki mektubu örnek göstereceğim:

İstanbul, 29.1.1918

Kardeşim:

Sina cephesinde başlayan Filistin harekât-ı askeriyesinin kan ve heyecanla malî safahatında hasbel kader ref ve def edilemeyen felâketli günlerin tevalisinde ibraz buyurduğunuz cesaret ve kudreti askeriye resmî ve muhtelif menabiin raporlarına istinaden harekâtı takibim sırasında vâkıf olmuştum. Bilâhare gelen zabıtanın dahi şifâhen mâlûmat almıştım. En nihayet hidamatı âliyenizin Mirivalığa terfinizle resmen teyid ve ilân edildiğini işitmekle mübahi oldum. Sureti mahsusada tebrik ve bu rütbede dahi vatanımızı istihlâs uğrunda parlak muvaffakiyetlere mazhariyetimizi temenni ederim. Falkenhayn Paşa ile Sina harekâtına dair ilk karar ve tedabirde ve sevki idâre noktasında bugün vaki o gün için bir tasavvurdan ibaret olan hakayiki fecaiyi ricali devletimize de kabul ettirmek ve ona göre sevki tedabire muvaffak olmak mümkün olamaması yüzünden 7. Orduyu ve ondan sonra da verilen ikinci orduyu kabul etmeyip İstanbul'a gelmiş olduğum mesmu'û âlileri olmuştur. Burada pek aksi olarak rahatsızlıktan baş alamıyorum. Veliht hazretleriyle Almanya seyahatına yataktan kalkıp gittim. Yirmi gün seyahat esnasında bir şey yok. Tam avdette trende yeniden hastalandım. Bir aydır gene yataktayım. Birind ve Beşinci ordulardan Liman Paşa'nın idâresinde bir grup teşkili takarrur etti. Bana Beşinci veya Esat Paşa ile becayış suretiyle Birinci Ordu Kumandanlıklarından birini teklif ettiler. Ben Beşinci orduyu tercih ve kabul ettim. Fakat icraat tehhür etti. Bu mektubumu eski arkadaşım ordunuz Sıhhiye Reisi Hüseyin Bey'in hareketinden bilistifade yazabiliyorum. Gözlerinizden öper, yeni ve inşallah bundan sonra da İngilizlerin ricatlarını müntih muvaffakiyetlerinizi işitmekle mesut olurum kardeşim.

Karargah-ı Umumiye'ye memur

Ordu Kumandanı

Mustafa Kemal

Sivas Millî Kongresinin kararlarını İstanbul hükûmetine ve işgal kuvvetlerine kabul ettirmek maksadıyla yapılan ve Birinci Eskişehir

Hareketi namını alan Millî Hareketin başarıyla sonuca ermesi üzerine Kongre Temsil Heyeti Reisi Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının imzasını taşıyan tebrik telgrafını aynen aşağıya alıyorum:

*Garbi Anadolu Umum Kuva-yı Millîye Kumandanı
Ali Fuat Paşa Hazretlerine*

Milletin amalî meşruasını istihsal maksadıyla, bu mücadelede azimde vahdet ve mevcudiyetinizi cihana izhar ve isbat hususunda masruf olan mesai ve himmeti vatanperverâneleri ve deruhde buyurulan vazife-i mukaddeseyi en müşkül anlarda menafî-i millet ve memlekete muvafık bir surette icra zımında ibraz buyrulan diyaret ve kıyasat-i devletleri heyet-i temsilemizce sezavar-ı tebcil ve şükran gördüğünü arz ile ibraz-ı minnettârî eyleriz.

Sivas Kongresi Heyet-i Temsiliyesi Reisi

Mustafa Kemal

(Heyet-i Temsiliye azalarının imzaları)

Atatürk'ün kumandanlık vasfı ve meziyetleri hakkında yazılacak daha çok şey varsa da yerimizin yetersizliği sebebiyle bu kadarla iktifa ediyorum. Diğer bir vesileden istifade ederek bu yazılarıma ilerde devam etmek isterim. Rahmetlinin manevi huzurunda eğilirim. Nur içinde yatsın.

(Harp Akademisinde verilen konferansın tam metni).

(Hayat Tarih Mecmuası, Şubat 1965 sayı: 1)

Cumhuriyet Devrinde **İlk Muhalefet Partisini Ben Kurdum**

Röportaj: Turgut Etingü

Hayat Tarih Mecmuası, Şubat 1965, sayı: 1

Bizi misafir kabul salonuna buyur ettiler. Burası, biraz da duvarlarında Türk tarihinin tanınmış şöhretlerinin yer aldığı bir resim galerisine benziyordu. Meselâ, uzun bir kanepenin hemen yukarısına çerçeveli büyükce bir resim asılmıştı. 1870 Berlin Kongresi'ne katılanları gösteren meşhur resim: Prens Bismark ayakta, konuşuyor. Sağ başta, Türk delegesi Müşir Mehmet Ali Paşa (*ki, 1877-78 Türk-Rus Savaşının başkumandanlarındandır; Arnavutluk'ta şehit düşmüştür. Ali Fuad Paşa'nın dedesi olur.*) Bir başka köşede, Hareket Ordusu'nun ilk kumandanı Ferik Hüseyin Hüsnü Paşa'nın resmi (*bu asker de, eniştesidir*). Oturduğumuz koltuğun yanındaki duvara bitişik küçük masanın üzerine irili, ufaklı bronz, gümüş çerçeveli daha birçok kimsenin fotoğrafları doldurmuş. Büyük Cemal Paşa, Rauf Orbay, Kâzım Karabekir Paşa ve daha birçokları. Birinde de Atatürk var. Portresi, Ali Fuad Paşa'ya ithaf-
lı ve imzalı. 16-17 yaşlarından başlayıp, Atatürk'ün ölümüne kadar ayrılık görmemiş, vefalı bir dostluğun hâtrası... O kadar ki Ali Fuat Cebesoy, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin kapanmasından, milletvekili seçildiği 1933 yılına kadar bir kenarda bırakılmış olmasına rağmen, buz tutmadan sıcaklığını muhafaza edebilen derin bir dostluk!...

Paşa, kanepenin bir kenarına ilişti. Bu şekil karşılaşmalardaki bilinen seremoni kısa geçti. Paşa strateji ustası; hemen sadede girdi. Konuşmamız başladı:

– «Sizce» dedik, «en önemli millet hizmetiniz nedir?»

Paşa, koskoca, renkli, hareketli 70 yıllık bir geçmişin muhasebesini yapmakta pek gecikmedi. Şu cevabı verdi:

– «Her şeyden evvel askerim. Bu itibarla birçok muharebelerde bulundum. Vazifelerimi başarı ile yaptığımı inanıyorum. Fakat bunların içerisinde bence en başarılısı, Millî Mücadele başlangıcında Ankara ve Batı Anadolu'yu, Millî Mücadele'ye en müsait şartlar içinde hazırlamış olmamdır.»

– «Siyasî ve askerî hayatınızda hatalarınız olmuş mudur, olmuşsa, hangileridir?»

Hatasız kul olmaz, derler. Paşa da, bir «belki»nin etkisinde kalarak hâfızasının raflarındaki dosyalara yeniden başvurdu. Düşündü, düşündü:

– «Bilerek bir hata işlediğimi hatırlamıyorum» dedi. «İyi sanıp da, aslında doğru sayılmayan hatalarım belki olmuştur.»

– «Misal verebilir misiniz?»

– «Bunlar hakkında katî bir misal gösteremeyeceğim. Ben, gene fikrimde ısrar edebilirim. Yaptıklarımın bazıları iyi ve isabetli düşüncesiyle yapmışımdır ama, sonradan başkaları hata olarak kabul etmişlerdir.»

Paşa, gene kısa bir süre düşündü. Sonra:

– «Meselâ, 1933 yılında, Atatürk'ün rızasıyla Konya'dan müstakil mebus olduktan sonra, vefatına kadar kendisinden bir iş talebinde bulunmadım. O ima etti. Fakat, o günkü şartlar içerisinde çalışmamdan bir fayda sağlanacağını sanmamıştım. Bu bakımdan memleket vazifesinde gerçek mesul bir mevki almamam belki bir hata olarak kabul edilebilir. Biliyorsunuz 1926'dan, 1933 yılına kadar siyasî ve her çeşit resmî hayattan çekilmiş olarak yaşadım. Buna rağmen Atatürk beni sık sık davet ederdi, eski samimiyetimizi devam ettirirdik.»

– «Atatürk'ün bu davranışı, gene bir politik düşünceden çıkmış olabilir mi?»

Israrla başını salladı:

– «Hayır, hayır... Tamamen samimî idi. Mebusluk teklif etti. Ben de müstakil olmak şartıyla kabul ettim.»

Konuşmanın burasında Paşanın yüzüne bir hüznün perdesi indi. Âdeta bir pişmanlık duygusunu ifade eder bir hal aldı. Sonra iç dünyasında bir anda çalkantı yapan bu düşünce tepkisini dışarıya vurdu:

– «Belki tabiatım iktizası daha fazla bir şey isteyemezdim. Bekledim ki kendisi versin. Ama arz ettiğim gibi, bu isteyememek huyu benim karakterimde var. Bizde soydan gelmedir! Ben de, benden evvel gelenler de bir şey istemesini bilememişiz. Halbuki imkân verilseydi, müstakil mebus olarak birçok şeyler yapabilirdim. Cephe başkumandanlığı, Meclis Reisliği, büyükelçilik yapmış bir kimse, memleket mukadderatında her halde mühim rol oynayabilirdi. Ama o tarihte müstakil mebus demek, gayri faal adam demektir. Bu 5 yılı sadece Atatürk'ün yanında geçirdim. Belki Atatürk'ten sonra ben gelebilirdim. Çünkü o tarihlerde daha zinde idim. Memlekete hizmette bulunabilirdim.»

– «Türk tarihinde büyük hizmetleriyle tanınmış birkaç isim verir misiniz?»

– «Alp Arslan, Fâtih Sultan Mehmed, Kanunî Sultan Süleyman, Köprülüzâdeler, Sokullu; Osmanlı İmparatorluğunun son devirlerinde Sadrâzam Âli Paşa...»

– «Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana kimleri gösterebilirsiniz?»

– «Tarih, bütün kanaatleri Atatürk üzerinde toplamış bulunuyor. Biz, sadece onu gösterebiliriz. Başkaları da varsa, zaman elbet onları da gün ışığına çıkarır.»

– «Son yıllarda yayınladığınız hâtıra ciltleri dışında, başka hâtıratınızı yayınlamayı düşünüyor musunuz?»

Paşa, uzun boylu düşünmeye lüzum hissetmeksizin hemen cevabını verdi:

– «Şimdilik düşünmüyorum. Çünkü ben hâtıratımı Atatürk'ün ölümüne kadar getirdim. Ondan sonrası herkesçe biliniyor. Benim yazdıklarım bir iddia üzerine meydana gelmedi. Elimdeki çok ehemmiyetli vesikaların kaybını önlemek için neşrini temin ettim. Öğrendiğime göre, Genel Kurmay Harp Tarihi Şubesi, İstiklâl Savaşı kronolojisini hazırlayabilmek için benim notlarımı esas olarak ele almış. Kitabımda-

ki vesikaların ehemmiyeti meydandadır. Meselâ, İstiklâl Savaşı başlarındaki Hey'et-i Temsiliye'nin muhaberatına ait vesikalar bugün meydanda yok. Soruşturduğum kimseler bana bir bilgi veremedi. Eskiden bu evrak, Ankara'nın ilk istasyon binasındaydı. İyi ki, bunların birer kopyasını emir subaylarıma aldırılmışım. Kitabımda bunları kullanma imkânını bulabildim.»

– «*Hangi dilleri, ne dereceye kadar bilirsiniz?*»

– «Ben idadî (= lise) tahsilimi Sen Jozef'te yaptım. Fransızca'yı iyi bilirim. Almanca'yı da konuşup, okuyabilirim ama, Fransızca kadar değil.»

Demir, öerste; insan, olayların etkisinde tavlânır. Balkan Savaşlarından, İstiklâl Harbi'ne kadar ve ondan sonra da genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda hiç ümit yüzü göstermeyen imkânsızlıklarla cebelleşerek yetişmiş bir kimse ile konuşmak, insana gerçekten saadet veriyor. Ali Fuad Cebesoy Paşa aynı zamanda isabetli bir dünya görüşüne sahip, kendisine bu bakımdan bir soru sorduk:

– «*Sizce dünya devleri arasında, bugün için devlet idaresi ve millet menfaatleri en ideale yaklaşmış olanları hangileridir?*»

– «Demirperde gerisi bizim için meçhul. Bu bakımdan onlar hakkında bir şey diyemeyiz. Hür devletler camiasında ise Birleşik Amerika, İngiltere, Hollânda, İsveç'i gösterebilirim. Bu devletlerde iç istikrarı vardır. Bugün, İngiltere'de bir eve uğrarsanız, ev sahibi sizi, en aşağı 250 yıllık aile fotoğraflarından kurulu bir ev galerisinde gezdirebilir. Devlet bünyelerinde sık sık değişiklik görülmez. Halen İngiltere'de 80 yıllık kanunlara tesadüf edebilirsiniz. Meselâ 3 asır evvelinde, bu memlekette kurulmuş bir Lord Mayor makamı vardır. Bu unvan, bugün İngiliz camiasında hiçbir aktif rolü olmamakla beraber, bütün ananesiyle yaşatılıyor. Kısaca, hangi memleketlerde daha az iç mücadeleleri olmuşsa, orada istikrar teessüs etmiştir, diyebilirim.»

Bugün ayrı görüş ve inanışın ikiye ayırdığı dünyada, güdümlü ve güdümsüz rejimlerin çatışmasından nasıl bir sonuç alınacağı konusunda da Paşanın fikrini almak istedik. Cevabı şu oldu:

– «Bu mücadele bitmez, devam edecek! Çünkü her iki mezhep etrafında milyonlarca insan toplanmış. Menfaat birlikleri doğmuş. Var-

sın çarpışma devam etsin. Çünkü birinin yok olması, diğerinin tahakkümüne sebep olur. Meselâ, hür milletlerin kazanması, emperyalizme yol açabilir. Açıkça konuşalım: Komünizmin olması, emperyalizmi frenlemiş, hattâ ortadan kalkmasına âmil olmuştur. Öte yandan komünizmde de emperyalist temayül vardır. Fakat netice olarak bir ortam tesisine imkân veriyor. Temenni olunur ki Demirperde gerisi memleketlerde de hürriyet ve demokrasi anlayışı daha süratle gelişsin. Devletlerarası kültür gelişmesi bir gün o seviyeyi bulacak ki, hangi yönden gelirse gelsin, her çeşit baskı düşüncesini önleyebilecektir.»

– «Bugünkü Türk gençliği için düşünceniz?»

Türk gençliğinin kendini siyaset oyunlarına kapturmamasını temenni ediyorum. Memleket yanında iş tutmamış bir genç, kendini yetiştirmeden, siyasete, sokak gösterilerine kapılırsa, ilkin Atatürk umdelerine ihanet etmiş olur! Bilgili, kendini devrinin şartlarına göre yetiştirmiş, meslek yapmış bir gencin de, memleket meselelerinde ve siyaset sahasında söz sahibi olması kadar tabii bir şey olamaz.»

– «Cumhuriyet'in kuruluş sıralarında okumayı itiyat edindiğiniz gazete, mecmua ile, şimdi takip etmekte olduğunuz gazete, mecmuaların adlarını verebilir misiniz? Halen okuduğunuz eserler var mı?»

– «Biliyorsunuz, Millî Mücadele başlamadan evvel, Ankara'da bulunuyordum. İstanbul gazeteleri içinde Tasvir-i Efkâr, Akşam Gazeteleri gelirdi. Sonraları bunlara Vakit, Ankara'da çıkmaya başlayan Yeni Gün, Hâkmiyet-i Milliye Gazeteleri eklendi. Onları dikkatle takip ederdik. Şu sırada ise, Cumhuriyet ve Hayat'ı alıyorum. Elimde, okumakta olduğum iki kitap var. Bunlardan biri, Şevki Yazman'ın «Vienna Kapılarından Dönüşü», diğeri de Fransa'da yayınlanmış, Jacques Pirenne'in «Grands Courants de L'Histoire Universelle» (Cihan Tarihi'nin Büyük Cereyanları) adlı eseridir.

– «Öteden beri, siyaset ve askerlik dışı bir itiyadınız, meşgaleniz var mı?»

Paşa kollarını iki yanına açtı. Oyunun içindeymiş gibi, neşeli bir ifadeyle cevap verdi:

– «Briç oynamayı severim. Yalnız kaldığım zamanlar bol bol iskambil falı açarım. Yürümek öteden beri itiyadımdır. İyi havalarda yürümeyi çok severim.»

Kendilerine Kâzım Karabekir, Ali İhsan, Nureddin Paşalar haklarındaki düşüncelerini sorduk. Başkaca bir isim üzerinde durmaksızın, sadece Kâsım Karabekir Paşa ile ilgili düşünce ve kanaatlerini açıklamakla yetindi:

– «Kâzım Karabekir Paşa merhum temiz bir adam, iyi bir asker, iyi bir kumandandı. Bu dâvaya ilk başlayanlardandı. Memlekete büyük hizmetler gördü.»

– «Niçin Terakkiperver Fırkasını kurmak lüzumu duydunuz?»

– «Cumhuriyetin ilânından sonra, benim nokta-i nazarım, teşekkül edecek olan partilerden birinin başında değil, bütün partilerin üstünde Atatürk'ün bulunacağı düşüncesi idi. Halbuki Atatürk memlekette hakikî bir reform ve kalkınma yapacak bir fırka (parti) nın başında bulunmayı çok arzu ediyordu. Bu isteğini yerine getirdi. Cumhuriyet Meclisi'nde yalnız onun fırkası vardı. Atatürk gibi tarihî bir lidere karşı hiç kimse fırka teşkil etmeye cesaret edemiyordu. Bu yüzden, hükûmet Meclis murakabesinden mahrum kalmıştı. Bu durum çok devam edemezdi. Düşündük; memlekete son bir hizmet daha ifa edebilmek için, o zaman işgal ettiğimiz mühim mevkileri bırakarak, sırf Büyük Millet Meclisi'nde murakabe durumunda kalmak şartıyla «Cumhuriyet» namını verdiğimiz bir fırka teşkil ettik. O zamanki Cemiyetler Kanunu mucibince, hariçte teşkilatı olmayan bir fırka teşkil edilemezdi. Biz de, yalnız İstanbul'da bir teşkilât yaparak, Cumhuriyet Fırkasını kurduk. Meclis'ten bize 80 kadar mebus gelmek istediye de, bizim hedefimiz iktidara geçmek değil, bilâkis murakabede kalmaktı. Bunun için 38 kişi ile iktifa ettik. Bu 38 kişi aynı zamanda bîlâ kaydu şart, Atatürk prensiplerini kabul etmiş kimse-lerdi. Halk Fırkası, anlamadığımız bir sebepten ötürü, bu isim altında fırka teşkil edilemeyeceği hakkında bir kanun çıkarttı ve kendisine «Cumhuriyet Halk Fırkası» adını verdirdi. Pek tabidir ki bunun üzerine biz de «Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası» ismini aldık.»

– «Pederiniz İsmail Fazıl Paşa'nın matbu eserlerinden başkaca, elinizde not veya hâturat var mı? Kendisinin karakteristik vasıfları nelerdir?»

Ali Fuat Cebesoy, Paşa babasının portresine baktıktan sonra, bunca yıl geçmesine rağmen, sanki onun huzurundaymış gibi, bir huşu ve saygı içinde İsmail Fazıl Paşa'yı anlatmaya başladı:

– «Pederim askerliği çok severdi. Fakat onun zamanında bilindiği gibi, askerliğin inkişafına meydan yoktu! Bu bakımdan idarî ve siyasi işlere merak sarmıştı. Meselâ 4. Ordu Kurmay Başkanı iken, Kürdistan işleriyle çok yakından meşgul olmuştu. Bununla ilgili bir muhtırası, basılmamış olarak elimdedir. Sonra Kosova’da bulunduğu sıralarda, Arnavutluk isyanlarıyla çok alâkadar olmuş, sebeplerini araştırmış, bilhassa Şam’da valilik yaptığı süre, Arap meselesi hakkında Bâbî-âli’ye önemli raporlar göndermiştir. Vali olarak icraatı Şam’da çok takdir edilmiştir. Kendisi gençliğinden beri hürriyetsever bir zattı. Sultan Hamid’in ilk yaverlerinden iken, Jön-Türklerle olan temasından dolayı 4. Ordu’ya (Erzurum’a) gönderilmişti. Orada 17 yıl kaldı. Meşrutiyet’in ilânında, Ferik rütbesiyle Mekteb-i Harbiye nezaretine tâyin edildi. Sonra sırasıyla İzmir Vali ve Kumandanlığına, Üsküp Kolordu Kumandanlığına getirildi. Balkan Harbi’nde Sahil Kolordu kumandanı oldu. Bunu takiben de tekaüde ayrıldı. Millî Mücadele’de, Sivas Kongresine Yozgat murahhası olarak gitti. Sivas Kongresi Reis Vekili Seçildi. Birinci Büyük Millet Meclisi’ne gene Yozgat’tan mebus gösterildi. İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde, 70 yaşında iken Nafia Vekili oldu. O sırada da vefat etti. Türkçe ve Fransızca’sı çok kuvvetli idi. Hayatında okuduğu bütün mektepleri birincilikle bitirmiştir.

– «*Rauf Bey’i sevdiğinizi biliyoruz. Öteden beri iyi arkadaşlık tesis etmişsiniz. Şayet onun yerine siz başvekil olsaydınız, aranızda ne gibi düşünce ve görüş ayrılığı alabilirdi?*»

Paşa biraz düşündükten sonra, cevaplarını kelimelerin üzerine basa basa verdi:

– «İcraatına tamamıyla mutabıkım. Programını da aynen tatbik etmek isterdim. Ama son zamanda birdenbire çekilmesine taraftar olmadım. Lozan Muahedesinin imzasından sonra, beraber Atatürk’e gittik. Orada, birden bire, yoğunluğunu ileri sürerek, istifa etti. Bu istifasını Atatürk de, ben de doğru bulmadık. Zaten Rauf Bey başvekil iken, ben de Meclis ikinci reisi idim. Bu itibarla hükûmet icraatında, aramızda bir görüş ayrılığı yoktu.»

Bir an, Paşa’nın yazdığı kitapları düşündük. Bunlar, öylesine malzeme ve vesika bolluğu ile tertiplenmiştir ki, ileride karşılaşılmaması

muhtemel bazı siyasî çatışmaları bile içine alan, birçok yönleri iyi hesaplanmış bir harekât plânına benzetilebilirdi. Paşa'ya, bu düşüncemi-zi açıkladık. Şu cevabı verdi:

– «Evet. Öyledir. Benim ve Kâzım Karabekir Paşa'nın eserleri, vesikaların ışığında umumî bir mahiyet taşır.»

Konuşmamız burada bitti. Paşa'nın nezaketini suiistimal etmek istemedik. Veda edip ayrıldık.

Atatürk ile Millî Mücadele arkadaşları Sulhtan sonra neden anlaşılmadılar?

Yazan: Ali Fuad Cebesoy

Yakın Tarihimiz, Şubat 1963, c.IV, sayı:47, sayfa: 225-232

Ömürleri cepheden cepheye koşmak ve bu koşuşların kâh acı, kâh tatlı hâtıralarıyla meşbû bir halde, silâhı -miâdı gelen bir emânet gibi- bırakırken, yepyeni bir politika hayatının her safhasında didinmekle geçerek, bir canlı tarih haline gelmiş şahsiyetlerle konuşmalar, pek zevkli bir şey olmakla beraber, kolay değildir.

Karşımızda size, gözlerinizin içine gülümsiyerek bakan bir çift göz vardır ki; ardındaki beyin ve hafıza denen muazzâm hâtıralar hazinesinin aynasıdır. O gözlerin şu anda size baktığı gibi yıllar, yıllar ve yıllardır bakıp görmediği ve bakıp görerek içinde yaşamadığı ne, hangi merak ettiğiniz olay, hangi sırrını öğrenmek istediğiniz hâdise bırakmıştır?.

İşte, sayın emekli general, Ali Fuat Cebesoy' la karşı karşıya olup da, gözgöze bakıştığımız zaman ben, bu düşüncelerle dolu idim.

Sayın emekli General diyorum... Yeter mi?... Ne münasebet? O Birinci Dünya Savaşında Filistin Cephesinde İngilizlerle cenkleşir ve İngilizlerin Şeria nehri boşunca iki defa yaptıkları yarma hareketine mâni olarak bu cepheyi kurtarışı üzerine yâni elli yıl evvel Mirliva -general- olmuştur. Ondan sonra askerlik hayatında cephe kumandanlığına ve ordu müfettişliğine kadar yükselmiştir. Bir de politika hayatı vardır: Mebus, Moskova Büyükelçisi, Büyük Millet Meclisi İkinci Reisi, ilk muhalefet fırkası umumî kâtibi, Nafia Vekili... Lâkin bunların hepsinden önemli olan bence şudur: Atatürk' ün tâ Harbiye mektebinden beri arkadaşı oluşu.. Evet 1902 yılından beri, Ata' nın hem de «Pek aziz ve kıymetli» bir fikir ve ideal arkadaşı oluşu...

İşte burada durdum ve bundan gayri ne varsa hepsi zihnimden silinerek, sayın Cebesoy'a bu pek değerli ve eski arkadaşlığı hatırlatarak, «sonra, nasıl oldu da aranız açıldı?» dedim. O, evvelâ, «ara açılmak», «bozuşmak» «ihtilâfa düşmek» gibi şeyleri kabul etmedi. Çünkü, samimiyetinden son derece emin olduğu Atatürk'le ne olursa olsun aralarının -hakikaten yâni bizzat Ata'nın isteyişiyle- açılması gibi bir şeyi havsalası almıyordu ve buna inanişinin kuvvetli sebepleri vardı. Fakat, şunun bunun tesiri ile de olsa, ortada bir «anlaşmazlık» olduğu görülmüştür. Bu bir gerçektir. Ama mahiyeti neydi. İşte bunu şöyle anlattı.

KANDEMİR

Lozan'da sulh imzalandıktan sonra, bizce artık dâvanın birinci safhası bitmiş, ikinci safhası başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa, birinci safhada nasıl arkadaşlarını serbestçe intihap ederek, sonuna kadar onlarla birlikte başarı ile çalıştı ise, şimdi ikinci safhada kendisine yardımcı olacak arkadaşları, maziye bağlayıp şu veya bu arkadaşım iptidadan beri benimle beraberdiler filân gibi manevî tesir altında dahi kalmadan intihap edebilmesi için, biz kendisine sahayı tamamiyle serbest bırakmak gerektiğini idrâk ederek, bunun icabettirdiği hattı hareketi ihtiyar ettik.

Çünkü birinci safha, bir harp devri, bir yoktan var etme savaşı idi. Burada, herkes gücünün yettiği kadar çalıştı. İkinci safha ise; kurma yapma devri idi. Binaenaleyh Gazi, birinciden ikinci safhaya geçerken, ben şimdiye kadar bu adamlarla çalıştım, yine bunlarla kalayım gibi bir düşünce de olmasın diye, biz kendisine sahayı serbest bırakmak istedik.

Ben istirdattan sonra İzmir'e ikinci yolcuğuna çıkarken, uğurlamak üzere Ankara istasyonuna gittiğim vakit, vagonunda kendisine: «Trende yalnızsınız, bütün yolculuk boyunca rahatça ve iyice düşünebilirsiniz. İleride birlikte çalışmalarını münasip göreceğiniz arkadaşları seçmekte rahat ve serbest kalınız. Çünkü iş, aynı iş değil» dedim. Gerçi, Gazi Millî Mücadeleye başlarken, Kâzım Karabekir Paşa ile beni intihap etmiş değildi. Biz zaten bu dâvayı ele almış olan Anadolu'da bulunuyorduk. O da Anadolu'ya gelince beraber çalıştık. Fakat Refet Paşa ve sairleri gibi intihap ettiği arkadaşlar vardı. İşte bizim istediğimiz de, ikinci devrede birincisinde olduğu gibi muvaffak olmak için

birlikte çalışacağı kimseleri serbestçe seçebilmesi için sahayı kendisine bırakmaktı. Bu yolda ilk adımı atan Rauf Bey oldu. Lozan Sulhu imzalandığı gün, sabahleyin erkenden, Rauf Bey beni evimden aldı. Birlikte Çankaya Köşküne gittik. Orada İsmet Paşa'nın sulh muahedelerini imza ettiğini bildiren telgrafnamesini Mustafa Kemal Paşa'ya vererek: «Başta siz olmak üzere, bu mesut günün muvaffakiyetini Karabekir, Ali Fuat ve Refet Paşalara borçluyuz. Bu sizin eserinizdir. Ben sizin aranızda bir arkadaşınız olarak çalışmakla kendimi dünyanın en bahtiyar insanı telâkki ediyorum» deyişi üzerine, Gazi'nin, aynen: «Rauf, lüzumsuz, fazla nezaket gösteriyorsun, daha ilk günlerde hakikî bir vatan fedaisi gibi evvelâ Fuat Paşa'nın yanına sonra beraberce benim yanıma gelerek ve bugüne kadar bir lahza ayrılmıyarak birlikte çalışmadık mı? Senin hizmetin de, bizimkiler kadar olduğuna şüphe etmemelisin, bir daha böyle sözler işitmek istemem» demiş ve sonra Gazi'nin «Sevinçten bir türlü kendimi topluyamıyorum. Birer kahve ve sigara içsek de kendimize gelsek» diye ikram ettiği kahveleri içerken de Rauf Bey:

«Paşam, bugün sizi sıkmak hatırımdan geçmezdi. Fakat daha müsait zaman bulamıyacağımdan, düşüncelerimi arz edeceğim. Ben sulhun imzasına kadar her şeye göğsümü siper etmeğe ve nihayete kadar çalışmağa azmetmiştim. Hamdolsun bugün müşterek çalışmalarımızın neticesini almış bulunuyoruz. Fakat bildiğiniz gibi çok yorgunum. Midemden de rahatsızım. Müsaade ederseniz, ikinci meclis toplanmadan, yerime Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'yı vekil bırakarak, eski intihap dairem olan Sivas'a gitmek, kara günlerde heyet-i temsiliye âzâlığı ve mebusluğu bana emanet eden Sivaslılara teşekkürle bu intihaptan neden İstanbul mebusluğunu kabul ettiğimi anlatmak ve oradan valdem nezdinde bir müddet istirahat etmek üzere, İzmir'e gitmek istiyorum» diyerek, Gazi'den müsaade istemiş ve Gazi'nin: «Konferans esnasında İsmet Paşa haksız yere seni çok kızdırdı. Büyük sabır ve tahammül gösterdin. Senin her hususta İsmet'e yaptığın yardım, ona karşı gösterdiğin itidal sayesinde ki, bugünkü mesut neticeyi elde ettik. O zamanki hakemliğimden memnun olduğumu sanıyorum. İsmet'in o hareketleri yalnız sana değil, hepimize karşı idi. Bunda devam ederse, o gün olduğu kadar, bugün de onu yola getiririm...» şeklindeki konuşmasıyla Rauf Bey: «Lozan Sulhunun bundan

sonraki en mühim kısmını muahedenin tatbiki teşkil edecektir. Ve bundan sonra biz, sizin partiler ve şahıslar üstünde hakiki bir hakem ve devlet reisi olarak kalmanızı isteriz. Konferansın devamı müddetince bunu mükemmelen yapmıştınız. Gazetelere verdiğiniz beyanatta, sulh devresinde, Halk Partisinin başına geçerek günlük politikaya karışacağınız anlaşılıyor. Biz buna taraftar değiliz. Sizin Devlet Reisliğinde hakem ve nazım rolünde devam etmenizi, parti reisi olarak kendinizi yıpratmamanızı memleket menfaatine uygun görüyoruz. İstifa arzurunun kabulünü rica ederim» deyince, Mustafa Kemal Paşa da şu cevabı vermişti: «Acele etme, ikinci meclis toplanıncaya kadar düşünebileceğiniz vaktiniz var, Seyahate çıkmadan evvel tekrar görüşürüz.»

Bundan sonraki ikinci görüşmelerine rağmen, Rauf Bey Sivas'a giderken, kararlaştırmış olduğu İcra Vekilleri Heyeti Reisliğinden istifayı, orada bulunduğu sırada Ankara'da toplanan Meclis Başkanlığına verdimişti.

O sırada 7 Ağustos 1923 gecesi, Çankaya Köşkü'nde önemli bir toplantı yapıldı. Yeni Meclis açıldıktan sonra riyaset divanının ve Vekiller Heyetinin kimlerden teşekkül edeceği mevzuu görüşüldü. Gazi bu hususta evvelâ benim mütalâamı sorunca dedim ki:

«Memleketi kurtarmak için çalıştığımız zaman, her arkadaş ihtisas ve meslekî ne olursa olsun, kendisine düşen vazifeyi, büyük bir fedakârlık ve gayretle yaptı. Bundan sonra ise, artık meslek bilgisine, ihtisasa, tecrübeye ehemmiyet verilmesi lâzım gelecektir. Kendilerinden filân vazifeyi üzerlerine almalarını rica ettiğimiz arkadaşlar, tamamıyla serbest bırakılmalıdır. Bu vazifeyi alıp alamıyacaklarını kat'î olarak söylemelidirler. Meselâ ben, kırk yaşında olduğum halde, muharebelerde ordu ve cephe kumandanlığına kadar yükselmiş bir arkadaşınızım. Benim yaşımda ve vaziyetimde bulunanların Meclis ikinci reisliğinde kalacağına, orduda vazife almalarının istikbâl için hayırlı olacağı kanaatindeyim.» Bu teklifime rağmen, iki gün sonra toplanan fırka grubunda, Riyaset Divanı ve Vekiller Hey'eti azâsı kat'î olarak kararlaştırılırken, Mustafa Kemal Paşa Yeni Meclis Reisliğine, ben de ikinci reisliğine ittifakla seçildim. Aynı toplantıda Mustafa Kemal Paşa, «Vekiller Hey'eti Reisliğine Fethi Bey veya Kâzım Karabekir Paşa'dan başkasını münasip göremiyor-

rum» dedi ise de, Kâzım Karabekir Paşa, orduda kalmayı tercih ettiğini söyledi. Bunun üzerine bu mevkie Fethi Bey'in getirilmesi kararlaştırıldı. Şimdi bir lahza durup, vaziyeti mütalâa etmeli: Rauf Bey, kendi arzusu ile ve Mustafa Kemal Paşa'nın ısrarına rağmen Başvekillikten çekilmiştir. Ben orduda kalmayı istediğim halde, yine Mustafa Kemal Paşa'nın ısrarıyla *fakat muvakkaten*- meclis ikinci reisliğine getirildim ve Kâzım Karabekir Paşa da keza, Mustafa Kemal Paşa'nın, Başvekilliğini münasip görüşüne rağmen orduda kalmayı tercih etmişti.

Bu esnada İzmir'in 9 Eylül 1923'de, ilk kurtuluş yıldönümü bayramına, Meclis benim riyasetimde bir heyet göndermişti. O zaman, ben Meclis İkinci Reisi idim. Merasimden sonra hemen İzmir'den ayrılmadım. Bir kaç gün daha kalarak imar faaliyetini görmek istedim. Aynı zamanda İzmir'de valdesinin nezdinde istirahat etmekte olan Hüseyin Rauf Bey'i görmeden oradan ayrılamazdım. Gazi ona, benim vasıtamla bir teklifte bulunmuştu. Bunu da kendisine söyleyecektim. Teklifin mahiyeti şu idi: Benim Meclis İkinci Reisliğinden ayrılarak, merkezi Konya olan İkinci Ordu Müfettişliğine tâyinim kararlaştırılmıştı. Gazi benim yerime, Rauf Bey'in gelmesini arzu ettiğini, Rauf Bey muvafakat ederse, Meclisin kendisini memnuniyetle seçeceğini ona söylememi ve muvafakatini almamı istemişti.

Bunu kendisine söylediğim zaman: «Gazinin arzularını hemen yerine getirmek isterdim. Fakat İcra Vekilleri Hey'eti Reisliğinden çekilmeme sebep olan mazeretlerim, henüz zail olmadığından, bu arzuyu yerine getiremeyeceğim» dedi. İsrarlarıma rağmen kararında sebat etti. Ben de Ankara'ya dönüşümde Gazi'ye bunu anlattım. Rauf Bey'in henüz rahatsızlığı geçmemiştir, şimdilik mazur görülmesini rica etti, dedim.

Ben de yukarıda bahsettiğim karar gereğince, Meclis İkinci Reisliğinden istifa ile, yeni vazifeme başlamak üzere Ankara'dan ayrılmadan evvel Başkumandan ve Meclis Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın emirlerini almak üzere kendisine müracaat ettim. Bana 27 Ekim akşamına kadar Ankara'da kalmamı ve her akşam Çankaya'ya köşke gelmemi emretti: 25 ve 26 Ekim geceleri Köşkte bulundum. Sabahın ikisine, üçüne kadar süren birçok müzakerelere iştirâk ettim ve 27 Ekim gecesi kendilerine vedâ ettiğim zaman bana: «İkinci Ordu Müfettişliği-

ne gitmenizle, muzaffer ordumuz sizden çok şeyler kazanacaktır. Aziz arkadaşım» diyerek muvaffakiyetler temenni etti.

Ertesi sabah, Konya'dan evvel valdemi ziyaretle, bazı hususî işlerimi görmek üzere Ankara'dan trenle İstanbul'a hareket ettim. 29 Ekim sabahı Haydarpaşa'ya varışında, birçok tanıdıklarımla Hüseyin Rauf, Doktor Adnan (Adivar) Beyler ve Refet Paşa gibi samimi arkadaşlarımla karşılaşmağa geldiklerini gördüm. Bu arkadaşların son günlerde Ankara'da cereyan eden bazı mühim hâdiseler hakkında benden malûmat beklediklerini anlayınca, istasyona en yakın bulunan, Refet Paşa'nın Kalamış'ta oturduğu köşke gittik. Uzun uzadıya hasbihal ettik. Kendilerine Ankara'daki durumu, bildiğim kadar anlattım ve bu arada, Ankara'da ben ayrıldığım sırada hükûm sürmekte olan hükûmet buhranı hakkında, «İsmet Paşa, Fevzi Paşa, hattâ sen Ali Fuat Paşa, istifasında ısrar eden Fethi Bey'in yerine hükûmet teşkil edebilirsiniz. Hükûmet buhranını uzatmakta ne mâna vardır?» diyen Doktor Adnan Bey'e şu cevabı vermiştim:

«Mesele yeni bir hükûmet kurmaktan ibaret olsaydı, ileri sürdüğünüz zevattan biri, bilhassa İsmet Paşa bunu yapar, fırka grubu da memnunlukla kabul ederdi. Asıl mesele ise bu değil, buhranı devam ettirerek İcra Vekillerinin seçimi hakkındaki kanunda değişiklik yapılmasıdır. Cumhuriyetin ilân edileceği günlerin arifesinde bulunduğumuzu zannediyorum...»

Adnan Bey, bu izahıma karşı: «Cumhuriyet, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun kabulünden sonra ilân edilemez mi idi?». Demiş, ben de: «Edilebilirdi. Ben de bu fikirdeyim. Fakat olmayacak» cevabını vermiştim. Bu sözlerim üzerine, Rauf Bey de, istifası ve ondan sonra olup bitenler hakkında kısaca malûmat vermişti ki, mevzumuzu biraz daha aydınlatmağa yaradığı için burada zikrini faydalı buluyorum. Rauf Bey demişti ki:

«Sulhun imzasına kadar, benim bildiğim, aramızda mühim, esaslı bir ihtilâf olmamıştı. Teftişten dönen Gazi Paşa'ya, evvelâ Sivas'ta, sonra İstanbul'da yapacağım seyahatlerin sebepleri hakkında tekrar malûmat verdim. Seyahatimi tensip ettiler, fakat istifadan vaz geçmemi tekrar rica ettiler. İfasına sıhhatimin imkân bırakmadığı bu vazifede de-

vamı doğru bulmadığımı söyledim. Lozan müzakerelerinin ikinci safhasında, eski ve çok samimî dostum İsmet Paşa ile mütemadiyen cereyan eden muhaberrattan doğan sui'tefehhümlerle, görüş anlaşmazlıklarından dolayı istifada ısrar ettiğimi zannederek, İsmet Paşa'yı Hariciye Vekâletinden, binaenaleyh İcra Vekilleri Hey'etinden uzaklaştırmayı üstüne alacağını söyledi. Ben, bilâkis İsmet Paşa'nın hükûmette bulunmasının memleketin selâmeti bakımından elzem olduğunu bildirdim. Aktedilen muahedelerin iyi bir şekilde tatbikinin İsmet Paşa'nın herhalde bilhassa Hariciye Vekâletinde kalmasını zarurî kıldığını söyledim ve Sivas'a hareket ettim.

O zamana kadar Gazi Paşa ile gerek devlet işleri, gerekse memleket müdafaası yönünden esaslı hiçbir ihtilâf hatırlamıyorum. Millî mücadelenin başlangıcından beri kendisini baş tanıdık ve sonuna kadar kendisini itimatla takip ettik. Sivas'ta iken Gazi'nin yeniden Reisliğe seçildiğini haber alır almaz, kendilerini tebrik ve ayrıca üç ay mezuniyet istihsaline tavassutlarını rica ettim. Aldığım cevapta, hem teşekkür ediyor, hem de Meclisin mezuniyetimi kabul ettiğini bildiriyordu. Aynı zamanda istifa mektubum da Meclise takdim edilmişti.»

O gün, Refet Paşa da Sadrazam Tevfik Paşa'nın istifasıyla İstanbul'un Millî Hükûmete bağlanması üzerine idareyi üzerine almaya mecbur oluşu gibi tabîî bir şey dolayısıyla Mecliste ve Meclis dışında hakkında şüpheler uyandıracak dedikodular yapılmış olmasından şikâyet etmişti.

Nihayet, Ankara'da bazılarınca aleyhimizde bir takım vehimlerle tezvirlerde bulunulduğu, fakat bunların ileride izahı mümkün olabileceği neticesine varılarak, birbirimize vedâyla ayrıldık.

Bilindiği gibi Cumhuriyet de ilân edildi. Ben İstanbul'daki işlerimi bitirerek 30 Kasım sabahı Ankara'ya döndüm. Erkânı Harbiye-i Umumiyyede Müşir Fevzi Paşa'yı ziyaretten sonra, istasyondaki dairesinde Gazi Paşa'yı da ziyaret ettim. Kendilerinden ayrılalı tam bir ay olmuştu. Geçirdiği kalp krizinin izleri hâlâ yüzünde görülüyordu. Dâima pembe olan yüzünün rengi sararmıştı. Umumî bir zaiflik hâli vardı. Nasıl hastalandığını ve tedavi şeklini anlatarak, uzun ve samimî bir hasbihâl ile epeyce konuştuğuktan sonra: «Seninle bu akşam bize gide-

lim. Lâtime seni görünce çok memnun olur» diye Çankaya Köşkü'ne davet etti. «Olur» cevabını verdim. Ve bundan sonra *-birkaç gün evvel Cumhuriyetin ilânı meselesinden dolayı Rauf Bey'le İsmet Paşa arasında fırka grubunda cereyan eden çatışmaya sözü getirerek-* Rauf Bey'le İsmet Paşa hakkındaki fikirlerimi sordu. Şu cevabı verdim: «Siz hakem olduğça, etrafınızdaki anlaşmazlıklar çok devam edemez. Bu ihtilâfı başından sonuna kadar takip için vakit bulmuştum. Bence, fırka grubu bu ihtilâfa en iyi hâl çaresini bulmuştur»

– Fırka grubunun kararı, Rauf'un aleyhinde olsaydı sen bunu haklı bulmazdın? diyen Gazi, bana, Rauf Bey'in Cumhuriyet taraftarı olup olmadığını, mahremâne sordu. Kendisine: «Rauf, Millî Hâkimiyet esaslarından bir şey kaybetmemiş olan Cumhuriyet şekline ve sizin de her nevi teşkilâtın üstünde Cumhurreisi olmanıza tamamiyle taraftardır» cevabını verdim.

Gazi tekrar sordu:

– İngiliz Krallığı da Millî Hâkimiyet esası üzerine kurulmuş bir devlet şeklindedir, ama Devlet Reisi bir kraldır. Buna ne dersiniz?

– Benim bildiğime göre Rauf, hanedanların şahısların, fertlerin tahakkümünden çok fenalık geleceğine kaani olmuş bir arkadaşımız olduğu için, Cumhuriyeti dâima krallığa tercih etmiştir» dedim.

Bu konuşmadan sonra, beraberce otomobile bindik. Yavaş yavaş Çankaya Köşkü'ne gittik. Lâtime Hanımefendi ziyaretimden hakikaten çok memnun olmuştu. Sofrada beraberce oturduk. Gazi perhiz yemeğini yerken, bana biraz rakı içmemi teklif etti. Arzusunu yerine getirdim. Gece saat onbir buçuğa kadar üçümüz yalnız kalmış, pek samimî surette görüşmüştük. Gazi daha fazla oturmak istedi. Ben de ona mütahassır olduğum için, bu arzuyu yerine getirmek istedim. Fakat Lâtime Hanımefendi'nin haklı bir müdahalesi, konuşmalarımıza son verdi. Kendisine hayırlı geceler temenni ederken sordu:

– Konya'ya ne vakit gideceksiniz?

– Ne vakit emrederseniz.

– Beni yalnız bırakma, tekrar görüşelim.

Gazi'nin bana karşı muhabbet ve samimiyetini bir daha teyit eden bu sözleri üzerine kendisine veda ettim. Aralık ayının dördünden sonra

Gazi'nin iki defa dâvetlisi olarak, Çankaya Köşkünde bulundum. Bu esnada 9 Aralıkta Konya'ya hareketim takarrür etti. Gazi bana şubat içerisinde İzmir'de bir harp oyunu yapılacağını mahrem olarak söylemişti.

Nihayet Konya'ya gittim. Bir müddet sonra yapılacak harp oyunları münasebetiyle İzmir'e hareket ettim. Harp oyunlarına 15 Şubat 1924'de Gazi, İsmet, Kâzım Paşaların huzurlarıyla, Müşir Fevzi Paşa'nın idaresi altında başlandı. Harp oyunlarının bitişinin ertesi 21/22 Şubat gecesi, Gazi Ankara'ya hareketinden evvel, Göztepe'de evine Müşir Fevzi, Cevat, Kâzım Karabekir Paşalarla beni davet etmişti. Çok samimi bir hava içinde geçen gecenin yarısına doğru, Gazi beni yemek salonunun yanındaki yazı odasına çağırarak, orada «aleyhinde hazırlanmış bir suikast ihbarı» alınmış olduğunu, bu sebeple hükûmetin sıkı muhafaza tedbirleri aldığını kendisinin de ihtiyatlı bulunması rica edildiğini söyleyerek, bu hususta şunları düşündüğünü sözlerine ilâve etti:

«Kendisi için hazırlanan trenin gece yarısından sonra hangi saatte hareket edeceğinin gizli tutulmasını ve istasyona benim otomobilimle gitmesi ve otomobilde kendisiyle zevcesi Lâtife Hanım'dan başka kimsenin bulunmaması şoförün yanına da yaverim Yüzbaşı Ali Rıza Bey'in bulunması.»

Bu hususta fikrimi anlamak isteyince kendisine dedim ki: «Hiç bir vatandaşın aklına, size suikast tertip etmek gibi bir hainlik gelmeyeceğine kat'î surette kaaniim. Bu bir yabancı entrikasınan başka bir şey olamaz. Şahsıma ait emirleriniz derhâl yapılacaktır. Müsterih olunuz.» Gazi cevabımdan memnun oldu ve şunları söyledi: «Senebaşı yaklaştı. Yeni senede bazı mühim icraatımız olacaktır. Bunları yâni Hilâfetin ilgasıyla, Osmanlı Hanedân mensuplarının Türkiye'den çıkarılması, Şer'îye, Evkâf, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin ilgası, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti yerine bir Reislik ihdası ve tedrisatların birleştirilmesi, hususlarını Ankara'daki arkadaşlarla müzakere ettikten sonra hemen icraata geçeceğiz.»

Gazi, bu suretle, İzmir'den sessizce hareketle, gizlice Ankara'ya döndü.

İkinci Ordu Müfettişliğinde takriben bir sene hizmet etmiştim. Muzaffer ordularımız bu esnada bütün şan ve şerefleriyle harp devre-

sinden, barış devresine intikal etmişlerdi. Fakat ben, şahsen istediğim gibi çalışmamaktan dolayı muazzeptim. Arkadaşlarım gibi bana da, huzursuzluk vermek isteyenlerin sinsi çalışmaları onlar hesabına semeresini veriyordu.

Eylülün 9 uncu günü ikinci kurtuluş yıldönümü töreninde bulunmak üzere İzmir'e gitmiştim. Evlenmek için izinle İzmir'e gelmiş olan Karabekir Paşa da merasime katılacaktı. Hüseyin Rauf Bey de, Paşa'nın düğününe davetli idi.

O gün de, Rauf'un annesinin Karşıyaka'daki evinde üçümüz birleşmiş, hayli dertleşmiştik. Rauf, Ankara'da gizliden gizliye hafiyelik ve jurnalcilik hissedildiğini, bazan gelen mektupların açıldığını, memleketin hayırına namına konuşan mebusların derhâl haysiyetine, iyi niyetine her nevi tecavüzde bulunulduğunu, serbest tenkit olmadıkça Millî Hâkimiyet de olamayacağını söyledi.

Kâzım Karabekir Paşa da, Rauf Bey'in anlattıklarını teyit ettikten sonra, «Bende de mektuplarımın açıldığı şüphesi çoğalmıştır. Millî Mücadele Erkânına karşı husumet ilân edilmiş gibi bir vaziyet vardır» dedi. Ben de mektuplarımın açıldığından şüphe ettiğimi söyledikten sonra dedim ki:

«Millî Müdafaa Vekâleti, yanımda bulunan müfettişlik mütehasıslarının teftişlerine mâanî olmak için harcırah faslında para kalmadı gibi cevaplarla, seyahate çıkmamıza engel oluyor. Yine Millî Müdafaa Vekâletinin verdiği emirle, bizde Konya'da da jurnalcilik başlamıştır.»

Nihayet Rauf Bey: «Meclisten ayrılmanıza rağmen, sizlerin de Mecliste kalan bizler gibi, suizan altında bulunduğunuz anlaşılıyor. Cumhurreisinin tarafsız bir hakem vaziyetine geçip geçmeyeceği hakkında bir şey diyemem. Fenalığın önüne Meclisin geçmesi ihtimali vardır» deyince, Kâzım Karabekir de şu fikri ileri sürdü:

«Şüphe altında, Ordu Müfettişliğinde çalışmayı çok güç görüyorum. Bütün arkadaşlar Meclise toplanırlarsa, kısmen olsun fenalıkların önüne geçilebilir kanaatindeyim.»

O günkü konuşmamız, Meclis açılıncaya kadar beklemek kararı ile sona erdi.

İzmir'den İstanbul'a gittim. Bir buçuk ay hava değişimi almıştım. Gülhane Askerî Hastahanesinde kendimi muayene ettirdim. Malarya'dan mütevellit bir umumî zaaf bulundu. Bademciklerimi de Doktor Sani Yaver Bey aldı.

İstanbul'da bulunduğum sırada Rauf Bey'in Şişli'deki apartımında, Kâzım Karabekir Paşa'nın da iştirakiyle görüştük. İzmir'de vardığımız neticeler daha ziyade şiddetlendi. Kararlar şunlardı:

Şüphe altında Ordu Müfettişi kalamazdık. Herhangi bir düşünce ile mebusluktan istifa etmek doğru değildir. *(Rauf Bey, Refet Paşa'nın Meclis reisliğine verdiği istifanamesini daha evvel geriye aldırılmıştı.)*

İnkılâpların hepsine taraftar olmakla beraber, bunların her hangi bir şahsa veya zümreye imtiyaz vermek için değil, bütün memlekete ve halkımıza mal edilmek emeliyle yapılmış olduğu hakkında müttefik kalmıştık. Bu münasebetle 10 Eylül'de Bursa'nın kurtuluş şenliklerinde, Gazi'nin verdiği nutuktaki şu sözleri hatırlamıştık:

«Yaptığımız inkılâplar, Türkiye'nin asırlarca refahına, saadetine kâfidir. Bize düşen, bunu takdir ederek muhafaza için çalışmaktır.»

Devlet şeklimiz olan Cumhuriyetin bir şahıs veya zümrenin idaresine âlet olmasına mânî olmağa, elimizden geldiği kadar çalışacaktık.

Ve nihayet Mecliste toplanmanın ve orada memleketin nef'ine bütün kaabiliyetimizle çalışmanın, içinde bulunduğumuz vaziyetin en münasip bir hâl çaresi olacağına mutabık kalmıştık. Mecliste bizimle aynı fikirde olacak arkadaşlarla, sözlerimizi iştireceğimize kaani olmuştuk. Bir ay kadar İstanbul'da itirahatten sonra, İzmir'de henüz bitiremediğim tetkik ve teftişlerimi ikmâl etmek üzere, Ekimin onuna doğru vapurla İzmir'e dönmüş ve orada işimi bitirince de 10 Ekim 1924 sabahı Ankara'ya gitmiştim. Aynı gün öğleden sonra Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Müşir Fevzi Paşa tarafından kabul edildim.

Niçin evvelâ Gazi'yi ziyaret etmedin? Sualinin cevabı basittir: Çünkü askerî bir sıfatım vardı. Ordu Müfettişi idim. Ve Ankara'ya, böyle jumacılarla muhât (kuşatılmış) ve kontrol altında Ordu Müfettişliği yapamayacağımı anlayıp, bu mahzurların giderilmesi için, bir çare bulunmasını istemeğe gitmiştim. Pek tabîi olarak bu şikâyetimi ve isteğimi evvelâ mâfevkim olan makâma bildirmem lâzımdı. Cumhurreisini, ancak ondan sonra ziyaret etmem gerekirdi.

Evet Müşiri ziyaret ettim. Görüşmemiz bir saattan fazla sürdü. Memleket müdafaası bakımından ordularımızın üzerlerine alacakları muhtelif vazifelere göre nasıl tahşşüt edecekleri ve tahşşüt bölgelerinin nasıl örtüleceği ve bunların nasıl mukabil hareketlere geçeceği konusunda bir hayli konuştuktan sonra, beni memnunlukla dinlediğini izhar eden Fevzi Paşa'ya mevzuu değiştirerek, dedim ki: «Fakat maatteessüf, sizin memnun kaldığınızı birçok vesilelerle izhar buyurduğunuz Ali Fuat'tan hükûmet ve Millî Müdafaa Vekâleti o kadar şüphe ediyordu ki, mektuplarını açtırmak suretiyle muhaberelelerini kontrol ettiriyor ve nihayet kimlerle münasebetlerde bulunduğunu araştırmaya dahi başlamış bulunuyorlar.»

Müşir, birden bire tehevvürle ayağa kalkarak:

– Ne diyorsun Paşa? diye ses yükseltti, Yeni Türk Cumhuriyetinin temellerinden biri olan sizden, hükûmet nasıl şüphe edebilir? Anlıyamıyorum, bu nasıl olur?

Üzüntü ve merak içinde her hâlile inanmadığını belirttiği olayı, anlatmamı istiyordu, anlattım:

«Takip edildiğimi duyduğum vakit, ben de, itiraf ederim ki, evvelâ inanmamıştım. Fakat maiyetimdeki bazı sadık arkadaşlarım bunu maalesef deliller ile isbat ettiler. Öyle ki, artık, doğruluğunda tereddüt edilir bir tarafı kalmadı. Bu vaziyette takdir buyurursunuz ki, benim şüphe altında Ordu Müfettişliği yapmama imkân yoktur. Siz, âmirimsiniz. Derhâl müdahale buyurup, bu şüpheyi esasından üzerimden kaldırmadıkça, askerî vazifeme devam edemiyeceğim pek tabiidir. O zaman Büyük Millet Meclisindeki teşri'i vazifeme dönerek, Mecliste, kimlerin ne hakla, benden şüphe ettiklerini bulmağa çalışırm. Bu sayede, Cumhuriyetimizin daha ilk yılında, kimlerin idareimizi ifsada teşebbüs ettikleri de, bütün milletçe bilinmiş olur.» sözlerimi sonuna kadar üzüntü içinde dinleyen Fevzi Paşa yazık ki; «Çok esef edilecek şeyler anlatıyorsunuz... Fakat ben ne yapabilirim?» tarzında bir cevapla, hiçbir şey yapmak kudretinde olmadığını açıkladı.

Müşir Paşa ile konuşacak başka bir şey kalmamıştı. Yanından ayrılırken: «Bu vaziyette, siz de, istifanızı vermekten başka bir çare görmüyorsunuz değil mi?» demiş ve onun büyük bir teessürle: «Evet...» ceva-

bını verişî üzerine, resmî makamından çıkıp, Yaverinin odasında yazarak imzaladığımı istifanâmemi, tekrar yanına giderek bizzat eline vermiştim.

Bu iş bitince, yaverim Yüzbaşı Ali Rıza Bey'le beraber misafir olduğum, Hacıbayram civarındaki Saffet Bey'in evine gittik. Ben evvelce Ankara'da iken bu evde oturdum. Benden sonra Saffet Bey buraya geçmişti. Moskova Sefareti Ataşemiliterliğinden Erzincan Mebusluğuna seçilen Saffet (Ankan) o günlerde Halk Fırkası Umumî Kâtibi idi.

İşte ben, onun evinde misafir bulunduğum sırada, o gece, Gazi, beni aratıyor. Bulduramıyor. Halbuki o esnada Saffet de Çankaya'da Gazi'nin yanında bulunuyor. Dikkat buyurun; bu durumda Gazi, Ankara'da beni aratır da, bulamaz, kâbil mi? Ve işte bu bir muammâdır. Beni, o gece Gazi namına kim veya kimler aradılar da bulamadılar?

Ben bulunamayınca, (!) Gazi'ye «dâvetinize icâbet etmedi» şeklinde aksettirilmiş olmalı ki, bundan «o hâlde bir hareket var» mânasını çıkaran Gazi, ertesi günü bütün mebus kumandanları, mebusluktan istifaya dâvet ederek, politikadan uzaklaştırmak istiyor.

Mesele, kısaca şudur: Biz ne kadar dürüst hareket ederek, iptidadan beri büyük bir itimat ve samimiyetle bağlandığımız Atatürk'ten hiçbir veçhile ayrılmadıksa, bizim yeni arkadaşlarını seçmekte kendisini serbest bırakışımızdan istifade ile iltihak edenlerden bir kısmı maalesef bu hüsnü niyetimizi su'i istimal ettiler, mânalandırdılar. Ve bizi akıl ve hayalimizden geçmeyen Padişahçılık, Halifecilik gibi gericiliklerle malûl göstermekteki gayretleriyle -bir zaman için de olsa- Atatürk'ün hakkımızdaki hislerini dahi başka istikâmete çevirdiler.

Görüldüğü gibi, anlaşmazlığın doğuşu, daha ziyade ahvalin ilcaatıyla olmuştur. Düşünülürse, tarihte bu hâlin misalleri çoktur. Yeniler, dâima eskileri yadırgarlar, istemezler.

Biz diyordu ki; Cumhuriyet ilân edildi. Memleket, adı konan rejimin normal hayatına girdi. Fakat, bunca fedakârlıklarla bu memleket kurtarılıp, bu mesut neticeye varıldıktan sonra, şimdi bu hale mi gelecektik? Mecliste bile kalkıp hükûmetin herhangi bir hareketini tenkit mahiyetinde, bir söz söyleyemiyoruz.

Halk Partisi Mecliste tamamen murakabesizdir. Ve bu partinin başında Mustafa Kemal bulunduğu için, onun iktidarı karşısında hiç

kimse muhalefet yapmak cesaretini kendinde bulamaz. Mustafa Kemal'in haberi olmasa bile, biri onun adına çıkıyor, şöyle veya böyle yapacağız veya yaptık deyip, şahsen verilmiş kararlarla hepimizi emri vâki'ler karşısında bulunduruyor.

İşte böyle Gazi'nin, hattâ Millî Mücadele sözünü onunla beraber ilk defa telâffuz etmiş ve o günden sonuna kadar sürmüş candan bir bağlılıkla bu ölüm kalım savaşını el ele yapıp zafere ulaştırmış olan eski arkadaşları şimdi, gördükleri hatâları tashih için tenkit dahi edemez hale gelince, pek tabîî olarak, «Bu Cumhuriyet idâresi bu tarzda devam edebilir mi?» سوالini kendiliğinden zihinlerde yer bulmuş oldu. Gazi'nin Millî Mücadele arkadaşları, elbette Cumhuriyeti arzu etmişlerdir. Esasen 23 Nisan 1920'de açılmasını olanca güçleriyle çalışarak temin ettikleri Büyük Millet Meclisi ile, Cumhuriyetin temelini kimler atmıştı? Gazi ile etrafındaki bu arkadaşları değil mi? O hâlde, bu arkadaşların Cumhuriyet taraftarı olup olmadıklarını düşünmek dahi abesti. Hiç kimse bizzat temelini attığı şeyin aleyhtarı olamaz. Bunu akıl kabul etmez. Fakat biz, Karabekir, Rauf, Doktor Adnan, Refet ve diğer eski arkadaşlar, (Cumhuriyet) dediğimiz bu rejimin, gerçek bir Cumhuriyet yâni Demokrasi ve Partiler Cumhuriyeti olması lâzım geldiği kanaatinde idik. Yeniler ise, bizim bu kanaatimize karşı, «hayır diyorlardı. Cumhuriyet ilân edildi. Şimdi yapacağımız inkılâp var. Partiler birden fazla olursa, parti kavgalarıyla inkılâplar kolay yapılamaz. Onun için, Gazi'nin etrafında temel parti halinde toplanıp, bu rejimi devam ettirmek lâzımdır.»

Bunların asıl maksatları Gazi'nin eski arkadaşlarını tazyik ile gücendirip susturarak, yanından uzaklaştırmaktı. Biz, işte bu vaziyet karşısında: Mademki kimse mürakabeye, tenkide yol açılmasını istemiyor, hattâ cesaret edemiyor. O hâlde, Gazi'nin eski arkadaşları bu cesareti göstererek bu vazifeyi yapmalıdırlar. Çünkü mecliste hiç olmazsa iki partinin bulunuşu inkılâp hareketlerine asla mâni olamaz. Nihayet işte bu maksatla, Meclis içindeki ve dışındaki arkadaşlar biraraya gelerek, ilk muhalefet partisini kurmuşlardır. Biz Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurmakla iktidara gelmek istemiyorduk. Bunu açıkça söyledik. Ne iktidara gelmek, ne de Gazi'yi iş başından uzaklaştırmak istiyorduk. Bizim istediğimiz, iktidara gelenlerin, idareyi, mürakabesiz bir vaziyette çocuklaştırmamaları idi. Bunun için ve sade bu maksatla,

Meclis içinde, bir mürakabe sistemi kurmamız lâzımdı. Nitekim bütün parti grubumuz otuz dokuz kişiden ibaret iken, bize katılmak istiyen birçok mebusları kabul etmemiştik. Ve Meclis dışında da her taraftan vukubulan müracaatlara rağmen, yalnız İstanbul'da parti teşkilâtı kurduk. İktidara gelmek maksadı olan bir parti ise, elbette bütün memleket dahilinde teşkilât yapardı. Biz yalnız İstanbul'da yapmakla, iktidara gelmek niyetinde olmadığımızı fiillen de isbat etmiş olduk. Gözümüz çoğunlukta değil, özde, murakabe maksadında idi. Biz, bu üç düzüne seçkin arkadaşlar, istediğimiz mürakabeyi mükemmelen yapabiliirdik. Ve bunu yapmamıza imkân verilmiş olsaydı, gerçek demokrasi hayatımızın gelişmesi ve olgunlaşması bakımından memleket hesabına kazancımızın ne olacağının tayinini tarihe bırakıyorum.

Millî Mücadeleye dair...

*General Ali Fuat Cebesoy'un 1950'de Eminönü Halkevinde
kalabalık bir dinleyici huzurunda Millî harekâta dair
yaptığı bir hitabe*

Aziz vatandaşlarım!

Benden, 1918 yılında, «Millî Mukavemet»in nasıl başlayıp 1920 yılları sonlarına kadar devamı hakkındaki intibalarımı soruyorsunuz.

Ben o tarihlerde, 7 nci Ordu, 20 nci Kolordu, Garbî ve Orta Anadolu kuva-yı millîye Başkumandanlığı ve Garp Cephesi Kumandanlığı vazifelerinde bulunmuştum. Bu yönden intibalarımı hülâsa etmeğe çalışacağım. Eksiklerimin ikmal ve tashihini tarihin derin incelemesine bırakıyorum.

Aziz vatandaşlarım!

1918, 1919, 1920 yılları; teslimiyet, korku, bozgunculuk, ihanet ve mukavemet, cesaret, millî birleşme, fedakârlık ve şahamet gibi tamamen birbirinin zıddı olan hâdiselerle doludur.

Hainleri, mürtetleri, münkirleri ve dönelekleriyle feci bir devri ve şehitleriyle, gazileriyle fedakâr ve feragatkâr hizmetleriyle bir şahamet destanı olan bu yılları sizlere tamamiyle anlatabilmek için zaman müsait değildir.

Aziz vatandaşlarım!

Bildiğiniz gibi asırlar boyunca en önemli siyasî rollerini yapmış olan Osmanlı, Avusturya ve Macaristan ve Rusya İmparatorluklarının çökmesi ve tasfiyesiyle sona eren Birinci Dünya Harbi biterken, Orta

Şarkın önemli bir siyasî muvazene uzvu olarak müstakil bir Türkiye Devleti'nin de, vücut bulacağını ümit ediyorduk. Mütarekeyi takip eden günler, haftalar ve aylar geçtikçe, iç ve dış düşmanlarımızın birleşmesi ve müteredit bir hükümet ve bunun başını ve ruhunu teşkil eden saltanat hanedanının, düşmanlarımıza karşı mutavaatkâr durumu, müstakil bir Türk yurdunun teşkil edilmesi ümidini yavaş yavaş ortadan kaldırmakta idi.

Hakikatı sezmeğe muvaffak olan her Türk, istiklâline aykırı gördüğü her harekete karşı tedricen direnmeğe, karşı koymaya ve bazı yerlerde bu hareketleri daha sert mukabelelerle yok etmeğe başladı. Bu hareketler, kendi çapları içinde başarılar elde etmeğe başlayınca; istiklâlin, ancak mukavemetle kurtulacağı fikri yayılmaya ve bu fikre dayanarak birçok mahallî mukavemet grupları kurulmağa başladı.

15 Mayıs 1919 günü İzmir'in düşman tarafından kahpece ve şenaaatle dolu bir işgale maruz kalışı, bütün vatanda bir birleşme tesiri yaptı ve birden bire başlayan umumî heyecan, silâhla mukabeleye müncer oldu.

Ferî silâhla mukabeleler, 28 Mayıs 1919'da Ayvalık'ta ve 1 Haziran 1919'da Ödemiş'te silâhla kitle mukabelesine inkılâp etti. Bu hâdiseler, Türk'ün birleşme, direnme, düşmana karşı koyarak istiklâlini kurtarma azim ve imanını hızlandırdı. Bu tarihte kumandam altında bulunan resmî kuvvetler Ankara, Eskişehir, Bursa, Afyon, Konya, Niğde bölgesi içinde idiler. Bu resmî kuvvetlerin bulunduğu bölgenin içinde ve dışında teşekkül etmiş olan millî kuvvetler deniz kıyılarına kadar iniyordu. İzmir'in feci bir surette işgali, Türk düşmanlarının ne mütareke hükümlerine ve ne de Türk istiklâline riayet etmeyeceklerini fiilen bir daha göstermiş oldu.

Bu feci hâdise, memleketin bir ucundan öbür ucuna kadar süratle aksederken herkeste büyük bir intiba uyandırdı. Birbirini takip eden bu tecavüzler karşısında, artık mütareke hükümlerine bir taraflı riayet edilemeyeceği tahakkuk etmişti. Bunun üzerine Türk yurdunun istiklâlini kurtarıcı bir siyasetin esaslarının tesbit edilebilmesi için yetkili ve her taraftan seçilecek olan millet mümessillerinin Sivas'ta toplanacak olan bir kongreye davet olunması kararlaştırıldı.

Sivas'a bin müşkilât ve fedakârlıkla gelen mümessiller 4 Eylül 1919 günü bir kongre halinde toplandılar. İçinde bulundukları şartları görüştüler ve incelediler. Ve bir hareket plânı olarak bir «Millî Misak» vücuda getirdiler. Bu misakın tatbikine nezaret etmek üzere kongre azalarından bir temsil heyeti seçildi.

Kongrenin idaresinde büyük kabiliyet ve maharet göstermiş ve Misak-ı Millînin, o günün şartlarına en uygun bir surette tanzim edilmiş olmasında büyük bir yardımı olan Mustafa Kemal Paşa'nın Temsil Heyeti'nin Başkanlığına seçilmiş olmasıyla milletin hakiki liderlik makamına fiilen yükselmiş ve nam ve şöhreti o günlerden itibaren her tarafta tanıлмаğa başlanmıştı.

Ben de, Garbî ve Orta Anadolu'da bulunan bütün askerî ve millî kuvvetleri maksada uygun bir surette tertip, tanzim ve idare etmek üzere Garbî Anadolu Kuva-yı Milliye Başkumandanı vazife ve yetkisiyle seçilmiştim. Bundan sonra kongre açıldı. Bu vazifem, İstanbul'un İtilâf Devletleri tarafından resmen işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihine kadar devam etti.

Bu müddet, millî kuvvetlerin maksada daha uygun bir şekilde hazırlanması, kullanılması ve mukabil kuvvetlerinin yok edilmesi suretiyle devam etti. Yavaş yavaş gelişen, kuvvetleşen millî idarenin birinci eseri, millet iradesine karşı gelen Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin devrilmesini ve ikinci eseri 19 Ocak 1920'de millet iradesiyle seçilmiş olan Mebuslar Meclisi'nin İstanbul'da açılmasını ve üçüncü eseri de İzmir'in feci bir surette işgaline karşılık olmak üzere Adana ve Maraş'ta Fransız işgal kuvvetlerine karşı millî kıyam hareketlerini temin etmek oldu.

16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali, meclisin dağılması, millî mukavemet hizmetleriyle alâkalı sandıkları şahısların tevkif ve sonra memleket dışına götürülerek hapsedilmeleri Türk istiklâline en son vurulmuş bir darbe oldu. Bu darbe üzerine İstanbul'da milleti temsil edici artık bir otorite kalmamıştı.

Bu elim vaziyet üzerine memleketin bütün mıntakalarından yetkili millet vekillerinin Ankara'ya gönderilmesi istenildi. Bu heyetin toplanamaması için, başta padişah ve hükûmeti olarak düşmanların al-

dıkları bütün dağıtıcı tedbirler ve çok sert ve kanlı müsademeler ile bertaraf edilerek 23 Nisan 1920'de T.B.M.M.'nin Ankara'da açılması temin edildi. Bu meclis, ilk iş olarak Mustafa Kemal Paşa'yı Başkanlığına ve beni de bütün yetkilerle Karadeniz ile Akdeniz arasındaki mıntakaya «Garp Cephesi Kumandanı» ünvanı ile seçti.

Bu vazifeye başladığım zaman Mayıs 1920'de Garp Cephesi kuvveti iki tümenli 20 nci Kolordu ile bazı müfrezelerden ibaret bulunuyordu. Beş ay sonra Garp Cephesi'nden ayrıldığım zaman, Garp Cephesi'nin kendi takatiyle vücutte getirdiği kuvvetler şunlardı; Beş buçuk piyade fırkası, iki süvari livası, üç ağır topçu bataryası, beş millî tabur, bir depo alayı, dört millî müfreze idi. Ekim 1920'de bu teşkilâtın kuvveti, 25 bin tüfek, 53 top, 85 makineli tüfek idi. Bu kuvvetlerle ben, Gediz'deki düşman kuvvetleri üzerine taarruz ve bunları mağlûp ederek geriye atmıştım. Aynı kuvvetler ben kumandanlıktan ayrıldıktan bir iki ay sonra İsmet Bey'in kumandası altında İnönü'de hazırlanmış olduğum mevzilerde düşmanın iki fırkadan çok kuvvetlerini durdurmuş ve geriye tardederek Birinci İnönü Zaferini temin etmişlerdi. Bu zaferin kumandanı olan Albay İsmet Bey de generalliğe yükseltilmişti.

Artık bu tarihten sonra yeni millî hükûmetimiz düşmanı anavatanından tardedebilmek için gereken kuvvetlerle bu cepheyi yavaş yavaş takviyeye başlamıştı.

Sayın vatandaşlarım!

1918, 1919, 1920 yıllarında memleketimizin içine düştüğü durum, tarihte misaline rasgelinmemiş şekilde korkunçtur. Düşmanlar galip ve çok kavi idi. Halk, asırlardan beri kötü idarelerden ezilmiş, bitik vaziyete düşmüştü. Hususiyle son yarım asır içinde mağlûp olarak çıktığı harpleri, onu perişan bir hale getirmişti.

Asırlardan beri devam eden iç isyanlar, hiçbir ailede huzur ve sükûn bırakmamış ve milletin en genç unsurunu bu uğurda kurban vermişti. Garbin medeniyete doğru attığı en geniş adımlara ve bununla elde ettiği geniş maddî kuvvetlere mukabil Türk tamamen geriliğin, karanlığın içinde bırakılmış ve garp medeniyetinin imkânlarından mahrum kalmıştı.

İçimizde dış emellere bağlanmış İslâm ve İslâm olmıyan unsurlar, biriktirdiği intikam hisleriyle ihanet hareketine fiilen geçmişlerdi. İşte bütün bu şartlara rağmen Türk milletinin bu korkunç durumdan bütün zorlukları yenerek şerefli bir zaferle kurtulması ve bu kurtuluşu müteakip büyük bir kudretle garp medeniyetine ulaşacak bütün imkânlarla birden yönelmesi sebebi; millî varlığına, millî şuuruna sahip bir millette yaşıyan istiklâl aşkının, şerefli bir ölümü haysiyetsiz bir esarete tercih etmesidir. Bu emellerini doğru yollardan götürecektir ve idare edecek, başta Atatürk olmak üzere, kahraman evlâtlara sahip oluşudur.

Asil Türk Milleti! Bu iman, bu şuur ve bu takati muhafaza ettikçe, idare ve hizmetlerini tevdi ettiğin insanları en uyanık bir kabiliyetle kontrol ettikçe, sinende şahsî emellerden ve menfaatlerden uzak ve senin için her şeyini verecek fedakâr ve feragatli evlatlar bulundurdukça, tarih senin için bir daha 1918, 1919 ve 1920 yıllarını yazamaz. Yazmak isteyenlere 1918, 1919 ve 1920 yıllarını göster ve fakat sen de nesillerin boyunca bu tarihin sebeplerini, akışını unutma! Ve unutturma!

Bu hitabeyi bana söyletmek fırsatını vermiş olanlara sonsuz teşekkürlerimi bildirir ve sözlerime burada son veririm.

ATATÜRK ve CUMHURİYET DEVRİMLERİ

Oral History Research Office
Columbia University
New York, N. Y. 10027

Frederick P. Latimer, Jr. Collection:

Ali Fuat Cebesoy

Gazi'nin iki defa dâvetlisi olarak, Çankaya Köşkünde bulundum. Bu esnada 9 Aralıkta Konya'ya hareketim takarrür etti. Gazi bana şubat içerisinde İzmir'de bir harp oyunu yapılacağını mahrem olarak söylemişti.

Nihayet Konya'ya gittim. Bir müddet sonra yapılacak harp oyunları münasebetiyle İzmir'e hareket ettim. Harp oyunlarına 15 Şubat 1924'de Gazi, İsmet, Kâzım Paşaların huzurlarıyla, Müşir Fevzi Paşa'nın idaresi altında başlandı. Harp oyunlarının bitişinin ertesi 21/22 Şubat gecesi, Gazi Ankara'ya hareketinden evvel, Göztepe'de evine Müşir Fevzi, Cevat, Kâzım Karabekir Paşalarla beni davet etmişti. Çok samimi bir hava içinde geçen gecenin yarısına doğru, Gazi beni yemek salonunun yanındaki yazı odasına çağırarak, orada «aleyhinde hazırlanmış bir suikast ihbarı» alınmış olduğunu, bu sebeple hükûmetin sıkı muhafaza tedbirleri aldığını kendisinin de ihtiyatlı bulunması rica edildiğini söyliyerek, bu hususta şunları düşündüğünü sözlerine ilâve etti:

«Kendisi için hazırlanan trenin gece yarısından sonra hangi saatte hareket edeceğinin gizli tutulmasını ve istasyona benim otomobilimle gitmesi ve otomobilde kendisiyle zevcesi Lâtife Hanım'dan başka kimsenin bulunmaması şoförün yanına da yaverim Yüzbaşı Ali Rıza Bey'in bulunması.»

Bu hususta fikrimi anlamak isteyince kendisine dedim ki: «Hiç bir vatandaşın aklına, size suikast tertip etmek gibi bir hainlik gelmiyeceğine kat'î surette kaaniim. Bu bir yabancı entrikasınan başka bir şey olamaz. Şahsıma ait emirleriniz derhâl yapılacaktır. Müsterih olunuz.» Gazi cevabımdan memnun oldu ve şunları söyledi: «Senebaşı yaklaştı. Yeni senede bazı mühim icraatımız olacaktır. Bunları yâni Hilâfetin ilgasıyla, Osmanlı Hanedân mensuplarının Türkiye'den çıkarılması, Şer'îye, Evkâf, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin ilgası, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti yerine bir Reislik ihdası ve tedrisatların birleştirilmesi, hususlarını Ankara'daki arkadaşlarla müzakere ettikten sonra hemen icraata geçeceğiz.»

Gazi, bu suretle, İzmir'den sessizce hareketle, gizlice Ankara'ya döndü.

İkinci Ordu Müfettişliğinde takriben bir sene hizmet etmiştim. Muzaffer ordularımız bu esnada bütün şan ve şerefleriyle harp devre-

sinden, barış devresine intikal etmişlerdi. Fakat ben, şahsen istediğim gibi çalışmamaktan dolayı muazzeptim. Arkadaşlarım gibi bana da, huzursuzluk vermek isteyenlerin sinsi çalışmaları onlar hesabına semeresini veriyordu.

Eylülün 9 uncu günü ikinci kurtuluş yıldönümü töreninde bulunmak üzere İzmir'e gitmiştim. Evlenmek için izinle İzmir'e gelmiş olan Karabekir Paşa da merasime katılacaktı. Hüseyin Rauf Bey de, Paşa'nın düğününe dâvetli idi.

O gün de, Rauf'un annesinin Karşıyaka'daki evinde üçümüz birleşmiş, hayli dertleşmiştik. Rauf, Ankara'da gizliden gizliye hafiyelik ve jurnalcılık hissedildiğini, bazan gelen mektupların açıldığını, memleketin hayırı namına konuşan mebusların derhâl haysiyetine, iyi niyetine her nevî tecavüzde bulunulduğunu, serbest tenkit olmadıkça Millî Hâkimiyet de olamıyacağını söyledi.

Kâzım Karabekir Paşa da, Rauf Bey'in anlattıklarını teyit ettikten sonra, «Bende de mektuplarımın açıldığı şüphesi çoğalmıştır. Millî Mücadele Erkânına karşı husumet ilân edilmiş gibi bir vaziyet vardır» dedi. Ben de mektuplarımın açıldığından şüphe ettiğimi söyledikten sonra dedim ki:

«Millî Müdafaa Vekâleti, yanımda bulunan müfettişlik mütehasıslarının teftişlerine mâanî olmak için harcırah faslında para kalmadı gibi cevaplarla, seyahate çıkmamıza engel oluyor. Yine Millî Müdafaa Vekâletinin verdiği emirle, bizde Konya'da da jurnalcılık başlamıştır.»

Nihayet Rauf Bey: «Meclisten ayrılmanıza rağmen, sizlerin de Mecliste kalan bizler gibi, suizan altında bulunduğunuz anlaşıyor. Cumhurreisinin tarafsız bir hakem vaziyetine geçip geçmeyeceği hakkında bir şey diyemem. Fenalığın önüne Meclisin geçmesi ihtimali vardır» deyince, Kâzım Karabekir de şu fikri ileri sürdü:

«Şüphe altında, Ordu Müfettişliğinde çalışmayı çok güç görüyorum. Bütün arkadaşlar Meclise toplanırlarsa, kısmen olsun fenalıkların önüne geçilebilir kanaatindeyim.»

O günkü konuşmamız, Meclis açılıncaya kadar beklemek kararı ile sona erdi.

İzmir'den İstanbul'a gittim. Bir buçuk ay hava değişimi almıştım. Gülhane Askerî Hastahanesinde kendimi muayene ettirdim. Malarya'dan mütevellit bir umumî zaaf bulundu. Bademciklerimi de Doktor Sani Yaver Bey aldı.

İstanbul'da bulunduğum sırada Rauf Bey'in Şişli'deki apartımında, Kâzım Karabekir Paşa'nın da iştirakiyle görüştük. İzmir'de vardığımız neticeler daha ziyade şiddetlendi. Kararlar şunlardı:

Şüphe altında Ordu Müfettişi kalamazdık. Herhangi bir düşünce ile mebusluktan istifa etmek doğru değildir. *(Rauf Bey, Refet Paşa'nın Meclis reisliğine verdiği istifanamesini daha evvel geriye aldırması.)*

İnkılâpların hepsine taraftar olmakla beraber, bunların her hangi bir şahsa veya zümreye imtiyaz vermek için değil, bütün memlekete ve halkımıza mal edilmek emeliyle yapılmış olduğu hakkında mütefak kalmıştık. Bu münasebetle 10 Eylül'de Bursa'nın kurtuluş şenliklerinde, Gazi'nin verdiği nutuktaki şu sözleri hatırlamıştık:

«Yaptığımız inkılâplar, Türkiye'nin asırlarca refahına, saadetine kâfidir. Bize düşen, bunu takdir ederek muhafaza için çalışmaktır.»

Devlet şeklimiz olan Cumhuriyetin bir şahıs veya zümrenin idaresine âlet olmasına mânî olmağa, elimizden geldiği kadar çalışacaktık.

Ve nihayet Mecliste toplanmanın ve orada memleketin nef'ine bütün kaabiliyetimizle çalışmanın, içinde bulunduğumuz vaziyetin en münasip bir hâl çaresi olacağına mutabık kalmıştık. Mecliste bizimle aynı fikirde olacak arkadaşlarla, sözlerimizi iştireceğimize kaani olmuştuk. Bir ay kadar İstanbul'da itirahatten sonra, İzmir'de henüz bitiremediğim tetkik ve teftişlerimi ikmâl etmek üzere, Ekimin onuna doğru vapurla İzmir'e dönmüş ve orada işimi bitirince de 10 Ekim 1924 sabahı Ankara'ya gitmiştim. Aynı gün öğleden sonra Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Müşir Fevzi Paşa tarafından kabul edildim.

Niçin evvelâ Gazi'yi ziyaret etmedin? Sualinin cevabı basittir: Çünkü askerî bir sıfatım vardı. Ordu Müfettişi idim. Ve Ankara'ya, böyle jurnacılarla muhât (kuşatılmış) ve kontrol altında Ordu Müfettişliği yapamayacağımı anlayıp, bu mahzurların giderilmesi için, bir çare bulunmasını istemeğe gitmiştim. Pek tabii olarak bu şikâyetimi ve isteğimi evvelâ mâfevkim olan makâma bildirmem lâzımdı. Cumhurreisi-ni, ancak ondan sonra ziyaret etmem gerekirdi.

Evet Müşiri ziyaret ettim. Görüşmemiz bir saattan fazla sürdü. Memleket müdafaası bakımından ordularımızın üzerlerine alacakları muhtelif vazifelere göre nasıl tahşşüt edecekleri ve tahşşüt bölgelerinin nasıl örtüleceği ve bunların nasıl mukabil hareketlere geçeceği konusunda bir hayli konuştuktan sonra, beni memnunlukla dinlediğini izhar eden Fevzi Paşa'ya mevzuu değiştirerek, dedim ki: «Fakat maatteessüf, sizin memnun kaldığınızı birçok vesilelerle izhar buyurduğunuz Ali Fuat'tan hükümet ve Millî Müdafaa Vekâleti o kadar şüphe ediyordu ki, mektuplarını açtırmak suretiyle muhaberelelerini kontrol ettiriyor ve nihayet kimlerle münasebetlerde bulunduğunu araştırmaya dahi başlamış bulunuyorlar.»

Müşir, birden bire tehevvürle ayağa kalkarak:

– Ne diyorsun Paşa? diye ses yükseltti, Yeni Türk Cumhuriyetinin temellerinden biri olan sizden, hükümet nasıl şüphe edebilir? Anlıyamıyorum, bu nasıl olur?

Üzüntü ve merak içinde her hâlile inanmadığını belirttiği olayı, anlatmamı istiyordu, anlattım:

«Takip edildiğimi duyduğum vakit, ben de, itiraf ederim ki, evvelâ inanmamıştım. Fakat maiyetimdeki bazı sadık arkadaşlarım bunu maalesef deliller ile isbat ettiler. Öyle ki, artık, doğruluğunda tereddüt edilir bir tarafı kalmadı. Bu vaziyette takdir buyurursunuz ki, benim şüphe altında Ordu Müfettişliği yapmama imkân yoktur. Siz, âmirimsiniz. Derhâl müdahale buyurup, bu şüpheyi esasından üzerimden kaldırmadıkça, askerî vazifeme devam edemiyeceğim pek tabiidir. O zaman Büyük Millet Meclisindeki teşri'i vazifeme dönerek, Mecliste, kimlerin ne hakla, benden şüphe ettiklerini bulmağa çalışırm. Bu sayede, Cumhuriyetimizin daha ilk yılında, kimlerin idareimizi ifsada teşebbüs ettikleri de, bütün milletçe bilinmiş olur.» sözlerimi sonuna kadar üzüntü içinde dinleyen Fevzi Paşa yazık ki; «Çok esef edilecek şeyler anlatıyorsunuz... Fakat ben ne yapabilirim?» tarzında bir cevapla, hiçbir şey yapmak kudretinde olmadığını açıkladı.

Müşir Paşa ile konuşacak başka bir şey kalmamıştı. Yanından ayrılırken: «Bu vaziyette, siz de, istifanızı vermekten başka bir çare görmüyorsunuz değil mi?» demiş ve onun büyük bir teessürle: «Evet...» ceva-

bını verişi üzerine, resmî makamından çıkıp, Yaverinin odasında yazarak imzaladığım istifanâmemi, tekrar yanma giderek bizzat eline vermiştim.

Bu iş bitince, yaverim Yüzbaşı Ali Rıza Bey'le beraber misafir olduğum, Hacıbayram civarındaki Saffet Bey'in evine gittik. Ben evvelce Ankara'da iken bu evde oturdum. Benden sonra Saffet Bey buraya geçmişti. Moskova Sefareti Ataşemiliterliğinden Erzincan Mebusluğuna seçilen Saffet (Arkan) o günlerde Halk Fırkası Umumî Kâtibi idi.

İşte ben, onun evinde misafir bulunduğum sırada, o gece, Gazi, beni aratıyor. Bulduramıyor. Halbuki o esnada Saffet de Çankaya'da Gazi'nin yanında bulunuyor. Dikkat buyurun; bu durumda Gazi, Ankara'da beni aratır da, bulamaz, kâbil mi? Ve işte bu bir muammâdır. Beni, o gece Gazi namına kim veya kimler aradılar da bulamadılar?

Ben bulunamayınca, (!) Gazi'ye «dâvetinize icâbet etmedi» şeklinde aksettirilmiş olmalı ki, bundan «o hâlde bir hareket var» mânasını çıkaran Gazi, ertesi günü bütün mebus kumandanları, mebusluktan istifaya dâvet ederek, politikadan uzaklaştırmak istiyor.

Mesele, kısaca şudur: Biz ne kadar dürüst hareket ederek, iptidadan beri büyük bir itimat ve samimiyetle bağlandığımız Atatürk'ten hiçbir veçhile ayrılmadıksa, bizim yeni arkadaşlarını seçmekte kendisini serbest bırakışımızdan istifade ile iltihak edenlerden bir kısmı maalesef bu hüsnü niyetimizi su'i istimal ettiler, mânalandırdılar. Ve bizi akıl ve hayalimizden geçmeyen Padişahçılık, Halifecilik gibi gericiliklerle malûl göstermekteki gayretleriyle -bir zaman için de olsa- Atatürk'ün hakkımızdaki hislerini dahi başka istikâmete çevirdiler.

Görüldüğü gibi, anlaşmazlığın doğuşu, daha ziyade ahvalin ilcaatıyla olmuştur. Düşünülürse, tarihte bu hâlin misalleri çoktur. Yeniler, dâima eskileri yadırgarlar, istemezler.

Biz diyordu ki; Cumhuriyet ilân edildi. Memleket, adı konan rejimin normal hayatına girdi. Fakat, bunca fedakârlıklarla bu memleket kurtarılıp, bu mesut neticeye varıldıktan sonra, şimdi bu hale mi gelecektik? Mecliste bile kalkıp hükûmetin herhangi bir hareketini tenkit mahiyetinde, bir söz söyleyemiyoruz.

Halk Partisi Mecliste tamamen murakabesizdir. Ve bu partinin başında Mustafa Kemal bulunduğu için, onun iktidarı karşısında hiç

kimse muhalefet yapmak cesaretini kendinde bulamaz. Mustafa Kemal'in haberi olmasa bile, biri onun adına çıkıyor, şöyle veya böyle yapacağız veya yaptık deyip, şahsen verilmiş kararlarla hepimizi emri vâki'ler karşısında bulunduruyor.

İşte böyle Gazi'nin, hattâ Millî Mücadele sözünü onunla beraber ilk defa telâffuz etmiş ve o günden sonuna kadar sürmüş candan bir bağlılıkla bu ölüm kalım savaşını el ele yapıp zafere ulaştırmış olan eski arkadaşları şimdi, gördükleri hatâları tashih için tenkit dahi edemez hale gelince, pek tabîî olarak, «Bu Cumhuriyet idâresi bu tarzda devam edebilir mi?» sualini kendiliğinden zihinlerde yer bulmuş oldu. Gazi'nin Millî Mücadele arkadaşları, elbette Cumhuriyeti arzu etmişlerdir. Esasen 23 Nisan 1920'de açılmasını olanca güçleriyle çalışarak temin ettikleri Büyük Millet Meclisi ile, Cumhuriyetin temelini kimler atmıştı? Gazi ile etrafındaki bu arkadaşları değil mi? O hâlde, bu arkadaşların Cumhuriyet taraftarı olup olmadıklarını düşünmek dahi abesti. Hiç kimse bizzat temelini attığı şeyin aleyhtarı olamaz. Bunu akıl kabul etmez. Fakat biz, Karabekir, Rauf, Doktor Adnan, Refet ve diğer eski arkadaşlar, (Cumhuriyet) dediğimiz bu rejimin, gerçek bir Cumhuriyet yâni Demokrasi ve Partiler Cumhuriyeti olması lâzım geldiği kanaatinde idik. Yeniler ise, bizim bu kanaatimize karşı, «hayır diyorlardı. Cumhuriyet ilân edildi. Şimdi yapacağımız inkılâp var. Partiler birden fazla olursa, parti kavgalarıyla inkılâplar kolay yapılamaz. Onun için, Gazi'nin etrafında temel parti halinde toplanıp, bu rejimi devam ettirmek lâzımdır.»

Bunların asıl maksatları Gazi'nin eski arkadaşlarını tazyik ile gücendirip susturarak, yanından uzaklaştırmaktı. Biz, işte bu vaziyet karşısında: Mademki kimse mürakabeye, tenkide yol açılmasını istemiyor, hattâ cesaret edemiyor. O hâlde, Gazi'nin eski arkadaşları bu cesareti göstererek bu vazifeyi yapmalıydılar. Çünkü mecliste hiç olmazsa iki partinin bulunuşu inkılâp hareketlerine asla mâni olamaz. Nihayet işte bu maksatla, Meclis içindeki ve dışındaki arkadaşlar biraraya gelerek, ilk muhalefet partisini kurmuşlardır. Biz Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurmakla iktidara gelmek istemiyorduk. Bunu açıkça söyledik. Ne iktidara gelmek, ne de Gazi'yi iş başından uzaklaştırmak istiyorduk. Bizim istediğimiz, iktidara gelenlerin, idareyi, mürakabesiz bir vaziyette çocuklaştırmamaları idi. Bunun için ve sade bu maksatla,

Meclis içinde, bir mürakabe sistemi kurmamız lâzımdı. Nitekim bütün parti grubumuz otuz dokuz kişiden ibaret iken, bize katılmak istiyen birçok mebusları kabul etmemiştik. Ve Meclis dışında da her taraftan vukubulan müracaatlara rağmen, yalnız İstanbul'da parti teşkilâtı kurduk. İktidara gelmek maksadı olan bir parti ise, elbette bütün memleket dahilinde teşkilât yapardı. Biz yalnız İstanbul'da yapmakla, iktidara gelmek niyetinde olmadığımızı fiillen de isbat etmiş olduk. Gözümüz çoğunlukta değil, özde, murakabe maksadında idi. Biz, bu üç düzüne seçkin arkadaşlar, istediğimiz mürakabeyi mükemmelen yapabiliirdik. Ve bunu yapmamıza imkân verilmiş olsaydı, gerçek demokrasi hayatımızın gelişmesi ve olgunlaşması bakımından memleket hesabına kazancımızın ne olacağının tayinini tarihe bırakıyorum.

Millî Mücadeleye dair...

*General Ali Fuat Cebesoy'un 1950'de Eminönü Halkevinde
kalabalık bir dinleyici huzurunda Millî harekâta dair
yaptığı bir hitabe*

Aziz vatandaşlarım!

Benden, 1918 yılında, «Millî Mukavemet»in nasıl başlayıp 1920 yılları sonlarına kadar devamı hakkındaki intibalarımı soruyorsunuz.

Ben o tarihlerde, 7 nci Ordu, 20 nci Kolordu, Garbî ve Orta Anadolu kuva-yı millîye Başkumandanlığı ve Garp Cephesi Kumandanlığı vazifelerinde bulunmuştum. Bu yönden intibalarımı hülâsa etmeğe çalışacağım. Eksiklerimin ikmal ve tashihini tarihin derin incelemesine bırakıyorum.

Aziz vatandaşlarım!

1918, 1919, 1920 yılları; teslimiyet, korku, bozgunculuk, ihanet ve mukavemet, cesaret, millî birleşme, fedakârlık ve şahamet gibi tamamen birbirinin zıddı olan hâdiselerle doludur.

Hainleri, mürtetleri, münkirleri ve dönelekleriyle feci bir devri ve şehitleriyle, gazileriyle fedakâr ve feragatkâr hizmetleriyle bir şahamet destanı olan bu yılları sizlere tamamiyle anlatabilmek için zaman müsait değildir.

Aziz vatandaşlarım!

Bildiğiniz gibi asırlar boyunca en önemli siyasî rollerini yapmış olan Osmanlı, Avusturya ve Macaristan ve Rusya İmparatorluklarının çökmesi ve tasfiyesiyle sona eren Birinci Dünya Harbi biterken, Orta

Şarkın önemli bir siyasî muvazene uzvu olarak müstakil bir Türkiye Devleti'nin de, vücut bulacağını ümit ediyorduk. Mütarekeyi takip eden günler, haftalar ve aylar geçtikçe, iç ve dış düşmanlarımızın birleşmesi ve müteredit bir hükümet ve bunun başını ve ruhunu teşkil eden saltanat hanedanının, düşmanlarımıza karşı mutavaatkâr durumu, müstakil bir Türk yurdunun teşkil edilmesi ümidini yavaş yavaş ortadan kaldırmakta idi.

Hakikatı sezmeğe muvaffak olan her Türk, istiklâline aykırı gördüğü her harekete karşı tedricen direnmeğe, karşı koymaya ve bazı yerlerde bu hareketleri daha sert mukabelelerle yok etmeğe başladı. Bu hareketler, kendi çapları içinde başarılar elde etmeğe başlayınca; istiklâlin, ancak mukavemetle kurtulacağı fikri yayılmaya ve bu fikre dayanarak birçok mahallî mukavemet grupları kurulmağa başladı.

15 Mayıs 1919 günü İzmir'in düşman tarafından kahpece ve şenaatle dolu bir işgale maruz kalışı, bütün vatanda bir birleşme tesiri yaptı ve birden bire başlayan umumî heyecan, silâhla mukabeleye müncer oldu.

Ferdi silâhla mukabeleler, 28 Mayıs 1919'da Ayvalık'ta ve 1 Haziran 1919'da Ödemiş'te silâhla kitle mukabelesine inkılâp etti. Bu hâdiseler, Türk'ün birleşme, direnme, düşmana karşı koyarak istiklâlini kurtarma azim ve imanını hızlandırdı. Bu tarihte kumandam altında bulunan resmî kuvvetler Ankara, Eskişehir, Bursa, Afyon, Konya, Niğde bölgesi içinde idiler. Bu resmî kuvvetlerin bulunduğu bölgenin içinde ve dışında teşekkül etmiş olan millî kuvvetler deniz kıyılarına kadar iniyordu. İzmir'in feci bir surette işgali, Türk düşmanlarının ne mütareke hükümlerine ve ne de Türk istiklâline riayet etmiyeceklerini fiilen bir daha göstermiş oldu.

Bu feci hâdise, memleketin bir ucundan öbür ucuna kadar süratle aksederken herkeste büyük bir intibâ uyandırdı. Birbirini takip eden bu tecavüzler karşısında, artık mütareke hükümlerine bir taraflı riayet edilemeyeceği tahakkuk etmişti. Bunun üzerine Türk yurdunun istiklâlini kurtarıcı bir siyasetin esaslarının tesbit edilebilmesi için yetkili ve her taraftan seçilecek olan millet mümessillerinin Sivas'ta toplanacak olan bir kongreye davet olunması kararlaştırıldı.

Sivas'a bin müşkilât ve fedakârlıkla gelen mümessiller 4 Eylül 1919 günü bir kongre halinde toplandılar. İçinde bulundukları şartları görüştüler ve incelediler. Ve bir hareket plâmı olarak bir «Millî Misak» vücuda getirdiler. Bu misakın tatbikine nezaret etmek üzere kongre azalarından bir temsil heyeti seçildi.

Kongrenin idaresinde büyük kabiliyet ve maharet göstermiş ve Misak-ı Millînin, o günün şartlarına en uygun bir surette tanzim edilmiş olmasında büyük bir yardımı olan Mustafa Kemal Paşa'nın Temsil Heyeti'nin Başkanlığına seçilmiş olmasıyla milletin hakiki liderlik makamına fiilen yükselmiş ve nam ve şöhreti o günlerden itibaren her tarafta tanılmağa başlanmıştı.

Ben de, Garbî ve Orta Anadolu'da bulunan bütün askerî ve millî kuvvetleri maksada uygun bir surette tertip, tanzim ve idare etmek üzere Garbî Anadolu Kuva-yı Milliye Başkumandanı vazife ve yetkisiyle seçilmiştim. Bundan sonra kongre açıldı. Bu vazifem, İstanbul'un İtilâf Devletleri tarafından resmen işgal edildiği 16 Mart 1920 tarihine kadar devam etti.

Bu müddet, millî kuvvetlerin maksada daha uygun bir şekilde hazırlanması, kullanılması ve mukabil kuvvetlerinin yok edilmesi suretiyle devam etti. Yavaş yavaş gelişen, kuvvetleşen millî idarenin birinci eseri, millet iradesine karşı gelen Damat Ferit Paşa Hükûmeti'nin devrilmesini ve ikinci eseri 19 Ocak 1920'de millet iradesiyle seçilmiş olan Mebuslar Meclisi'nin İstanbul'da açılmasını ve üçüncü eseri de İzmir'in feci bir surette işgaline karşılık olmak üzere Adana ve Maraş'ta Fransız işgal kuvvetlerine karşı millî kıyam hareketlerini temin etmek oldu.

16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali, meclisin dağılması, millî mukavemet hizmetleriyle alâkalı sandıkları şahısların tevkif ve sonra memleket dışına götürülerek hapsedilmeleri Türk istiklâline en son vurulmuş bir darbe oldu. Bu darbe üzerine İstanbul'da milleti temsil edici artık bir otorite kalmamıştı.

Bu elim vaziyet üzerine memleketin bütün mıntakalarından yetkili millet vekillerinin Ankara'ya gönderilmesi istenildi. Bu heyetin toplanamaması için, başta padişah ve hükûmeti olarak düşmanların al-

dıkları bütün dağıtıcı tedbirler ve çok sert ve kanlı müsademeler ile bertaraf edilerek 23 Nisan 1920'de T.B.M.M.'nin Ankara'da açılması temin edildi. Bu meclis, ilk iş olarak Mustafa Kemal Paşa'yı Başkanlığına ve beni de bütün yetkilerle Karadeniz ile Akdeniz arasındaki mıntıka «Garp Cephesi Kumandanı» ünvanı ile seçti.

Bu vazifeye başladığım zaman Mayıs 1920'de Garp Cephesi kuvveti iki tümenli 20 nci Kolordu ile bazı müfrezelerden ibaret bulunuyordu. Beş ay sonra Garp Cephesi'nden ayrıldığım zaman, Garp Cephesi'nin kendi takatiyle vücade getirdiği kuvvetler şunlardı; Beş buçuk piyade fırkası, iki süvari livası, üç ağır topçu bataryası, beş millî tabur, bir depo alayı, dört millî müfreze idi. Ekim 1920'de bu teşkilâtın kuvveti, 25 bin tüfek, 53 top, 85 makineli tüfek idi. Bu kuvvetlerle ben, Gediz'deki düşman kuvvetleri üzerine taarruz ve bunları mağlûp ederek geriye atmıştım. Aynı kuvvetler ben kumandanlıktan ayrıldıktan bir iki ay sonra İsmet Bey'in kumandası altında İnönü'de hazırlanmış olduğum mevzilerde düşmanın iki fırkadan çok kuvvetlerini durdurmuş ve geriye tarederek Birinci İnönü Zaferini temin etmişlerdi. Bu zaferin kumandanı olan Albay İsmet Bey de generalliğe yükseltilmişti.

Artık bu tarihten sonra yeni millî hükûmetimiz düşmanı anavatanı tarededebilmek için gereken kuvvetlerle bu cepheyi yavaş yavaş takviyeye başlamıştı.

Sayın vatandaşlarım!

1918, 1919, 1920 yıllarında memleketimizin içine düştüğü durum, tarihte misaline rasgelinmemiş şekilde korkunçtur. Düşmanlar galip ve çok kavi idi. Halk, asırlardan beri kötü idarelerden ezilmiş, bitlik vaziyete düşmüştü. Hususiyle son yarım asır içinde mağlûp olarak çıktığı harpleri, onu perişan bir hale getirmişti.

Asırlardan beri devam eden iç isyanlar, hiçbir ailede huzur ve sükûn bırakmamış ve milletin en genç unsurunu bu uğurda kurban vermişti. Garbin medeniyete doğru attığı en geniş adımlara ve bununla elde ettiği geniş maddî kuvvetlere mukabil Türk tamamen geriliğin, karanlığın içinde bırakılmış ve garp medeniyetinin imkânlarından mahrum kalmıştı.

İçimizde dış emellere bağlanmış İslâm ve İslâm olmıyan unsurlar, biriktirdiği intikam hisleriyle ihanet hareketine fiilen geçmişlerdi. İşte bütün bu şartlara rağmen Türk milletinin bu korkunç durumdan bütün zorlukları yenerek şerefli bir zaferle kurtulması ve bu kurtuluşu müteakip büyük bir kudretle garp medeniyetine ulaşacak bütün imkânlarla birden yönelmesi sebebi; millî varlığına, millî şuuruna sahip bir millette yaşıyan istiklâl aşkının, şerefli bir ölümü haysiyetsiz bir esarete tercih etmesidir. Bu emellerini doğru yollardan götürecektir ve idare edecek, başta Atatürk olmak üzere, kahraman evlâtlara sahip oluşudur.

Asil Türk Milleti! Bu iman, bu şuur ve bu takati muhafaza ettikçe, idare ve hizmetlerini tevdi ettiğin insanları en uyanık bir kabiliyetle kontrol ettikçe, sinende şahsî emellerden ve menfaatlerden uzak ve senin için her şeyini verecek fedakâr ve feragatli evlatlar bulundurdukça, tarih senin için bir daha 1918, 1919 ve 1920 yıllarını yazamaz. Yazmak isteyenlere 1918, 1919 ve 1920 yıllarını göster ve fakat sen de nesillerin boyunca bu tarihin sebeplerini, akışını unutma! Ve unutturma!

Bu hitabeyi bana söyletmek fırsatını vermiş olanlara sonsuz teşekkürlerimi bildirir ve sözlerime burada son veririm.

ATATÜRK ve CUMHURİYET DEVRİMLERİ

Oral History Research Office
Columbia University
New York, N. Y. 10027

Frederick P. Latimer, Jr. Collection:

Ali Fuat Cebesoy

Atatürk ve Cumhuriyet Devrimleri(*)

Bölüm 1

Atatürk'e kral ol, padişah ol dediler...

Frederik P. Latimer – Efendim, Atatürk'ün hayatında esasen tek partili sistemde siyasi hayat devam ediyordu. Bir iki tecrübe yapıldı, iki veya çok partili sistemle fakat yine olmadı. Siz çok iyi biliyorsunuz şahit oldunuz buna sizce efendim bu iki tecrübeye rağmen Atatürk istikbalde böyle iki veya çok partili sistem kurulacağına inanıyor muydu?

Ali Fuat Cebesoy – Müsaade ederseniz, bu meseleyi iki bakımdan konuşalım. Birisi Atatürk hakikaten şahsen ve ruhen demokrat fikirli bir adamdı. İkincisi de Türk milletinde Türk devletinde demokrasinin batılılarda olduğu gibi güzel bir neticeye varacağına kaniydi. Binaenaleyh bu iki meseleyi tenvir edersek durum daha iyi anlaşılacaktır. Ben Atatürk'ü Harbiye mektebinden beri tanırım. Okul hayatında bu arkadaşımda iki hassa iki vasıf tespit etmiştim. Biri bu öyle başbaşa münakaşa yapmasını sevmezdi. Bir arkadaşınla münakaşa yapmak is-

(*) Bu konuşma Ali Fuat Paşa'nın Şişli'deki evinde 29 Mayıs 1966 tarihinde yapılmış ve bant kaydedilmiştir. Burada yayınlanan metin bant çözümü olup, ana başlığı ve ara başlıkları Editör tarafından konulmuştur.

tedi miydi bir üçüncü adam çağırır, oturur. Siz mi söyleyeceksiniz evvelâ, buyurun söyleyin, dinler dinler başlar kendisi cevap vermeye. Bitirir, söyleyeceğiniz var mı, vardır, söyler, cevap verir, nihayet bir neticeye gelir, üçüncü şahsa, hakeme sorar. Siz ne buyuruyorsunuz, benim kanaatımda mısınız yoksa arkadaşımın kanaatında mısınız? Eğer fikirler bir değilse, hangisini tercih ediyorsunuz ve niçin tercih ediyorsunuz? Bu sefer o hakemle konuşur. Şimdi bu meseleyi o kadar ciddi yapar ki sanki kendisi meclis kürsüsünde bir arzusu varmış gibi bir heyete kabul ettirmek azmiyle, bütün kabiliyetiyle, feragatıyla, hitabet kuvvetiyle karşısındakini ikna etmeye çalışırdı... Kendisine sorardık, bu kendisinde daima gördüğüm hasletidir. Böyle baş başa konuşmayı sevmeyiz, ulu orta münakaşa yapmaz. Mutlaka yapacak mı bu tertibi kurar.

Birgün kendisine sordum. Görüyorsun ihtilaller oluyor, evvelce de olmuş, bizim zamanımızda da oluyor, bu padişahlık ne olacak, hükümdarlık meselesi ne olacak. O ben Türk tarihini kendi kendime okudum tetkik ettim, Türkler aşiret halindeyken bile bir padişah, kral, bir derebeyi vesaireyi kabul etmez daima bir reis intihap eder ve onların idaresinde çalışır. Ben Türk, eski Türk idaresinde Türklerin demokrasiye kabiliyetleri var, fakat maalesef birçok mühim şahıslar Türk milletinin başına geçerek, Selçuklular devrinde, Osmanlılar devrinde, zorla padişahlığı yürütmüşlerdir. Fakat Türklerin tarihten beri, eski tarihten beri, demokrasi sistemine istidatları olduğuna kaniim derdi. Ve bilhasa o vakit, mektep hayatında, okul hayatındayken, Fransız cumhuriyeti hayatıyla, idaresiyle, parlamentosunu tetkik eder, konuşur. Ve hatta bizde ilk meclis açıldığı zaman da onların reisleri hangi kıyafetle gelir, usulleri nasıldır, ne nedir diyerek, hep onu almıştır.

Binaenaleyh, Atatürk'e bu idareler fikrinde, devlet idaresi, millet idaresinde, demokrasi sistemi onun ruhunda vardı. Gençliğinden beri bu mesele üzerinde çok çalışırdı ve arkadaşlarına da anlatmaya çalışırdı. Ve isterdi ki Türk milletinde, tarihinde demokrasiye istidat vardır. Binaenaleyh biz eğer milletimizde bir demokrasi idaresi getirirsek zamanla garp demokrasisini kurabiliriz ve en iyi bir idare de olur. Ve bu suretle millet idaresine bigane kalmaz. Halbuki padişahlar idaresinde daima bigane kalmıştır. Bunu, Atatürk'ün bu ruhunu, söylediği nutukların hepsinde görürsünüz. Halktan milletle beraber, onların fikrini gö-

rürsünüz. Yani birinci sualde Atatürk hakikaten ruhen demokrat bir adam idi ve istiyordu ki Türk milletinde, Türk devletinde de bu iş tatbik edilsin. Fakat o kaniydi. İnkılâplar olmazdan evvel ve inkılâplar memlekette yerleşmezden evvel memlekette tam bir demokrasi yahut partiler hayatı kolay kolay teşekkül etmez. Fakat bu teşekkül edecek ve olacaktır. Tabii diğer inkılâplar gibi değil, daha çabuk, ama bu biraz daha vakit ister çünkü idare meselesidir, bu çok vakit ister. Devlet teşkilatı alışmak lazım, milletin buna alışması lazım ve bunu isterdi. Hatta 77, 1877’de, Birinci Meşrutiyette, alelacele toplanan mebuslar meclisinin koskoca padişahı hükümeti, bakın birçok mebuslar nasıl murakabe ediyorlar, iptidai gibi görünüyor ama çok esaslı mukarabe ediyorlar. Binaenaleyh, biz bu yolda muvaffak olacağız, derdi.

Şimdi gelelim ikinci davaya. Bir de kendisini teşvik ettiler, kral ol dediler. Çok diyenler var, kral ol dediler. Padişah ol dediler. Padişah ol diyenlerin içinde münevverler vardı. Bu münevverler şu fikirde. Mutlaka bu bir parti hayatını takip edecek, binaenaleyh kendisi diktatörlüğe gider, şu halde bir müddet padişahlıkta devam eder, ne vakit partiler hayata gelirse o zaman bu işten vazgeçer ve cumhuriyet idaresine döneriz. Hayır, buna başlayacağız ve bunu tatbik edeceğiz, mutlaka muvaffak olacağız. Hem bu cumhuriyet idaresini memlekette yerleştirmek, demokrasiyi, hem partiler hayatını kurmak, hem bunların hepsini birden yapmak biraz güçtü. Partiler hayatı ile olacağına kani olamazdı. Bunun için tek partiye başladı. Tek partiye başlanan memlekette bilhassa münevverler, diktatör olacak, cunubi Amerika gibi olacak, cumhurreisi olacak, diktatör olacak. İşte o vakit biz arkadaşları Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı kurduk.

Atatürk çok partili hayatı istiyor muydu?...

Frederik P. Latimer – Yirmidörtte değil mi?

Ali Fuat Cebesoy – Evet. Ve ben umumi katip olarak dedim ki bu partinin hedefi, gayesi, iktidara gelmek değil. Bu partinin gayesi mecliste murakabeyi yürütmek. Madem ki tek parti iddiası var, o halde birden bire iktidar değiştirmek doğru değildir. Biz de o halde murakabe yapacağız. İktidara gelmek mevzubahis değildir. İlk hamlede bize dok-

san tane mebus iltihak etti, Halk Partisinden. Kabul etmedik, ancak bu modern kafalı olan arkadaşlardan otuzdokuz kişi intihab ettik. Mesela Nurettin Paşa bize girmek istedi, kabul etmedik. Daha Raif hoca gibi birçok adamlar, bunlar Milli Harekatta çok ilerde hizmet etmiş olan adamlar. Gördük ki bunlar tam demokrasi insanları değildir.

Frederik P. Latimer – Raif Hoca Sivas vali muavini...?

Ali Fuat Cebesoy – Erzurum Müdafaai Hukuk reisi. Yani ilk iş kuran, Raif Hoca. Bize [geldi] kabul etmedik. Birgün İsmet Paşa'nın kayınvalidesi vefat etmiş. Kendisine taziye etmek için doktor Adnan Beyle beni fırka gönderdi. Kendisi istasyonda oturuyordu. Hastaydı. Zannediyorum sıtma tutuyor, fievre, yatakta. Kendisine hem geçmiş olsun dedik hem de kayınvaldesinin vefatından dolayı hem kendisinin hem haremini, madamı, taziye ettik. Tesadüf o esnada bir de baktık kapı çalıyor. Buyurun dedik, Atatürk içeriye girdi. Biz de partiyi kuralı 30 gün ya olmuş ya olmamış, 25 gün kadar. Yani Atatürk'le daha karşı karşıya gelememiştik. Girdi içeriye, kalktık. Buyrun dedi, güzel bir tesadüf dedi. İsmet dedi, İsmet Paşa dedi, ben de dedi belki arkadaşlar da seni taziyeye gelmişlerdir, ben de taziyeye geldim. Hem de hastasın, nasıl olduğunu öğrenmek, bizzat görmek istedim dedi. Fakat şimdi üçüncü bir şey ilave edeceğim dedi. Arkadaşların burda bulunması bize Türkiye'de parlamento hayatının başladığını gösteriyor dedi. Bu bir müjdedir dedi. Bu bizim fırkanın teşekkül mevzuu. Bu tabii o partiler hayatında ziyade inkılaplara çok ehemmiyet verirdi. Çünkü onun fikri inkılâplar memlekette yerleşmezse partiler yerleşmez. Şimdi ama bu inkılâpların da en mühimlerini yaptıktan sonra bakalım milletin fikrini anlayalım, yani memnun mudur bu inkılâplardan, yoksa bizim hatırmız için mi kabul ettiler.

İşte o vakit Serbest Fırka'yı teşkil etti, Serbest Fırka... Fethi Bey'i çağırdı, Paris'ten. Hatta bu bizim parti gibi değildi. Biz kimseye danışmadan müstakilen bunu yaptık, danışmadık. Kanun nizam vesa-ireyse yaptık. Halbuki o Fethi Bey'i çağırdı, onunla konuştu. Serbest Fırkayı kurması için onu lider intihap etti. Ve ona talimat verdi. Yani bir nevi diriye parti, bunda da çok haklı çünkü biliyor ki, daha bir ikinci parti çıkacak olursa mutlaka memlekette bir karışıklık olacak. Onun

için bundan istifade etmesin, onun için en emniyet ettiği adamı, Fethi Bey'i ondan sonra çağırdı, bu vazifeyi verdi. O vakit ondan sonra baktı ki İzmir'de çok feveran var, çok karışıklık var, bu inkılâplara zarar verecek, yani parti ne kadar dürüst hareket etse bile zarar verecek inkılâplara, bu itibarla Fethi Bey'e partiyi kapat dedi. Ama bundan sonra müstakil mebusluk ihdas etti, yani Halk Partisinin listesinde müstakil mebusluk intihap etti. Hatta müstakil Konya mebusu vardı, Haydar Bey, ölmüştü, onun yerine beni davet etti, bana teklif etti ve şu hitabıyla, müntehibi sanilere, o vakit biliyorsunuz bizde iki dereceli intihap vardı, ikinci müntehipler, sonra müntehipler... Müntehibi sanilere yaptığı beyanatta Atatürk diyordu ki, «*milli hareketin başından sonuna kadar ve bugüne kadar, siyasette idarede tamamiyle hemfikir olduğum ve Konya'da ikinci ordu müfettişliği yapan Ali Fuat Paşa'yı Halk Partisi İdare Heyeti müstakil adaylığa, namzetliğini kabul ediyorum. Binaenaleyh Müntehibi sanilerin ona rey vermesini rica ederim.*» Bu beyanati ne vakit yapıyor? Biz Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını yapıyoruz. Aradan birçok hadiseler geçiyor. Ve ondan sonra bunu yapıyor. Gösteriliyor ki, yani bu da ispat eder ki, ondan sonra, ikinci ispat, birisi bizim teşekkülümüzün yirminci günü, otuzuncu günü İsmet Paşa ile bizim yanımızda, gayet memnunen, bizde şimdi paşa müjdesini vereyim, parlamento hayatı teşekkül etti, ikinci fırka yaptı. Serbest Fırkayı kapattıktan sonra müstakil mebusluğa gitti.

Binaenaleyh ben onun ölümüne kadar müstakil mebusum. Hatta dedim ki Büyük Millet Meclisinde, uzun boylu murakabemi yapamam, çünkü tek adamım, yahut iki üç kişiyiz. Arkadaşlarım ne fikirde. Müsaade eder misiniz size geleyim yahut on onbeş günde, yahut başveki ile gideyim. Onunla fikir teati edeyim, bunu arzu eder misiniz? Hay hay istediğin zaman, ister meclis kürsüsünden ister bizden istediğin gibi görüşürsün dedi. Unutma dedi, hatırla dedi, Harbiye okulunda dedi, benim ne kadar münakaşayı sevdiğimi ve buna ne kadar önem verdiğimi hatırlarsın dedi. Onun için hiç sıkılma dedi. Gel dedi görüşelim dedi. Binaenaleyh hakikaten Atatürk'ün kanaati Türkiye'de belki tamamıyla çok partili bir demokrasi, tam manasıyla bir garp demokrasisi teşekkül etmez, belki bize göre bazı yerleri değişebilir. Amerika'daki demokrasi de başka türlü, Fransa'daki de. Ondan sonra daha diğer, mesela kra-

liyetler var, Hollanda var Belçika var, bunlarda da demokrasi var, bunlarda da azçok var. Yani o kanaatteydi ki pekala bu tarzı idare yerleşebilir ve memleket için de mutlu olur. En iyi bir idare olur ve mutlu olur kanaatindeyim. Fakat bunun diğer inkılâplar gibi tabii çabuk olacağına da kani değildi. Tabii zamanla bu tekamül edecektir.

Atatürk ve Amerikan mandası meselesi...()*

Bizim arkadaşlar İstanbul'dan mütemadiyen Amerikan mandasından bahsediyorlar. Amerika bizim, istersek bu mandayı hemen alacak diyorlar. Ama bu adam geldi, Mr. Brown geldi, bize böyle birşeyden hiç bahsetmedi. Hiç konuşmadı bunun hakkında. Eee bu nasıl olur diyor, bizim arkadaşlara kim söylemiş, bu mandadan bahsetmiş, kim bahsetmiş bundan, bu nasıl şey diyordu. Sonra bana sordu, dedi ki Ankara'da kaldı bu Mr. Brown dedi, size bu mevzudan hiç mi bahsetmedi. O bahsetmeyince ben de birşey söylemedim ona. Ona hiç bir şey söylemedim dedim..

Frederick P. Latimer – Zaten onun alakası çok yoktu galiba. Gazeteci...

Ali Fuat Cebesoy – Ama malumatı olmak lazımdı. Çünkü bizim İstanbul'da çok [evvel] harekete geçmişler... Bu Yusuf Kemal Bey'in yeğeni, yeğen bilirsiniz, kayınbiraderinin çocuğu, kızı, bunun kocası da zannediyorum asistan, şeyde... Bu bana dedi ki çok evvel, çok evvel, yani Erzurum kongresinden de evvel belki, Ahmet Emin, biliyorsunuz, Ahmet Emin Yalman, iki kişi daha var, Mehmet Rauf o vakit matbuat müdürü, hariciyede, Bâbîâlîde matbuat müdürü idi. Bir üçüncü var unuttum doğrusu. Bunlar üç imza ile ya Kongreye, Amerikan Kongresine ya başka yere, ilk defa Türkiye'yi mandanıza kabul etmez misiniz, diye uzun bir müracaatda bulunmuşlar. Yani mahâl bu, bulunmuşlar, Benim bundan malumatım yok. Bu müracaatta bu hanım, bunun diyor, hem İngilizcesi, herşeyi benim elimde diyor. Bana Ahmet Emin de, yakın dostumdur, bundan bahsetmedi. Bunun üzerine diyor, İstan-

(*) Burada küçük bir ara mevcut ve Latimer'in sorusu tam olarak belli değil... Ancak sorusunun Amerikan mandası meselesi olduğu anlaşılıyor...

bul'da başladı bu manda meselesi diyor, Amerikan mandası meselesi başladı diyor. Ama Amerika'nın resmi mahafili bundan malumatı yoktur. Sordular İstanbul'da falan, yoktur malumatı. Bu hanım biliyor, yazılmasını da biliyor, Amerika'ya gitmesini de biliyor, tarihini de biliyor. İşte manda meselesi İstanbul'da bu müracaattan sonra çıkıyor. Bundan evvel yok...

Frederik P. Latimer – Erzurum kongresinden evvel?

Ali Fuat Cebesoy – İşte o tarihlerde. Çünkü sonra ben düşündüm bu hanıma dedim ki acaba, çünkü Ahmet Emin bana söylemedi, böyle birşeyden bahsetmedi, düşündüm acaba dedim o vakit Hürriyet İtilaf Fırkası vardı iktidarda, Damat Ferit Paşa, Sadık Bey, bunlar çok istiyor, İngiliz mandasını istiyorlar. Acaba bunlar İngiliz mandasını ortaya atınca bunlar da ona mukabil, İngiliz olmasın, İngiliz bizim düşmanımız, o esnada nasıl manda talep ederiz, hiç olmazsa Amerika mandası olsun diye, bir müracaat yapmış olmaları bence muhtemel dedim. Ama sen Ahmet Emin Yalman'dan sor bir kere dedim. Bu hanım diyor, zannediyorum redaksiyonu da herhalde Ahmet Emin yazdı, çünkü onun İngilizcesi çok kuvvetlidir. Yazmış olan da odur yani muhakkak.

Frederik P. Latimer – İmzalanmadı mı?

İmza var, var imza var. İmza attılar üç kişi. Ahmet Emin Yalman, Mehmet Rauf, ki bu matbuat müdürü olan insan burda, bir üçüncüsü daha var, şimdi bilmiyorum kimdir bu. Ondan sonra o hanım söyledi. Bu Yusuf Kemal Bey'in yeğenidir, yeğenidir.

Frederik P. Latimer – Yusuf Kemal Bey'e soracağım.

Ali Fuat Cebesoy – Bu hanım da şeyde oturur, Yusuf Kemal Bey'in evinde oturuyorlar şimdi, esasen Ankara'da oturuyor ama şimdi İstanbul'a gelmiş, bir tetkik için gelmiş.

Frederik P. Latimer – Yusuf Kemal Kısıklı'da oturuyor.

Ali Fuat Cebesoy – Kısıklı'da oturuyor, tamam, Kısıklı'da oturuyor. O bilir. Bu yeğenidir, kayınbiraderinin kızıdır. Ve sonra dedi ki ben bir ay sonra kocamı da alıp size getireceğim dedi bir daha görüşelim dedi. Çok malumatlı bu, bir takım şeylerden malumatı var. Çok [meşkur?] bir kadın. Babasını ben çok yakinen bilirim. Babası benim sınıf

arkadaşımdı Saint Jozef mektebinde. Öldü, çok oldu öleli. Sonra annesi de öldü bunun. Bunu Yusuf Kemal Bey'in hanımı, yani halası, evlat etti, o bakıyordu. Çünkü Yusuf Kemal Bey'in çocuğu olmadı. Yusuf Kemal Bey'in evladı yok. Bunu evlat yaptılar, evlendirdiler, iyi okuttular, zannederim Kolejden çıktı, daha başka yerlerde okudu, ondan sonra, çok akıllı bir kadın ve bu işleri çok takip eden bir kadın. Tavsiye ederim. Ya kocasının ismini öğrenin Ankara'da konuşun. Ve bu kadın herhalde gidecek. Bana bunu söyledi. Benim malumatım yok, bizim malumatımız yok. Mustafa Kemal'in de malumatı yok bundan. Bize böyle aksetmedi. Bize İstanbul'dan verdikleri malumata göre Ahmet İzzet Paşa'ya ve diğer arkadaşlarına böyle bir müracaat olmuş. Filan filan Amerikalı tarafından. Ama onlar da ne kadar selâhiyetli belli değil. Ve onlar da demişler ki, tavsiye etmişler, isterseniz belki Kongre kabul eder, diye böyle birşey var. Öbüründen benim de malumatım yok.

Frederik P. Latimer – Ankara'da mı oturuyor?

Ali Fuat Cebesoy – Ankara'da oturuyor çünkü kocası orda asistan. Evet. Kendi İstanbul'a bir tetkik için gelmiş ve tabii havasını da çok seviyor, belki onları da görmeye gelmiştir.

Frederik P. Latimer – Peki bunu takip edeceğim. Benim için çok enteresan.

Ali Fuat Cebesoy – Yeni bir vesika bu, malumatımız yok bundan.

Frederik P. Latimer – Sivas Kongresi benim için bir hususiyet oldu, bu Amerikan gazeteci yüzünden, bir kaç sene. Fotoğraflarını hepsini buldum, Amerikan Senatosuna yazılan mektubu buldum. Kongre tarafından...

Ali Fuat Cebesoy – O bende var, Türkçe tercüme ettim hatıratımda var. [vatside] kongrenin tarihçesinde aynen var, dosyalarında var, telgraf da var.

Atatürk ve bir Melâmi Paşası...

Frederik P. Latimer – Çok enteresan. Efendim ben gittim Sivasa kongre binasını ziyaret ettim, üç defa gittim, çok merak ettim bunu. Acaba bu binada oturanların kim olduğunu söyleyebilir misiniz? Atatürk orada yerleşti değil mi? Bir de Rauf Bey'le siz.

Ali Fuat Cebesoy – Rauf Bey, biz de orda kaldık. Biz de kaldık ama ben Sivas Kongresine gitmedim. Beni Sivas Kongresi Anadolu Garbî Kuva-yı Milliye Başkumandanı ilan etti. Yani beni mal etti kendisine, dedi ki Sivas Kongresinin kararlarım kabul ettireceksin İstanbul hükûmetine. Sana selâhiyet veriyorum dedi, ben bir ay yirmi dokuz gün onun kararlarını Anadolu garbında tatbik etmek için çalıştım. Çalışırken tabii valiler üzerine tazyik yaptım, kongreyi tanıttım. Ondan sonra İngilizler bütün şimendiferi geldi, işgal ettiler ve Sivas’a da gidiyorlardı, eğer önlerine çıkmasaydık. Köprüleri attık, birkaç köprü attık, şimendiferlerini durdurduk. Gidecekti, Sivas kongresini dağıtmak istiyordu onlar.

Frederik P. Latimer – Şimendifer, demiryolu üzerinde köprüler...

Ali Fuat Cebesoy – Var ya, birkaç, Eskişehir’len Bozüyük arasında, Bilecik tarafında, bir de Afyonkarahisarınla Eskişehir arasında. Çünkü onların niyeti İzmit’ten İstanbul’dan asker getiriyorlardı Sivas’a nakledecekti. Sonra benim bu teşebbüsüm üzerine Eskişehir’de durdular. Ben onları milletle abluka ettim. Ne istiyorsunuz diye. Onlarla uğraştık. İstanbul’u tazyik ettik. Nihayet 29 uncu günü Damat Ferit Paşa istifa etti. İstifa etmeden evvel, iki gün evvel bir gün evvel, Abdülkerim Paşa beni aradı Ankara’dan. İstanbul bilmiyor Sivas Kongresi, Mustafa Kemal Paşa. Beni biliyor, Ankara’yı biliyor. Beni aradılar Ankara’dan, ben Ankara’da değilim, Eskişehir civarında bir Kalkan Köyü var, orada karargahımı kurdum. Bu 29 gün orada idare ettim, bütün. Geliyordum gidiyordum, hep ordan telgraf filan. Haber verdiler bana Ankara’dan. Dedim ki siz haber verin bu Abdülkerim Paşa’ya, deyin ki bizim, evet, bir vazifem var, bu işleri millet tarafından bir vazifem var, kumandanlık vazifem var, ama bizim asıl politik, siyasi merciimiz, Sivas Kongresi Temsil Heyeti. Bunun da reisi intihap edilen Mustafa Kemal Paşa’dır. Ona müracaat edin. Onunla anlaştıkları takdirde biz de anlaşıyoruz. Onun üzerine Ankara, şeye Sivas’a verdiler telgrafı, Mustafa Kemal Paşa çıktı, evet dedi biz buyuz, Ali Fuat Paşa, mamafih mutlaka Ali Paşa ile konuşacaksınız söyleyin biz kendisine tenbih ederiz dedi. Yok dediler, ben de sizi tanırım dedi. Abdülkerim Paşa başladılar onlarla görüşmeye ve anlaştılar. İşte o vakit Ali Rıza Paşa hükûmeti Kuva-yı Milliye hükûmeti olarak iktidara geldi.

Frederik P. Latimer – Kutup bitirim ile...

Ali Fuat Cebesoy – Kuva-yı Milliye?

Frederik P. Latimer – Hayır bu Abdülkerim.

Ali Fuat Cebesoy – Haa, kutup kutup. Bu Melami. Bizde İslâmiyette bir cins mezhep var, Melami. İnsanlar dünyaya gelmeden evvel, dünya kurulduğu zaman ruhları gelmiş, yani üçbin sene evvel, beşbin sene evvel, binaenaleyh bunlar vardı. Bunların da büyükleri var, reisleri var, şeyhlerine kutup derler. Kutub-u kerim bilmemne falan, bu Abdülkerim Paşa da Melami mezhebine... Ve Selânik'te bu da kurmay binbaşıydı, bizim arkadaşımızdı, Mustafa Kemal'i ordan da tanırdı. Biz de ordan tanırdı, ondan sonra, Hadi Paşa namına tavassut etti. Hadi Paşa da Ali Rıza hükümetinde ziraat vekili zannederim, bir vekil oldu. Onu tavassut etti.

Frederik P. Latimer – Abdülkerim Paşa ile Mustafa Kemal bütün bir gece telgraflarla konuştular.

Atatürk'ün ilk siyasi zaferi hangisi?...

Ali Fuat Cebesoy – Tamam, konuştular. Sonra şeyettiler. Ondan sonra Damat Ferit istifa etti.

Bir de ben İstanbul'a telgraf çekmiştim, geçenlerde Bebek'te, Esat Bey, Esat Fuat Hidayet, gittiniz, onların babaları vardı, Müşir Fuat Paşa. İhtiyar, eski bir adam. Padişahlar üzerinde az çok tesiri var. Ondan sonra, ben İstanbul'daki teşkilâta telgraf çektim, bu adam gitsin padişahı görsün. O beni çok severdi çünkü o benim büyükbabamın arkadaşı. Ve yanında bulunmuş, çok sever, takdir ederdi beni. Ben ona rica ettim, kalsın gitsin Vahdettin'i görsün. Anlatsın ki beyhude yere mukavemet etmesin, mukavemet ettikçe çok kötülük olacak, bu Damat Ferit'i biran evvel atlatsın. Bu da gitmiş saraya ve sert, padişah filan dinlemez, olduğu gibi söylemiş. Demiş sen burada İstanbul'da ne yapacaksın? Millet şenden olmayınca demiş. Millet Damat Ferit Paşa'yı, sadrazamı istemiyor demiş. Yani niçin bir sadrazam için kendini de millettan ayırıyorsun demiş. İstifa etsin demiş bu adam. Bunun da tesiri oldu. Biz de zaten İzmit'e kadar geldik, onun üzerine istifa etti, Ali Rıza Paşa geldi. İşte ilk kuvvetlerin muvaffakiyeti...

Frederik P. Latimer – Muvaffakiyet, siyasi muvaffakiyet...

Ali Fuat Cebesoy – Siyasi birinci muvaffakiyet.

Frederik P. Latimer – Büyük bir zafer.

Ali Fuat Cebesoy – Kararını kabul ettirdi İstanbul'a. Sonra ikinci karar sadrazam çekilecek, intihaplar olacak. Üçüncü karar İstanbul emin değil, emniyette değil, Ankara'da olacak, Ankara'da olacak. Sonra onlar dediler ki, Ali Rıza Paşa, Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı gönderelim sizlen görüşün dediler. İşte Atatürk'le Amasya'da görüştüler. Ama biz tertibatı bozmadık. Ben yine o vakit Eskişehir-Bilecik tarafında İstanbul'a karşı daima tehdit vaziyetinde bulundum. Onlar konuştular. Muhabere ettik tabii. Nihayet Ankara'da olamayacak, çünkü o zamanki Anayasa mucibince padişah, ayan, senatör, mebus hepsi Ankara'ya gelecek. Bu bir kere Ankara'da meclis binası yoktu ki hiçbir şey yok, iptidai şekilde Ankara'da. Eee padişah oraya kadar da gelmez. Bizim de işimize gelmiyor yani padişah da gelsin oraya. Eğer bu üç kuvvet de bulunmazsa Ankara'da toplanmaz. Eee padişah da gelmeye kalkarsa gelmiyor bizim işimize, çünkü millet belki padişaha bu işin başında maletmeye kalkar kendisine. Bir ananevi bağı var, padişahlara bağı var. Bereket versin ki Vahdettin'de bu kuvvet kudret yoktu. Eğer Mecid Efendi olsaydı o daha şeydi yani. Onun için bunlar dediler ki, Salih Paşa bunun imkânı yoktur. Padişah da gelmez. Eee akıllı adam Mustafa Kemal, pekala dedi mesuliyet sizin olsun dedi, biz kabul ederiz. Ve bunu da millete ilan edeceğiz dedi. Eğer siz İstanbul'da mebuslar meclisinin, ondan sonra, ayanın hepsinin emniyette olduğunu tasdik ederseniz, biz razıyız. Biz Ankara'da Sivas'ta değiliz. Mesele bu mühim zamanda millet kendi mukadderatına hakim olsun, bunun için istiyoruz dedi. Binaenaleyh bunu temin ederseniz mesuliyet sizin. İşte onun için İngilizler İstanbul'u işgal eder etmez biz Ankara'da meclisi açtık, Büyük Millet Meclisini açtık. Ve söyledik Heyet-i Temsiliye namına ki, biliyorsunuz İstanbul'da bizi temin etmişlerdi, eee buyurun İngilizler işgal etti, ne hükümet var ne padişah var ne senatör var, binaenaleyh emin olarak Ankara'da bu meclis teşekkül edecek. Ve onun için hiçbir itiraz olmadı millet tarafından.

Frederik P. Latimer – Yol önce hazırlandı, Salih Paşa görüşmelerinde. Çok merak ettim Büyük Nutukta yazıyor nasıl İngiliz işgalinden

sonra, 16 Marttan sonra İstanbul'a Mustafa Kemal Ankara'dan bütün vilayetlere ve bütün kumandanlara hemen bir tebliğ göndermiş, demek hazır bulunmuş. Demek bu tebliğler hep hazır.

Ali Fuat Cebesoy – Ankara'daydım ben. O Heyet-i Temsiliye reisi ben de Sivas Kongresinde almış olduğum Kuva-yı Milliye başkumandanlığını muhafaza ettim Ankara'da. Heyet-i Temsiliye işgal edilirse senin müdafaa tertibatın ne olacak, ben bu tertibatı yaptım. Götürdüm, Heyet-i Temsiliye tasdik etti, bütün kumandanlara verdik, müdafaa tertibatı. Sonra meclisin toplanmasını düşündük. Ankara'da mutlaka meclis toplanacak. İkinci defa Salih Paşa'dan sonra Sivas'ta, daha Mustafa Kemal gelmeden evvel, Sivas'ta, kumandanları ve bazı adamları toplayarak Gazi bir içtima daha yaptı orada, Sivas'ta...

Frederik P. Latimer – Sivas Kongresinden sonra mı?

Ali Fuat Cebesoy – Sonradan sonradan. Salih Paşa mülakatından sonra. İstanbul'da artık mebuslar toplanmaya başladılar yani, mebuslar intihap ediliyor o zamanlarda. Sivas Kongresi biliyorsunuz Eylül ayında. Bu zannediyorum Aralık, Aralık ayında. O vakit bazı kararlar aldık. Mesela mebus intihap edilen Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a gitmesine razı olmadık. Çünkü biliyorduk ki İngilizler bırakmayacak onu. Sonra nihayet dediler ki bir zayıf adam da gelirse oraya lider olarak o da doğru değil. Nihayet Rauf Bey'i gönderdik. Karar verdik Rauf Bey gidecek. İstanbul'da Kuva-yı Milliye'nin lideri olarak Rauf Bey gidecek. Ve orada Müdafaa-i Milliye, Müdafaa-i Hukuk grubunu parlamentoda teşkil edecek ve Anadolu'yu müdafaa edecek, onların kararlarını. Yani bu suretle milli hareketin parlamento içerisinde en kuvvetli grubu vardı. Filvaki birkaç mebus bizim mebusumuz değildi.

Frederik P. Latimer – Sizce efendim Mustafa Kemal kendinin reis seçileceğine inanıyor muydu?

Ali Fuat Cebesoy – Eee inanıyor, inanıyor çünkü bir kere Erzurum Kongresi'nde reis oldu.

Frederik P. Latimer – Evet. Yeni parlamentoda kastettim. İstanbul'da toplanacak yeni parlamentoda.

Ali Fuat Cebesoy – Olacaktı çünkü hep ekseriyet bizim namzetler kazanmıştı. Eee bizim kendi namzetler kazanınca olacak İstanbul'da.

Frederik P. Latimer – Müdafaa-yı Hukuk temsilcileri.

Ali Fuat Cebesoy – Mesela Rauf Bey oldu. Rauf Bey İstanbul'daki grubun reisi intihap edildi. Sonra bir idare heyeti de yapıldı. Orada da yine gösterilen namzetler intihap etmişdiler.

Frederik P. Latimer – Fakat parlamentonun reisi Rauf Bey değildi.

Ali Fuat Cebesoy – Parlamento reisi değil, grup reisi. Yani ekseriyet partisinin grubunun reisi. Parlamento reisi evvela Reşat Hikmet Bey, öldü o, onun yerine Celaleddin Arif Bey oldu.

Frederik P. Latimer – Fakat zannederseniz Mustafa Kemal bir teklif yaptı ki bütün murahhaslar onu reis, parlamentonun reisi intihap edecekti. Etmediler.

Ali Fuat Cebesoy – Ama o vakit kendisi İstanbul'a gitmeye mecburdu. Binaenaleyh onun için bir kanuni madde yoktu. O istedi ki, meclis reisi intihap edildikten sonra mazereti olmadığı halde Ankara'da kalsın. Arzedebildim mi. Eee böyle bir kanun yok. O vakit parlamento toplanmaz. Meclis reisi intihap edilmiş.

Frederik P. Latimer – Fakat böyle yazıyor Büyük Nutukta, ben hiç anlayamadım nasıl reis seçilebilecekti gitmeden, İstanbul'a gitmeden?.

Ali Fuat Cebesoy – Şimdi bir kere bunlar budur. İstanbul'a gitse tehlikeli, İstanbul'a gitmemesi lazım. Fakat İstanbul'da meclisi dağıtırsa eğer İngilizler bir madde vardır Anayasada. Meclis-i Mebusan reisi arzu ettiği yerde meclisi toplayabilir. Eğer kendisinin üzerinde meclis reisliği olsaydı, mümkün olsaydı, böyle vaziyet içerisinde bir itiraz vuku bulursa hakkımdır, meclis reisiyim, toplanmam derdi. Ve hatta İstanbul'daki grup heyeti zorlan Celaleddin Arif Bey'i aldı, Ankara'ya getirdiler. Getirdiler ki bir itiraz olursa onu çıkarsınlar. Ve hatta işte Celaleddin Arif Bey'i de ikinci reis yaptılar.

Frederik P. Latimer – Sonra mı getirdiler?

Ali Fuat Cebesoy – Biraz sonra, biraz da emniyetlen getirdiler, belki mani olurlar diyerekten. Benim babam en ziyade yakaladı onu.

Frederik P. Latimer – Efendim?

Ali Fuat Cebesoy – Benim babam getirdi onu, İsmailoğlu Fazıl Paşa getirdi. O bir grup yaptı İstanbul'da buna haydi dediler. O biraz yavaş bir adamdı. Hukukçu bir adam...

Frederik P. Latimer – Hukukçu, çok hukukçu bir adam.

Ali Fuat Cebesoy – Yavaş bir adam, eee bugün gelirim yarın gelirim. Eee benim babam da diyor ki bir an evvel gelmeli bu. Belki bir itiraz olursa, haydi buyrun derler, bunu reis diye toplatırdık diyor. Yani bütün tedbir alınmıştı. Ankara’da mutlaka bir mecis toplansın diye. Yeni hükümete esas olsun diye.

Frederik P. Latimer – Evet. Bu belli oluyor evraklardan. Bütün emirler hemen gönderildi. Şey İngiliz işgalinden sonra.

Ali Fuat Cebesoy – Evet evet. Onu da söylemeliyim ki Nutukta da vardır, bizim telgraf memurları hepsi milliyetperver çıktı. Yani İngilizler mani olmak istediler fakat geceyarısından sonra hatları kontrol ediyoruz diye bizim tebligatı alırlardı. Mesela İstanbul’da filan. Zaten İstanbul’un ilk işgalini biz İstanbul telgraf memurundan haber aldık.

O hem asker, hem bir siyaset dehası idi...

Frederik P. Latimer – Hem de 16 Mart. Çok büyük bir şeydi millet nasıl hareketini destekledi, o kadar fedakarlık gösterildi.

Ali Fuat Cebesoy – Yani burda bizim dikkat edeceğimiz mesele Mustafa Kemal gibi bir kumandanın bu kadar siyasi tedbirleri kanuni bakımdan bu kadroyu teşkil etmesi çok mühimdir, çünkü evet millet kabul ediyor, ediyor ama kadrosu olmadan nasıl yapacak? Bir baş kadro. Bu emirler çabuk gitmezse. Bir taraftan bir itiraz olsa derhal cevap veriliyor, Anayasanın filan maddesinde böyledir diyor. İşte meclis reisi de geliyor diyor. Yani her tedbir de var. Şimdi orda Atatürk şayet meclis reisi gelmezse kendisi gitmeyecek, o halde kendisi meclis reisi olursa, her ihtimale karşı millet itiraz ederse Anayasa mucibince meclis reisiyim meclisi toplayacağım diyebilir. Mecburdur millet o vakit gelmeye. Yani bunlar böyle kat kat, kat kat alınmış tedbirlerdir. Düşünülmüş tedbirlerdir. Şimdi bu adam nasıl yani ruhen geçen gün de söylediğim gibi, demokrat olmasın, parlamento olmasın? İstanbul’a giden mebuslar, hepsi Ankara’dan geldiler gittiler ekserisi toplandı. Bu, hep grup grup geldikçe sabahdan akşama kadar oturur Ankara’da temsil binasında gördüğünüz binayı, o şey tarafında...

Frederik P. Latimer – Gördüm.

Ali Fuat Cebesoy – Orada oturur, önünde bir harita tekmil mebuslara Misak-ı Milli'yi anlatır. İstanbul'un vaziyetini anlatır. Mutlaka bir şey olduğu zamanda tedabir vardır, Ankara'ya geleceksiniz, bitirir kendisi, buyurun konuşalım der. Herkes, zayıf var, kuvvetli mebus var, zayıf mebus çok itiraz eder. Hiç sıkılmadan onu da ikna eder, ikna eder. Ben Mustafa Kemal o içtimayı yaptıktan sonra ben de, bir kere Kuva-yı Milliye Başkumandanlığına teşrif edin derim, mebuslar [davet edilir] oraya. Sorarım nasıl adam, nasıl bu adam? Biz zannettik ki kılıcı belinde bir kumandan, emir verecek gidin İstanbul'a gelin buraya, değil efendim, bu en güzel en kuvvetli bir devlet adamı. Hiç bıkmıyor, suallerimize cevap veriyor. Bizim en tereddüt ettiğimiz noktaları tenvir ediyor. Ve emin olun ki diyor büyük bir imanla gidiyoruz diyor. Böyle içinden birçok mebuslar vardı, biz anlamamıştık diyor bunu. Bu adam bize anlattı diyor, şimdiki kalbimiz diyor ferah gidiyoruz diyor. Ben de ordan bu haberi alıyorum. Bravo diyorum paşa hazretleri, yani çok yorulmuşsunuz, çok parlamenter iş yapmışsınız, daha meclis toplanmadan ve siz de İstanbul'a gitmeden bunlar hepsi birleşip, kalkıp İstanbul'a gidiyorlar dedim. Ne güzel dedim bu, bravo dedim. Bunu hangi mektepte öğrendiniz siz? [Gülüşme] O da bana derdi ki bilirsin derdi, hem askerlik yapardık, hem de siyaset yapardık Harp okulunda. Konuşmasını çok severdik, böyle ikna etmek için çalışırdık derdi. Bak şimdi yarıyor derdi işimize.

Frederik P. Latimer – Çok mühim.

Ali Fuat Cebesoy – Görseniz bu adam sanki seksen yaşında bir hocaymış gibi, o giren adamları memnun eder, iltifat eder, onların lisanını konuşur. Hep hayret, bu adam nereden nasıl oldu, tanımadık bu adamı biz, diyerekten giderler. Bunlar daha Büyük Millet Meclisi kurulmadan evvel olan şeylerdir. Bu işin en mühim noktası. Galipler tarafından işgal altına girmişiz, hakkımızı tanımıyorlar. Bizi taksim edecekler. Kendi kuvvetleri var. Bir taraftan Yunanistan'ı seferber etmişler. Buyur memleket senin, yarısı al diye, saldırmışlar. Öbür taraftan Rusya'dan şuradan buradan topladıkları Ermenilerle Şark cephesinde kuvvet yapmış. İngilizler oraya Ermeni kuvvetini toplamak için ve İngiliz zabıtları de bırakmışlardı orada, Şarkta. Çünkü biliyorsunuz Ermeniler

dağınıktı, çok dağınık. Yunanlılar gibi değil. Dağınık, ondan sonra, kimisi Amerika'da kimisi Avrupa'da. Sonra Rusya tarafında var çok, bizden var. Ondan sonra filan, bunları topladılar orda bir ordu yaptırdılar, yirmi bin kişi kadar. Ama bu Yunan ordusu kadar kuvvetli değildi. Bu kadar kuvvet içinde... Sonra Anadolu büyük harpte pek fakir düşmüştü. Bütün nesi var nesi yoktu hep cephelere gönderdi. Denebilir ki yani genç adam pek az kalmış, pek az kalmış dönmüştü.

Pek az kalmıştı. Ondan sonra, binaenaleyh yani kadın kuvveti fazlaydı. Buna rağmen nasıl bu adam bunun yolunu buldu, nasıl millleti topladı bir fikir etrafında, mesela Misak-ı Milli'yi okuduğumuz zaman bir hukukçu için bir adam için kolay birşey zannediyorum. Ama bu Misak-ı Milli'yi Atatürk'ten başka kimse bulamadı. Kimse. En vatanperver adamlar filan manda, falan manda olsun, hem de bütün onların kafaları, Osmanlı İmparatorluğunu muhafaza etmek şartıyla, Arabistan da beraber manda isteyecek. İşte en vatanperver, tecrübeli adamlar, ihtiyar adamlar hep böyle düşünüyordu. Bunun kadar müspet, canlı, hayati bir plan kimse düşünemedi. Ve bu da herkes zannediyor ki o zaman. Yoo gençliğinden beri kafası çalışır bir adamdır. Ve en ziyade o durumu müsait bulduğu, nihayet kendi düşüncelerine bir şekil verdi.

Frederik P. Latimer – Şekil vermek kabiliyeti çok büyüktü.

Ali Fuat Cebesoy – Çok. Mesela bu şekli en evvela şeyde verdi, Amasya'da verdi. Biraz konuştuktan sonra dedi müsaade ederseniz ben bir toplayayım dedi bunu. Topladı, yazdı topladı, kabul ediyor musunuz dedi. İyi çok güzel. Bizi kontrol etti bazı fikirlerinde, baktı ki anlaşabiliyoruz, ondan sonra, en ziyade biz üçümüzdek evvelâ, Rauf Bey, sonra Atatürk, ben. Refet Paşa sonra geldi yoktu. Refet Paşa Tokat'taydı. O gece biz işimizi bitirdikten sonra geldi. Biz artık imza ettikten sonra verdik, Refet Paşa okudu, münakaşada bulunmadı Refet Paşa, okudu, ondan sonra, bir daha okudu, dedi ki en nihayet, bana döndü, dedi ki eee dedi bunda dedi biz dedi milli hükümet de kurabileceğimiz anlaşılıyor dedi. Ben de dedim ki gayet tabii, dava halletmek için milli hükümet mi lazım ne lazımsa yapacağız. Memleketi kurtarmak için ne lazımsa meşru yapacağız. O zaman peki dedi imzasını attı. Yani Atatürk'ün kafasıdır en ziyade işleyen.

Frederik P. Latimer – Daima kafası işlerdi.

Ali Fuat Cebesoy – Ve bu da yeni değildir. Meşrutiyetten evvel Harbiye okulundan başlar yani. O hesap eder. Meselâ arkadaşlarıyla münakaşa yapar, der ki peki, bazıları der ki, yahu der biz taa Basra Körfezi, Kızıl Deniz, Aden, bilmem Mısır, hep bizimmiş der. Ne büyük devletmişiz der. Öyledir ama der, en büyük devletiz ama der, burda talebeye karnını doyuramayan devlet der, İstanbul’da, burada der, bize su bulamıyorlar der, üçbin kişi var orada on tane musluk var, düşünün, talime gideceğiz toz duman içinde sıra bekliyeceksin yıkanmak için. Böyle büyük devlet diyor ama padişahının durumunun dibinde Harbiye talebesine su bulamıyor diyor, sen ne kabiliyetin var diyor, suyunu bulamayan diyor, merkezinde diyor, hududu Aden’deymiş diyor, artık tasavvur et her yerde ne kadar zayıfsın. Hadi bunun üstüne hücum ediyorlar, sen de ne korkakmışsın. Bu cesaret, korkaklık değil diyor. Doğru diyor. Devletin verdiği yemeği yiyebiliyor muyuz diyor. Gidiyoruz, bakkal var ayrıcana mektebin içinde, bakkal var, onun yemeğini alıp yiyorduk, devletin verdiği yemeği yiyemezdik, iyi pişmezdi, fena yemek. Sonra otururdu, yine mi birşey söyleyeceksin diyor arkadaşlar, söyleyemiyorduk, ekmeği alırdık yemeği yemezdik, bırakırdık. Ekmeklerimizi alırdık, ondan sonra, yemeği bırakırdık, bakkaldan gider öteberi alır onu yerdik. Yahut hademelere para verirdik, dışardan getirtirdik yemek. Ondan sonra, buyrun derdi, bu devlet derdi, nasıl Aden’i nasıl Mısır’ı der idare edecek der, burda bu müstakbel subaylarının karnını doyuramayan devlet nasıl yapar der. Bakın der ne aciz der.

Atatürk ve Nazım Hikmet’in Türkçülüğü...

Frederik P. Latimer – Abdülhamit bütün parasını casuslara vermiş değil mi?

Ali Fuat Cebesoy – Yani bunu bir propaganda değil, bir meslek, yani bunu söyleyerek, akıllı adamları toplayıp bundan kurtulmanın çaresi nedir? Sonra mesela şunu soruyor diyor ki, Tanzimat olmadan evvel diyor, şu İstanbul’da diyor, şu asker içinde diyor bir tek Anadolu Türkü var mıydı diyor? Tanzimattan sonra geldi diyor. Hep diyor esir edilmiş, Türk olmayan, cinsten olmayan milletleri topluyor diyor, padi-

şah diyor, Türk padişahı diyor onları topluyor diyor etrafına diyor. Niye Türklerden istifade etmiyor diyor, bu nasıl imparatorluk diyor. Türkün kanıyla süngüsüyle idaresiyle kurulmuş, padişahı Türk diyor, halbuki diyor padişah diyor esirlerle, dışardan getirdiği adamlarla memleketi idare ediyor diyor.

Frederik P. Latimer – Eski zamanlardan mı bahsediyordu? Yeniçeri zamanı demek öyle yapıldı.

Ali Fuat Cebesoy – Yeni zaman ama eskiyi bahseder. Sonra birşey daha dikkat etmek lazım bu adamda. Çok büyük mesuliyet almıştır ama bundan başka da çare yoktu. Ölünceye kadar Osmanlı devrini tarih yazmazdı. Ufak kitaplarla okuturlardı, Osmanlı devrini. Fatih lakırdısını kimse ağzına alamazdı yani, onu öyle bir idare ederlerdi ki, şey... Çünkü eğer inkılâp yaparsak, inkılâp yaparsak ananeyi bırakmak lazım çünkü ananenin kuvvetli yerleri de var zayıf yerleri de var. Kalkacaklar niye bırakacağız bu kuvveti diyerek. Binaenaleyh tam bir tekamül yapmış. O daima Macaristan'ı misal getirirdi. Finlandiya'yı misal getirirdi. Bunlar da Türk derdi, bunlar da Asyalı derdi. Buyrun derdi, bütün Asya'daki ananelerini kestiler. Biri geldi Baltık denizinin köşesinde oturdu, biri geldi Budapeşte civarında toplandı, tamamıyla medeni bir şekilde yaşadı der, buyurun, Macaristan oldu. Bugün Macaristan bir Fransızdan bir Almandan farkı yok. Eee biz de böyle olmazsak, imkan yok, bize hayat vermezler. Şimdi eee bu kadar ananemiz kuvvetli, bu kadar güzel şeyler... bunlar inkar mı? Yok inkar etme, dur bakalım sus, zamanı gelir onları da tarih diye okursun. Ama şimdi bırak onu millete, sen yeni bir millet teşkil ettin, Türk, ondan sonra, Osmanlı şimdilik yok, tarihi onun pek az, şimdi yeni kalıbı koyalım üstüne senin. O daima taa okuldan beri Macaristan Finlandiya, dikkat eder. Bakın der ne kabiliyetli milletmişiz der, bu Türkler der. Bakın Finlandiyalılar der, Ruslardan daha akıllı, İsveçliler gibi bir kavim derdi. Demek ki Türkler ne ister de olmaz derdi.

Frederik P. Latimer – Pek güzel bir misal. Doğru.

Ali Fuat Cebesoy – Yani büyük bir değişme. Yani bu adamın büyüklüğü burada. Çünkü hiçkimse yoktur ki dünyada büyük adamlardan ananeleri bırakabilsin.

Bizim de şimdi aklımız eriyor, Osmanlı ananesini takip etseydik biz imkan yok inkılâp yapamazdık. Şimdi bakın öyle bir hasret var ki,

gazeteler bilmem İstanbul fethi bilmem nesi, hep o öldükten sonradır. O zaman o sağken mekteplerde okunan Osmanlı tarihi mümkün olduğu kadar kısa, kronolojik bir tarihti yani. Hiç şeyden bahis yok. Ondan evvel var. Selçuk'tan var, Etileri o çıkarttı, ne kadar çalıştı Etileri çıkarttı, Sümerleri çıkarttı, şunları çıkarttı, Osmanlının yerine onları doldurdu. Onları doldurdu nihayet inkılâpları yerleştirsın diye. Sonra onları doldurunca işte Fin de onlardan, Bulgar Türkü, bilmem şey, Macar Türkü, ondan sonra Fin Türkü, hep Türktür dedi, bak nasıl onlar olmuş. Ne yaptı yaptı Osmanlıyı durdurdu ve yeniye kurdu. Şimdi bir hasret varmış gibi Osmanlı tarihinde. Onun zamanında ne Barbaros Hayrettin Paşa ne Fatih ne Yavuz ne bilmem ne hiç bahsedilmez.

Mesela en meşhur, Yahya Kemal, şair bizim, o Osmanlı, halis Osmanlı. Çok Osmanlı o. Onu çağırır, [en naade] bu dönmez der. Bu der, Türk olmaya kalktı mı, der, Osmanlı, olamaz der. Bunun elindeki bütün sanatı gider der. Bu Türk oldu mu der ne edebiyatı kalır der, ne şiiri kalır, ne birşeyi. Bu böyle, Osmanlılık doğmuş, Osmanlı şairi olmuş, Osmanlı edibi olmuş der. Başka şeyi olmaz.

Nazım Hikmet'i çok istedi, yani onda çok büyük istidat gördü. Onun, böyle, filmlerini getirtti. Afet Hanım çalar, bilir Afet Hanım onun şeyini. Atatürk onu çağırarak istedi. Nazım çok rica etti beni çağırmasın dedi. Belki bir kusur işlerim, bir terbiyesizlik yaparım, bana çıkışır, gözünden düşerim dedi. Çünkü Nazım gayet dik kafalı bir adam. Yani kumanda altına girmeyen bir adam. Atatürk isterdi ki kendi kalıbına girsin herkes, Türklüğe girsin. Herkes bu Türklüğün içinde. Ondan sonra, kalk sen bir şey söyle, anlat der, filan der. Bu da der ki ben emir yapamam der, o vakit bir kusur yaparım, beni huzuruna çağırmasın derdi. Ama bunun şiirlerini okuturdu, gramafonda filan da dinlerdi. Çok isterdi bu adamlar...

Frederik P. Latimer – İstiklal harbi hakkında çok şiir yazdı değil mi?

Ali Fuat Cebesoy – Yazdı. Ama öldükten sonra yazdı, öldükten sonra yazdı.

Frederik P. Latimer – Öyle mi

Ali Fuat Cebesoy – Ölmeden evvel pek fazla birşeyi yoktu. Ölmeden evvel garip birşeydi bu çocuk. Ben, biz, Terakkiperver Cumhu-

riyet Fırkasını yaptığım zaman, bu benim teyzemin torunudur, annemin ablasının kızının kızı, yani biz ona büyük dayı gibi oluruz, bana koştur geldi. Mecliste murakabe heyeti olmaktan bu millete ne çıkar dedi. Bizim dedi bütün gayretimiz dedi Atatürk'ün etrafına Türklüğü koyalım, Türklük yerleşsin, Türklük, Türkçülük yerleşsin, inkılâplar yerleşsin, bunlarla beraber, ondan sonra herşey kolaydır derdi.

Frederik P. Latimer – Nazım Hikmet?

Ali Fuat Cebesoy – Nazım Hikmet söyledi. Bana söyledi. Bana müsaade et dedi, kabahat işletirsin dedi. Bunu söylediği zaman da 23, 24, 25 yaşındaydı. Zeki bir çocuktı, o da zeki bir çocuktı. Kabiliyetli bir çocuktı.

Frederik P. Latimer – Daha çok sağ olsaydı belki firar etmeyecekti.

Ali Fuat Cebesoy – Yoo. Onun hastalığı zamanında, efendim, Şükrü Kaya, herkesin kendine göre bir düşüncü var, konsepsiyon, bilmem İngilizce ne derler, konsepsiyon.

Frederik P. Latimer – Conception.

Ali Fuat Cebesoy – Bu Napolyonu, şey, Atatürk'ü bunlar Napolyon haline koyarlardı. Yani bunların kafası. Yoksa Şükrü Kaya iyi yetişmiş bir adamdı yani, güzel tahsil görmüş ve yetişmiş bir adam Kendini de polis umum müdürü Fuşe yerine koyardı. Bu Bonapart'a bu bakımdan hizmet edecek, yani ideali bu. Ee şimdi bunlar, hergün bir vaka ihdas edecek ki, bir iş olacak ki eseri meydana çıksın. Eee yok. Bizim memlekette mesela, evet, Nazım Hikmet komünist mezhebini kabul etmiş, ama milliyetperver bir adamdı. Türktü, halis Türktü. Milliyetperver bir adamdı, hiçbir vakit de Rus olmadı. Binaenaleyh o burada bütün mezhebi namına çalıştı, Türk sosyolojisi namına çalıştı, yani Türkiye'de fakir az olsun, bir sosyalizm teessüs etsin ki servet taksim olsun. Yani bu kendi doktrinini, kendine mal ettiği doktrinini yaymak istiyordu. Ama hiçbir vakit de Rusya'ya alet olmak istemiyordu. Hatta bu olamadı diye, vaktiyle o üniversiteye gitti, Rusya'da üniversite okudu iki buçuk üç sene. Olamadı diye, orda Rus ajanı olmadı diye bizim memleketimizde öldürmeye kalktılar. Ve bizim polisin malumatı altında aylarca kundura boyacılığı yaptı, bu işi atlatsın diye, anlatabildim mi. Binaenaleyh, bu kadar vatanperver bir adamdı.

Şimdi çıkıyor bir dahiliye vekili, bir dahiliye vekili çıkıyor, iş kalmıyor, eee kendisini, Mustafa Kemal'e kendisini işgüzar bir adam gibi göstermek istiyor, tutmuyor bizim memlekette, mesela komünizm falan tutmuyor, böyle bir kadro olamıyor, ondan sonra, bu çıkartıyor bunların başı Nazım diyor mesela. Tabii Atatürk itiraz ediyor, böyle birşey ben zannetmiyorum diyor. Bu kadar Türk ruhunu duyan bir adam, bu kadar milliyetçi ruhu duyan bir adam enternasyonal olamaz diyor. Buna imkan yok diyor. Hayır var diyor, bu sefer gidiyor Mareşale. Atatürk'e kabul ettiremeyince Mareşale gidiyor. Mareşal askerlikten başka o kadar çok malumatı olmayan bir adamdı. Biraz da fazla şarkçıydı. Daha fazla şarkçı bir adamdı. Bu böyle Atatürk inkılâplarını Atatürk'ü sevdiğinden dolayı kabul ederdi, yoksa kafaca kabul etmiş değildi. Ve o da kadere inanır bir adamdı yani. Gidiyor onu kandırıyor...

Frederik P. Latimer – Dindar bir adam.

Ali Fuat Cebesoy – Dindar, dindar dediğim öyle hoca değil ama kadere inanıyor dine inanıyor, mesela meşhurdur Sakarya muharebesinin son günlerinde Atatürk erkânı harp reisini arıyor, muhabere meydana, ondokuzuncu gün onyedinci gün. Nerede diyor erkan. Ama sıkışık bir zaman ne bizimkiler muharebeden vazgeçiyor ne Yunanlılar, öyle şüpheli bir vaziyet. Diyorlar ki kitap okuyor diyorlar. Ne okuyor diyorlar, çağırın bana diyor. Kalkıyor geliyor. Yahu diyor en mühim zamanda diyorsunuz, her [Türk] beraber diyor şeydelim. Eee diyor elde ihtiyat kalmadı diyor. Şimdi dua ediyorum Allah'a diyor, senin nüfuzunu prestijini bize kaybettirmesin diyor. Eğer kaybettirirse senin yerine biz yine böyle millet nazarında böyle prestijini kazanmış bir lider bulamayacağız diyor, onun için dua ediyorum ki diyor sen muvaffak olasın diyor bu muharebede. Ama bunu candan yapıyor, inanarak yapıyor bunu.

Frederik P. Latimer – Son olarak Nazım Hikmet ona...

Ali Fuat Cebesoy – Aaa şimdi Şükrü Kaya mütemadiyen, birşey yapacaksa gidiyor onu fitliyor, bazı adamlar buluyor Nazım Hikmet'in şiirini kopya ettiriyor. Orduya dağıtıyor. Ondan sonra, müşir tabii, mareşal kuşkuluyor, bunu tevkife karar veriyor. Bir taraftan da geliyor, yazık oluyor bu çocuğa, müdahale etseniz de bıraksalar. Gazi dikkat et diyor, bu senin işindir diyor, Şükrü Kaya'ya. Bana kurtar diyorsun, gi-

diyorsun, Mareşala da yakala diyorsun bu adamı. Nihayet, hastalandı Gazi. Onun hastalığından istifade ettiler, onu divan-ı harp kararıyla onbeş seneye mahkum ettiler.

Garip birşey diyeyim, yalnız onbeş sene değil, iki divan-ı harp aynı vakadan dolayı onbeşer seneye mahkum ettiler, otuz sene. Yani Ceza Kanununda böyle bir şey yok. Sonra şahitler geldi. Gelen şahitler assubaylar, küçük zabitler. Bunlar dediler ki evet biz Nazım Hikmet'e hayranız, onun şiirine hayranız, kendisinlen de görüştük, ama bize derdi ki benim şiirimden öteye gitmeyin. Çünkü her mezhepte, her iktisadi mezhepte olan milletlerde de, ordu siyasetle meşgul olmaz. Onun için siz böyle şeylere girmeyin, karışmayın, orduda hizmetinizi görün, en büyük hizmet odur. Bize böyle söylerdi dediler. Bunlar geldiler söylediler yani divan-ı harpte. Buna rağmen o müşürün vehmi artmış, işte divan-ı harp erkânı üzerine tesiri ziyade olmuş. Onlar işte onbeş sene, öbürü de onbeş sene, tamam, otuz sene garanti. Bunu koydular, komünistlerle, diğer komünistlerle beraber, Çankırı'da hapse. Bu şikayet etti. Benim yok bunlarla bir münasebetim.

Nihayet Bursa'ya kaldırdılar. Bursa'da yalnız başına kaldı. Hakikaten büyük bir metanet gösterdi. Ondört sene benim elbiselerimden başka hiçbir şey almadı. Kendi dokuma yapardı Bursa'da, satarlardı, onunla yemeğini, istediği şeyi dışardan aldırır getirtirdi. Ondört sene onbeş sene böyle çalıştı. İşte af oldu, olacaktı da, oldu filan, nihayet af olduktan sonra, çünkü o vakit Mareşal ölmüştü galiba, öyle ya Mareşal ölmüştü, ona rağmen orduda bu zihniyet var, Mareşalin zihniyeti var. Mareşal öldükten sonra yine bunu korkuttular. Askerlik şubeleri çağırır, çağırınca bu dedi ki beni gönderecekler. Halbuki askerlikle bir münasebeti kalmamıştı. Kendisi bahriye subayı çıkacağı zaman hasta oldu, muayene ettiler, çürüktür dediler, askerlikten çıkardılar. Eee o vakit de yaşı elli yaşını geçmiş, yani hiçbir askerlikle münasebeti yok. Onun için korkutmak istediler. Bunu çağırdılar burda Fatih şubesine. Korktuk bu, beni dedi ihtimal Erzurum'a gönderecekler, yolda vuracaklar dedi. Benden kurtulmak için. Onun üzerine kaçtı gitti. Hayatını kurtardı. İnsanların kabul etmek lazım gelir ki demir bile paslanıyor. İnsanda ne kadar kuvvet, kudret olursa olsun, onbeş sene yirmi sene insanı zaafa [düşürtüyor].

Frederick P. Latimer – Çok büyük ve kıymetli bir şairdi. Şüphe yok.

Büyük Taaruz nasıl karar verildi?...

Frederick P. Latimer – İki ay kaldınız?

Ali Fuat Cebesoy – İki ay kaldık. Ben kendisine Moskova'dan nasıl ve nerelerden hangi vasıtalarla malumat aldığımızı kendisine söylüyorduk. Halbuki bizim erkanı harbiye daima İstanbul'dan alıyordu haber. İstanbul'dan aldığı haberde de [Venizeloscular] çok aldatıyorlardı, ekseriye yanlış malumat veriyordu Ankara'ya. Atatürk benim anlamadığım bir mesele var dedi. İki sene oldu bu harp başlayalı. 920, 21, 22 evet. Belki daha fazla, bu kadar muharebe oldu. Bu Yunan ordusu daima on fırka, daima onbir fırka ve tam mevcut. Hiçbir şeyi eksik değil. Bu nasıl oluyor dedi. Bize böyle malumat geliyor dedi İstanbul'dan. İngilizlerin bu kadar yardım etmek ihtimali var mıdır? Dedim bilakis, bizim aldığımız, İsviçre'den Fransa'dan ve Ruslardan aldığımız malumata nazaran İngilizlerle Venizelos bir mukavele bir taahhüt yapmamış. Hatta Lloyd George demişti ki serbestsiniz. İtalyanlar gelmek istemiyorlar, siz girin, ama benden yardım beklemeyin, ben size yardım edemem. Venizelos da kendi zenginlerine, Londra piyasasındaki zenginlerine, belki Amerika'daki zenginlerine güvenerek ordunun ihtiyacını onlar temin ederlermiş ve onlar da Anadolu'dan mühim bir kısım alacağız, onun ihtimal ki şaysını bana bırakacaklar, zenginlere, işletilmesini ve ordan istifade edeceğiz, ticaret edeceğiz, herşeyi yapacağız ve o yolda telafi ederiz, garanti ederiz, yani yeni alacağımız memleketlerin ekpluate edilmesini size terkederim diye yapmış. Halbuki bu elemanlar Venizelos'la dost, kral tarafından dost değil. Kraldan aleyhtar. Çünkü biliyorsunuz birinci harbin sonunda Yunan kralı harbe girmek istemedi, onlar harbe girdiler biliyorsunuz.

Atatürk'e dedim ki şimdi Venizelos çekildi. Bu yardım yok. Halbuki biz İngilizlerle muhaberelerini elde ettik Ruslar vasıtasıyla, diyorlar ki orda, muhaberelerinde, mütemadiyen yardım istiyor. Ve İngilizler de mütemadiyen ben yardım edemem diyor. Sonra bilhassa Sakarya muhaberesinden sonra [Hacı Anestesin] bir raporu geçti, Ruslar elde etmiş onu, biz de o vasıtayla elde ettik, biz de başka vasıtayla elde ettik, orada bir de bakıyoruz ki orduda çok noksan var. Mevcutlar yarı yarıya inmiş, ikmal olmamış. Birçok toprak sakat olmuş tamir edileme-

miş. Yedek parçaları yok, cephane azalmış. Birçok zabitler, Venizelosçu, çekilmişler. Binaenaleyh ordu zannettiğimiz gibi ne İngiliz onu takviye ediyor, ikmal ediyor ve ne de başka bir taraftan yardım görüyor şimdiki vaziyetinde.

Hatta Hacı Anestes, ben cepheye gidip de ne yapacağım, bu noksanlar ikmal edilmeden cepheye gitsem bir faydası yok. Hatta hükümet ben yeniden asker silah altına alacak olursam, param yok, besleyemeyeceğim ve bu yedek parçalar da yok, harap olan topların cephanenin yerine yenisini de koyacak param yok. Binaenaleyh bununla idareyi maslahat edeceksiniz. Eh bunun üzerine kati bir müdafaadan başka çare yok fakat biz de kati müdafaaya kalırsak mutlaka mağlup oluruz. Çünkü düşman memleketinde cenahlarımız açık, arkamız deniz, noksanımız çok, askerde de bir defa müdafa fikri girdi miydi bizim ne işimiz var, moralleri bozulacak, binaenaleyh bu da sakattır diye bu muhabereleler de var. Memnun oldu Atatürk. Nihayet erkân-ı harbin şeyini çağırdık, istihbarat şefini, onunla mukayese ettik, çok fark bulduk tabii benim malumatımla. Çok memnun oldu. Taarruz etmeye karar vermişler ama onlar Yunan ordusunu çok kuvvetli kudretli zannediyorlar. Eee biz onlara hakiki kuvvetini kudretini bildirince... Sonra ikinci bir malumat daha, onu Ruslar edindi ve inandık, doğru da çıktı, ordu ikiye ayrılmış müdafaaya geçince, bir kısmı Venizelos taraftarı bir kısmı Kral Konstantin taraftarı. Hatta Türkler taarruz ederse iki tümen komutanı belki de üç, muharebe etmiyecekler çekilecekler, gemilere binip Yunanistan'a gidecek. Hatta bunlardan ikisi hakikatte, Plastras fırkası, cephe yarıldığı zaman da, ikinci günü, o vakit emir vermiş, doldur takviye et. Bu cepheye gitmemiş, doğru Uşağa çekilmiş, tam askerle. Yukarda Eskişehir tarafından diğer bir general, beşinci fırka kumandanı, o da kolordu kumandanına, şey ordu kumandanına demiş ki, Türk süvarileri geliyor, ona karşı ben hareket edeyim demiş, ayrılmış o da doğru Dikili'den, vapurları getirtmişler binmişler, ilk evvela çekilmişler, ikincide ihtilal hükümetini ikisi kurdular, iki general kurdu.

Ondan sonra, şimdi Rusların aldığı bu malumata göre, biz bir taarruz edersek belki bir iki fırka Venizelos [için] harb etmez. Tabii bu malumatların o zaman hepsine de inanmak bir kumandan için güç ama bir takım hakikatlar var. Bazı cepheden esir alınıyor, şunu haber alıyor

sonra bizim köylüler, asıl en mühim köylerde bazı casuslarımız var, Türk köyleri var ya, onlardan. Onlar tabii gördüklerini haber veriyorlar, onu kıyas yapıyoruz. Onlar da az çok bizim aldığımız malumatı tasdik ediyor. Tabii bu görüşe Atatürk çok memnun oldu. Ve taarruz artık Atatürk'ün niyeti.

Dahiliye vekili vardı o vakit, Fethi Bey vardı, bunu İngilizlere gönderdi ki bu işi bir daha sulhen yapaalım, kan dökmeyelim. Eh ona bir cevap almazsak o vakit taarruzu yaparız dedik. Cevap vermedi İngilizler, hatta Fethi Bey'i Lord [Gürzon] kabul bile etmedi. Onun üzerine tabii taarruza karar verildi. Ağustos ayında. Ama verilirken tabii biz, bu bizim verdiğimiz malumat, Moskova'dan getirdiğimiz malumat, bizim vasıtamızla, çok ondan memnun oldu, ona çok büyük bir yardımı oldu.

Hatta o cepheye gidip taarruza başladığı zaman da ben köşkte kaldım. Ve bir davet verdim, ben çünkü o vakit Müdafaayı Hukuk Reisi oldum. Ruslar beni tekrar Moskova'ya istediler fakat gitmek istemedim. Atatürk dedi ki ben istifa edeyim Müdafaayı Hukuk Grup reisliği de üzerinde, çünkü hem başkumandan, hem meclis reisi olmaz. Seni Müdafaayı Hukuk reisi intihap edecekler, peki dedim. Ben Müdafaayı Hukuk Grubu reisiydim. O cepheye gizli gitti ben de tuttum Çankaya Köşkünde Müdafaayı Hukuk Grubu namına bir çay ziyafeti verdim, Atatürk'ü de davet etmiş bulundum. Ama yok Atatürk. İşte geldiler onlar falan, dedik Atatürk hasta birazcık, gelemeyecek, bu suretle herkes Atatürk'ü de orda zannettiler. Ondan sonra tabii muzafferiyet oldu, İzmir'e gittiğinin ikinci günü bizi de kendine başvekil ile beraber, Rauf Bey'le beraber, çağırdı. Gittik tabii. Evet, bunların hepsini güzel hesap eden bir adamdı. Bazı kumandanlar çok cesur olur, hesabı unuturlar. Çünkü hakikaten bu adam her veçhile demokrat kumandandı. Çünkü kendi şöhretini düşünmez. Daima hesap eder, az zaiyatla muzaffer olmak. Zamanı mı değil mi. O pek ala biliyor ki Yunan ordusu kaldıkça yıpranacak. Anadolu dağlarında yıpranacak. Bir ideal de yok, taarruz da etmiyorlar, vazgeçtiler, çekildiler. Tahkimat yaptılar filan. Eee siyaset girdi içlerine. Tabii bu kurt gibi orduyu bozacak. Binaenaleyh bekledi bekledi, sulhen işi halletmek istedi, o da olmayınca, tam zamanını buldu ve mükemmel bir hareket yaptı.

Hareket Ordusu İstanbul'a nasıl yürüdü?...

Bir redif fırkası, silah altına aldılar. Bunun kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa'ydı. Erkan-ı harbi de Mustafa Kemal'di. Zaten bizim o vaktiki teşkilatımızda bir nizamiye tümeni var bir redif var. Nizamiye tümeninin kıtaları birlikleri var ama redif fırkasının yalnız subayları var, silahları var cephaneleri var, insanları yoktur. Bu bir muharebe olursa, seferber yapılır, fırka çıkardı. Şimdi Selanik'ten ilk hamlede bu redif fırkasını silah altına aldılar. Redif fırkası Selanik halkından teşekkül edecek. Halbuki Selanik halkı hürriyet sahibi insanlar, yani İstanbul'a karşı hareket edebilir insanlar. Nizamiye fırkasını almadıklarının sebebi belki bunlar padişaha tabii olurlar, onun için redif fırkasını aldılar ve onu seferber yaptılar, yeni asker getirdiler, seferber yaptılar. Ve bunun zaten kadrosunda Mustafa Kemal erkan-ı harpti. Bunlar trene bindiler, geldiler işte Çatalca'ya, daha biraz Çekmece'ye falan oralara. İstanbulun temas- ta bulundular, vaziyeti anladılar. Ondan sonra, vaziyette, askeri vaziyette mutlaka Harbiye Nezareti, Taşkışla, ki şimdi yıkılmıştır, yok, Taşkışla, Divan otelinin önünde bahçe vardır, o bahçenin olduğu yerde Taşkışla vardı, topçu kışlasıydı bu, fişliği, Yıldız'ı zaptetmek lazım. Çünkü asıl asiler buralarda toplanmışlar ve buralarını müdafaa ediyorlardı.

Biliyorsunuz Yıldız deyince arkasında ikinci fırka vardı. Birtakım pavyonlar vardır şimdi de, orada ikinci fırka askeri vardı. Bunlar padişaha sadık insanlar. Ondan sonra, topçu kışlası da topçular da bu irticaya karışmışlardı... Bir de Harbiye Nezareti, şimdi üniversite olan yerde, buraya karşı hareket etmek. Nasıl hareket edeceğiz ve nereden hareket edeceğiz. Üç kol. Bunları Mustafa Kemal Paşa tasavvur etti. Arkasından buna yalnız bir tümen kafi gelmez binaenaleyh üçüncü kolordu gelmeli. Tuttular Edirne'den de bir tümen aldılar. Şevket Turgut Paşa tümeni, ondan sonra Selanik'ten de bazı birlikler aldılar. Demek oluyor teknil bu kuvvet Hareket Ordusu oldu. Bu Hareket Ordusunun da başı Mahmut Şevket Paşa oldu. Emir verdiler Selanik'ten, siz ne yapmak lazım gelirse düşünün ama artık ileri hareket etmeyin. Bu yalnız siz bu işi halledemezsiniz, Edirne'den Selanik'ten daha asker gelecek ve bizzat Mahmut Şevket Paşa da bu hareketin kumandanı olacaktır, diye tebligat yaptılar ve hareket ettiler. Burada Mustafa Kemal Paşa'nın fırkası müdafaa tertibatı aldı, yani bu mürteciler ona karşı hare-

ket ederse onlara müdafaa edecek, vermeyecek yerini. Sonra Mahmut Şevket Paşa geldi. Onun erkanı harbiyesi, reisi, Ali Rıza Paşa.

Frederick P. Latimer – Ve Pertev Demirhan Paşa?

Ali Fuat Cebesoy – O kaldı, yoktur orda o. İkinci erkan-ı harp vardı, Ali Rıza Paşa vardı. Bilmiyorum Pertev Demirhan bu hareketten evvel çekilmiş gitmiş. Ama Ali Rıza Paşa vardı.

Frederick P. Latimer – Sonra Sadrazam olan?

Ali Fuat Cebesoy – Değil, o değil. Bu Süleyman Paşa'nın oğlu, bir Halil Paşa da vardır bunun kardeşi. Ondan sonra, bu kolordu kumandanı oldu, sonra öldü. Çok yaşamadı. Zaten bir resim vardır. O resimde Mahmut Şevket Paşa. Hüsnü Paşa, ondan sonra, Ali Rıza Paşa beraber arkalarında da Mustafa Kemal, ondan sonra, bir Abdürrahman Sami, bir erkan-ı harp vardı, sonra zannediyorum İsmet İnönü, ama bunlar Cemiyetten değil de doğrudan doğruya askerle geldiler. Berlin'den, zannediyorum İttihat Terakki Cemiyeti onlara haber verdi. Enver Bey, Hafız Hakkı Bey Viyana'dan geldi. Fethi Bey de...

Frederick P. Latimer – Hafız Hakkı?

Ali Fuat Cebesoy – Hakkı, Viyana'dan. Ateşe militerdi o. Sultan damadı. İttihat Terakki Cemiyetinden. Sonra bunlar gelince bunların da müdahalesi ile üç kol tertip edildi. Bir kol Harbiye Nezaretine gelecek, bir kol Taksim kışlasına gelecek, bir kol şeye gelecek, Yıldız'a. Sonra geride ihtiyat olacak. Şimdi bu kol kumandanları hatırımda kaldığına göre Yıldız'a Enver Bey gitti, onun kumandanı oldu, giden kolun kumandanı. Bu buraya gelen kolun kumandanı bir, iyicene hatırımda değil ama belki Fethi Bey, buraya gelen Fethi Bey, Harbiye Nezaretine gelen Hafız Hakkı Bey. Zannederim Mustafa Kemal Bey çekildi, yani beğenmedi bu tertibatı zannederim, o bir ihtilaf çıkardı. Onun fikri, niçin böyle, bu askerlerin kumandanları var, bunlar niçin gitmiyor da bu İttihat Terakkiye mensup Enver Bey, Hafız Hakkı Bey, Fethi Bey, bunlar gidiyor, bu doğru değil, askerce yapmak lazım. Onun için ben çekilirim dedi, karargahta kaldı. Ama Mahmut Şevket Paşa da tıpkı Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncesindeydi. İşte amaç o vakit bir ihtilali bastırmak olduğu için İttihat-Terakki Cemiyeti tabii karşı oldu. Onun söylediği sözler en ziyade makbul oluyor.

Nihayet bu surette hareket ettiler. Bu kollar hedeflerine vasil oldular ve oralarını zaptettiler ve askerın elinden silahlarını aldılar. Ve bu suretle irtica kalktı, İstanbul'a hakim oldular. Mahmut Şevket Paşa kargahını beraber Hareket Ordusu kumandanı diye üniversitenin iki kapisının iki tarafında köşkler vardır, orada kurdu, artık İstanbul'un idaresini aldı eline. Onun üzerine, onun teminatı altında Yeşilköy'de Meclis-i Milli toplandı, yani o zamanki dağılmış olan Meclis-i Mebusan, Ayan toplandı. Ayan reisi Küçük Sait Paşa'nın riyasetinde toplandı Meclisi Milli. Uzun boylu münakaşalar yaptı. Şimdi diyemeyeceğim Yeşilköy'de nerede toplandı, bir İngiliz'in evi diyorlar, orda mı iyice ne. Büyük bir şatoda toplandılar. Orada uzun boylu görüştüler.

Nihayet Sultan Hamid'in tahtan indirilmesine ve Selanik'e gidip orada muhafaza altına alınmasına ve sonra Sultan Reşat padişah, yerine tayin edilecek. Garibi şu ki Sultan Hamid'in taa ilk zamanından beri kendi yanında hususi katip ve sonradan mabeynci olan Küçük Sait Paşa, birçok defa sadrazamlık yapan Sait Paşa'nın riyaseti altında Sultan Hamid halledildi. Çok sadık adammış yani, bu kadar nezaket gösterdi! Ve ondan sonra hükümet normal olarak teşekkül etti. Yinen İttihat Hükümeti teşekkül etti. Fakat Hareket Ordusu kaldı. Yine bir irtica olurdu o buna müdahale edecekti. Yani hükümet içinde bir hükümet vaziyetinde bir müddet kaldı gitti. İşte 31 Mart vakası, hülasası budur. Denebilir ki Mustafa Kemal ile Enver, Hafız Hakkı arasında, bilhassa Enver ile arasındaki ihtilaf o günden başlar aralarında, o günden başlar, evet...

Frederick P. Latimer – Mustafa Kemal ile Enver Paşa münasibetleri bilhassa Trablusgarp'tan sonra nasıl idi umumiyetle?

Ali Fuat Cebesoy – Eee orada Enver Bey ona kumanda ediyordu, Enver Bey bütün Bingazi kumandanı tayin edilmişti, rütbesi büyüktü, Mustafa Kemal onun maiyetinde iki mıntka vardı, mıntkanın birisini kumandandı. Tabii düşman karşısında orda bir ihtilaf göstermediler. Ve Mustafa Kemal'in çok iyi arkadaşı vardı, Nuri Conker, oda Enver'in en kanı harbi oldu. O güzel idare etti onları, Trablusgarp muharebesinde aralarında bir ihtilaf olmadı. Olmadı orda, iyi çalıştılar her ikisi de beraber,

Frederick P. Latimer – Aynı senede Selanik'te kongre oldu ve o zaman çok ihtilaf vardı değil mi aralarında?

Ali Fuat Cebesoy – Belki kongrede olmuştur, ama harekette değil. Harekette olmadı, kongrede oldu. İhtimal kongrede Sunusilerle beraber yaptılar, Sunusilerle kongre yaptılar orda. Tabii o kongre askeri olmaktan ziyade idari ve siyasi idi. İhtimal ki o idari sayısı kongrede ihtilaf olmuştur aralarında ama askere tesir yapmadı.

Frederick P. Latimer – Yani İttihat ve Terakki Kongresinde? Selanik'te.

Ali Fuat Cebesoy – Aaa başka. Bu Bingazi'de. Yani Bingazi'de olmadı. Sonra Selanik'te oldu çünkü Selanik'te Enver Paşa, Hafız Hakkı Bey, hem asker hem ordunun içinde hem İttihat Terakki'nin başında hareket ettiklerinden dolayı Mustafa Kemal Bey bunu tenkit etti. Bu doğru değildir dedi. Ya asker ya siyasetçi olacaksınız dedi. Ama bu sefer İttihat Terakki de dedi ki, ben askerleri çıkarırsam kuvvetim kalmayacak, vazgeçemem dedi. O halde bunlar geçsin, askerliği bıraksın siyasetten geçsinler. Onlar onu yapmadılar hem asker hem şey kaldılar. Daima da ihtilaflarına sebep oldu.

Frederick P. Latimer – Efendim bir arkadaşım yakınlarda İngiliz Kemal adlı bir zattan bahsetti. Bu bir nevi casus olmuştur. Onu tanıdınız mı?

Ali Fuat Cebesoy – İşittim, ama fazla malumatım yok. İşittim böyle bir şey.

Frederick P. Latimer – Mustafa Kemal için mühim hizmetler yapmış, böyle diyorlar.

Ali Fuat Cebesoy – Malumatım yok. Yani Mustafa Kemal için mi, tarafından mı yapmış?

Frederick P. Latimer – Mustafa Kemal için, ona hizmet...

Ali Fuat Cebesoy – Ne vakit yapmış bunu, hangi tarihte?

Frederick P. Latimer – Bu belli değil onun için size soruyorum.

Ali Fuat Cebesoy – Ben de böyle sizin gibi işittim ama detaylarını hiç bilmiyorum. Bu adamı da tanımadım.

Atatürk'ün kafasındaki laiklik meselesi...

Frederick P. Latimer – Efendim epeyce büyük bir سوالım var. Ve belki bundan başka bir zaman konuşabiliriz fakat biraz fikirlerinizi anlatırsanız memnun olurum. Mustafa Kemal reisicumhur olduktan sonra ve bundan evvel biraz laiklik için çok çok uğraştı savaştı. Acaba sizce laiklik yerleştikten sonra büyük inkılaplarını, büyük inkılâplar yaptıktan sonra, acaba istikbal için Türkiye İslam sahasında ve din sahasında lidersiz kalacağını tasavvur etti mi? Çünkü bence birgün bu sahada bir reaksiyon geleceği, çok muhtemel ve belki mecbur olarak olacaktı. Çünkü halk dine çok bağlı idi, bilhassa köylerde ve din adamları iyi bir şekilde yetiştirilmezse halk cehaletten, cehalete gidecek. Demek daha cahil olur. Birşey işittiniz mi bu mevzuda Atatürk'le görüşürken veya onların fikirlerini söyleyebilir misiniz?

Ali Fuat Cebesoy – Biz bu hususta birinci mecliste saltanatı lağv ederken, sonra hilafeti bırakırken, sonra halife tayin ederken, intihap ederken, ondan sonra da halifeyi de tekrar lağv ederken tek mil bu İslamiyet meselelerini konuştuk ve düşündük. Atatürk'ün fikri şöyle diyebilirim İslam dini hükümet işlerine o kadar karıştırılmış ki hükümete İslam dini olmaz kanaati gelmiş. Ondandır da zaman terakki ettikçe hala bu hükümet işlerine karışmak isteyen din reisleri hazreti peygamber zamanındaki fikirden de ayrılmak istememişler. Hatta bu kadarla kalmamış birisi kalkmış, peygamber bu hadisinde maksadı budur demiş, öteki budur demiş, Arapça lisanını istedikleri gibi te'vil etmişler, istedikleri gibi tercüme ederek, ihtilaflar da çıkarmışlar. Öyle bir şekil almış ki zaman terakki ettikçe, dünya terakki ettikçe dehşetli bir fanatizm hükümde, hükümdarda hakim olmaya başlamış. Her yeni bir şey günah.

Şimdi Atatürk'ün bütün hedefi der ki bunu kendisi söyler, bu Finliler, Macarlar da bizim gibi Türktür, hatta Bulgarlar da bizim gibi Türktür. Der ki Finliler çok zeki adamlardır, Macarlar da şöyle, belki Bulgarlar o kadar zeki değil, ama bizden ileridir, hattızatında İslam diniyle Hristiyan dini mukayese edilirse eh İslam dini en yeni bir dindir, belki daha doğru olması lazım, şu halde neden bu fark. Nihayet görüyorlar ki bu memleketler dini hükümete, siyasete karıştırmıyorlar. Evet din hükümdarı takdis ediyor, birçok şeyleri takdis ediyor, ama bütün icraatta yok-

tur kendisi, böyle bir karışma yoktur. Binaenaleyh kendi kendilerine terakki ediyorlar, inkişaf ediyorlar, eee bugünkü medeniyete bizden evvel giriyorlar. Eee peki biz bu İslam dininden taassubu fanatizmi kaldırır da bunu makul bir şekilde koyarsak acaba biz de terakki eder miyiz, şeklimizi değiştirmeyelim, yine İslam dini müdahale etsin, şeyhülislam efendi hükmetsin, acaba olur mu yani bu İslam dinini şeyetsek filan. Görüldü ki en ileri gelen İslam alimleri bile bin seneden beri dine siyaset karıştırmak yüzünden tekmiil üleması, akli eren bile, kendine bir menfaat temin etmiş. Kafasını kesseniz bundan vazgeçmez. Akli erdiği halde geçmez. Şu halde milletin dinine dokunmayalım İslam kalsın ama hükümet İslam dininden ayrılın, laik olsun vazifesini yaptın.

Buna birçok kimselerin aklı erdi. Gördüler ki bu Avrupa'daki Türk ırkından olan milletlerin terakkisi de Hristiyan Müslüman olmasından değil dinin şeye karışmaması, hükümete. Çünkü dinler eski bir müessesese, eski bir kurul, bunlarla idare etmenin imkanı yok, devletler o kadar değişmiş şartlar o kadar değişmiş ki imkan yok. O bir, halk için bir itikat olarak kalsın ama hükümete karışmasın. Ve görüyor etraftakiler ki bu sayede terakki etmişler. Binaenaleyh hükümeti laik yapmaktan başka, yani dine karıştırmamadan başka çare yok. Şeyi bırak, halkı bırak, burayı çalıştıracak. Buna halk birşey demez. Çünkü halkın belki de menfaati böyle de olabilir. Ama sarıklı sınıfı, hoca sınıfı, menfaatleri kaybolduğundan dolayı mutlaka bir reaksiyon yapacak, bir reaksiyon yapacak buna karşı. Ama başka da çare yok. Bunun reaksiyonunu kırmaya mecburuz başka çare yoktur. Böyle olursa muhakkak surette memleket yükselebilir, hükümet serbest çalışır, dinle meşgul olmaz, dinle kayıtlı olmaz. Mesela biz yaşadık, eee geliyor şeyhülislam efendi padişaha söylüyor, bir fetva çıkartıyor, ramazan günü hiçbir Müslüman böyle alenen yemek yiyemez. Bilmem manasız, bir irade çıkıyor bir Müslüman bir gazine oturup şarap içemez, yahut rakı içemez yahut bir kokteyl içemez. Bu müdahale ediyor, hükümet kuvvetiyle müdahale ediyor. Çıkıyor bu kadınların çarşafı doğru değil, bunlara yaşamak ferace lazım diyor, ondan sonra ne bileyim her gün halkın serbestisine hareketine ondan sonra hükümet kuvvetiyle hükümdar kuvvetiyle müdahale ediyor, her işi bırakıyor bunları müdahale ediyor. Ve devlet vasıtaları bunun için kullanılıyor mesela.

Bu Atatürk'ün bütün hılasası zihni Türk Müslüman kalsın amma devlet laik olsun. Bu hedefe varacağız, inkılabımız budur. Ve onun için biliyorsunuz hilafeti lağv ettiğimiz zaman da, şeriye vekili vardı kabine, onu da kaldırdılar, hiç hükûmette eli ayağı kalmadı. Yalnız orada bir açık kapı kaldı. Dediler ki bin üçyüz sene İslam hükûmetlerinde hükûmetin kendisi İslamdı, onun için cemaat halk kendine göre bir din teşkilatı yapamamıştı. Çünkü bir takım işleri var halkın. İmama ihtiyacı var, vaize ihtiyacı var, müezzine ihtiyacı var, efendim ondan sonra, öldüğü zaman da onu yıkayacak adama ihtiyacı var. Bu gibi vazifeleri için bir teşkilatı yok. Şu halde muvakkaten cemaat, İslamiye ve Türk kendi aralarında serbest olarak bir teşkilat yaptıktan sonra da kaldırınız dediler, Diyanet İşleri Reisliğini yaptılar. Diyanet İşleri Reisliği var. Bu Diyanet İşleri Reisliğinin vazifesi işte sonradan imam-hatip mektebi kurdular, onları yetiştirmek. Çünkü gördüler ki bunlan alakadar olmazsa eski adamlar irticaya gidiyorlar. Kendi kafalarına göre imamı yetiştiriyor, vaizi yetiştiriyor. Onun için tuttular Diyanet İşleri Riyasetine bu vazifeleri verdiler. Taa ki cemiyeti İslâmiye bunu kendi menfaatine göre halledinceye kadar. Şimdi, bu dava halledilmiş sonuna gelmiş değildir. Amma ekseriyet laiktir. İslam olmakta müttefiktir, İslam kalmakta, hepsi ittifak ediyor. Görüyorsunuz hergün cami yaparlar, namaza gittikleri zaman da eskiden daha ziyade giderler ama kimsenin hatırına dinin hükûmet işine karışsın diye gelmez, böyle birşey yok. Amma eski menfaati kaybolan adamlar türlü türlü şeyler icat ederler.

Şimdi onlar sorar halka, hem en akıllısı da sorar. Sorarlar siz İslam hükûmeti misiniz, siz İslam mısınız? Evet efendim, tamamen İslamım. Hristiyan olmadım İslamım. Neyse vazifemi yapıyorum. Bu kızların hali nedir, bu kadınların hali nedir? İslamiyette var mı bu şey, böyle plajlarda böyle açık, monokini bilmemne falan, var mı. Eee peki yok, İslamiyette yani monokini olsun, kadın kapalı olsun, kadın açık olsun diye birşey yok. Nereden icat ediyorsunuz diyor. Akıllısı cevap veriyor. İslamiyette yok. İslamiyette en büyük şey içtihat kapısı açıktır. Yani Hazret-i Peygamber bunu dedi, kati surette söylediğini, bugün bunu değiştirebilirsiniz. Nedir mesela, misal söyleyeyim size. Hiçbir vakit de Hazret-i Muhammed manasız şeyler üzerinde durmamış. O zamanda akılları erdiği gibi. Mesela sıcak memleket, domuz yeme demiş. Bugün

ben de çölde olsam domuz yemem. Şarap içme demiş içmem, çünkü hakikaten dokunur adama. Ama dememiş ki günahıdır, günahı sonraki hocalar uydurmuş. Ondan sonra, şimdi, böyle irticalar yapıyor, akıllı adamlar da yapıyor. Çünkü menfaatleri kaybolduğundan dolayı yapıyorlar. Ama bana öyle geliyor ki halkın ekseriyeti hükümetin karışmasını kabul etmiştir. Kendi davaları kendi meseleleri bu hükümet tarafından adliye tarafından en iyi halledildiği için, eski şerîye mahkemelerinden daha iyi halledildiği için çok memnundurlar, anlatabildim mi, onlardan daha memnundurlar. Şu halde bu irtica hareketleri ufak ufak dalgalar gidip gelip geçecektir. Bir takım menfaatler peşinde gelip geçecektir. Binaenaleyh Atatürk'ün bütün meselesi Türk Müslüman kalsın, ben ona karışmayayım, ama, onun da kanaati halkın bir dini olmamalıdır, ama hükümet işine, halkı idare edenlerin işine karışmasın, laik kalsın, karışmasın. Ve bu maksatla da bu inkılâpları yapmıştır.

Frederick P. Latimer – Efendim Atatürk dedi ki bir defa, ihtiyacımız olan şey daha saf bir İslâmdır, daha mükemmel bir İslamdır. İslamı kaldırmak hiç istemedi tabii. Fakat bana biraz tuhaf geliyor ki buna rağmen, bildiğime kadar, Atatürk çok az şey yapmış, daha bilgili imamları yetiştirmek için, imam hatip okulları açmadı, vesaire. Bir müddet İlahiyat Enstitüsü var İstanbul'da değil mi?

Ali Fuat Cebesoy – Daha o zaman, Atatürk zamanından var, o kadar. Hatip mektebi yoktu, hiç. Yalnız ilahiyat kısmı vardı o kadar.

Frederick P. Latimer – Fakat bu kapandı bir zaman sonra çünkü kimse gelmedi. Kimse gelmemiş, talebeler gelmemiş.

Ali Fuat Cebesoy – Gelmedi. Tamam.

Frederick P. Latimer – Çünkü istikbal yok gibiydi onlar için. Şey imamların ve dinle meşgul adamların maaşları azaldı anladığıma göre ve bu Diyanet İşleri Genel Müdürlüğünün idaresi altında hükümet din işlerini elinde tutuyordu. Fakat Atatürk'ün hayatında istikbale doğru bakan bir hareket, bir yapıcı bir politika diyelim, bir siyaset yapılmamış. Belki Atatürk birkaç yıl daha yaşasaydı belki bunla meşgul olacaktı fakat...

Ali Fuat Cebesoy – Atatürk kasten unutturmak istedi eski cehaleti ve taassubu, unutmak istedi. Onun için ben bu taassup ve cehaletten temizleyeyim ondan sonra yeni İslamiyetin esaslarına doğru çalışalım.

Ama bir kere ben bu taassup ve cehil üzerine ne yaparsam daha fena olacak, onun için [] meşgul olmayayım, bırakayım memleketi böyle bakalım bir müddet sonra ne olacak. Bu cehaletin önünü alalım bu taassubun önünü alalım dedi, kanaatı budur.

Hatta dikkat edin Osmanlı tarihiyle de meşgul olmadı. Oraya da belki dikkat etmişsinizdir. Osmanlı tarihiyle meşgul olmadı. Sebebi Osmanlı tarihinin içinde din tassubu ve cehli de vardır. O tarihlen meşgul oldu muydu ikisi beraber gelecek onun içinde. Çünkü Atatürk'ün bütün emeli bu milleti tassup ve cehilden kurtarmak. Bu da dinlen geliyordu. Öyle bir hale gelmiş ki din getiriyordu bu cehaleti ve tassubu. Onun için gerek Osmanlı tarihini gerekse İslamiyet müesselerini ihmal etmeyi, bir müddet ihmal etmeyi göze aldı...

Terakkiperver Fırka ve din meselesi...

Frederick P. Latimer – Çok iyi anlattınız. Efendim siz Terakkiperver Fırkasını kurarken, siz ve arkadaşlarınız, ne bakımdan din meselesi, nasıl tasavvur ettiniz?

Ali Fuat Cebesoy – Efendim, bizim bir maddemiz vardır, itikatta, şey, efkar-ı felsefe ve itikadat-ı diniyeye hürmetkarız. Sebebi nezaketten buna hürmet ederiz ama meşgul olmayız. Maddemiz de buydu. Ama bizim, düşmanlarımız demiyelim de, bizim mukabilimizde olan Halk Fırkası bu Terakkiperver dini siyasete alet ediyor dedi bu maddeylen. Halbuki bu maddenin aynen tercümesi, sizin Cumhuriyet Fırkasından alınmıştır. Biz bu fırkayı kurduğumuz zaman da dedikki, tıpkı Amerika gibi olalım. Korktuk böyle üç dört beş parti. Bir Demokrat Parti olsun bir Cumhuriyet Partisi olsun. Ve ilk kurduğumuz zaman Cumhuriyet Partisi kurduk. Onlar da Halk Partisi. Cumhuriyet elimizden gidiyor diye bazı şarlatanlar bir isimden parti olmaz, iki isimden olsun dediler. Tuttular onlar Cumhuriyet Halk Partisi oldu, biz olduk Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası. Anlatabildim mi. Yani bu din bahsi, her iki fırka da tamamıyla laik. Çünkü biz aynen Amerika Cumhuriyet Halk Partisinin o zamanki maddesini aldık.

Çünkü şöyle düşündük; hiçbirşey yazmasak olmaz. Amma laikiz desek onu da anlamaz kimse. Öyle bir cümle kullanalım ki yani biz

hepsine hürmet ederiz, meşgul değiliz manasına, hürmet ederiz. Bunu en iyi sizin Cumhuriyet Partisinde bulduk. Ve onu tuttuk aynen tercüme ettik. Oraya koyduk. Binaenaleyh tekmil inkılâplarla biz de tamamıyla laiklik ve tekmil bu inkılaplara rey verdik. Hepsine rey vermişizdir. Sonra bizim teşkilatımızı birçok yerlerde İstiklal Mahkemesi bastı. Kağıt bulmak için. En nihayet ne buldu biliyor musunuz? Hiçbir kağıt bulmadı bizim dini siyasete alet ettiğimiz hakkında. En nihayet bir kapıcı bulmuşlar şeyde, Beykoz fabrikasının kapıcısı varmış. Kendisi Boşnak, bizim partiye girmiş. Buna sormuşlar mahkemede, İstiklal Mahkemesinde, sen niye bu partiye girdin demişler... Vallahi bu parti daha dindardır. Dindardır, yani, öbüründen daha dindardır, onun için girdim demiş bu da. Tabii cahil bir adam. Biz bunu zaten ıslah etmek istiyoruz. O vakit bizim memlekette halkın hepsi laik değil ama yapacağız. Değil mi ya. Kapıcı ne bilir ya. Ben, ondan sonra, Cumhuriyet Partisine şey için girdim, şu mesele şu mesele için girecek daha kafa yoktu kimsede, anlatabildim mi.

Binaenaleyh bizim o vakit Terakkiperver Fırkasında bir madde vardır. Şöyle der aynen tercümedir, iyicene şey etmedim ama, «*felsefi her nevi efkara, fikirlere ve dini itikatlara hüürmetkarız.*» Yani bizim seçimize bir Izrail girse hüürmetkarız. İsteddiği gibi, ne yaparsa yapsın. Meşgul olmayız, istediği dinden... İslam girse aynı, Hristiyan girse aynıdır, hiç onlar, katiyen... Yani hüürmetkarım. Sonra gelmiş biri, dinsizdir, ona da karışmayız. Bizim onlarla işimiz yok, bu parti siyasi partidir. Dinlen alakası yoktur...

Frederick P. Latimer – Şeyh Said isyanında bazı kanaatlere göre bir kağıtlar, bir evraklar bulunmuş fırkanızın dinle ve irticayla bağlanmış olan şeyi...

Ali Fuat Cebesoy – Maateessüf bunların hiçbirisi doğru değildir. Bilakis Halk Partisinde yakalanmıştır, idam edilmiştir. Mebus idam edilmiştir. Biz o vakit bu inkılaplar yapılıyor, bizim memleket daha tekmül etmedi. Onun için ancak mecliste murakabe yapalım, fakat bir iki yerde teşkilat olmazsa parti olmaz. O halde İstanbul, İzmir, Ankara gibi yerlerde yapalım. Öbür yerlerde de bizim katipler bulunsun. Gezin müfettişler. Böyle bir fırka vardır, bunun nizamnamesini falan izah

etsin. Hiçbir teşkilat... Biz İstiklal Mahkemesi yapıldığı zaman İstanbul'da İzmir'de ve Ankara'da vardı teşkilatımız, üç yerde vardı. Bizim bir katibi umumimiz vardı şarkta, vaktiyle mutasarrıflık yapmış, efendi, askerlikten gelme, kurmaylıktan gelme, hiçbir vakit de mürteci bir adam değildi. Gittiler bunu yakaladılar, bunu yakaladılar. İki tane de yalancı şahit buldular. Bir adam filan yerde böyle demiş diyerekten iftira ettiler. Halbuki Şeyh Sait isyanında Halk Partisi'nden mebus vardı. Ve [Çapakcur] Halk Partisi teşkilatı, Diyarbakır Halk Partisi teşkilatı, hep Şeyh Sait tarafına geçmiş. Hepsini. İdam ettiler. Amma bahane arıyorlar ki bizim parti kapansın diye. Halbuki ben katibi umumisiydim, ilan ettim, dedim ki, Atatürk'e söyledim, iktidara gelmek değil, mecliste murakabeyi temin etmek istiyoruz... Bu fedakarlığı da yapacağız dedim. Bizim hiçbir emelimiz yok. Ama murakabe olmazsa böyle cumhuriyet olmaz. Laikiz, inkılâpçıyız, görüyorsun hepsine reylerimizi veriyoruz. Hiç, bunlara itiraz ettiğimiz yok. Amma murakabe yapacağız. Ama işte birçok partizanlar istemediler.

Frederick P. Latimer – Çok enteresan birşey çünkü Atatürk'ün ilk Milli Eğitim vekiliydi değil mi Büyük Meclis, Büyük Millet Meclisi hükümetinde?(*)

Ali Fuat Cebesoy – Bu genç yaşından itibaren mistik bir adam.

Frederick P. Latimer – Hala hala çok mistik.

Ali Fuat Cebesoy – Gaibe inanır bu adam. Bakın size bir misal. Birinci İnönü muharebesinde öyle bir durum olmuş ki cephe kumandanı İsmet Bey askerlerini geri çekmeye, Eskişehir'i bırakmaya... Ve emri de vermiş, Ankara'ya da bildirmiş, muharebenin üçüncü günü. Tabii Atatürk, Ankara'da bulunanlar çok müteessir. demişler Hamdullah Bey nerede. O vakit Maarif Vekili. Gelmedi demişler, haber gönderdik ama bir işi mi çıktı. Eee gelsin demiş Atatürk. Gelmiş saat onbire doğru. Ne dersin Hamdullah. Neye efendim demiş. Geri çekiliyor İsmet Paşa demiş, mağlup olduk demiş. Hayır efendim olmadık demiş Atatürk'e, ben tefe'ül ettim [fala bakma, hayra yorma], mağlup olamayacağız demiş. Muvaffak olacak demiş. Gülmüşler... Göreceksiniz de-

(*) the subject of the conversation is Hamdullah Suphi Tanrıöver.

miş... Saat onikiye doğru herkes çekilmiş, onlar da çekilmiş. Gece saat ikide cephedeki tümen komutanları İsmet Bey'i aradık, cephe kumandanını bulamıyoruz, karşımızdaki düşman çekiliyor. Bizim de çekilmemiz lazım. Bu vaziyette çekilelim mi? Biz ama düşmanı takip etmeye başladık. Bu havadisi alır almaz Mareşal tekrar Atatürk'ü kaldırıyor, ordaki bulunanları falan, bu telgrafi okuyor, hepsi seviniyor. Diyorlar ki sen İsmet Bey, işte, Sivrihisar'a gelinceye kadar, sen idare et, buradan telgrafla emir ver, harekatı sen idare et, ondan sonra yine vaziyeti görüşürüz demişler. Duramamış, şu Hamdullahı çağırın demiş. Hakikaten düşman çekilmiş, bizimkiler de biraz takip etmişler, eski durum yine aynen kalmış. Birinci İnönü muharebesi. Tabii bunu mükemmel bir muvaffakiyet gibi göstermek lazım. Çağırın demiş Hamdullah Suphi'yi gelin. İçimizde yalnız sen demiş muvaffak olacağız, olduk diyardun demiş. Al bakalım telgrafi da yaz. İşte o telgrafi o yazmıştır. Milletin mâkûs talihini değiştirdin diye, bu şimdi Taksim'deki...

Frederick P. Latimer – Aaa Taksim'deki...

Ali Fuat Cebesoy – ... tıpkı bunu Hamdullah yazmıştır ve Atatürk imza etmiştir. Hiçbir şey değiştirmemiştir kaleminden.

Frederick P. Latimer – Vallahi çok enteresan.

Ali Fuat Cebesoy – Ya bu Hamdullah Suphi bütün doğuşundan, yani bütün hayatında hep böyle mistik bir adam, mistik bir adam. Ne derler, bir gaibe inanır bir adamdır. Böyle şey adamdır, durgun bir adamdır. Eee böyleleri yavaş yavaş, yavaş yavaş, hem ihtiyarlık, hem şey de kaybeder biraz, zekasını kaybeder...

Frederick P. Latimer – Bana bundan çok bahsetti dün. Dedi ben bu Romanya'da bulunurken harp zamanında başvekiline dedim, üç gününüz var, üç gününüz kaldı, Almanlar geliyor. Nasıl biliyorsunuz demişler. Size söylerim, üç gün sonra gelirler. Ve geldiler.

Ali Fuat Cebesoy – Bazen de çok söyledikleri oldu ama olmadı, o da var yani.

Türk ordusu ve siyaset ilişkisi...

Frederick P. Latimer – Bir en büyük mesele de ordu, ordunun meselesi... Siz ve Mustafa Kemal ne düşündünüz bu mesele hakkında?

Ali Fuat Cebesoy – Aaa evet evet. Söyleyeyim. Atatürk zamanında biliyorsunuz erkân-ı harbiye müstakildi...

Efendim Atatürk tabii daima ordu siyasetten uzak kalmalı ordu hükümetin sadık bir vasıtası olmalıdır, anladınız mı, bütün Atatürk'ün prensibi bu. Ordu siyasetten ayrı kalmalı ve hükümetin emrinde sadık ve itaatkar bir kuvvet bir kudret olarak kalmalıdır. Bu, 1925'den beri müdafaa etmiştir bunu, şey 1905'den beri.

Hatta demokraside olmayan bir kaideyi bile bu uğurda tatbik etti. O da şu: Erkân-ı Harp Reisini müstakil yaptı. Tekmil ölünceye kadar müstakildi. Ve kendine bağlıydı, cumhurreisine bağlıydı. Demek ki kati olarak söyleyebiliriz ki Mustafa Kemal'in kanaatı, tamamiyle asker bîtaraf kalmalı ve hükümetin emrinde olmalı. Başvekile rapetmeyip de cumhurreisine, yani Milli Müdafaa vekiline rapetmeyip de, bağlamayıp da kendine bağlamasının sebebi, milli mücadeleden sonra tabii birçok siyasi hareketler oldu, ordu yine siyasete karışmasın diye, bir ihtilal çıkarmasın diye Erkanı Harp Reisini kendine bağladı, yani hükümete de itimat etmedi, doğrudan doğruya kendine bağladı. Ama o öldükten sonra evvela başvekile bağlandı, ondan sonra Milli Savunma Bakanlığına bağlandı.

Bu 60 ihtilaline kadar böyleydi. Şimdi de şeklen böyledir ama, yine daha ihtilal henüz tamamiyle zahir olmadığı için erkanı harp reisinde tamamiyle bir savunma bakanlığının emrinde vaziyeti yoktur. Başvekil de alakadardır, reisicumhur da alakadardır. Yani bütün bizdeki prensip, endişe, ordunun siyasetle meşgul olması. Ve dikkat buyurursanız bizde albaylar ihtilal ettiği zaman general bulamıyorlardı, başına bir general. Bir general de bulamadıkları için iki defa ihtilal teşebbüsü yaptılar muvaffak olamadılar, yani yapamadılar, general bulamadılar. Yani ihtilalci zabitin kafasında mutlaka bir general vardır. Bir o general meselesi bir de bilmiyorum, Amerikan kanunlarında var mıdır Avrupa kanunlarında, bizim biliyorsunuz ki, vardır. Hizmeti Dahiliye Kanunu [İç Hizmet], her memlekette vardır. İşte askerin, erin, subayın, kışladaki hayatını, umumi hayatını, kanunla tespit eder. Bunun bir maddesi var, nereden almışlar bilmiyorum. O madde bu, ne vakit alınmış nereden almışlar, acaba NATO'ya girdikten sonra mı koydular onu da bilmiyorum, bir madde var diyor ki, Türkiye Cumhuriyeti dahilde ve hariçte, hah, dahil-

de, bir tehlikeye girerse ordu bunu önlemeye mecburdur. Yani bir nevi ihtilallere karşı orduyu siyasete sokuyor burda, anlatabildim mi, böyle sokuyor. Şimdi bu 60 ihtilalinde bu maddeyi de almışlardır ele. Demişlerdi ki öbür hükümet, partiler, o kadar birbirleriyle kavga etmeye kalktı ki, vatan cephesi yaptılar, birbirlerinin kırıyacaktı. İşte biz bunun önünü almak için yaptık ve buna istinaden. Şimdi görüldüğü ki bizim orduda hep siyasete karışmamak, zabitin kafasında ve itaat etmek esası var, yani şartlar onların zihniyetine göre bir ihtilali getirecekse bile, ihtilali getirecekse bile, muhakkak kitapta birşey arıyor, sonra bir general arıyor, o emretsin diyor, filan böyle bir vaziyet var. Bu da Atatürk devrinde bu işe çok ehemmiyet verildiğindendir, o kafa o zihniyet vardır. Sonra dikkat buyurun hiçbir ihtilal bizde olduğu gibi olmadı. İhtilalden sonra ihtilalciler yeni anayasa yaptılar. Millete referandum yaptılar. Ne bileyim yani normal bir memleketteki vaziyetleri ihdas ettiler. Binaenaleyh yani, anladınız değil mi, yani esas siyasete karışmaması ordunun.

Frederick P. Latimer – Otuz yedi sene Atatürk'ün politikası devam etti. Ordu müdahale etmedi siyasete. Acaba meşrutiyetin o zamanda görünüyorsa ki bir kısım genç subaylar, ordu, hiçbir şey siyasiyle değil, yapılmadı. Fakat başka kısım genç subaylar meşrutiyetin o zamanda siyasi ile çok, ordu çok çalışıyor.

Ali Fuat Cebesoy – Çünkü o, onu ben sana söyledim. İttihat Terakki Teşkilatı ihtilalden evvel ve ihtilalden sonra boyuna asker aldı, zabıt aldı. Eee hükümete de geçti, yani o prensip, İttihat Terakki Fırkasındadır o kabahat. Orda çok zorladılar. Dediler ki bu subayları bırak. Bırakamam dedi teşkilatım kalmaz. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun her tarafında teşkilat yapmak için mutlaka subay lazım. Şimdi Arnavutluğa gitmiş, kimi göndereceksiniz? Bir sivil yapamaz, ama bir subay yapar. Orada bulunmuş bir subay teşkilatı yapar. Efendim, Arabistan'da, subay yapar, çünkü orada bulunmuş. Subaydır, halka kumanda etmiş, teşkilat yapar. Binaenaleyh memlekette siyasi parti fikri uyanmadığı için o vakitki siyasi parti İttihat Terakki mecbur olmuş, orduyu düşünmemiş, memleketin selametini düşünmemiş, kendi menfaatını düşünmüş, ihtilalden evvel de ve sonra da bırakmamış ordu subayını. Kendi içine almış.

Frederick P. Latimer – Mahmut Şevket Paşa hakkında...

Ali Fuat Cebesoy – Mahmut Şevket Paşa İttihat Terakkiyenle karşılaşmadı. Mahmut Şevket Paşa'nın rolü bu 31 Mart sonrasında eğer İstanbul'da bir daha irtica çıkarsa hazır olsun diye. O teşkilatı muhafaza ettiler. Yani bir teşekküldür Mahmut Şevket Paşa, bir siyasi parti değildir. Sonra sadrazam Hakkı Paşa geldi, Harbiye Nazırı yaptı onu. Bitti o teşekkül.

Frederick P. Latimer – Erkan-ı harbiyede Mustafa Kemal Atatürk ile bu mesele hakkında konuştunuz mu ve o zamandan yalnız bir küçük mesele?

Ali Fuat Cebesoy – Daima konuştuk. Ve daima mutabıktık, daima akord içindeydik yani. Tekrar tekrar konuşmaya lüzum görmemiştik yani, daima görüştüğümüz gibi, yani onun kararları hareketi tıpkı benim kararım gibi, aynı fikirdeydik. İşte biz de İttihat Terakki'ye girmiştik, harpten evvel merkezi umumisine kadar. İhtilalden sonra bıraktık İttihat Terakki'yi, hiç, hiçbir münasebet şeyetmedik, tesis etmedik.

Frederick P. Latimer – O zamanda erkan-ı harbiyede subaylar arasında büyük fark var mıydı?

Ali Fuat Cebesoy – Ne noktada?

Frederick P. Latimer – Bu mesele hakkında.

Ali Fuat Cebesoy – Yok. Umumiyetle bizim orduda katiyen siyaset ile meşgul olmamalı. Yani askerler her vakit böyle düşünür. Ama içlerinde bazen sapıtmış, ihtiras sahibi... Mesela Atatürk'ün hareketleri de misal olmuştur. Atatürk de siyasete girdi diye büyük adam oldu, ben niye albay kalayım, yarbay kalayım diye, içinden çıkar. Bir kişi iki kişi çıkar tabii.

Frederick P. Latimer – Enver Paşa'nın vazifesi ne o zamanda?

Ali Fuat Cebesoy – Hangi tarihte? Enver Paşa meşrutiyetten evvel Manastır'da mıntika kumandanlığı erkanı harp reisiydi. Sonra Meşrutiyetten sonra Berlin'e ateşe militer oldu.

Frederick P. Latimer – Yanlışım, yanlışım. Bu mesele hakkında çünkü ondan sonra 1913, 14 Enver Paşa siyasetle çok...

Ali Fuat Cebesoy – Hah, Enver Paşa kendi Harbiye Nazırı olunca ya kadar siyasetle meşgul oldu. Harbiye Nazırı olduktan sonra hepimiz

gibi ordu siyasetten ayrılmadığı takdirde vazifesini yapamaz, binaenaleyh hiçbir siyasetle meşgul olan adamı bırakmadı orduda. Hepsini çıkardı.

Frederick P. Latimer – Acaba o zamanda bunun hakkında, Enver Paşa'nın hakkında ne düşündünüz? Çünkü daha...

Ali Fuat Cebesoy – Bir kere onu söylemek lazım ki, Enver Paşa biz evvela biz, Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesi zamanına geldik. İkinci safha tasfiye öyle feci bir surette yapıldı ki Türklük de gidiyordu. Mecbur olduk milli mücadeleye sarılmak ve onu yapmaya mecbur olduk. Binaenaleyh görüyorsunuz ki en ağır şartlar içinde, ondan sonra uğraştık. Filvaki sizin de şartlarınız ağırdı ama bizimki kadar değildi. Geçenlerde size mi söyledim yoksa Profesör Latimer'e mi, eğer Ruslar çarlık olarak kalsaydı, Türkiye yoktu bugün. Biz milli mücadele bile yapamazdık. Binaenaleyh şartlar çok ağırdı. Bunu en ziyade tabii subaylar düşünüyordu. Sivil adamlar masa başında düşünüyor çare bulamıyor. Biz işte asker, dağa çıkılım, şunu yapalım, bunu yapalım, bir çaresini buluruz diyerekten uğraştık. Binaenaleyh bunların her safhasında Enver Paşa'nın, Fethi Bey'in, Mustafa Kemal Bey'in, hepimizin büyük hizmetleri vardır, yani kendi muhitleri içinde. Bakın, Enver Paşa İttihat Terakki Cemiyeti'nin hatırını kıramıyor, siyasetle meşgul oluyor, hem orduda hem cemiyette. Ama Harbiye Nazırı olduktan sonra ordunun elini ayağını bıçakla kesiyor. Siyasetten o kadar ayırıyor ki biz birinci harpte asla siyaset yoktu ordunun içinde. Ve o kadar ayırdı ki siyasetten, belki müdahale ederler diyerekten diktatörlük bile yapacaktı. Yani diktatörlüğe kadar çıkacaktı harp zamanında. Bu siyaseti sokmamak için, karıştırmamak için. Ama ondan sonra ordudan çıkınca yine siyasete. Gitti biliyorsunuz Avrupa'ya, o da kafasında Mustafa Kemal muvaffak olamazsa ben onun yerine geleyim diye hareket etti. Yahut Mustafa Kemal'in tedbiri azdır ben daha geniş tedbir düşüneyim dedi gitti. Ruslarla bir takım kombinezonlar aradı. İşte herkes kendi vatani için kendi memleketi için çalışmak istedi.

Binaenaleyh bunlar içinde en muvaffak olan Mustafa Kemal'dir neticede. O daha bu işlerin dozunu, hesabını hepsinden daha iyi yapıyordu ve muvaffak oldu. Binaenaleyh yani Enver, Hafız Hakkı ve diğerleri de değerli adamlardır bunlar da, iyi subaylar, iyi kurmaylardır. Onlar da

bu gibi prensipte ayrılık yoktu, onlar da ordunun siyasetle meşgul olmasının aleyhinde. Ama bizim tarihimizde memleket tehlikeye düştüğü iyi idare edilemediği çok fena vaziyetler olduğu zaman ordu siyasete karışmasa bile, meşgul olmasa bile o anda mutlaka alakadar oluyor. Sonra bir idare bizde, bir hükümet, askere karşı lakayt kaldı mıydı, kayıtsız, hiç, alelade demokrat memleketinde olduğu gibi, mesela Avrupa'da, Danimarka gibi, eee ordu polis teşkilatı gibidir, kaldı mıydı o muvaffak olamaz. Mutlaka ister ki hükümeti alakadar olsun kendisi ile. Bunlar hep bizde ananedir. Ve buna mukabil de ordu, subay, belki diyebilirim ki dünyanın en çok subaylarından vesairenden çok fedakardır. Çok ağır şartlara katlanmışsınız. Çok ağır. Yolsuzluk içinde kalmışsınız. Birşeye başlamamışsınız, parasız kalmışsınız. Şimdi siz Amerika'dan Vietnam'da harbediyorsunuz ama oraya birlik gönderiyorsunuz. Gemi gidiyor, vasıta gidiyor. Devlet gidiyor oraya. Orda bu harbi yapıyor. Şimdi bizim Trablusgarp muhaberesini düşünün. Gönüllü gideceksin, kendi kendine iş göreceksin orda. Eee bunu yapıyor, seve seve yapıyor subay. Orda herşeye katlanıyor ve hiçbirşey mukabilinde değil yani. Ne terfi ettirirler ne de şey, çünkü sırası gelmemiştir. Bunu fevkalade bir hizmet gibi telakki ederler, terakki ettirmezler. Onun için istemiyerek siyasete karışmak istemez, ama memleketi ile alakadardır. Ve ister ki hükümeti onunla alakadar olsun. Mesele filan fabrika yapılmış, onun lojmanları vardır, mühendislerine yer yapılmıştır, şunu yapılmıştır. Yanıbaşında bir birlik vardır, toprak pavyonlar içinde yatıyor, o toprak pavyonda yatmaya itiraz etmez ama beni onun kadar düşünmedi, beni niçin onun kadar düşünmedi hükümet, demek ki bu hükümet ordusunu sevmiyor. Ve birçok devlet adamları mecburdur bizim ordunun, nazarı dikkate almalı siyasetlerinde yani, onun şeyisini, başka türlü şeydemez, kalamaz.

Frederick P. Latimer – Efendim sizce cumhuriyet kurulduktan sonra Türk ordusunun prestiji ve kudreti yükseldi mi yoksa biraz aşağı gitti mi?

Ali Fuat Cebesoy – Bence yükselmiştir çünkü cumhuriyet ilanından sonra evvelce olduğu gibi, evvelce hiçbir hükümet, ne padişahları, son iki asırdan beri ordusuyla alakadar olmamıştır. Halbuki cumhuriyet idare oldu. Sonra tabii bu NATO'ya girdi. Ondan sonra sizle, Amerika ile ittifak yaptı. Bugün onu açık söylemeli ki Türk ordusu hiçbir tarihin

devrinde zamanına göre bu derece silahlansın, bu derece kuvvetlensin, bu derece iyi bakılsın, olmamıştır. Çok yardım görmüştür. Türk ordusu kendisi ile ilgili oldunuz mu, biraz baktınız mı, silahını verdiniz mi, dünyanın en iyi ordusudur, her devirde iyidir. Çünkü şeyden beri, doğuşundan beri böyle, yani köylüsü de böyle şehirlisi de böyle, ondan sonra, onun için bugün eskisine nispeten belki daha iyidir. Bize, size ufak bir misal de söyleyebilirim. Kore, ne vakit Kore oldu? Elli kaç?

Frederick P. Latimer – Elli’de.

Ali Fuat Cebesoy – Ellidört, işte en güzel misal.

Frederick P. Latimer – Elli’de.

Ali Fuat Cebesoy – Elli’de oldu. Bakın ne güzel misal söylediniz yani. Demek ki, cumhuriyet 23’de oldu, 50’ye kadar, eh 30 sene, 27 sene, 27 sene sonra oraya gitti, biliyorsunuz nasıl harbetti, şeyini kaybetmez. İyi bakacaksınız, silahını da öğreteceksiniz. O kendi kendine öğrenir ama zabiti ona öğretme vaktini bulursa ve ona şey ederse çok şey eder. Mesela o kadar çok zaman olmuştur ki Türk geçtiği yeri unutmaz. Geçtiği yeri unutmaz. Nereden geçirirseniz geçirin unutmaz. Bir daha geldi miydi onu yolunu da bilir nereden gideceğini de bilir ne yapacağını da bilir. Sonra yaradılışı itibarıyla askerleri çok sever, itaati sever, zabite itaat etmesini sever. Sonra zabatine, subaya kendini beğendirmesini çok sever. Çok zamanlar olmuştur ki eee bizim at çavuşunu çağırırım ve onunla konuşurken onda çok güzel fikirler bulurum. Ama gayet tabii fikirler bulurum, güzel fikirler bulurum. Sonra bunu yalnız biz değil bizim ordumuzda hizmet eden ecnebi zabitlerine bilhassa Almanlar, onlardan emir neferi alırlar, teslim eder emir neferine kendisini. O ne emir alırsa herşeyini hazırlar, o ne derse emir neferi, o ecnebi zabiti onun arkasından gider yani, hiç aldanmaz, şaşırılmaz. Hem de o kadar nazik hareket eder ki. Yani ben biliyorum, bu yolu ben bilirim, bunu böyle emrettirir hüküm böyle yapar... Hayır. Böyle yaparsanız iyi olur. Naziktir de. Böyle giderseniz de iyi olur der.

Mesela bunu otomobille köylerden geçerken, belki dikkat etmişsinizdir, hepsi gelir merak eder köylülerin, hepsi hücum ederler. Hepsi sorar nazikane nerden geldin, nereye gittin, ne memlekettesin, nedir, fiilan... meraklıdır. Var bir takım vasıfları vardır. Hiçbir vakit de Türk or-

dusu yani aciz kalmayınca mağlub olmaz. Daima, bakın tarihine, en son tarihine bakın. Mesela iyi idare edildi miydi, iyi de elbisesi falan var oldu muydu, işte buyrun Plevne. Sırbistan'da galip gelmiş olan bir ordu Plevne'de on misli yirmi misli Rus'a karşı biliyorsunuz ne kadar iyi müdafaa etti. Eee fena idare edildi. Gaflet. Hükümet uyku içindeydi, Balkan harbi olduğu zaman. Askeri terhis ettiler. O kadar harp yok zannettiler ki iki yüz bin kişiyi terhis ettiler, köylerine gitti. Arkadan ilanı harp oldu, Balkanlar bize harp etti. Yani sürpriz oldu. Eee Birinci Harp, o Balkan harplerinde o kadar zaiyata uğradık, Birinci Harpte çok hizmet etti. Ben öyle zannediyorum ki hem Avusturya'dan ziyade biz hizmet ettik. Yani Almanlar ve ondan sonra Türkler geliyordu. Bizim cephede en çok hizmet edenler. Avusturyalılar bizim yanımızda çok geri kaldılar.

Binaenaleyh Türk ordusu, çok iyi bir sual sordunuz, sulh zamanı, hepimizin arzu ettiği bir şeydir, ordu da ister, ama harp eden ordu da başkadır, fakat böyle kırk sene elli sene harp etmezse bir ordu da gevşer, gevşer. Bu bizde yoktur. İyi bakarsanız elli sene de harp etmezse altmış sene de harp etmezse mutlaka iyi harp eder. Mesela gitti burdan Kore'ye. Neden hepsinden iyi harp etti? Çünkü bir Amerikan eri gibi yedi içti, silahı verildi, güzel bir vapura bindi, kalktı gitti oraya, siperler yapılmış, haydi burda al tüfeğini. Bu ideal, Türk için. Hiçbir vakitte bu kadar bolluk görmemiş. Hiçbir gün aç kalmamış. Halbuki bizim muharebelerde hep aç kalırmış yani. Bir peksimetle kalır, üç gün dört gün sebat eder, yineharb eder. Orda herşeyi bol gördü ve hakikaten en iyi harb eden o oldu. Onun için yani cumhuriyet kurulduğundan beri ordunun kıymeti bozuldu denemez yani. Daha iyileşmiştir.

Sonra bir sebep daha vardır. Türk başkaları ile ittifak edip beraber harp etti miydi onu geçmek ister, ondan daha iyi harp etmek ister. Bilmem anlatabildim mi, pehlivanlar gibi. Eski zaman pehlivanları gibi, mutlaka yenecek. Belki kendi kendine kalsa o kadar iyi harp etmez. Belki yorgun olur, filan eder. Fakat başka ecnebilerle ittifak ederse, beraber harp ederse mutlaka orda birinci harp eder. Biz bunu şeyde gördük, birinci harpte, bizim bir kolordu vardı Avusturya'da. Ruslar on misli kuvvetle hücum ediyorlar. Bütün Avusturya orduları kaçtı, bizim kolordu kaldı. Ada gibi kaldı. Bir toprak bile bırakmadı. O Avusturya

ile harp, yani beraber harp ettiği zaman ona misal olacak mutlaka, iyi döğüşecek. Bunlar işte bir takım ananeler.

Atatürk orduyu zayıflattı mı?...

Frederick P. Latimer – Efendim ben bilhassa Atatürk'ün hayatını düşünüyordum ve onun fikrini düşünüyordum. Tabii cumhuriyet kurulduktan sonra her sahada kocaman bir teşebbüs lazım geldi. Endüstri kurmakla geldi, demiryolları yapmakla geldi, vesaire. Onun için ordu biraz bir tarafa bırakıldı mı? Subaylar o kadar memnun kaldılar mı? Başka sahalarda teşebbüs edenler büyük prestij kazanmışlardır, para kazanmışlar, vesaire. Ve ordunun kuvveti, bir şüphem var, acaba bir zamanlar, bir zaman, bir müddet en az, biraz zayıf kalmadı mı?

Ali Fuat Cebesoy – Efendim o vakit ordunun mevcudunu azalttılar. Para az, başka işler de yapılıyor. O vakit ordunun mevcudunu azalttılar. Mesela bizim ikiyüz elli bin üçyüz bin kişilik bir ordu o vakit var idiye yüzelli bine indirdiler. Bir de şunu yaptılar. Mesela iki sene üç sene hizmet edecek değil mi ya, onu iki senede terhis ettiler. Böyle ordu yetmiş bine altmış bine indi. Bundan iktisat yaptılar. Hiç şüphe yok ki bugünkü gibi üstüne başına bakmadılar. Sonra bugünkü gibi para almadı zabitan subay. O itibarla biraz şeyetti, yani, gevşediler. Hatta Atatürk zamanında, hasta olmadan iki üç sene evvel bir Trakya manevraları yapıldı. Büyük bir manevra yapıldı. Bu manevralara, manevralarda, tabii manevraya iştirak edenlere iyi hazırlık yaptılar, baktılar, filan ettiler, manevralar çok güzel muvaffak oldu. Mesela günde bazı zamanlar otuz kırk elli altmış kilometre yürüyen kıtalar oldu. Hiçbir şikayet olmadı. Manevralar bir aydan fazla sürdü, kademe kademe yaptılar. Ben mesela İtalya'da bulundum, ateşe militer, Birinci Harpten evvel. Orda manevra yaptılar, ondan sonra. Bir birlik vardı, yarısı ihtiyat askeri, silah altına almışlar ki o askerleri Trablusgarb'a gönderdiler sonra. Oraya gitti manevradan. Bir gün bir tümene kırk kilometre yürüttüler gecedan ve gündüzden. Hücum etmeden evvel isyan etti asker, biz hücum etmeyiz dedi. Evvela karnımızı doyurun ondan sonra ederiz dediler, vesaire. Ve iyi de bakılmış ordu. Ondandır ve ama ihtiyat, şey askeri değil, nizami askeri değil. Ama bu İtalyan diyeceksiniz, başka ordularda böyle hal

yok diyeceksiniz. Şimdi evet bizde Atatürk devrinde ihmal edildi. Tabii [] subay, bölük kumandanı, eee benim askerim seksenden yirmi kişiye indiğinden benim hevesim kalmaz. Yirmi kişiyen talim olmaz. Memnun olmam tabii. Onun için şeyde... Ama bizim ruhumuzda mukavemet olduğu için, mukavemet olduğu için, biraz bakıldığını, yine şeyettiginnen o noksanımızı telafi ediyoruz, yani geliyoruz.

Yalnız Atatürk devrinde birşey yaptılar, o iyiydi. Mütemadiyen Atatürk Mussolini'den şüphe ederdi, Mussolini'den. Mutlaka Arnavutluğa çıkacak Balkanlardan bize gelecek. Ve orduda daima bu fikir vardı. Mussolini'den, bize hücum edecek. Binaenaleyh ordu daima maneviyatını, hareketini şey ederler. Bir şey söyledi bana, neydi o ihtilalcilerin başı, şimdi hiçbir şey yapmadı, bir general vardır, ismi hatırıma gelmedi şimdi, Gürsel'den sonra Gürsel'den sonra ikinci bir general vardı, o senatör filan olmadı, hiçbir şey kabul etmedi, sizin hatırıma geldi mi o general, Milli Birlik Komitesi'nin reisiydi. (*) Şeydeyken asıl ihtilali onun riyaseti altında yaptılar, şimdi hatırıma gelmedi, o bana anlattı. Biz mektepteydik dedi, Harbiye mektebindeydik, seksen kilometre yürütürlerdi. Çünkü derlerdi ki İtalyan hücum ederse, eee birçok kıtalar var sahilde değil, hudutda değil, yürümek lazım. Alıştırmak için yürütürlermiş. Bazen ayakkabıları olmamış, yırtılmış, dinlemezlermiş ve memnunen giderlermiş alışacağız diyerekten. Böyle birşey de yapmışlar.

Sonra itiraf etmeli ki ikinci harp zamanında bizim müşir, mareşal, ordu, harbe girmedik ama orduyu daima seferber bulundurdu, iki milyon askere silahın yok, elbisen yok, yatacak yerin yok, eee tutma bunu. Eee harp olursa çağırırsın. Onda da bir fikir var, geç kalır. Eee canım silahsız asker ne yapar hiçbirşey yapmaz. Biz harp etmedik ama çok zaiyat verdik. İkinci harpte. At zaiyatı verdik. Şeyi bulamadık, yem. Sonra asker hastalandı birçok, hastalardan verdik. Yani oldukça zaiyat verdik seferber kalacağız diye ikinci harb zamanı. Bunlar memnuniyetsizliğe mucip oldu. Fakat işte ondan sonra yeni siyaset o noksanı kazandı tabii.

Frederick P. Latimer – Fakat kasten Atatürk orduyu zayıflatmadı. Politika bakımından belki tehlikeli olur diye, biraz zayıf olsun diye?

(*) Ali Fuat Cebesoy'un hatırlayamadığı general sanırım Cemal Madanoğlu olmalıdır. (OSK.)

Ali Fuat Cebesoy – Hayır yapmadı. Bu dedikodudur. Bu tamamiyle... Onu nereden bilecek... Siyasetçiler kolay söyler. Besleyemediği için, milli bütçe meselesi, besleyemediği için terhis ettiler askeri, ya vaktinden evvel veyahut az asker aldılar silah altına. Onu böyle temin ettiler. Ordudan korkuyor da yapıyor, falan. Yapmadı, böyle birşey yapmadı...

Frederick P. Latimer – Bir Amerikalı arkadaşım, tarihçi, böyle birşey bana teklif etti, bir fikrini, benim büyük bir şüphem vardı böyle bir siyaseti olduğuna.

Ali Fuat Cebesoy – Parasızlıktan dolayı. Ben iyicene hatırlıyorum işte bu şimendiferi yapmayı istediler. Erzurum'a kadar. Sonra bazı fabrikalar, bazı yollar. Hiç unutmam ben de beraber bulunuyordum. Mareşali çağırdı Atatürk. Dedi işte, bilmem kaç milyon lirayı, kırk milyon lira mı nedir? Bulamadık dedi. Bu da lazım dedi, bu şimendiferi götürmek lazım. Evet dedi, acaba, askeri terhis edemez misin? dedi. Biraz azaltamaz mısın dedi. Hay hay dedi, şimendifer için size yaparız dedi. İki buçuk sene silah altında bulunması lazım gelen askeri bir buçuk senede terhis etti. Ve ordu öyle bir hale geldi ki elli bin kişiye indi. Tek, bu parayı oraya sarfetmek için. Şimdi bunu siyasetçiler, ordudan korktu... Eee, elli bin de ihtilal ederse bir kuvvettir, yüzbin de bir kuvvettir, beşyüzbin de bir kuvvettir. Yani ihtilal için çok askere lüzum yok. Tabii bu yani manası o değil. Ben iyicene biliyorum onu. Yani paradan şeyetmek için istifade etmek için bunu yaptılar. Yoksul devirdi Atatürk'ün devri. Para yoktu yeter...

Frederick P. Latimer – Bu Enver Paşa hakkında, çünkü Enver Paşa 1904, 1905 o zamanlarda Balkanlarda çalıştı ve işittim ki birinci büyük hadise Enver Bey için yüz tane Bulgar aldı ve vurdu.

Ali Fuat Cebesoy – Yani yüz Bulgarı mı aldı?

Frederick P. Latimer – Almış ve vurmuş.

Frederick P. Latimer – Gerilla.

Ali Fuat Cebesoy – Haa bildim evet...

Frederick P. Latimer – Birinci İngilizce çünkü Profesör Latimer... I heard that the first time that Enver Paşa became famous was some time in this period in Üsküp or Manastır where he went almost

singlehanded to wipe out this bunch of a hundred gerillas. And because of this he became very famous in his area. Therefore later on they might have looked to him one of the key man, because he showed his bravery. There was an American journalist who went and took pictures of the scenes after this, even on the places where it happened. And I just heard about this recently. I was wondering if Ali Fuad Paşa had known about this incident.

(Duydum ki, Enver Paşa Manastır ve Üsküp'te neredeyse silahlı bir şekilde yüzlerce gerillayı püskürtebilmiş. Bundan sonra, bu bölgede çok ünlenmiş. İleride kilit isim olarak görülmüş olabilir, çünkü büyük cesaret örneği göstermişti. Olaydan sonra görüntüleri fotoğraflayan bir Amerikalı gazeteci varmış. Bende bunu herhiz öğrendim. Ali Fuat Paşa'nın bundan haberi var mı diye merak ediyorum.)(*)

Arkadaşım yakınlarda böyle bir hikaye duymuş ki Enver Paşa'nın ilk şöhreti Balkanlarda Üsküp veya ... Manastır ...

Manastır'da bulunurken tek başına bir çete, bir gerillaya karşı gitmiş, yalnız, yalnız... Veya başka birisi... Birkaç adamla beraber. Ve onları yenmiş ve şeyetmiş ve bir Amerikalı gazeteci gitmiş fotoğrafını çekmiş bunların. Öyle şöhreti başlamış ve ondan sonra daha sonralarında Enver Bey bir lider olarak bakmışlar, bunun için siyasi ehemmiyeti sonralarda başlamış.

Ali Fuat Cebesoy – Şimdi bu Makedonya tıpkı sizin Vietnam gibi. Bir taraftan Bulgar çeteleri, milli çeteler. Bulgaristan silah verir. Bir taraftan Yunan çeteleri, bir taraftan Sırp [] çeteleri. Bunlar adeta millî ihtilal yaptılar, tıpkı Vietnam gibi. Ve hareketleri şöyledir. Daima küçük hükümet konaklarını, küçük askeri garnizonlarını, ondan sonra, gliderler basarlar ve yok ederler. Şimdi bizim hükümet de düşünüyor nasıl bu çeteleri imha edeyim. Ve bu çetelerin en ziyade faal bulunduğu yer de Manastır, [Pirlepe] böyle bir dairedir. Çünkü orada üç çete de birleşiyor. Bulgar Yunan bunların hepsi birleşiyor. Sonraları Bulgar ile Yunan birbirine tuttu. Ondan sonra, bu Enver Bey, o vakit tuttular askeri üç muntika yaptılar. Manastır, Üsküp, Selanik. Bunların ayırdılar

(*) Bu tercüme paragraf tarafımızdan ilave edilmiştir. (Editör)

mıntıkalarını. Vazife verdiler bu çeteleri imha edeceksiniz, yani mahvedeceksiniz bunları. Şimdi bu mıntika kumandanları erkanı harbiyelerinde güzel bir istihbarat teşkilatı yaptılar, istihbarat. Yunanlılar vasıtasıyla Bulgarlar hakkında, Bulgarlar vasıtasıyla Yunanlılar hakkında güzel malumat aldılar. Bilhassa bu Enver Bey de Manastır mıntıkasının erkanı harp reisiydi. Erkan-ı harp reisi değil de takibi eşkiya müfettişi.

Frederick P. Latimer – Takibi eşkiya.

Ali Fuat Cebesoy – Kendi mıntıkasında yapılacak takiplerin müfettişi. Enver acele etmez, sabit hareketler yapmaz. Böyle karakol bilmem ne falan filan yapmaz. Kuvvetini toplu bulundurur birtakım mühim merkezlerde. Orda askeri yedirir içirir iyi talim ettirir, çete hareketi falan yaptırır. İyi haber alır. Bunları öyle takip eder ki bir mıntıkaya sıkıştırıp orada imha etmek, anladınız mı. Yani daha ustalıkla bu işi takip ederdi. Böyle ayrı ayrı müdafaa yapmaz. Bırakır meseleyi çetelere. Onların hareketini takip eder. Nihayet böyle birkaç koldan onların işini takip ede ede, sıkıştırı sıkıştırı getirir biryerde yakalar. Ekseriya çetelerin dağlarda gizli istirahat yerleri var. Sıkıştılar mı oraya giderler. Silahları cephaneleri oraya gelir, onların işlerini iyi bilir. Şimdi Manastır civarında Moriholo dağları diyorlar. Bu tutuyor o dağlara, onların yatakları var, Bulgarların, yavaş yavaş ürküterek bu çeteleri o dağlarda topluyor. Nihayet bastırıyor her taraftan ve onu idare ediyor. Ve orada hakikaten dört beş tane çete yakaladı. Beher çete yüz yüzelli kişi. Demek ki yediyüz sekizyüz, bine yakın, şey vardı, güzel ustalıkla yakaladı. Bulgarlar da iyi harb ederler, teslim olmazlardı. Sonuna kadar harbederlerdi. Orda hakikaten harp ede ede, sıkıştırı sıkıştırı, en nihayet çok zaiyat verdirdiler. Ve orada fevkaladeden binbaşı oldu. Terfi ettirdiler ve nişan aldı.

Frederick P. Latimer – Binbaşı.

Ali Fuat Cebesoy – Ve daima Enver Bey'in usulleri bu çetelerin takibinde muvaffak olmuştur. Bulgarlar da, hatta Rumların da çete başları, Enver Bey'i takdir ederlerdi. Meşrutiyet ilan edildiği zaman geldiler, ondan sonra dost oldular hatta birbirleri ile görüştüler filan ettiler. Ve orada ismi, şöhreti hakikaten oldu. Sonra bunu Manastır merkezi, İttihat Terakki merkezi tuttu Selanik umumi merkezine aza gönderdi. Ara sıra Selanik'e de gelirdi. Bu suretle de bir taraftan bu şöhretini siyasi

partinin içine de koydu, ihtilal partisinin içine koydu. Ondan sonra işte meşrutiyette biliyorsunuz... böyle evet. Bilhassa bu eşkiya takibinde çok muvaffak olurdu, çok muvaffak olurdu.

Frederik P. Latimer – Enver Paşa acaba mücadelesine inanıyor muydu?(*)

Ali Fuat Cebesoy – Tabii inanıyor. Deniz vasıtasıyla irtibatı var fakat karadan pek az yol vardı. Bütün yollar Firzovik'e gelirdi, Kosova Ovası tabir ettiğimiz, işte vaktiyle Beyazıt'ın harp yaptığı ovoidir. Ondan sonra Kaçalık boğazından çıkar çıkmaz Üsküp'e gelir. Binaenaleyh Arnavut politikası, siyaseti, iç siyaseti, en ziyade Üsküp'te halledilir. O itibarla Kosova'nın ehemmiyeti çok büyüktü. Sonra bunun mntıkası, cenuba doğru, güneye doğru ve doğuya doğru değil de en ziyade batıya doğru, Arnavutluğa doğru idi, oraya en ziyade hükmederdi. Bir de Sırp ve Bulgar hudutlarının birleştiği bir hudut mntıkasıydı. Bu itibarla Kosova mntıkası...

(*) Bu soru metindeki karışıklık dikkate alınarak tarafımızdan konulmuştur. OSK.

Bölüm 2

Pera Palas ve Mütareke İstanbul'u...

Frederik P. Latimer – Efendim İstanbul'a Aralık 1918 geldiğiniz zamandan önce Mustafa Kemal Paşa bir ara annesinin evinden ayrılıp Pera Palas oteline yerleşmiş. Sizin yazdığınız gibi Mustafa Kemal Paşa'yı Şişli'deki evinde bulmuşsunuz. Acaba Pera Palas'ta ne zaman kaldığını söyleyebilir misiniz? Ve belki otelde yaptığı temaslarından size bahsetmiş?

Ali Fuat Cebesoy – Eee, bu husustaki bildiklerimi size anlatmaya çalışayım. Şişli'deki evine geldiği zamandan bir iki hafta belki iki hafta yahut üç hafta evvel Pera Palas'taymış. Yani ben kendisine Şişli'de misafir olduğum zaman o Pera Palas'tan, üç hafta kadar olmuş çıkmış, bu apartmana, bu eve gelmiş. Şişli'deki evine gelmiş. Ve valdesinden çıkmış, Pera Palas'a gelmiş, Pera Palas'tan da bu eve gelmiş. Valdesine de, Yıldırım orduları kumandanı oldu ya, von Liman Paşa'dan sonra, o vakit lağvedildi, mütareke oldu, lağvedildi, o lağvedilince İstanbul'a geldi, orda doğru annesinin yanına.

Frederik P. Latimer – Evet biliyorum. Annesinin evi Akaretler'de.

Ali Fuat Cebesoy – Annesi Akaretler'de, onu öğrenmişsiniz, ama numarasını pek iyi bilmiyorum. Akaretler'de biliyorsunuz, Beşiktaş'a inerken, O Sultan Hamid'in Akaretleridir onlar. Orada oturuyormuş. Balkan harbinden sonra valdesi İstanbul'a geldi. Ondan evvel Selânik'teydi. Muhacir olup da İstanbul'a geldikleri zaman da Akaretler'deki o evi kira ile tutmuşlar.

Frederik P. Latimer – Bu ev hala duruyor mu?

Ali Fuat Cebesoy – Durur, Akaretlerin hepsi durur. Zannederim orada bir iki eczane filan sorulursa, bilecekler, mutlaka, çünkü yeni, o kadar eski değil. Mustafa Kemal Paşa'nın annesi burda hangi numara-da oturdu derlerse bilinir öyle zannediyorum. Belki de o evin üstüne bir plaka da yaptırmışlardır, bilemiyorum.

Frederik P. Latimer – Belki. Efendim Pera Palas'ta kaç zaman kaldığını biliyor musunuz?

Ali Fuat Cebesoy – Şimdi şöyle bir hesap yapalım, hesap yapalım. Mütareke, mütareke Ekim ayının sonuna doğru oldu değil mi?

Frederik P. Latimer – Otuz Ekim.

Ali Fuat Cebesoy – 1918 Ekim. Eee onbeş gün, yahut yirmi gün kadar Adana'da kaldı. Bu lağvedildi, bu grup. Lağvedilince kendisi İstanbul'a geldi. İstanbul'a gelince tabii doğru annesinin yanına gitmiştir. Şu halde Kasım ayı içinde oraya nakletmiştir.

Frederik P. Latimer – Evet, Kasım ayı ortasında zannedersen, evet.

Ali Fuat Cebesoy – Ben de zaten kendisini Şişli'de buldum, Aralıkta diyoruz, İstanbul'a geldiğimde diyoruz Aralık. Demek ki bir gece filan oturdu, ordan Pera Palas'a gitti. Fazla birşey oturmadı, Pera Palas'a. Çünkü o evler dar ve küçüktür. Eee maiyeti var, onun için Pera Palas'a gitti.

Frederik P. Latimer – Aaa maiyeti beraber mi kaldı?

Ali Fuat Cebesoy – Eee vardı işte, yaveri vardı.

Frederik P. Latimer – Kimdi o zamanlar?

Ali Fuat Cebesoy – Yüzbaşı Cevat Abbas. Eee emir eri vardı, otomobili vardı tabii. Üzerindeydi bunlar. Küçük yer, birçok ziyaretçi gelecek. Annesinin evinde pek iyi karşılanamayacak. Onun için hemen Pera Palas'a gelmiş. Belki bir gece kaldı, geçti oraya.

Frederik P. Latimer – Ne gibi otomobili vardı hatırlıyor musunuz?

Ali Fuat Cebesoy – Asker otomobili, açık açık bir otomobil. Bu o zaman cephe kumandanlarının, ordu kumandanlarının Alman otomobili vardı, asker otomobili, ne derlerdi ona, hangi fabrikandır...

Frederik P. Latimer – Benz mi?

Ali Fuat Cebesoy – Benz Benz.

Frederik P. Latimer – Mercedes?

Ali Fuat Cebesoy – Mercedes Mercedes. Açık dört kişilik. Üç dört, bir de önde şöför. Beş kişilik. Eee silah koyacak yeri vardı, tüfek koyacak yeri var. Belki de bir mitralyöz koyacak yeri var. Kumandan karargahı gibi bir hale koymuşlardı. Bunlar hepsi Mercedes Alman otomobiliydi. Şu halde demek ki Pera Palas'ta bir ay kadar oturdu ya oturmadı. O kadar bir şey oturdu.

Frederik P. Latimer – Efendim, Yıldırım Orduları ne diyorsunuz, lağvedildikten sonra hala böyle şeyleri var mıydı, böyle otomobil kullanmak...

Ali Fuat Cebesoy – Eee açıkta bir grup kumandanı, mütareke devri, devam ediyor. Çünkü buna şey diyoruz, başkumandanlığın emrinde, ordu kumandanı yahut cephe kumandanı, disponibilitate vaziyetinde bulunur... Ama büsbütün yeni bir vazifeye tayin edilemeyeceği anlaşıncı aldılar otomobili.

Frederik P. Latimer – Evet efendim.

Ali Fuat Cebesoy – Buraya geldiği zaman otomobili aldılar.

Frederik P. Latimer – Aldılar mı? İstanbul'a geldikten sonra?

Ali Fuat Cebesoy – Geldikten sonra aldılar. Çünkü aşağıda da konuşacağız bu Pera Palas'ta kimlerle kimlerle görüştü, ondan sonra, o vakit daha iyi buna cevap vereceğiz. Birinci şeyi neydi. Otelde yaptığı temaslardan bahseder misiniz?

Frederik P. Latimer – Şey ikinci سوالım...

Ali Fuat Cebesoy – Bana mühim olarak söylediği, İngiliz mümessili namına bir, en yüksek rütbeli bir İngiliz generali gelmiş, ama ismi şimdi hatırlamıyorum. Hamilton... değil tabii. O değil de...

Frederik P. Latimer – Hamilton sonraları geldi.

Ali Fuat Cebesoy – Yani İstanbul'a ilk gelen İngiliz generali hangisiyse.

Frederik P. Latimer – Şimdiki onun ismini hatırlamıyorum. Fakat...

Ali Fuat Cebesoy – Kolay. Onun ismini... İlk gelen İngiliz kıtalarının kumandanı, İstanbul gelen, mümessil.

Frederik P. Latimer – Fransız generali Peleydi değil mi?

Ali Fuat Cebesoy – Daha gelmedi Pele. Pele mele yok. Sonra geldiler, bir irtibat... Fransua Despere geldi.

Frederik P. Latimer – Fransua Despere tamam.

Ali Fuat Cebesoy – O da geldi, ondan sonra Pele'yi gönderdiler. Ondan sonra [Sforsi?] gelmişti, mümessiller geldi. İngiliz, ondan sonra, İngiliz, İtalyan ve Fransız mümessilleri, yani siyasi, işte bir nevi sefir onlar, geldiler.

Frederik P. Latimer – Onlarla Mustafa Kemal'in teması var mıydı o zaman?

Ali Fuat Cebesoy – Onlarla Mustafa Kemal'in, olmuş, şöyle [Sforsiyle?]

Frederik P. Latimer – [Sforsiyle?], bunu biliyorum, evet.

Ali Fuat Cebesoy – Fakat diğerleriyle olduğunu bilmiyorum, yalnız, yalnız İngiliz mümessilliği namına İngiliz generali kendisinden gelmiş ve ziyaret etmiş ve görüşmüş. O şöyle anlatmış. Fikrini sormuş. Demek ki çok yanlış yoldasınız benim gördüğüme göre. Yani muharebede bir devlet bir millet galip de gelir mağlup da gelir, ama haklarını kaybetmez. Devlet millet olarak bir hakkı vardır ama siz bu hakkı bize görmüyorsunuz ve bu hakkı bizden alıyorsunuz ve buna muhalif birçok şeyler yaptınız. Mütarekeyi imza ettiniz. Musul sizde değildi, cebren Musulu işgal ettiniz. Sonra İskenderun'u işgal ettiniz, biz mecbur olduk sizi çıkartmaya ordan. Ondan sonra, daha bu gibi şeyler yaptınız, eee mütarekeyi dinlemiyor görünüyorsunuz. Veyahut mütarekenin bazı maddelerini siz kendi arzunuza göre tefsir ediyorsunuz. Bu doğrudan doğruya bize bir sömürge muamelesidir. Bunun arkasından ne çıkacağını, bilmem, ne düşündüğünüzü, herhalde bu iyi birşey değildir. Böyle tarihi zengin olan bir milleti ve devleti asırlarca yaşamış olan bir milleti ve devleti yok etmek doğru değildir, hakkımı tanımamak doğru değildir. İşte o vakit Wilson Prensipleri yeni neşredilmiş. İşte bu benim fikrimi Amerika reiscumhuru da tasdik ediyor. O da galibin mağlubun

hakkını tamamiyle tebaruz ettirmiş. Ve nihayet siz dinlemediğiniz için o çekildi. Çekildi o. Böyle devam ederseniz biz de kolay kolay teslim olmayız. Bu millet teslim olamaz kolay kolay, sizin arzularınıza. Ve bu milleti sizin yok etme imkanınız yoktur. Bunun yerine uydurma, Yunanistanı, Ermenistan diye, buraya koyarsanız, bu çok uydurma bir devlet olur onların arasında. Yunanistan için adeta La Fontaine'in hikayesi gibi, bir kurbağa ile öküzün karşı karşıya geçip de şeye demiş, sen nasıl bu kadar büyük adam oldun demiş, filan demiş, eee işte böyle demiş ben oldum da, ben de olacağım demiş, peki demiş olursan ol, başlamış kurbağa da şişmeye, pat demiş patlamış.

Binaenaleyh Yunanistan da bizim yerimize geçemez, Ermenistan hiç geçemez. Onun nüfusu çok azdır, geçmez ve o daima Anadolu'da son zamanda siz karıştırmasaydınız, tamamiyle sulh halindeydi bizlen. Ve iki kardeş millet gibi geçindiler asırlardan beri. Hiç Ermeni Türk kavgası yoktu. Ama siz karıştırdınız. Bir taraftan siz, bir taraftan Ruslar, komitalar teşkil ettiniz, tabii bu münasebeti bozdunuz. Ama yine bugün bu halk, Ermeni halkı bunu istemez. Binaenaleyh bir Türkiye'yi ortadan kaldırmak, bu ne dünyanın ne de sizlerin menfaati iktizasından olabilir. Siz vaktiyle Türklerle ittifak da yaptınız ve çok iyi işler gördünüz. Hülasa bu mahalde kendisine birtakım şeyler söylenmiş. O da dinlemiş, nihayet kendisinin söz söylemeğe selahiyetli olmadığını, filan... ve bu kadar. Ve eğer demiş, bakın demiş, milletin haleti ruhiyesini anlatayım. Kırım Muharebesinde ittifak ettiniz. Bugün Anadolu'da Kırım Muharebesini unutan kimse yoktur. İngiliz dostluğunu unutan kimse yoktur. Her vakit inanır size. Fakat bu sefer bu kadar zaiyat verdikten sonra, bu kadar büyük harplerde kayıp verdikten sonra, siz tekrar bunun devlet teşkil etmesine, ben demiyorum ki eski Osmanlı İmparatorluğunu ihya edin, fakat yeni bir Türk devleti, kendi milli hudutları içinde kabul ederseniz, elbette sizin en iyi bir müttefikiniz olur, unutmaz yardımınızı. Ama aksi muamele yaparsanız, kolay kolay teslim olmaz. Bu kadar. Ondan sonra... Zannederim, bir iki gazeteci de gelmiştir. İngiliz gazeteleri, Times, daha başka falan, onlara da bu mahalde konuşmuştur filan.

Frederick P. Latimer – Fevkalade güzel... Bu konuşmalar Pera Palas'ta mı oldu?

Ali Fuat Cebesoy – Pera Palas'ta oldu. Yani ecnebilerle o mülakatı ne kadar iştirseniz, hep Pera Palas'ta oldu. Fakat ondan sonra keşildi. Ondan sonra İngilizler, bilhassa mümessillik, yahut devleti, emir mi aldılar ne yaptılar, ona karşı muhasım vaziyet, düşman vaziyeti aldılar. Düşman vaziyeti aldılar. Ona mukabil de İtalyanlar himaye etmeye çalıştılar kendisini, himaye etmeye çalıştılar. Hatta bu Şişli'deki evdeyken evini şey etmek istediler, taharri, içinde silah var mı yok mu bahanesiyle. Sonra yaveri çıktı, dedi bir kumandanın evi taharri edilemez. Bu şerefsizliktir. Dünyanın hiçbir yerinde olmaz, mütareke zamanı... Müdafaa etti ve bunu da evvelden İngilizler havale etmişlerdi, haber vermişlerdi. İtalyanlar, buraya İngilizler gelip sizi şey edecekler, evinizi taharri edecekler. Sonra vazgeçtiler, böyle kaldı bitti.

Frederick P. Latimer – Şey, muhasara gibi miydi?

Ali Fuat Cebesoy – Yok yok. Bir iki İngiliz çavuşu yahut zabiti falan gönderdiler bu eve göndermişler. İçeri girmek istemişler. Taharri ettiremeyiz demişler ama bir misafir gibi kabul ederiz. Aşağıda kapının yanındaki odada kabul etmiş oraya yaveri. Ne istiyorsunuz demiş. Böyle olmaz demiş, nerede görülmüş. Olmaz demiş. Israr etmişler. İngiltere hükümeti de, bir raddeye kadar, kanun var, ondan sonra iyi olmaz demişler. Ne yaparsın. Mukavemet ederiz demişler. İyi birşey olmaz. Ondan sonra, vazgeçmişler ve çekilmişler.

Binaenaleyh bu eve geldikten sonra İngilizler ona karşı bir muhasım vaziyeti aldılar. Fransızlar bitaraf. Fransızlar onun şahsı ile uğraşmadılar. Ama İngilizler bilhassa uğraşmaya başlamışlardı. Ve padişah üzerinde de tazyik yaptılar, hükümet üzerinde, Damat Ferit üzerinde. Bu adamı kullanmayın, istihdam etmeyin diye tehdit de yaptılar. Söyleyebileceğim budur. Bu itibarla, burada temasları yoktur. Yalnız İtalyanlarla teması vardır, ondan sonra o da bitmiştir.

Frederick P. Latimer – Şey bir İngiliz temsilcisinin ziyareti...

Ali Fuat Cebesoy – General.

Frederick P. Latimer – Evet, bir general. Siz İstanbul'a gelmeden evvel oldu?

Ali Fuat Cebesoy – Gelmeden evvel. Pera Palas'a geldi.

Frederick P. Latimer – O zamanlar mutlaka dediğiniz gibi mühim ecnebi gazeteciler vardı. Pera Palas onların başmerkezi olmuş zannedsem, değil mi? Balkan harbinden beri.

Ali Fuat Cebesoy – Öyle, öyledir.

Frederick P. Latimer – Vaziyeti olmuş. Pera Palas'm...

Ali Fuat Cebesoy – İstifade...

Frederick P. Latimer – ... bağrından muharebesini takip etmişler, anladığıma göre!

Ali Fuat Cebesoy – Öyle olmuş. Şimdi o esnada başladı kendisi de İstanbul'da, Fethi Bey, biliyorsunuz mecliste mebus idi o vakit. Sonra tanıdığı birçok mebuslar vardı. O Ahmet İzzet Paşa'nın yerinde kalmasını istiyordu.

İngilizlerin Mustafa Kemal düşmanlığı...

Frederick P. Latimer – Evet, büyük bir tecrübe yaptı. Bunu Falih Rıfkı Bey yazdı bu yeni hatıralarında. Çok enterasan.

Ali Fuat Cebesoy – Sonra o vakit veliahtı, İngiliz veliahtını tanıdım, çok dostumdur, merak etme beni sadrazam yaparsan, her müşkülü bir söylersem, benim sözümü iki yapmazlar, diye böyle, kafasızca, beyinsizce, bir takım şeyler, ama kendi de inanarak söylüyor bunu, onun için tabii bu havadis de çıktığı için, o Damat Ferit'in gelmesini istemiyordu. Tabii o nihayet Damat Ferit taraftarları ve Hürriyet ve İtilaf taraftarları sarayda kuvvet kazandıktan sonra, kendisinin de sarayla münasebeti kesildi. Ben İstanbul'a geldiğim zaman da sarayla münasebeti yoktu. Hatta benimle bir kombinezon yapmak istedi. Yalnız seryaver vardı, Naci Bey, o çok dostuydu onun, Albay Naci Bey, ondan sonra, fakat o zat da fazla siyasi bir zat değildi. Çok asker bir adamdı. Ondan sonra, işte ben de hiç İstanbul'a gelmediğim için, ilk defa geldiğim için, ordu, kolordu kumandanlığı yaptığım için, mutlaka o vakit usul nizama göre, cuma selamlığına gidip de huzuru şahaneye çıkmak lazımdı. O vesileyle gittik. Ama mümkün olup da padişahla konuşamadık uzun boylu, çünkü başkaları da vardı. Yalnız böyle resmi bir iki lafırdı söyledik. Galiba Naci Bey de başka türlü anlamış. Beni de tanır,

bekar bir adam. Padişaha bir damat buldum diye, padişah da beğendim beğendim demiş. Ondan anladık ki Naci Bey'in fikri, beni padişaha tatmırmakta, siyasi değil de damat içinden falan. Neyse kaldı o da. Binaenaleyh bu, vaziyet bu.

Frederick P. Latimer – Evet.

Ali Fuat Cebesoy – Şimdi ikinci سوالınız: «İstanbul'a vardıktan sonra acaba Mustafa Kemal Paşa'nın veya benim ecnebi gazetecilerle temaslarımız var mıydı? Onların kim olduğunu hatırlıyor musunuz?» Benim olmadı. Ve onun da o esnada zannetmiyorum. Pera Palas'tayken vardı fakat o esnada zannetmiyorum. Olsaydı söylerdi bize. Çünkü ben bir hafta bir gün iki gün Kuzguncuk'ta kalırsam üç dört gün burada kalıyordum. Beraberdik yani, haberim olurdu. Bir halt olmuşsa bile en-sıgnıfıyan, yani böyle bir manasız, ya bir İtalyan gazetecisi ya birşey olmuştur. Esaslı birşey olmadı. Asıl Pera Palas'ta oldu.

Frederick P. Latimer – Pera Palas'tayken bu gazetecileri kandır-mak için çok çalışmış, uğraşmış.

Ali Fuat Cebesoy – Çünkü, çünkü onu şöyle söylemeli ki o Yıldırım kumandanıyken o İngilizlere mukavemet etti. Ben de Yedinci ordu kumandanıydım onun emrinde. İki vaziyet vardı, durum. Bir İskenderun'u işgal ettiler, ben ne yapayım dedim, ben çıkartmak istiyorum dedim, çıkart dedi. Asker gönderip çıkarttık. İkincisi de Alebni bize bir general gönderdi mütarekenin ahkâmını tatbik etmek için. Eee biz de usulen mütareke akd edilirken ileri karakolları nerdeyse orası hudut sayılır. Sulh olduktan sonra [] edilir. Eh bunu belki kararlaştırmak için. Yanında da Nuri Paşa vardı, Nuri Sait Irak başvekili, parçaladılar. O vakit Arap ordusunun erkânı harp reisiymiş, yüzbaşı mı teğmen mi, öyle bir rütbeden.

Frederick P. Latimer – Nuri Sait Paşa sonradan başvekil oldu. Çok uzun seneler...

Ali Fuat Cebesoy – Evet. O malum ya Osmanlı ordusundan yetiştirme ve kaçmadır. Halbuki benim kolordu erkânı harp reisi, Halis Bey vardı, bu Halis Bey ile sınıf arkadaşındı bunlar, çok dostmuş tabii vaktiyle. Ondan sonra ben de tuttum mütareke için [Kapmada] oluyor, benim karargahıma geldi, İngiliz generali. Erkan-ı harp reisini memur ettim, iki kurmayla, sonra Hayri Bey vardı sonra paşa oldu. Naci Tınaz

vardı, erkan-ı harbi umumide bu hadiseler olurken. Bunlar gittiler görüşürken bir tebliğ yapıyor, diyor ki, görüşülecek bir şey yok diyor. Kumandanımdan, başkumandanımdan aldığım emre göre sizden soruyorum, taa kumandandan en son nefere kadar hepiniz esiri harpsiniz. Binaenaleyh sizi Halep'e götüreceğim. Orada enterne edeceğim. Bizimkiler şaşırıyor, ne münasebet. Çünkü diyorlar, siz Kilikya'da, şeyde, Suriye'de bulunuyorsunuz. Eee Suriye mi burası? [Maan] Suriye'dir, Şam Suriye'dir, ama burası Adana. Kilikya başka. Sonra biz esir olmadık size, harp ettik ve en son zamanda da ileri kıtanızı mağlup ettik, Halep civarında. Sizin yaralılarınızı taşıdık, biliyorsun. Hangi hak ve selahiyetle, nerden mütareke, şey... Biz bunu reddederiz diyorlar, bir kere de kumandanımıza soralım diyorlar. Çok münasip bir dille, vermiyorlar, buna hiçbir cevap vermiyoruz, eğer bu tarzda mütareke heyetleri geleceksen kabul etmiyoruz diyor. Bunu sonra Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdik, çok güzel yapmışsınız dedi. Şimdi iki mukavemetin amili olduğu için, tabii İstanbul'a gelir gelmez, tabii Yıldırım grubunun lağvını İngilizler yaptırıyor tabii. Gelir gelmez anlamak istediler. Generalin gelmesi, gazetelerin gelmesi, falan hep bu sebeptedir.

Frederick P. Latimer – Çok çok enteresan. Evet çok haksız hareketler yaptılar o zaman.

Ali Fuat Cebesoy – Sonra üçüncü: İtalyanlar hariç acaba Mustafa Kemal Paşa'mn veya sizin İtilaf devletleri temsilcileriyle temaslarınız oldu mu? Benim olmadı. Fakat Mustafa Kemal Paşa'yı da ben burdayken hatırlamıyorum. Ve böyle birşey de söylemedi.

Frederick P. Latimer – Buna cevap verdiniz teşekkür ederim. Ve dördüncü suale aynı şekilde cevap, annesinin evi,...

Ali Fuat Cebesoy – Mustafa Kemal Paşa'nın annesinin evi neredeydi? Bu hala duruyor.

Frederick P. Latimer – Evet anladım. Bu beşinci sual.

Ali Fuat Cebesoy – İslam Ansiklopedisi Mustafa Kemal Paşa'nın ikinci ordu müfettişliğine tayin edilmesinin teklifinden yazıyor.

Frederick P. Latimer – Evet o zaman Konya'yı, Konya'da, onu Konya'ya göndermek niyetinde bulunmuşlar. Fakat Mustafa Kemal

hastalığım, onun hastalığından bahsederek bunu kabul etmemiş, bu teklifi. Bunu hatırlıyor musunuz?

Ali Fuat Cebesoy – Şimdi, bunu nereden okudunuz?

Frederick P. Latimer – Affederseniz?

Ali Fuat Cebesoy – Bunu nereden okudunuz?

Frederick P. Latimer – Küçük bir kitapta, zannedersem Cevat Abbas'ın anlattıkları idi.

Ali Fuat Cebesoy – Bu yanlış olacak.

Frederick P. Latimer – Yanlış mıydı?

Ali Fuat Cebesoy – Bu yanlış olacak. Mütarekeden sonra 9. ordu müfettişi olarak Samsun'a gönderildikten sonra...

Frederick P. Latimer – Çok daha sonra.

Ali Fuat Cebesoy – ... hiçbir teklif almadı. Ve zaten katiyen İngilizler buna müsaade etmiyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'ya bir vazife verilsin istemiyordu. Hatta ne, o zamanın dahiliye nazırı vasıtasıyla, sonra milli müdafaa vekili vasıtasıyla, ama asıl dahiliye nazırı, neydi, Mehmet Ali Bey vardı.

Frederick P. Latimer – Mehmet Ali Bey, evet.

Ali Fuat Cebesoy – Bu Mehmet Ali Bey benim biraderimin kayın-pederiydi. Babam ve o vasıta ile bu zata Mustafa Kemal Paşa'nın şarkta gönderilmesini temin ettirdik. Ve onu aldık, görüştüler ettiler. Ve o İngilizleri iyi tanırdı. Padişahı da kandırdılar şeyi de kandırdılar ve bu suretle tayin edildi. Haberleri yok. İşte Samsun'a gittiği zaman da yoldayken İngilizlerin telaşı bundandır. Haberi yok. Ve sonra kararlaştırmış, gelmiş harbiye nezaretine demiş ki, bundan sonra size ordu müfettişliği lazım değildir. Kolordu ve tümen kafidir. Çünkü harp yok ki ordu müfettişi yapacaksınız. Sonra evet Konya'da bir ikinci ordu müfettişliği var idi. Bunun da kumandanı evvelden beri Cemal Paşa'ydı, Mersinli Cemal Paşa.

Frederick P. Latimer – Mersinli Cemal Paşa evet.

Ali Fuat Cebesoy – Ama mütareke zamanı. Atatürk grup kumandanlığından İstanbul'a gittiği zaman da bu Cemal Paşa ordaydı. Ben İstanbul'a giderken Cemal Paşa ordaydı. Konya'daydı. Şimdi istiyordu

İngilizler bunu da ortadan kaldırsın. Fakat bu pasif bir adam olduğu için haricen, yani politikası aktif olmadığı için, pek nazarı dikkati celbetmediği için kaldı yoksa Yıldırım grubuyla beraber bunu da kaldıracaklardı, çünkü tek mil ordu kumandanlıklarını da kaldırdılar.

Frederick P. Latimer – Tekmil kumandan...

Ali Fuat Cebesoy – Ordu kumandanlıklarını da kaldırdılar. Çünkü ben aynı zamanda ordu kumandanıydım, lağvettiler bizim ordumuzu. İkinci ordu evvela Nihat Paşa'ydı, onu da çağırdılar İstanbul'a. Sonra nedense bizim harbiye nezareti bir kaçamak yaptı, Cevat Paşa'yı, Cemal Paşa'yı gönderdiler. İngilizler ondan da haberdar oldu aldılar. Binaenaleyh Mustafa Kemal Paşa'yı Konya'ya hiçbir vakit teklif edilmedi yani. Mütarekeden sonra. Ondan evvel var, birçok... Hastalığı.

Frederick P. Latimer – Siz İstanbul'a vardığınız zaman hasta yatıyormuş.

Ali Fuat Cebesoy – Hep böbreklerinden rahatsız.

Frederick P. Latimer – Böbreklerden?

Ali Fuat Cebesoy – Hep böbreklerinden rahatsız. Şey taş yapıyor, kum yapıyordu böbrekleri. Onu tedavi ettiriyoruz. Sonra geçti.

Frederick P. Latimer – Onun için Viyana'ya geçti?

Ali Fuat Cebesoy – Gitti vaktiyle. Şimdi İslam Ansiklopedisi onun hasta olduğundan reddetmesinden bahs eder, acaba bu...

Frederick P. Latimer – Bu şey müfettişliği

Ali Fuat Cebesoy – Bu doğru değil, doğru değil. Bana öyle geliyor ki bunu yapsaydı hemen de [kalkar] gelirdi, zaten istediğimiz oydu. Anadolu'ya gelmesiydi, zaten istediğimiz oydu.

Mustafa Kemal Anadolu'ya nasıl gönderildi?...

Frederick P. Latimer – Evet efendim. Altıncı sual. Kitabınıza göre siz İstanbul'dan Konya Ereğlisi'ne gitmek üzere Şubat 1918 ayrılmışsınız. Fakat son olarak Atatürk'ten şu meseleler hakkında birşey öğrenmişsiniz: Siz efendim Rauf Bey ve İsmet Paşa'nın istisnasıyla Atatürk'ün ve sizin Anadolu'da birşey yapacaklarını başka kimler biliyordu veya seziyordu?

Ali Fuat Cebesoy – Şimdi bizim o zamanki kendi aramızda bile mütarekenameyi bahane ederek gerek İngilizlerin gerek diğer devletlerin, ki pek az yapıyorlardı, bizim hukukumuza, devletin hukukuna milletin hukukuna mugayir dokunacak bir iş teklif ettikleri zaman da bunu reddedeceğiz, bir. İki, silahlarımızı, cephanemizi vermeyeceğiz. Çünkü mütarekeden sonra düşmanlarımızdan artık bir dostluk görmüyoruz. Bir muhasama hali vardır. Binaenaleyh silahımızı vermeyeceğiz. Mukavemet edeceğiz. Mümkünse bunu millet yapacak, bunu millet yapacak, vermeyecek. İkinci fikir bu. Ondan sonra, yani esas fikir buydu.

Frederick P. Latimer – Evet efendim.

Ali Fuat Cebesoy – Ve diğer hususlar İstanbul'dayken ve ondan sonra hiç ifşa edilmedi. Bunu biz Amasya'da kararlaştırdık. Sivas Kongresini Erzurum Kongresini, Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetlerini hepsini Amasya'da mühim bir kısmını kararlaştırdık. Ve icabedenlere malumat verdik, ondan sonra peyderpey yaptık. Binaenaleyh ortada esaslı bir surette ifşa edilecek birşey yok. Gayet tabii olarak bizim mütariklerimiz, muhasımlarımız, bizim hakkımıza tecavüz ediyorlar, mütarekenameyi dinlemiyorlar. Ve bizim sarıh beynelmilel haklarımızı çiğniyorlar. Bunun karşısında biz silahlarımızı nasıl veririz. Veremeyiz. Muamelelerini değiştirsinler, bize emniyet telkin etsinler, ondan sonra veririz. Ve mukavemet edeceğiz. Hükümeti zorlarsa, hükümet aciz olduğu için parlamento olmadığından dolayı, hükümetin de emri makbul olamaz. Çünkü aciz bir vaziyettedir ve işgal edilmiştir ve zorla ecnebi kuvvetleri tarafından yaptırılıyor. Bundan ibarettir. İstanbul'dayken Atatürk'ün tüm şeysi bu, mukavemeti. Başka yok. Eee bunu belki pek yakın dostlarına propaganda olarak telkinat yapmıştır. Ama asıl icraat Amasya'da yapılmıştır. Ondan evvel yapılmamıştır. Ondan evvel kimsenin ve hatta İsmet Bey'in malumatı yoktur. Yani Amasya'ya gelmeyenlerin malumatı yoktur. Kimsenin malumatı yoktur. Bizim Amasya'da yaptığımız şeylerden evvelce kimsenin malumatı yoktur. Yalnız mukavemet meselesi vardır.

Frederick P. Latimer – Fikri.

Ali Fuat Cebesoy – Fikri vardı. Bu telkin ediliyordu.

Frederick P. Latimer – Fakat siz kitabınızda bir sıra noktalar yazdınız, sizle Mustafa Kemal Paşa beraber çok uzun saatler görüştükten

sonra bu noktalar üzerinde mutabakat etmişsiniz. Altı sekiz nokta üzerinde, şimdi bahsettiğiniz noktalar üzerinde...

Ali Fuat Cebesoy – Amasya’da. Belki aramızda şayet, çünkü mesele şuradaydı... Atatürk istiyordu ki bir vekil olsun, bir nazır olsun. Oradan hareket ettik biz.

Frederick P. Latimer – Bir çalışma tarzı. Evet efendim.

Ali Fuat Cebesoy – Bilhassa Milli Müdafaa Vekili olsun.

Frederick P. Latimer – Evet evet.

Ali Fuat Cebesoy – Bunu vermediler. Çok çalıştık, vermediler. Nihayet Ankara’da, Ankara’yı hazırladığından eğer kendisini dokuzuncu ordu müfettişi yapmasalar doğrudan doğruya Ankara’ya gelecekti, [Rauf] Bey gibi. Biz ondan sonra orda millet tayin [edip] çıkaracaktık. Yani Amasya’da olduğu gibi, yaptığı gibi. Mesele bu. Şimdi bu zaman zarfında bütün mesaimiz Atatürk’ü Anadolu’ya nasıl getireceğiz? Eee anlaşıldı ki İstanbul birşey tayin etmiyor. İşte o vakit Mehmet Ali Bey vasıtasıyla çalıştık. Sonra o çok iyi çalıştı. Yani Damat Ferit Paşa’yı da ikna etti. Çünkü onlar İttihatçılıktan korkarlardı. Halbuki Mustafa Kemal Paşa İttihatçı olmadı, asla İttihatçılık yapmadı, şöyle memleketine sadık bir general oldu, vesaire. Onları iyicene ikna etti. Sonra Serkldor-yan’da Mehmet Ali Bey bir davet verdi. Orada Damat Ferit Paşa’ya ne yapacağını Mustafa Kemal Paşa’yı anlattı. İşte sulh şey yapacağı, şarkta musalahayı temin edeceğini. İşte Ermeni Türk arasındaki şeyi kaldıracığını, şekaveti kaldıracağını, Rumları Pontusu düzelterceğini falan, böyle şey ettiler.

Frederick P. Latimer – Siz vasıta oldunuz bunun için, Mehmet Ali Bey’i...

Ali Fuat Cebesoy – Mehmet Ali, babam en ziyade...

Frederick P. Latimer – Kuzguncuk’ta oldu değil mi?

Ali Fuat Cebesoy – Kuzguncuk’ta. Ben evvela Mehmet Ali Bey’e...

Frederick P. Latimer – takdim ettiniz?

Ali Fuat Cebesoy – Evet. Sonra işte yazdık onları kitapta. Sonra başka vasıtayla da harbiye nazırlığı tanıdı, Şakir Paşa’yı.

Frederick P. Latimer – Şakir Paşa'yı?

Ali Fuat Cebesoy – Şakir Paşa'yı tanıdılar. Şakir Paşa hükümetin vereceği şeyi kabul etti. Taraftar göründü ve tasdik etti Mustafa Kemal Paşa'yı.

Frederick P. Latimer – İmzasını koymamış fakat, damgasını koymuş. Çok güzel bir hikaye bu, çok güzel, fevkalade.

Ali Fuat Cebesoy – Fakat Mehmet Ali Bey'i de o Samsun'a gittikten sonra azlettiler. Bir daha memuriyette kullanmadılar. Mehmet Ali Bey de kendi kendine işte gazete mi çıkardı İstanbul'da, çok müşkülâtle hayatını temin etti.

Frederick P. Latimer – Anlaşılır, bu vazifeyi yaptıktan sonra bir ceza mutlaka olacaktı. Pekala bakalım şimdi. Acaba Cevat Paşa, Cevat Çobanlı, bir hatıra yazdı mı?

Ali Fuat Cebesoy – Bilmiyorum yazmadı galiba. Onun oğlu var, hariciye memuru idi, Hasan namında, şimdi bilmiyorum, serbest, çıkmış hariciyeden, hiç işitilmedi.

Frederick P. Latimer – Hasan Çobanlı mı?

Ali Fuat Cebesoy – Çobanlı. Hiç işitilmedi. Bu Cevat Paşa'nın bir hatıra yazdığı hiç işitilmedi.

Frederick P. Latimer – Onun yardımı çok kıymetli olmuş Mustafa Kemal'e.

Ali Fuat Cebesoy – Çok tabii.

Frederick P. Latimer – Talimatnamesini almak için.

Ali Fuat Cebesoy – Yardım şudur. Tabii bu Erkan-ı Harp Reisi. Şakir Paşa Harbiye Nazırı. Zannediyorum iyi tanıyor Şakir Paşa'yı. Belki bir akrabalık da var. Cevat Paşa vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya tayinini yaptırmıştır. Sonra Cevat Paşa erkânı harp reisi olarak Mustafa Kemal Paşa gibi bir adamın böyle müfettiş olarak, ordu kumandanı olarak gönderilmesi onun için çok iyi birşey. Çünkü erkânı harp reisi çok arzu eder bunu. İşte onunla konuşurken ihtimal ki Mustafa Kemal Paşa izahat veriyor, bizim işimiz askeri yetiştirmek falan değil, başka işler de var deyince, ondan sezerek, Kemal sen birşeyler mi hazırlayacaksın, filan gibi takılmış. Yani bir şey bildiğinden değil.

Frederick P. Latimer – Şey Damat Ferit’le görüşürken son dakika kada hatırladığıma göre Cevat Paşa beraber gitmiş Damat Ferit Paşa’nın dairesine. Damat Ferit Paşa biraz sinirli, ne diyorsunuz, biraz kuşkulanmış, demek tereddüt etmiş bu tayin üzerinde. Ve o zaman... Cevat Paşa onu kandırmak ve teskin etmek için biraz çalışmış.

Ali Fuat Cebesoy – Tereddüdü şu olacak... İngilizlere haber verirsek müsaade etmezler. Ve bu bizim hakkımızdır. Halbuki Damat Ferit herşeyi İngilizlere danışmakla yapmak istiyor. Bizimkiler bu İngilizlerin işi değildir, müracaat etme dediği zaman, tereddüdü ordan geliyor.

Frederick P. Latimer – Damat Ferid’in?

Ali Fuat Cebesoy – Damat Ferid’in tereddüdü oradan geliyor. Diyorlar ki İngilizlere söylemeğe lüzum yok, o herşeye İngilizler olmaz der. Halbuki Anadolu kan içinde, yok bilmem başı yok, hiçbirşeyi yok, ne yapacağını bilmiyor. Böyle adamlar lazım ki idare etsin. Cevat Paşa’nın da gayreti Mustafa Kemal Paşa gibi birini ordu müfettişi diye Anadolu’ya gönderiyor. Onu muhakkak göndermek istiyor. Cevat Paşa’nın malumatu yok, Mustafa Kemal böyle bir icraat yapacak, millete müracaat edecek, kongre... Yalnız mukavemet edecek, söz anlar bir adam.

Frederick P. Latimer – Evet tabii. Onun için sormuşlar Kemal birşey mi yapacaksın...

Ali Fuat Cebesoy – Tereddüdü var. Çünkü Kemal de öyle izahat vermiş ki ona da şüphe gelmiş, onun için soruyor.

Vahdettin Mustafa Kemal’e ne dedi?...

Frederick P. Latimer – Efendim, sekizinci sual, İslam Ansiklopedisine göre... Acaba yoruldunuz mu biraz dinlenelim mi?

Ali Fuat Cebesoy – Yok yok. Bitirelim.

Frederick P. Latimer – İslam Ansiklopesine göre Vahdettin Atatürk’le son defa görüşürken ellerini yukarıya kaldırırken şöyle demiş, şey bu tam dediği değil,...

Ali Fuat Cebesoy – Değil ama aslı da böyledir.

Frederick P. Latimer – Evet. İnşallah millet uyanık kalacak, kendini ve bizi bu vaziyetten kurtaracak gibi birşey söylemiş. Acaba Vahdettin, Mustafa Kemal’in yapacaklarını bir dereceye kadar anlamış mıydı?

Ali Fuat Cebesoy – Şimdi bu meseleyi Atatürk ilk Büyük Millet Meclisi açıldığı zaman söylemiştir. Fakat zannetmem ki Vahdettin böyle birşey söylesin. Çünkü Vahdettin İstanbul işgal edildiği zaman, Rauf Bey, Vehbi Hoca, başka bir hocayı oraya davet ettirdi. Maksat bunları tevkif ettirsin diye İngilizlere.

Frederick P. Latimer – Öyle mi?

Ali Fuat Cebesoy – Evet, onlarla konuşurken bunu söylemiştir Vehbi Hoca'ya mukabelede: Paşa Paşa, şey Hoca Hoca sizin aklınız ermez, millet bir sürüdür, bir koyun sürüsüdür, mutlaka bir çobana ihtiyacı vardır, çoban benim, onlar bilmez ne yapacağını. Hiçbir vakit de bu doğrudan doğruya Anadolu'da büyük millet meclisinin ve milletin padişah da iştirak ediyor ama ne yapalım ki esirdir, işte ben görüşürken böyle dedi, bu millet hem kendisini hem kendini kurtarsın, başka çare-miz kalmadı diye, bu söz, bunu söylememiştir. Bu Mustafa Kemal Paşa'nındır. Siyasi bir sözdür, ben Vahdettin'in ağızından böyle bir söz çıktığını asla şey etmem. Eğer böyle birşey söylemiş olsaydı milli mücadelenin mühim bir kısmı ona ait olacaktı, değil mi. Bunu Nutukta gelip ilk meclis açıldığı zaman, ben huzuru şahanedeyken ve Anadolu'ya gelirken bana böyle söyledi diye söylediği zaman da en büyük payı da padişaha vermiş oluyor. Maksadı milleti yürütmek için. Eee mecliste seksen tane hoca var. Seksen hoca var mecliste.

Frederick P. Latimer – Mecliste?

Ali Fuat Cebesoy – Evet, seksen tane hoca var, mebus gelmişler. İkiyüzelli mevcut var, seksen tane de hoca. Onları ikna etmek lazım.

Frederick P. Latimer – Aha.

Ali Fuat Cebesoy – Değil mi ya. Sonra oraya gelen birinci meclis azaları olsa olsa vatanperver adamlar olur yoksa pek akıllı adamlar olmaz. Çünkü akıllı adam çok düşünür, derin düşünür. Onun için böyle gönder... Ama vatanperver adamlar bunlar. Tabii bunları harekete getirmek için efendim padişah da böyle söyledi. Manası işte padişah da bizlen beraber demek istiyor. Onu açık söylemiyor ama Nutkunda söylüyor. Ansiklopedi de almış yazmış. Ben zannetmiyorum. Padişah söylemedi böyle. Padişah daima millet sürüdür ben çobanım, bana muhtaçtır, beni dinlesin der daima. Hiçbir vakit de millete inmemiştir.

Frederick P. Latimer – Bana tuhaf geldi onun için sordum size.

Ali Fuat Cebesoy – Bu bir siyaset şeyidir, bunu ilk nutkunda söyledi ve söylemeğe de mecbur idi.

Frederick P. Latimer – Çok mühim.

Ali Fuat Cebesoy – Zaten ilk anasayımız bizim, ilk meclisin, makamı hilâfet ve saltanatı kurtarmaya kadar müşterilen büyük millet meclisi tecemmü edecek ve idareyi eline alacak. Siyasiydi. Bu nutuklardan sonra bunu, şeyi çıkardı, bundan birliği teşkil etmek lazımdı.

Mustafa Kemal'in gazeteciliği meselesi...

Frederick P. Latimer – Çok lazım, mutlaka, çok iyi teşekkür ederim efendim. Dokuzuncu sual, Mustafa Kemal Paşa'nın gazetecilik ile alakası bu müddette var mıydı?

Ali Fuat Cebesoy – Yani İstanbul'da?

Frederick P. Latimer – İstanbul'dayken.

Ali Fuat Cebesoy – Vallahi Fethi Bey'in bir gazetesi vardı. Mimber mi, bir şey çıkartıyordu. Yazıyordu. Biraz onlan meşgul olduğunu işittim. Fakat sureti umumiyetle yoktu.

Frederick P. Latimer – Bir şey yazmış.

Ali Fuat Cebesoy – Ama gelir, gazeteciler gelir, tanıyanlar, fikrini sorar. Ama kendisi gazetecilik yapmadı.

Frederick P. Latimer – Bir yerde bilmiyorum nerde, bir hatıra da böyle birşey okumuşum ki Atatürk bir gazete neşretmeyi düşünmüş bir müddetle. Biraz parası varmış ve bunu kullanacak...

Ali Fuat Cebesoy – Tamam tamam. Çünkü istiyordu ki en son meclisi muhafaza etsin. İstanbul'da en son meclis vardı. Harbin içinde toplanmış meclis, onun muhafazasını istiyordu çünkü yeni bir meclis toplanır yahut toplanmaz. Eğer toplanırsa herhalde tam milli bir meclis olamaz, İngilizlerin Vahdetin'in tesiri altında gayri milli birşey olur. Onun için o meclisi muhafaza etmek için gazeteyle de bir müddet çalışmayı düşünmüş. Ve Fethi Bey'in artık gazetesi de devam edemeyecek bir hale gelmiş.

Frederick P. Latimer – Hangi gazete?

Ali Fuat Cebesoy – Mimler galiba.

Frederick P. Latimer – Mimler.

Ali Fuat Cebesoy – Mimler. Onun için o da devam edemiyor mu imiş ne imiş. Bu düşünmüş bir aralık böyle, parası da var buyurduğunuz gibi çıkartayım demiş ama çıkmamış. Çünkü o meclisi dağıttılar.

Frederick P. Latimer – Evet. İfham Gazetesi var mıydı o zamanlar?

Ali Fuat Cebesoy – İfham Gazetesini, şey çıkarırdı...

Frederick P. Latimer – Ferit Bey.

Ali Fuat Cebesoy – Ferit Toker. O iki taraflı.

Frederick P. Latimer – İki taraflı?

Ali Fuat Cebesoy – Siz muvaffak olursanız beni ne yapacaksınız der. Öbür tarafta da [] olur.

Frederick P. Latimer – Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın ilgisi yoktu bu gazeteyle?

Ali Fuat Cebesoy – Hayır hayır yoktu. Ama bizim İstanbul'daki teşkilat tek mil matbuatı Anadolu hareketi lehine çekmeye çalışmıştır.

Frederick P. Latimer – Tabii. Çünkü ekseriyet çok aleyhtardı değil mi?

Ali Fuat Cebesoy – Tabii işgal kuvvetleri bilhassa İngilizler para veriyor, hükümet veriyordu, aleyhimize... Mesela hala yaşar o, Alemdar vardı. O Alemdar benim aleyhimdeydi. Müthiş... Şimdi Milliyet Gazetesinde Ulunay diye bir başmuharrir vardır, şey muharrir, o benim aleyhimde yazardı. Olmadık şeyleri yazardı. Aleyhimde yazardı benim.

İsmet Paşa mücadeleye hiç inanmamıştı...

Frederick P. Latimer – Son sual efendim, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'da kaldığı müddet hakkında başka bilgi sahipleri var mı? Tanıdıklarınız var mı? Bildiğiniz, bildikleriniz var mı, başka zatlar?

Ali Fuat Cebesoy – Şimdi Amasya'da biz oturup kararlar aldığımız zamanda o kararları İstanbul'da bazı kimselere bildirdik. Ahmet

İzzet Paşa vardı. Az çok Ahmet İzzet Paşa'nın malumatı var. Biz Anadolu'da mukavemet yapacağız. Fakat o zamanda iş başında olan birçok milliyetperver zevat asker olsun sivil olsun mukavemetin para etmeyeceği kanaatindeydi. Çünkü millet yorgun, takati kalmamış, para yok, bıkılmış, nasıl bunu sürükleyeceksiniz, bu nasıl olacak. Bunlara karşı diyoruz ki canım başka bir düşünceniz varsa söyleyin, yoksa buyrun buna hizmet edin. Evet Allah muvaffak etsin derlerdi. Mesela İsmet Paşa'ya bile Kazım Karabekir, Mustafa Kemal birkaç defa anlatmış. İsmet Paşa kabul etmemiş, buna inanmamış, olmaz demiş bu iş. Olmaz.

Frederick P. Latimer – İnanmamış?

Ali Fuat Cebesoy – İnanmadı. Olmaz demiş, hayal demiş bunlar olmaz demiş. Sonra İngilizler yakalayacak diye kendisini İstanbul'da en son zamanda kaçtı Ankara'ya geldi... Yani demek istediğim şey, en çok yakın İsmet Paşa mesela Ankara'ya o bile işittiklerine inanmadı. Karabekir kalk gel demiş Ankara'ya, kalk gel lazımsın. En iyisi demiş çiftliğe çekilmektir, orda Allah'a dua etmektir, başka çare yoktur demiş. Karabekir'e demiş senin yaptığın da budalalık demiş mesela. Akıl işi değil demiş. Bunlar var. Eee binaenaleyh Mustafa Kemal'in teşriki mesai ettiği yahut şeylerini anlattığı adamların ekserisi, en emniyetli adam bile, belki Allah muvaffak etsin demiştir, yoksa içinden gülmüştür. Kimsede bir inanç yoktu. Yani o kadar ümitler kırılmıştı. Sonra... Sonra bu ecnebi işgal kuvvetleri şehirlerde, maneviyatı bozmuştu, çok maneviyatı bozmuştu. Ben zaten ilk harekette İngilizleri Anadolu'dan iki defa çıkardım. Çıkardığının sebebi bu. Çünkü Anadolu da söylüyor, köylü de diyor yahu bu herif burda durdukça, bunun topu da var tüfengi var, bilmem nesi de var, nasıl ben bunla kavga ederim ki...

Frederick P. Latimer – Çok tabii anlaşılır. Tabii.

Ali Fuat Cebesoy – En nihayet inandılar. İngilizlerin harp etmeyeceğini ve çıktığını görür görmez, ondan sonra, o vakit işler döndü.

Frederick P. Latimer – Döndüler.

Ali Fuat Cebesoy – Döndü. Binaenaleyh kimle konuşmuşsa, en aziz dostunla konuşmuş olsa bile yine ummuyordu tabii kimse. Ama ben yok zannediyorum. Yalnız şey var işte, mukavemet edeceğiz, şunu yapacağız, bir iki laf. Ama bunu inanarak söylesin, imkan yok. Ahmet

İzzet Paşa'nın malumatı vardı elbette. Rauf Bey'in, sonra İsmet Paşa'nın. Ondan sonra işte karargahı...

Frederick P. Latimer – Mehmet Ali?

Ali Fuat Cebesoy – Mehmet Ali yok. Mehmet Ali ittihatçı olmayan Mustafa Kemal Damat hükümetine hizmet edecek diyerekten tayin ettiriyor.

Frederick P. Latimer – Öyle mi? Hiçbir fikir yok?

Ali Fuat Cebesoy – Yoksa milli mücadelede taraf diye birşey değil, onun da aklı ermiyor. Müsbet, müsbet bir iş olsun, eee bu adam değerli bir adam, eee bize hizmet eder diye gönderiyor.

Frederick P. Latimer – Ve hiç bilmemiş, sezmemiş hakiki gayeleri?

Ali Fuat Cebesoy – Söylemediler, söylemediler. En ziyade Pontus faaliyeteydi. Sonra İngiliz mümessili vardı iki kişi, Vitollerden, ihtiyat yüzbaşısı, ben gittiğim gün geldiler bana selam vermeden böyle ayak ayak üstüne atıldılar, terbiyesizce oturdular. Ben de cevap vermedim. Bir takım şeyler sordular mütarekeden. Cevap vermedim. Bize cevap vermeyecek misiniz? Sizin gibi adamlara cevap veremem dedim. Neden? Sizde dedim terbiyeyi askeriye den şu kadar zerre yok dedim. Herşey olabilir ama dedim, sen yüzbaşısın ben general, ikimiz de üniformalıyız. Harb halinde değiliz, sulh halindeyiz, bir terbiye vardır. Kendini takdim edeceksin, selam vereceksin, oturacaksın, nazikane konuşacaksın. Ama siz zannediyorsunuz ki kâbahıkla yıldıracağız bu kumandanları, filanları, bize itaat edecek bu memleket, müstemleke olacak. Eee bunda aldaniyorsunuz dedim. Evet Afrika'nın bilmem neresindeki halk yamyam, toptan tüfekten korkar, peki peki ağa der idare... Ama bu yedi yüz, sekiz yüz, bin, bin ikiyüz senelik bir millet, imkan yok dedim. Dedim size evvela ceza vermeden konuşamam sizle dedim. Ondan sonra çağırdım iki adam, kollarından tuttum, merkez kumandanına, üç gün hapsettim.

Frederick P. Latimer – Aha..

Ali Fuat Cebesoy – Ondan sonra orda, Ankara'da, bir İngiliz taburu var. Teftiş edeceğim dedim. Gittim teftiş ettim. İyi bir babacan kumandanı vardı, yarbay. Bunu işitince İstanbul hemen emir verdi, mümessili de al, taburu da al İstanbul'a gel, yani şey çekil dediler. Ben de-

dim tabur gider ama bu mümessilleri ben göndermem dedim. Çünkü bunlar memurdur dedim, burda kontrol, tatbikat memuru. Arka taraftan da ikiyüz bin lira Osmanlı Bankasına getirmişler, tiftik mübayaa ediyorlar. Haber gönderdim ben, sizi göndermem dedim, öyle vazifenize devam edeceksiniz, tiftikle mübayaa edersiniz dedim, ona karışmam dedim. Şimdi bunu gördüğünlen halk, Ankaralılar, eee yani gökten bir peygamber inmiş, ne günlere kavuştuk, hepsi böyle hükümete geliyor, evvela kolordu kumandanlığı karşısında bir selam veriyorlardı, gidiyorlardı hükümette işini görmeye. O kadar fikirler değişti. İngiliz prestiji sıfıra düştü. Sıfıra düştü, sıfıra düştü. Daha çok neler yaptık. Köprüleri yıktırdık, abluka ettik, bilmem ateş açtık, bunlar panik yaptılar, yoksa bunlar başka türlü... Eee siz de millet olsanız, İngiliz muharebede görmüşsünüz, herfin sekiz gün topu durmadan atıyor, bam bam bam bam bam atıyor. Galip de gelmiş. Asker de çok. Bir de harp meydanında başa çıkamadım, bir de burda mı, elim kolum bağlı diyor, bu akıl değil diyor. Eee biz de diyoruz ki İngiliz harb etmeyecek. Ama bizim bu keşfimizi bir Amerikalı, Brown,...

Frederick P. Latimer – Aha...

Anadolu'da bir Amerikan gazetecisi...

Ali Fuat Cebesoy – Onun bir hikayesi bize, hikaye değil de doğru bir vakayı bize daha cesaret verdi yani. Batum'dan gelirken, kitabında yazılıdır.

Frederick P. Latimer – Hatırlıyorum.

Ali Fuat Cebesoy – Batumdan gelirken kırk tane İngiliz zabıt var, izin almışlar, Londra'ya gidiyorlar. Bilmem üçyüz asker izinli. Nihayet iki taka gelmiş. Altmış kişi. Durdurmuşlar vapuru. Kaptanı da bağlamışlar, gelmişler içeriye, verin paraları demiş. Bunlar da makara bağlıyorlarmış, paralarını almışlar. İngilizce dermiş ki İngilizler korkma korkma ver paraları, dışarda bizim askerler var yakalar. Dışarıya çıktık diyor askerlerin de kolu bağlı diyor. Herif aldı paraları bizim bindi takaya. Sonra dedi ki yahu izinli oldunuz ama dedik, İngiliz subayının şeref de kaybolmadı ya dedik. Niye mukavemet etmediniz, yazık değil mi bu kadar para. Eee harpte ölmedik şimdi mi öleceğiz?

Frederick P. Latimer – Çok enteresan.

Ali Fuat Cebesoy – Yani bunu geldi anlattı. Ben tuttum, müdafaiyi hukuk teşkilatı vardı, onlara söyledim, işte buyrun dedim, onların yanında, Brown'u aldım götürdüm Sarıkışlada yatırdım üç gün. Sonra Amiral Bristol'un hanımına, madama bir kedi gönderdik, böyle bir Ankara kedisi. Bir de Kütahya testisi. Hatıra, kuva-yı milliye hatırası diye, onları da aldı, İstanbul'a gönderdi. Sonra ben üç sene sonra Amiral Bristol'e gittikti, bir öğle yemeğine. Maşallah kedi öyle olmuş ki sefarette burda, büyümüş. Şeyi de madam, kıymetli birşeymiş diye, koymuş üstüne, kuva-yı milliye hatırası diye yazmış.

Frederick P. Latimer – Çok güzel.

Ali Fuat Cebesoy – Yani bilmeyerek bir gazetecinin hakikaten bir misali şey gibi parladı, o Ankara'dan Sivas'a, Sivas'tan bilmem nereye İngilizler harp etmiyormuş, İngilizler şöyleymiş, İngilizler böyleymiş diye, müthiş bir surette...

Frederick P. Latimer – Size Ankara'da söyledi bunları.

Ali Fuat Cebesoy – Bunlar tabii Ankara'da. Sonra Sivas'a gönderdik.

Frederick P. Latimer – Evet efendim. Sivas'a kiminle beraber gitti? Yalnız mı gitti yoksa...

Ali Fuat Cebesoy – Şey var...

Frederick P. Latimer – Otomobille gitmiş, sonra otomobil patlamış şey...

Ali Fuat Cebesoy – Patlamış, bir hikaye. Ata bindik tabii. O zaman karargahımız vardı. Bir iki de zabıt vardı, gelmişler. Şarka gidiyorlardı, götürdükü. En iyi otomobil o vakit attı. Yoksa otomobile inanmazdık. Bazen bizim asker, kaput yok mu onu koyarlar lastik içine, patlar yok... Sivas'ta Amerikan şeysi vardı, o bize çok yardım etti, kaçuk verdi, hiç unutmam, Moskova'ya giderken. Sonra bir kamyonetleri vardı. Benim araba gitti Sivas'ta kaldı. Onlar beni, taa Erzincan'a kadar gittik, artık otomobil işlemiyordu, kar içinde oraları, oraya kadar götürdüler. Ondan sonra merkeple gittik.

Frederick P. Latimer – Moskova'ya giderken?

Ali Fuat Cebesoy – Sefir giderken. Erzurum, şeyden Erzincan'a kadar bir boğaz var, Çatılı boğazı. Ordan Erzincan'a merkeple gittik. Çünkü eşyamızı koyduk merkebe. Biz yayan. Çünkü kar. İmkânı yok. Sonra, ovaya indikten sonra, arabayla geldiler aldılar bizi. Arabayla gittik, atlı araba.

Haydarpaşa'dan trene binecek. (*) İngilizler çıkmış yahu nereye gidiyorsun demişler. Ankara'ya gidiyorum. Yahu seni orda hapsederler. Bırakmazlar bir daha. Ne yapsınlar demiş. Ne yapalım demiş. Bir şeyler oluyor kimse doğruyu söylemiyor. Siz bile doğruyu söylemiyorsunuz. Nerden öğreneceğiz? Ne olacak bu iş? Bunu misafir etmişler, oturtmuşlar, tren kalktı demişler, filan, nihayet dinlememiş bu atlamış, beraber gelmişler. Ankara'ya gelmiş. Ne yapacaksın demişler burda. Ali Fuat Paşa'ya misafir gideceğim demiş. Tanır mısın? Yoo. Eee takdim edeceğim kendimi, misafir gideceğim. Hapseder seni o, bir daha bırakmaz seni, bilmezsin ne yapmaz o. Tutuyor, işte yaveri, yanındaki zabıt var, onu gönderiyor bana, Türk zabıt. Kendisi istasyonda çıkıp oturuyor. Geliyor. Ama İstanbul teşkilatından Kara Vasıf Bey var. O bir ufak kart almış ondan. O diyor ki çok bitaraf bir gazetecidir. Bize diyor Amiral Bristol tarafından tavsiye edildi diyor. Kendisine yardım edin diyor. O kadar...

Frederick P. Latimer – Sizin için bu kart yazıldı?

Ali Fuat Cebesoy – Yazıldı, evet. Nihayet biz bunu haber aldık. Getiren zabıt o kartı getiriyor. Otomobili, yaverimi gönderiyorum. Şimdi İngilizler şaşırıyor. Yahu kumandanın yaveri geliyor bu adama. Demek bizden gizli bir işi var bunun diyerek, bunu yakalamak istiyorlar. Bizim yaver aman dokunmayın diyor. Bizim misafirimizdir diyor. Sonra bilmeyiz ne yapar, yine hapsolursunuz. Geliyor bize. Biz bırakmıyoruz onu İngilizlere. Sarıklı var, ki şimdi yıkıldı, onda güzel bir oda ayırttık, kumandanın yanında, tümen komutanının yanında. Orda yedi içti. Hergün gelir beni görür, ben giderim ona. Gece sabahlara kadar konuşuruz. Üç gün kaldı. Eee ne istersin dedik. O vakit de Sivas Kongresi olacak. Sivas'a dedi gönderin beni. Bir katile gidiyordu. Bu

(*) The subject of the talk is Mr. Brown, an American journalist.

şey, Kara Vasıf Bey gidiyordu, İstanbul delegesi, onun kafilesine verdik. Muhafızla beraber, kalkıp gitti Sivas'a...

Frederick P. Latimer – Affedersiniz Kara Vasıf beraber mi gitti Sivas'a?

Ali Fuat Cebesoy – Sivas'a beraber gitti. Çünkü Kara Vasıf Bey İstanbul delegesi diye gitti Sivas'a. Arkadaşlar zaten, tanışmışlar İstanbul'da...

Frederick P. Latimer – Biliyor musunuz Adana'da konferans verdiğim zaman bu Brown hikayesini bir saat hayli zeki bir zat çıktı konferanstan sonra suallere cevap vermeye çalışıyordum. Ve sordu acaba bu gazeteci Brown şey, manda taraftarları ile beraber giderken Sivas'a onların tesiri altında kalmaz mıydı ve Sivas'ta manda taraftarı olarak çalışabildi mi? Ben o zaman kimle Sivas'a gittiğini bilmiyorum ve bunu söyledim. Fakat son olarak İlhan Selçuk Yön mecmuasında bana karşı bir makale yazdı ve Brown'un bir Amerikan ajanı olduğunu söyledi... manda, şey Türklere kabul ettirmek için çalışan adam...

Ali Fuat Cebesoy – Kompromedör. Hiç siyasete karışmadı adam. Ama hiç. Mustafa Kemal Paşa'nın anlattığı budur. Sivas'ta diyor, yer verdik diyor ona, tercümanın yanında. Dört gün diyor, Sivas Kongresi açıldı, hep bunları dinledi diyor, hatipleri dinledi diyor, kararları dinledi diyor ve kapanmasıyla doğru bize geliyordu diyor, bizde misafirdi diyor, yemeğini yerd, bizle yerd diyor, işte odasına çekilir yazar diyor. Bir de baktık dördüncü akşamı yok, Mister Brown yok. Aman, yahu ne oldu bu adama. Ararlar ararlar yok. Her tarafa atlı çıkartırlar. Bir de bakarlar Mister Brown nehirden geliyor. Kızılırmak akar orda. Şu kadar bir balık yakalamış, elinde getiriyor falan. Yahu neye zahmet ettin. Demiş, dinledim dinledim dinledim demiş, benim de bir hizmetim olsun diye çalıştım bu balığı yakaladım, size takdim ediyorum demiş. Binaenaleyh demiş lütfen kabul edin. Bu yolda demiş muhakkak muvaffak olacaksınız demiş. Başka benim birşey söylemem demiş. Hiç. Ankara'ya geldiği zaman da hep İngilizlerin Kafkasya'daki bozgunluklarından, sonra içlerinde asla hükümetin siyasetini kabul etmediklerinden misaller getirirdi. Anlatırdı böyle. Başka hiçbirşey. Manda lafını hiç dinlemedim ben ondan. Hiç ağzına bile almadı. Manda filan bildiği yoktu.

Frederick P. Latimer – Çok enteresan.

Atatürk diktatör mü, yoksa siyaset dehası mı?...

Ali Fuat Cebesoy – Buna iyi cevap verebilmek için, sualinize, Atatürk...

İnsanlar pek tuhaftır. Vekil var, mebus var, ahabab dostu var. Birşeyi istemiyen adam var. Tabii vekil olan adam o ileriye gitmez, onu dinler. Çünkü vekildir, memurdur, anlatabildim mi? Binaenaleyh Atatürk'ü orda biraz diktatör gibi vaziyetine sokar o adam. Mesela bir Falih [Rıfık] çıkar, cüretli adam hiç çekinmez, bazen takdir eder Falih'i, amma devam et der, devam et der. Sonuna kadar konuşur. Nihayet bilmem der. Belki haklı çıkarsın der, onu bilmem der ama bugün şöyledir der bu vaziyet. Şimdi şu var ki, Falih gibi, biraz Ruşen Eşref gibi adamlar, Atatürk'ün huyunu pek iyi bildikleri için bunlar sonuna kadar sebat ederlerdi fikirlerinde. O da onları iknaya çalışırdı, iknaya çalışırdı. Ekseriyet de kabul ettirirdi. Bazen de çocuk, belki hakkın var, bunu bir daha konuşalım, bakalım der. Denebilir ki kaderin yüksek makamlara getirdiği o adamın eğer ruhunda hakiki bir diktatörlük, zorla emrini yaptırmak fikri olsaydı, hemen herşeyde, ne sofraya yapar, ne de, ondan sonra, şunu, gazeteciyi dinler, ne de [] dinler, ne onlarla münakaşa eder, ne bunlarla münakaşa etmez. Böyle istiyorum der, mesele kalmaz. Bu adam, şunu da bilmeli ki, hariçte diktatör gibi görünmesine sebep, icraatında katiyen dönmez. Ağır karar verir, çabuk katiyen dönmez. Bekler. Bekler. Askerlikte de hatta icabında, beklemeye zaman müsait ise bekler, daha iyi yapayım, daha iyi hazırlayayım, daha iyi dinleyeyim der. Fakat icraata başladıktan sonra itiraz kabul etmez. İnkılaplarından hiçbir fedakarlık yapmadı. Demek oluyor ki arasına diktatör sıfatını buna verenler, böyle inkılaplar gibi, sonra askerliğin en mühim noktalarında dönmenin ne felaketler getireceğini bildiği zaman da bu adam o vakit dönmez ve kimseyi de dinlemez ve yürür. Dikkat ettiniz mi?

Frederick P. Latimer – Çok enteresan bir...

Ali Fuat Cebesoy – Şimdi, bunu açıkça söylemeli, açıkça söylemeli, eğer cumhurreisi olduktan sonra bir takım icraatında söz dinlemediği ve doğrudan doğruya yaptığı işi sonuna kadar götürmeye azm etmesini diktatörlük gibi telakki etmişlerdir. Sonra siyasi bir takım planları vardır, mesela siyasi planları, ne bileyim, alın bir plan, suikast

yapıldı bu adama. Fakat asıl suikast'tan sonrasdır bunun,... ne derler şimdi kelime gelmedi aklıma...

Frederick P. Latimer – İzmir’de...

Ali Fuat Cebesoy – Hayır hayır Atatürk’ün icraatı var ya, yenilikleri var ya, şapka giydirdi, kadın haklarını verdi, kanunu medeniye kabul etti, bu icraatı var ya, bu memlekette mühim bunlar, bunlar kolay kolay herkesin yapacağı iş değil. Suikastı mahsus bir terör havası yarattı, bunları yapabilmek için. Böyle hareketleri vardır. Hah, inkılapları diyorum. Mühim işler yaptığı zaman da mühim işlere takaddüm eden, gelen bir takım vakalardan istifade etmesini bilir. Ve mühim bir kuvvet sarfetmek lazım gelirse, bir terör havası yapmak lazım gelirse, ondan sonra, bunu yapar. Yoksa biliyordu ki o da, bu suikast meselesi, evvelden haberdardı. O kadar o günü olmuş ani bir sürpriz değil. Ama onu öyle bir sahneye koydu ki mecliste, memlekette, hem bir terör, hem de aman Atatürk’ü muhafaza edelim, ne söylerse yapalım, fikrini hazırladı ve arkasından, bir arkasından, öbürü arkasından, ille bunu yapacaksınız diye, şapkadan başlayarak kanunu medeni vesaire hepsini yaptı. Böyle hareketleri vardır. Şimdi bu hareketleri esas alacak olursak bu adam diktatör, diktatör. Ama esas diktatör değil çünkü başka türlü hareket zaaf vereceği için, yarım bırakacağı için, daha fenalık getireceği için burada bir mizansen sahneye koyardı. O mizansene ekseriye diktatörlük derlerdi. Yani ben öyle derim ki büyük sanatkar ve usta bir aktör.

Frederick P. Latimer – Büyük aktör?

Ali Fuat Cebesoy – Büyük aktör. Çünkü diktatörlerin bir sözü geçer, iki sözü geçer. Bir felaket halinde bir tekme atarlar gider. Atatürk eğer büyük bir lider olmasaydı arkasından bu kadar bu millet bunu aramazdı. Çünkü fenalık ettiği adamlar da oldu, şu oldu, birçok icraatı var tabii, ondan sonra, ama herkes... Mesela ne bileyim Türkiye İşçi Partisi teşekkül ediyor aman Atatürk bizim diyor, bizim benim diyor. Öteki geliyor bizim benim diyor. Hepsi onu yakalıyor. Anlatabildim mi? Yani şey ediyor, yakalıyor. Bu diktatör olsa onu, kimse benimsemez, atar, bir kısmı atar. Bu askerler çıkıyor, otuz sene sonra kırk sene sonra, biz Atatürk’ün yolundayız diyor... İhtilal yapıyor herif. Hep... Mesela ihtilali bu sefer yapan askerlerden çok daha gençti Atatürk. Çok gençti ilk gençliğinde. Dünya dinlemez. Kafasına koydu ve kabul ettirdi miydi,

bir muhit yaptı mıydı, yürür bir adamdı. Halbuki öbür ihtilalciler hepsi Atatürk yolundayız dediler. Başka bir şey bilmedik, birşey yapmadık dediler. Hemen onun yoluna gittiler. Eee büyük bir lider olmazsa binaenaleyh şey... Binaenaleyh onun diktatörlüğü, usta bir siyaset aktörünün yaptığı diktatörlüktür. Kıyas ederler ki Türkçe’de bir darbı mesel vardır, teşbihte hata olmaz. Filvaki bu adama büyük aktör demekte pek nezakete, nezaket değil ama o da bir sanattır, ama belki iyi kavramayanlar olur, ama ne yapalım icraatı odur. Büyük ve usta aktörlük havası içinde şeydir diktatördür bu adam. Asi ruhluluğu da, asi ruhluluğu da buraya girer. Evet Atatürk Anafartalar’a kadar Çanakkale’ye kadar hiçbir rütbe kazanmadı hayatında. Her bakımdan mağdur ettiler, doğrudur. Büyümedi, yani hiç Çanakkale müdafaası olmasaydı Mustafa Kemal yoktu. Bu kafasıyla Mustafa Kemal mahvolurdu, hiç. Çünkü neden hep dediğiniz gibi, mamafih üstüne çatar, ona çatır, bunu yap der, bilmem ne, hep sözünü esirgemeyen bir adamdır. Ve bunun da çok cezasını çekti. Yani Anafartalar’a kadar hiçbir şey olmadı. Ben ondan evvel terfi ettim, ondan evvel terfi ettim.

Frederick P. Latimer – Generalliğe mi?

Ali Fuat Cebesoy – Hayır, o yarbaydı, pardon, o binbaşydı ben yarbay oldum. Birçok arkadaşlar terfi etti, o edemedi. Bu Çanakkale kurtardı, Çanakkale kurtardı. Çanakkale’de iki rütbe almak hakkı vardı. Yine Enver ona bir rütbe verdi. Halbuki Çanakkale’de iki muvaffakiyeti vardır. Bir Conk Bayırı bir Anafartalar. Bunun ikisinde de ayrı ayrı. Başka yerde olsa terfi ederdi. Halbuki Muş’la Bitlis’i aldıktan sonra general oldu.

Frederick P. Latimer – Muş?

Ali Fuat Cebesoy – Muş’u aldıktan sonra Bitlis’i aldıktan sonra mecbur oldular general yaptılar. Orda da albaydı. Çanakkale’den albay çıktı. Bir rütbe kazandı Çanakkale’de. Başka bir şey kazanmadı. Yani zorlan çıktı oralara.

Frederick P. Latimer – Fakat şey generalliğini Muş yolundayken verdiler değil mi?

Ali Fuat Cebesoy – Yoo, Muş’u aldıktan sonra general yaptılar. Evet. Almak üzereydi, taarruz ediyordu. Ve alacaktı. Yani o vesile oldu.

Frederick P. Latimer – Çok enteresan.

Ali Fuat Cebesoy – Ve orda da yani çok sıkıştıktı cephe. Cephe de onun ordaki cüretli hareketini daha teşvik etsin diye, ona mecbur oldular. Yani Çanakkale’de bir rütbe verdiler. Onun arkadaşları orda iki rütbe aldı. Halbuki onun da iki alması lazımdı, birisini vermediler. Çanakkale’de... Binaenaleyh harp bittiği zaman da şey olmadı, ordu kumandanı oldu ama tümgeneral olamadı. O vakit tekml ordular kumandanları hep tümgeneraldi. O olamadı. Mevki büyüdü ama rütbesini büyütmедiler. Yani demek istediğim O asiliğe her vakit girmiştir.

Frederick P. Latimer – Cezalandı.

Ali Fuat Cebesoy – Cezalandı ama o yine asiliğini de komedyası içerisinde onun tutmalı. Yani benim kanaatım un grand comedien. Yani dünya sahnesinde pek nadir gelir usta bir aktördür yani. Yani bu bazılarının pek hoşuna gitmez ama, iyi tarif edebilmek için en güzel bir kelimedir. Bunu en samimi dostlarınıza söyleyin.

Frederick P. Latimer – Tabii ben bunu anlıyorum. Siz şey mana...

Ali Fuat Cebesoy – Çünkü başka türlü tarif edemiyorum. Edemiyorum. Çünkü sahneye çıkıyor, en iyi tarif odur, efendim. Asi de oluyor samimi de oluyor diktatör de oluyor. Bunları öyle yapıyor ki, hakiki diktatör gibi yapıyor, hakiki bilmem kim gibi yapıyor, şunun gibi yapıyor. Ve bunu zamanında yaptığı için makbule geçiyor. Bir de bakıyosun öyle raddeye geliyorki gayet samimidir. Şimdi o Hindenburg’lan Ludendorf’un yanındaki reaksiyonu çok mühimdir. Çünkü onlar bir taraftan imparatorun tesiri altında, bunlar da biliyorlardı ki yapacakları taarruz kati bir taarruz olamaz, neticesini getiremez. Ne ordaki Fransızları, İngilizleri, Amerikalıları, hepsini mağlup edecek durumda değildi. Yalnız bir mevzi taarruzu yapabileceklerdi. Kati bir muharebe neticesi almayacaktı. Onun kanaatına göre kumandanlar siyasi adamlara uydu-lar. Belki bu taarruzda yorgunluk sebebiyle karşı taraf sulhu kabul eder. Ama askerlikçe bu onların, Almanların, kabul ettiği gibi *Vernichtungsschlacht* değil. *Vernichtung* yani...

Frederick P. Latimer – Vernichtung?

Ali Fuat Cebesoy – *Vernichtung*, yani imha muharebesi. İmha muharebesi değildi biliyordu. Onun için onun tavsiyesi daha bekleyeyim.

Çünkü Ruslar sulh yaptı, yaptı ama siz hazır değilsiniz daha. Taarruza iştirak edecek asker daha iyi talim görmedi. Genç çocuklar. Ondan sonra belki munisyon da kafi değil, anlatabildim mi? Onu demek istiyor. Binaenaleyh sizin netice almanız zamanı geçmiştir. Çok hırpalanmışsınız. Bırakın onlar yapsın da müdafa ediniz o vakit mağlup etmeye çalışın. Müdafaada mağlup etmeye çalışın. Eğer onlar, onlar etmezlerse, yine uzun zaman vakit kaybederlerse o vakit düşünürsünüz. İşte onu işaret etmek için Hindenburg'a vesaireye, yani demek istedi ki, Türk veliahtına maneviyatını yükseltmek için söylenenleri biz yutmuyoruz, bu kadar lakırdı... Geldik hakikati görmek isteriz, hakikati anlamak isteriz...

Frederick P. Latimer – Ya Vahdettin'i çok iyi kandırması Atatürk bu seyahatta değil mi? Hatta şey Kayzer ile görüşürken Vahdettin, çok cesur bir şekilde konuşmuş. Ve bu galiba tamamen Atatürk'ün tesiri altında yapılmış. Mesela, sormuş ki biz çok ıstırap çekiyoruz Türkiye'de Osmanlı İmparatorluğu çok fedakarlık göstermiştir, şimdi düşmanlarımız çok kuvvetli olmuş ve bize taarruz ediyorlar. Hangi, ne garanti verebilirsiniz müdafaamız için?

Ali Fuat Cebesoy – Mustafa Kemal söyletiyor tabii bunu. Vahdettin böyle şey söyleyemez. Ve imparator da küçük kafalı bir herif. O da böyle yüksekten atar. Hindenburg'u görün, o sizi ikna etsin der. Hindenburg da eh bir Türk heyetidir, bir Çin heyetidir, o zaman gelmiş, onlara nasıl olsa taarruz edeceğiz. Eee iyi ama bunu pek yutmuyor karşıındaki adam. İnât işte. Yani benim size, diktatör derler, asi ruh derler bilmem ne derler, bunların hepsi büyük ve usta aktör hayatı içindedir... Yani bir büyük sanatkarın, aktörün oynadığı rollerdir. Ne hakiki asi ruhtur, ne hakiki şeydir, diktatördür. Bu daima yerinde bunları istimal etmiş bir adamdır yani. Budur mesele...

Frederick P. Latimer – Bu gayet enteresan bir görüştür.

Ali Fuat Cebesoy – Ben bilmiyorum uzun müddet Atatürk'ü karşıma getiririm. Konuşurum, nedir, buna ne diyelim yani. Diktatör değil, oturur konuşur. Ve bazen kabul eder. Seni ikna eder. Bir diktatör bu kadar konuşmaz. Ondan sonra, dinlemez, çok adam çağırılmaz, yanına dalkavuk çağırır. Atatürk Öyle değil, her cins adamla konuşur, tartışır... Kavga etmiş birisiyle. Darılmış, o da darılmış. Çağırır, karşı karşıya ge-

lır, konuşalım der. Ve size gönlünüzü açar. Şaşırırsınız. Yani ben düşündüm düşündüm: *un grand comedien sur la scene mondial*. Ve bunu da, bunu da yani kendi kendini yetiştirmiş bu adam bu işlere... Onun için, o itibarla çok büyük bir zekadır. Çok büyük bir kabiliyettir, çok büyük bir kabiliyettir. Bu bir Hitler gibi bir teşkilatın başında, bir sosyal demokrat, gelmiş bir adam değil, yani ellerini kaldırsın bilmemne etsin falan, makine gibi, bilmem Musolini gibi değil. Bunun kafası çalışmıştır. Düşününün genç bir general, genç bir general, Ahmet İzzet Paşa gibi bir adama, yaşlı bir adama, nice Anadolu'da yaşlı adamlara kendini kabul ettirmiş, arkasından sürüklemiştir. Bu rol Napolyon'da da yoktur. Napolyon ordu başında yaptı. Orduyu muvaffakiyete götürdü. Onun en büyük hususiyeti, ordunun başında ve orduyu iyi yöneten asker, iyi kumandan. Atatürk ise her çeşit adam. Hem iyi asker, hem de halkçı yani...

Frederick P. Latimer – İyi sivil, sivil olarak.

Ali Fuat Cebesoy – Budur budur. Yani Atatürk'ün hayatını alıp alıp, şimdi deminden dediğiniz gibi siz de, asi ruh. Evet var, asi ruh. Ama o liderdir, grand aktördür... Hakiki asi ruh değildir. Çünkü orda, o asi ruhlu karakterini mesela Selanik'te göstermiştir. Enver'e karşı göstermiştir. Sebebi bütün o subaylara körü körüne itaat etmeyin, memleket böyle şeylerle kurtulmaz, işte ben feda ediyorum kendimi, istikbalimi de feda ediyorum. Enver'e itaat edilmez dikkat edin, o adamı götürür, şunu yapar bunu yapar, diye orda jest yapıyor, fedakarlık yapıyor, konuşuyor. Sonra harplarda kazandığı fevkalade muvaffakiyettir, kompanse ediyor, mecburen. Enver vazgeçmem diyor, bu memleket senden vazgeçmez diyor. O kadar istemediği halde, en büyük rakip telakki ettiği halde, Enver senden vazgeçmem diyor, lazımsın diyor...

Frederick P. Latimer – Enver Paşa böyle der mi?...

Ali Fuat Cebesoy – Demiştir demiştir. Lazımsın demiştir. Harekatta, geldi kumandanları aleyhine çevirdi. Bu strateji doğru değildir, bu kumanda doğru değildir, rapor edelim hükümete-değiştirsın bu adamı diye, Ahmet İzzet Paşa'yı, Cemal Paşa'yı ikna etmiştir. Ondan sonra, Enver Paşa haber aldı, hepsini çağırdı. Bu yaptığınız Ceza Kanunu mucibince askerliğe sığmaz. Büyük paşalara dedi ki, bu genç paşaya nasıl inandınız siz. Nasıl inandınız, doğru mu yaptınız? Eee hükümete nazaran doğru

değil. Ama ben size bir ceza vermiyeceğim. Döndü Mustafa Kemal'e, sensin dedi bunları, hepsini arkandan sürükleyen sen. Ama sen lazımsın bu memlekete, artık bu yeter dedi. Bundan fazla yapma...

Frederick P. Latimer – Eee affedersiniz ama bu hangi noktada oldu. Bu hangi anda...

Ali Fuat Cebesoy – Ahmet İzzet Paşa Harb-i Umumîde Kafkas cephesi kumandanı oldu. İkinci ordu, üçüncü ordu vardı. İkinci Ordu'ya Mustafa Kemal Paşa'yı vekil yaptılar, Üçüncü Ordu'da Vehip Paşa vardı. Cemal Paşa da dördüncü ordu kumandanı idi, Şam'da. Bu paşaların hepsiyle muhabere ediyor, görüyor mörüyor, hükümete bir rapor verelim, sebeplerini de yazalım, Enver Paşa'yı değiştirsinler. Ama bu çok acıklıca. Hükümet ne yapacak, ya Ahmet İzzet Paşa'yı getirecek, ya Cemal Paşa'yı getirecek. En kıdemsiz kendisi, herhalde kendini getirmeyecek. Ama Enver'e bir harekettir, karşı bir harekettir. Çünkü Enver yıldırılmış. Bu harekettir, ona karşı bir harekettir. Ondan sonra bu paşalar gelmeyecek muhakkak. Onun arkasından ben çıkacağım.

Frederick P. Latimer – Veya İzzet Paşa...

Ali Fuat Cebesoy – 1916 sonlarına doğru, Harput yakınlarında, cephe karargahı vardı, Sekerat adında bir kaza vardır, bir köy müdür nedir, bir karargah, oraya geliyor Enver Paşa, haber alıyor, bastırıyor. Hepsini çağırıyor oraya. Yani Ahmet İzzet Paşa'nın karargahına. Bir gün geldi oraya. Ordu kumandanlarını çağırıldı. Mustafa Kemal Paşa da Diyarbakır'da, onu da çağırıldı... Ahmet İzzet Paşa'ya dedi ki, sizin bir diyeceğiniz varsa bana niçin rapor etmediniz? Çünkü bu sizin maiyetinizde, Mustafa Kemal'in sözüyle mi hareket ediyorsunuz? Siz mi ona kumanda edeceksiniz, o mu size kumanda edecek? Döndü Mustafa Kemal'e, sen memlekete lazımsın dedi. Hareketin dedi, çok büyük bir cezadır dedi...

Frederick P. Latimer – Çok iyi, çok enterasan...

Ali Fuat Cebesoy – Yani ben bilmiyorum, bütün böyle tafsilatını şey ediyorum da, un grand comedien sur la scene universal. Düşün o vakit, universal bir vaziyet.

Frederick P. Latimer – Çok güzel bir fikir ve onu düşünmeliyim.

Ali Fuat Cebesoy – Bunun üzerine düşünün, daha iyi bir kelime de bulabilirsiniz, belki İngilizce, daha iyi bulabilirsiniz.

Frederick P. Latimer – Zannetmiyorum.

Ali Fuat Cebesoy – Böyle büyük adamlara, bilmiyorum... Evet şey mesela bir diktatör değildi. Ona diktatör diyemeyiz. Bir diktatör nihayet bir muharebe kazanır. Zorlan bir rejimi götürür. Atatürk batmış bir memleketi yoktan kurtarıyor, yoktan kurtarıyor. Sonra bunun kalkınması için bağlandığı en fena gelenekleri yıkıyor, yerine inkılâplar yapıyor, zorlukla bunu bu hale getiriyor, Yani bugün seksen yaşında yetmiş beş yaşında bir Amerikalı geldiği zaman da buraya, ondan sonra, şaşırır Türkiye'ye geldiği zaman, şaşırır. Yani bugün şaşırır bundan elli sene evvel, ne bileyim, Hindistan, Çin başka bir haldeydi burası yani. Kadın çarşafları, gayet sarıklı herifler. Almanya İmparatorunun bile resmi var. En büyük padişah orda, Şeyhülislam orda, Başvekil orda, Padişaha selam verdikten sonra gidiyor Şeyhülislamın karşısında eğiliyor. Böyle bir memleketi bugünkü hale getiriyor. Bu meselâ Amerika'da çok büyük işler yapıldı. Ama şimal-cenup muharebelerini kazandılar, sonra güzel yeni bir insan gelmiş, yeni bir toprak, bir esas kurdular, ondan sonra herkes çalıştı, gayet güzel bu günkü netice alındı. Burada ise, yedi yüz sekiz yüz sene geriye giden bir çark dönüyor. Ve yıkılıyor, bozuluyor bu çark. Yeniden bu çark kuruluyor, tekrar bu çarkı ileriye götürüyor Atatürk... Eee bu çok büyük şeydir yani. Bu ne Hitler ne Musolini ne bilmem neye benzemez. Musolini de muharebeleri kaybetti ama şeyi var organizasyon, yani İtalya'yı değiştirdi o da. İtalyan milletini değiştirdi. Onu tanırım. Ateşe militerdim. Üç sene kaldım. O günkü İtalya ile bugünkü İtalya bir değil. İtalya'yı değiştirdi...

Frederick P. Latimer – Evet çok değiştirdi.

Ali Fuat Cebesoy – O adamın da hakikaten bir şeyi var. Ve tanırım, o adamı da tanırım. Avanti gazetesinde başmuharrirdi 908'de, ondan sonra, İsviçre'de ünevirsite okumuş, başköşeye getirdiler.

Frederick P. Latimer – Atatürk ile Musolini ile benzerlik var mıydı? Bazı noktalarda?

Ali Fuat Cebesoy – Belki dahili işlerde. Yani iç işlerde. Milletlerin kalkınmasında. Fakat Atatürk yine hakikati gören bir adam, öteki son derece pretansiyö bir adam. Mesela İtalyan'ı hem İngiliz hem Alman yapmak istemiştir dikkat ederseniz. Yani öyle bir şey vermiştir ki

hem İngiliz olsun hem de Alman olsun diye. Pretansiyonu kuvvetli yani ölçüsü olmayan bir adam. Atatürk ise ölçülüdür.

Frederick P. Latimer – Evet haddini bilmeyen bir adam değil mi?

Ali Fuat Cebesoy – Yani İtalyan milletini değiştirdi, disiplin koydu, kafalarına çalışmayı koydu, yeni metodlar buldu, hakikaten yürüttü bu adamları. Zannederim ki sizin asi ruhlu sorunuza da cevap vermiş bulundum.

Frederick P. Latimer – Evet efendim. Düşünüyorum nasıl söyleyeyim. Çocuk iken annesinin isteklerini kabul etmemiş ve kendi kendine kendi başına askeri mektebe de gitmiş, kaydolanmış, bu okula girmek için, annesine haber vermeden.

Ali Fuat Cebesoy – Doğru. Şimdi siz anlatırken daima bu büyük devlet adamı ve aktörlük perdesi altında Atatürk'ü göreceksiniz ama, onu başka türlü yorumlamaya ve ifade etmemeye çalışın yani. Çünkü bizim memlekette bunu hakikatiyle kavrayamazlar, ben de istemem ki arkadaşşıma böyle birşey...

Frederick P. Latimer – Tabii tabii.

Ali Fuat Cebesoy – Ama başka türlü tarif edemezsiniz. Bu adam birinci derecede usta bir aktördür. Çünkü dikkat edin bütün hayatında hiçbir noktada gafı yoktur. Çünkü Atatürk büyük ve usta bir aktör olmasa mutlaka birşeyi vururdu. Heryerde muvaffak olmuştur. Almanya İmparatorunun huzurunda da, asi ruhlu görünmüş, kendine iyi general dedirtmiştir. Hatta belki okudunuz, sofraya oturlurlarken Alman büyük karargahında, ondan sonra, Vahdettin söylemiş, Türk veliahtı vardır fakat Anafartalar kahramanı General Mustafa Kemal Paşa da misafirimdir demiştir ve herkese övmüştür yani. Yani alelaide bir veliahtın maiyetinde bir adam değil de, o da bizim misafirimizdir, oda büyük misafirimizdir bizim demiştir. Sonra da heriflere hep itiraz etti, hem Hindenburg'a hem Ludendorf'a, hep asilik gösterdi, yani uysallık göstermedi. Ona rağmen dedirtiyor.

Frederick P. Latimer – Çok enteresan.

Ali Fuat Cebesoy – Diyor ki [Liman] Paşa sekizinci ordu mahvolmuş, yok. O dağıldı. Yalnız dördüncü ordu, Cemal Paşa, bir de yedinci

ordu var. Yedinci ordu [Baalbek'e] gelecek, dördüncü ordu Şam'ın müdafaasına memur olacak. Yedinci ordu Baalbek'e gelince bütün askerini bıraksın dördüncü ordunun emrine, yalnız bir kolordu karargahı olsun. Çünkü Şam'da, Baalbek'te yeni yeni kuvvetler topluyor, geriye gelen kuvvetler var, onu Mustafa Kemal'e verecek. Mustafa Kemal beni tercih ediyor, İsmet'i bırakıyor. Biz Baalbek'e gidiyoruz, Baalbek'te toplanan kuvvetlere kumandan oluyoruz. Görüyoruz ki işte Beyrut'u almış düşman, Baalbek üzerine de yürüyor. Şam o gece sukut ediyor, düşüyor. Eee Baalbek'te kalamayız diyor. Bu sefer Liman Paşa'yı da ikna ediyor Gazi Mustafa Kemal Paşa, bunun diyor en büyük selameti bütün ordularımızı, bütün kuvvetlerimizi Halep'te toplayalım. Düşmandan bir ayrılalım, tahrip yapalım. Düşman yavaş gelsin. Ve o esnada tanzim edelim. Torosları müdafa edecek, anavatanı müdafa edecek kuvvetli bir kuvvet toplayalım diyor. Kabul ediyor o da. Trene biniyor. Bana da diyor ki sen bu şimendifer yolunu yavaş yavaş, köprülerini falan tahrip edeceksin. Yavaş yavaş düşman ileri kıtaatını tutmaya çalışacaksın ve o suretle geleceksin. Baktık düşman gelmiyor, Hamah'a [Unus'a] kadar ancak bizi takip etti ondan sonra gelmedi. Biz de tahrip ettik geldik Halep'e. Halep'te ilk hamlede üç tümenli bir kolordu teşkil ettik. Ve ona beni kumandan yaptı. Ve orda dördüncü orduyu da tasfiye etti. Kaldı yedinci ordu. Yedinci ordu, benim kolordum, bir de Adana'daki kolordu vardı, bundan ibaret kalmıştı. İşte o zaman Yıldırım Orduları lağvedildi, mütareke imza edilmiş. Liman memleketine gönderiliyor, Atatürk onun yerini alıyor. Ben de yedinci ordu kumandanı oluyorum. Mütareke olduğu zaman da vaziyet bu. Sonra Atatürk'ün vazifesini de kaldırıyorlar. Muharebe bitti diyorlar İstanbul'a geliyor. Ben kalıyorum orada.

Frederick P. Latimer – Bu sıralarda...

Ali Fuat Cebesoy – Bu askeri hareket. Bununla beraber mütarekenin gelişinden İngilizlerin ne yapacağını anladık, Onları tuttuk, biz de tuttuk, memleketi müdafaaya hazırladık. Adana'yı, Maraş'ı, Urfa'yı ve diğer yerleri. Bize çıkın diyorlar Adana'dan, çıkmadık biz de asker ile, o kış geçirdik orda, hükümeti dinlemedik. Ve de bu şeyi hazırladık.

Atatürk Samsun'a çıkmasa ne yapacaktı?...

Frederick P. Latimer – Evet. [] Atatürk sizinle temasları var iken yalnız askeri hareketlerden bahsettiniz mi yoksa siyasi vaziyetten de... Halepten sonra?

Ali Fuat Cebesoy – En ziyade Halep'ten sonra... O çünkü ben gelinceye kadar padişahla muhabere etmiş. Hükümetten Ahmet İzzet Paşa gelmiş sadrazam olmuş, onunla muhabere etmiş, düşündü ve başladık, hiç olmazsa Adana'dan madanadan memleketi milleti müdafaaya hazırlıyalım. Ordan başladık. Sonra tabii buna milli bir ruh verebilmek için fırsat aradık tabii.

Frederick P. Latimer – Büyük taarruzda, şey Allenby'nin büyük taarruzunda Türk orduları, Osmanlı orduları geriye çekildi, acele geriye çekildiği zaman hatırladığıma göre Atatürk hasta yatıyordu taarruzdan evvel. Bir gece raporlar, bir yaver tarafından okunurken Atatürk bir noktayı fark etmiş, bir İngiliz esirin söylediklerini dinlemiş ve bundan sezmiş ki bir iki gün sonra İngilizler umumi taarruza geçecekler. Ve size İsmet Paşa haber vermiş.

Ali Fuat Cebesoy – Öyledir. Fakat o rahatsızlığı ara sıra gelen böbrek sancısıdır. Gelip geçiyor. Tabii birkaç istirahat ettikten sonra iyileşti muvakkaten. Tuhaftır bu yorgunluklar, bu hareketler, milli şeyler, bir daha böbrek rahatsızlığını getirmedi buna, iyi oldu. Yani bir daha böbrek hastalığı olmadı.

Frederick P. Latimer – Size mi?

Ali Fuat Cebesoy – Hayır ona, Mustafa Kemal'e.

Frederick P. Latimer – Ne zaman?

Ali Fuat Cebesoy – Bu Nablus'dayken, taarruzdan evvel buyurdunuz istirahatı şeydi, böbrek sancısıydı. Doktorlar dedi ki istirahat et dediler. Ondan sonra harekete başladı. Ata bindi, hatta ric'at ettiğimiz zaman, bir gece buluştuk orada, Nablus civarında, görüştük. Mütemediyen Baalbek'e kadar at ile gitti. Ondan sonra bir daha bunun böbrek hastalığı olmadığı yani. Enteresan. Bir daha görmedim yani böbrek hastalığını...

Frederick P. Latimer – Şey Atatürk'ün hayatında bir kaç defa ağır hastalık geçirmiş, onda üstün bir iradesi yüzünden yoksa alelade bir ku-

mandanın alışkanlığından işlerini, iş başında gelebildi. İyi anlatamadım fakat. General [Holburn?] geldiği, Sivas'a geldiği vakit hatırlıyorum ki Atatürk sıtmadan yatıyormuş ve epeyce ateşi varmış.

Ali Fuat Cebesoy – Eee hep vardı, malarya [sıtma] hepimizde vardı.

Frederick P. Latimer – Fakat buna rağmen Holburn ile uzun bir mülakaat yapmıştır ve Holburn çok şey iyi bir tesir yaptı Holburn'da. Acaba bu Atatürk'ün müstesna bir kabiliyeti miydi hasta olduğuna rağmen işine yapabilmek için bir üstün kabiliyet sayabiliyor musunuz?

Ali Fuat Cebesoy – Sayarım. Yani enerjisini çok sarfetmiştir. Bu son zamanda da hasta düştüğü zamanda da vaktiyle enerjisini çok sarfetmiş bir adam. Ufak tefek hastalıklara ehemmiyet vermezdi. Hatta en mühimlerine de ehemmiyet vermezdi, vermezdi. Eee son defa hasta olduğu zaman vücut epüize olmuştu, yani kullana kullana hiç istirahat vermedi hayatında bu adam. Yani bir gün istirahat nedir görmedi. Ateşe militer olduğu Sofya'da, yine rahat durmadı orada. Orada Türk mebuslarıyla bilmemneleriyle danslar, bilmemne, siyaset yapardı. Radoslovof'u iktidarda tutmak için yapmadığı şeyler kalmadı. Radoslovof olmasaydı, Bulgarlar girmezdi bizimle şeye, müttefik olmazlardı. Almanlarla müttefik olmazdı. Buna çok çalıştılar. Orada da, yani başka zamanlarda da hep asker, faal. Trablusgarba gider, Selanik'te durmaz, işte şu idi bu idi, hiçbir gün de böyle bir istirahat nedir bilmez. Çok yıpratı vücutunu. Mesela en son zamanda, şeye [Harput?]un kıymeti yok, Harput'un ehemmiyeti yok, Romanya Kralını kabul etti Savarona'da, biz oradaydık. Tabii karnı şişmiş, az kalmıştı. Ölümünden bir ay evvel mi neydi. Ölümünden bir ay evvel.

Frederick P. Latimer – Bir ay evvel?

Ali Fuat Cebesoy – Evet. Hatta o akşam keşke kabul etmeseydin dediler. Bir nöbet geldi. Eh ne yapalım dedi. Adam gelmiş İstanbul'a kadar beni görmek istiyor, isabet, memlekete bir hizmettir dedi. İki saat bir saat herifle konuştu yani, kralla, Romanya kralı. Yani başka birisi olsa hastayım der çeker gider. Binaenaleyh dokunduğunuz noktada haklısınız. İşinden ayrılmamak için hastalık mastalık dinlemezdi.

Frederick P. Latimer – Çok büyük bir kabiliyet. Bunu herkes yapamaz...

Ali Fuat Cebesoy – Evet. Yapamaz.

Frederick P. Latimer – Şey Karlsbad’da hasta yattığı zaman...

Ali Fuat Cebesoy – Üç gün yattı.

Frederick P. Latimer – Vahdettin tahta bindiği zaman, şey, tahta çıktığı zaman bunun haberini alınca, Cevat Abbas galiba bir telgraf göndermiş ona.

Ali Fuat Cebesoy – Tahta çıktığı zaman. Yaveri evet.

Frederick P. Latimer – Yaveri. Hemen kalkmış yatağından ve gelmiş İstanbul’a, çünkü belki bu onun fırsatı olacak diye.

Ali Fuat Cebesoy – Erkanı harp reisi yapacak diye. Evet şeyetmez. Çok faal adam çok.

Frederick P. Latimer – Şey büyük nutukta Vahdettin’e çok çattı Atatürk. Acaba bunda tamamen samimi miydi?

Ali Fuat Cebesoy – Eee samimidir. Meclis açıldığı zaman da çok methetti. Mareşal geldiği zaman da söyletti ona da, meclise. Çünkü biliyor o vakit millet padişahıktan kolay kolay ayrılmaz. O vakit methetti ama padişah kaçtıktan sonra o vakit de canına bindirdi. Yani bir iş yapacağı zaman da o vakit canına bindirdi. Yani bilmiyorum ama böyle büyük sanatkar olan adamlarda hususi hisler var mıdır? Atatürk hayatında beni çok sevdi, ben bunu hissettim. Seviştik, çok seviştik. Bunu ben tecrübe ettim. Başkasını da bu kadar sevip sevmediğini bilmiyorum. Hatta sevmiş midir sevmemiş midir bilmiyorum, hatırlamıyorum. Bütün onun icraatı memleket, şey için dünya yüzündeki hareketlere vermiş bir adam. Yani onun için hayat bir sahne, bir *scene*. Her davayı getiriyor oraya koyuyor. Kendi de alıyor onu güzelce *mise au point*’ını yapıyor mesela. Böyle tarif edebiliyorum ben.

Frederick P. Latimer – Dostluk.

Ali Fuat Cebesoy – Az, yok gibi geliyor. Fakat kendisi için çok vefakar, çok dost olan adamı da daima takdir eder. Ve daima bağlı kalır. Ben bilmiyorum, hayatta beni çok sevdi o. Ben de onu çok sevdim. Benim kadar seviştiği bir adam yoktur.

Frederick P. Latimer – Öyle zannediyorum.

Ali Fuat Cebesoy – Ben de öyle zannediyorum, yoktur. Hatta işte o hasta iken Savarona'da beraberdik, her gece beraberdik. Ve hastalığında dedi ki benim kimsem yok. Sen de bekar adamsın. Sen benim en aziz yakınımısın dedi. İnsanlar çok hasta olduğu zaman yakınlarını yanında görmek istiyor dedi. Bu kızlar mızlar dedi laf bunlar dedi. Hiç bunları bırak dedi bunları. Ama seni gördükçe içim açılıyor dedi. Ve dedi yaverine emir verdi, dedi ki, paşa geldikçe, doktorlar men ediyor şunu yapıyor, paşayı daima al, o beni bekler, ben bileyim ki paşa burdadır. Ve benimle teselli bulurdu. Ve ben de her vakit giderdim, kendisini arardım. Ama bir siyaset döndü bir aralık. Hastadır diye yanına sokmadılar beni.

Frederick P. Latimer – Evet.

Ali Fuat Cebesoy – Kendi son zamanda, vefatından işte üç dört gün evvel, isyan etmiş, paşa bana bunu yapmıyacaktı demiş ve ümid etmiyorum, paşa hergün gelirdi, bir iş var bunda demiş. Sinirlenmiş fena halde. Sonra geldiler beni çağırdılar. Gittim. İşte o vakit o yaverler tarafı, doktorları, hükümeti dinliyor falan, şeyetmiyorlar. Yani ben o adamdan, beni çok sevdi. Çok sevdi beni, çok sevdi. Ben de onu çok sevdim. O zaman başladığımız zaman da yani onu ordu müfettişi yapmasaydılar kalkıp gelecekti Ankara'ya. O kadar bana emniyeti vardı. Orda başlayacaktı işe hemen. Buna karar vermiştik. Karar vermiştik. Evet efendim.

Frederick P. Latimer – Müfettişliği?

Ali Fuat Cebesoy – Evet, olmasaydı, bir memuriyeti olmasaydı, yine kalkıp gelecekti o, bana gelecekti, Ankara'ya gelecekti, Rauf Bey gibi gelecekti. Hususi gelecekti. Gelecekti, ordan başlayacaktı işe.

Frederick P. Latimer – Hususi gelecekti? Anladım.

Ali Fuat Cebesoy – Benim kuvvetime istinaden başlayacaktı. Bu da çok şeyini gösterir, itimat oluyor ya, işte Mehmet Ali Bey muvaffak olmasaydı, kalkıp gelecekti.

Frederick P. Latimer – Çok şanslı birşeydi müfettişliği. Aynı zamanda siz büyük aktör, sanatkar dediğiniz zaman bu episod, ne diyorunuz,...

Ali Fuat Cebesoy – Yani ben de onun komedyasında ikinci üçüncü derecede rol alan bir aktör olmaya çalıştım. Yani daima beraberdik

hayatta, daima beraberdik. Mesela Moskova'dan geldiğim zaman bir buçuk sene görmemiştik birbirimizi. Beni evine misafir etti... Taarruza kadar evindeydim. O vakit evdeydim. Sabahlara kadar çalışırdık. Ben ona çok malumat getirdim Yunan ordusu hakkında Moskova'dan.

Hatay meselesi ve Çankaya'da poker masası...

Frederick P. Latimer – Efendim, biz biraz konuştuk bu mevzuda, nasıl Atatürk kararlarına varırdı? Reisicumhur olduktan sonra meşhur sofrasında her mesele, büyük meseleler nasıl tartışıldı?...

Ali Fuat Cebesoy – Bilhassa inkılâp işleri. Hükümet işleri değil de daima inkılâp işleri. Tarih, din, ondan sonra falan. Ama bazan da, bir heyet gitmiş Londra'ya bir yere gitmiş falan, bu Falih Rıfkı'yı da gönderirdi, onu çağırır, birkaç kişi hususi, anlat bakalım, ne oldu der. Bu da söyler, ama dedikodu yapmazdı. Yani fikirlerini söylerdi, şöyle oldu böyle oldu. Bu çocuk derdi gördüğünü doğru söyleyen bir adamdır derdi. Falih Rıfkı için. Çok kontrol ettim derdi. Hiçbir menfaat mukabilinde beklememez derdi. Bazen kızardı ona. Çok söylerdi o, işte itiraz eder falan. Sus der evladım bu böyledir der, bu budur der, filan der. Yok der falan, bazen çıkışırdı ona. O bilirdi huyunu. Susardı o vakit. Ondan sonra tekrar.

Frederick P. Latimer – Atatürk onu susturur muydu? Bu kadar cesur konuştuğu için?

Ali Fuat Cebesoy – Evet evet ama söylüyor söylüyor söylüyor. O da söylüyor, malum ya. Evladım diyor, şimdi ona, kızdığı zaman, dinlemiyorsun diyor, söylediklerimi dinlemiyorsun. Sen diyor susacaksın diyor. Ama sen kafanda kendi fikrini tutuyorsun benimkini dinlemiyorsun diyor. Bunlar olurdu, bu çıkışları yapardı. Atatürk'te susar bir müddet. Haydi bakalım şimdi söyle bakalım der arkasından... Dünyanın her diktatörü böyle olsa.

Frederick P. Latimer – Çok güzel. Fakat bunun daima mizansen olduğunu söylemiştiniz.

Ali Fuat Cebesoy – Daima yapar. En ufak bir şeyinde bile hazırlanır. Hastalığında bile, ağır hasta iken, bir başvekili yahut bir mareşali kabul edecek mi, traşını olur, bakar aynaya bilmem ne eder, kendisi-

ni oturtur moturtur filan, kuvvetini toplar. Girdiğinle içeri, bakar, mesela başvekil de bakar, sağlam bir adam, yatakta filan, hiç, kendini kötü tarafını katiyen göstermemiştir hayatta. Yani ölünceye kadar da hükümet etmiştir yani. Fikirleri vardı. Çok şeyetmiştir.

Frederick P. Latimer – Efendim bu Hatay meselesini çok iyi biliyorsunuz. Bir hikaye çok defa işitmişim. Bu mesele en gergin noktasında bulunduğu zaman Atatürk İstanbul'daymış. Trene binmiş ve Hatay'a doğru hareket etmiş. Hikayeye göre İsmet Paşa ile Mareşal Fevzi Paşa Ankara'dan bunun haberini almışlar ve hemen başka trene binmişler, peşinden koşmuşlar, yürümüşler ve trene, Atatürk'ün trenine yetişmişler, bilmem nerede, Eskişehir'de mi başka yer, ve onu geriye dönmeye kandırmışlar. Atatürk hikayeye göre Hatay'a gidecekti ve ordu başında bulunacaktı ve orduyu Hataya götürecekti. Acab bunda bir hakikat var mı?

Ali Fuat Cebesoy – Doğrudur doğrudur ama bu da bir mizansen gibi. Yani Atatürk gelmesi de müşir arkadan yahut İsmet Paşa, gitmezdi. Ama onları harekete getirdi. Birşey olmuştur. Onlar dursun demişlerdir, şöyle yapalım falan. Öyle mi, ben gideceğim demiştir, onları harekete getirmek için yapmıştır bunu. Anladınız mı? Bunun her hareketinde bir teatral birşey vardır. Mesela sözlen şunlan ikna edemediyse bu hareketleriyle... Hatta birinci krizden kalktı, Ankara'ya geldi. Doktorlar o vakit istirahat et dediler, istirahat et dediler, çok hareket etme dediler bir iki sene. Tam o zamanda da işte Fransa muvafakat ediyordu, bu sancak, işte o vakit Hatay. İşte konuşmaya başladılar. İşte Adanalılar filan memnun. Hasta olduğu halde kalktı gitti Adana'ya. Ve konuşurken, yine Fransızlar fazla birşey vermek istemiyorlar, onu tehdit için, Adana halkını harekete geçirdi, askeri [] etti. Sonra geldi maalesef büsbütün hasta düştü. Çok enerjik bir adamdı. Yani başka adamlar gibi, muvaffak oldum yeter bu, başıma imparatorluk tacımı koyayım, sarayımda oturayım, yok böyle. Yatağına girinceye kadar hizmet başından ayrılmadı. Düşmanları, harici düşmanları, eşkiyadır, dağda [] dediler, en nihayetle böyle adamdır dediler.

Frederick P. Latimer – Evet.

Ali Fuat Cebesoy – Bunu yapabilmek için bir büyük lider olmak lazım, grand aktör... Bunları iyi koymak lazım.

Frederick P. Latimer – Ben farkettim ki, birkaç müstesna, ben Türkiye’de bulunduğum zaman diplomatlar Atatürk’ü ben onu büyük adam saydığım kadar takdir etmezlerdi. Ekseriyetle onu biraz delice ve çok cusur bir diktatör olarak gördüler. Hatta...

Ali Fuat Cebesoy – Çünkü buraya gelen diplomatların hepsi onlar böyle şeyleri tecrübe etmemişler, böyle müstesna adamları görecek kabiliyette değiller. Onlar daha klasik, metodik, bakıyorlar, eh herşeyi bu emrediyor, diktatördür. Ondan sonra eh lakırdı dinlemiyor, cusurdur diyor çıkıyor işin içinden. Birkaç kişi vardır onlar iyi takdir etmiştir.

Frederick P. Latimer – Sir Percy Lorraine?

Ali Fuat Cebesoy – Percy Lorraine, Percy Lorraine çok iyi anlamıştır. Çünkü Percy Lorraine şarkta bulunmuş, Mısır’da bulunmuş. Binaenaleyh buraya gönderdi İngilizler, mühim bir, zeki bir adamdı o da. Fakat Atatürk onu da mat etti. Kendisi söyledi bana. Bilmiyorum sağ mıdır o. Londra’ya gittiğim zaman da daima görüşürdük kendisiyle. Çok efendi adam. Bir gün merak edermiş, canım beni bu kadar takdir ediyor Percy Lorraine, ama hususiyetine davet etmiyor. Bilhassa İran şahı geldiği zaman o hususiyetlerine girmek istiyor. Eee ne kadar olsa diyor hükümetim beni Atatürk’ü sevdi, Atatürk’ten herşeyi öğrenebilirsin falan falan biliyorlar. Eee İran şahı geldi diyor, beni çağırılmaz diyor hususiyete. Bunu anlamış Atatürk diyor. Bir akşam diyor beni davet etti diyor. O akşam programda bir protokoler birşey yokmuş. İran şahıyla oturuyorlar, bunu da davet etmiş, Percy Lorraine’i. Dört beş kişi, işte İsmet Paşa var, sonra İran şahı var, Percy Lorraine’i de çağırılmış. Seni niye çağırdım biliyor musun demiş. Bana dediler ki kumarı çok sever. Biz de bu akşam poker oynayacağız. Tabii o İran şahı olduğu için hususiyete çağırılması onu çok memnun etmiş. Neyse sofradan kalkmışlar, masa kurulmuş. Eee bakıyor Atatürk bir milyon liraya kadar sürüyor. Bir kere de oturmuş adam, ne olacak bu. Daha oyun bitmeden, çünkü Atatürk’ün prensibi o, siz kazandınız mı kazanıyorsunuz, bu sefer dayanıyor o, kaçırıyor sizi, paraları çekiyor yavaş yavaş yavaş, çünkü onun şeyi yok. Merak etme demiş, benim masamda demiş kimse borçlu kalkıp gitmez demiş Atatürk. Bunları görüp de ürkme demiş. Ondan sonra oyun bitmiş. İşte herkesin parası var falan. Adamı var, gel buraya demiş. Bir kere herkesin

önündeki paraları karıştırmış. Fişleri filan karıştırmış, onları yok... Kadasa sen kaç lira verdin? Yüz lira iki yüz verdim. Sen? Beşyüz lira verdim. Buyrun. Herkesin parasını veriyor. Gördünüz mü iyi hallettim demiş. Kendi mesela kazanmış. O akşam diyor hem sevindim diyor beni böyle hususiyetine davet etti diye diyor hem de diyor o kumardan diyor korktum diyor ben diyor. O borcu nasıl ödeyeceğiz diye.

Frederick P. Latimer – Amerikan sefiri ile aynı şeyi yapmış.

Ali Fuat Cebesoy – Şey vardı o zaman, Mister [Gru?].

Frederick P. Latimer – Mister Gru evet. O da poker oynardı Atatürk'le.

Ali Fuat Cebesoy – Bizim Mister Gru ile bir resmimiz var orda. Şeyde arkada var. Biz onunla seyahat yaptık, şeye gittik, Aydın tarafına gitmiştik. Evet Aydın tarafına gitmiştik. Topçuoğlu var, onun çiftliği vardı, o davet etmişti bizi. Rauf Bey ben filan gitmiştik. Şey de vardı, amiral Kelly, İngiliz ikinci harpte gelmişti.

Ziya Gökalp ve inkılâp hocaları...

Frederick P. Latimer – Efendim başka bir sual, müsaade ederseniz. Atatürk'ün inkılaplarında kimin tesiri olduğunu olmadığını söylemek çok zordur. Bunlarda bir kimsenin tesiri. Bir veya başka inkılâbında söylenebilir mi? Yoksa bütün hayat boyunca düşünülen şey düşüncelerinden ve meselelerini çok ince düşündüğünden mi geldi. Mesela inkılâpların çoğu başkalarının aklına gelmiş, evvela gelmiş, yalnız bir müstsa ile zannedersen, yanılmazsam bu Osmanlı İmparatorluğu'nu lağv etmek ve cumhuriyet kurmak. Bu çok orijinal bir fikirdi ve tabii çok büyük ve çok üstün cesaret istedi. Başka inkılâplarında, başka inkılapları, alfabe inkılâbı, şapka inkılâbı, medeni kanun inkılâbı vesaire, aşağı yukarı, başkalarının kafalarına evvela gelmişti. Tabii yapılmamıştı. Bu Atatürk'ün büyüklüğünü gösteriyor, fakat bu inkılâplarını bir başkasının tesiri var mı? Mesela Ziya Gökalp'in tesiri var mı? Atatürk onu takdir eder miydi, onun fikirlerini? Takdir eder miydi onun yazılarını, okumuş muydu?

Ali Fuat Cebesoy – Okudu okudu. Kendisiyle de görüştü. Şey Ziya Gökalp yapıcı bir adam değil. Okur. Metodik bir adam. Filozof bir

adam. Alim bir adam. Onu çağırmıştır, mebus yapmıştır, konuşmuştur, eserlerini okumuştur, yapmıştır. Fakat hiçbir kimsede o devirde, bu işler yapılırken, şunu da yapalım, şu da iyi olur diyen de olmamıştır. Hepsi Atatürk'ün marifetidir, hepsi Atatürk'ün marifeti. O buna hazırlanmış. Çok evvelden hazırlanmış. Hatta Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulduğu zaman seksen tane sarıklı vardı mecliste. Bunların içinde eh yirmi kişisi alim adam, okumuş adam olmakla beraber, öbürleri cahil adamlar. O kadar ileriye gören adamlar değil. Sonra öyle bir bu yobazlık, öyle bir şey yaratmış ki, atmosfer, alimi de söz söyleyemiyor. Alimi de söz söyleyemiyor. O kadar kötülüyorlar ki adam neme lazım diyor susuyor yani. Bir gün dedi ki bana, ben garp cephesi kumandanıyım, Eskişehir'de karargahım, geldi Atatürk, paşa dedi seni çok seviyorlar dedi bunlar gelenler filan dedi, seni ziyaretine geldiği zaman sen bunlara söyle ki burda milli iradeye istinaden toplanan bu meclis herşeyi yapmaya kadirdir. Bu iddiasından artık vazgeçmez. Vazgeçmeyince padişahlık, hilafet, bilmemne falan, birgün gider. Binaenaleyh eski devrin idaresinde işte şeriat bilmemne falan var. Şimdiden o hocaların akıllısına anlat ki bir kanunu medeni lazımdır. Çünkü eee bu bırakmaz. Milletın menfaati namına artık bu buyrun deyip bir padişah bırakmaz bu vaziyeti. Bir halife bırakmaz. Binaenaleyh bizdeki meclisteki akı başında olan adamlar bir kanunu medeni nasıl olmalı bizde, dinde nasıl reform yapmalı, dinin hükümet işlerine karışmaması için ne düşünmeli, bunları söyle nasihat et. Eğer bunları bunlar yapmazsa o vakit bizler yapmaya mecbur olacağız. Eee bizler de onlar kadar bu işi bilir adamlar değiliz, anlatabildim mi? Binaenaleyh şimdiden onlar da hazırlansın ve bu nasihatları yap. Bu dediğim inkılâplardan üç dört sene evvel, üç dört sene evvel. Gelir böyle konuşurdu. Bu iş yeniliğe doğru gidecek. Bu yenilikde bina halde olan işleri siz yapmalısınız. Yoksa siviller askerler yapmaya kalkarsa bunu bir yanlışlık olabilir. Doğru değil diye onları çok teşvik ettik. Onların da söylediği hakkınız var ama biz o kadar bir teşkilatımız var, o kadar bir yobazlığımız var ki, ağzımıza alsak hemen etrafa yayarlar. Kötü bir iş yapıyor diyerekten. Onun için cüret edemeyiz biz buna. Yine siz yapacaksınız, anafikrinizi söyleyin, fikrinizi söyleyin.

Frederick P. Latimer – Sizin fikirlerinizi?

Ali Fuat Cebesoy – İşte onların, o gelen hocaların, peki nedir, nasıl yapacaksınız bu reformu, ne düşünüyorsunuz, haydi bize söyleyin. Aranızda konuşmayın ama bize söyleyin. Korkuyorsanız bize söyleyin. Atatürk müsaittir burda, ona anlatın. Yani bunu bilin ki radikal, bu inkılâplar yapılırken hiçbir kimse, Atatürk'ten başka hazırlanmış değil. O bunları yavaş yavaş *scene*'e koyup yapmak ve onu hazırlamak... Mesela şapka. Eee kanun çıktı, hiç kimsenin şapka giydiği yok. Emir veriyor. En koyu mürteci yer Kastamonu. Ordaki valiye diyor ki kumandana ben şap kaylan geleceğim oraya diyor. Beni diyor şap kaylan karşılayın diyor. Hükümetin de haberi yok bundan. Hepsini kendi hazırlıyor. Şimdi o der ki, mesela Hamdullah Suphi Bey kalkmış, paşam ananelerimiz mahvolacak bu şap kayla, ananemiz gidiyor, fesi istemiyorsan kalpak yapalım. Heyeti vekile de gülmüş gülmüş demiş ki eğer bizim her işimiz fes ile şap ka davası ise demiş, onun için şap ka giydireyorum ki demiş öbürlerini kolay kabul ettireyim demiş. Evvela kafayı değiştireyim.

Laiklik ve din eğitimi meselesi...

Frederick P. Latimer – Evvela kafayı değiştirmek, çok iyi. Efendim sizce Atatürk'ün ölümünden sonra cereyan olan olayların ışığında Atatürk'ün laiklik inkılâplarında bir noksan görüyor musunuz? Mesela bugün görüyoruz ki din daha mühim bir yer tutuyor memlekette. Fakat dini adamlar, din adamları ekseriyette çok yüksek eğitim görmüş adamlar değilmiş ve bu yüzden belki halk din meselelerinde mümkün kadar tenvir edilmemişler. Bunda Atatürk'ün bir kabahatı var mı sizce?

Ali Fuat Cebesoy – Bence Atatürk'ün kabahatı yok çünkü o da ima böyle düşünüyordu ve bence de endoğrusu buydu: Bu milleti kötü ananelerinden kurtarmak için herşeyinden bir kere muvakkaten uzaklaştırmalı.

Frederick P. Latimer – Muvakkaten?

Ali Fuat Cebesoy – Unutsun, unutsun. Yerine bir kere o sarık, fes, bilmem ne, çünkü onlar mesele olmuştur, bir kere onları kaldıralım, şap kayı giydirelim. Onda, unutmaz onu, onu kaldırmak lazım. Sonra kanunu medeniye getirmeli. Çünkü dini fiilen, resmen hükümet işlerinden ayırmak için dinin şimdiye kadar yaptığı işleri kanunu medeniye

yaptırmalı. Eskiden biliyorsunuz şeriat mahkemeleri vardı. Hepsi onlar yapar, miras, evlenmek, mülkiyet, bilmemne, hep saçma birtakım şeyler vardı. Onun için kanunu medeniye ne yapalım, yürütelim, hatta kendisine yanlış yapılmış, tecrübe edilmiş yerleri var, çıksın bir kere kanun, medeni kanun da, sonra düzeltiriz. Lakırdıya bırakmayalım. Çünkü lakırdıya bırakırsak, konuşmaya başlarsak, uzar durur. Sonra millet şimdiye kadar dine istinaden, ki dinde yok böyle birşey, heykelin güzel sanatların aleyhinde, bunları sokmak lazım. Kötü iyi yapsın. Bunları sokmak lazım. Biraz medenileşmek, şey garplılaşmak için, Avrupa musikisini sokmak lazım. Onun için filarmoni musikisine bir mektep ilave edelim. İşte tiyatro, bilmemne, bu kısımlara yani ehemmiyet verdi bunlara. Tatbikat bakımından.

Şimdi bence Atatürk bunu da düşünüyordu. Diyordu ki, evet bunu yaptık. Hoca nerden yetişecek? Biz dini almıyoruz ellerinden. Türk, İslam kalacak. Ama bizim istediğimiz gibi nasıl islam olacak, kim bunu öğretecek? Ekseriyet camiye gidiyor. Orda biz bu imamlığı hatipliği başıboş bırakırsak, onlar yine kendi bildiği gibi okurlar, yine o irticayı getirirler, yine bela olurlar. Onun için biz, askerlikte bir usulümüz var, onu yapalım dedi. O da memlekette ne kadar imam-hatip varsa bunları iki üç merkezde toplayalım, kurs yapalım. Ve onlara maaş verelim. Ondan sonra kurslarını bitirenleri gönderelim. Fakat bunlara diyanet işleri riyasetinden bu kursu, derslerini, filanlarını tanzim etmek lazım. Bu yobazlar yine yapmaz bunu dedi. Bizim yapmamız lazım. O vakit dedi-kodu yapacaklar. Müslümanlığı bıraktılar gavurluk öğretiyor diyecekler dedi. Yine yapacaklar dedi. Bunu da bir müddet sonra yapalım. Şimdi bir kere ilk tatbikat olmak üzere bırakalım bu işi böyle, sonra düşünelim. Onu sonra, öldükten sonra imam-hatip mekteplerini açtılar ki bence hata oldu. Yine bıraktılar yine eski şeye gitti. Onun düşündüğü gibi yapmak lazımdı. Mevcudu bir kere düzeltmek lazım, yani camilerde medreselerde filan okuyan herifleri bir kere kurstan geçirmek lazımdı. Yoksa imam-hatip mektebi yenisini yetiştiriyor. Yenisi gelinceye kadar tabii öbürü yine istediği gibi oynayacak ve fesat karıştıracak, yenisini istemeyecek mesela, eskiler. Onlar da kendi kendilerine camilerde, bilmemnelerde adam yetiştirecek. Fakat bunu yapmaya zamanı müsait olmadı. Ondan sonra gelenler de yanlış hareket ettiler. Ondan sonra, hissi hareket ettiler.

Bilhassa şurda şeyettiler: Bizde tabii ölü, öldükten sonra işte usu-lu vechile kaldırılıyor, imamın hatibin eline düşüyor, o yıkayacak, ca-miye götürecektir, bilmemne yapacak falan. Bu bizim zayıf noktamız ol-du. Yine mecbur oldular herkes, her yerde, eski hocaları, eski imamları aramaya mecbur oldular. Ama onları kurstan geçirseydiler onlar tabii şey olurdu. Şimdi onlar bu sefer kurnaz hareket ettiler. Bir kısmı yeni-lilik göstermek istediler ama bir kısmı yine yobazlık yapmak istiyorlar. Hülâsa Atatürk'ün vakti müsait olmadı, öldü, çabuk öldü. Olsaydı bu meseleyi de hallededecekti yani. Bakın kanunu medeni yürüyor. Mahke-melerde, nikah dairelerinde yürüyor o, güzelce hallediliyor o.

Frederick P. Latimer – Evet Atatürk'ün inkılâpları hep duruyor, laiklik duruyor. Yalnız şey halk dinini bırakmıyorlar ve belki bugün ye-tilmiş hocalar işlerine yetemez.

Ali Fuat Cebesoy – Yetmez. Bakın şimdi nedir bilir misiniz tabii Atatürk'ün yaptığı laiklik, dinsizlik değil. Atatürk, çünkü İslamiyet hü-kümet işine karışıyor. Mesela kabinde başvekiliden sonra bir şeyhü-lislam var. Bu şeyhülislam bütün islam kanunu medenisi mucibince, mülkiyet bunun elindeydi. Sonra halifelerin iskati, getirilmesi bunların elindeydi. Sonra bunların diğer bir vazifesi var. Kanunu medeni ellerin-de olduğu için hükümet bir karar aldı mıydı ahkam-ı şeriye muvafık mı değil mi diye bir kontrolü de vardı. Binaenaleyh bunu bir kere kaldırdı o. Halkın İslamiyeti devam etsin etmesin benim umurumda değil ama bu müdahaleyi kaldırdı. Şimdi bugün bakarsanız Fransa, bilmem kaç senedir laikdir devlet. Ama en fanatik de Avrupa'da Fransızlardır. Bu böyle oluyor, böyle oluyor. Kilise el altından işte bunlar, partiler yapıyorlar. Şimdi zaten altmış bir ihtilali, altmış ihtilali bence bunun içindir. Bundan politikacılar istifade etmek istediler ama asıl altmış ihtila-linin ruhu Atatürk inkılâpları tatbik edilemiyor. Bilhassa bu mesele tat-bik edilemiyor. Buna mani olalım, illa Atatürk şeyi olsun dediler. Ta-bii sonra iktidarda kalan Halk Partisi, İsmet Paşa da kendi menfaatları-na kullanmak istediler, şey ettiler yani ihtilali. Yani ihtilalin hedefi, en büyük hedefi Atatürk inkılâplarını devam ettirmek. Eee bu bizim mil-let, askerden çekinir. Yani kuruluşundan beri bu millet ya yobazdır ya askerdir, yani ikisinin tesiri altında kalır, anlatabildim mi? Fakat asker-i tercih eder. Askerin şimdi Atatürk ilkelerini takviye eden askerin ke-

ndisine mal etmesidir bunu. Şimdi halk nezdinde hep dikkat edersin. Atatürk ilkelerini isteriz, Atatürk Atatürk Atatürk Atatürk. Hep bu altmışbir ihtilali yaptı bunu. Yine o eski kuvvetini aldı. Şimdi tabii yavaş yavaş tekrar bu imam-hatip işleri düzeltiliyor. Geçenlerde haber aldım, bu camilerdeki vaizleri Diyanet İşlerinde hükümetin kontrolü altında yapıyorlar. Mühim. Bunlar iyi bir şey. Sonra halk bizim daha okumuş değildir ama aklı selimi vardır, *bons sens*'ı vardır, kolay kolay da yobaza kendini kaptırmaz.

Frederick P. Latimer – Doğru.

Ali Fuat Cebesoy – Yaptırmaz yok yaptırmaz. Hele asker kuvvetinde gördü müydü dayanamaz mutlaka asker tarafına gelir. Onun için o mesele bence takviye edilmiştir. Eh zaten elini çekti. Cumhuriyet laikdir. Kanunlar, medeni kanunlar hep garbın kanunlarıdır. Onlardan korkum yoktur. Aşağıdan camilerden bilmemnelerden asıl şey gelebilir, irtica, halk arasında ama o da modasını kaybetti, o da şeyetti.

Frederick P. Latimer – Çok teşekkürler efendim.

SON

ALİ FUAT CEBESÖY

BÜTÜN ESERLERİ

1

Sınıf Arkadaşım ATATÜRK

2

MİLLÎ MÜCADELE HÂTİRALARI

3

MOSKOVA HÂTİRALARI

4

SİYASÎ HÂTİRALAR I

(Büyük Zaferden Lozan'a)

5

SİYASÎ HÂTİRALAR II

(Lozan'dan Cumhuriyete)

6

BİLİNMEYEN HATIRALAR

(Kuva-yı Milliye ve Cumhuriyet Devrimleri)

Temel Yayınları / Tarih Dizisi

SÜLEYMAN KÂNÎ İRTEM

BÜTÜN ESERLERİ

1

**Osmanlı Sarayı ve
HAREMİN İÇYÜZÜ**

2

**Abdülhamid Devrinde
HAFİYELİK VE SANSÜR**

3

**Şark Meselesi
OSMANLI'NIN SÖMÜRGELEŞME TARİHİ**

4

MAKEDONYA MESELESİ

5

MISIR YEMEN HİCAZ MESELESİ

6

YILDIZ VE JÖN-TÜRKLER

7

MEŞRUTİYET DOĞARKEN

8

31 MART İSYANI

Temel Yayınları / Tarih Dizisi

Maliye Nazırı CAVİD BEY

FELÂKET GÜNLERİ

I-II

Mütareke Devrinin Feci Tarihi

- ◆ Vahdettin Sarayda mı yoksa kûmeste mi oturur...
 - ◆ Damat Ferit Paşa ve ipibleri yûksekte çekilen komplo...
 - ◆ Enver Paşa kaçacağına alınca kurşun sıkmalıydı...
 - ◆ Ahmet Rıza ile Mustafa Kemal'in kabinesi... ◆ Yunus Nâdi'ye her şey yazdırılabilir...
 - ◆ Alçaklar defterine yazılacak bir isim daha... ◆ Kürt Şerif Paşa ve Seyyit Abdülkadir...
 - ◆ Mustafa Kemal'in ellibin liraya şiddetle ihtiyacı varmış...
 - ◆ İngiliz kölesi Rıza Tevfik ve evlâtlarına iftira gönderen bir memleket...
 - ◆ Mustafa Sabri en çok Mustafa Kemal'den korkuyormuş...
 - ◆ Vatanseverlik Anadolu'nun bağrında mücadele vermekle olur...
 - ◆ Yanı ölü bir Sultanla deli bir Sadrazam... ◆ İstanbul şimdi alçaklar ve satılmışlarla doludur...
 - ◆ Ahmet Rıza'nın Kuva-yı Milliye'ye hariçten okuduğu gazel...
 - ◆ Müslûmanlar Türkleri değil, Türkler Müslûmanları kurtaracak...
 - ◆ Mustafa Kemal'den yüz bulamayanlar Enver Paşa'nın peşinde...
 - ◆ Komünizmin İncili ile ibadet edilemez... ◆ Ermeniler hala şaraplarına su katmamışlar...
 - ◆ İsmet Paşa ile bir Lozan görüşmesi... ◆ Enver Paşa'nın Mustafa Kemal'e tehdit mektubu...
 - ◆ Vahdettin'in yanında hocalarla Çerkezler, arkasında İngilizler var...
 - ◆ İttihatçıların Komünizm sevdası ve sonu gelen Saltanat...
 - ◆ Venizelos 250.000 Frangı acaba kime gönderdi?...
 - ◆ Hem cahil, hem mağrur, hem de aciz bir sadrazam hiç görülmemiştir.
- ◆ DÜNÜ BİLMEYEN BU GÜNÜ ANLAYAMAZSINIZ...

Osman Selim KOCAHANOĞLU

DERVİŞ VAHDETİ

ve

31 Mart Çavuşlar İsyanı

♦ Aile faciasının içine doğan çocuk (Kıbrıs 1869). 4 yaşında mektebe verilen, 5 yaşında Kur'anı hatmeden, 14 yaşında hafız olan duygulu, hırslı ve zekî bir çocuk... ♦ 16 yaşında annesi kuyuya atlayıp intihar eden, 17 yaşında babası kazaya kurban giden, iki kardeşi veremden ölen bir ailenin dramı?... ♦ 20 yaşında Ayasofya Camii müezzini ve Nakşibendi Tarikatına giriş... Vahdetî Kilise vaazlarına devam ediyor, niçin? ♦ Protestan papazın ağına düşüş ve İngiliz memuriyeti... İçkili danslı balolu eğlencelerde beyaz eldivenli Vahdetî... ♦ Vahdetî İngiliz ajanı olabilir mi?... Jön-Türk mikrobi ve bir Yıldız hafiyesi... ♦ Vahdetî'nin İstanbul'a gelişi ve memuriyeti (1900)... Muhacirin komisyonu ve Memduh Paşa'nın yalısında ramazan imamlığı... ♦ Vahdetî'yi Paris'e ajan olarak kim gönderdi?... Vahdetî velinimet Memduh Paşa'yı niçin jurnalledi?... ♦ Vahdetî'ye Mehterhane işhencesi ve Diyarbakır sürgünü... ♦ Ziya Gökalp ve Vahdetî. ♦ Diyarbakır menfası ve Vahdetî'nin bir kaçış hikayesi ♦ İslamcı Vahdetî Volkan Gazetesini çıkarıyor?... ♦ Vahdetî'nin Hüseyin Hilmi Paşa'ya şantajları... ♦ Vahdetî Enver Paşa'yı niçin seviyor?... ♦ Kabeye konacak kurşun ve hürriyet fedâileri ♦ Piring tanesine yazılan FATİHA ve bir sünnet oyunu... ♦ Vahdetî tam bir Türkçe ustası... ♦ Nişantaşı koyunları ve Şeyh Ebulhüdâ Efendi?... ♦ Mason localarına karşı İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti kuruluyor... ♦ Yeşil konaklı Nakşî şeyhi kim?... ♦ Vahdetî'yi ölüme sürükleyen Yıldız köstebeği İsmail Hakkı... ♦ İ.M.C.'nin kurucuları kimlerdir?... ♦ İ.M.C. içindeki gizli mücadele ve Ayasofya gösterisi... ♦ Vahdetî'ye tehdit mektupları ve geliyorum diyen ihtilâl... ♦ Vahdetî'nin de mürtecileri var... ♦ Çavuşların isyanı başlıyor... ♦ Ayasofya Meydanı'nda bir gazanfer... ♦ Meclis-i Mebusan baskını ve Şeyhülislâm Ziyaeddin Efendi... ♦ Vahdetî Abdülhamid huzurunda... ♦ Hareket Ordusu ve Vahdetî'nin kaçışı... ♦ Şehzade Vahdetin ve Volkan'ın mehdîsi... ♦ Vahdetî'nin yargılanması ve idamı... ♦ İsmail Kemal Olayı ve Meclis-i Mebusan belgeleri...

Midhat Paşa'nın Hatıraları

HAYATIM İBRET OLSUN

ve

YILDIZ MAHKEMESİ

Yayına Hazırlayan
Osman, Selim KOCAHANOĞLU

◆ Midhat Paşa'nın ailesi, yetişmesi ve memuriyetleri... ◆ **Tuna ve Bağdat Valilikleri, Şûra-yı Devlet Riyaseti ve Sadrazamlık...** ◆ Bir Seraskerin ihtilali ve Hüseyin Avni Paşa... ◆ **Sultan Abdülaziz intihar mı etti, öldürüldü mü?**... ◆ Çerkez Hasan vak'ası ve Seraskerin katledilmesi... ◆ **Sultan Murad'ın cinneti ve Abdülhamid'in cülûsu**... ◆ Abdülâziz neden ve niçin hal' edildi?... ◆ **İlk Kanun-u Esasi nasıl ilân edildi?** ◆ Abdülhamid-Midhat Paşa çekişmesinin içyüzü... ◆ **Midhat Paşa cumhuriyet mi ilân edecekti?**... ◆ Midhat Paşa destekçisi Yeni-Osmanlılar... ◆ **Abdülhamid Midhat Paşa'yı azlediyor**... ◆ Midhat Paşa'nın bir mektubu ve Avrupa sürgünü... ◆ **Yıldız Mahkemesi'nde siyasi hesaplaşma**... ◆ Mabeyn-i Hümayunda işkence metodları ve zavallı Fahri Bey... ◆ **Midhat Paşa: Bu iddianamenin iki yeri doğrudur: Başındaki besmelesi ve sonundaki tarihi**... ◆ Bu dalkavukluk ancak Adliye Nazırı Cevdet Paşa'ya yakışır... ◆ **Öbür dünyaya Abdülhamid'de çıplak gelecektir. Hesabımız orada görülür**... ◆ Midhat Paşa'nın Taif Kalesinde sürgün günleri... ◆ **Şeyhülislâm Hayrullah Efendi ve Taif Zindanı**... ◆ Bir Osmanlı sadrazamından eşine zindan mektupları... ◆ **Midhat Paşa zindanda nasıl boğduruldu ve gasl edilmeden gizlice gömüldü?**... ◆ Hicaz valisi Osman Paşa ve Şerif Abdülmuttalip Efendi? ◆ **Hicaz Şerifleri neden Osmanlı düşmanı?**... ◆ Yassıada Mahkemesi, Yıldız Mahkemesinin intikamı olabilir mi?...

◆ **DÜNÜ BİLMEYEN BU GÜNÜ ANLAYAMAZSINIZ...**

